کوردبوون و ناسیۆنالیزم

خوێندنەوەیەك بۆ کتێبی بوونی نەتەوەیی کورد،
لە نێوان فەلسەفە و سۆسیۆپۆلەتیکدا
د. عرفان مستەفا

هەڵۆ بەرزنجەیی

٢٠٢١

کوردبوون و ناسیۆنالیزم

خوێندنەوەیەك بۆ کتێبی بوونی نەتەوەیی کورد،

لە نێوان فەلسەفە و سۆسیۆپۆلەتیکدا- د. عرفان مستەفا

نووسەر: هەڵۆ بەرزنجەیی

دیزاینی ناوەوە: ئومێد محەمەد

بەرگ: ئارام عەلی

نۆرەی چاپ: چاپی یەکەم: ٢٠٢١

تیراژ: ٥٠٠ دانە

نرخ: ٦٠٠٠ دینار

چاپ: چاپخانەی تاران

هەولێرنامەی کتێب

ئەم کتێبە لەسەر ئەرکی کاك

«ئومێد عەباس» لەچاپ دراوە

کوردبوون و ناسیۆنالیزم

خوێندنەوەیەك بۆ كتێبی بوونی نەتەوەیی کورد، لە نێوان فەلسەفە و سۆسیۆپۆلەتیکدا
د. عرفان مستەفا

هەڵۆ بەرزنجەیی

٢٠٢١

دوو وشەی پێویست

ئەم بەرهەمە پێش چوار ساڵ ئامادەکراوە، بەداخەوە دەرفەتی چاوهەڵهێنانیی زۆر دواکەوت. وا ئێستا بە هیمەت و مەردایەتی برای بەڕێز کاک «ئومێد عەباس» لە ناخی دڵەوە سوپاسی دەکەم هەلێکی بۆ ڕەخسا، بکەوێتە بەردەستی خوێنەران.

دوای چاوخشانەوەیەکی خێرا بە بەرهەمەکەدا، بڕیارم دا، بێ دەستکاری و گۆڕانکاریی وەک خۆی ڕەوانەی چاپخانەی بکەم. بەهیوام توانیبێتم خزمەتێکی بچووک بە کتێبخانەی کوردی بکەم.

هەڵۆ بەرزنجەیی/ بەرلین

سەرەتای ساڵی ٢٧٢١ کوردی ٢٠٢١زایینی.

پێڕست

پێشەکییەکی خەست وخۆڵ...۷

بەشی یەکەم: بیرۆکەی نەتەوە لە نێوان عەقڵ و واقیعدا..................................٤١

بەشی دووەم: تیورەکانی پەیدابوونی نەتەوە..٧٧

بەشی سێیەم: تیۆرەکانی نەتەوەخوازی و دروستکردنی نەتەوی...................١٥٩

بەشی چوارەم: تیۆرەکانی نەتەوەخوازی و وێناکردنی کورد............................١٨٧

بەشی پێنجەم: بوونی نەتەوەیی کورد لە نێوان کوردبوون و نەتەوەخوازیدا.......٢٢١

پاشکۆ: هەڤپەیڤینێکی کراوە لەتەک د. عرفان مستەفادا.......................................٣٣٣

هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی پێویست

دوای دەیـان سـاڵ و سـەدە، هەتـا ئێسـتا لە ناوەنـدەکانی ڕۆشنبیریی و ئەکادیمی ناوچەیی و جیهانی دا، مشتومڕ لەسـەر **چەمکی نەتەوە** نەبڕاوەتەوە و بە دوا قۆناخ و فۆڕمی چەسپاوی خـۆی نەگەشـتووە. لە ڕاسـتی دا هەر سـێ چەمکـی (**نەتەوە، نەتەوەخــوازی و دەوڵەت**) بە هەمــوو پەراوێزەکانیــانەوە مشـتومڕی زۆریـان لەسـەرە و کـاری فـرە ڕەهەنـدیان لەسـەر ئەنجـام دراوە. بەتـایبەت نەتەوە چیـیە؟ و بە کـێ دەووترێـت نەتەوە؟ و نەتەوە لە چی پێکهاتووە؟، داخۆ نەتەوە گەرەکە کامە بنەمـا و خەسڵەتی هەبێت؟. لەکاتێکدا چەنـدین پێناسـە و ڕاڤەی جۆراوجـۆر بـۆ نەتەوە کـراوە وەک: کۆمەڵگـایەکی خـوازراو، کۆمەڵگایەکی ڕامانکراو، کۆمەڵگایەکی هەرەوەزیی، کۆمەڵگەیەکی تێکەڵـی مێژوویـی و کـۆمەڵەیەکی بنەڕەتـی پەیوەسـتدار و بیروبۆچـوونی دەسـتەوتاقمێکی مێژوویـی کـۆی تێگەیشـتنی کومەڵگـا و خوڵقـاو و ئافەریـدەیەکی خـودایی، دەرکەوتەیەکـی مۆدێرنە، لە ڕێگـای بیرەوەیی و لەبیرچونەوە دروسـت دەبێت، بەهۆی بڕیاری ویست/ ئیرادەوە دروست دەبێت... تادوایی.

ئەم کێشـەیە هەر بەوەوە نەوەسـتاوە و پرسـێکی ئـاڵۆزی تریشـی بەدوای خۆیـدا هێنـاوەتە ئـاراوە. زۆرجـاران نەتەوە بەمانـای گەل و دەوڵەتـیش بەکـار هـاتووە و گەلێـک پێیـان وایە هەر گرووپێک لە چوارچێوەی سنوورێکی سیاسی(دەوڵەت) بێت، ئەوە نەتەوەیە. لە کاتێکدا بـۆ نمـوونە لە سـەرەتاییترین ئامـاردا، دیـارخراوە، دەوڵەتـی بەریتانیـا زیـاتر لە ١٠ ملیـۆن کەسـی نەتەوەی تـری وەک سـکۆتی و وێڵـزی و ئیرلەنـدی تێـدایە کە

ڕێژەی % ١٧ ئەو دەوڵەتە پێک دێنن. یاخود ئیسپانیا نزیکەی ١٣ ملیۆنی ئیسپانی نین بەڵکو کاتالانینی و باسکی و گالیزی و تادوایی، کە ١٩% دانیشتوانەکە پێک دێنن. تورکیا زۆر زیاتر لە ١٨ ملیۆن لە نەتەوەکانی تری تێدایە، کە دەکاتە % ٣٠، دانیشتوانەکەی کە کورد و ئەرمەنی لاز و چەرکەسن. لیتوانیا نزیکەی یەک ملیۆن و نیو خەڵکی تری تێدایە، کە دەکاتە ٤٨% دانیشتوانەکە. کەواتە سنووری سیاسی فەرمی ئاماژە و بەڵگە نییە لەسەر ئەوەی، ئەو کۆمەڵگایەی دەکەوێتە دامێنی سنوورەکەیەوە، بە یەک نەتەوە ناوزەد بکرێ. بۆیە ناتوانین باسی نەتەوەی بەریتانی وەک ئەوەی لە سنووری دەوڵەتی بەریتانیایە بکەین. یاخود ئیسپانی ..هتد.

لە ئەوروپا ٣٣ دەوڵەت هەیە، ٦ یان بچووک و ٨ یان ئیتنۆنەتەوەیی، هەمئاهەنگHomogen.

ئەڵمانیا، دانیمارک، ئایسلاند، کۆماری ئیرلەندە، پورتوگال. لە ئاسیا ٤١ دەوڵەت هەیە، ٦ یان وەک قەتەر و عومان و هەردوو یەمەن و هەردوو کۆریا و یابان، هەمئاهەنگن. لە ئەفریکا، ٤ لە ٥٥ هەماهەنگن و لە باکووری ئەمەریکا دەوڵەتی نەتەوەیی نییە. ئەمەریکا و کەنەدا بە وڵاتی کۆچبەران هەژمارد دەکرێن. لە باشووری ئەمەریکاش لە ١٤ دەوڵەت ٢ کۆلۆنی و تەنها ٢ یان وەک ئۆرۆگوا و فالکلاند، مۆنۆناسیونالیستن. دەنا وەکی تر هەموو دەوڵەتی فرەگەلانن. هاوکات دەکرێ بڵێین دەوڵەتی ئەردەن هەیە، بەڵام نەتەوەی ئەردەن نییە، بەڵکو نەتەوەی عەرەب هەیە.

لە هەموو ئەمانەش ئاڵۆزتر و پێکەڵپێک کراو، ئەوەیە داخۆ **ناسیۆنالیزم**، نەتەوە دروست دەکات؟، یانژی بۆخۆی لە هەناوی

پرۆسەیەکدا سەرهەڵدەدات؟. یاخود نەتەوە بوویەکی سروشتییە و بەرهەمی پرۆسەی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵگەکانە و بوونێکی ئەقڵی هەیە و بە پرۆسەیەکی سروشتی خۆی بەرجەستە دەکات؟ بەم شێوەیە پێناسەیەکی گردەبڕی هاوکۆیی بۆ چەمکی نەتەوە، هەتا هەنووکە دید و بۆچوونی هەمە جۆری لەسەرە.

هەمان کات خوێنەر ڕووبەڕووی چەندان چەمک و دەستەواژەی تری وەک: **دەوڵەت نەتەوە،، کە لەسەر بنچینەی ویستی هاوڵاتی هەڵساوە،** وەک ئەو دوو نموونەیەی هەردوو دەوڵەتی ئینگلیز و فەرەنسای لەسەر دروست بووە، بەوە ناسراون کە نەتەوەکەیان لە ڕێگای شۆڕشەوە لەناو دەوڵەتدا، ساڵی ١٦٨٨ لە ئینگلیزستان و ١٧٨٩ لە فەرەنسا، توانیویانە نەتەوە دروست بکەن، بە پرۆسەیەکی شۆڕش لە خوارەوە بۆ سەرەوە. یاخود **نەتەوە دەوڵەت** و **نەتەوە کولتوور**، نەتەوەکولتوور، بیروبۆچونێکی نەتەوەیی بەردەوامە، پێناسەی زمان و ژینگەی کولتووری(زمان و دابونەریت) ی گەلێک دەکات.کەواتە نەتەوە بەهۆی مێژووەوە وەک یەک یەکەی زمانی و کولتووریی و دابونەریت پارێزراوە. ڕێگە نادات بە سنووریی ناوچەیی پێناسەی بکەن، بەڵکو خۆی گری دەدات بەنموونە: بە شوێنەواریی نەتەوەیی، پاڵەوانی نەتەوەیی و سروودی نەتەوەیی و بە نمایشتێکی نەتەوەیی خۆی دەناسێنێ و بە گشتی بەهۆی یەکێتییەکی زمانیی لە ڕێگای ئەدەبەوە ساز دەکرێت. وەک هەردوو دەوڵەتی ئیتالیا و ئەڵمانیای لەسەر هەڵساوە و بەوە دەناسرێ کەوا شۆڕشیان لەسەرەوە بۆ خوارەوە کردووە، واتە چینی و دەستە و تاقمە ڕابەرەکان بە شۆڕش هەڵساون.

تایپێکی تر، نەتەوەی ناسراو بە **نەتەوەویست**، گوایە نەتەوەی سویسرا !، دەبێتە نموونەی ئەم جۆرە لە نەتەوە و ئەو گەلانەی تێیدایە بە شێوەیەکی سەرەکی ئەڵمان و فەرەنسی و ئیتالی بە ویستی خۆیان نەتەوەیەکیان دروست کردووە، بەناوی نەتەوەی سویسرا. هەردوو دەوڵەتی ئەمەریکا و کەنەداش کە بوونەتە وڵاتی کۆچبەران گوایە نەتەوەی ئەمەریکی و کەنەدییان خوڵقاندووە! و دەبنە نموونەیەکی بەرچاوی ئەم بۆچوونە. دیارە بە لێکدانەوەی ئەوروپاییەکان، لەدوای شۆڕشی فەرەنسییەوە، تا ئەمڕۆ تا بێت مانا و ناوەڕۆک و شێوە و فۆڕمی بەشێکی زۆری ئەم چەمکانە بەرەو شێوەگیربوون و بەرجەستەبوون دەچن.

لە باسگەلێکی تریشدا، نەتەوە و دەوڵەت یەک مانا و ئاماژەیان وەرگرتووە و بوونەتە دوو دیوی یەک مەدالیا. واتە هەر نەتەوەیەک دەوڵەتی نەبوو، وا بە نەتەوە هەژمار ناکرێت. ئایا دەوڵەت نەتەوە دروست دەکات، یاخود بە پێچەوانەوە؟. هەڵبەت چەندین چەمک و زاراوەی تری وەک نەتەوەی بندەست و، دابەشکراو و داگیرکراو و هەڕەشە لەسەر و نکۆڵی لێکراو تەنانەت ناشکەونە ناو پەراوێزی لێکۆڵینەوەی بەناو زانستی و ئەکادیمیی تیۆریستەکانەوە، هەر لەبەرئەوەی خاوەن تیۆرییەکان بە برەگە و سەرنجێکیش ئاماژەیان پێنەداون. بەڕاست ئەم نەفرەتە رەزاقورس و گرانە چییە لە نەتەوە کراوە؟!. بێ ئەوەی نەتەوە ئاگای لە خۆی بێت، سەری بڕاوە و پێستەکەی کەوڵ کراوە و کراوەتە قوربانی فەنتازیا و ئەندێشەی زانا و بیرمەندێ، یاخود پلیشاوەی ژێر پێچکەی تیۆرییەک، لە کاتێکدا کە هەردوو بوار و کارەکە، لە کۆنتێکسی هەوڵ و تاقیکردنەوە و

گریمانەیەک بەولاوە هیچی تر نین و ناکرێ بکرێنە دەستوور و قاڵب و بسەپێندرێن بەسەر تەواوی نەتەوەکان دا.

لەم بەرهەمەدا باسوخواستی **نەتەوە** لەبەر ڕۆشنایی تیۆرییەکی عەقڵی دا پێناسە کراوە. **مۆدێرنیزمە** و ئامرازە تایبەتییەکەی خۆی، **ناسیۆنالیزم**، ـ ناسیۆنالیزمی مۆدێرنەی کۆمەڵگای پیشەسازی ـ بە وردی شیکراونەتەوە و فۆکۆس خراوەتە سەر ئامانجە شاراوەکانی ئەم ڕوانگەیە و لە ڕاستی دا قورسایی کتێبەکە پێک دێنێت. بە واتایەکی تر مۆدێرنیزمە چییە و مەرامەکانی لە هەناویدا هەڵی گرتووە کامانەن؟! ئەوانەی پێش پەردە و پاش پەردە کێن و چین؟ ناسیۆنالیزم وەک ئامرازێکی ترسناکی مۆدێرنە، چییە و چۆن کاردەکات و خراوەتە گەڕ؟.

K.Deutsch، وەک یەکێ لە بیرمەندانی ئەم بوارە، پێی وایە مۆدێرنە هەلومەرجی ڕامانکردنی نەتەوەی خەملاندووە.هەروەها لەگەڵ ئەوەشدا، کە لەسەدەکانی کۆن و ناوەڕاست و نوێش دا، گەلێ نموونەی وابەستەبوون بە نیشتمان و خۆشەویستی و هەستی پێوەنداریێتی دەبینرێت، لەتەک ئەم هەموو ڕاستییانەش دا، مەحاڵە بتوانرێت لەم قۆناغانەدا باس لە ناسیونالیزم بکرێ، بەڵکو لەسەدەی ١٨ بەدواوە، هاوشانی سەرهەڵدانی شۆڕشی پیشەسازی دەکرێ بڵێن ناسیۆنالیزم پەیدا بووە.

لەمەش گرنگتر و سەنگینتر، پێگە و بەها و ڕۆڵی **کوردبوون** چییە و چۆنە؟ لەم میانە و پانتاییەدا و شرۆڤەکردنی ئەو یاسا و ڕێسا و میکانیزمەیە، کە کوردبوونی لەسەر هەڵساوە و کاری پێ دەکات و پێی گەیشتووە. دیسانەوە ئەم بەرهەمە تاقانەیە، هەر بەراوردکردنێکی سەرپێی بنەماکانی کوردبوون و پرنسیپەکانی ناسیۆنالیزمی مۆدێرنە نییە، بەڵکو خوێندنەوەیەکی

بە دیقەتی ئەم دیاردانەیە و هەڵسەنگاندنێکی لۆژیکانەیانە لە زەمینەیەکی کۆمەڵایەتی و کولتووریی و مێژوویی و ئەقڵی و سیاسی دا. دواتر لەم کلاورۆژنەیەوە خوێندنەوە و شرۆڤە و ئاکامگیرییەک بۆ ڕۆڵی بزووتنەوە کوردییەکان و پێگەی کوردبوون کراوە و بە کۆمەڵێ تیژ و بۆچوونی نوێ، کایەی ئەم باس و خواستانە دەورووژێندرێت.

لێرەدا نەبا تێکەڵییەک سەرهەڵبدات، دەبێت ئاماژەیەکیش بدەین بە ناسیۆنالیزم، لەدەرەوەی تێڕوانینە مۆدێرنیزمەکەوە. لەڕاستیدا ئەم چەمکە ئالۆز و گرێیاوییە و لە شوێن و کاتی جیاوازدا، ماناگەلی جیاواز وەردەگرێ. هەروەها، چۆنییەتی بەکارهێنان و ئامانجی لەبەرچاوگیراویش وا دەکەن، لێکدانەوەی جۆراوجۆر بۆ ناسیۆنالیزم بێتە کایەوە. دیارە مشتومڕی زۆریش لەسەر ئەم دیاردەیە، لەنێو هەمان کایەی مێژوو و کۆمەڵایەتی و ئەکادیمی و زانستی دا هەیە. دەکرێ دان بەو ڕاستییەدا بنرێ، کە تاوەکو هەنووکە، تیژ و دەقیکی کورت و پوختە نییە، پێناسەی ناسیۆنالیزم بدات بەدەستەوە. هۆکارەکانیش لەم ڕووەوە گەلێ زۆرن، بەتایبەت کاتێ ناسیۆنالیزم سەر بە مێژوو و کۆمەڵایەتی مرۆڤ و بزاوت و چالاکییە نەتەوەکانە. پێبەپێی هەڵکشانی مرۆڤ و بزاوت و چالاکی نەتەوەش لە گەشەکردن و بەرەوپێشچوون دا، گۆڕانکاری بەسەر ویست و ئاواتەکانی دێت و بۆ ڕووبەڕووبوونەی ژیان و سروشت پێویستە، خۆی ئامادە و تەیار و گونجاو بکات. ئیدی ئەم **پرۆسەی پەلەی ژیانە**، وا دەخوازێ مرۆڤ و نەتەوەکان لە واقیع و هەڵکەوتە

مێژوویەکەیاندا، بمێننەوە و ئەو دەستووره ساز بدەن، کە خۆشگوزەرانی و ئایندەیەکی ئاسۆ ڕوون چاوەڕوانی لێ دەکات.
Christian Jansen & Henning Borggräfe، لە کتێبەکەیان دا، ناسیۆنالیزم دابەش دەکەن بۆ سێ دیاردە:

١. ناسیۆنالیزم، وەک ئایدیایەکی سیاسی تێکەڵ لە هەست و سیمبۆل.

لێرەشدا ٣ ئاستی جیاواز دیاری دەکەن:

- ئاستی ئایدۆلۆژی: کێ هەر یەک لە نەتەوەکان پێناسە دەکات؟چ جۆره بنەمایەکی Inklusions- und Exkluusion دەبێت. واتە کێ و لەسەر چ بنچینەیەک ئەو کەس و لایەنە وەردەگیرێ و کێش دوور دەخرێتەوە؟ گەرەکە نەتەوە ئێتنیکی بێت یاخود هەمئاهەنگێکی ڕەگەزی بێت؟ داخۆ دەبێت ئەندامانی نەتەوە چ سیفەتێکیان هەبێت و کامە ئەرک و پەیامێک بەتێکڕا دەکەوێتە سەرشانیان لەهەمبەر نەتەوە؟.

- ئاستی سیمبۆلی: ناوی نەتەوە، گێڕانەوە و حیکایەتە ئەفسانەییەکان، دەربارەی مێژووی خۆیان و زانینی خۆیان بەتایبەتی ئەفسانە بنەڕەتییەکان، گۆرانی و سروودەکان، نیشانەکانی دەرەوەی جەستە(تایبەتمەندییەکان)، هەتا جلوبەرگ و پۆشاک، دابونەریت، هەروەها پاش دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی:

- لەسەر ئاستی نیشانەکانی پێناسەی دەوڵەتی: وەک ئاڵا، سروودی نەتەوەیی، دراو و یونیفۆرم / جلوبەرگی فەرمی، پایتەختەکان، جەژنە نەتەوەییەکان، دیکۆمێنتی نەتەوەیی، هەڵبژاردە نەتەوەییەکانی وەک وەرزش و هونەر، هەروەها خۆناساندن و خۆنمایشتکردن لە ڕووی کولتوورییەوە و ناونان

له پێشـانگا هونەرییەکـان و له شـوێنەواره مێژووییەکـان لەلایەن دەوڵەتی نەتەوەییەوه پشتیوانیان لێ دەکرێ و کاره کولتوورییه نایابەکان، له ستایشی نەتەوەیی بۆ نووسـەران و هونەرمەندان و زانستکاران.

٢. ناسیۆنالیزم، وەک بزاڤێکی سیاسی.

لەسـەر بنەمـایەکی کولتووریی دەست پێ دەکـات و پشت بە ڕووداوه مێژووییەکـــان و کولتـــوور و زمـــان و فۆلکلـــۆر و دابــونەریتی تــایبەتی میللەتێـک دەبەسـتێ. سـەرەتا کـار بـۆ کۆکردنەوەی چیرۆک و حیکایەتەکـان، گۆرانی و ترادیسـیۆن و شـوێنەوارەکانی نیشتمان دەکـات. بەکـورتی ئەوەی له مێـژووووه ماوه و دەگێڕنەوه. ئەمەش لەڕێگەی لێکچەر و نووسـین و کتێبه میللــی و بڵاوکــراوه میللییەکــانەوه، له ڕێــگەی مۆزەخــانه و قوتابخــانه و زانکۆکــانەوه، که دەســته ناسیۆنالیســتەکان تێیــدا گەشـــه دەکەن. کــار دەکەن بــۆ زمــانی نەتەوەیــی له ڕێگــای فەرهەنــگ و ئینســکلۆپیدی و نمایشــتی شــانۆ و خوێنــدن و نووســین ناســیۆناله ڕۆشــنبیرەکان ئەم دیــاردەیه لای خەڵـک بەرجەسته دەکەن.

Miroslav Hroch، ناسـیۆنالیزم لەئەورووپـای ڕۆژهەڵاتـدا، وەک قۆنـاغێکی وریـابوونەوەی "نەتەوه بچووکەکـان" بەسـەر ٣ قۆناغدا دابەش دەکات:

١. قۆناغی ئارەزووی فێربوون و پێش خۆشەویستی هەندێک له تاکەتاکەی کەسـەکان بۆ نەتەوه، شـتێک بەمانای تینیۆتی بـۆ ڕۆشـــنگەریی و زانـــین و زانیـــاری نـــوێ. ئەمەش دەکـــاته:

سەردەمی گەشەسەندنی ئەدەبی و کولتووریی بیرۆکەی نەتەوەیی.

٢ ـ لەم قۆناغەدا بەگشتی کار بۆ هەڵسانی کەمینەیەکی هۆشیار بۆ بڵاوکردنەوەی هۆشیاریی نەتەوەیی. واتە: وروژاندنی سیستەماتیکی لەلایەن ناسیۆنالیستەکانەوە، بەئامانجی ئەوەی بزاڤێکی جەماوەریی هۆشیار بکەنەوە.

٣ ـ ئەمانە دەستنیشان دەکرێن لە ڕێگای دەرکەوتنی بزاڤی نەتەوەیی جەماوەرییەوە. واتە ئاکامی سەرکەوتووانەی خاڵی پێشتر.

ناوبراو ئاماژەیەکی گرنگ دەدات، بە ٣ خاڵی تر، کە بنەمای بەشدارییەکی چالاکانەی ئەم بزاڤە نەتەوەییەن: پێوەندارێتی / ئینتیمای کۆمەڵایەتی. بنەچە و ئەسڵی جڤاتی و ڕێگای خوێندن و فێربوون. کاریگەرێتی دەورووبەر/ شوێنی کارکردن زێدی لەدایک بوون.

٣. ناسیۆنالیزم، وەک دیاردەیەکی مۆدێرنیزم.

Karl.Deutsch هەموو ئەو مەرجانە دەخاتە ڕوو کە بۆ سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی مۆدێرنە هەیە. ئەو پێی وایە مۆدێرنە زەمینەسازکەری کۆمۆنیکاسیۆنە، وەک مەرجێکی سەرەکی بیرۆکەی نەتەوە، وەک کۆمەڵگایەکی ڕامانکراو ببینی. دیارە بە بێ چاپەمەنی و کتێب و ڕۆژنامە و بڵاوکراوەی ئەدەبی، ئەم دیاردەیە مەحاڵ بوو سەرهەڵ بدات.بێگومان کاپیتالیزمی سەرەتاکان، لانکی ئەم ناسیۆنالیزمەیە و مەرجی گرنگی ئەم هاوکێشەیەیە. پێکهێنانی زمانێکی یەکگرتوو، لەلایەن ناسیۆنالیستەکانەوە، بۆ ئەو کۆمەڵگا/گەلەی ناونیان نا **نەتەوە**.

نەهێشتنی نەخوێندەواریی لە کۆمەڵگادا، بەشدارییەکی چالاک بــوو بــۆ فێربــوونی زمــانی یەکگرتــوو و ڕێزمــانەکەی و ئاسانکارییەکیش بوو بۆ بازدان بەسەر کۆمۆنیکاسیۆنی لۆکالی و نــاوچەیی دا، لەڕێگــای ئــاڵوگۆڕی پۆســتە و بەســتنەوەی ناوچەکــان بەهــۆی تــۆڕی هــاتووچۆوە و ئامڕازەکــانییەوە. ئەم دەستکەوتانە پۆست و تۆڕی هاتووچۆ، بە دوو توخمی شۆڕشی فێربوون دادەنرێن.

دۆیــچ پێــی وایە گەلــێ هۆکــاری وابەســتەیی بە خــاک و نیشتیمانەوە پێش مۆدێرنە، واتە سەدەی ١٨ هەبووە و خەڵک پێوەندارێتی بۆ خۆشەویستی وڵاتی هەبووە، لێ دیسان کارێکی بێ مانایە، گەر بێت و بەر لە مۆدێرنە قسە لەسەر ناسیۆنالیزم بکەیــن. هەروەهــا نــاوبراو دەڵــێ: لە جیهــانبینی نەتەوەییــانەدا، جیهــان بەســەر نەتەوە جیاجیاکــان دا دابەش بــووە، بەپێــی کاراکتەر یاخود کاراکتەری نەتەوەیی و ڕۆحی میللی، ناسنامەی نەتەوەیــی و مێــژوو ڕۆڵیــان لەبەرجەســتەکردنی پەیــامەکەدا گێڕاوە.

Rolf-Ulrich Kunze لە بەرهەمەکەیدا، لە بەشی کێشەی تــوێژینەوەی مێــژووی ناســیۆنالیزم دا، ڕوویەکــی تــری ئەم دیاردەیەمان دەخاتە بەردەست:

١. تایپۆلۆگی ناسیۆنالیزم و بەکارهێنانی مێژووییان.

A ـ نەتەوەکولتوور و نەتەوەدەوڵەت

B ـ ناسیۆنالیزم لە ڕۆژئاوا، ناوەڕاست و ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا

C ـ ناسیۆنالیزم و نەتەوەسازی"نەتەوە بچووکەکان".

D ـ پێش مۆدێرنە و پاش مۆدێرنە.
E ـ ناسیۆنالیزمی پێشکەوتووانە و ناپێشکەوتووانە.
F ـ ئەوروپاـ ئەتڵەنتی گواستنەوەی ناسیۆنالیزم/ ترانس ناسیۆنالیزم.
G ـ ناسیۆنالیزم لە بەراوردێکی مێژووی گەردوونی/ یونیفێرساڵی دا
H ـ پۆست نەتەوەیی ناسنامەی ئەڵمانی، ١٩٤٥ـ١٩٩٠، دەوڵەتی نەتەوەیی ئەڵمانی لە ١٩٩٠ وەوە.

٢. تیۆرییەکانی ناسیۆنالیزم و بەکارهێنانی مێژووییان.

A ـ ڕێبازی سۆسیال پسایکۆلۆژی: پسایکۆلۆژی و سیاسەتی پەروەردەیی.
B ـ ڕێبازی تیۆری کۆمۆنیکاسیۆن.
C ـ ڕێبازی ئۆرگانی: ـ بیرکدنەوەی نەتەوەیی ـ گەلی
D ـ ڕێبازی مێژووگەرایی سیکۆلاری: ناسیۆنالیزم وەک ئاین.
E ـ ڕێبازی مێژوویی ئایدۆلۆژی: ناسیۆنالیزم وەک ئایدۆلۆژی.
F ـ ڕێبازی ئەنترۆپۆلۆژی: Ernst Gellner، کولتوور و دەسەڵات.
G ـ ڕێبازی دروستکاریی: imagined communities
H ـ ڕێبازی مێژوویی کۆمەڵایەتی ـ دروستکاریی/ بونیاتی: بەشداری و زەبروزەنگ، ناسنامەی کۆمەڵگای گرووپەکان.
I ـ وابەستەیی ڕاڕەو: سەقامگیریی دامەزراوەیی و گۆڕانکاریی پەیکەریی.

٣ . مۆدێرنیزمەکردن، نەتەوەسازی و ناسیۆنالیزم

A ـ نموونەی هۆڵەندە

B ـ ناسیۆنالیزم و گۆڕانی کۆمەڵایەتی

٤ . ناسیۆنالیزمی تەواوکەر.

٥ . ناسیۆنالیزم و ئاین.

Peter Alter لە نێوان ناسیۆنالیزمی Risorgimento & integralem Nationalismus دا جیاوازی دەکات و دەڵێ: ناسیۆنالیزم: ئامانجی سیاسی ئەوەیە، گرووپە جیاکان لەژێر سایەی دامەزراندنی دەوڵەتێک دا، کۆبکاتەوە . لە شێوەی بزاڤی نەتەوەیی ئیتالیای سەدی ١٩ دا، بەواتای ئەوەی ئەم ناسیۆنالیزمە دەیەوێ خۆی لە چەوسانەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی رزگار بکات. کەواتە توخم و ڕەگەزی ئایدۆلۆژییەکی ئۆپۆزیسیۆنی لیبەڕاڵی هەیە. هەروەها ئازادیی نەتەوەیی و تاکگەراییش لەم بزاڤەدا هاوبوونن، کە لە بنەڕەتدا دان دەنێ بە ئازادی و سەربەخۆیی نەتەوەکانی دیکە و مافی چارەنووسیان. Johann Gottfried Herder هێردەر لە ئەڵمانیا و Giuseppe Mazzini ماتزینی لە ئیتالیا ڕابەر و سیمبۆلی ئەم ڕێبازەن. بەم ناسیۆنالیزمە دەوترێ، ریسۆرگیمەنتۆ/ Risorgimento ناسیۆنالیزمی بزاڤی یەکگرتنەوە. ئەڵمانیاش دەکەوێتە ئەم خانەیەوە.

ئینتەگرالەم ناسیۆنالیزم.... وەک نموونەکانی چیک و هەنگاریا.

بزاڤی ناسیۆنالیستی درەنگوەخت، دواکەوتووانە ڕەفتارکەر، وەک سلۆڤینیا، لیتاون.

ناسیونالیزمی هەڵسانەوە وەک سەرب و گریک/ یۆنانی و ئیرلەندی.

بزاڤی ناسیۆنالیستی ڕەها، کە پێش سەردەمی پیشەسازی لە خەبات دا بوون، وەک کاتالۆنی، فلامی، ویێلزی، باسکی و سکۆتی جیاخوازیی / دیسئینتراگراسیۆن .

هەروەها دەڵێ: ناسیۆنالیزم پرنسیپێکی دینامیکی بەرجەستە دەکات، بە هیوای وروژاندنی هەست و سۆز و هەڵسوکەوت و ڕەفتارەکان و ئامرازێکی هاوکاریی و هەرەوەرزیی و چالاککەری خەڵکە لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجی هاوبەش.

Theodor Schieder، دەڵێ: ناسیۆنالیزم ئایدۆلۆژیی ئینتەگراسیۆنی تایبەتە، کە هەمیشە بەمانایەک لە ماناکان نەتەوەی لەبەرچاوە، نەک تەنها تاکە گرووپێکی کۆمەڵایەتی یاخود ئایینی. هاوکات قۆناغی ناسیونالیزم دەگێڕێتەوە بۆ ساڵانی نێوان ١٨٤٨ -١٩٢٠، و ناوی ناوە:

ــ سەردەمی دەوڵەتی نەتەوەیی، قۆناغی دروستکردنی دەوڵەت لە ڕێگای شۆڕشی ناوخۆییەوە، وەک نموونەکانی ئینگلیز و فەرنسی .

ـ پرینسیپی نەتەوایەتی، یەکگرتنەوەی زمان و کولتووری دابەشکراو، بەڕابەرایەتی دوو سیبۆڵە دیارەکە هێردەر لە ئەڵمانیا و ماتزینی لە ئیتالیا.

ــ مافی چارەنووسی گەلان، سەردەمی جیابوونەوە لە ئیمپڕاتۆرییەکانی وەک هابسبۆرگ و عوسمانی.

ئیدی لێرەدا دەوەستێ و بەم فۆڕم نەخشە جیهانییە داڕێژراوەی هەیە کۆتایی بە باسەکەی دێنێ. دوور نییە ئەم بۆچوونەش بەرهەمی ئەو بیرکردنەوەیە بێت، کە پێی وایە ئیدی

نەتەوەکـانی دیـکە ـ ئەوانەی نەبـوونە دەوڵەت ـ گەرەکە دەستبەرداری قۆناغەکان ببن، چونکە سـەردەمتان بەسـەر چوو. ڕوانگەیەکی تریش بۆ ناسیۆنالیزم ئەوەیە، وەک بزوتنەوەیەکی سیاسـی بێـتە، بزاڤـی ڕزگـاریخوازیی، کە کرۆکـی ئامـانجەکەی ڕزگارییە لە چەوساندنەوەی نەتەوایەتی و بوونە دەوڵەتە یاخود دامەزرانـدنی دەوڵەتە. لە لایەکـی تـرەوە لەڕووی ئـابوورییەوە، سەرفرازکردنی نەتەوەیە لە سیاسەتی ئابووریی و دروستکردنی بـازاڕێکی نەتەوەیـیە. لە خـاڵێکی تـردا لە ڕووی کولتـووریی و سـازدانی یەکێتـی زمـان و بیرەوەری هـاوبەش و نەتەوەسـازیدا کار دەکات.

ناسـییۆنالیزم، هەیە ئایـدۆلۆژی فەرمـی دەوڵەتە، وەک لە تورکیـا و ئێـران و عێـراق و سـووریا و زۆر شـوێنی دیـکەی جیهان دا بەرقەرارە. ئەم جۆرە لە ناسیۆنالیزم، وەک ئامڕاز و دەزگـای داپلۆسـێنەری خوێنـاوی دەسـتی نەتەوەی زاڵە و دژی نەتەوە و ئێتنـیکە بندەسـتەکان وەگەڕ خـراوە. ناسـیۆنالیزمیش هەیە وەک بـزووتنەوەی سـەربەخۆخوازی / جیـاخوازی لە نـاو ئەو دەوڵەتـانەدا. نمـوونە لە جیهـانی ئەمـڕۆی سـەدەی بیسـت و یەکیش گەلێ زۆرە، کورد لەوانە. بۆیەکا لێرەدا دەگەڕێنەوە سـەر ئەو تێزانەی ناسیۆنالیزم بە باش و بە خراپ دەناسێن. Dieter Langewische، پێی وایە لە شۆڕشی ئەمەریکا و فەرەنساوە، بیرۆکەی دیموکراسی و ناسیۆنالیزم پێکەوە بەستراون.

ناسیۆنالیزم، وەک بـاوەڕ و وزە و قەنـاعەت، بە بەهێزتـرین و کـاریگەرترین هێزی سیاسـی ـ مێژوویی دادەنرێت. هـیچ گومـان لەوەدا نییە، لە سـەرتاپای گۆڕانەکـانی سیاسـی و کـۆمەڵایەتی و مێژوویـی دا بەدرێژایـی و پانتـاییەکی قـووڵ و فـراوان ئامـادەگی

هەواڵنامەی کتێب

هەبووە و دەبێت. هەندێ لە توێژەران بۆچوونەکانی ناسیۆنالیزمی سەدەی ٢٠، لەسەردەمی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی ساڵی ١٩١٤، سەردەمی جەنگی جیهانی جیا دەکەنەوە. دوای کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم، کار بە دوو جۆر ناسیونالیزم کرا، واتە لە دوو فۆرمی جیاوازدا، ناسیۆنالیزم وەگەڕ خراوە و سەری هەڵداوە.

ـ ناسیۆنالیزمێک وەک سیاسەتی فەرمی دەوڵەتی نەتەوەیی دامەزراو و یاخود بۆ دامەزراو، وەک نموونەکانی دەوڵەتانی داگیرکەریی کوردستان و وەک بزاڤێکی رزگاریخوازی سەربەخۆییخوازی/ جیاخوازی لە نێو ئەم دەوڵەتە نەتەوەییانەدا، دیسان بزاڤی نەتەوەیی کورد وەک نموونە.

ـ بزاڤی ناسیۆنالیستە نوێیەکان، سەخت بوو بۆیان، دژی ئەم دەوڵەتە بەهێزە و دامەزراوەکان و ناوەندی (کۆمەڵەی گەلان) ڕەوایەتی بزاڤەکەیان بە دەست بهێنن. حاشاهەڵنەگرە، کە هیچ کام لەو بزاڤانە پاش ١٩١٨، وێڵز، سکۆتی، باسکی، بریتۆنی، کۆرسی، کاتالانی، فلامی و ... هتد نەیان توانی دەوڵەتی خۆیان بەتەواوی بەدەست بهێنن. هەڵبەت بەشێکی هەرە زۆری ئەمانە ئێستاش دەستبەرداری ئەم ویست و خواستە نەبوون، لێ ئەوپەڕی دژایەتی دەکرێن. بە نموونە سکۆتی و کاتالانی و هەوڵەکانی بوونە دەوڵەتیان لە ڕێگای ڕیفەڕاندۆمەوە، کە دیاترین میتۆد و ئامڕازی دیموکراسییە، کەچی لەناو جەرگەی کیشوەریی ئەوروپای دیموکراسیدا، بەوپەڕی توندییە و داواکانیان ڕەت کرایەوە و دژیان وەستانەوە. کەواتە نەتەوە زاڵەکان نایانەوێ چی دیکە هیچ نەتەوەیەک بەو ئامانج و فۆڕمەی دەسەلات بگات، وەک خۆیان پێی گەشتوون.

ڕەنگە نموونەی ئاشتیانەی جیابوونەوەی بەلژیکا لە هۆڵەند بە پێی کۆنگرەی ڤییەنای ساڵی ١٨١٥ و نەرویچ لە سوید ساڵی ١٩٠٥ و جیابوونەوەی سلۆڤاکیا لە چیک لە ساڵی ١٩٩٣ لێ دەرچێ، هەموو نموونەکانی تر، زەبروزەنگ و کێشەی لێکەوتۆتەوە، بەتایبەتی لەسەر سەرزەمین یاخود نیشتمان زۆرینەی شەڕەکان کراوە. جەنگ بۆخۆی لە سەدەکانی کۆن و نوێشدا، ڕەگەزێکی سەرەکی سازدانی نەتەوە یاخود دروستکردنی دەوڵەتە. هەر بەتەنیا ڕقبوونەوە لە بێگانە و کلێشەی بیروباوەڕی نەتەوەیی، کار لەسەر دروستکردنی هۆشیاریی نەتەوەیی ناکات، بەڵکو جەنگ هەمیشە بۆ خۆی هۆکار و دەستاوێژێکی خولقاندنی نەتەوەیە. هەربۆیە گوتراوە، جەنگ باوک و دایکی شتەکانە.

ناسیۆنالیزمی فەرەنسی بەهۆی ئەو ڕەگوڕیشە شۆڕشگێڕییەوەی هەیەتی، ناسیۆنالیزمێکی سیاسییە. دەوڵەت نەتەوەی فەرەنسی، لەسەر زەمینی دەوڵەتێک، لە ڕێگای شۆڕشەوە و لەسەر بنچینەی ڕەوایەتی و پرۆسەیەکی درێژخایەن لە دەسەڵاتی میر و پاشاکانەوە بوو بە دەوڵەتێکی نەتەوە. کەواتە شۆڕش فەرەنسای کرد بە نەتەوە. ڕۆسۆ ـ بە بنەچە خەڵکی سویسرایەـ و ڤۆڵتێر و سیەس و مۆنتیسکۆ و چەندانێکی تر مەشخەڵ بەدەستانی شۆڕشەکە بوون. ناسیۆنالیزمی ئینگلیزی و پورتوگالیش بەهەمان شێوە کاریان کردووە. زمانی یەکگرتوو، کولتوور، ئاین، واتە هاوڵاتیان لەسەر ترادیسیۆنێکی کولتوریی چەسپاو جۆش داوە، بەماوەیەکی دوورودرێژ متمانەیان پێداوە و پەیدا کردووە. لەبەر ئەمەیە

ناسیۆنالیزم لە تایپی رۆژئاوا، ڕۆڵێکی تری هەیە و وەک هی ناوەڕاست و ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا نییە.

Hans Kohn، مێژوونووس و لێکۆڵەری بەناوبانگ لە کتێبەکەیدا The Idea of Nationalism، دەڵێ دوو جۆری ناسیۆنالیزم هەبووە: لە ئەوروپای ڕۆژئاوا، وەک بزاڤێکی ناسیۆنالیستی لیبەڕاڵی سەرکەوتوو. لە ڕۆژهەڵاتیش وەک بزاڤێکی نا عەقلانی دژە تاکگەرایی.

وەک Hans Kohn دەڵێ: ناسیونالیزم، هەندێ لەو بنەما و خەسڵەتانەی کە خۆی لەسەر بونیاد دەنێ، دەگەڕێنەوە بۆ کۆنترین و بنچینەییترین هەستی مرۆڤ، هەستێک کە مرۆ لە هەموو شوێنێکی مێژوودا، وەک بەهێزترین و گرنگترین فاکتەر لە سازدانی گرووپە جڤاتییەکان دا دەتوانێ دیاری بکات و بۆی دەرکەوێت. خۆشەویستی بۆ زێدی لەدایکبوون، خۆشەویستی و حەز بۆ زمانی دایک و دەورووبەر و دابونەریت و خواردنی خۆماڵی و موزیک و سەما و دیلان و فەرهەنگی گشتی و هونەر، کە هەموویان نزیکن لە ڕۆحی مرۆڤ خۆیەوە.

Karl. W.Deutsch، ناسیۆنالیزم دەستوورێکی ئەقڵی یاخود ئەقڵێتێکە، کە پێگەیەکی بەرزتر دەدات بە هەواڵە نەتەوەیی و بیرەوەریی و ڕامانەکان، لە کۆمۆنیکاسیۆنی کۆمەڵایەتییەکان دا و سەنگێکی بەهێزتریان هەیە لە بڕیادان دا.

Eugen Lemberg دەڵێ: ناسیۆنالیزم سیستەمێکە لە ڕامان و بەهامەندی و پێوەری وێنەیی کۆمەڵگا و جیهانێک، کە ئەم کۆمەڵگا کۆمەڵایەتییە گەورانە هۆشیار دەکات، بە پێوەندارێتیان و هاوکاری یەکتر بکەن. ئەم پێوەندارییەیان بەهایەکی تایبەتی پێ دەدەن، بەواتایەکی تر ئەم کۆمەڵگا

گەورانە لە نـاو خۆیـان دا ئینتگراسـیۆن دەکەن و خۆیـان لە دەوروبەریـان جیـادەکەنەوە / سـنووردار دەکەن. هەوێنـی ئەم هەسـتی هاوپێوەنـداریتییەش بـریتییە لە زمـان، ڕەچەڵەک و دابونەریـت، کولتـوور یـاخود ملکەچکـردنە بـۆ دەسـەڵاتی دەوڵەتێکی هاوبەش.

ئەوەی تـا ئێسـتا خسـتمانە ڕوو لە بیروبۆچـوون و تیۆرییەکـانی بیرمەنـدان و تـوێژەدان، سـەرجەمیان باسـیان لە نەتەوە و ناسیونالیزمی ئەوروپا کردووە.

Dietmar Rothermund مێژوونووس خاوەنی ١٢ تێزی تـایبەتە لەمەڕ ناسـیۆنالیزمی جیهـانی سـێیەمەوە. کە سـیمای ناسـیۆنالیزم لێـرە خەبـاتە دژی دەسـەڵاتی بێگـانە. ئەمە چەنـد تێزێکیتی.

- چینی هەڵگری ناسیۆنالیزم لە جیهانی سـێیەم دا، بەگشتی ئەو چینە خزمەتگوازەرەیە کە لەژێر باری حوکمی کۆلۆنیالیست دا دروست بووە.

ـــــ دەوڵەت و سـنوورەکەی و دۆزە نەتەوەیـیەکەی، دەسەڵاتدارانی کۆلۆنیالی پێشوو بڕیاری لەسەر دەدەن.

ـ ناسـیۆنالیزم زۆر ڕادیکـال و نابەخشـندەیە، بەرامـبەر بە جیـاخوازیی نـاوچەیی و ناسـنامەی لۆکـالی. مەیلـی هەر بـۆ ناوەندە و دژی فیدرڕاڵییە.

ـ بـۆ ناسـیۆنالیزم، هێـزی سـەربازی مانـایەکی گەوهەری هەیەوە"قوتابخـانەی نەتەوە". کێ بزانێ ئەفسـەرێک واتە بـاڵێکی سـەربازی لە پشـتێتی، وا دەسـەڵاتی هەیە و دەسـەڵات دەگرێتە دەست.

"ناسیۆنالیزم ئایدۆلۆژییەکە، هەوڵ دەدات هەموو ئەندامانی نەتەوەیەک دیاری بکات و هەرەوەرزی نێوانیان دەدات و لەدواجاردا حەزدەکات ئەمە ببەستێتەوە بە دەوڵەتێکی خاوەن سەروەرییەوە". ئەمەش ڕوویەکی تری پێناسەی ناسیۆنالیزمە. ناسیۆنالیزم پەیوەست نییە بە سیستەمێکی دیاریکراوەوە.سەرەتا لەلایەن ناسیۆنالیستە ڕۆشنگەرەکانەوە، دواتر لە سیستەمی پادشایەتی و پۆست کۆلۆنیالیزم، ڕیاڵ سۆسیالیستی و فاشیزم و ناسیۆنالی نازی دا هەروەها لە لایەن دیموکراتەکان ئامانجی ناسیۆنالیستی بە ئامانج دەگیرێ. لە دنیای هاوچەرخدا، گەلێ جار گوێمان لە کەس و ڕژێم و سیستەمی چەپی ناسیۆنالیستیش دەبێت. Eugen Lemberger، ناسیۆنالیزم بە "هێزی پەیوەستکردن" دادەنێ، واتە گرێدانی تاکەکانی نەتەوەیەک بە پرۆسەی ئینتەگراسیۆن، پێکەوە و خۆجیاکردنەوە لەوانی دیکە.Otto Dann، ناسیۆنالیزم بە خۆپەرستی نەتەوایەتی دادەنێت. نووسەرێکی تر ناسیۆنالیزم " دەستوورێکی ڕۆحییە"، دەتوانێ ببێتە پرنسیپێک ڕێکخستن بەرەو بەرژەوەندی نەتەوەیی.لەلایەک نەتەوە جێگەی شیاوی هەیە لە پەیوەندی کۆمەڵایەتی دا و لەلایەکی دیکە، ڕەوایەتی و شوێنی ئاڕاستەی سیاسی بۆخۆی لەم کۆمەڵگایەدا لەسەر بونیاد دەنرێ.

ناسیۆنالیزم سەرەتا لە ڕێگەی بزاڤێکەوە هەڵدەگیرێ و پاشان لە ڕێگەی ڕژێمێکەوە. مێژوونووسەکان ئاماژە بە شەڕی سەربەخۆیی ئەمەریکا و شۆڕشی فەرەنسا دەدەن، وەک سەرەتایەکی ناسیۆنالیزم لەسەدەی ١٩ دا لە ئەورووپا، کە پاشان دەوڵەتی نەتەوەییان بەدوای خۆیاندا هێنا. دەوڵەتی فەرەنسا بووە سەرمەشق و گەلێ نەتەوە و دەوڵەتی تر

دروست بوون وەک ئەڵمان و ئەڵمانیا. لەدەرەوەی ئەورووپاش، کۆمەڵێ نەتەوە لە ڕێگای خەباتی دژە کۆلۆنیالیزم سەربەخۆییان بەدەستهێنا و دواتر مافی چارەنووسی گەلان لەسەدەی ٢٠ دا چەسپا. کەواتە سەدان ساڵە ناسیۆنالیزم ئایدۆلۆژییەکی هیمۆگێنییە، لەسەر ئاستی جیهان. نووسەرێکی تریش پێی وایە، دەبێت ئەم جۆرانە لە ناسیۆنالیزم جیاوازی لەنێوانیان دا بێتە کردن.
Emanzipation Nationalismu,Integratio N, Konfrontion & Hegemonial N

ڕەنگە ئەم بەرهەمەی بەردەستمان، هەتا ئێستا بە زمانی کوردی تاکە سەرچاوەیەک بێت، بە ووردی و قووڵی لە دیدی **فەلسەفی و سۆسیۆلۆژی و سیاسییەوە**، خوێندنەوەی بۆ چەمکی نەتەوە تێدا بەرجەستە بوو بێت. لەبەر ڕۆشنایی چەمکی "تیۆریی عەقڵی " فەیلەسووفانی ئەڵمان باس لە نەتەوەبوون دەکات.کارێکە بەرهەمی ئەقڵی نووسەرێکی کوردە و ڕەنجی فەرهادی لەگەڵدا دراوە. لەبەر گرنگی باسەکە و ئاڵۆزی و سەختی ماناکەیی و فراوانی ڕووبەری کارکردنەکەی، وام بە باش زانی، لەبەرەوە، پێ بە پێی باس و ناونیشانەکانی کتێبەکە، قسە لەسەر بڕگە و تێزە هەستیار و گرنگەکانی بکەم و هەوڵ بدەم لەم کەناڵەوە و بە زمانێکی بڕەک سادەتر و کراوەتر، لە ڕێگەی خوێندنەوە و دەربڕینی تێبینییەکانمەوە و تێهەڵکێشکردنی باسگەلێکی تری هزریی و مێژوویی و سیاسییەوە، گەوهەرەکەی بە خوێنەر بناسێنم.

هاوکات باسەکانی بەشی چوارەم و پێنجەم، کە ڕاستەوخۆ گرێدراون بە پرسی کوردبوونەوە، بابەتەکانی گرنگ و هەستیار

و گەلێ جارانیش ناڕوون و سەختن، چونکە بە خوێندنەوەکەی د. عرفان بۆ واقیعی کۆمەڵایەتی کوردیی، کۆمەڵێ تێزی نوێی بۆ یەکەمجار دەکەوێتە بەردەست خوێنەران و ناو کایەی ڕۆشنبیریی کوردییەوە، بۆیەکا پێویستیان بە لەسەر وەستانی زیاتر هەیە. بەندە لەتەک خوێندنەوەیەکی خێرای باسەکان دا، لەسەر ئەم لایەنە، کۆمەڵێ پرسیارم ئاڕاستەی د. عرفان کردووە، ئەویش بە وەڵامیدانەوەیان، تیشکی ڕووناککردنەوەی خستۆتە سەر لایەنە دژوارەکان. ئەم کارەش بۆ ئاسانکاریی و باشتر تێگەیشتنی بابەتەکان، وەک پاشکۆیەک دەیخەینە بەرچاوی خوێنەر.

هاوکێشەی میللەتی بندەست و کۆیلە، لە خەباتیدا بۆ سەردەستی و سەرداریێتی، بریتییە لە وێنەیەکی دروستی واقعی کوردی، کە بەدرێژایی مێژوویەکی دووردودرێژ، ئامادەگی نەبووە و هێشتا لەم دۆخەش رزگاری نەبووە. ئاخر گەر مێژوو یاسای پەرەسەندنی شتەکان بێت، چما لای کورد، وا وەرنەچەرخاوە و گرفت و هۆکارەکانی چین و کورد چ رۆڵێکی تێدا گێڕاوە؟. کاتێ کورد لە نێو لیتاوی ڕووداوەکاندا، دەچەقێ و هەرخەریکی ئەم پێو ئەو پێکردنێکی بێهودە دەبێت، یاسای ناوبراو نایگرێتەوە. بەواتایەکی تر، کورد نە خۆی پێ ڕزگارکراوە و نە توانیویەتی بگاتە پلەی سەردار و جڵەوی دەسەڵات بەدەست بگرێ. ناچار کاری وەک پیشەکەی سیزیف، هەر خەریکی سەرخستنەوەی بەردی خلۆربووەوەیە و هەتا هەنووکەش نەیتوانیوە بگاتە ئامانجی خۆی.

ئەم هەوڵەش دوای چەندبارە بوونەوە، هیچ گۆڕانێکی تێدا ڕوونادات و لە ئاکامدا، بۆ کورد وێناو و پێناسەیەکی تاقانە و

بێـوێنەی ڕیـزپەڕ، لە یاسـا و ڕێسـا و تیـۆرییە بەرفراوانەکـان دەنەخشـێنێ. جیاواز لەچاو هەمـوو ئەوانـی دیکەی ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاست و ڕەنگە لە تەواوی جیهانیش دا. کـورد کـاراکتەرێکی کڵـۆڵ و جەسـتە هەلاهەلابـووی پانتـایی مێژوویەکـی نێـوان "**هەوڵدان** و **شکستخواردنە**" . دەقگرتن بەم دۆخەوە، لە مێژوودا، تـا ڕادەی ونبـوون و نادیـاری و نائامـادەگی گەیانـدووە. کەواتە کـــورد نەدەکەوێـــتە خـــانەی ئەو نەتەوە بندەســـتانەوە، کە ژێرچەپـۆکی بـۆتە قەدەریـان و ئـاڵای خۆبەدەستەوەدانیان بڵنـد کردۆتەوە، نە لە نێو ڕیزی نەتەوە سەردارەکاندا دەبینرێتەوە، کە بە سـەربەخۆیی گەشـتبێ و خـاوەنی قەوارەی خـۆی دەوڵەت بێـت. ئەم سـیفەت و دۆخەی کـورد، ئـا لەوێـدا ئـاڵۆز و گرفـت دروســتکەرە، کە لێکـۆڵەرەوەیەک دێــت و دەیەوێ بە دەقــی تیۆرییە مۆدێرنەکان، یاخود هەموو ئەو تیۆرییانەی دیکەی، کە لە دەرەوەی واقیعی کۆمەڵگای کورد بۆ پێکهاتە و بارودۆخێکی تر داڕێژراون، شیکار و ڕاڤە لە بوویەکی نادیار و بزر بکات و بــاڵای پێناســە هەڵنەگــری کــورد، ببــڕێ بە قــاڵبی تیــۆرییە دروستکراوەکەی/ داهێنراوەکەی خۆی دا.

" ئەو حاڵەتەی کە کوردی تێدایە نە حاڵەتی کۆیلەکانی ئەو جیهانەیە و نەحاڵەتی سەردارەکانییەتی، بۆیە هەر هەوڵدانێک بۆ تێگەیشـتن لەم حـاڵەتە لە ڕێگەی ئەو میتـۆد و تیـۆرانەوە کە مۆدێرنیزم بەرهەمی هێناون، تووشی جۆرێک لە گومڕابوونمان دەکـــات و نامـــانگەیێنێ بە ناســـینێکی ڕاســـتەقینەی ئەم بوونەوەرە".(١١)

لەم ڕۆژگــارەدا، مــۆدێرنیزم و میتۆدەکــانی، کــراوەتە تــاکە دەستاوێژ و ئامێر و ڕوانگە و پێوانە و ئاینزایەک، بۆ خوێندنەوە

و کـــارکردن ناســـین و باوەڕهێنـــان و دان پێـــدانانیان لەســـەر دیاردەکـــان. لە کاتێکـــدا تەمەنـــی مـــۆدێنزم هـــی ئەوە نیـــیە، مێژوویەکـــی چەنـــد هەزار ســـاڵەی وەک هـــی کـــوردی پـــێ بخوێندرێتەوە و هاوکات، بیریارانی ئەم ڕوانینە، هێندە ناواقعین هەرچـــی لەدەرەوەی تیـــۆریەکەی خۆیانـــدا بێـــت و بە گەز و پێوانەی ئەوان هەڵسوکەوت نەکات، هەژماری بۆ ناکەن و بە لادەر و دەرچـــوو لە ئـــاینی دادەنـــێن. بە خێرایـــی دەیـــخەنە بەر لێشاوی نەفرەتی خۆیان.

مۆدێرنیزم چ قسەیەکی جددی لەسەر حاڵەتی کورد نییە و لە قازانجیشی نییە، خوێندنەوەی بۆ بکات، چونکە حاڵەتی کورد وەک نمـوونەیەکی تـایبەت، لە دەرەوەی دەقـی تیۆرییەکانـدایە. بەدڵنییـــاییەوە، هەر خوێنـــدنەوەیەک لەســـەر کـــورد، دەکـــاتە هەڵوەشاندنەوەی تەقەڵەکانی تیۆرە دەستکردەکانیان. بۆ نموونە مـۆدێرنیزم، دەوڵەتە داگیرکەرەکـانی کوردستانی پـێ دەوڵەتـی مـــــۆدێرنن و داکۆکییـــــان لـــــێ دەکـــــات و ڕازی نیـــــیە هەڵبوەشێندرێنەوە، جا با لەسەر خوێن و ئێسکی کورد و گەلانی تریش هەڵچنرا بن. تەماشاکەن ئەتاتورک چ پێگەیەکی گەورەی لای مۆدێرنەکـان هەیە و چەنـد بە نمـوونەیەکی سـەرکەوتوو و پێشکەتوو نرخاندوویانە.

"لێکـدانەوەی بـوونی کـورد لەنـاو مێـژوودا بە پێـی ئەو لـۆژیکەی کە مـۆدێرنیزم بـۆ لێکدانەوەی بوونەوەرەکـانی نـاو جیهانە مۆدێرنەکە هەیەتی، نامانگەیێنێ بە هیـچ، چونکە کورد لەناو ئەو چوار دەوڵەتە مۆدێرنەی کە بەسەریاندا دابەشکراوە بە پێی یاساکانی ئەو یارییەی کە دۆڕاوەکان دەکات بە کۆیلە و براوەکان دەکاتە سەردار یاریی نەکردووە". (١٢)

کورد، گەر لەناو مێژووشدا نەبێت، وا هەر بوونەوەرێکی ناو کایەی سروشتە و بە خۆڕسکی ڕساکاوە و هاتۆتە جیهانە بەرینەکەی مرۆڤایەتییەوە. بە حوکمی پرۆسە سروشتییەکە ڕەوت دەکات، نەک بە ویست و هێز و پاڵنانی تیۆری دروستکراو، کە بریتیە لە مۆدێرنیزمە. کەواتە بەدەر لە بنەماکانی مۆدێرنەش، کورد بە قورسایی خۆیەوە، بە زمان و کولتوور و مێژووەکەیی و کۆمەڵی سیفەتی دیکەوە، هەر هەیە و ماوە و دەشمێنێت و بێ هیوا نییە لە گەیشتن بە هەواری ئامانجەکانی.

" کێشەی کورد لەگەڵ جیهانە مۆدێرنەکەدا ئەوەیە کە مۆدێرنیزم کوردی وەک دڕندەیەکی سروشتی بۆ ئەو جیهانە وێناکردووە و بە هۆی ئەمەشەوە بواری بۆ کورد نەهێشتووە کە بوونی خۆی ئاشکرا بکات و بەڵگەکاری بۆ ئەو سیستەمە بکات کە بڕوای پێیەتی". (١٦)

ئاخر ساتێ مۆدێرنە، دەڕوانێتە بوونی کورد و دەزانێ، سەرباری هەموو یاسای تیۆرەکانێ و قسەی کتێبە دەق نەشکاوەکان هەیە و ڕەگی بە بوونی خۆیی و زمان و کولتور و مێژوودا ڕۆچووە، وەک دێوزمە و لێی دەڕوانێ و پێناسەی دەکات. ئاخر مۆدێرنیزمە لەو شوێنەدا شیاوی پەسەنکردن نییە، کە بیریاران و لایەنگران و لاساییکەرانی، دەیکەنە خواوەندی دروستکەر و داهێنەری بوونەوەر و دیاردەکان. بەتایبەتی ئەو شتگەلەی بوون و پێکهاتەی سروشتییان هەیە، وەک مرۆڤ و نەتەوە، بە هەموو ڕەهەندە کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانیانەوە.

" کورد وەک ئەو سیزیفە وایە کە لە دووپاتکردنەوەی سەرخستنی بەردەکەدا سەرقاڵ نییە بەوەوە بەردەکە سەر

بخاته سەر لوتکەی شاخەکە، بەڵکوو سەرقاڵە بە دروستکردنی بوارێکەوە بۆ ئاشکراکردنی ئەو سیستەمەی کە تەنە قورسەکانی لە زەوییەوە پێ بەرز دەکرێتەوە بۆ ئاسمان ئەو خلۆربوونەوەی بەردەکە بۆ قوڵاییەکانی دۆزەخەکەی نائومێدی ناکات، چوونکە ئەو پێویستی بەو خلۆربوونەوەیە تا باشتر پەی بەو سیستەمە بەرێت کە لەناو بوونی خۆیدا بۆ پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ خۆیدا و خۆی لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا هەیەتی ".(٢١)

زۆرن ئەوانەی بێ پێشخانێکی زانین و زانیاری، لە پشت چاویلکەی ڕەشەوە، تەماشای کۆمەڵگای کوردەواری دەکەن، دەستی تۆمەتی بۆ کورد درێژ دەکەن و بزووتنەوەکانی بە خێڵەکی و ناتەواو و ئیفلیچ بوو دەزانن. پێیان وایە کورد، لە دۆخێکی بێ سەروبەردایە و چ پێناسەیەک وەرناگرێ. ئەم قسانە زۆر لە نووسەرە کوردەکانیش تووتی ئاسایی دەیکووتنەوە. بەڵێ کاتێ مۆدێرنیزم دەکرێتە دروستکەر و خولقێنەری هەموو شت و دیاردە و بوونەوەرەکان، ئیدی جێی هەناسەدان بۆ مرۆڤ و نەتەوە و بوونەوەرە سروشتی و هەبووە خۆڕسک و مێژووییەکان نامێنێتەوە، یاخود بوار زۆر تەسک دەبێتەوە. ئاخر گەر نەتەوەیەکی وەک کورد، بڕوا بەو بانگاشەی مۆدێرنیزمە بهێنێ کە فەتوای بۆ دراوە، وا دەبێت دەستبەرداری هەموو بەهای سروشتیی و کولتوریی بوونەکەی بێت، و خۆی نابووت بکات. ئەی ئەوە نییە تیۆری مۆدێرنە، کوردی تووڕ داوەتە دەرەوەی جیهانەکەی خۆیەوە و ئافەرین و دەستخۆشی لە تورک و فارس و عەرەب و ناسیونالیزمەکەیان دەکات و وەک ئایدیایەکی بەرز و براوە تەماشایان دەکەن، هەر

لەبەرئەوەی، ئەوان دەوڵەتیان دروست کردووە و کورد بەم ئەرکە هەڵنەساوە و دۆڕاوە.

"مەرجی یەکەمی ژیان لەناو ئەم جیهانە مۆدێرنەدا ئیمان هێنانە بەوەی کە مۆدێرنیزم دەتوانێت لە ڕێگەی زانست و تەکنەلۆجیاوە هەموو کێشەکانی مرۆڤی ئەم سەردەمە چارەسەر بکات و ژیانی بۆ بکات بە بەهەشت"(١٩).

بەڵی ڕاستە تەکنەلۆژیا و زانست، بەشدارییەکی بێهاوتایان لە ئاسانکردنی ژیانی مرۆڤدا کردووە، لێ نەیانتوانیوە و هەرگیزیش نەکارن مرۆڤ دروست بکەن، - ڕۆبۆت هەرگیز جیی مرۆڤ ناگرێتەوە، تەنیا لە ئیشکردندا نەبێت - و هەروەها بە سەدان کێشە و گرفتی دیکە هەن، ئەم دەستکەوتانە خولقێنەری ڕۆبۆت و مرۆڤی ئامێرین، بەس هەرگیز شتگەلێکی سروشتیان پێ نایەتە گۆڕێ، بە تایبەت بوونەوەرێکی وەک مرۆڤ. بۆیە تەکنەلۆژیا و زانستیی ناوبراو دەرکەوتەی نەرێتیشیان هەیە و نەیانتوانیوە، بە قازانجیان هەڵسوڕێ. هەروەک دەبینین کورد، کەموزۆر بێ بەشە لە دەستکەوتەکانی زانست و تەکنەلۆژیا و بگرە ئەم دوو دیاردەیە لەگەلێ حاڵەتدا، بە زیانی شکاوەتەوە. بۆ نموونە داگیرکەرانی وڵاتەکەی فرۆکە و تانک و تۆپیان هەیە و نیشتمانی کوردی پێ سوتماک دەکەن و ڕۆڵەکانی پێ دەکوژن. زۆربەی زانکۆکانی وڵاتانی داگیرکەری کوردستان، دەرەتانی پێویست بۆ خوێندکاری کورد ناڕەخسێنن، تا بەهرەمەند بن لە خوێندن هیچ پرۆژەیەکی پیشەسازی گەورە لە کوردستاندا ئەنجام نادرێ و بشدرێ، ڕێژەی بەشداریی نییە یاخود زۆر نزمە.بەنموونە پرۆژەی گاپ لە تورکیا. د. عرفان بەم جۆرە کورد دەبەستێتەوە بە هاوکێشەکەوە.

"گەورەترین کێشەی کوردیش لەناو جیهانە مۆدێرنەکەدا ئەوەیە نەیتوانیوە بڕوا بەو خواوەندە بهێنێ کە ئەم جیهانەی دروستکردووە، ئەمەش وایکردووە وەک کافرێکی ناو سەردەمە مۆدێرنەکە وێنابکرێت و بەرەو دۆزەخەکانی ناو ئەم جیهانە پەلکێش بکرێت و بخرێتە بەردەستی جەلادەکانی".(١٩)

با، بە نموونە باس لە دەوڵەتی تورکیا، لە دیدی مۆدێرنیزمەوە بکەین. بزانە چۆن کورد، بە کافر و تیرۆریست و چەتە و شاخاوی پێناسە کراوە، هەر لەبەر ئەوەی کورد، ملکەچی یاسا و ڕێسای ئەو دەوڵەتە نەبووە و تەسلیمی حوکمەکانی نابێت، کە مۆدێرنە مۆری ڕەزامەندیی خۆی لێداوە و پشتیوانی لێ دەکات و دەیپارێزێو دەیەوێت بەرقەرار بێت.

ئاخر کورد هەر ئامادە نەبووە، دەستبەرداری ناسنامەی کوردبوون بێت. تا سەردەمانێکی پێش ئێستا، گەلێ لە ئەورووپاییەکانیش، لەژێر کاریگەرێتی پروپاگەندەی دەزگا بێشومارەکانی تورکیادا، تێڕوانینی نەرێنییان لەسەر کورد هەبوو، پێی وایە کورد بۆ هەمیشە کاری تێکدان و ئاژاوەگێڕی دەکەن و ناتوانن بە ئارامی لەگەڵ تورکدا بژین. لە کاتێکدا تورک و دەوڵەتەکەیان، گەورەترین بەربەست و هەڕەشەی سەر کوردبوونن. بوونی ٣٠ ملیۆن کورد بە دەستوور، نکۆڵی لێکراوە. زوڵم و ناحەقی لەمە گەورەتر، ڕەنگە لە هیچ دەڤەرێکی جیهاندا بەرچاو نەکەوێت. لەکاتێکدا وڵات هەیە دانی بە بوونی چەند سەد کەسێکدا وەک ئیتنک و گەلی جیاواز لەوڵاتەکەیدا ناوە. سوید و دانیمارک بە نموونە.

- "ماهیەتی مۆدێرنیزم بڕواهێنانە بەوەی کە مرۆڤ بەوە دەگاتە خۆشبەختی کە بوونەوەرەکانی ناو جیهانی سروشت بکاتەوە بە مادەی سەرەتایی و دواى ئەمەش لەم مادە سەرەتاییە بەو شێوەیەی کە خۆی حەزی پێدەکات جیهانێکی نوێ و کۆمەڵە بوونەوەرێکی نوێ دروست بکات و ببێت بە خواوەندی ناو ئەو جیهانە نوێیە.ماهیەتی مۆدێرنیزم دروستکردنە".(٢٠)

وەک ئاماژەمان پێدا لە جیهانی ئەمڕۆدا، مۆدێرنیزم دەکرێتە کارخانەی سەرلەنوێ دروستکردنەوەی بوونەوەرەکان. مرۆڤیش بە خۆیی و مێژووەکەیی و خەسڵەتە سروشتییەکانییەوە، دەبێ ملکەچی مۆدێرنیزمە بێت و لە ژێر فەرمانیدا هەڵسوکەوت بکات و بیر بکاتەوە و بڕیار بدات، دەنا بەر نەفرەت دەکەوێ و فڕێ دەدرێتە دەرەوەی کایەی ژیانەوە. کەواتە مرۆڤیش بەو شێوە سروشتییەی ئافەریدە بووە، دەبێت وا لەخۆی رامێنێ و لە مرۆڤەکانی تریش، کەوا بە تێکڕا هەموو کەرەسەی خاون بۆ دروستکردنی شتگەلێک بەدەستی خالقێک بە ناوی مۆدێرنزم. ساتەوەختێ مرۆڤ بەو هەموو پەنهان و نهێنیی و شتە سەرسوڕهێنەرەکانی هەیەتی، دەستبەداری ئەو هەموو خەسڵەتە سروشتی و وزە گەورە و نهێنییە شاراوەکانی توانا و لێوەشاوەیی و داهێنانی خۆی دەبێت، خۆی وەک مادەیەکی سارد و رەق و تەقی ئامادە بۆ بەکارهێنان دەبینێتەوە. بەڕاستی ئەمە هیچ نییە، جگە لەوەی بوونەوەرێکی وەک مرۆڤ لە مرۆڤ بوون دەخرێت و دەیخەنە خانەی ماددەوە، هەر لەبەر ئەوەی تیۆرییەکەی ئەوان، وای داناوە و تەڕدەماغی

نووسەرەکەی وای پێ خۆش بووە. زوڵمی وا قورس و گەورە و گران لە هیچ کایەیەکدا لە مرۆڤ ناکرێ، وەک ئەوەی بە ناوی تیۆرییەکانی مادی و مۆدێرنیزمەوە لە مرۆڤ دەکرێت. ئەمە بە کۆیلەکردنی مرۆڤە بۆ ئاستە هەرە نزمەکەی و هەرکەسێ ئەمە پەسەند بکات، وا لە موڵکایەتی و تایبەتمەندێتی خۆیدا دەستبەرداری بەها و مەزنایەتییەکی گەورە دەبێت. ئالێرەوەیە نووسەر د. عرفان، دەچێتە ناو باسگەلی دروستکردنی نەتەوەکانەوە، بە پێی ڕوانین و سیستەمی بیرکردنەوە و کارکردنی مۆدێرنیزم. چونکە گەر نەتەوە لە کۆی چەندین مرۆڤ پێکهاتبێ. وا ئەویش مەحکومە بە یاسای کەرەسەی خاو و مادده، بۆ دروستکردنی شتگەلێکی نوێ، بەدەستی وەستاکانی مۆدێرنیزم. ئەمەش چەقی ئەو باسانەیە، کە دەبنە کرۆکی ئەم بەرهەمە و لە لاپەڕەکانی داهاتوودا تاوتۆیان دەکەین.

مۆدێرنیزم بۆ ئەوەی بگاتە ئامانجی خۆی، بەو دەسەڵاتە ماددیی و مۆراڵییانەی ها لە پشتییەوە، وا دەیەوێ هەموو بووە سروشتییەکان، سەرلەنوێ وەک کەرەسە و مادە (هیولا) یەکی خاو، تێهەڵشێلێتەوە و بە پێی ئارەزوو و مەرام و قاڵبەکانی خۆی، لە فۆڕمی نوێدا دایانڕێژێتەوە و شێوەگیریان بکات. بە کورتی (ماهیەتی مۆدێرنیزم) کارخانەی دروستکردنە، دروستکردنێک کە هاوئامانجی ڕەوتەکەی خۆی بێت. بە واتایەکی تر، ئەرک و بایەخی مۆدێرنیزم بریتییە لە: داماڵینی خەسڵەت و تایبەتمەندییە سروشتییەکان، لە مرۆڤ و نەتەوەکان و بووە خۆڕسکەکان و کردنیانە، بە کەرەسەی پێداویستی سازدان و داڕشتنی ئایدیای نوێ!. ئەمەش گەورەترین هەڕەشە

و ســووکایەتییە لەســەر چارەنووســی مــرۆڤ. مرۆڤــی کــورد بەتایبەت، کە خاوەنی هیچ شتێکی خۆی نییە. یان هەیە و لێی زەوت کراوە و لێی دزراوە و لێی شێوێندراوە.

" هەر مرۆڤێک یان هەر میللەتێک خۆی بە مادەیەکی رەق و تەق نەزانێ و قبوولّی ئەوە نەکات ئەم خواوەندە بوونی پێ ببەخشێت و وا بیربکاتەوە کە سیستەمی بوون پەرەسەندنەکەی لەناو خۆیدایە، ئەوە هەتاهەتایە لە دۆزەخی مادە و رەقوتەقەکان بۆ خۆی دەمێنێتەوە و نابێت بە هیچ".(٢٢)

هەروەک نووسەریش ئاماژەی پێداوە، مارکسیزم قۆناخەکانی گەشەسەندنی کۆمەڵگای بە: دەرەبەگایەتی، سەرمادایەری و دوا قۆنــاخ کــۆمەنیزم، دەستنیشــان و نــاوزەد کــردووە. هاوســات مۆدێرنیزمیش بۆ قۆناخی: ڕاووشکار، کشتوکاڵی و دوا قۆناخ پیشەسازی دابەشی دەکات. ئەوەی جێی سەرسوڕمانە، نەتەوە وەک بــوویەکی ئەقڵــی و سروشــتی، لەم دوو تیــۆریی و قوتابخـانەیەدا، کە هاومەبەستن و کەموزۆر لە یەک سـەرچاوە ئاو دەخۆنەوە، دیاردەیەکی نەگریس و هەڵتۆقیوی سەردەمێکی نەهامەتییە. لای یەکەم، زادەی قۆناخی دەرەبەگی و لای دووەم بووەیەکی ناو کۆمەڵگای پیشەسازییە. ئەم دیاردە کاتییە، لە قۆناخی کۆمەنیزم و لە پیشەسازیدا، دروست دەکرێ. لە کاتێکدا گەر بێت و لە وڵاتێکی وەک شورەوی جاران بڕوانین، دەبین ئەو دەسەڵاتداڕێتییە، گەیشت بە دوا قۆناخی پەرەسەندنی خۆی و کەچی نەتەوەکانی بندەستی، هەرگیز دەستبەرداری بوون و هەبوون و تایبەتمەندییەکانی خۆیان نەبوون. لە چرکەساتی کـرانەوەی ناسـراو، بە پێرۆسـترۆیکا و گلاسنۆسـدا، هەمـوو

ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان بڵندکردەوە و سنووری دەوڵەتیان کێشا و دیاری کرد.

هەروەها ئەوە دوو سەدەیە، ئەوروپا بە قۆناخی پیشەسازی و دواپیشەسازیشدا تێدەپەڕی و ڕەنگە بەجێیشی هێشتبێت، کەچی تازە بە تازە، گوێمان لە هاوار و ناڵەی نەتەوەکان دەبێت، بۆ تایبەتمەندیی بوونی نەتەوەیی و قەوارەی سەربەخۆ. بەنموونە، کاتالانی، سکۆتلەندی، باسک و ئیرلەندییەکان... هتد. لەتەک هەموو هەوڵەکانی ئەم هەژموونەی مۆدێرنیزمدا، بۆ کەوی و ماڵیکردنی خەسڵەت و بووە سروشتییەکان، هێشتا نەیتوانیوە مرۆڤ و نەتەوەکان لەقاڵب بدا و چوارچێوەبەند بکات، بەو شێوەیەی تیۆرە مۆدێرنیزمەکە مەبەستێتی و کاری بۆ دەکات. چونکە ئەوەی ئەو دوو تیۆرە گەرەکیانە ئامانجێکی گڵاوی سیاسییە، زلهێزەکانی دنیا لە سەری کڕ کەوتوون و لە بەرەکەی دەخۆن و لە سایەیدا حەساونەتەوە. کەواتە مرۆڤ و نەتەوەکان، بوویەکی زۆر ڕەسەنترن، لەو چوار خەت و خاڵەی بیریارێک کێشاوێتی و گەرەکێتی خوێندنەوە بۆ مێژوویان بکات، لێ لە پشت پەردەی ڕەش و بەدەم ژەهری ئایدۆلۆژیا و مەبەست و گومانی ناپەسەندەوە خواست و ئامانجی دیکە خراوەتە بەرنامەوە.

مەسعوود محەمەد دەڵێ:

"بیریاری مادی تەقلیدی لە مەسەلەی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا بێ ئەوەی پێوەی دیار بێ، کە هەست بەخۆی دەکا دوو جاران دژی دوو ڕاستی هەرە گەورە هەڵدەچەقێ:

جارێکیان: کە دێ لەگەڵ دان هێنان بە گۆڕان و بەرەوپێش چوونی مرۆڤدا داوامان لێ دەکا بسەلمێنین گۆیا دەستوورەکانی ئەو دۆزیویەتەوە بۆ بەرەوپێش چوون دەستووری ئەبەدین و شەقامە ڕێی ئەوپەڕی گۆڕانن، ئەمەش خۆی لە خۆی دا دژی گۆڕان و بەرەوپێش چوونی بەردەوامە چونکە کۆمەڵایەتیمان لێ دەکاتەوە بە کیمیا و فیزیا کە دەستوورەکانیان ئەبەدین، دژی ڕاگەیاندنەکانی خۆشیەتی لەوەدا کە گۆڕان بە شتێکی ئەزەلی و ئەبەدی دادەنێ بەڵام دەستووره قاڵب بەستوەکانی خۆیشی ئەزەلی و ئەبەدی دادەنێ بەڵام دەستووره قاڵب بەستووەکانی خۆیشی بە ئەبەدی لە قەڵەم دەدا، ئینجا خۆیشی دەکاتە مامۆستای زانا و فەیلەسووف و ڕابەری دوارۆژ بە هۆی ئەبەدی بوونی نەزەریەکەیەوە کە ئیتر هەموو مامۆستایەکی دوارۆژ هەر قوتابی دەبێ و هەموو بلیمەت و زانا و هونەرکارێکیش کاوێژکەرەوەی بەرماوەی فکری ئەو. عەجایب! هەر لە ئێستاکەوە خەڵق ڕازی نییە بە مامۆستایی ئەو کەچی هەر خۆی خۆی تەعین کردووە بە مامۆستای قالوبەڵا...

جاری دوەمیشیان، لەوەدا کە دێ بەشێکی گرنگی خاسیەتە بەردەوامەکانی مرۆڤ دەباتەوە بۆ عامیلە نابەردەوامەکەی جۆری گوزەران وەک ئەوەی مرۆڤ بەتەواوی ئاوێنەیەکی بێ ئیرادە و بێ خواییشتی دەروونی و بێ ڕق بوونەوە و بێ خۆش ویستن و ترس و تەما و ئومێدی تایبەتی ....و... و...بێ کە هەر دەبێ تیشکی ئەو هاندەرە مادییە یەکسەرانە بداتەوە کە دەوریان لە لەشی داوە".

د. عرفان بە وردیی و بە دیقەتەوە تاوتوێی ئەم پرسگەلە دەکات و پشوودرێژانە، لەسەر باسەکەی دەڕوات و دەنووسێ:

"نەتەوە پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتییە لە کۆمەڵە مرۆڤێک، مرۆڤیش بە ئەسڵ بوونەوەرێکی سروشتییە و بوونەوەرێکی دروستکراوی دەستی ئەم خواوەندە نوێیە نییە، هەر شتێک لە بەشدا سروشتی و زیندوو بێت، لە گشتیشدا سروشتی و زیندووە، ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ نەتەوەش بوونەوەرێکی زیندوو و سروشتییە، چونکە پێکهاتەیەکە لە کۆمەڵە مرۆڤێکی زیندوو و سروشتی، بۆیە بۆ تێگەیشتن لە ئایدیاڵی نەتەوە و سیستەمی بوون و پەرەسەندنەکەی هەر دەبێت لە بوون و پەرەسەندنی ئەو کۆمەڵگایە رامێنین کە بووە بە نەتەوە".(٢٢ -٢٣)

ئیدی لەم میانەدا، دوای هەست پێکردن و ناسین و دیاریکردنی نەتەوەی دروستکراو و زیندوو و سروشتی، دەگەین بە دووجۆر تیۆری جیاواز و پێچەوانەی یەکتر{{تیۆری مۆدێرنیزم و تیۆری فەلەسوفانی ئەڵمانی}}.

نووسەر، کتێبەکەی بە هەوڵێک بۆ تێکشکاندنی "مۆدێرنیزم"دادەنێ. شکاندن بە مانای هەڵوەشاندنەوەی ئەو رێسا و یاسایانەی، مۆدێرنیزم کردوویەتە پێوەر و نۆرم، بۆ کار پێکردن و ناونانی، دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی مەیدانی نەتەوە و دەرکەوتەکانی دیکە. ڕووخاندنی مۆدێرنیزم بە شێوەی دارمانی کۆشکی خەیاڵی ئەوانەی بە شەوارەی کەوتوون. هەڵوەشانەوە و هەڵتەکاندنی ئەو دیوارانەی لە بەردەم ئاسۆی بیرکردنەوەمان دا بە ناسروشتی و بڕەک بە زۆرداری هەڵچنراون. ڕامالینێکی ئەو تەمومژەی ڕێی لە دید و بینینمان گرتووە. بنبەستکردنی ئەو لاقاوی نەزانییەی بۆ لوولدانی هەموو بەها سروشتییەکان، هەڵی کردووە.نووسەر لەم کارەشدا پشت دەبەستێ، بە میتۆدە

زانستییەکانی مێژوو و سروشت، فەلسەفە و واقعی بوون و کۆمەڵایەتی، کە لە واقیعی سروشت و ژیان دا هەن و وەک تەن و بوونێکی سروشتی نەمر و نەگۆڕ بەرجەستەبوون.

بەهای ئەم ڕەنجە گەورەیە، لە هەڵتەکاندنی مۆدێرنیزم، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، لەسەر زەمینەیەکی سروشتی و واقیعی دەرگا و پەنجەرەیەکی دیکە والا دەکات بە ڕووی ئاسۆی تێڕوانین، لەمەڕ پرسی کوردەوە و دەرفەتێکی ساز کردووە، بۆ سەرلەنوێ قوڵتر بیرکردنەوە و بەدیقەت ڕوانین، لە پرسی خود و کوردناسی. بۆ دەستپێکێکی نوێی بیرکردنەوە و تێگەیشتن لە بنەما و ڕیشە و ڕەهەندەکانی (**کوردبوون**).

هەواڵنامەی کتێب

بەشی یەکەم:
بیرۆکەی نەتەوە لە نێوان عەقڵ و واقیعدا

لە نامیلکەی (نەتەوە و نەتەوایەتی)دا هاتووە: نەتەوە کۆمەڵە مرۆڤێکن بە پرۆسەیەکی مێژوویی خۆڕسک پەیدا دەبێ و حاڵەتێکی دەروونی و ویژدانی نێزیکی و خۆشەویستی لەسەر کۆمەڵی بنەما و زەمینەی هاوبەشی پێداویستییەکانی ژیان و مانەوەی پەلەی ژیانی نێو دەروونی مرۆڤ وای کردووە بۆ پتر خۆقامکردن و خۆپاراستن لەناهەمواری و سەختی سروست و ژیان لەیەکدی نزیک ببنەوە.

Herder هێردەر جیهانی وەک : باخچەیەکی گەورە دەبینی، کە نەتەوەکان تێیدا وەک ڕووەکەکان بە پێی یاسا و دەستوورێکی تایبەتی و نهێنی خودایی خۆیان گەشە دەکەن، هیچ نەتەوەیەک پێش ئەوی تر نەکەوتووە، بەڵام هەر یەکێکیان تەواو جیازە لەوی تریان.

هەر بۆیە نەتەوەی پورتوگال و بەرازیل هەردوو بە فەرمی بە زمانی پورتوگالی قسە دەکەن، کەچی یەک نەتەوە نین و هەر یەکەیان خاوەن تایبەتمەندێتی خۆیەتی.

Otto Dann ئۆتۆ دان دەڵێ: نەتەوە کۆمەڵگایەکە، لەسەر بنچینەی مێژوویەکی ڕەسەنی هاوبەش، ویستی سیاسی ساز دەدات. نەتەوە وەک کۆمەڵگەیەکی هاوکار تەماشای خۆی دەکات و باوەڕی بە مافی وەک یەکی ئەندامەکانی هەیە. پشتی بە لەهەڤهاتنێکی بنگەیی لە کولتووورە سیاسییەکەی بەستووە.نەتەوەکان هەمیشە خۆیان ئاڕاستەی سەرزەمینێکی

دیاریکراو دەکەن، بۆ زێد و نیشتمانی دروستبوونیان. ئامانجی هەرە گرنگی خۆیان بەرپرسی دارِشتنی پەیوەندی ژیانی خۆیان، بەرپرســـی سیاســـی خۆیان(ســـەروەریی و ســـەربەخۆیی)ناو ســەرزەمین / ولاتـی خۆیـان .دەولەتـی نەتەوەیـی خۆیـان بـن . نەتەوە، وەک چەمکێکی ئایدۆلۆژی ئینتگراسۆسۆنیش دەبینرێ، کـــاتێ بە میکانیزمێـــک کـــار دەکـــات: بە ئاراســـتەی نـــاوەکی ئینتگراسیۆن و بە ئاراستەی دەرەکی، دیاری کردنی سنوور، یاخود خۆجیاکردنەوە لەوانی دیکە.

ئەمـــانەش یەکـێکن لەو پێناســـە زۆروزەبەنـدە ســـەرەتاییەی نەتەوە. ئەو لێکـۆلینەوە و توێژینەوانەشـــی بەنـــاوی زانســـتەوە کراون، جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، نەتەوە زیاتر لەو کاتەدا دەردەکەوێت، کە ولاتێک لەناوەندێکی ئابووری دا دروست بکرێ و ئـاوەدان بکـرێتەوە و بەهـۆی تـۆری رێگاوبـان و ئـالوگۆرِی پەیوەندی و هاتووچۆوە پێکەوە ببەسترێنەوە. زمانێکی ستاندارد لە دیـالێکتە جیاوازەکـان دروسـت بـکەن. گرووپێـک ئەم زمـانە بچەســپێنێ. هەسـتی کۆمەلگا لەسـەر بنچینـەی کـۆمەلایەتی و کۆمۆنیکاسیۆن فراوان بکرێ و ئەم بنەمایانە ببنە دەستوورێک بـۆ گەل و پاشـان ئینتگراسـیۆنی یەکە ئیدارییەکان لە دەولەت دا بکرێت.

بەم شـێوەیە کۆمەلگا بەرەو ژیـانێکی ئارامبەخشـتر هەنگاو دەنێ و کـۆچی خەلکـی ڕووەو ناوەنـدەکان زیـاد دەکات و شـار دەگەشـێتەوە و پتـر پەرە دەسـێنێ.دەولەت دەتـوانێ لەڕێـگەی بەرنـــامەی خـــۆیەوە ســـیمبۆلە نەتەوەییەکـــان بچەســـپێنێ و هۆشیاری تاکیان بەرامبەر پتەو بکات.

ئەم دیـــاردەیەش لە گەلـــێ شـــوێن جیـــاواز دەرکەوتـــووە. K.W.Deutsch، زانســـتکار و بیرمەنـــدی ئەم بـــوارە لە

توێژینەوەیەکیدا دەڵێ: نەتەوە گەلێکی سازدراوی / مۆبیلیزەکراوی سیاسییە. هەروەها دەڵێ: نەتەوە لە ئەوروپای ڕۆژئاوا، پرۆسەیەکی مۆدێرن، پێشوەخت و لەسەر خۆ دەرکەت. Integrativ. لە ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا درەنگ وەخت دەرکەوتوو و لەسەرخۆ بووSezessionitisch. لە جیهانی سێیەمیشدا، درەنگ وەختتر و خێراتر هاتە پێشەوە.

لە توێژینەوەیەکی تردا لەمەڕ نەتەوەسازی یاخود دەوڵەتسازی، ئەم تایپگەلە هاتووە:

ـ Revolutionary، واتە گۆڕینی دەوڵەتێک بە دەوڵەتێکی نەتەوە، وەک فەرەنسا. هاوکات نەتەوە وەک بیرۆکەیەکی سیاسەتی خودیی ناسراوە.

-Unifying، یەکگرتنی کۆمەڵە هەرێم و دەوڵەتۆکە، وەک ئیتالیا و ئەڵمانیا.ئەمیش وەک سیاسەتی بابەتی ناسراوە

-Sezessionist، جیابوونەی نەتەوە/ دەوڵەت لەدەسەڵاتێکی گەورە وەک هابسبۆرگ و عوسمانی و شوورەیی و یوگسلاڤیا. گەلێ لە توێژەران کۆکن لەسەر ئەوەی دوو تایپۆلۆگی نەتەوە هەیە:

١ـ **ئارەزوومەندانە/ دڵخوازانەی سیاسی** : وەک لە ڕۆژئاوای ئەوروپا

٢ـ **ئێتنیکی ـ کولتووریی:** لە ناوەڕاست و ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا.

Giuseppe Mazzini، دەڵێ: نەتەوە کۆمەڵێکی گەورە یاخود بچووکن لە خەڵک، کە یەکەیەکی ئۆرگانی دەنوێنن، لەبەرئەوەی زەمینەی هاوبەشیان لە زۆر شوێن هەیە.هەروەها دەڵێ : نەتەوەکان لەلایەن خواوەندەوەن، ڕژێمە خراپەکان، پێشێلی ئەم ویستە یەزدانییە دەکەن.

وتـاره بەناوبـانگەکەی زانـای تیۆلـۆگی فەرەنسـا Erst Renan: Qu,est-ce que C,es tune nation?، "نەتەوە چییە" سـەرچاوەی وروژانـدنی چەمکـی نەتەوەیە. بە پـوختی دەڵێ " نەتەوە ڕۆح و گیانە، دوو شت لە ڕاستیدا یەک شتن، ئەم ڕۆحە دەکەنە ئەم پرنسیپە ئەقڵییە". بەهەر حاڵ گەشتی لێدوان و نمـوونە هێنـانەوە و باسـکردنی نەتەوە و ناسـیۆنالیزم، وا بە سانایی کۆتایی نایەت. ئێمە لێرەدا دەچینە نێو باس و تێزەکانی د. عرفانەوە لەمەڕ نەتەوە.

نووسەر، لەم بەشەدا پێناسەیەکی گشتی نەتەوە لە بۆچوونی بـاوی مـارکس و فەلسـەفەوە، بە تـایبەت فەلسـەفەی ئەڵمـانی دەکات . لەم دەروازەیەوە دەچێتە نێو باسـەکانەوە قسە لەسـەر کۆمەڵگـا و ژیـان و تـا دەگـاتە ئەوەی بـاس لە چـۆنییەتی سـەرهەڵدانی نەتەوەیە دەکـات . لێرەشـدا دوو ڕێگـا دەخـاتە بەرچاو:

یەکەم: ڕێـگە بـاو و بەرفراوانکـراوەکە، کە لە ناواخنـدا مەبەستی مۆدێرنیزمە!.

دووەم: ڕێگای فەیلەسووفانی سەدەی ١٩ی ئەڵمانیا.

کرۆکی باس ئەوە نییە مریشک لە هێلکەیە یاخود هێلکە لە مریشـک بێـت، بەڵکـو هەوڵ و کـار سەراسـۆییە بەدوای ئەو ڕاستییەدا، کە ئایا نەتەوە بووەیەکی دەستکردە و وەک ئامێر و شتگەلەکانی دیکە، بەرهەمی دەستی مرۆڤە و مرۆڤ لە ڕێگەی ئەو بیروبـاوەڕ و ئایـدۆلۆژیایەی بـاوەڕی پێیەتـی و ئەو سیسـتەمەی دروسـتی کـردووە، نەتەوەی هێنـاوەتە کـایەوە؟. دەورووبەری مـادیش کەرەسـە و لانـک و هۆکـاری دروسـتبوونەکەیە؟. بەواتـای فـاکتی ژێرخـان، داخـۆ هۆیەکـانی

بەرهەمهێنان و پەیوەندییەکانی بەهەرمهێنان سەرخانی کۆمەڵگە دیاری دەکەن و بڕیار لە چارەنووسەکەی دەدەن؟. گەر ئەم حاڵەتە ڕاستی و دروستی هەبێت، حوکمێکی قورس و گران، بەسەر مرۆڤ دا، وەک بوونەوەرێکی سروشتی دەدرێ و نەتەوەش هاوکات دەبێتە دروستکراوەیەکی ئامانجێکی دیاریکراوی سیاسی. ئەمەش بیروڕا و ڕوانگەی دەستەی یەکەمە مۆدێرنیزمەکان، و هەڵگرانی بیری مارکسیش، هاوڕان لەسەر ئەم بۆچوونە.

دەستەی دووەم، نەتەوە بە بوویەکی عەقڵی دەبینین، کە پێشوەخت لە عەقڵدا، بە سروشتی ئامادەیی هەیە، یاخود لەناو بیردا هەیە، پاشان بە ڕەوتێکی سروشتی خۆی نمایشت دەکات. لەم ڕوانگەیەوە بووە سروشتییەکان لە عەقڵدا هەن و دوایی خۆیان شێوەگیر دەکەن. گەر ئەقڵ و هۆش و بیر نەبێ، کە هەر هەموویان لە مرۆڤدا بەرجەستەبوون و هەن، وا سەرلەبەری دنیا مادییەکە ناتوانێ بووەیەکی بە سروشت بووی وەک مرۆڤ/ نەتەوە، دروست بکات. بەدەر لەمانەش پێش مۆدێرنە نەتەوە هەبووە و لە ئەدەبیاتی سەدەکانی ١٥ و ١٦ دا باسکراوە و بەردەوامیش هەر دەمێنێ و لە هیچ قۆناغێکیشدا نافەوتێ.

مەسعوود محەمەد، ئاوا پەسنی گرنگی و کاریگەری مرۆڤ دەکات و دەڵێ:

“ من کە دێم باسی مرۆڤ دەکەم بە هەموو عەیب و عاریەوە لە پێشەوە سەلماندوومە و لە خۆم کردووە بە ئایین کە مرۆڤ هەرچەند لە پلەی زێدە کز و بەرەژێری تێگەیشتن و بە خۆنازین و ڕەفزی بەندەییدا بێت دیسانەوە هەر خۆی تاکە کاریگەری مێژوو و کۆمەڵایەتییە و بێ ئەو ڕووت و ڕەجاڵەی کە جارێکیان دەبێتە میری سەربڕ و جارێکیشیان پێڵاوی ئاغا و

شێخ و ڕابەری سیاسی ماچ دەکات و لە لایەکی دیکەشەوە چرای زانست و داد و شەرافەت هەڵدەگرێت، بێ ئەو مەخلووقە هەرچی سروشت هەیە گیانی شانازی و نرخی بەرز و ئیبداع و دۆزینەوە و داهێنان دەدۆڕێنێت و دەبێتە قەپیلکێکی حەتاڵ و بەتاڵ، بێئاگا و بێنیاز..مرۆ ئیعجازی هەرە هەرە گەورەی چەرخوفەلەکی نۆ نهۆمی کۆنینە و فەزای بێسنوور و بڕانەوەی سەردەمی زانست و تەکنیکە.(هەتا دەمی ئەم نووسینە قسەکەم بەڕاستی موتلەق دەزانم، ئەوجا ئەگەر لە دوارۆژدا ئیعجازی گەورەتر پەیدا بوو، واتە دۆزرایەوە، ئەوسا قسەکە دەگۆڕێت بە هێنانە خواری پلەی مرۆڤ لە ژمارە یەکەوە بۆ ژمارە دوو".

ئیدی ململانێ و دیالێکتیکی یەکەمایەتی نێوان مرۆڤ و دەورووبەر، و ڕۆڵ و کاریگەریتییان، لە بەردەممان دا خۆی قووت دەکاتەوە. فەیلەسووفانی ئەڵمان ڕۆڵی سەروەریی و گرنگیی و یەکەمایەتی دەگێڕنەوە بۆ مرۆڤ و عەقڵەکەی. نووسەر بە وردی و بە دیقەتەوە لە دووتوێ ٦١٥ لاپەرەدا، بە تانووپۆی ئەم باسگەلەدا دێتەخواری، تا وێنە جوان و دروستەکەی مرۆڤ/نەتەوەمان بۆ دەکێشێ و پێشکەش دەکات.

کۆمەڵگای پیشەسازی وەك زەمینەی سەرهەڵانی بیرۆکەی نەتەوە

کۆمەڵگای پیشەسازی، وەک زەمینەی سەرهەڵدانی بیرۆکەی نەتەوەیە. مۆدێرنیزمەکان لێرەدا کەموزۆر دەیانەوێ بڵێن، ئەو نەتەوانەی بەم قۆناغەدا تێنەپەڕیون، نەتەوە نین و ناتوانن ببنە نەتەوە، چونکە هەموو دەزانین مەڵبەندی سەرهەڵدان و گەشەکردنی شۆڕشی پیشەسازی ئەورووپای ڕۆژئاوایە. ئەمەش ئەرگومێنتە بەدەست ڕۆژئاواوە، کەوا ئەم دیاردەیە، زادەی

هەناوی خۆیانە. خاوەنی ئەم بیرۆکەیە، ئیلی قەدووری Elie Kedourie، مێژوونووس و پرۆفیسۆری زانستە سیاسییەکان لە زانکۆی ئیکۆنۆمی لەندەن، کاتێ ساڵی ١٩٦٠، کتێبەکەی بەناویNationalismus/ نەتەوەخوازییەوە بڵاودەکاتەوە، دەنووسێ:

"نەتەوەکان بوونێکی سروشتییان نییە و بوونێکی دروستکراویان هەیە و مێژووی دروستکردنەکەشیان لە دوو سەدە تێناپەڕێت، واتە بەر لە سەرهەڵدانی مۆدێرنە و کۆمەڵگای پیشەسازی بوونیان نەبووە".(٣١).

دوای ئەویش دیارترین کەسانێک، کە هەمان ڕێچکە دەگرنەبەر (ئێرنست گێلنەرErnst Gellner و ئێریک هۆبزباومErich Hobsbawm، ئەنتۆنی سمیس Anthony Smithو بێنەدیک ئەندرسۆنBenedict Anderson)، ئەمانە لەژێر کاریگەریتی مارکسیزمدا، تێڕوانینی خۆیان لەمەڕ نەتەوە دارشتووە.

ئەگەرچی لەم بەرهەمەدا ناویان نەهاتووە، لێ کارە زەبەلاحەکانی دوو بیرمەندی ئەم بوارە Deutsch & Karl.W. Miroslav Hroch دەکەونە هەمان بازنەوە. هرۆش، خاوەنی کۆمەڵێ لێکۆڵینەوەی دیارە، لەم مەیدانەدا و لە دنیای ئیمرۆی کارە ئەکادیمییەکاندا، لە ڕیزی پێشەوە دادەنرێ.

دۆیچیش یەکێکە لەو زانستکارانەی لە دنیای ئیمرۆدا، بایەخێکی زۆر بۆ کارەکانی دادەنرێت. قورسایی کارەکانی لەسەر نەتەوە بە کۆمۆنیکاسیۆنی ئاڵوگۆڕی پێوەندی کۆمەڵایەتییەوە گرێ دراوە. ئەمەش لە ڕێگای قۆناخەکانی سازدانی جڤاتی، توانەوەی کولتوری و خۆگونجاندنی/

ئینتەگراسیۆنی سیاسییەوە دێتە دی. باوەڕی وایە نەتەوە گەلێکە، کە خاوەنی دەوڵەت بێت. سەرەتا دەستە و گرووپی هەڵبژاردە، شاعیر و نووسەران و مێژوونووسان، سەرمەشقی مەسەلەی تێکەڵبوونە کولتوورییەکەن و پاشان ڕێکخراوە بچووکەکان دێنە مەیدانەوە و درێژە بە پرۆسەی نەتەوەسازی دەدەن. هاوشانی ئەمانە، لە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی سیمبۆڵ و هێما نەتەوەییەکانەوە، وەک سروودەکان، پەرە بە کارەکان دەدرێ و دواتر جەماوەر و منداڵان لە ڕێگای گرووپ و ماسمیدیاوە، دەخرێنە گەڕ.لەم کەناڵەوە شتەکان بە هەموو کەس دەگات و بەم پێیە نەتەوەسازی بە ئەنجام و کامڵ بوون دەڕەسێ.

بە گوێرەی تیۆری گێلنەر، نەتەوە لە کۆمەڵگای پیشەسازیدا دروست دەبێت. واتە بیرۆکەی نەتەوە تەنیا لەناو هوشیاری کۆمەڵگا پیشەسازییەکان دا سەرهەڵدەدات. دیارە پەرەسەندنی پیشەسازیش بەرهەمی ڕۆژئاوایە، لەمەوە لە کرۆکی بۆچوونەکە تێدەگەین، بۆ هەوڵی قۆرخکردنی ئەم دیاردەیە بەردەوام لە لایەن بیرمەندانی ئەوروپا و ڕۆژئاواوە دەدرێ. جا گەر وابێت، کۆمەڵگا کشتوکاڵی سەرەتاییەکان و ئەوانەی بە قۆناغی پیشەسازی نەگەیشتوون بەسانانی لەم هاوکێشەیە دەکرێنە دەرەوە. بۆنموونە سەردەمانێ **ئەحمەدی خانی** باسی نەتەوەی کردووە، کۆمەڵگەی کوردی لە قۆناغی پیشەسازیدا نەبووە. دەی گێلنەر و هاوشێوەکانی چ وەڵامێکیان بۆ ئەم دیاردە و ڕاستییە مێژوویە هەیە؟!.

لای ئەندەرسۆن، کۆمەڵگایەکی فەنتازیاکراوە و ڕامان دەکرێت. نەتەوە تەنها وەک خەیاڵ لە مێشکدا بوونی هەیە،

سەرەڕای ئەوەی ئەندامەکانی هێشتا یەکتر ناناسن و نەیانتوانیوە یەکتر بناسن، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا ئەو ڕامانەیان بۆ کۆمەڵگا هەیە. ئەندەرسۆن پێی وایە، سیستەمی کولتوریی کە لەسەر ڕەگوڕیشەی کولتووریی ساز دەبن، لە ئاکامی هۆشیارییەکی نەتەوەیی دەخولقێت. ئەمەش لە ڕێگای هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵگای ئایینی و بنەماڵەییەوە، بەتایبەت ئایینە گەورەکان لە سەدەی ناوەڕاست دا، ململانیی لەسەر ئینجیل و قورئان یاخود زمانی لاتینی و عەرەبی بووە.

نەتەوە هەر بە تێکدان و هەڵوەشاندنەوەی فۆڕمە کۆمەڵایەتییە کۆنەکە"بنەماڵە و ئایین" دروست نابێ، پێویستە دەستاوێژی تر بێتە ئاراوە، بۆ بڵاوکردنەوەی نەتەوەی وێناکراو، لە ڕێگای ڕۆژنامە و ڕۆمان نووسین و بە گشتی چاپەمەنییەوە. کاپیتالیزمیش زەمینەی چارەنووسسازی نەتەوەیە و فاکتی گرنگی نەتەوەخوازییە. ئەندەرسۆن ئاماژەیەکی گرنگ دەکات و پێی وایە ناسیونالیزمی ئەمریکایی ئایدیال و سەرمەشقی ناسیونالیزمی ئاسیایە. لە ئەوروپاش دەرئەنجامی شەڕ و داگیرکاری ناپلیۆن و فەرەنسا، نەتەوەخوازی سەری هەڵدا. لە ئەمریکا، لە ئەنجامی شەڕەکانی سەدەی ١٧ و ١٨، نەتەوەکان لەسەر بنچینەی زمان و کولتور لە یەکتر جودابوونەوە و سنووریان بۆ خۆیان کێشا.لەم کیشوەرە، چینی ناوەندی هەڵگری نەتەوەخوازی نەبوون، بەڵکو دەستەبژێرێک ڕابەربوون. لەسەدەی ١٨ دا، نێزیک بە ٢٠٠٠، هەزار ڕۆژنامە، کە ٥٠٠ سەدیان لەوکاتەدا تەمەنیان ١٠ساڵ زێتر دەبوو، ڕۆڵی سەرەکیان لەم پرۆسەیەدا گێڕاوە. لای سمیسش بەردەوامێتی ئێتنیک و کاریگەرێتی ڕەواجدارە.

د. عرفان بیروباوەڕەکانی گێلنەر، وەک دیارترین کەسانی ئەم گرووپە هەڵدەبژێرێ و دەیکاتە نوێنەری، هەموو ئەوانی دیکە و بە چڕیی و خەستی لێیان دەدوێ. لە ڕاستیشدا ئەم باسگەلە و بیروڕاکانی گێلنەر تا دوا لاپەڕەکانی ئەم بەرهەمە، هاوشانی باسەکان، ئامادەیی هەیە و، نووسەر هەڵیان دەسەنگێنێ و لەسەر تێزەکانی ڕادەوەستێ. گێلنەریش وەک مارکس، قۆناخەکانی گۆڕانی کۆمەڵگای ڕیزبەند کردووە. قۆناخی پیشەسازی، دوا وێستگەی گۆڕانە و لێرەدا هەلومەرجی پێویست بۆ دروستکردنی بیرۆکەی نەتەوە دەخەملێ، لە ڕێگای خستنەکاری نەتەوەخوازییەوە.وەک ئامراز و بگرە ماکینەی دروستکردنی نەتەوە.

بە پێی هیپۆتێزەکانی ئەم خاوەن تیۆرییە، ناسیۆنالیزم دەستاوێژ و هۆکاری دروستکردنی نەتەوەیە. لەمەشدا چاوپۆشی لە بوونی عەقڵی و سروشتی و واقیعی نەتەوە دەکات و ئەو مێژووەش لەبەرچاو ناگرێ، کە زۆر پێش سەردەمی پیشەسازیش، نەتەوە هەر بە سروشتی هەبووە.

مامۆستا مەسعوود محەمەد دەڵێ:

" بەهەمەحاڵ دابڕینی فکر لە واقیع کەڵک لە فکرەکە دەبڕێ و وای لێ دەکات بچێتە ریزی دامە و شەترەنج کە زانین و نەزانین لە سنووری خۆیدا دەمێنێتەوە و هیچ شتان بە ئیسپات ناگەئەنێت و هیچ روون ناکاتەوە و هیچ درۆیان لە کەس سپی ناکاتەوە، هەر هیچ ناکات".

" کۆمەڵگا پیشەسازییەکان کە کۆمەڵگای نەتەوەیین، بەرهەمی تەقلیدکردنەوەی واقیعێکی داهێنراو و نوێن، ئەو واقیعە

داهێنراوە نوێیەش بەهۆی ئەو ئامێرە نوێیانەوە هاتووەتە ئاراوە، کە کۆمەڵە کەسێک دایانهێناون و کەسانێکی تر پەرەیان پێداون و کردوویـانن بە کـۆمەڵە ئـامێرێکی نـاو بـۆ بەرهەمهێنـانی پێداویستییە مادییەکان"(٤٠)

لە کۆمەڵگـای پیشەسازیدا، کـۆمەڵێ گـرووپ هەن، نووسـەر بەم جۆرە دابەشیان دەکات:

- **ئامێرخوڵقێنەرەکان**... ئەوانەی لە ڕێگای مەعریفە و ئەقڵەوە بۆ یەکەمجار ئامێرەکانیان داهێناوە.

- **ئـامێر سـازەکان**...ئەوانەی بە لاسـاییکردنەوەی گرووپـی یەکەم، دەتوانن تەنیا ئامێرەکان دروست بکەن.

- **ئـامێر بەکارهێنەرەکـان**.. ئەوانەی نـاتوانن داهێنـان و ئـامێر سازکردن بکەن، لێ بەس دەزانن بەکاری بهێنن.

لای کۆمەڵگـا ئیسـلامییە تەقلیـدییەکان، ئاکـار جێـی ئـامێر دەگـرێتەوە و هەمـان کـار ئەنجـام دەدات. واتە داهێنـان و سـازکردن و بەکارهێنـان، لە ئاکـاردا پێـڕەو دەکـرێ.. ئاکـار خوڵقێنەرەکان، ئەو کەسانەن لەسەردەمی موحەمەددا ئاکارێکی نوێیـان خوڵقانـدووە، کە پێشـتر نەبووە.ئەمـانە هەر خـوڵقێنەر نەبـوون، شـێوەگیرکەر و سـازکەری ئەو ئاکـارەبوون لە ژیـانی ڕۆژانەدا. ئاکارسـازەکان: ئەوانەن یاسـا خولقاوەکـان بە پرۆسـەیەکدا دەبەن شـیاوی لاسـایکردنەوە و کـۆپیکردن بێـت. ئاکـار جێبەجـێکەر، لەشـکری جێبەجـێکەر و پێـڕەوکەری یاسـا خولقاوەکانن. جیاوازی ئەم دوو کۆمەڵگایەش ئەوەیە:

یەکەم، کۆمەڵگـای پیشـەیی یە. دووەم، کۆمەڵگـایەکی ئاکـاری یە.

بیرۆكەی نەتەوە لە نێوان كەلتوری پیشەیی و كەلتوری ئاكاریدا

هەوڵـی ئەم كـۆمەڵە بیریـارە، یـاخود دیـدی ئەم قوتابخـانە هزرییە، كێشمان دەكاتەوە بۆ ناو ململانیی نێوان مادە و هۆش. ئەوان جەخت لەسەر ئەوە دەكەنەوە، بوونی نەتەوە، لە واقیعدایە و چ پەیوەستیەكی بە فكرەوە نییە. یاخود دەوروبەر و واقیع و كەرەسە و ئامێرەكان ئاغان و ئەوان پێویستی هەر شتێكیان بە گرنگ زانی، بڕیاری دروستكردنی دەدەن. لەمەشدا هەڵكەوت و بەهـا و گرنگـی مـرۆڤ و هـزر و هۆشـی دەخەنە، خـانەی فەرامۆشـیی و ناكـاراییەوە و چ هەژمـارێكی لەسـەر هەڵنـاچنن. مامۆستا مەسعوود محەمەد دەڵێ:

" دەمەوێ بـزانین لە تەفاعولی مرۆڤ لەگەڵ سروشت كە بنەمای هەموو ژیان و بەرەوپێشچونێكە ئایا كاریگەری یەكەم مرۆڤەكەیە یا مادەكە؟ ئایا مرۆڤ كە دێت و دەچێت و ڕاو دەكات و دەچێنێت و نەوت دەردەهێنێت و فڕۆكە بەرەو بڵندایی دەبات و بۆ بنی دەریا قوڵ دەبێتەوە و فابریقان دادەنێت و هەنگوین لە هەنگ دەستێنێت و هێزی ئاو و با و كارەبا و ئاتۆم بەكـار دەهێنێـت و مرۆڤـی دیـكە دەكوژێـت و دەیگرێـت و دەیفرۆشێت و(دەشی لاوێنێتەوە)و ملیۆنەها شتی چاك و خراپ و نەچـاك نەخـراپ دەكـات خـۆی كـارتێكەر و كـاریگەر و ئیرادەتمەندە یاخود بووكەشوشەیەكی كۆك كراوە بەدەست ئەو شتانە و ئەوان كارتێكەر و كاریگەرن مرۆڤیش كارتێكراو و بێ ئیرادەیە؟".

دوای ئەم خـاڵە، نووسـەر بەدوای بیـرۆكەی نەتەوە لە نێـوان كەلتوری پیشەیی و ئاكاریدا دەچێ.

" کەلتوریی پیشەیی ئەو کولتورەیە کە هەریەک لە ئێمە پێویستە فێری بێت تا کارێکی لەناو کۆمەڵگادا دەست کەوێت و لە ڕێگەیەوە بژێوی خۆی دابین بکات".٤٧

لێرەشدا درێژە بە باسەکە دەدا تا بیسەلمێنێ، نەتەوە بەرهەمی کەلتووری پیشەییە، نەک ئاکاری. هەموو هەوڵ و تەقەلایەک دەدرێ بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونە. دیدی قوتابخانەکەی گێلنەر، ئەوەیە کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکان، فرە کەلتوورین لە ڕێگای بوونی دەستەوتاقمی جیاواز جیاوازەوە، کە بەسەرخۆیاندا داخراون و جیاوازییەکانی نێوانیان زەقە. ئەم گرووپانەش بە سانایی دەستبەرداری تایبەتمەندییەکانی خۆیان نابن. لێ لە وێستگەی دواتردا، قۆناخی پیشەسازی، چ جیاوازی و تایبەتمەندییەک، لای کەس و گرووپەکان نامێنێ و هەموویان لە سایەی، یەک کەلتوور و جۆری هەڵسوکەوت دا، کە باڵ بەسەر تەواوی کۆمەڵگادا دەکێشێ دروست دەبن و دەبنە یەک.

کۆمەڵگای پیشەسازی واتە کار و پیشە. گوایە ئەم سیفەتانە دەبنە مامانی کولتوورێکی هێندە باڵا و کاریگەر و تێروتەسەل، دەتوانن کۆمەڵگایەک لە مرۆڤ دروست بکەن و ناوی بنێن نەتەوە یاخود ئەوان چۆن ئارەزووی لێ بکەن، وای ناوزەد دەکەن . لێرەدا ئەم فاکتە، خەڵکەکە پێکەوە گرێ دەدات و ئیدی دەرفەت بۆ کەلتووری ئاکاری نامێنێ، یاخود کز و لاواز و ڕووکەش خۆی دەنوێنێ و کەلتووری پیشەییەکە باڵادەست و هەراشتر دەبێت.

" کەلتوری ئاکاریش ئەو کولتورەیە کە دەبێت مرۆڤ فێری ببێت تا بتوانێت بکەوێتە ناو پەیوەندی لەگەڵ دەوروبەرە کۆمەلایەتییەکەی خۆیدا".٤٧

بنۆڕن چ نەخشەیەکی ئەهریمەنی دەکەوێتە دامێنی ئەم بۆچوونەوە، پێموایە ڕەهەندە ترسناکە دوور و نزیکەکانی ئەم دید و زۆرەملێییە، لە دوو تویێی ئەم خوێندنەوە بەرچاوتان دەکەوێ. ئاخر بەناوی مۆدێرنێتییەوە دەیانەوێ، بە گەز و پێوانەی بەرژەوەندییەکانی خۆیان، سەرەتا مرۆڤ لەقاڵب بدەن و بیخەنە ناو بۆتەی تاکەکولتوورێکی دروستکراوی زاڵکراوی بەزۆر سەپاوەوە، کە بە کولتووریی پیشەیی دەیناسێنن و ئەم کولتـووره لەڕێی کاری ناو کارخانەکان و ئامێرەکانی وەبەرهەمهێن و دامەزراوەکانی ترەوە دەرخواردی خەڵکی دەدەن، بە مەبەستی درێژەدان بە تەمەنی ئامانجە دووره گڵاوەکانیان.

نووسەر کارێکی باش دەکات بۆ نزیکردنەوەی تێڕامانمان لە واقیعەکە، لەم ڕاڕەوەوە، دەمباتەوە بۆ دنیا سیاسەت و نموونەی لە بەرنامە و نەخشەی سیاسەتی دەوڵەتانی داگیرکەری تورک و فارس و عەرەب دێنێتەوە، کە چۆن پێڕەوییان لەم سیاسەتە کردووە.سیاسەتی سەراپاگیرکردنی یەک کەلتووری دروستکراوی نێو کۆمەڵگا پیشەسازییەکان لە چوارچێوەی دەوڵەتەکانیاندا، چونکە دیارە کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکان خۆیان خاوەنی کولتووری خۆیان و ئەم کولتووره نامۆیە بە سانایی لایان جێی خۆی ناکاتەوە و ڕێگەش بە تەنی نامۆ نادەن تێکەڵیان بێت.

بۆ نموونە، کورد هەمیشە بۆتە قوربانی ئەم تێڕوانینە گشتییە. بە واتایەکی دیکە، کەلتووری تورکچێتی و فارسچێتی و عەرەبچێتی، ڕەنگڕێژی سیاسەت و ئیدیۆلۆژیی فەرمی دەوڵەتە داگیرکەرەکانە. کورد چەوساوەی دەستی ئەم یاسا و ڕێسا و

کەلتوورەی، دەوڵەتە داگیرکەرەکانە و لەم پانتاییە کولتورییەدا، نەک هەر جێگە و پێگەی نییە و پێی نابەخشرێ، بەڵکو دەیانەوێ ئەوەیشی کە هەیەتی لێی بسەننەوە و بەتەوای بیسڕنەوە. نموونەیەکی دیکە، گەر دەرفەت هەبێ، وا جارێکی دیکەش ئاماژە بە وڵاتێکی وەک شورەوی جاران بدەینەوە، کە کۆمەڵگایەکی سۆسیالیستی، پیشەسازی بوو، بەدرێژایی بوونی خۆی، لە سنووری قەڵەمڕەوەکەیدا هەوڵی دا، پێڕەوی لە سیاسەتی کولتوورێکی سەرتاسەریی و یەک ڕەنگ، بەسەر تەواوی نەتەوە جیاجیاکان دا جێبەجێ بکات. بۆ نموونە ساڵی ١٩٧٩ڕووس ١٣٧، ٤٠٠ ملیۆن کەس، واتە ٥٢% هەموو دانیشتوانی شورەوەی، کە دەکاتە گەورەترین نەتەوەی ئەوکاتەی ئەو دەسەڵاتدارێتییە. لە ٩٢ ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی، لە نێوان ١٩١٩ ـ١٩٦٣ دا ٦٨ یان یاخود ٧٤% یان ڕووس بوون. ساڵی ١٩٦٦ بووە بە ٥٧% و ١٩٨١ ٦٨%، جاوەرە نەتەوەیەکی بچووک بتوانێ بەرگەی ئەم هەژموونە گەورە لە بوارەکانی سیاسی و ڕۆشنبیریی و سەربازیی و ئابووریی و...هتد بگرێ. دوای تەرخانکردنی وزە و توانایەکی ئابووری و میدیایی و رۆشنبیریی و بەکارهێنانی زەبروزەنگ و تۆقاندنی زۆر، لێ بیرۆکەی سیاسەتەکە نەیتوانی، بۆ هەتاهەتایە چلووره بەستوو بێت و، ئەوەی لەبەرچاوی گرتبوو، پێی بگات و بیهێنێتە دی. لە ئاکامدا، دوای دارمانی شورەوی، سیاسەتە کولتورەکەشی شکستی خوارد و هەڵوەشاوەیەوە.

چونکە بەڵگەنەویستە، نە هیچ کەس و نە هیچ نەتەوەیەک لە شورەوی جاران دا، ئامادە نەبوو دەستبەرداری تایبەتمەندییەکانی خۆی بێت. ئەرمەنی، لیتوانی، کازاخی و

گورجی، هەروەک خۆیان مانەوەو زیاتر لە جاران دەستیان بە بنەما نەتەوەییەکانی خۆیانەوە گرت. ساتێ دەرفەتێکیان بۆ هەڵکەوت، دەستبەجێ ماڵی خۆیان جیاکردەوە و شوناسی خۆیان هەڵگرتەوە. وڵاتی یوگسلافیا بەهەمان شێوە نەتەوەکانی ناو دەوڵەتەکانی عوسمانی و هابسبۆرگی جارانیش هەمان کاریان کرد.

د. عرفان، لێرەدا چەمکێکی جوان و گرنگ، باس دەکات، کە پڕ بە پێستی باسەکەمانە، گێلنەر و هاوڕاکانی، لەم قوتابخانەیەدا کردوویانەتە، دروشمی خۆیان. ئەویش چەمکی(**بیرۆکەی خەساندن**)ە. خەساندنی لایەنەکانی پێکهێنەری فرەکەلتووری، بە ئامانجی ئەوەی کەس و کولتووری تریان لێ نەکەوێتەوە و هاوسات سازدانی یەک کەلتووریی. واتە قوربانی دان بە بەش بۆ گشت، هەر وەک دروشمە زەقەکەی مارکسیزمیش جەخت لەسەر ئەم پرنسیپە دەکاتەوە و کاری جددی پێ دەکات. لە سەردەمی شورەوی دا، مەرج بوو لەسەر نەتەوەکانی ژێر چەپۆکی ڕووسیا، قوربانی بە بەرژەوەندی خۆیان بۆ مۆسکۆ بدەن.

لە کۆمەڵگای پیشەسازی دا کەلتوورەکەی، دەکەوێتە ژێر یاسا و ڕێساکانی چاودێری و هەرکەس ناتوانێ سەربەستانە بەو جیاوازییانەی هەیەتی هەڵسوکەوت بکات. کەواتە لێرەدا کێشەی ئازادی مرۆڤ دێتە پێشەوە و تێدەگەین ئەو بانگاشەیەی لەم بوارەدا دەکرێت، کەموو زۆر بە دیوێکدا دوورە لە ڕاستییەکانەوە، چونکە هەموو دەکرێنە کەسی کۆت و بەند لەدەستوپێی دەوڵەت و لێرەوە وەک بوونەوەرێکی ڕەشمە لەمل

هەڵسوکەوتی پێ دەکرێت و دوای خەسانەکە هەمیشە ملکەچ بێت.

کەواتە دەبێت لەم کۆمەڵگایەدا، کەلتوورەکە بە پێی یاسای ڕووەک پەروەردە بکرێ. کولتورێک وەک تۆ و دەیچێنن و چاوەڕێی دروێنەی جۆرێکی تایبەت لە بەروبووم و دانەوێڵەی لێ دەکەن. کاتێ تۆوی گەنمت چاند، خۆ ناتوانی جۆ بچنیتەوە. واتە هەموو دیاردەکان، لەم سیستەمەدا دەکەونە بەر حوکمی یاسای دروستکردن و لە ئاکامیشدا بەرهەمی دروستکراو دێتە بەرهەم.

دیارە ئێمە لێرەدا باسی کەرەسە و ئامێر و مەکینە و پێداویستییەکانی ژیانی رۆژانە ناکەین، بەڵکو لە باسگەلێگ دەدوێن، کە لەڕاستی دا خۆڕسک و سروشتین و بە پرۆسەی تایبەتی خۆیاندا تێدەپەڕن و کەموزۆر دەخالەتی بڕیاردەرانی دەرەکییان بەسەرەوە نییە، بووی کۆمەڵایەتین، بە سروشتی دەرسکێن. واتە کارخانەیەک دەتوانێ ترومبێل دروست بکات، لێ نەکارێ کولتور و هەلسوکەوتی مرۆڤ و خەسڵەتی سروشتی نەتەوەکان، وەک کاڵا بخاتە قووتووەوە و لەبازاڕدا ساخیان بکاتەوە.

مامۆستا مەسعوود دەڵێ:

" من بە حاڵ دەتوانم لە کولانەی بەراوردکردنی حەقیقەتی دەوری مرۆڤ و سروشتەوە تیشکێکی بیروڕای خۆم بهاوێژم بۆ ئەو ناتەواوییە فکرییەی کە دەوری فاعلیەت و خالقیەت لە مرۆڤ دەدزێتەوە بۆ دەورەوبەر کەچی بەشی هەرە زۆری دەوروبەرە کاریگەرەکە، دەستکردی مرۆڤەکە خۆیەتی".

هەر بۆیە گێلنەر، ئەم هەوڵە بە کەلتووری باخچەیی باس دەکات، وەک ئەو گوڵ و ڕووەکەی لە باخچەکان دا لەژێر سەرپەرشتی باخەوان و جوتیاراندا گەشە دەکەن. گەرەکێتی کولتوری ژیانی قۆناخی پیشەسازیش بەو شێوە بەرهەم بهێنێ و لێ بکات. کەلتوورەکەش لەسایەی چاودێری و بەرنامەڕێژیی دەزگایەکی دەوڵەتییەوە، بەرهەم دەهێنرێ و ئیدی سروشتە کێوییەکەیان نامێنێ. وەک ئەوەی لە تورکیادا بە یاسای پارلەمانی تورکیا، زمانی کوردی ڕێبەندی لێ کراوە. کەس بۆی نییە، بە کوردی بئاخڤێ. سەدان دەزگای جیاواز، چاودێری ئەم فەرمانە فەرمییەی دەوڵەتی تورکیا دەکەن. بە کورتی و کرمانجی کەلتوورێکی دروستکراو و جێ بە کەلتوورێکی سروشتی چۆڵ دەکات و خۆی دێتە سەر تەخت و دەبێت بە جێگرەوە و، پێویستە لەسەر هەموو لایەک پێڕەوی لە یاساکانی بکەن. بەمەش دەبێت بندەست و لاوازەکان ببنە ملکەچی سەردەست و بەهێزەکان.

مۆدێرنیزمەکان، ئەم خاڵەیان کردووە بە پەیژە و لێوەی بەرەو لوتکەی دیدی خۆیان سەرکەوتوون، و نەتەوە بە بەرهەمی کۆمەڵگای پیشەسازی، لە قەڵەم دەدەن.بەم کارەش چاوپۆشی لەو کەلتوورە عەقڵییە دەکەن، کە مرۆڤ خاوەنێتی . سەبارەت بەم بۆچوونانە، بۆچونێکی تری مەسعوود محەمەد، دێنینەوە، کە دەڵێ:

“ ئێمە ئەگەر خەریک بین، مێژووی دەستکرد بخوێنینەوە، لە چارەسەرکردنیشدا، دەردی دەستکرد تیمار دەکەین، ئەوەی لەو ناوەشدا خەسارەتمەند دەبێ، میراتگری ئەو جەماوەرەیە، کە

بەزۆر لەسەر کاغەز بەگژ ئەسکەندەر و جەنگیزخانیان دا دەهێنین".

د. عرفان لە درێژەی باسەکەی دا ئەم حاڵەتەی ناوناوە (**عەقڵی یاسادۆزی**) .

"عەقڵی یاسادۆز، عەقڵی بەشە مرۆیەکەی مرۆڤە و مرۆڤ بەمە جیادەکاتەوە لە زیندەوەرەکانی تر.عەقڵی یاسادۆز ئەو عەقڵەیە کە لە رێگەی تێڕامانی مرۆڤەوە لە بوونی خۆی و بوونی جیهان لە خۆیدا دەتوانێت ئەو یاسایانە بدۆزێتەوە کە لە سروشتدا پەیڕەو دەکرێن لەگەڵ ئەو یاسایانەی کە مرۆڤ لە پەیوەندییەکانیدا لەگەڵ دەرەوەی خۆی دەبێت پەیڕەویان بکات".(٧١)

مرۆڤ خاوەنی عەقڵ و هۆشی بەهێزە و لە رێگەی عەقڵەوە زیگنالی پێدەگات و هۆشیاری بە دیاردەکان پەیدا دەکات و بە پێی یاسا عەقڵییەکەی ناوەوەی بە شێوەیەکی شایستەیی هەڵسوکەوتی گونجاو و هاوسەنگیان لەتەکدا دەکات. ئا لێرەوەیە مرۆڤ دەکەوێتە سەر کەڵکەڵەی یاسادۆزی، بۆ زاڵبوون بەسەر دەوروبەر و بەڕێوەبردنی مەرامەکانی لە ژیان و جیهاندا. ئەمەش لێوەشاوەیی و مەزنی و گرنگی نهێنی گەورەیی مرۆڤە، کە خاوەنی تایبەتمەندێتی هۆشە و دەتوانێ بیر بکاتەوە و داهێنان بخوڵقێنێ، بەڵام ئامێر و ماددەکان، لەم خەسڵەتە بزوێنەرە بێبەشن. مامۆستا مەسعوود دەڵێ:

" شەرەفی مادە لەوەدایە خزمەتی فکر بکا چونکە فکر چرای مرۆڤایەتییە، لە چرا بەولاوە چاویەتی، لە چاویش بەولاوە ناوەڕۆکیەتی(..) گاسنێ نەتوانێ لە لای خۆیەوە بەرەو پێشتر

بێتەوە، چۆن دەبێتە مامۆستای ئەرەستۆ و شافیعی و نالی؟ خەڕەک و ئەبوونواس؟تەپکە و فیساغۆرس؟ تەشی و سەلاحەدین؟ ئاش و لۆغارتیم؟ ئەوەندەی سەر دەهێنم و دەبەم، بە خەیاڵ و بە ورێنەش خۆم پێ ئیقناع ناکرێ زانست و ئەدەب و هونەر مارەبڕاوی پێستە ڕیوی و مزەی ئاش و لەوەڕگەی مەڕ و مازووچنین بکەم".

بەڵێ ئەمە هێڵە گشتییەکانی جیاوازی و کاریگەریێتی نێوان فکر و ماددەیە. نووسەر لەسەر باسەکەی بەردەوامە و دەنووسێ:

" مرۆڤ وەک ئامێرێک دابەش دەبێت بۆ دوو توخم: جەستەی ئامێر و یاساکانی بەکارهێنانی ئامێر.لەم قۆناغەشدا یاساکانی بەکارهێنانی ئامێر لەناو مرۆڤدا دەمێنێتەوە و تەنها جەستەی ئامێر دەکەوێتە دەرەوەی مرۆڤ".(٧٥)

مەودای فراوانی جموجوڵی مرۆڤ و دیاریکردنی جۆری پێوەندییەکان، مرۆڤی بە درێژایی ململانێی نێوان کۆیلە و سەردار و کۆمەڵێ گرفتی دیکەدا بردووە، وەک بایەخی ئامێرە پیشەسازییەکان لە پرۆسەی گەشەی مێژوودا، بوونە مایەی ئەوەی سەرهەڵدانی تێڕوانینی نوێ، لای زانا و فەیلەسووفانی ئەوروپا دەرکەوێ. ئەوروپا کیشوەر و چەقی، خاڵی دەرچوونی ئەم تێڕوانینە نوێیە و لانکی سەرەکی لە دایک بوونێتی.

"عەقڵی یاسادۆز لەناو مرۆڤی ئەوروپاییدا چالاک دەبێت و دەست دەکات بە دۆزینەوەی ئەو یاسا سروشتی و ئاکاریانەی کە لەناو عەقڵی مرۆڤدا بوونێکی پێشینەیان هەیە و ئەمەش لە کارەکانی دیکارت و لایبنتزدا بە ڕوونی دەردەکەوێت".(٧٧)

بۆ دەوڵەمەندکردنی باسەکە، واباشە بۆ بەرچاو ڕوونی زیاتر، نموونەیەکی دیکە بخەینە بەرچاو، مەسعوود محەمەد دەڵێ:

" تۆ سەیری، هەر پێش کەوتنێک و گۆڕانێکی بەرەو چاکتریەوە لەو ئامێرە خوێڕوانەدا کرا بێ مێشکێکی غەیری مێشکی فەلالاح و شەوان و گا بە دەلەوان کردووەیەتی! هەرگیزاو هەرگیز داهێنەری تراکتۆر و ئاشی ئاگر و فڕۆک فەلاح و ئاشەوان و کاروانچی نەبوون..خەڕەک لە بلیمەتی خەڕەک ڕێسەوە نەبوو بە فابریقەی قوماش..کابانی ماڵ مەنجەڵە ڕەشی نەگۆڕی بە مەنجەڵی کارەبا، ئاگردانیشی نەگێڕا بە تەباخی غاز و کارەبا:هەمیشە فکری بەرەژوورتر لە ڕێکاری جووت و ئاش و ئاگردان و خەڕەک تەپکە و چەکوچ زەفەری بردووە بە داهێنان و گۆڕین و بەرەوپێش چوون".

بە کورتی کەلتووری پیشەسازی، کەلتوورێکی ئامێرییە و ئامانجی نەهێشتن و سڕینەوەی، جیاوازییە کەلتوورییە سروشتییەکانی گرووپە جیاوازەکانە، بەرەو ستانداردکردنی زۆربەی لێک نەچووەکان و کەمکردنەوەی ڕێژەی جیاوازییەکان. هەر وەک کارخانەی کۆکاکۆلا، دەیانەوێ مرۆڤ و نەتەوە و خاسێت و کولتورەکەیان، بەیەک شێوە و بارستایی و قەبارە و ڕەنگ دروست بکەن. ئەمەش لەبەرئەوەی کەلتورەکە، بۆ یەک شوناس تێدەکۆشێ و تەقلید و دروستکراوە و ئامانج و مەبەستێکی ئیدیۆلۆژی سیاسی لە پشتەوەیە و مرۆڤ دەکاتە، بەشێک لە میکانیزمی ئیش پێکردنی ئامێرەکان و بورغوویەک لەو سیستەمە پێکدێنێ و کەوڵ دەکرێت، لە هەموو بەها رۆحی و سروشتییەکان. ئاخر چونکە کەلتوورێکی عەقڵی نییە.

شەڕی کەلتووری پیشەیی، بەرهەمی ئامێرەکانی نێو کۆمەڵگای پیشەسازییە، لەگەڵ کەلتووره جیاوازەکاندایە. ئامانج لێی لەناوبردن و سڕینەوە و وەک یەک لێکردنی کەلتووره جیاوازەکانە، بەرامبەر بە کەلتووره دروستکراوە دەستکردەکان. ئەم کەلتووره دروستکراو و دەستکردانە، بۆ ئەو نەتەوە و قەوارە و چوارچێوانە ساز دەکرێت، کە هاومانا و هاوشێوە خۆشیان دەستکرد و دروستکراون و قوتکراونەتەوە. لە گەلێ باریشدا، ڕەنگە خاوەن کولتوور و فەرهەنگێکی ڕەسەن نەبن، وەک تورک کە لە ڕۆژهەڵاتی ناویندا، بێ ڕەگوڕیشەیە.

ئەم دنیای مۆدێرنە خاوەن مەبەستە، لەتەک هەژموون و باڵادەستیان و ئەو هەموو دامودەزگا و خەرجییە زەبەلاحەی بۆی تەرخان کراوە، دیسان نەیتوانیوە ئامانجی خۆی بپێکێ و فرە کەلتوورەکان بۆ هەتا هەتایە سەرەونگوم بکات. بۆ نموونە تورکیا و عێراق و ئێران و سوریا، کە خۆیان دەستکرد و دەستنێژی ئیمپریالیزم و بێگانەن، بەو هەموو دامودەزگا تۆقێنەرەی هەیان بووە و هەیانە، نەیان توانیوە کەلتووری ڕەسەنی نەتەوەی کورد، بە کەلتووره دروستکراوەکەی خۆیان لەناو بەرن، کە یاسا و فەرمانی فەرمیشی لە پشتەوە بووە. کەواتە مەحاڵە بە زۆردارەکی فرەکەلتوور لە دەوڵەتێکدا، بکرێتە کەلتوورێکی یەک رەنگ و یەک دەنگ و یەک قاڵبی داسەپێنراو. لە مێژوودا گەلێ نموونەی تریش لەم رووەوە بەرچاو دەکەون، وەک لە ئیسپانیا، شورەویی و یوگسلاڤیا و هتد.

"کورد بەهێزترینی ئەو میللەتانەیە کە بەرگری لەم پرۆسەیە کردووە و لەگەڵ ئەو هەموو سەرکوتکردنەش لەناو بەرگریکردندا ماوەتەوە و تا ئێستاش لەژێر هەڕەشەی چوار

دەوڵەتی نەتەوەیی جیاوازدا دەستبەرداری بوونی خۆی نابێت و بەرگری لە بوون و جیاوازییەکانی خۆی دەکات"(.٨٥ ـ٨٦)

لەم بـوارەدا رەنگبـێ مێژوویـی خوێنـاوی چەنـدین سـەدەی کـورد، لەسەرتاسـەری کوردسـتان دا، کە مێـژووی بەرگریـی و داکـۆکییە لە بـوون و هەبـوون و ناسـنامەی کـوردی، بەڵـگەی نەبەزیـن و جێـی سەرسـوڕمانی جیهـان بێت.باشـترین دیکۆمێنـت بێت بۆ بۆچوونەکەی د. عرفان. سەدساڵە بە یاسا هەموو بوونی کورد و فەرهەنگەکەی لە تورکیا قەدەغەیە، کەچـی هەر مـاوە و خۆڕاگری دەکات و پەرەدەسێنێ و گەش دەبێتەوە. پێش کۆتـایی هــاتن بەم سەرباســە، نووســەر بەم پەرەگــرافە، پــوختەیەکی قسەکانی، لەسـەر بیرۆکەی نەتەوە دەخاتە بەردەست:

"بیـرۆکەی نەتەوە سـەر بە کەلتـورێکە کە توانـای ئەوەی تیابێت ئەو یەکبوونەی کە ویستی مرۆڤ دەیخوازێت لەگەڵ جیاوازبوونەوەی کە سروشتی مرۆڤ دەیخوازێت پێکەوە کۆ بکاتەوە، واتە کەلتوورێک بێت لەسەر ئەو بنەمایە دامەزرابێت کە یەکبوون لەناو جیاوازیدا بهێنێتە ئاراوە، ئەو کەلتوورەش کە ئامانجی کۆکردنەوەی جیاوازییەکانە لەناو یەکبووندا کەلتووری عەقڵی ئەوجۆرە لە کۆمەڵگایە کە فەیلەسوفە ئەڵمانەکان لە لایبێنتز(Gotthold Ephraim Leibniz(1646-1716ەوە تا هێگڵ -Georg Wilhelm Friedrich Hegel(1770 (1831وەک کۆمەڵگایەکی عەقڵی لە رووی تیۆرییەوە پەرەیان پێداوە و لە لایەن فیختە-Johann Gottlieb Fichte(1762 (1879 و هێردەر-Johann Gottfried Herder(1744 (1803 و هێگڵەوە بە نەتەوە ناوبراوە"(٨٩)

نەتەوە، لە نێو هەناوی کولتورێکدا، شیاوی هەبوونە، کە یەکبوونێکی بیەوێ، کە ویست و خواستی مرۆڤ بیخوازێ و هاوکات، ئەو جیاوازییانە بپارێزێ، کە سروشتی نەتەوە دەیخوازێ. تێگەیشتن لەم هاوکێشەیە و راگرتنی ئەم هاوسەنگییە، ئەرک و فەرمانێک.هەروا بە سانایی بێتە دی بە تایبەت، لە لایەن کولتوری پیشەییەوە. بیروبۆچوونی ئەم چەند فەیلەسوفە ئەڵمانییە، لە لاپەڕەکانی داهاتوودا، بەدووروودرێژی دەخرێتە بەرباس و نموونەگەلێکی زۆری بۆچوونەکانیان، شی دەکرێتەوە.

بیرۆکەی نەتەوە لە نێوان ئایدۆلۆجیا و فەلسەفەدا

جارێکی دیکە هۆش و دەوروبەر/ واقیع دەبێتە زەمینەی گفتوگۆکردن لە سەر بیرۆکەی نەتەوە و توخمە پێکهێنەرەکانی و ئایا بەر لە مۆدێرنە/ پێش سەدەی ١٨ یەم و سەرهەڵدانی شۆڕشی پیشەسازی، بوونەوەرێک هەبووە ناوی نەتەوە بێت ؟!. قەدووری و گێلنەر و هۆبزباوم و ئەندەرسۆن و دۆیچ، کە بە باوکی ئەم قوتابخانەیە دادەنرێن، لەتەک ئەوەشدا کە هاوقوتابخانەن، لێ لە ووردەکارییەکاندا بیروڕای جیاوازیان هەیە. بەڵام سەرجەمیان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، بزوتنەوە نەتەوەخوازەکان/ ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیزم، دروستکەری نەتەوەیە. واتە بێ ناسیونالیزم، نەتەوە لە زەمینەی واقعدا بوونی نابێت و پێش مۆدێرنەش ئەم فۆڕمە نەبووە.

هاوشانی ئەم بۆچوونە، قوتابخانەی ئەڵمانی و فەیلەسوفەکانی، بە پێچەوانەی ئەمە پێیان وایە، ئایدیای نەتەوە، وەک توخمێکی بەرهەست لە فکردا هەیە. کانت Immanuel

Kant(1724-1804) و لایبنیتز و هێردەر و فیختە و هێگل و چەندانی, دیکە رابەرایەتی ئەم قوتابخانەیە دەکەن. بەدرێژایی دوو سەدەی رابووردوو، مشتومڕی گەرم و جۆراوجۆر، لەسەر ئەم دوو ڕوانگەیە، سەری هەڵداوە. (**دەوڵەت نەتەوە**) یاخود(**نەتەوە کولتور**)، دوو چەمکی دیاری ئەم پرسگەلەن و پێشتر ئاماژەمان پێداوە. ئەگەرچی چەمکی نەتەوە، چەندین سەدە پێش مۆدێرنە، لە ئەدەبیاتی وڵاتە ئەوروپاییەکاندا بەکارهاتووە. دوای چەندین سەدە ئەوجا، قۆناخی پیشەسازی دێ و مۆدێرنە بەدوایدا سەرهەڵدەدات و چەمک و بیرۆکەی نەتەوە، دەکەوێتە بەرباس.

"پرۆسەی بە ئایدۆلۆجیاکردنی بیر، پرۆسەی گۆڕینی ئەوەیە کە بە سروشت هەیە بۆ ئەوەی کە بەدروستکردن هەیە، مەبەستمان لەوەی کە بەسروشت هەیە هەر شتێکی زیندووە کە یەکجار دێتە بوون و هاتنەبوونی شیانی دووپات بوونەوەی نییە، ئەوەش بەم رێگایە دێتەبوون تاکە بوونەوەرێکە کە شایانی ئەوەیە بوونەکەی بە بوونێکی مێژوویی بزانرێت".(٩٨)

مرۆڤ یەکجار لە دایک دەبێت، کە ماڵئاوایی کرد، جارێکی تر نایەتەوە نێو ژیانەوە. نەتەوەیەک کە مرد، یاخود فەوتێندرا، مەحاڵە دروست ببێتەوە. ئەوانەشی خۆیان لەناو دەبەن و دەسڕدرێنەوە، هەڵسانەوەیان ئەستەم و دژوارە، چونکە هەردووکیان، بوویەکی سروشتیان هەیە. لە بونیاتنانی ئەمانەدا، کەس ڕۆڵی نەبووە و لە دروستبوونیشیاندا، هیچ تیۆری و ئایدۆلۆژییەک کاریگەرێتی نەبووە. ئیدی سروشت، یاخود خواوەند سازی دابن، هەن و بوونەکەیان، لەدەرەوەی ئیرادەی کەسەکانەوەیە و هاوکات بوونیان مەحکومی خەیاڵی خاوەن

تیۆرییەکان نین. مامۆستا **مەسعوود محەمەد،** بەم وتەیە باسەکەمان دەوڵەمەند دەکات:

" ئەگەر بۆ جۆرێکی ئاسایی بەرژەوندیی گوزەران و خۆپاراستن و پەلەی ژیان هەرەمی کۆمەڵایەتی بە مل کۆمەڵدا نەهێنابایە، نە زەوی و گاڕەش و گەنم و جۆ، نە قولاب و تۆڕ و نە ئاش، نە ئێستر و بارگیر و گوێزانەوە، نە بزن و مەڕ و گامێش، نە مازووچنین و کەتیرەگرتنەوە و پووش و کزرەداکردن، نە هەرچی جۆری بەرهەم و هۆی بەرهەم هێنانە لە خۆیەوە بێ تێ خوێندنەوەی پێویست بوونی سەرۆک و ناوبژی کەر و ریز ڕێکخەر و تانووتدەر و ناتوانێ لەسەرەتاوە دوو لینکەی تاکێک بەسەرشان و ملی (١٠٠)کەس و (١٠٠٠)کەسدا بهێنێت".

نووسەر ژیرانە و بەکاوەخۆ لەسەر مژارەکە دەڕوات و چەند دێڕێک دواتر دەڵێ:

" ئەوەی بە سروشت هەیە و بوونی بوونێکی مێژووییە، لەناو مێژوودا بە پرۆسەیەکی مێژوودا دەڕوات و لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا کە خۆی هیچ لە بارەیەوە نازانێت دێتەبوون و دوای ئەوەش هاتە بوون، لەناو مێژوودا پرۆسەی پەرەسەندنەکەی تەواو دەکات.بەڵام ئەوەی بە دروستکردن هەیە بوونێکی مێژوویی نییە، چوونکە دروستکەرەکەی هەر کاتێک بیەوێ دەتوانێت دروستی بکات و دروستکردنەکەشی دووپات بکاتەوە".(٩٩)

د. عرفان بۆ زیاتر ڕۆشنکردنەوەی ئەم بۆچوونە، نموونەیەکی زیندوو دێنێتەوە بەرچاوی خوێنەر و باس لە کارەکەی داڤینشی و وێنەکەی مۆنالیزا، دەکات. ئەم وێنەیە،

بەرلەوەی بێتە ناو کارە هونەرییەکەوە، وەک ئایدیا و بیرۆکەکە سەرەتا لە هزری داڤینشیدا هەبووە، ئەوسا بەرجەستە بووە و لەوێدا پرۆسە مێژووەکە تێدەپەڕێنێ. بتهۆڤنیش بەرلەوەی کارەکانی لە سەمفۆنیا ١ــ٩ بەرهەم بهێنێ، لە بیری خۆیدا تاووتوێی کردوون. بە کورتی سەرەتا بیر و هۆش و دوایی مادە و ئامێر و وێنە...هتد. با بنۆڕین و بزانین مامۆستا مەسعوود محەمەد، لەم ڕووەوە چی بۆ تۆمار کردووین:

" بەلای باوەڕی منەوە تەنها ئاغاییک هەبێ لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا هەر مرۆڤە دەوجا بەهێز بێ یا بێهێز، سروشتیش لەو گۆڕانەدا عەبد و نۆکەرە ئەویش سەرکەش بێ یا هەموار. تاکە عاملی ئیجابی لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا مرۆڤە، سروشت عاملی بێ تەرەفە، دەسەڵاتی نییە خۆ بکا بە عاملی ئیجابی، مردووە و جوکەی لەبەرەوە نایێ تا بگوترێ بە شێوەییکی ئیجابی دەستێوەردان دەکات لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی .مرۆڤ فاعل و سروشت منفعلە مرۆڤ کارتێکەرە و سروشت کارتێکراوە".

فەلسەفەی ئەڵمانی وەك نشینگەی راستەقینەی بیرۆکەی نەتەوە

د. عرفان، وەک خوێنەر و توێژەرێکی خاوەن بەهرە و لێهاتوو، گەشتێکی ورد بەناو فەلسەفەی ئەڵمانی و تێزەکانی هێگڵ دا دەکاتەوە. هەروەک چۆن لای ڕوانگە مۆدێرنیزمەکە، گێڵنەر نوێنەرایەتی بەرەکە دەکات، لێرەشدا هێگل، دەبێتە سەرتۆپی باسی فەیلەسوفانی ئەڵمانی. "**لای هێگل بیرۆکەکان وەک تۆوی هەر بوونەوەرێکی زیندوو بونێکی زیندوویان هەیە، زەمینەی دەرکەوتن و پەرەسەندنیان بیرە و بیریش بە هۆی**

بیرکردنەوەی فەلسەفییەوە پەرەدەسێنێ و بوونی خۆی دیاری دەکات"(١٠٥)

لای هێگڵ هەر بیرۆکەیەک مێژوویەکی بۆ پەرەسەندن لەناو بیردا هەیە و پەرەسەندنی ئەو بیرۆکەیەش لەناو بیردا ڕێڕەوێکی تایبەتی خۆی هەیە.(١٠٧)

بیر داینەمۆی هەڵسوڕێنەری ژیانە و بیرمەندانیش ئاڵابەدەستی بزواندنەکەن. مرۆڤ سەرەتا بیری لە کورتکردنەوەی ڕێگای نێوان ئەوروپا و ئەمریکا کردۆتەوە، پێداویستی ژیانی مرۆڤ بۆ زوو گەیشتن و ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانی، مرۆڤی ناچاری بیرکردنەوە کردووە، ئەویش لەوەدا، بە دوا ئاکامی بیرکردنەوە گەیشتووە، دروستکردنی فڕۆکەی داهێناوە. دیسان هێگڵ جەخت دەکاتەوە، کە بیرکردنەوە تەنها وەک هۆشیارییەکی تاکەکەسی بوونی نییە، بیرکردنەوە بەر لەمە، وەک ڕۆحێکی هەمەکی لە خۆیدا بوونی هەیە. ئەم خەسڵەتی بیر و هۆشە، تەنیا لای مرۆڤ شیاوی بوونە و کار لەسەر داهێنانی بەردەوام دەکات!.

" بیرۆکە لەناو بیردا بوونەوەرێکی زیندووە و وەک هەر بونەوەرێکی زیندوو پێویستی بە زەمەنێکی دیاریکراوە، تا پەرەسەندنی خۆی تەواو بکات و بوونی لە بوونێکی هەمەکی و پەتییەوە ببێت بە بوونێکی دیاریکراو، هەر بیرۆکەیەکیش لە سەردەمێکی مێژوودا لەناو زەمەندا دەردەکەوێت، لە لایەن بیرکەرەوەکانی میللەتێکەوە پەرەدەسێنێ و سوڕی ژیانی خۆی تەواو دەکات و دواتر لە سەردەمێکی تردا سەرهەڵدەداتەوە و بەرەو پەرەسەندنێکی باڵاتر هەنگاو دەنێت".(١٠٩)

ســــەرکەوتنەکانی ســــەرکردەیەکی وەک نــــاپلیۆن، کــــارە هونەرییەکــــانی پیکاســــۆ، دەقە شــــانۆییەکانی شەکســــپیر و شـیعرەکانی نـالی، سـەرەتا بیـرۆکە بـوون و دواتـر لە میـانەی پرۆســەیەکی کردەیــی سروشــتیدا تەکانیــان خــواردووە، بەرەو بوون و بەرجەستەبوون. لە قالْبی ئەو کارەی پێی ناسراون، لە تەکنیکی شەڕ و تابلۆی هونەریی و کاریی ئەدەبی. بۆ گەیشتنی ئەم بیـرۆکەیە بە پەرەسـەندنی تەواوی خـۆی و خۆئامـادەکردنی لەناو بیردا وەک بیرۆکەی شتێکی دیاریکراو و هەستەکی، واتە بـۆ چەکەرەکـردن و پەرەســەندنی بیرۆکەیەکـی دیـاریکراو لە هۆشی مرۆدا، هێگڵ سێ قۆناغی دیاری کردووەوە: قۆناغی بیر و بیـرۆکەی سـەراپاگیر و دەرکەوتنـی بیـرۆکەکە بە تەواوی، وەک ئەوەی تۆو بڕوێنی، سەرەتا نەزانی چییە، دەیخەیتە ناو زەمینەی پەرەســەندنی سروشــتی خــۆی .زەوی دەکێڵـی و تـۆوەکە شـین دەبێت. ئەوسا دەزانی بەرەکەت گیایە، یان دانەوێڵە و دواتریش کە بەری گـرت، دەزانـی چ جـۆرە گیـا یـان دانەوێڵەیەکە. دکتـۆر عرفــان بە وردی لەســــەر ئەم نموونــانە دەڕوات و بەرچــاوی خـوێنەر بـاش روون دەکـاتەوە. چەنـد نمـوونەیەکی گونجـاو و دروست بۆ زیاتر روونکردنەوەی مەبەستەکەی هێگڵ دێنێتەوە.

پەرەسەندنی بیرۆکەی نەتەوە لە فەلسەفەی ئەڵمانیدا

لای لابنیتـز مۆنادەکـان و پاشـان دەگەیـنە لای تـاکە کەسـی ئاکاری کانت و دواجار لای هێردەر و فیختە و هێگل، دەگەینە نەتەوە. بیرۆکەی هەمەکی لابنێتز، سـەرەتا دیار نییە، چییە و بە چی دەگات، تـا دوای ئەو کانت درێژە بە پرۆسێسـەکە دەدات و

بیرۆکەکە لە ئاستە هەمەکییەکەیەوە تێدەپەڕێنێ بۆ خۆدیاریکردن. پاشان هێردەر و فیختە و هیگڵ بە دوا ویستگەی دەگەیەنن، کە نەتەوەیە. بیرۆکەکە لای لایبنێتز مۆنادەکانە و تەواو کۆنکرێتی نییە و سەروسیمای چ جۆرە کۆمەڵگایەکە. لای کانت نەتەوە خۆ دیاری دەکات، کە بە تاکە کەسی ئاکاری ناوی دەبات.

"بیرۆکەکانی ناو بیر وەک تۆوە نەزانراوە بیرۆکەی هەمەکین و وەک ئەو بیرۆکەی پەتی نین کە بە هۆی داماڵینی ئەوەوە دەستمان دەکەوێت کە بیرۆکەی هەمەکی لە پەرەسەندنی خۆیدا دەستی خستووە".(١١٣)

ڕووەک بیرۆکەیەکی هەمەکی نادیارە، هەموو ڕووەکەکان دەگرێتەوە. بوونی هەمەکی و پەتی، وەک دارسێو و دار پرتەقاڵ، بوونی هەستەکین. کەواتە لەم سەرەتایەدا وەک د. عرفان بۆی چووە و سەرەتای بیرۆکەکە دەگێڕێتەوە بۆ لای لابنیتیز لەم قۆناغەدا بیرۆکەی نەتەوە لە بیردا بووەیەکی هێندە دیاری نییە، ئەوەی لابنیتیز گوزارشتی لێکردووە : **ئەو یاسا پەتیانەیە کە ماهییەتی نەتەوە پێکدێنن**. چونکە نەتەوە بوونێکی کۆنکرێتی و بەرجەستەبووی نییە. لە بۆچوونێکی نێزیکدا، مەسعوود محەمەد دەڵێ:

" هەستی ژیوەری و کاریگەری غەریزە جانەوەری جودا کردەوە لە سروشتی مردوو، هەستی(هۆش)و سەرلەبەری سیفەتەکانی ئادەمیزادیش بوون بە هۆی پێشکەوتن و گەشەکردنی لێهاتوویی و خالقیەتی، دەوروبەریش هەر ئەوەیە کە بێ ئیرادە خۆی گامەلاس کردووە بۆ بەر ئیرادەی گیانلەبەران، ئیتر غەریزە تەنها ئامێری جانەوەرە و هۆش و

غەریزەش ئامێری مرۆیە. هۆی بەرهەمهێنان لە مەڵبەندی "مرۆ" نەدەگۆڕا، ئەگەر "هۆش" نەیگۆڕیبایە وەک کە غەریزە نەیتوانی ڕیسیی جاڵجاڵۆکە و هێلانەی لەکلەک و لانی بەراز بگۆڕێت وەیا جۆری نێچیر گرتن بەدەم ڕۆژگارەوە فرە بابەت بکات و بابەتەکان تێک ببەستێت و فەندی نوێی پێ پەیدا بکات بۆ خۆژیاندن و حەسانەوە".

خەریک بوونی نووسەر، بەم پرسە سەرەتایی و گرنگ و هەستیارانەوە، ئاماژەی قوڵی و سەنگینی کارەکە نیشان دەدات، تاوەکو تێڕوانینێکی گشتگر و ڕوون و قابیلی تێگەیشتنێکی زەلال، بخاتە بەردەستی خوێنەر، بە مەبەستی ئەوەی لە ئاڵۆزییەکانی ئەم پرس و خواستە ڕزگارمان بکات.لای لابنیتیز بیرۆکەی سیستەمێک دەردەکەوێت و لای کانت بە هەمان شێوە و ئەو سیستەمە دەردەکەوێت و هاوکات ئەوەش ئاشکرا دەبێت، کە مۆنادەکانی لابنیتیز مرۆڤەکانن بە سیستەمی پەیوەندی نێوانیانەوە. هەربۆیەکا پێویستە ئاماژە بەوە بدرێ مانا، پێگەی نەتەوە لە تیۆرییەکانی پەیدابوونی نەتەوەدا جیاواز و شتێکی ترە لە تیۆرییەکانی نەتەوەخوازی، لەیەکەمدا سروشتی و سەر بە تیۆرییەکی ئەقڵییە و لە دووەم دا دروستکراو و ناسروشتییە.

"نەتەوە لەناو فەلسەفەی ئاڵمانیدا بەپێی تیۆرەکانی نەتەوە تیۆریزەکراوە، نەک بە پێی تیۆرەکانی نەتەوەخوازی "(١١٨).

واتە لای ئەڵمان، لەناو فەلسەفەکەیاندا هیچ باس لە ناسیونالیزم نەکراوە، هێندەی لە کایەی پرسی نەتەوەدا خەستبوونەتەوە . کاتێ خوێنەر، سەرقاڵی خوێندنەوەی ئەم بەرهەمە دەبێت، باش تێدەگات، نووسەر چەند خۆی ماندووکردووە و تا چ ئەندازەیەک بەدوای دۆزینەوەی

سەرەداوی بیرۆکەی نەتەوە، لە فەلسەفەی ئەڵمانیدا ویِّل بووە. دەستنیشان کردنی مۆنادەکانی لایبنیتز، کە نازانرێ بوونەوەری زیندوون یان مردوون، یان ئاقڵن، دواتر فەلسەفەی کانت ئاشکرای دەکات مۆنادەکان مرۆڤن و سیستەمی ڕێکخستنی پەیوەندی نێوانییان هی مرۆڤەکانە. پاشان کانیتیش دێتە سەر باسی تاکەکەسی ئاکاری، وەک تاکەکەسی نەتەوە لە کۆمەڵگاکەیدا. دەشێ گەڕانەوە بۆ لای لایبنیتز و تا ڕادەیەکیش کانت، کە بە فەیلەسوفێکی کۆسمۆپۆلەتیک ناسراوە، نیشانەی گرنگی دانی د. عرفانە، بۆ قوڵبوونەوە لە فەلسەفەدا، خاڵێکی سەرەکی و بەڵگەیەکی دیکەی حاشاهەڵنەگری بەهاداری کارەکەی د. عرفان بێت، بۆ دۆزینەوەی ڕەگ و ڕیشەی بیرۆکەی نەتەوە و ڕزگار کردنی خوێنەر لەو وێڵی و سەرلێشیواوی و کەم زانین و زانیارییەی لەم بوارەدا هەیەتی و بەخشینی مانا و ڕوانینێکی تر بێت بەم پرسە هەستیارە. هاوکات ئەمە ئاماژەیە بۆ ماندوو بوون و پەروش خواردنێکی بێ هاوتای نووسەر، تا خوێنەری کورد، لەو گرێ کوێرەیە قوتار بکات، کە زۆر نووسەر خۆیان لێ لاداوە و بە ڕواڵەت و سەرپێیانە، بەسەر ئەم پرسە گرنگەدا بازیان داوە. چونکە لە ڕێگەی تێگەیشتن لە ڕیشە و بنەمای ئەم چەمکەوە، دەکرێ داوە تیشکی ڕووناککەرەوە بخەینە سەر شەوەزەنگی دۆزی کورد. ئەمەش کرۆکی بنەڕەتی قورسایی کارەکەی نووسەرە.

"نەتەوە لەناو ئەم فەلسەفەیەدا بوونەوەرێکی عەقڵییە و وەک بیرۆکەی عەقڵیی هەموو ئەو بوونەوەرانەی کە دوورن لەوەی مرۆڤ توانای دروستکردنیانی هەبێت و بە شێوەیەکی سروشتی هەن و بوونێکی خۆرسک و سروشتیان لەناو عەقڵی مرۆڤدا

هەیە و دەرکەوتنیان لەناو بیرکردنەوەی میللەتەکاندا لەدەستی بیرمەندانی ئەو میللەتەدا نییە و لە رێگەی ئەوانەوە ناگوازرێتەوە بۆ ناو تاکەکانی ئەو میللەتە. "(١١٩)

لە لاپەڕەکــانی پــێش و پاشــی ئەم باســەدا، ئەم بۆچــوونە عەقڵـیـیە لەســەر پرســی نەتەوە و لای فەیلەســوفەکانی ئەڵمـان ئاماژەمان پێدراوە و دەدەینەوە. ئەمەش تایبەتمەندییەکی دیار و گەورەی ئەڵمـانە. بە درێژایـی بـوونی خـۆی جـێ پەنـجەی لەم بـوارەدا دیـارە. لەســەر ئاسـتی ئەوروپـا و جیهـانیش دا، ئەم راستییە حاشا هەڵنەگرە.

"بیرۆکەی نەتەوە دەبێت خۆی بە شێوەیەکی سروشتی و لەناو رۆحی کۆیی میللەتدا سەر هەڵبدات و لەناو بیرکردنەوەی کەسە بیرمەندەکانی ئەو میللەتەدا پەرە بە بوونە عەقڵییەکەی بدات، یان لە شێوەی فەلسەفییەکەیدا دەرکەوێت یان لە شێوەی کۆمەڵگایەکی دیاریکراودا.ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ نەتەوە دەبێت و دروســت نابێــت. رۆڵــی بیرمەنــدەکانی نەتەوەیەکـیش لە پەیـدابوونی نەتەوەدا ئەوەنـدەیە کە زەمینەخـۆش بـکەن بـۆ پەیـدابوونی، ئەوەی فیخـتە لە گوتارەکانیـدا بـۆ گەلـی ئەڵمـان ئەنجامی دەدات، دروستکردن و گواستنەوەی بیرۆکەی نەتەوە نییە بۆ گەلی ئەڵمان، بەڵکو بانگهێشتکردنی گەلـی ئەڵمانە بۆ زەمینە خۆشکردن و بۆ پەیدابوونی نەتەوە، واتە بۆ پەیدابوونی ئەوەی کە فیختە پێی وایە لەناو رۆحی ئەو میللەتەدا ئامادەبووە بۆ لە دایکبوون".(١١٩)

ئەم چەپکە بۆچوونە، ڕەنگە دەرفەت نەدا، قسەی زیاتر لەمەڕ ئەم باســەوە بکەیـن، مەگەر بـڕەک لەســەر هەڵکەوتنـی فیخـتە بدوێین. بەڵام دیسان جەخت لەوە دەکەینەوە، کە چەمکی نەتەوە

بەلای فەلسەفەی ئەڵمانییەوە، بوویەکی عەقڵییە و خۆڕسکانە ڕسکاوە و مرۆڤ، چ کاریگەرێتییەکی لە هاتنە بوونی ئەم دیاردەیەدا نییە، ئاخر لەبەرئەوەی بوویەکی سروشتییە. نەتەوە بەو پێناسەیەی هەیە، کە بوویەکی سروشتییە، وەک هەر دیاردەیەکی دیکەی ژیان، مرۆڤ، سروشت، گەردوون و هەسارەکان، ئەمانە دروست ناکرێن، دروستیش بکرێن کار و فەرمانی ئەمانە بە سروشتی جێبەجێ ناکەن و تەنیا ئامێرێکی میکانیکی دەبن، بەڵکو ئەمانە خۆیان لە هەناوی پرۆسەیەکی سروشتیدا هاتونەتە گۆڕێ . دەرکەوتنی ئەم بووە سروشتییە، بە شێوازێکی دوور لەدەست تێوەردانی مرۆڤەوە خۆی لە ڕەوتی پێگەیشتنی خۆیدا، خۆی نمایشت دەکات. نە کەس دەتوانێ ڕێگری لێ بکات و، نە هیچ کەسێکیش پێی دەکرێ ڕەوتی بگۆڕێت.

کار و ئەرکی بیریاران و کەسە هۆشمەند و زاناکانی، هەر نەتەوەیەک زەمینەسازی و هەلومەرج ڕەخساندنە، بۆ سەرهەڵدانی نەتەوە لە قاڵبە سروشتییەکەی خۆیدا. هەر وەک ئەوەی **ئەحمەدی خانی و حاجی قادر**، باس لە نەتەوە و دەوڵەت دەکەن. ئەوان دروستکەر نین، لێ وەک زەمینەخۆشکەر و بانگەوازکەر و دەستگیرۆییکردن و چرابەدەستی نەتەوەی کورد، تا هەموو بەرچاویان ڕوون بێت و بەرەو ئەم ئاڕاستەیە ڕەوت بکەن. بەکورتی ڕۆڵی بەردەبازێک دەبینن، بۆ پەڕینەوە لە بوارێکدا.

" **واتە نەتەوە شتێک نییە بۆ بوون و پەرەسەندن، بەڵکو شتێکە بۆ دروستکردن و جێبەجێکردن".(١٢٠)**

نــاپليۆن له ١٨٠٦/١٠/٢٧ دا، بەخــۆی لەشــكرەكەيەوە دوای دوو شـەڕی گەورە، دێتە نـاو شـاری بەرلينی پايتەختی دەوڵەتە بەهێز و ديارەكەی پرووسيای ئەو رۆژگارەی ئەوروپاوە. فيختە كە بەڕاسپاردەی زانكۆی شاری ئێرلانگن، له بەرلين دەبێت، ئەم ڕووداوانە بەچـاوی خـۆی دەبينـێ. چەنـدجارێ داوا لەسـەركردە سوپاييەكانی پروسيا دەكات، ڕێگەی بدەن، وەك وتـاربێژ، بچێتە بەرەكانی شـەڕەوە، قسـە بۆ سـەربازەكان بكات. له پێنـاوی ئەوەی ورەيـان بەرامـبەر بە داگيـركەری فەرەنسـی بەرز بكـاتەوە. تـا باشتر خۆيان بناسن و له بنەچەی ئەڵمان بوونی خۆيان باشتر بن به ئاگا بێنەوە. ڕێگەی پێ نادرێ.ناوبراو هاوكات له گرنگی و بـايەخی پەروەردە و خوێنـدن بـاش تێـدەگات، بـۆيە هاوكـاری دروسـتكردنی زانكـۆی هومبۆڵـدی بەرلـين دەكـات و پاشـان له پشـووی نێوەڕواندا، له مـاوەی نێوان ١٨٧/١٢/١٣ تـا ١٨٠٨/٣/٢٠ دا ئەو زنجيرە وتارە، (**چەند وتارێ بۆ نەتەوەی ئەڵمان**)، كە بە ١٤ جار له ئەكاديميای پروسيا بۆ زانست له بەرلين پێشكەشـی دەكـات. كـورت و كرمـانج، داگيركـاريی فەرەنسـی بيـرۆكەی پێشكەشـكردنی ئەو وتـارانەی بـۆ نەتەوەی ئەڵمـان لای فيخـتە ڕسـكان . بەشـێك له كارەكـانی هيگڵـيش ڕەنگـدانەوەی هەمـان داگيركـاريی فەرەنسـی بـوو. هەربـۆيەش دەووتـرێ نـاپليۆن و شەڕەكانی، شەيپووری هوشياركردنەوەی ئەوروپان.

ئەڵمان تا ئەوكاتە، ئەم نەتەوەيەی ئيمڕۆ نەبووە. ڕابەران و مەشــخەڵ بەدەســتدانی ئەڵمــان، نووســەر و مێژوونــووس و فەيلەســوف و ڕۆشــنبيرەكان بــوون، لايبنيتــز بە فەرەنســی نوسيويەتی و زۆر سياسی و ڕۆشنبيری تری ئەڵمان سەرسام

بوون بە ناپلیۆن و خۆشیان ویستووە. وەک بیتهۆڤن و کایزەر/ قەیسەر ڤیلهێمی دووەم.

"ئەمە ئەوە دەگەیێنێ نەتەوە لەناو فەلسەفەی ئەڵمانیدا بوونێکی راستەقینەی هەیە و بیرۆکەی خوا، حەقیقەت، دادوەری..هتد چۆن لەناو ئەم فەلسەفەیەدا وەک بیرۆکەیەکی عەقڵی بوونێکی راستەقینەیان هەیە و لە رێگەی هەستەکانەوە لەدەرەوەی عەقڵەوە نەگوازراونەتەوە بۆ ناو عەقڵ، ئاوهاش بیرۆکەی نەتەوە بیرۆکەیەکی عەقڵی راستەقینەیە و بە شێوەیەکی پێشینە لەناو عەقڵی مرۆدا بوونی هەیە و وەک هەر بیرۆکەیەکی عەقڵیش توانای پەرەسەندن و خۆدیاریکردنی هەیە"(١٢١)

شاراوە نییە، هەر کەسێک قسەیەکی لەسەر فەلسەفە بە گشتی و چەمکی نەتەوە بە تایبەت هەبێت، مەحاڵە بتوانێ، بێ گەڕانەوە بۆ لای بیر و هزر و تێڕوانینەکانی فەیلەسوف و بیریارانی ئەڵمانی، کارێکی سەرومڕ و تەواومان پێشکەش بکات. ئەم راستییەش مێژوویەکە، بە درێژایی مێژووی چەمکی نەتەوە ئامادەگی هەیە و لە ڕێگەی، ئەو ناوانەی لەسەرەوە ئاماژەمان پێداون، لەتەک دەیان شاعیر و نوسەری وەک ئارنێدت Arnedt و کلۆپشتۆک Klopstock ، کە هاوار دەکەن کوا نیشتمان؟، نەخش بووە. بەواتایەکی تر فەیلەسووفەکانیش لەتەک شاعیر و بیرمەندان دا بایەخیان داوە بەم پرسی نەتەوەیە و توانیویانە لە قاڵبی "تیۆرییەکی عەقڵی" لۆژیکداردا بەرجەستەی بکەن. ئالێرەوە بایەخی چەمکی "نەتەوە" لە مێژووی خۆیدا لە هەناوی فەلسەفەی ئەڵمانی دا بەدیار دەکەوێت و چلوورەبەست دەبێت.

بەشی دووەم:
تیۆرەکانی پەیدابوونی نەتەوە

جیاکردنەوەی تیۆری نەتەوە لە تیۆری نەتەوەخوازی. دەروازەیەکی سەرەتایی و سەرەکی چوونە نێو ئەم بابەتەیە. تەقەلا دەدەین، مەڵۆ بە مەڵۆ لە خەرمانی کارە تاقانەکەی د.عرفان مستەفاوە، پێشکەش بە ئێوەی بکەین.

نەتەوە، هەبوویەکی ئەقڵی سروشتییە. بوویەکی ڕاستەقینەیە، و خاوەنی کارەکتەر و قەوارە و مانا و ئاماژەیەکی سەربەخۆی خۆیەتی و چ پێوەندییەکی بە کاری دەستکردی کەس و مەکینە و تیۆریی و زانست و تەکنەلۆژیایەکەوە نییە. لێ نەتەوەخوازی جیهانبینییە مۆدێرنەکە، بووەیەکی ئەقڵی نییە و زێتر لە فۆرمی ئایدۆلۆژیادا، خۆی دەردەخات و دەستێک/ هێزێک دروستکەر و بزوێنەرێتی و ئەو شتەی بەرهەمی دێنێ، دەچێتە خانەی دەستکردەوە، لە پێناوی گەیشتنە مەرامێکی دیاریکراو و پاراستنی بەرژەوەندییەکی گشتی، کە زیاتر زلهێز و بەهێزەکان وان.

ساڵی ١٩٦٠ و سەدەی بیستەم، کۆمەڵی بیرمەند لە ئەوروپادا، لە ڕوانگەیەکی ئایدۆلۆژییەوە، سەرنج لە نەتەوە دەدەن و دەیانەوێ خۆیان بکەنە خاوەنی ئەو هەموو گەشەکردنانەی تێیدا بەرپابووە. بە مانای ئەوەی دروستکەر و داهێنەری بۆ پەیدا بکەن، کە لە گەوهەردا دەکاتەوە خۆیان. واتە

نەتەوە داهێنانێکی ئەوروپاییەوە، دەیگێڕنەوە بۆ سەرهەڵدانی ئاکامەکانی، شۆڕشی پیشەسازی و قۆناخەکانی پاشتر.

سەدەی ١٩ سەدەی کاملبوونی تیۆری نەتەوەیە، بەتایبەتی لەسەردەست و بەڕیبەڕێتی فەیلەسوفانی ئەڵمان. ئەم ڕاستییە بۆتە جێی بگرە و بەردەیەکی زۆر. لە کایەی زانستی و ڕۆشنبیریدا، لێ کەس ناتوانێ چاوپۆشی لە جێ پەنجەی بیرمەندانی ئەڵمان لەم بوارەدا بکات. بە تایبەت دوای ئەو پاشخانە دەوڵەمەندەی لە بواری هزر و فەلسەفەدا، دەبێتە زەمینەی دروست بوونی (نەتەوە کولتور)ی ئەڵمانی و ڕەنگڕێژ بوونی تایبەتمەندییەکانی ئەم ڕێگایە(Nation Building)، کە دەکرێ بە قوتابخانەی ئەڵمانی دابنرێت.

Friedrich Meinecke، یەکەم مێژوونووسە، ئاماژە بە چەمکی **نەتەوە کولتوور**، دەکات و جیای دەکاتەوە لە دەستەواژەکانی دیکە.

پۆلێنکردنی تیۆرەکانی نەتەوە

ڕەهەندی لێدوان لەسەر نەتەوە زۆر فراوانە بە جۆرێکە، دەرگای بۆ زۆر تیۆری و بۆچوونی جیاواز سازداوە. لە لاپەڕەکانی پێشوودا، هەندێ لایەنی ئەم باسەمان باس کرد. نەتەوە ئەگەرچی لە گەوهەر و عەقڵدا، هەڵگری یەک مانایە، ئاخر چونکە بوویەکی زیندووە، پێناسەی جیاجیای هەڵگرتووە و لە هەر کات و شوێنێکدا بە تایبەتمەندیتی خۆیەوە، خۆی نمایشت کردووە و دەکات.

هەولێر کتێب

بیروڕاکـانی سـمیس کە پێـی وایە" **بنەمـای بـوونی نەتەوە ویسـتی خەڵـک و ئەو مێـژووە هاوبەشـەیە کە ئەو خەڵـکە لەسـەردەمێکدا بەهـۆی پـێکەوە ژیـانەوە بۆیـان دروسـت بووە**"(١٢٦.) یەکێکە لەو باسانە. ئەم بۆچوونە کە دەچێتە ژێر ناونیشـانی ویسـتی ڤۆڵەنتەریسـت، واتە بە ویسـت و خواسـتی خەڵکی و ویسـتی ئـازاد، نەک ئۆرگانیسـتی، واتە ناچـارانە یە و، خەڵکەکە بە سروشت لە چارەیان نوسراوە پێکەوە بژین.

بنەمـای بـوونی نەتەوە ویسـتی پـێکەوە ژیـان و یـادەوەری هـاوبەش /مێـژووی هاوبەشـە. ئەمەش لە بنچینـەدا بۆچـوونێکی سیاسییە، چونکە لەم کۆمەڵگایەدا مەرج نییە هەموو سـەر بەیەک ڕەگەز و زمـان و کولتـووری ئیتنیکـی و ڕەچەڵەک بێـت.ئەم بۆچوونە ڤۆلەنتاریستییە پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ ئارەزوویەکی هـاوبەش ئامـادەیی هەبێت . بەپێچەوانەی ئەمەوە بۆچـوونەکەی تـر ئۆرگانیسـتی، پێـی وایە گـرووپە کـۆمەڵاتییە جیاوازەکـان و ئەندامەکانیان قەدەریان وایە هەموو سەر بە نەتەوەیەک بن.

مێـژووی ئەم هەرایەش پەیوەنـدی بە شـەڕ و هەڵای نێـوان، بیرمەندانی فەرەنسی و ئەڵمانی، رینان Renan و هـانرِیش ڤۆن ترایشـکەHeinrich von Treischke وە لەسـەر نـاوچەی ئێلزاس ـ لۆترینگەن Elsaß –Lothringen لە نێوان ئەم دوو وڵاتەدا هـاتە کـایەوە. وتـارە بەناوبـانگەکەی رێنـان، بەرتەکـی گـوایە ئەم داگیرکـارییەی ئەڵمانیـایە بۆ سـەر ئەو ناوچـانە. هەر لەو سـەروبەندەدا، سـیەس Sieyes ی فەرەنسـی، وتارێـک پێشکەش دەکات، بە ناوی "دۆخی/ هەڵوێستی سێیەم چییە؟ واتە خەڵکی ڕەشوڕووت و ئەوانەی سەر بە دووبەرەکەی تر نین. لە

١٧٨٩/٦/١٧. دوای ئەوەی دەستەکانی یەکەم، کەسە ئایینیەکان و دووەم بەگزادەکانن.

ئەم پرس لەسەر دەستەی دوای ئەمان دەکات و پرسی نەتەوە دەورووژێنێ. کاتێ خانەوادەکانی فەرەنسا و چینە باڵادەستەکان، خۆیان بە نەتەوە دەزانی، بەڵام ئەوانی دیکە، واتە دەستە و توێژەکانی دیکەی کۆمەڵگایان خستبووە، دەرەوەی بازنەی نەتەوەوە. خۆیان لەسایەی ئەوەی گوایە نەتەوەن، باجیان نەدەدا و گوشارێکی زۆریان بۆ چینەکانی تر دەهێنا باج بدەن، ئیدی سیەس ئەو وتارەی پێشکەش کرد. ئەمەش بۆ داکۆکی لە جوتیار و هاوڵاتی ئاسایی بوو، ناوبراو باوەڕی بە بنەماکانی یاسای سروشتی هەموو خەڵکەکە بوو، نەک گوایە تەنها ئەوانەی، دەوڵەتیان سازداوە. ئەم شەڕە بۆ دەوڵەتی یاسا و هاوڵاتی ئاسایی و ئازادی تاکەکان، خەڵکی هەژار و چەوساوە بوو. کەواتە مەبەست ئەوە بوو، چینی سێیەم هەموو ئەوانە بگرێتە خۆی، کەسەر بە نەتەوەن، نەک تەنیا نەجیبزادە و خانەدانەکان و کەسانی ئایینی. لەم وتارەدا باس لەوە کرا، نەتەوە کۆمەڵگایەکە کە لەسایەی یاسا و ڕێسایەکی هاوبەشدا بژین و لەلایەن هەمان یاسا دانەرانەوە نوێنەرایەتی بکرێن. دیارە وتارە بەناوبانگەکەی ڕێنان"**نەتەوە چییە**"، دەبێتە سەرتۆپی باسە گەرموگوڕەکان، لەسەر نەتەوە.

لەتەک ئەمانیشدا، کۆمەڵێ سیاسەتکار و کۆمەڵناس و مێژوونووس، بەشداری لە گفتوگۆی چڕوپڕی نەتەوەدا دەکەن. دەرئەنجام جۆرەها بۆچوون و ڕوانین دروست دەبن. هەروەک دەڵێن: بە ئەندازەی هەموو ئەو نووسەرانەی لەمەڕ نەتەوە نووسیویانە، هێندە بیروباوەڕی جیاواز لەسەر نەتەوە هەیە.

کەچی لای ئەڵمانەکان ڕایەڵەیەکی پتەو و چەسپاو لەسەر نەتەوە و دەوڵەت، بەدرێژایی سەرهەڵدانی ئەم باسگەلە، سیستەماتیکانە بەدوای یەکدا دێن و لە قوتابخانەیەکدا خەست دەبێتەوە و فۆرمەلە دەبێ. د.عرفان ئەم بۆچوونانە لە ٣ ناونیشاندا خڕدەکاتەوە.

تیۆری عەقڵی: نەتەوە کۆمەڵگایەکی ئاکارییە. نەتەوە نە کۆمەڵگایەکی سروشتییە و نە کۆمەڵگایەکی سیاسی، نەتەوە کۆمەڵگایەکی ئاکارییە و بە شێوەیەکی پێشینە بوونی لەناو عەقڵدا هەیە و لە قۆناغێکی مێژوویدا ئەو بوونە عەقڵییەی لەناو میللەتێکدا دەگۆڕێت بە بوونێکی مێژوویی و واقیعی و لە شێوە کۆمەڵگایەکی ئاکاریدا شێوەگیر دەبێت. بە پێشەنگی لایبنێتز و کانت و هێردەر و فیختە تا هیگڵ، پێشەنگی ئەم قوتابخانە هزرییەن.

تیۆری سروشتی: نەتەوە کۆمەڵگایەکی سروشتیە. ئەو بۆچوونە تیۆرییەیە کە ڕیشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ بیرکردنەوە سروشتخوازەکەی ڕۆسۆ Jean-Jacques Rousseau(1712-1778) و ئەو بیرمەند و سیاسیانە کە بنەمای بوونی نەتەوەکان دەگەڕێننەوە بۆ سروشتی میللەتەکان و ئەو کەلتوور و زمانەی کە بەشێوەیەکی سروشتی بوون بە خاوەنی. گۆستاف لۆبۆن نوێنەری ئەم ڕوانگەیەیە. گۆستاڤ لۆبۆن Gustave le Bon 1841-1931 یش، بە کتێبەکەی "**نهێنی پەرەسەندنی نەتەوەکان**" لەم خانەیەدایە. ڕۆسۆ بنەمای سروشتی و بنەمای مادی تێکەڵ کردووە بۆ پێناسەی نەتەوە.

تیۆری دروستەیی: نەتەوە کۆمەڵگایەکی سیاسییە.ئەو بۆچوونەیە کە لە لێکۆڵینەوە نوێکانی بواری نەتەوەخوازیدا بە

بۆچوونی ڤۆڵەنتەریستی ناوبراوە، ئەم بۆچوونە ڕیشە فکرییەکانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بیرکردنەوە ئەمپریکییەی کە ئەزموون و ویستی مرۆڤی دەکاتە بنەمای مەعریفەی مرۆیی...جۆن لۆک (John Locke(1632–1704 و داڤید هیوم (David Hume(1711–1776 نوێنەرایەتی ئەم دیدە دەکەن. ڕینانیش پاشان درێژە بەم بۆچوونە دەدات و دەڵێ:" **کۆمەڵە گرووپێکی کۆمەڵایەتی بە ڕێکەکەوت ڕووداوێکی مێژوویی کۆیان دەکاتەوە و دوای ئەوەی بۆیان دەردەکەوێت کۆبوونەوەیان لەناو ئەو ڕووداوەدا لە بەرژەوەندی هەموویاندایە، بە ویستی خۆیان بڕیار دەدەن کە کۆمەڵگایەک پێک بهێنن، ئەم کۆمەڵگایەش پێی دەوترێت نەتەوە".١٣٣**

تیۆری عەقلی و سەرهەڵدان و پەرەسەندنی بیرۆکەی نەتەوە

نووسەر دیسان، بە وردتر و قووڵتر بەسەر بۆچوونەکانی بیرۆکەی نەتەوەدا، دەچێتەوە و وەک بوویەکی هەمەکی لای لایبنێتز و دواتر لە دۆخی پەرەسەندنی سەرەتایی خۆیدا لای کانت و ئەوجا چۆن لای فیختە و هێگڵ دەگات بەدوا فۆڕمی پەرەسەندوو و ڕەنگگرتووی خۆی، کە دەرئەنجام شۆڕ دەبینەوە تا دەگەین بەدوا پلەی چلوورەبەستن، کە پێی دەووترێ"تیۆری عەقلی" و بە قوتابخانەیەکی سەربەخۆ و بە دید و تێڕوانینێکی ڕۆشنەوە لە بوونی نەتەوە دەدوێ و دەڕوانێ. لێرەدا دیکارت(Rene Descartes(1596–1650 پێناسە بەناوبانگەکەی **(من) بیردەکەمەوە کەواتە من هەم**، باسەکە دەوڵەمەنتر دەکات.

د.عرفـــان، بـــۆ یەکەمجـــار زۆر زیرەکـــانە و هۆشـــیارانە دەمـــانگێڕێتەوە بـــۆ نـــاو فەلســـەفەی لایبنێـــز و پێـــی وایە ڕیشـــە فکرییەکانی نەتەوەی تێدا دەبینرێتەوە. ئەگەرچی ئەم فەیلەسوفە، لە کارەکانیـدا بە چەمکـی ئەوکـات و ئیمـڕۆش نـاوی نەتەوەی نەهێناوە.

گەر بە نموونە، باس لە نەتەوەی ئەڵمان بکەین، کە سـەرەتا شـــتێ نەبـــوو بەنـــاوی ئەڵمـــان، وەک نەتەوەیەکـــی دەڵەمەی نایەکگرتوو بوون، نەک وەک نەتەوە ئەقڵییەکە، کە خۆیان دەڵێن دۆیـچ Deutsch، هەر هەمـووی هۆزەکـانی باڤاریـا و ئەلەمـان ساکسن و فرانک و تورنگەر، و ئەوانە بـوون. تـا لەسـەدەی ٨ و ٩ دا نـاوی دۆیچیـان لە خۆیـان نـا. کـاتێ ئینگلیـز و فەرەنسـی، دەبـنە خـاوەنی دەوڵەتـی خۆیـان، ئەڵمـان لەم پرۆسـەیە دوا دەکەوێ، چونکە ئەو پارچە پارچەییەی ئەڵمان بە بوونی سـەدان میـر و پاشـای نـاوچەیی، نەیـانتوانی لە ڕێگـای پادشـایەکەوە یەکگـرن و وەک نەتەوە خۆیـان نمـایش بـکەن. لە کۆبـوونەوەی ڕۆژی ١٨٤٨/٥/١٨. دا لە شاری فرانکفۆرت، نێزیک بە نوێنەرانی ٥٨٥، میـر و گرووپ ئامـادە بـوون، تـاوەکوو لە ئاکامـدا، بە یەک دەنـگ، هەمـوو سـەرۆکایەتییان بـۆ بسـمارکی بەهێـز و خـاوەن دەسەڵاتی هەرێمی پروسیا سـەلماند و لەسـەر بنەمـای لیبەرالـی و دیموکراسی ڕێک کەوتن. لە ئەڵمانیادا ئازادی هەمیشـە جیاواز بـووە، لە ئـازادیی سـەرزەمینی دەوڵەتـی. تـا سـاڵی ١٨٤٩، واتە ســاڵێ دوای شـــۆڕش و یەکگرتنەکەیـــان، چەمکـــی نەتەوە و دیموکراســی دروشــمێکی ناوەنــدی بــووە. و هەمیشــە پــێکەوە بڵنـــدکراونەتەوە. لەوە پاشـــەوە، ئەڵمـــان وازیـــان لە داوای

دیموکراسی هێنا، لە پێناوی ڕێگە خۆشکردن بۆ گەوهەری پرسە نەتەوەییەکەیان، کە "**یەکێتی نەتەوەیی**"بوو.

نەتەوەی ئەڵمـــان، بەم پرۆســـەدا تێپەڕیـــوون (دەســـەڵاتی بەگـــزادەReichsadel، دەســـەڵاتی کڵێســـا Reichskirche، دەسەڵاتی شارەکان Reichsstädten و دواجار هەموویان لە ژێـر کەپـری پەرلەمـانی ئەڵمانیـدا Reichstag، رایختـاگ دا کۆبـوونەوە و یەکیـان گـرت. فـاکتی زمـان، یەکەم هۆکـاری یەکگرتنی ئەڵمانەکانە، هەر بۆیەشە لە ڕووی بابەتییەوە ئەڵمان بە نەتەوەکولتور، ناو دەهێنرێت. هێردەر دەڵێ:" **هیچ نەتەوەیەک بێ زمـانێکی نەتەوەیی نـاتوانێ ببێ بە نەتەوە**". لە کاتێکدا بۆ فەرەنســـییەکان بە هـۆی ســـەرزەمینەوە کە بە نەتەوەدەوڵەت ناسراون و لە وتارەکە سیەسیشدا، ناوەڕۆکێکی سیاسی بەرچاو دەکەوێ، بە پـێچەوانەی مـۆرکە کولتـوورییەکەی هێـردەری ئەڵمـانیەوە، و بـۆ ئیتالییەکـان یەکگـرتنەوەی چەنـد هەرێـم و نـاوچەیەکە، رزگـارکردنێتی لەدەسـتی داگیـرکەران، کە زیـاتر مێژوو و جوگرافیا ڕۆڵی تێدا گێڕاوە. دواتر بیرۆکەی نەتەوە، بە هێز و دینامیکییەوە لە مێژووی ئەڵمان دا سەرهەڵدەدات و ئەم ڕەوتە تا ئێستاش، سەرمەشقی لێ ڕوانین و لێوە فێربوونە. تاکە نەتەوەی دیـار و هەڵکەوتـوون، لە نێوخۆیانـدا، وەک نەتەوەی ئەڵمـان، پێـڕەوەی لە سیسـتەمی فیـدراڵی دەکەن. لەتەک بـوونی هەنـدێ ســەرنج و تێبینـی بچـووک دا، ئیمـڕۆ لە جیهانـدا سەرکەوتووترین و بەهێزترین، سیستەم بەڕێوە دەبەن.

ئێمە باسمان لە وردبینی و دیقەتەکانی، د. عرفان کرد، کە چۆن بە دوای سەرە داوی ئاڵۆزکاوی ئەم باسەدا ڕۆیشتووە، کە هێنـــدە بەرەو دواوە گەڕاوەتەوە، یـــاخود بە قوڵاییـــدا

شـۆڕبۆتەوە، تـا گەشـتۆتە لای لایبنیتـز. لێـرە ئامـاژە هەرە سـەرەتاییەکان و کۆدەکـانی بیـرۆکەی نەتەوەی دەرک پـێ کردووە و دەستی بە کارەکەی کردووە. شایانی ئاماژە پێدانە، بـۆ یەکەمجـارە، نـاوی لایبنیتـز و پرسـی نەتەوە، بەو شـێوازە بەرچاو بکەوێت.

"بیـرۆکەی نەتەوە لەسـەرەتادا لە شـێوەی کۆمەڵگـایەکی عەقڵیدا دەردەکەوێت کە عەقڵ پەیوەندی نێوان ئەندامەکانی ڕێک دەخات".(١٣٥).

لایبنێتز ئەم کۆمەڵگایە بە نەتەوە ناوناهێنێ. لێ لە واقیعدا بە پێودانگی ئیمڕۆ، باسـەکەی باسی نەتەوەیە. دواتـر دەچێتە لای کانـت و کۆمەڵگـا ئاکـارییەکەی، تـا دەگـاتە لای فیخـتە و کتێـبە بەناوبـانگەکەی "**چەنـد وتـارێ بـۆ نەتەوەی ئەڵمـان**" و بە سـەرپێیش هێـردەر، بەسـەر دەکـاتەوە. بە کـورتی بیـرۆکەی نەتەوە بەم قۆناخـانەدا تێپەڕیـوە: فەرامۆشـکردنی هێـردەری فەیلەسـووف و شـاعیر و چیرۆکنـووس و مێژوونـووس و هومانیسـت و ڕابەری یەکەمـی چەمـک و پرسـی نەتەوە لە ئەڵمانیا، لە لایەن نووسەرەوە، ناگەڕێتەوە بۆ بایەخ نەدان و بێ ئاگـایی د. عرفـان، بەم فەیلەسـوفە، کە بە مامۆسـتای فیخـتە و هیگـڵ و شـێلینگیش دادەنرێ و زۆرجـاران ئەمـانە هانایـان بـۆ بەرهەمەکـانی بـردووە، بەڵکـو هـۆکە دەگەڕێـتەوە بـۆ نەبـوونی، یـاخود کەمـی بەرهەمە وەرگێڕداوەکـانی هێـردەر. جگە لەوەش هێردەر لە نێو خوێنەرانی ئەڵمانیشـدا، بڕەک بزرە و بەوە نـاوی دەرکردوە، فەیلەسوفە گەورە، وناوەکە، یاخود لە بیرکراوەکە.لە کاتێکـدا نـاوبراو لەسـەر ئاسـتی دنیـا ناسـراوە و نەتەوە سلاڤییەکان بە باوکی ڕۆحی پرسی نەتەوایەتی خۆیانی دەزانن.

هێردەر یەکەم کەسە، چەمکی نەتەوەی بەکارهێناوە و لە رووی کولتوری زمان و ئەدەبەوە باسی دەکات. لای هێردەر، کولتور و زمان بەر لە دەوڵەت و دەستوورەوە دێت. کارەکانیشی زیاتر بەرجەستەکردنی بایەخی نەتەوەیی زمان و کولتورە. بەلای هێردەوە زمانی مرۆیی، ئامرازێک و ئاوێنەیەکی پەرەسەندنی کولتوری مرۆییە. هەروەها دەڵێ: سروشت گەلان، لە رێگای زمان و داب و نەریت و زەریا و بیابانەوە لێک جیاکردۆتەوە. بەلای هێردەرەوە، جیهان وەک باخچەیەکە، کە تێیدا نەتەوەکان وەک رووەکەکان، بە پێی یاسای خودایی پڕ لە پەنهانی و تایبەتن خۆیان گەشە دەکەن، هیچ نەتەوەیەک پێش ئەوی تر ناکەوێتەوە، لێ هەر یەک جیاوازە، لەوی دیکە. نەتەوە :

لە فەلسەفەی لایبێنتزدا، وەک مەملەکەتی خوا، خراوەتە روو.

لە فەلسەفەی کانت دا، لە شێوەی، مەملەکەتی ئامانج، نیشان دراوە.

لە فەلسەفەی هێردەر و فیختە و هێگڵ دا، لە دوا قۆناخ و فۆرمدا بە چەشنی نەتەوە، بەرجەستەبووە.

"لای هیگڵ ئەو دەوڵەتەی کە نەتەوە شێوە مادی و هەستەکییەکەی خۆی تێیدا شێوەگیر دەکات دەوڵەتی عەقڵە و بەرجەستەکەری ئەو پەیوەندییە عەقڵیانەیە کە لە نێوان ئەندامانی نەتەوەدا دێنە ئاراوە".(١٤٢)

بنەمای ئەم بیرۆکەیە، وەک د. عرفان ئاماژەی پێداوە، سەرەتا لای لایبنیتز دەردەکەوێ، بێ ئەوەی ئەم فەیلەسوفە، ئەو کۆمەڵگایە، بە نەتەوە ناو بهێنێت. بەڵام وەک کۆمەڵگایەکی عەقڵی بە ناساندنی دەدات. دوای ئەم کانت پەرە بەم بیرۆکەیە دەدات و دواتر لای هێگل بیرۆکەکە بە تەواوی بەرجەستە دەبێت.

ئەم فەیلەسوفە ئەڵمانانە، هەموو بنەما عەقڵییەکەی بیرۆکەی نەتەوە، وەک خاڵی دەرچوون و بەردەبازی پەڕینەوە دیاری دەکەن. هەموو ئەو نەتەوانەی بوونەتە خاوەنی دەوڵەت و بوونەتە، بوویەکی واقعی، دەنا وەکوتر سەدەها نەتەوەی دیکە هەن، کە بەم ئامانجە نەگەیشتوون، و دەکرێت هێشتا وەک نەتەوەی خەوتوو تەماشا بکرێن.

گێلنەر لەبەراوردکردنێکی سەیروسەمەرەدا کورد بە نەتەوەیەکی خەوتوو و تورک بەنەتەوەیەکی بێدار دادەنێ، پێی وایە مادامێکی کورد نەیتوانی چارەنووسی خۆی دیاری بکات و دەوڵەتی دروست نەکردووە، وا ئیدی خۆی ڕادەستی نەتەوەی تورک کردووە و لەباوەشی گەرم و خۆشی تورک دا بۆ هەرگیزاو و هەرگیز ڕازاوە و بێدار نابێتەوە. دیارە واقیعی مێژووی کورد شتێکی تر دەڵێ و ئەم تیۆریبازەش بۆ ڕەواجدان بە دەقی تیۆرییەکانی لە ئاوازێکی تر دەخوێنێ.بەڵی کورد هەتا ئەم چرکەساتەش لە خەبات و تێکۆشان دایە و هەموو بوویەکی ماکی و مینۆکی داگیرکارانەی تورکی ڕەتدەکاتەوە.

خۆگێلکردنی هەموو ئەو تیۆریست و بیرمەندانە لە تیۆرییە ئەقڵییەکە، یاخود شێواندنی و تێکەڵکردنی بە تیۆرییە سروشتییەکە، نیشانەی خۆدزینەوە و خۆلادان و بەمەبەست فەرامۆشکردنی تیۆرییە بابەتی و زانستیی و لۆژیکییە ئەقڵییەکەیە. د. عرفان ئەم تیۆرییە دەکاتە چەقی قورسایی کارەکەیی و لە هەموو ڕەهەندەکانەوە خوێندنەوە و هەڵسەنگاندنی بۆ دەکات و بە گەڕانەوە و پشت بەستن بە کاری فەیلەسوفانی ئەڵمان توێژینەوەکەی درێژە پێدەدات.

مەملەکەتی خوا وەك بیرۆکەی هەمەکی نەتەوە

"مەملەکەتی خوا، تیۆرەکەی لایبنیتزە، مەملەکەتی ئەو مرۆڤە ئازادانەیە کە ئەوەی لەناو هەریەکەیاندا عەقڵییە، حوکمی هەر یەکەیان دەکات و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ یەکدا ڕێکدەخات".١٤٤

چینێکی دەسەڵاتدار، دەستەبژێر بێت یاخود هەڵگری هەر ئایدۆلۆژیایەک بێت، لەم بۆچوونەدا نابینرێت. هەر ئەندامێکی ئەو کۆمەڵگایە بوونی هەیە و هیچ کەس حاکم نییە و عەقڵ ڕێکخەر و ڕابەری هەڵسوکەوتەکانیانە. ئەم مەملەکەتی خودایە و کۆمارەکەی ئەفلاتوون، دەکرێ وا بەراورد بکرێن، لە یەکەمدا: عەقڵ حاکم و ڕێ نیشاندەرە، و لە دووەمدا: فەیلەسوف و هۆشمەندەکان جڵەو بە دەستن.

"مەملەکەتی خوا بە هەموو مانایەک مەملەکەتی عەقڵە، واتە مەملەکەتی ئەو کەسانەیە کە ئیرادەیان تەنها ملکەچە بۆ فرمانەکانی ئەو عەقڵەی کە لە ناویاندا حزوری پەیدا کردووە و پەیڕەوی لە هیچ فرمانێکیش ناکات کە لە دەرەوەی خۆیەوە بۆی بێت، گەرچی ئەو فرمانە فرمانی خواش بێت".١٤٥

ئەم مەملەکەتی خوایە، دنیایەکە، بەس ئەقڵ تێیدا ڕابەر و ڕێ نیشاندەر و داینەمۆی هەڵسوڕاندنی کاروبارەکانە.

خوا لە مەملەکەتی خوادا

کەم و زۆر پێناسەی خودا، لەنێو ئاینە کۆن و تەقلیدییەکاندا، ئاماژەیە بە هێزێکی خاوەن ویست و خواست/ ئیرادەی بالادەستی سەرووی هەموو بووەکانە. دەسەڵاتی بەسەر گەردوون و سەرزەمیندا بە سانایی دەشکێ. دەسەڵاتی خودا

لەو ئاستەدایە، ئەو بڕیارڕ دەدات، ئایا مرۆڤ بچێتە دۆزەخ یان ڕێگەی بەهەشت بگرێتە بەر. یاسا و ڕێسای، یاسا دارێژەرەکان، وێنای خودا بە شێوەیەک دەکەن، کە بوونەوەرێکە لەسەر بنەمای هێز و دەسەڵاتداریتی کارەکانی، خۆی ئەنجام دەدات، نەک لەسەر بنەمای حەق و عەقڵ. مادامێکی خودا، خاوەنی دەسەڵاتی ڕەهایە و توانای بەسەر گەردوون و ئادەمیزاد دا دەشکێ، وا مافی خۆیەتی چی دەوێ، وا بکات.

لایبنیتز، پێچەوانەی ئەم بۆچوونە، پێی وایە، خودا هەڕەمەکی و دوور لە پێوەر و یاسا، ڕەفتار ناکات. بەڵکو خودا لەسەر بنەمای چاکەخوازی، هەڵسوکەوت دەکات. بە واتایەکی دیکە، خوا ئەو خودایەیە، کە بە ئەقڵ کار بکات، نەک بە ئارەزوو و میزاج.**فەرهاد پاڵەوان دەنووسێ:**

" زەردەشت، بە ئەقڵ و بیری خۆی و لەو ڕوانگەیەوە، خوای ناسیوە و بە خەڵکی ناساندووە، ئەو خوایەی کە زەردەشت ناسیوێتی، بریتییە لە :ڕاستی، پاکی، بیری خاس، دانایی، ژیری، میهرەبانی، دادگەری، توانایی، ئاوەدانی، و چاکی" .

د. عرفان بەدواچوونی قوڵتر بۆ ئەم بابەتە دەکات و دەنووسێ:

"خوا لە مەملەکەتی خوا و لە مەملەکەتی سروشتدا لەو کار و کردەوانەی کە دەیکات، نمایشتی بەهێزیی خۆی ناکات لە پێناو ئەوەدا لە ڕێگەی هێزەوە مرۆڤ ملکەچ بکات بۆ خۆی و ڕەوایەتی بدات بە کارەکانی، خوا لەم دوو مەملەکەتەدا لە کار و کردەوەکانیدا نمایشی دروستی و دانایی و توانایی و چاکی ئەو ئایدیالانە دەکات، کە بەر لە کردنی کارەکانی لەناو عەقڵدا

بوونیان هەبووە، ئەمەش لەپێناو ئەوەدا دەکات مرۆڤ فێری ئەوە بکات بەپێی توانا و هێزی خۆی لە کارو کردەوەکانیدا ئەوە شێوەگیر بکات کە لە عەقڵیدا وەک ئایدیاڵی دروستی و داد و دانایی بە شێوەیەکی پێشینە بوونی هەیە و هێز نەکاتە بنەما بۆ دروستی و ڕەوایەتیدان بە کارەکانی"(١٥٤)

خوا هێزخواز نییە و گەرەکی نییە، لە ڕێگای گوشاری هێزەوە، بوونەوەرەکانی خۆی، مرۆڤ بەتایبەت ناچار بکات، بە زۆرەملێی ملکەچی ڕێنماییەکانی بن و سیستەمەکەی بەرن بەڕێوە. بەڵکو بە پێچەوانەوە خودا، وەک هێزێکی ژیر و میهرەبان، هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدایە، لە ڕێگای ئادگارە هەرە جوان و بەرزەکانی دانایی و چاکەخوازی و توانایی و ڕەفتارە شیاو و گونجاوەکانەوە، خۆی نیشانی مرۆڤ بدات و داوایان لێ بکات، ئەو ڕێچکەیە بگرنە بەر، کە ئەو پێی باشە. میکانیزمی پەیوەندی نێوان خوا و مرۆڤ، لەسەر بنەمای بەکارهێنانی هێز و هەڕەشە و سزادان دانەمەزراوە. بەڵکو تەواو بە پێچەوانەوە، خودا لە باشترین شێوەدا بەهانای مرۆڤەوە دێت و کار و فەرمانەکانی ئاڕاستە دەکات. نووسەر بە تێر و تەسەلی لەسەر ئەم بابەتە دەڕوات و بیروڕاکانی لایبنیتز دەخاتە ڕوو.

سیستەمی مەملەکەتی خوا

ئەوەی لەم کۆمەڵگایەدا بەرچاو دەکەوێ، ئەوەیە لای هەر تاکێکی کۆمەڵگا هەیە و بەپێی ئەو عەقڵەی لەناوخۆی مرۆڤدایە هەڵسوکەوت دەکات. دەوروبەر چ کاریگەریتییەکیان نییە و عەقڵ حاکمە. مەملەکەتی خوا، مەملەکەتی مۆنادە عاقڵەکانە.

هەولێرنامەی کتێب

" لەم مەمـــلەکەتەدا ڕێکەوتنــی مرۆڤەکـــان بەرهەمـــی ئەو سیستەمە عەقڵییەیە کە بوونی لەناو عەقڵی هەموویاندا هەیە و سیستـــەمەکە بەری ئەو ڕێکەوتــنە نیـیە کە لە نێـوان ئەوانـدا هەیە.واتە لەوێ ڕێکەوتــن بنەمـــای بـــوونی سیســـتەم نیـــیە و سیستەم بنەمای بوونی ڕێککەوتنە".(١٦٧)

بنەمای بوونی سیستەم لای دروستخوازەکان، هەڕەمەکییە و بـێ بـــوونی هەڕەمەکیـــیەت، سیســـتەم بـــوونی نابێـــت، بەڵام سیستەم لە مەملەکەتی خودادا عەقڵە. هەڵەی ئەم بەرەیە، ئەوەیە یاسای بـوونی شـتێک جیـا نـاکەنەوە لە یاسـای کـارکردنی ئەو شـــتە. مەملەکەتـــی خـــوا دەبێـــت بە نەتەوە و مۆنادەکـــانی نـــاو مەمـــلەکەتەکەش، دەبـــن بە تـــاکی نەتەوەیـــی. ئەمە پـــوختەی بۆچوونی نووسەرە لەسەر ئەم بابەتە. دیارە خۆی بە ورتر و بە چڕی، لەسـەر ئەم خـاڵە وەسـتاوە و بنەڕەتـی بیرۆکەکـان دەگەڕێنێـــتەوە بـــۆ لایبنیتـــزی فەیلەســـوفی ئەڵمـــانی.ئەمەش سەرەتایەکی نوێیە لە باسی نەتەوەدا.

" لای دروســتخوازەکان جیـاوازی وەسـیلەی یەکبـوونە، جیـــاوازی گرنگییەکـــی ئەوتـــۆی نیـــیە و ئەوەی گـــرنگە یەکبوونە.چوونکە سیستەمێک لەسەر بنەمای هێز دامەزرابێت داوای یەکبوون دەکات، نەک داوای جیاوازی".(١٦٧)

نووسـەر قسـە لەسـەر تیۆرەکەی سۆسۆر، وەک زانـایەکی زمـانەوانی دەکـات، کە سـەر بە بیـرۆکەی دروسـتخوازەکانە و یەکبوون ئامانجیانە. پێموایە بۆچوونەکە روون و ئاشکرایە و چ گووتەیەکی زیادە هەڵناگرێ.

د. عرفـــان پەی بەوەش بـــــردووە کە لایبنێتیــــز یەکەم فەیلەسـوفی ئەوروپـایە دەرکـی بە بیـرۆکەی مەملەکەتـی خـوا

بـــردووه. لەڕێـــگەی کـــۆمەڵێ چەمکـــی پەتیـــیەوە دواتـــر لای فەیلەسـووفەکانی تـری ئەڵمـان ئەم بیـرۆکە پەتییە پەرەدەسـێنێ زمـانی گوزاشـتکردنیش لـێ لە زمـانێکی پەتـی و عەقڵیـیەوە دەگۆڕێ بۆ زمـانێکی واقیعی و هەستەکی.بەتایبەت ئەم گۆڕانە لای هێگـل دەگـاتە دوا فـۆڕم و چلوورەبەسـتبوون بەوەی مەملەکەتی خوا دەبێت بە نەتەوە، مۆنادەکانی ناو مەملەکەتەکە تاکی نەتەوەیین.

"تاکەکەسی ناو مەملەکەتی خوا هەوڵدەدات ئەو توانایە لە ڕۆحیدا چالاک بکات کە تەنها لە مرۆڤدا بوونی هەیە، ئەو توانایەش ئەوەیە گەر زەمینەی بیرکردنەوەی لەهەر ئایدیالێک بۆ بسازێ، دەتوانێت لەناو عەقڵی خۆیدا پەی پێ بەرێت".(١٦٦)

با بۆ زیاتر روونکردنەوەی باسەکان، دوای بۆچوونەکانی دیکەی نووسەر بکەوین.

" نەتەوەکان گوزارشتن لە بوونی جیاوازییەکان، نەتەوە ناتوانێت بوونی هەبێت گەر لە بەرامبەر نەتەوەکانی تردا جیاوازییەکانی خۆی نەخاتە روو.بەڵام لای گێلنەر نەتەوەکان بوونێکی راستەقینەیان نییە و ئەو جیاوازیانەش کە نەتەوەکان بوونیان لەسەری هەیە، جیاوازی راگوزەرن و هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە کۆمەڵگاکان لەیەک کاتدا لە کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵییەوە نەگۆڕاون بۆ کۆمەڵگایەکی پیشەسازی، گەر هەموو کۆمەڵگاکان بە تەواوەتی بگۆڕێن بۆ کۆمەڵگای پیشەسازی، جیاوازییەکانی نێوانیان نامێنن و نەتەوەکانیش کە بوونیان بە هۆی ئەو ناهاوسەنگییەوە، لەگەڵ نەمانی ئەو ناهاوسەنگییەدا ئەوانیش نامێنن".(١٦٨)

شایانی ئاماژە پێدانە، لە هەناوی پرۆسەی سەرهەڵدانی نەتەوەدا، کۆمەڵێ سیفات و تایبەتمەندێتی دێنە کایە، کە دواتر دەبنە سیمبۆڵ و ئاماژە و بەشێکی گرنگی ناسنامەی نەتەوەیی، وەک جلوبەرگ و خواردن و خواردنەوە و مۆسیقا و گۆرانی و ئەدەب و بیناسازیی و ناوی کەسەکان و شەقام و گوند و شارەکان و ڕەنگی ئاڵا و مۆزەخانە و ...هتد. بەنموونە: کێ هەیە لەم رۆژگارەدا، وڵاتی بەرازیل و ئیتالیا و زۆر وڵاتی دیکەش، لە ڕێی ئاڵاکانیانەوە نەناسێتەوە؟.وەک دەزانین داگیرکەرانی کوردستانیش، شەڕی ئەم بەها کولتووریی و سیمبۆڵە نەتەوایەتییانەی کوردیان کردووە و بەوپەڕی دڕندەیی و نامرۆمانە دژی وەستاونەتەوە.

بە کورتی مەبەست لێرەدا زیاتر، بەو واتەیەیە، جیاوازی لە پێناوی یەکگرتندا، لەسایەی کۆمەڵگای پیشەسازیدا. کوشتنی جیاوازییەکان، بۆ گەیشتنە بە مەرامێکی سیاسی، کە دروستکردنی شتێکە با ناویشی نەتەوە بێت، بەڵام دەستکردە و هێز و لایەنێک، هانی دەدا و دەستی لە پشتێتی. - لێرەدا مەبەست لە ئەوروپایە - ئەوروپاییەکان خۆیان لە پشتەوەی ئەم تێڕوانینە مەڵاس داوە و تیف تیفەی ئەم بۆچوونە دەدەن. بەهەر نرخێک بێت دەیانەوێ بیکەنە دیاردە و و داهێنانێکی خۆیان.دیارە بە پێودانگی مەرامە سیاسییەکانی خۆیان ڕەنگڕێژی دەکەن و کردوویانە.

ڕەنگە گەر بێتوو لە دوورییەیەکی تریشەوە سەرنج لەم بۆچوونە بدەین، ئەوە بەشێکی باشی نەتەوەکانی ئەوروپا بە تایبەت بەهێزەکانیان، گەیشتوون بە ئاواتی خۆیان و بەرژەوەندییەکانیان، لە هەبوونی دەوڵەت و دادۆشین و

ڕووتاندنەوەی دنیادایە، بیانەوێ لەم ڕێگایەوە، هەوڵ دەدەن ڕێگری بکەن، لەو نەتەوانەی ماون، بگەنە ئامانجی دامەزراندنی دەوڵەت. وەک دەبینین بەو شێواز و میتۆدەی ئەوان لەسەر هەژماری نەتەوەکانی دیکە دەستکەوتەکانیان بەدەست هێناوە. ڕاستی ئەم بۆچوونە، وەک لەم دواییانەدا، لە پرسی سەربەخۆیی سکۆتلەندە، لە بەریتانیای مەزن بە ئاشکرا بەرچاومان کەوت، کە چۆن هەم بەریتانیای ئینگلیز و هەم وڵاتی ئیسپانیا، کە کێشەی کاتالۆنی و باسکی هەیە و، هەم یەکێتی ئەوروپا، دژایەتی توندی سەربەخۆییەکەیان کرد. ئاخر بۆ ئەوەی لە خۆیان تێک نەچێ. و ئەو ڕەنجەی داویانە بە ئاو نەڕوات. دەوڵەتە دەستکردەکانیان لەبەر یەک نەترازێن و هەڵنەوەشێتەوە. بۆ نموونە کاتێ سکۆتلەندا و کاتالانیا، ڕیفەڕاندۆمی سەربەخۆیی و دامەزراندنی دەوڵەتیان کرد، یەکێتی ئەوروپا دژ وەستایەوە و وتی: ئێمە تەنیا بەریتانیا و ئیسپانیا دەناسین و کورسی / جێگایەکمان هەیە بۆ یەک ئەندام. کەچی ڕۆژانە هەوڵ دەدەن وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا کە نەژێرخان و نەسەرخانیان لەئاستی مەرجەکانی یەکێتی ناوبراودایە، وەرگرن.هۆکارەکەشی سیاسییە و مەبەست ڕووت و قوتکردنەوەی رووسیایە.ئەوەیە پێوەری گڵاو و

نووسەر تێڕوانینەکانی گێلنەر و هۆبسباوم و لایبنێتز، لەسەر جیهانبینی و جیاوازیەکان و یەکبوون دەخاتە ڕوو. دواتر بەم نموونە بەرجەستەیە، ڕوونکردنەوەیەکی دیکەشمان پێشکەش دەکات و دەڵێ:

" لە یاری شەترەنجدا شێوەی داشەکان گرنگ نییە و لە کاتی یاریکردندا کاتێک ئەسپێک لە ئەسپەکان بز دەبێت، دەکرێت

بەردێک لەبری ئەسپەکە دابنرێت و یارییەکە بەردەوامی وەرگرێت، لە کاتێکدا بەردەکە نە مادەکەی وەک مادەی ئەسپەکەیە و نە شێوەکەی لە شێوەی ئەسپەکە دەچێت، ئەمەش هیچ کاریگەرییەکی لەسەر یارییەکە دانەناوە، چونکە ئەوەی گرنگە مادەی دروستکردنەکە و فۆرمە جیاوازەکەی داشەکە نییە، ئەوەی گرنگە تەنها ئەوەیە ئەوەی لەبری ئەسپەکە داهێنرێت نیشانەیەکی پێوەبێت تا لەگەڵ داشەکانی تردا تێکەڵ نەبێت و بناسرێتەوە، بۆیە دەکرێت لەبری ئەسپەکە هەر شتێکی تر بهێنرێت کە خاوەنی نیشانەیەکی جیاکەرەوە بێت".(١٦٩)

ئەوەی جێی باسە لەم یاری و سیستەمەدا، نیشانە جیاکەرەوەکان نییە، بەڵکو توانای ناسینەوە هێزی براوەی نێو ململانێکە گرنگە. واتە جیاوازی ئامڕازی یەکبوونە، جیاوازی گرنگییەکی ئەوتۆی نییە و ئەوەی گرنگە یەکبوونە، چونکە سیستەمێک لەسەر بنەمای هێز دامەزرا بێت داوای یەکبوون دەکات، نەک داوای جیاوازی.

یاساکە بەم چەشنە لە قاڵب دەدرێ، دۆڕاوی مەیدانەکە، دەبێتە پاشکۆی براوەی گۆڕەپانەکە. براوەش هەرگیز ڕێگەی دۆڕاو نادات، هیچ کات جارێکی تر گەمەکە بباتەوە. لە سیستەمە دروستەییەکەدا ئامانجی بنجی و گردەبڕ نەهێشتنی جیاوازییەکانە و لە مەملەکەتی خودا هێشتنەوە و بەهێزکردنی جیاوازییە سروشتییەکانی سروشتی و ئۆنتۆلۆجییە. ئەمانە بەشێکی تری خوێندنەوە بەدیقەتەکەی د. عرفانن.

" تاکەکەس لە مەملەکەتی خوادا وەک هونەرمەندێک وایە کە لە کارەکەیدا سەرقاڵی نواندنی ئەوەیە کە لە خۆیدا هەیە و لە کارەکەشیدا جگە لە نواندنی بوونی خۆی بۆخۆی بیر لە

دەرەوەی خۆی ناکاتەوە و دەرەوەی خۆی هیچ کاریگەرییەکی نییە لەسەر ئەوەی کە لە کارەکەیدا دەینوێنێ.بەڵام تاکەکەس لە کۆمەڵگا باوەکاندا وەک یاریزانێکی ناو تۆپی پێ وایە و بەردەوام دەبێت بە پێی ئەوە هەڵسوکەوت بکات کە لەدەرەوەی خۆیەوە لە ڕێگەی هەستەوەرەکانییەوە بۆی دێت، گەر ساتێک لە دەرەوەی خۆی غافڵ ببێت دەدۆڕێت، ئەوەی ئەم یاریزانە لە یارییەکەیدا دەینوێنێ بوونی خۆی نییە و بوونی ئەو دەورووبەرەیە کە ئەوی تێدایە".(١٧٤)

کاتێ سیستەم بەرەو کەماڵ و پێرفێکت بوون دەچێ، کە جیاوازی لە نێوان تاکەکانی مەملەکەتەکەیدا زیاتر پەرە بسێنێ و پارێزراو بێت. ئاخر بێ بوونی جیاوازی، بوونی دیاردەکانیش لە خاڵێکدا هاوبەش دەبنەوە و هەموو یەکسان دەبن بە یەک شێوە و ڕەنگ، کە دەکاتە سفر. بەڵام تێڕوانینە دروستەییەکە دەڵێ: تاکە کەس ئەو کاتە بەرجەستە دەبێ، کە کارەکتەری براوەیەکی نێو سیستەمەکە لەبەرخۆی بکات و دەستبەرداری هەبووە سروشتییەکانی خۆی بێت.

"بۆ نموونە لای گێلنەر کۆمەڵگایەک ناتوانێت ببێت بە نەتەوە گەر قبووڵی ئەو کولتورە مۆدێرنە نەکات، کە کولتووری براوەکانە(...) هەر میللەتێک لە میللەتەکان بۆ ئەوەی ببێت، دەبێت واز لەو فۆرمە بێنێت کە بۆ نواندنی بوونی خۆی هەیەتی و جیاوازە لە هەموو ئەو فۆرمانەی کە میللەتانی تر بوونی خۆیان تیا دەنوێنن و لەو فۆرمەدا بوونی خۆی بنوێنێ کە براوەکان بوونی خۆیانی تیا دەنوێنن"١٧٥

بەم پێیە تێدەگەین کە تیۆری دروستەیی داوامان لێ دەکات، بۆ ئەوەی هەبیت، دەبێت فۆڕمێکی دەرەوەی خۆت بنوێنی و

بوونی خۆت فەرامۆش بکەیت. ئەمەش لە بنەڕەتدا ناهەقییەکی گەورەیە بەرامبەر بە مرۆڤ و لە قەوارەیەکی گەورەتردا نەتەوە، کە وەک ئافەریدەیەکی سروشتی نا دەستکرد هەن، ناهەقانە ملکەچ دەکرێن بۆ ئەوەی نمایشتێکی درۆزنانەی دەرکەوتنی خودی خۆیان بکەن. بە پێویستی دەزانم لەسەر ئەم بابەتە دوا بۆچوونی د.عرفانتان بۆ راگوێزم، کە کۆتایی قسەکانی ئەم بەشەیە.

" هەر میللەتێک لە میللەتەکان بۆ ئەوەی ببێت، دەبێت واز لەو فۆڕمە بێنێت کە بۆ نواندنی بوونی خۆی لەو فۆرمەدا بوونی خۆی بنوێنێ کە براوەکان بوونی خۆیان تیا دەنوێنن". (١٧٥)

واتە بۆ نموونە کورد لە تورکیادا، واز لە هەموو بنەماکانی بوون و هەبوون و سیمبۆڵ و بەهاکانی خۆی بهێنێ، مادامەکی تورک لەو شەڕەدا بردوویەتەوە و بۆتە خاوەنی دەوڵەت و کەلتوورێکی مۆدێرن، لە بەرامبەردا کورد دا، کە ژێر کەوتووە.

پەیوەندی خوا بە کەسەکانی ناو مەملەکەتی خواوە

"تاکەس لە مەملەکەتی خوادا کاتێک بوونی دەبێت ئەوە بنوێنێ لەناو خۆیدا هەیە و ئەوە نەنوێنێ کە لە دەرەوەی خۆی بۆی دێت و بەشێوەیەکی سەلبی لەناویدا دەچێنرێت".(١٧٦).

پێویستە ئەقڵی مرۆڤ خۆی، ڕۆڵی سەرەکی بگێڕێ و نەکەوێتە ژێر باندۆڕی ژینگەی دەرەکی، هیچ کەس و هێزێک ڕێگەی نەبێت، دەست لە کار و بڕیارەکانی وەربدات. لە درێژەی ئەم باسەدا دەگەینە:

"تاکەکەس لەناو مەملەکەتی خودا دەبێت وا بژی کە تەنها خۆی و خوا لەناو مەملەکەتەکەدا بوونیان هەیە.واتە تاکەکەس

لەم مەملەکەتەدا لەگەڵ تاکەکانی تری مەملەکەتەکەدا لەناو دایلۆگدا نییە، بەڵکو لەناو مەنەلۆگدایە لەگەڵ ئەو هێزەدا کە لەناو خۆیدا فرمان و چۆنایەتییەکانی ژیانی تایبەتی خۆی لەناو مەملەکەتەکەدا پێ دەبەخشێت(...) کەسانی ناو مەملەکەتی خوا وەک پارچە ونبوەکانی یەک وێنەن و ئەم وێنەیەش وەک ئایدیاڵ لەناو ڕۆحی کۆیی هەر یەکەیاندایە و هەر یەکەیان بەوە بەشداری لە شێوەگیرکردنی ئەو وێنەیەدا دەکەن، کە بێ گوێدانە پارچەکانی تری وێنەکە ئەو پارچەیەی لەناو خۆیاندا هەیە و بوونی ئەو لەناو کۆی وێنەکەدا دیاری دەکات، شێوەگیر بکات".(١٧٩-١٨٠)

ئەمە بەو واتایەی، مرۆڤ تەنیا لە دەرەوەی ویستی خۆیدا دەکەوێتە ژێر کاریگەریتی و باندۆڕی هێزێکی دەرەکیەوە، کە خودایە. هەر تاکێک بەشێکی بچووکی پێکهێنەری مەملەکەتەکەیە و بۆ کۆی گشتی تاکەکانی مەملەکەتە دروست دەبێت، هەروەک کۆی پارچەکان وێنەکە تەواو دەکات. پاش تۆزێ لێدوان و شیکردنەوە، ئەم بۆچوونەش، دەخاتە سەر قسەکانی و دەڵێ:

"ڕۆحی کۆیی ناو تاکەکانی مەملەکەتی خوا لە ڕێگەی ڕۆحی تاکە کەسەکانەوە، هەر یەکەیان بەرەو ئامانجە تاکەکەسییەکەی خۆی ئاڕاستە دەکات و بەمە ئامانجە کۆییەکەی خۆی وەدی دەهێنێ"(١٨١)

هەر تاکێ لە تاکەکانی مەملەکەتی خوا، هەموو مەملەکەتی خوا لەناویدا هەیە و هەر تاکێک لایەنێکی بوونی مەملەکەتی خوا ڕەنگ پێدەداتەوە. کەواتە هەر تاکێکی بەشێک لە ناسنامە گەورەکەی مەملەکەتی خوا، لە خۆیدا نوێنەرایەتی دەکات. بە کۆی گشتی هەموویان، مەملەکەتی خوا دەنەخشێنن.

مەملەکەتی خوا و نەتەوە

درێـژەدان بەم باسـە، بە ئامـانجی زەمیـنە سـازکردنە بـۆ تێگەیشتن لە بنج و بناوانی بیرۆکەی نەتەوە لای ئەڵمان. چونکە هەر فەیلەسـوفێ، وەک دەڵـێن، کـوڕی سـەردەمەکەی خـۆیەتی، بەپێی کات و شوێنی خۆی، بەشدارییەکی کردووە، لە داڕشتنی چەمکی نەتەوەدا. فەلسـەفەی لایبنێتزیش سـەرەتای دەرکەوتنـی ئەم باسـە، تـا لە دوا وێسـتگەدا، لایبنێتـز وەک فەیلەسـوفە سـەرەتاییەکانی ئەڵمـانی، لای ئەو ئەمە بیـرۆکەی هەمەکـی نەتەوەیە. لای لایبنێتـز نەتەوە بـوونێکی پەتـی هەیە و پاشـان بەرەو کامـڵ بـوون هەنگـاو دەنـێ، تـا لای هیگـڵ بیـرۆکەکە لە نەتەوەدا دەخەملێ. ئێستا زانیمان لای لایبنێتز تەنیا سیستەمێک هەیە و ئەویـش سیسـتەمی مۆنادەکـانە، کە دەکـاتە سیسـتەمی تاکەکانی نەتەوە. لێ هێشتا بیرۆکەی نەتەوە لێرەدا، بە تەواوی نەچەسپیوە و بە دوا قۆناخی پرۆسەی دەرکەوتنی نەگەیشتووە. دواتـر لای کانـت، لە مەملەکەتـی ئامانجەکانـدا، هەنگـاوێکی دیکە بەرەو شەقڵ بەسـتن دەڕوات و لە دوا مەنزڵگـادا، لای هێردەر و فیخـتە و هێگـڵ، بە تەواوتـی دەخەملـێ و وەک نەتەوە بە دیـار دەکەوێ.

دەرکەوتنی بیرۆکەی نەتەوە لە کۆمەڵگای ئاکاریدا

مۆنادەکـانی مەملەکەتـی خـوای لایبنێتـز بە سیسـتەمێک هەڵسوکەوت دەکەن، لەنـاخی خۆیـان بوونی هەیە و لەدەرەوە هـیچ هێزێـک هەڵیـان ناسـوڕێنێ. خۆیـان هەمئاهەنگی نێـوان خۆیـان سازدەکەن و کاروبارەکـانی خۆیـان ئەنجـام دەدەن. بە

کورتی زیگنالّی هەڵسوکەوتکردنیان لە ناخی خۆیانەوە بۆ دێت، نەک لەدەرەوە. لای کانتیش لە مەملەکەتی ئامانجەکان دا، مرۆڤ هەر جوڵە و کردەیەک بکات، یاسا و ڕێساکەی لە ئەقڵی خۆیدا بوونی هەیە و ئەمیش مەحکوم نییە، بە هیچ یاسایەکی دەرەکی. بە دەربڕینێکی تر، ئەمانە خۆیان ئاغای خۆیانن و ملکەچ و یەخسیری چ بڕیار و کاریکەرێتیی بێگانەی دەرەکی نین و لە ڕێگای هێز و ئەقڵ و سیستەمێکی ناوەکییەوە دەبزوێن. لای لایبنێتیز مۆنادەکان جەوهەرە و بوونییان بەند نییە بە شتێکی دەرەکییەوە، تاکەکەسی ئاکاری کانییتیش ئامانجە و ئامڕاز نییە. کانت لە کتێبەکەیدا (**دامەزراندنی میتافیزیکای ئاکار**)دا شەنوکەوی ئەم باسەی کردووە.

" تاکە کەس لای ئەو بە بوونی ئیرادەی چاک لەناو ئەو مەملەکەتەیدا بوون پەیدا دەکات، ئیرادەی چاکیش لای کانت، ئەو ئیرادەیەیە کە بۆ کارکردنی، دەستوور لە یاسا عەقڵییەکانی ئاکار وەردەگرێت و کاتێکیش دەتوانێت ئەمە بکات کە خۆی داماڵیبێ لە هەموو ئەوەی کە سەرەکیی و ئەزموونییە. ئیرادە بە گشتی خۆی لە نێوان دوو جۆر لە هێزدایە و لە ئیختیاری خۆیدایە بۆ خوڵقاندنی کاروکردەوەکانی مرۆڤ دەستوور لەم جۆریان وەردەگرێ."(١٨٦)

تاکە کەس بە بوونی ویستی چاک، بوون پەیدا دەکات. ویستی چاکیش، کە کار بە یاسا عەقڵییەکانی ئاکار دەکات، کاتێکیش دەتوانی ئەم ئەرکە ئەنجام بدات، کە کاریگەرێتی دەرەکی و ڕووداوە ئەزموونیەکانی لەسەر ئەنجام بدات. ویست و خواست لەبەردەم دوو ڕیانێکدایە، لە نێوان بنەما پێشینەکانی خۆیدا و هاندەرە پاشینانەی هەڵیدەنێن و ماددین.

"ئیرادە بۆ شێوەگیرکردنی کردەکان بۆی هەیە لە دوو سەرچاوەوە دەستوور وەرگرێت، سەرچاوەیەکیان: بنەما پێشینە وێنەییەکانن کە لەناو عەقڵی مرۆییدان و بە ئەزموون پەروەردە و فێرکردن لە زەینیدا جێگیرنەبوون و بەخۆیان لەناو عەقڵدا بەشێوەیەکی پێشینەیی هەن.سەرچاوەکەی تریان ئەو بنەمایانەن کە لەدەرەوەی مرۆڤەوە و لەو ژینگە کولتووری و پەروەردەییەوە کە تیایدا دەژین، بەهۆی ئەزموونکردن و فێربوون و پەروەردەی فەرمی میللییەوە دەگوازرێنەوە بۆیی و لە زەیندا بەشێوەیەکی نائاگایانە کار بە ئیرادە دەکەن و لە کار و کردەوەکانی مرۆڤدا شێوەگیر دەبن(...) "کانت بنەما وێنەییەکانی عەقڵ بە یاسا ناو دەبات و بنەما ئەزموونییە مادییەکان بە ڕێسا ناو دەبات"١٨٧

نووسەر، پێ بە پێی ئەم هاوکێشەیە لەگەڵ بابەتەکەدا هەنگاو هەڵدێنێ و پوختەی بۆچوونەکەی بەم شێوەیەیە: **کانت بنەما وێنەییەکانی عەقڵ بە یاسا و بنەما ئەزموونییە مادییەکان بە ڕێسا ناو دەبات.** یاسای ئاکاریش دەبێت بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی لە عەقڵی مرۆڤدا، بە شێوەیەکی پێشینە هەبێت. کاتێ دواتر ئەو بنەمایانەی لە کولتووری میللی یان فەرمیدا هەن، ناودەنێ ڕێساکانی هەڵسوکەوتی کردەیی و جیایان دەکاتەوە لەو بنەمایانەی بە خۆڕسک لە عەقڵدا هەن، کە یاسا ئاکارییەکانی ئاکاری مرۆڤن. لەبەرامبەر کولتووری دەرەکی و بە میللی و فەرمییەوە، کولتورێکی تر باس دەکات، ناوی دەنێت "**کولتووری عەقڵ**". تاکە کەس بە ویست و خواستی/ ئیرادەی چاک و ئیرادەی چاک کار بۆ دەستوور و یاسا عەقڵییەکانی ئاکار وەردەگرێ.

"کولتووری عەقڵ کولتورێکی وەرگیراو نییە لە کۆمەڵگا و دەرەوەی مرۆڤ، کولتورێکە بە خۆی لەناو عەقڵی مرۆییدا هەیە و مرۆڤ ئەوەندەی لەسەرە لەناو خۆیدا پەی پێببات".(١٨٧)

کولتووری ناوەکی و دەرەکی لای مرۆڤ و کاریگەرێتی لەسەر مرۆڤ، قورسایی ئەم بەشە داگیر دەکات. نووسەر درێژە بەم باسانە دەدات، بۆ ئەوەی لە هەموو گۆشەکانەوە، سەرنج لە جیاوازی نێوان عەقڵی مرۆڤ و کاریگەرێتی دەرووبەرەکەی بدات.

"بەم پێیە ئیرادەی مرۆڤ لەگەڵ بوونی مرۆڤ لەناو کۆمەڵگادا، دەکەوێتە بەردەم دوو کولتوری جیاواز، کولتورێکی دەرەکی کە ئەو کولتورەیە لەناو کۆمەڵگاکەدا هەیە و حازرە و لەرێگەی ژیان لەناو کۆمەڵگادا وەریدەگرێت، بەمەش دەبێتە تاکێکی قبوڵکراوی ناو ئەو کۆمەڵگایە، لەگەڵ کولتورێکی ناوەکی کە لە مرۆڤ خۆیدا بەخۆی هەیە و ئەوەی لەسەر مرۆڤە تەنها دۆزینەوەیەتی ئەویش کولتوری عەقڵە".(١٨٨)

کانت زۆر لەسەر کۆمەڵگاکەی دەڕوات و بە مەملەکەتی ئامانجەکان/ غایەتەکان، یان بە جیهانی مەعقول ناوی دەبات. کە تێیدا شێلگیری خۆی لەسەر ئەو ڕێسایانەی کولتوری دەرەکی دەیانخاتە بەردەستمان، بۆ هاندانی بەرەو یاساکانی ناو عەقڵ لە کردەوەکانماندا بەدی بهێنیٚ. واتە دەکریٚ لەدەرەوە شتیٚ وەرگری لەناو عەقڵدا، عەقلانی رەنگی پیٚ بدەیتەوە، بەمەرجیٚ عەقڵە بووە ڕەسەنەکەی تێدا نەبێتە قوربانی .

" گەر لایبنتز هەماهەنگی کولتوریی ناو ئەو کۆمەڵگایە بگەڕێنێتەوە بۆ هەماهەنگی پێشینەی نێوان مۆنادەکان و هێگڵیش بیگەڕێنێتەوە بۆ پلانێکی پێشینە کە رۆحی جیهان دایناو، ئەوەی

کانتیش دەیگەڕێنێتەوە بۆ ئەو یاسا ئاکاریانەی کە لەناو عەقڵی تاکەکەسی ئاکاریدا هەن و هەموو تاکەکانی ناو ئەو کۆمەڵگایەش لە هەڵسوکەوت و کار و کردەوە جیاوازەکانیاندا ئیرادەیان دەستوور لەو یاسایانە وەردەگرێ".(١٨٩ ـ ١٩٠).

تاکەکەس ئەو یاسایانە جێبەجێ دەکات، کە لەعەقڵی خۆیدا هەن. نووسەر کۆمەڵێ نموونە، لە باسەکانی کانت، دەخاتە بەردەست خوێنەر. بەتایبەت ئەوەی ناوی دەنێ فرمانی ئاکاری و فرمانی تەکنیکی، سەرچاوە لە ڕێنماییە زانستییەکانەوە وەدەگرێ و ئاکاریش لە ئاکارەکەیە و فرمانی ئاکاری راستەقینەش سەرچاوە لە کولتووری عەقڵییەوە وەردەگرێ.هاوکات کانت ٣ جۆر لە فرمان جیادەکاتەوە: ١ـ فرمانی تەکنیکی، کە ڕێنمایی لە زانستەوە وەردەگرێ. ٢ ـ فرمانی کارەکی، سەرچاوە لە ڕێنماییە ئاکارییەکەی ژینگەی کۆمەڵایەتی وەردەگرن. ٣ـ فرمانی ئاکاری ڕاستەقینە، ئەو فرمانانەن کە لە کولتووری عەقڵەوە سەرچاوە دەگرن.

"بۆ ئەوەی پەیوەندییەکی عەقڵی و پێشینە لە نێوان کەسەکانی ناو مەملەکەتی غایەتەکان ـ کە هەر یەکەیان بۆخۆی غایەتێکە لە غایەتەکانی ئەو مەملەکەتە ـ بێتە ئاراوە، نابێت کەسەکانی ناو ئەو مەملەکەتە وەک وەسیلە سەیری یەکتر بکەن، واتە نابێت دۆخێکی وا دروست ببێت کە کەس تیایدا وەک وەسیلە دەرکەوت بکات. ئەمەش کاتێک دەبێت کە مرۆڤ ئیمکانی بە وەسیلەکردن و بەوەسیلەبوونی تیا نەمابێت، کاتێکیش مرۆڤ ئەو ئیمکانەی تیا نامێنێت کە ئیرادەی لەژێر رکێفی هەموو سوودخوازییەک دەرچوو بێت، با ئەو سوودخوازییەش سوودخوازییەکی گشتی بێت و خودی نەبێت".(١٩١)

گەر مرۆڤەکـان بە شـێوەیەکی دوور لە یەکتـر دادۆشـین و بەکارهێنـــانی ئەوەیتـــر، نەبـــنە هۆکـــار و دەســـتاوێژی خۆشگوزەرانی لە نێوان خۆیاندا، وا مـاڵوێرانی بەسـەر خۆیانـدا دێنن. ئەم خەونی بەختەوەربوونەش ساتێ دێتە دی، مرۆڤەکان ئامـانجی چاکەخوازیـان بـاڵا دەسـت بێـت و بـۆ بەرژەوەنـدی و سـوودی کەسـی و خۆپەرسـتانە مـامەڵە لەتەک یەکتـردا نەکەن. هەمـوو مرۆڤەکـان لە مرۆڤبـوون دا یەکـن، لـێ بەهـرە و توانـا و لێهـاتوویی سروشـــتی جیـاوازی لە (زیرەکـــی و تەمەڵـــی و ترســـنۆکی و ئازایەتی...هتـــد)دا هەیە. کاتێـــک مەملەکەتـــی ئامانجەکـانیش بەردەوام دەبێـت، بـۆ ئەوەی هەر مرۆڤێـک ببێـتە هەڵگـری ئامـانجی هەمـوو ئەوانـی دیـکە. بـێ لە خۆبـووردوویی مرۆڤەکان پەیوەندی و هەماهەنگی تەنانەت بەختـەوەریش نـایەتە ئاراوە. کانت لە مرۆڤدا دوو شت جیا دەکاتەوە:

یەکەم: عەقڵ و ئایدیاڵە عەقڵییەکانی ناو مرۆڤە.

دووەم: ئەو ئیمکـــانیەتە سروشـــتییانەیە، کە لە سروشـــتی مرۆڤدا هەن.

بـوونی عەقڵـی مـرۆڤ وا لە مـرۆڤ دەکـات بەخـۆی غـایەت بێت. مرۆڤایەتی مرۆڤ لە بوونە عەقڵییەکەی مرۆڤدایە.

"مرۆڤەکان بەهرە و توانای سروشتی جیـا جیایان هەیە و هەر ئەو توانـا و بەهـرە سروشـتییە جیـاوازانەیە کە جیـاوازی نێوان مرۆڤەکانی خوڵقاندووە، ئەوەی مرۆڤەکان تیایدا دەبنەوە بەیەک مرۆڤیەتی مرۆڤە، واتە بوونی عەقڵی مرۆڤە، بەڵام ئەوەی مرۆڤەکـــان وا لێـــدەکات یەک نەبـــن، بـــوونی سروشـــتیانەی مرۆڤەکـــانە.مرۆڤ لەنـــاو مەملەکەتـــی غایەتەکانـــدا بـــوونە

عەقڵییەکەی دەرکەوت دەکات و لەوێ وەک بوونەوەرێکی عەقڵی هەست بە بوونی خۆی دەکات نەک وەک بوونەوەرێکی سروشتی"(١٩٢.)

فەیلەسووف کانت باس لە ئۆتۆنۆمی تاکەکەس دەکات و بەڵام نەتەوەخوازەکان باسی ئۆتۆنۆمی نەتەوە دەکەن.

" ئۆتۆنۆمی نەتەوە لای نەتەوەخوازەکان لەوەوە سەرچاوە ناگرێت کە رۆحی نەتەوەیی هەر نەتەوەیەک بەخۆی ئامانجە و دەبێت ئەم نەتەوەیە وەک بونەوەرێکی عەقڵی مامەڵەی لەگەڵ نەتەوەکانی تردا بکات و نەتەوەکانی تریش وەک غایەتێک مامەڵەی لەگەڵ بکەن و هیچیان ئەوەی تریان نەکات بە وەسیلە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خۆی"(١٩٤.).

لە ڕاستیدا نەتەوەخوازی پێچەوانەی ئەم دەستوور و هاوکێشەیە کار دەکات، چونکە ئەرکی سەرەکی نەتەوەخوازی، وەک پێشتریش ڕوونکرایەوە، ئەوەیە کۆمەڵگا و گرووپەکانی دیکەی ناو سنووری دەوڵەتەکەی، لەناو خۆیدا بتوێنێتەوە. چ چیاوازی و فرەییەک نەهێڵێ. ئەوانی دیکە بکاتە بەردەبازی پەڕینەوە و زیاتر چنگ لە دەسەڵات و دەوڵەت گیرکردن و ئامانجی تواندنەوەی ئەوانەی دەرەوەی خۆیەتی لەخۆی دا.

وەک ئەوەی نەتەوەخوازی تورکی لە تورکیا و، فارسی لە ئێران و عەرەبی لە عێراق و سووریا دا، دەرهەق بە کورد و ناتورک و نافارس و ناعەرەبەکانی دیکەی دەیکەن، ئیسپانی لە هەمبەر باسک و کاتالانی و..تاد. یاخود ئینگلیز لە بەرامبەر سکۆتی و وێڵزی و ئیرلەندیدا لە فۆڕمێکی تردا دەیکات.

"بە پێی بنەمای نەتەوەخوازی لەناو دەوڵەتی نەتەوەیدا کۆمەڵە کۆمەڵگایەکی جیاواز دەبێت ببن بە وەسیلە بۆ وەدیهێنانی ئامانجی بوونی تاکە کۆمەڵگایەک بە نەتەوە جا نەتەوە دێتە ئاراوە، گەر کۆمەڵگا جیاوازەکانی ناو سنووری سیاسی دەوڵەتێک هەر یەکەیان لە خۆیاندا ئامانج بن و بەرەو ئەوە بڕۆن ببن بە نەتەوە، نەتەوە دروست نابێت"(١٩٤)

بە پێی ئەم سیستەمە ئاکارییەی کانت، لەناو دەوڵەت دا، کاتێ نەتەوە سەرهەڵ دەدات و بوون پەیدا دەکات، کە کۆمەڵگا جیاوازەکانی چوارچێوەی سنووره سیاسییەکەی، وا مامەڵە لەگەڵ یەکتردا بکەن، هەر یەکەیان کار بۆ بوون و نەتەوەی خۆی بکات و چ کاریگەرێتیی نەرێتی لەسەر ئەوی دیکەیان دروست نەکات، یاخود یەکێ لەم لایەنانە، ئەوی تر نەکاتە پەیژەو بە هەر نرخێک بێت، بەسەریدا بۆ بوونە نەتەوەی زاڵ سەرکەوێ.

ئەمەش کتومت پێچەوانەی کرۆکی ئامانجی نەتەوەخوازییە. چونکە نەتەوەخوازی گەرەکێتی هەموو تەنێکی نامۆ، بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە و بیتووێنێتەوە و بیکاتە پارچەیەکی هەمیشەیی لە جەستەی خودی خۆی.

لە کۆمەڵگای ئاکارییەوە بۆ نەتەوە

لە سیستەمی مۆنادەکانی لایبتنیزدا، دەگەینە سیستەمی تاکە کەسەکانی کانت، کە کۆمەڵگایەکی ئاکاریشی پێ دەڵێن، فیختە بەدوای ئەم دوانەدا دێ و بە پێی سەردەمەکەی خۆی، لەسەر بنچینەی دووبارەکردنەوەی بیرۆکەکانی ئەو دووانە، لێ

بەرگێکی تر لەبەر گوزارشتەکەی دەکات، کە نەتەوەیە. ئەویش لە کتێبە ناودارەکەیدا(چەند وتارێک بۆ نەتەوەی ئەڵمان). جا بڕوانە، لە سەردەمێکی کورتدا تەنیا لە نێو فەیلەسووفانی ئەڵماندا، چ قەڵەمبازێ لە پێناوی چەسپاندن و بەرجەستەکردنی بیرۆکەی نەتەوە لەسەر دەستی فیختە دراوە و چیمان بۆ ئامادە دەکات.

"فیختە لەگەڵ ئەوەشدا جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە لایبنێتز و کانت لە بارەی تاکی سەر بەو سیستەمە دەیڵێن، بەڵام ئەوەش ڕووندەکاتەوە کە هەمان ئەو سیستەمە دەبێت لە ئاستی کۆییشدا پەیڕەوی لێبکرێت. گەر لای کانت ئەو سیستەمە تەنها سیستەمی تاکەکان بێت، ئەوە لای فیختە سیستەمی میللەتەکانیشە و چۆن تاکەکان دەبێت پەیڕەوی لەوە بکەن کە لەناو عەقڵیاندا بە شێوەیەکی پێشینە و خۆڕسک هەیە، دەبێت میللەتەکانیش پەیڕەوی لەوە بکەن کە بە شێوەیەکی خۆڕسک لەناو عەقڵی کۆییاندا بوونی هەیە و پەیڕەوی لە هیچ شتێک نەکەن کە لە دەرەوەی خۆیانەوە بۆیان دێت. ئەو میللەتەی توانی تەنها پەیڕەوی لەوە بکات کە لەناو عەقڵی کۆیی خۆیدا هەیە ئەوە نەتەوەیە و ئەوەش نەیتوانی پەیڕەوی لێبکات و پەیڕەوی لەوە کرد کە لە دەرەوە هاتووەتە ناوییەوە ئەوە نەتەوە نییە. میللەتێک کاتێک دەبێت بە نەتەوە کە تاکەکانی تەنها پەیڕەوی لەوە نەکەن کە لەناو عەقڵی خۆیاندا وەک سیستەمێکی عەقڵی بوونی هەیە، واتە مەرجی بوونی میللەتێک بە نەتەوە ئەوەیە کە تاکەکانی پەیڕەوی لەو سیستەمە ئاکارییە بکەن کە لایبنێتز بە سیستەمی مەملەکەتی خوا ناوی دەبات و کانت ناوی دەنێت مەملەکەتی غایەتەکان"(١٩٦٠. ١٩٧)

له شـوێنێکی پێشـووتردا باسـمان له فیخـته و هەلـومەرجی پێش پێشکەشکردنی وتارەکانی کرد. .شـایانی ئامـاژه پێدانه که فەیلەسووفی ناوبراو، بایەخێکی زۆری به پەروەرده و فێرکردن داوه و لەم ڕێگایەشـەوه ویستوویەتی عیشقی قوتـابی بجولێنی بـۆ جیهـانی ئەقڵـی و گەران بەدوای خـۆدا و ڕزگـاربوون له نـامۆیی و خۆناسـینی ئەڵمانەکـان. ئامـاژەیەکی دیکەش بـریتییه لەوەی بەو نەتەوەیه دەوترێـت، نەتەوه، ئەوەی، که پێـڕەو لەوه بکـات، که له عەقڵیـدا هەیه. واته مەبەسـت خـۆ خوێنـدنەوه و لەبەرچـاوگرتنی تایبەتمەنـدیی و بەرژەوەنـدی بـاڵای نەتەوه و ڕەهەنـدەکانی تـری کۆمەڵایەتی فەرهەنگی و سیاسیشـه. نەتەوه نابێـت به نەتەوه، گەر بێـت و له دەرەوەی خـۆیەوه، سـیگنالی بزواندن و فەرمانی کارکردن و نەخشەی جموجوڵەکانی بۆ بێت. گەرەکه نەتەوه لەسەرپێی خۆی هەڵسا بێت و ڕەفتار بکات، نەک داگیرکراو و پاشکۆ و ملکەچی، فەرمانی دەرەکی بێت.

شەڕ و داگیرکارییەکانی ناپلیۆن و فەرنسا بۆ سـەر ئەڵمان و زۆربەی ئەوروپـــا، نەک هەر به ســـەرەتای وریـــابوونەوەی نەتەوەکـــانی ئەوروپـــا دادەنرێـت، بەڵکـــو به وەرچەرخـــانێکی مێژوویـی هەسـتیار و گرنـگ، له مێـژووی جیهانیشـدا، دەدرێـته قەڵەم.به واتایەکی دیکه ئەگەر نـاپلیۆن نەبوایه، ڕەنگه سـەرتاپای مێژووی ئەم دەڤەره بەجۆرێکی تر بچەرخایه.

"لای فیخته هۆکاری ئەو داگیرکردنه دەگەڕێتەوه بۆ ئەوەی که ئەڵمانەکان دەستبەرداری ژیانی عەقڵی خۆیان و تێرکردنی غەریزه عەقڵییەکانیان بوو بوون و سـەرقاڵبووبوون به ژیـانی ماددی و تێرکردنی غەریزه سروشتییەکانیانەوه."(١٩٧)

بنۆڕە، چۆن بەزەقی پەنجە لەسەر ئەو برینە دادەنێ، کە بریتییە لە دوورکەوتنەوەی ئەڵمانەکان، لە کولتورە عەقڵییەکە. ئەم نامۆ بوونە، چۆن بەرەو بندەستی کێشیان دەکات و زەلیل خۆ دەنوێنن.

"لای فیختە بۆ ئەوەی گەلێک لە کۆیلایەتی و ملکەچبوون رزگاری ببێت، دەبێت ئیرادەی کۆیی خۆی لە حەز و ئارەزوو و بەرژەوەندییە دنیاییەکان پاک بکاتەوە و بکەوێتە ژێر ڕکێفی یاسا عەقڵییەکانی ئەو جیهانە عەقڵییە.دابڕانی ئیرادەی نەتەوە لە جیهانی عەقڵیی وا دەکات ئەو نەتەوەیە(ئەوە بزر بکات کە شوناسەکەی و سەربەخۆییەکەی پێکدەهێنێت)"(١٩٧)

جیهانێک بۆ بەرژەوەندییە شەخسییەکان، و تێرکردنی حەز و ئارەزووە ڕواڵەتیەکان بێت، سا مرۆڤێ لە سایە و سێبەری ئاوها جیهانێکدا پەروەردە بێت، لاواز و شکست خواردووە و جڵەوی ئیرادەی بەدەست خۆیەوە نییە. بە پێچەوانەوە، گەر یەکێ لە جیهانێکی پڕ عەقڵ دا پەروەردە بێت، پتەو و نەبەزیو دەردەچێ. هەر بۆیە ئامانجەکانی فیختە، پەروردەکردن بووە بە ئیرادەی باش، کە هەمان ئیرادەی چاکەیە. تاکێکیش بەم بژێوییە تەیار بکرێ، گومانی تێدا نییە، لە نەتەوەدا و بۆ نەتەوە، خزمەتگوزار و بە سوود و گرنگ دەبێت.

"پەروردە دەبێت بە چاندنی خۆشەویستی و مەیل بۆ جیهانی عەقڵی، رووی قوتابی لە بەرژەوەندییە دنیاییەکان وەرگێڕێت و بیخاتە سەر رێی دۆزینەوەی یاسا ئاکارییەکانی ناو خۆی و دامەزراندنی ئیرادەی چاک"(١٩٩)

باشترین دەرمانی چارەسەریی بۆ نەتەوەیەکی بندەست، تا رزگاری بێت لە بندەستی، لە دیدی فیختەوە لە رێگای پەروەردە

و فێربوونەوە بە ئەنجام دەگات. بۆیەکا فیختە قسەی جددی خۆی لەم کایەدا، بە ڕوونی دەکات و مانا و بەهایەکی تایبەتی پێ دەبەخشێ، تا قوتابیان و نەوەی نوێ، بە ئارەزووەوە بچن بەرەو پیری ئەو داوا و پێویستییە. هەروەک دەبینین لە جیهانی ئەمڕۆدا، بەتایبەت لە وڵاتە پێشکەوتووەکان دا، ـ سەرباری ئەوەی ڕزگاریشیان بووە و بوونەتە دەوڵەتیش ـ پەروەردە چ سەنگ و بایەخێکی هەیە.

"دەبێت پەروەردە خۆشەویستی چاکە بەوەی کە چاکەیە، نەک وەسیلەی گەیشتنە بە خۆشگوزەرانی، لەناو تاکدا بچێنێت"(١٩٩)

جیهانی عەقڵی لە بوونە مومکینەکەیەوە بەرەو بوونێکی کردەیی هەنگاو دەنێت. فیختە بە پەرۆشەوە قسە لەسەر پاراستنی ڕەسەنایەتی ئەڵمان دەکات. لێرەشدا ئاماژە بە زمان و گرنگییەکانی دەدات. چاکە و چاکە کردنیش بۆ نەتەوە و بۆ مرۆڤ، گەوهەر و ستراتیژی چالاکییە مرۆڤدۆستییەکانە.

" نەتەوەی ئەڵمان لەناو جەرمەنەکاندا تاکە نەتەوەیەکە کە بۆ هیچ شتێک و لە هیچ بارودۆخێکی سەختدا دەستبەرداری سروشتی خۆی و ئەوە نەبووە کە عەقڵییە و بەردەوام هەوڵی ئەوەی داوە خۆی ساز بکات تا لە ڕێگەیەوە بەدی بێت و شێوەگیر ببێت".(٢٠٩)

د. عرفان ئاماژە بە بۆچوونێکی هێگڵ لەسەر ئەم حاڵەتە تایبەتمەندییەی نەتەوەی ئەڵمان دەدات و پێی وایە، پرسە فەلسەفییەکان لەناو ئەڵماندا نەمردوون، وەک ئەوەی لای نەتەوەکانی تری ئەوروپا بار و بنەیان پێچاوەتەوە. هێگڵ تەنانەت پێی وایە، سروشت ئەم ئەرکەی بە ئەڵمان سپاردووە،

هەواڵنامەی کتێب

کار لەسەر فەلسەفە بکات. فەلسەفەش بەو مانایەی ئەو دیاردەیەکی عەقڵییە و لە جیهانی عەقڵدا هەیە.

نووسەر دواتر دەڵێ:" نەتەوەخوازی نەتەوەی کردووە بە ئایدیاڵ و خەونی خۆی، نەک مەملەکەتی غایەتەکان". لای فیختە دەوڵەت دادوەری دەکات و ئاسایشی ناوخۆ دەپارێزێ. بە واتایەکی دیکە، دەوڵەت پێگە و مانایەکی هێندە جێی بایەخی لای فیختە نییە. فیختە دەوڵەت بە دیاردەیەکی دنیایی دادەنێ، لێ نەتەوەی لا بوونێکی عەقڵییە. ئەمەش لەوەوەیە، هەردەم سنووری سیاسی دەوڵەت هاوئاهەنگ و هارمۆنی نییە لەگەڵ بوونی نەتەوەدا. بۆ نموونە ئەڵمان لە دەوڵەتانی ئەڵمانیا و ئاوستریا/ نەمسا و سویسرا دا دەژین، لە نێو سنووری سیاسی ئەم دەوڵەتانەدا.بەس هیچ لایەک لەمانە لە ئەڵمانیبوونی خۆیان نەکەوتوون و ناکەون. ئەمەش دوا تێزی قسەکردنی فیختەیە لەسەر ئەم خاڵە:

"فیختە لە رووی ئەنتۆلۆجییەوە نەتەوە جیادەکاتەوە لە دەوڵەت و باس لەوە دەکات کە نەتەوە بوونێکی عەقڵی هەیە و سەر بە جیهانی سەروو هەستەکی مرۆڤە، بەڵام دەوڵەت بوونێکی مادیی و هەستەکی هەیە و سەر بە جیهانە ماددی و هەستەکییەکەی مرۆڤە".(٢١١)

کەواتە سنووری دەوڵەت چ مەرجێک لەسەر نەتەوەبوون دروست ناکات. کوردێکی باکووری کوردستان، خۆی بە هاوچارەنووسی کوردێکی باشوور و رۆژهەڵاتییەک بە هی رۆژئاواییەک دەزانێ، ئەگەرچی کورد لە ئێستادا لە نێو سنووری سیاسی چوار دەوڵەتی جیاوازدا بە داگیرکراوی دەژی. ئەم بۆچوون و قسەیەش بۆ عەرەب هەمان شتە، کە ئیمڕۆ لە

نێزیکی ٢٠ دەوڵەتی جیاوازدا دەژین. کەواتە هێڵێکی سوور، کە نەخشەی سیاسی دەوڵەتێک دیاری دەکات، ناتوانێ بێتە ئاستەنگ و لەمپەر لەبەردەم جیهانە کولتوورییەکە و ناسنامەی نەتەوەیەکی خەملیودا. یاخود هەستی خۆ بە بەشێک دانان، کوردبوون، ئەڵمان بوون...هتد، بە سنووری سیاسی ڕێگری لێ ناکرێ.هەروەک فیختە دەڵێ"**شیاو نییە سنووره ڕۆحییەکەی نەتەوە بە سنووره هەستەکییەکەی دەوڵەت بنوێنرێت**"(٢١١)

دەوڵەت وەك دوا پەرەسەندنی بیرۆکەی نەتەوە

شایانی ئامارە پێدانە، کەوا دەوڵەت بەو مانا و پێناسەی هاوچەرخ، یەکەمجار ئینگلیز و فەرەنسییەکان دروستیان کردووە، لە ڕێگای شۆڕشی نێوخۆییەوە و لە بنەوە بۆ سەرەوە، هاووڵاتی بڕیاری لەسەر دەوڵەت و بەها سیاسییەکان دا، بە چەمکی رۆسۆ(ئیرادەی گەل) بەرقەرار بوو، دەرئەنجام لە ئەورووپای ڕۆژئاوا نەتەوە وەک ویستی هاوبەش ساز بووە وەک **دەوڵەت نەتەوە**. لە ناوەڕاستی ئەورووپاش، بەرئەنجامی خەباتی نەتەوایەتی، بۆ یەکخستنەوەی نەتەوە و نیشتمانی پارچە پارچە بوو. وەک نموونەکەی ئیتالیا ساڵی ١٨٦١ وەک یەکگرتوویی /Risorgimento ئەڵمانیا ١٨٧١ وەک نەتەوەی درەنگکەوتوو/Late nation. لێرە نەتەوە پێش دەوڵەت هەبووە، لە ڕووی کولتوریی یاخود مێژووییەوە. هێردەر لە ئەڵمانیا و جوزیف ماتزینی Giuseppe Mazzini 1805-1872 لە ئیتالیا، ڕابەری ئەم بزاڤە بوون. لێرە شۆڕش لە بانەوە بۆ ژێرەوە بووە و **نەتەوەدەوڵەت** بەرهەم هێنراوە. هەندێ دەوڵەتی دیکەش بە دوای داڕمانی دەسەڵاتە گەورەکان دا دروست بوون.

دەوڵەتـی فیدراسـیۆنیش بەرچـاو دەکەوێ وەک ئوسـترالیا و ئەمەریکـا و دەوڵەتـــی بچـــووکیش هەیە دەســـەڵاتی گەورە لە ڕێـــگەی داگیرکـــردنەوە وەک شـــورەوی و عوســـمانی یـــاخود گوشاری ئابووریەوە ڕایگرتوون، وەک نموونەکانی رووسـیا و گەلـی لە هاوپەیمانەکـانی. دەوڵەتـیش هەبـووە هـی دوو نەتەوە بـووە و بە شـێوازێکی زۆر ئاشـتییانە و شارسـتانیانە لەیەکـدی جیـابوونەتەوە و هەریەکەیـان دەوڵەتێکـی بـۆ خـۆی دروسـت کـردووە، وەک نموونەی چیکوسلۆڤاکیا، کە گەشترین نموونەی دەوڵەتـــی ســـەردەمن، ئێســـتا لە دەوڵەتـــی چیـک و سـلۆڤاکیادا. دەوڵەت بەشـێوەیەکی دەوڵەتـــی نەتەوەیـــی، نەخـــش بکێشـــرێ، لەسەدەی ١٩دا ڕوون و ئاشکرا نەبوو .بەڵام پیاوانی دەوڵەت لە کـــۆنگرەی ڤییەنـــا لەســـاڵی ١٨٥٦ دا بڕیـــاری داڕشـــتنەوەی ئەوروپایان دا و ئەندازیارەکانی بریتی بوون لە:

Fürsten Metternich، هۆڵەندی ١٧٧٣ ـ ١٨٥١

Zaren Alexender I، ڕووسی ١٧٧٧ ـ ١٨٢٥

Lord Castlereagh، بەریتانی ١٧٦٩ ـ ١٨٢٢

تیۆدۆر شیدەر، دەوڵەت بە دیاردەیەکی مێژوویی دادەنێ، ئەو تـاپیۆلۆگییەی بـۆ مێـژووی دەوڵەت کـردووە. جێـی خـۆیەتی وتەیەکی ستیوارت میل، بکەینە دوا وتەمـان لەسـەر دەوڵەت، کە دەڵێ: ئەو خەڵکانەی کە خۆیان مافی حکومەتی خۆیان بەڕێوە نـابەن، بەڵکـو کەسـانێکی تـر، بەڕێـوەی دەبەن، ئەوانە لە ڕووی مـۆڕاڵی و عەقڵانێتیـیەوە، بەرەو لەنـاوچوون دەچـن. دەوڵەت بەرزتـرین دەرکەوتنـی گیـان و ئەقـڵە لە مێـژوودا و لە لـوتکەی پرۆســـەیەکی دووردرێـــژدا، کە لەســـەرەتای شارســـتانێتی مـرۆڤەوە دەسـتی پێکـردووە و بەردەوام، هەتـا دروسـتکردنی

دەوڵەتێکی عەقلانی بەرەو پێشەوە هەنگاو دەنێ. بەلای هیگلیشەوە دەوڵەت هەقیقەتێکی کۆنکرێتی/ عەینی ئازادییە. هیگڵیش پێی وایە، ژیانی نەتەوە بێ دەوڵەت، واتە ژیانی دەرەوەی مێژوو. هەر بۆیەکا بیریارێکی سویسرایی دەڵێ: هەر نەتەوەیەک دەوڵەتێ و هەر دەوڵەتێ بۆ نەتەوەیەک.

لەسەر گۆی زەوی نزیکەی ٢٠٠ دەوڵەت هەیە. ٢٥٠٠ ـ ٦٥٠٠ هەزار نەتەوە و کەمە نەتەوە و ئیتنیک هەیە، لە بچووکەوە ١٠٠٠٠هەزار رۆمای/ Roma هیندی لە نیکاراگوا و ٢٥ ملیۆن ئۆرامۆ/ Oramo لە لە ئیسیوپیا تا دەگاتە گەورە سەر و یەک ملیارد هان/ Han لە چین. لە ڕووی یاسای نێودەوڵەتیشەوە، بەپێی پەرەگرافی ١ و ٥٥ ی چارتەری نەتەوە یەکگرتووەکان، هەر میللەتێک مافی چارەنووسی خۆی هەیە.

لێرەدا، سەبارەت بەم ناونیشە هەر عەقڵ سەرچاوەی بڕیاری تاکەکان دەبێت و لەم پنتەوە هەنگاو هەڵهێنن و مامەڵە لەناو سیستەمدا بکەن. وەک وتمان بیرۆکەی نەتەوە پێشخانەکەی لای لابنێتز، وەک مەملەکەتی خودا، دەست پێدەکات و هەڵدەکشێ. لای کانت شەقاوێکی تر دەهاوێژێ و لە کۆمەڵگای ئاکاریدا خۆی نمایش دەکات و فیختە تەکانێکی تری پێ دەدات و وەک نەتەوە دەیخاتە روو، لێ هێشتا نەبووە بە نەتەوەی تەواو، دوا وێستگە لای هیگڵ چوارچێوەبەند دەبێت و بە ئاکام دەگات و دەچەسپێ و مۆرکی خۆی دەگرێ ودەچێتە قالبی نەتەوەی تەواوەوە.هەردوو فەیلەسوف فیختە و هیگڵ جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کاتێک گەلێک دەبێت بە نەتەوە، گەربێتوو تاکەکانی پەیڕەوی لەوە بکەن کە لەناو عەقڵیاندا بە شێوەیەکی خۆڕسک هەیە و پەیڕەوی لەوە نەکەن کە لەدەرەوە خۆیانەوە بۆیان دێت.

"ئەوەی گوزارشتەکەی هیگڵ لە گوزارشتەکەی فیختە جیا دەکاتەوە ئەوەیە کە فیختە دەوڵەت لە نەتەوە دوور دەخاتەوە و بەوە وەسفی دەکات کە پەیوەندی بە نەتەوە نییە و نەتەوە سەرچاوە لەوە دەگرێت کە ئەقڵی و ناوەکییە و دەوڵەت سەرچاوە لەوە دەگرێت کە هەستەکی و دەرەکییە.

بەڵام هیگڵ دەوڵەت بە دوا شێوەگیربوونی بیرۆکەی نەتەوە دەزانێت و پێی وایە بیرۆکەی نەتەوە لەناو دەوڵەتدا دەگاتە ئەوپەڕی پەرەسەندن و دیاریکردنی خۆی و بەبێ دەوڵەت نەتەوە ناتوانێت بوونی خۆی تەواو عەینی بکاتەوە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیێنێ نەتەوە بەبێ دەوڵەت بوونی نییە، گەر دەوڵەتیش نەبێت نەتەوە هەر بوونی هەیە، بەڵام نەتەوە بەبێ دەوڵەت وەک ئەوەی کە هەیە هەستەکی نابێتەوە و بوونی بەتەواوەتی لە بوونێکی عەقڵییەوە نابێت بە بوونێکی هەستەکی و ماددی.

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ بوونی دەوڵەت پێش مەرجی بوونی نەتەوە نییە و بوونی نەتەوە پێش مەرجی بوونی ئەو دەوڵەتەیە کە دەبێت بە دەوڵەتێکی نەتەوەیی.گەر نەتەوە قۆناغەکانی پەرەسەندنی خۆی نەبڕێت و نەگاتە دوا قۆناغی خۆی، دەوڵەتی نەتەوەیی بوونی نابێت.دەوڵەتی نەتەوەیی بوونێکی عەقڵی لەناو بیرۆکەی نەتەوەدا هەیە و دوا دەرکەوتن و دوا شێوەگیربوونی بیرۆکەی نەتەوەیە".(٢١٣)

لە راستیدا قسەی فەیلەسووفان و بیرمەندان لەسەر دەوڵەت بەدوایی نایەت و ئێرەش مەیدانی خستنەڕووی هەموو بۆچوونەکان نییە. بەڵام گرنگ ئەو حاڵەتەیە لای هیگڵ، کە بێ دامودەزگا و ئەو چوارچێوە یاسایی و سیاسییە، ئەستەمە نەتەوە، لە ڕەوتی پەرەسەندنە سروشتییەکەی خۆیدا، بە

کۆنکرێتی بەرجەستە بێت. هەر بۆیە دەوڵەتیش لای هیگڵ ئەوەندە جێی بایەخە و دەڵێ: دەوڵەت حەقیقەتی بیرۆکەی ڕەوشتییە. یاخود دەوڵەت حەقیقەتی کۆنکرێتی ئازادییە. هێردەر و کانت و نیتچە و زۆری تریش، لە فەیلەسوفانی ئەڵمان قسەیان لەسەر دەوڵەت هەیە.

پرسی دەوڵەت لەنێو فەیلەسوفانی ئەو سەردەمەی ئەڵماندا، لەکاتێکدایە کە لە شوێنانی تر، سەروەری گەل، بەرباستر بووە. بەڵام ئەڵمان بە دوای ڕۆحی ڕەهادا دەگەڕان تا لە قەوارەی دەوڵەتدا دۆزییانەوە. دەوڵەت تا ئەم چرکەساتە، گرنگترین دامودەزگایە، وەک میکانیزمێ بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی و زامنکردنی بوونی و خۆشگوزەرانکردنی ژیانی، کە مرۆڤ وەک دەستکەوت بەدەستی هێناوە. دۆیچیش دەزگای دەوڵەت بە گرنگترین داهێنانی مرۆڤ دەزانێ لە مێژوودا.

دۆیچ لەگەڵ تێزە گرنگەکانی سەبارەت بەنەتەوە و ناسیۆنالیزم، بۆچوونی وردیشی نەتەوەو دەوڵەتسازی هاوچەرخ هەیە و دەوڵەت بە دەستکەوتێکی بەهاداری لە مێژوودا دادەنێ. چونکە - وەک لەم ٦ خاڵەدا دەستنیشانی کردووە - دەوڵەت ئەو دەزگا هەستیار و گرنگەیە، کە دەتوانێ ئەم ئەرکانە جێبەجێ بکات:

١ - یاسا و ڕێسا دروست دەکات.٢ - دانیشتوانەکەی بۆخۆی زامن و رازی دەکات لە ڕێگای بەدەنگەوەچوونی داخوازییەکانیانەوە و جێبەجێکردنی کاروبارەکانیانەوە و هاوکات فەرامەکردنی، پێداویستییەکانیانەوە.٣ - ئاسایش دابین دەکات، بەهۆی ئامادەکردنی خزمەتگوزارییەکانیەوە. ٤ - هاوڵاتی دەپارێزێ لە هەڕەشەی دەرەکی و داکۆکی لێ دەکات و ئامادەی

بەرپەرچدانەوەی مەترسییەکانە. ٥ ـ دابینکار و مسۆگەرکاری ژیانی ستاندارد و بەرژەوەندیەکانی هاولاتییە.. ٦ ـ پشتیوانی لەهاتوچۆ و گواستنەوەی کۆمەلایەتی و پێشکەوتنی شاقولی دەکات و سەرچاوەی ڕەزامەندی دەروونی تاکە.

"دەوڵەت یەکێکە لەو دەرکەوتانەی بیرۆکەی نەتەوە کە بیرۆکەی نەتەوە لە دوا قۆناغی دیاریکردنی خۆیدا خۆی پێ دیاری دەکات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی نەتەوە بە شێوەگیربوونی بوونی خۆی دەوڵەت دروست دەکات و دەوڵەت نەتەوە دروست ناکات، ئەمەش یەکێکە لە گرنگترین جیاوازییەکانی نێوان تیۆرە عەقڵییەکەی نەتەوە لەگەڵ تیۆرەکانی نەتەوەخوازیدا"٢١٣

د. عرفان پاشان دەرگا، بەڕووی باسێکی فراوانی تردا دەکاتەوە و لە خەرمانی بیر و فەلسەفەی هیگل ئەم چەند مەلۆیەمان بۆ ئامادە و پێشکەش دەکات.

" لە روانگەی هیگڵەوە نەتەوە نە دروست دەکرێت و نە بەرهەمی ململانێ کۆمەلایەتییەکان و پێداویستییە کۆمەلایەتییەکانی مرۆڤە، نەتەوە پێش ئەوەی لە واقیعدا دەرکەوێ دەبێت وەک ئایدیاڵێکی عەقلی لەناو عەقڵدا هەبوو بێت. دەرکەوتنی نەتەوە لە واقیعدا عەینی بوونی ئایدیالی نەتەوەیە لەناو واقیعدا.بۆ سەلماندنی ئەوەی کە نەتەوە پێش ئەوەی بوونێکی واقیعی هەبێت، دەبێت بوونێکی عەقلی هەبێت، هیگڵ دەگەڕێتەوە بۆ ئەو تێڕوانینەی کەوا سەیری جیهانی سروشتی و رووداوەکانی دەکات کە بە ڕێکەوت و لە خۆڕا روونادەن و عەقڵ لە پشت روودانیانەوە هەیە، گەر عەقڵ لە پشت

ڕووداوەکانی سروشتەوە هەبێت، ئەوە ڕووداوە مرۆییەکانی ناو مێژووی مرۆڤایەتیش، لە خۆڕا ڕوونادەن و عەقڵ جڵەوگیریان دەکات. ئەو بۆ ئەم مەبەستە گریمانەیەک پێشنیار دەکات و دواتریش هەوڵی سەلماندنی دەدات.گریمانەکە بەم شێوەیە(عەقڵ جڵەوگیری جیهان دەکات و پاشان مێژووی جیهان وەک ڕێڕەوێکی عەقڵانی لەبەردەمماندا خۆی دەخاتەروو، ئەم زانینە هەستە و ئەم باوەڕهێنانە تەنها گریمانەیەکە لە بواری مێژوودا بەوەی کە مێژووە). گەر مێژووی جیهان جڵەوەکەی لەدەستی عەقڵدا بێت و نەتەوەش دەرکەوتەیەکی ناو ئەو مێژووە بێت، دەبێت نەتەوە بوونێکی عەقڵی لە مێژوودا هەبێت و لە بارودۆخێکی مێژوویدا دەرکەوتی کرد بێت".٢١٤

ئەم بڕگەیە لە بۆچوونی هیگڵ، پێویستی بە هیچ ڕوونکردنەوە و لێدوانیک نییە و نەبێت. چونکە ئەو باسگەلە، جەوهەر و ناوەڕۆکی ئەم کتێبە پێکدێنێ و هاوکات ئەم بۆچوونانە، ڕوانگەی تیۆرییە عەقڵییەکە لەسەر دروست بوونی نەتەوەیە. پێشتر باسمان لێوە کردووە و بە درێژایی ئەم نووسینە هاوشانمان دەبێت و هەر دووپاتی دەکەینەوە. لە لاپەڕەکانی دواتردا دەکەوین بەسەر چەند بۆچوونێکی تازە و هەستیاردا، کە بریتییە لە:" **عەقڵ جیهان ئاڕاستە دەکات...** و تا دەگاتە ئەوەی بنووسێ:" **عەقڵ حوکمی جیهان دەکات و پێشتریش حوکمی کردووە" (٢١٧)** ئەقڵ ڕابەر و سەروەرە، ئەقڵیش بوویەکە لە مرۆڤ دا، بەرجەستەبووە.کەواتە، مامۆستا مەسعوود محەمەد وتەنی: **هەر مرۆڤ فاکتە ئەرێنییەکە و ئاغای سەر زەوییە.**

هەواڵنامەی کتێب

هەنگاوەکانی تێگەیشتن لە شێوەگیربوونی
عەقڵ لە واقیعی مرۆییدا

" بوونی نەتەوە لە عەقڵدا شتێکە و بوونی لە واقیعدا وەک بوونێکی کردەیی و واقیعی و شتێکی ترە."٢١٨

بیرۆکە و ئایدیاکان، سەرەتا لە ناو عەقڵدا چرۆ دەکەن و دواتر لە شێوەیەکدا، زەق دەبنەوە. کەواتە عەقڵ لانک و هێلانەی سەرەکی، لە دایکبوونی بیرۆکەکانە. بۆیە هەر بوونێکی تێدا بێت، جیاوازە لەو بوونانەی دیکە، کە لە شوێنانی تر دا هەن. هەڵبەتە عەقڵ بە فاکتی هۆشەوە، تەنیا خاسیێتی مرۆڤە و چ بوونەوەرێکی دیکە، بەم ئەقڵ و هۆش بەهرەمەند نییە. بەم پێیە رۆحی نەتەوە، بوونێکی عەقڵییە و هەر لەناو عەقڵدایە.

" بۆ ئەوەی رۆح لە بوون بەهێزەوە هەنگاو بنێ بۆ بوون بە کردە، دەبێت بوارێک بۆ وەدیهاتن و خۆ ئاشکراکردنەکەی هەبێت، ئەو بوارەش هیگڵ بە مێژووی هەمەکی ناوی دەبات. رۆحی نەتەوە بۆ ئەوەی لە بوون بەهێزەوە لەناو مرۆڤگەلێکدا کردەیی ببێتەوە، دەبێت بکەوێتە سەر شانۆی مێژووی هەمەکی و لەوێ خۆی لە شێوەی نەتەوەدا ئاشکرا بکات. بەم پێیە بۆ دەرکەوتنی نەتەوە پێویستمان بە رۆحی نەتەوە واتە ئایدیاڵی نەتەوە دەبێت لەناو عەقڵدا و پاشان پێویستمان بە مرۆڤگەلێک دەبێت کە ببنە هیولای شێوەگیربوونی ئەو رۆحە. بۆ ئەو واقیعەش کە نەتەوە تیایدا دەردەکەوێت پێویستمان بە مێژووی هەمەکی دەبێت. مێژووی هەمەکی بواری دەرکەوتنی نەتەوەیە و ئەو ئامانجەش کە عەقڵ دەیەوێت پێی بگات، شێوەگیربوونی نەتەوەیە لەناو دەوڵەتدا، دەوڵەت عەینی بوونەوەیەکی کاملی رۆحە و ئامانجە رەهاکەی عەقڵە".٢١٩

بەلای هیگڵەوە، قۆناخی یەکەمی دەرکەوتنی رۆح، بریتییە لە دڵنیاییەکی هەستەکی و دووەم، دەرپێکردن بە رۆح و لە سێیەم و دوا قۆناخدا، رۆح دەبێتە مایەی تێگەیشتن و هێز. رۆحی نەتەوە، کە لە پێشینەی عەقڵدا وەک بیرۆکەیەک هەواری هەڵخستووە. پێویستی بە مەیدان و گۆڕەپانێک هەیە، خۆی تێدا نمایش بکات، تاوەکو ببێتە هێزێکی کارا و دیفاکتۆی سەر زەوی و بەچاوان ببینرێ. کەواتە رۆحی نەتەوە، پێویستی بە کەرەسە و هیولایەکە، بۆ شێوەگیربوون و بەرجەستەبوونی خۆی. ئەو بوار و چرکەساتەی ئەم رۆحەی تێدا، دەردەکەوێ بە دەربڕینی هیگڵ، مێژووی هەمەکییە. ئەو وێستگەیەش کە رۆحی نەتەوە، دەیەوێ پێی بگات و بیکاتە مەنزڵگای خۆی، دەوڵەتە.

با هاوکێشەکە لەم قاڵبەدا داڕێژین: نەتەوە بۆ ڕۆحی نەتەوە بۆ ئایدیای نەتەوە هەمووی لەناو عەقڵدان. مرۆڤگەل بۆ ماوەی شێوەگیربوونی ڕۆحی نەتەوە بۆ واقیعی دەرکەوتنی نەتەوە بۆ مێژووی هەمەکی بۆ دەوڵەت بە کۆنکرێت / عەینیبوونی تەواوی ڕۆح، ئامانجە ڕەهاکەی عەقڵە. ئا بەم جۆرە، بوونە دەوڵەت، کۆنکرێت بوونی رۆحی نەتەوە و بەرجەستەبوون و چەسپاندنی ئامانجی ڕەهای عەقڵە.

ئازادی وەك ماهیەتی رۆح

رۆح وەک چەمکێکی مینۆکی و بوویەکی سروشتی، ماهیەتی بریتییە لە ئازادی. ئەمە لە کاتێکدایە، گەر لە جیهانبینییە، مادییەکەوە تەماشای جیهان بکەین، وا قورسایی/ بارستایی، جەوهەری هەر مادەیەکە کە هەیە لە گەردوون دا. رۆحی نەتەوە وەک ئایدیاڵێک لەناو عەقڵدا، چییە و چۆن پەی پێ دەبرێت،

ئەمەش باسێکی جیاوازی نێوان رۆح و مادەیە. د. عرفان لە ڕێگەی بیروڕاکانی هیگڵەوە، لەم بابەتە دەدوێ و دەنووسێ:

هیگڵ دەڵێ:" **دەکرێت لە سروشتی رۆح تێبگەین گەر لە دژە راستەوخۆکەی واتە مادده بڕوانین. هەروەک چۆن ماهیەتی مادده قورسییە، لە لایەکی ترەوە دەکرێت جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە کە جەوهەر یان ماهیەتی رۆح ئازادییە".٢٢٠**

ئەوەی نابێت لە بیر بکرێ ئەوەیە، ئازادیش وەک گەوهەری رۆح دێتە مەیدانەوە و ئامادەگی خۆی نیشان دەدات. هەموو بوون و بەهاکانی دیکە، بێ لە ئازادی، کە لێرەدا، رۆحی تاک و نەتەوە دەگرێتەوە، نرخیان دادەبەزێ و بێ مانا دەبن. ئازادی ترۆپکی ئەو بەهایانەیە، کە مرۆڤ بۆی تێکۆشاوە و بەردەوامیشە، لە هەوڵ و خەبات بۆ گەیشتن پێی . ئاخر چونکە بێ ئازادی، کە وەک بەنرخترین بەها و سەرمایە وایە، مرۆڤ چ سەنگ و ڕۆڵێکی نابێت و بێبەشە لە هەستیارترین و گرنگترین نرخ و بەها. رۆحی بریندار و دەستەمۆ و دیل، لە هەر کەس و میللەتێکدا بێت، نیشانەی کوێرەوەریی ناتەواوێتی ئەو تاک و نەتەوەیەیە.

" ئازادی وەک ماهیەتی رۆح جیاوازییەکی زۆری هەیە، لەو ئازادییەی کە مەبەست لێی ئازادبوونە دەرەکییەکەیە و پەیوەستە بە حەز و ئارەزوو و پێداویستییە جەستەیی و سایکۆلۆجییەکانی مرۆڤەوە.ئەم جۆرە لە ئازادی رێگرەکانی لە دەرەوەی مرۆڤدا نین و لەناو مرۆڤدان و پەیوەستن بە ویست و ئیختیاری مرۆڤەوە. رۆح لەناو مرۆڤدا حزور پەیدا ناکات گەر مرۆڤ رێگر بێت لە بەردەم ئەوەدا رۆح ئازادی خۆی وەک ماهیەتی خۆی دەرکەوت پێبکات".٢٢٠

شایانی ئاماژەپێدانە، لێرەشدا هەر مرۆڤ خۆی بە ویست و خواستی ناوەکی خۆی بڕیار دەدات و دەرەوەی خۆی دەرەتانی، کاریگەریتی لەسەر بڕیاری مرۆڤ نییە. ئایا رۆحی لە خۆیدا، بە دیلی قەتیس بمێنێتەوە؟ یاخود پانتاییەکی بۆ فەراهەم بکات، تا کرۆک و بوونی خۆی تێدا بخاتە ڕوو. ئازادی ڕۆحی پلەیەکی بەرزی دیکەی مانای ئازادییە. نووسەر ئەڵقەی باسەکەی، لێهاتووانە پێکەوە دەبەستێتەوە و دیوێکی تری گووتەی ئازادی ڕوون دەکاتەوە و دەنووسێ:

"واتە ئازادی لێرەدا ئازادی ئەو بوونەوەرەیە کە بە خۆی لە خۆیدا هەیە.ماددە هەڵگری ئەم خاسێتە نییە، چونکە بەخۆی لە خۆیدا بوونی نییە و بەردەوام بۆ بوونی پێویستی بە غەیری خۆیەتی(ئازادی تاکە حەقیقتێکی رۆحە، ماددە خاوەنی قورسیە ـ کێشکردنgravity ـ چونکە مەیلی بۆ خاڵێکی مەرکەزی هەیە، بەزەروورەت ئاوێتەیەکی تێرە لە کۆمەڵە بەشێک کە لە یەکتری دووردەکەونەوە، ماددە هەوڵ دەدات بەرەو یەکبوون بڕوات، هەر لەبەر ئەمەشە خۆی وێران دەکات و بەرەو نێو دژەکەی خۆی دەڕوات ـ واتە ئەو خاڵەی کە چیتر بەش نابێت ، گەر بیشیتوانیایە بگاتە ئەو خاڵە، نەدەبووەوە بە ماددە و لەناودەچوو. ماددە هەوڵی ئەوە دەدات بیرۆکەکەی خۆی وەدیبهێنێ، بوونی هزری ئەو لە یەکبووندایە، بەڵام رۆح دەکرێت وا پێناسە بکرێت کە چەقەکەی لەناو خۆیدایە، یەکبوونێکی لە دەرەوەی خۆی نییە، ئەو یەکبوونە کردەییانە لەناو خۆیدا هەیە، ئەو لە خۆیدا بە خۆی هەیە، لە کاتێکدا ماهیەتی ماددە دەکەوێتە دەرەوەی خۆی، بەڵام رۆح بوونێکە لە خۆیدا ئەمەش خودی ئازادییە)".٢٢١.

ئازادی لێرەدا توانای بوونە لە خۆدا و بەس بە خۆیشی، واتە کاتێ بوونەوەرێ ئازادە، کە هەر بە خودی خۆیەوە/ زاتی خۆیەوە گرێ درابێ و زیگنالەکانی فەرمانی لە خودی خۆیەوە بۆ بێت و خۆی سەربەستانە رەفتار بکات لە ناوەڕا لە ڕێی عەقڵەوە فەرمانی بۆ بێت و بکەوێتە جووڵە. مرۆڤیش کاتێ ئازاد دەبێت و ئازادە، کە چ کاریگەرێتی دەرەکی لەسەر نەبێ و کەس لە بری خودی خۆی، خۆیشی لێرەدا، واتە ئەقڵ حوکمی نەکات. واتە هەر خۆی ئاغای خۆی بێت و دوروبەر، بێ ئاگاداری هۆش و ئەقڵ نەیبزوێنێ. مامۆستا مەسعوود دەڵێ:

" بێ مرۆڤ هەرچی سروشت هەیە گیانی شانازی و نرخی بەرز و داهێنان و دۆزینەوە دەدۆڕێنێت و دەبێتە قەپیلکی حەتاڵ و بەتاڵ، بێئاگا و بێنیاز".

د. عرفان، مەلۆیەکی دیکە دەخاتە سەر خەرمانی باسەکەیی و دەنووسێ:

" بوونەوەرێکی کۆیی وەک نەتەوەش کاتێک لەناو خۆیدا بە خۆی هەیە، بوونەوەرێکی کۆیی ئازادە و رۆحی نەتەوە لە ناویدا حزوری هەیە، بەڵام کاتێک بۆ بوونی پشت بە هێزە دەرەکییەکان دەبەستێت و بەمە دەگۆڕێت بۆ غەیری خۆی رۆح تیایدا غائیب دەبێت و ئازادییەکەی لەدەست دەدات و دەبێتە بەشێک لە جەستەی غەیر، بەمەش شوناسی خۆی لەدەست دەدات.مرۆڤ وەک بوونەوەرێکی تاکانە و نەتەوە وەک بوونەوەرێکی کۆیی بەبێ حزوری رۆح ئازادنین و ناتوانن لە خۆیاندا بە خۆیان هەبن".٢٢١ ـ٢٢٢

ئەو پرۆسە سروشتییە، وەک پێشخانێ، دەبێتە زەمینەی ڕسکانی نەتەوە. ئیدی نەتەوە بەخۆی، لەناو خۆیدا، وەک

بوویەکی کۆیی ئازادە و وابەستە نییە، بەهیچ کاریگەریتییەکی دەرەکییەوە. ئالێرەدا رۆح ئامادەگی تەندروستی خۆی هەیە، لەناو نەتەوەدا. بەڵام کاتێ نەتەوە بوونی خۆی لە خۆیدا لەدەست دەدات و پشت بە هێزێکی دەرەکی دەبەستێ، ئیدی رۆحی ئازادی تێدا نامێنێ و لەم بەهایە، داماڵەخاس دەبێت.

بۆ نموونە نەتەوەیەک ئیرادەی ژیان لەدەست بدات و بە گوزەرانی ژێردەستی نەتەوەکی تر رازی بێت، و ئالای سپی خۆبەدەستەوەدان بڵند بکاتەوە، وا مانا و خەسڵەتی نەتەوەبوون لە خۆیدا دەکوژێ و ڕۆحی ئازادیشی تێدا نامێنێ. دەرئەنجام ملکەچ و زەلیلی فەرمانی بێگانە دەبێت، و لەدەرەوەی بازنەی ویستی خۆی هەڵدەسووڕێندرێت.ئەو دەمیش ئەو نەتەوە، کە پێناسە و شوناسی خۆی لەدەست دەدات، بەرەو پووکانەوەی خۆی مل دەنێ. چەرکەس وەک نموونە.

ویست/ ئیرادە و رۆحی نەتەوە

"بۆ ئەوەی رۆحی نەتەوە وەک ئایدیاڵێکی عەقڵی ناو عەقڵی هەمەکی لە جیهاندا وەدی بێت و بکەوێتە سەر شانۆی مێژووی هەمەکی و بیرۆکەی ئازادیش وەک خاسیەتێکی کرۆکی رۆح لە واقیعی نەتەوەدا دەرکەوێت و ببێتە خاسیەتێکی کرۆکی نەتەوە، توخمێکی تری پێویستە. نەتەوە کاتێک پێویستی بەم توخمە دەبێت، ئەمە وای لێ ناکات لە خۆی دەرچێت و بۆ بوونی پێویستی بە غەیری خۆی هەبێت ".٢٢٢

هەڵسوکەوت و ڕەفتارە مرۆییەکان، ئەو توخم و کەرەسانەن، رۆحی نەتەوە بۆ وەدیهێنانی بیرۆکەی خۆی کە ئازادییە، بەکاری دەهێنێ. ئەو شتەی بیرۆکەی ئازادی، واقعی و پراکتیکی

دەکات و دەیخاتە سەربارێ، لە "**بوون لە خۆدا**" بەرەو "**بوون لە پێناو خۆدا**" شەقاو بهاوێ، کاروکردەکانی خەڵکە. کاتێ ئەم چالاکی و رەفتارانە، نابن و ئامادە نابن، رۆح بە تەنیا دەمێنێتەوە و هەر خۆی بۆ خۆی ئاشکرا دەکات. ئەو ساتەی مرۆڤ، دەتوانێ لەم خۆئاشکراکردنە، بڕوانێ و ببینێ، ئەو چرکەساتەیە، رۆح هەر لە مەملەکەتی عەقڵدا دەرفەتی خۆنوێنی هەیە و هاوکات بۆ ئەوەی رۆح لە غەیری خۆیدا خۆی ئاشکرا بکات، دەبێت مرۆڤ کار و کردەکانی خۆی بکاتە پانتایی و زەمینەی خۆئاشکراکردنی رۆح لە واقیعدا.

دوای ئەوەی زانیمان رۆح دەبێتە بنەمای کاروکردە مرۆییەکان، ئەوسا توخمی دووەم قووت دەبێتەوە، دەبێت رایکێشینە ناو هاوکێشەکەوە، تاوەکو دەرەتانی ئەوەی هەبێت بەرەو بوونی کارەکی بڕوات. واتە تا ئەو شتەی وەک هێز هەیە، بیگۆڕێت بۆ بوون بە کردە یان بۆ وەدیهاتنی کردەیی. هێزە پاڵنەرەکەی ئەو توخمی دووەمەش، ئیرادەیە. ئەمە پوختەی بیروڕاکانی نووسەرە لەسەر هاوکێشەی نێوان ئیرادە و رۆحی نەتەوە. کەواتە ئەو چرکەساتەی مرۆڤ بچێتە ناو مەملەکەتی عەقڵ، ئێرە هەواری خۆدەرخستنی رۆحە. بەڵام بۆ ئەوەی رۆح، لە دەرەوەی خۆیدا، خۆی بنوێنێ، دەبێ مرۆڤ رەفتار و کردارەکانی بکاتە زەمینەی ئاشکرابوون، تا دەرکەوتنی رۆح لە نێو واقیعدا دێتە کایەوە. هێزی بزوێنەر بەرەو ئەم ئامانجی ئیرادەیە، وەک توخمێکی پاڵنەر دێتە مەیدانی ئەو ململانێیەوە. ئام بەم هەنگاوە وردانە، نوسەر دەمانگەیەنێتە ئەم خاڵە بایەخدارە.

"ئیرادە لێرەدا ئیرادەیە لە پێناوی خۆئاشکراکردنی رۆحی نەتەوە لەناو واقیعدا و لە پێناو خۆیدا، رۆح کە دێتە ناو کاروکردەوەکانی میللەتێکەوە، ئەو میللەتە لە ئاستی میللەتەوە بەرز دەکاتەوە بۆ ئاستی نەتەوە، ئەمەش بەوە دەبێت کە جەستەی میللەت خۆی ساز بکات بۆ ئەوەی رۆحی نەتەوە خۆی لە کاروکردەوەکانیدا ئاشکرا بکات.نەتەوە بە خۆئاشکراکردنی رۆحی نەتەوە لە کاروکردەوەکانی میللەتەوە بە هۆی ئیرادەی کۆیی میللەتەوە دێتە ئاراوە".٢٢٣

دوابەدوای تێگەیشتن لە رۆح و ئیرادەی نەتەوە، پێویستە ئاماژە بە توخمێکی دیکەش بدەین، کە بەشدارە لە وەدیهێنانی نەتەوەدا. ئەویش کار و کردەوەکانی میللەتە، کە ماهیەتی ئەوانیش ئیرادەیە. ئەوەی جێی سەرنجە، ئیرادە هەمیشە ئەوەی بەرهەمی دێنێ، لەسەرچاوەی رۆحەوە هەڵنەساوە، ڕەنگە لە دەرەوەی ڕۆحیشەوە، کارەکی بکاتەوە. هەربۆیە بە پارێزەوە قسە لە ئیرادە دەکرێ و گەلێ جاران، تێڕوانینی جیاواز لەسەر ئیرادە هەیە. وەک ئاماژەمان پێدا، بە درێژیی باس لە خۆنوێنی رۆحی نەتەوە کرا، ئێستا دەگەینە توخمی دووەم، کار و کردەوەکانی میللەتە، رۆڵ لە بەدیهاتنی نەتەوە، دەگێڕێ کە ماهییەتی چالاکی و خەباتەکە، ویست و خواست/ ئیرادەیە.

"کاتێک بە خراپی سەیری ئیرادەی مرۆڤ دەکریت، ئەوە لەوێوە سەیر دەکرێت کە ئیرادە دێتە ژێر ڕکێفی ئەو پێداویستی و حەز و هەڵچوون و تەبیعەت و بەهرە تایبەتانەوە کە مرۆڤ هەیەتی و ناکەوێتە ژێر رکێفی رۆح".٢٢٣ ـ٢٢٤

کاتێ هەموو مانا و ئاماژە و پێناسەکانی ئیرادە، لێرەدا تەواو نابێت، نووسەر دەست لە کارەکەی بەرنادات و بە دواچوونێکی ژیرانە دەکات و دەنووسێ:

"ویست/ ئیرادە ئەو هێزە کارایەیە کە جەستەی مرۆڤ چالاک دەکات و دەیخاتە جووڵە تا بە کاروکردەوەکانی خۆی بیگەیێنێ بەو ئامانجەی کە ئامانجی یەکێک لەو دوو سەرچاوەیە کە رکێڤی ئیرادەیان کردووە".٢٢٤

مەرج نییە هەمیشە عەقڵ و لۆژیک زاڵ و بڕیاردەر بن بە سەر کردەوەکانی مرۆڤدا، چونکە هێزەکەی تریش< حەز و غەریزەکان>، بەردەوام گوشاری خۆیان بۆ سەر مرۆڤ لەکاردایە. کەواتە مرۆڤ لەنێو دوو جەمسەری پێچەوانەی یەکتردا گیری خواردووە. یەکێ ئەقڵ و ئەوی دیکەی حەز و غەریزە بێسنوورەکان.

بۆ زیاتر روونکردنەوەی مەبەست، د. عرفان نموونەک لە مێژووی کورد دێنێتەوە و بەراوردی بەم بۆچوونە دەکات و دەنووسێ:

" حاڵەتی مەمی ئالان لە داستانی مەمی ئالاندا نموونەیەکی باشە بۆ روونکردنەوەی ئەو حاڵەتەی کە هەڵچوونەکان تیایدا پەیدا دەبن و وزە دەبەخشن بە ئیرادە بۆ وەدیهاتنی ئایدیاڵە عەقڵیـیە. مەم و زیـن لە داستانەکەدا هەر یەکەیان لە مەملەکەتێکی دوور لەویتر دەژی، هەردووکیان لە شەوێکدا تووشی حاڵەتێکی خەوئامێز دێن و لەو حاڵەتە یەکتری دەبینن، لێرەدا مەم لە جیهانی عەقڵی خۆیدا زین وەک ئایدیاڵێکی عەقڵی ناو عەقڵی خۆی دەبینێ، ئەم بینینە بینینێکی هەستەکی و واقیعی

نییە، چونکە بە هەستی بینین و لەناو بینراوەکاندا زەینی نەبووەتەوە لەناو خۆیدا بینیویەتی.کاتێک مەم، زین وەک ئایدیاڵێک لەناو جیهانی عەقڵدا دەبینێت، تووشی عەشق دەبێت و بینینەوەی ئەو ئایدیاڵە لە واقیعدا دەبێتە تاکە ئامانجی ئەو و ئەوەی کە پێش ئەم حاڵەتە لە لای ئەو خەون و ئامانج بووە، بەهۆی بینینی ئەم ئایدیاڵەوە فەرامۆش دەکرێت و بیردەچێتەوە.لاپەڕەیەک دواتر باسەکە لەم چەند دێڕەدا چڕ دەکاتەوە و دەنووسێ : **حاڵەتی عەشق ئەو حاڵەتەیە کە ئیرادە چالاک دەکات بۆ ئەوەی جەستە ئاراستە بکات بەرەو وەدیهێنانی ئایدیاڵێکی عەقڵی لەواقیعدا، ئەو تاکەکەسانەی وەک مەم لە خۆیاندا پەی بە ئامانجە ناوەکییە عەقڵییەکەی ناو خۆیان دەبەن لە ڕواڵەتدا وا دەردەکەوێت ئەو ئامانجەی کە هەیانە ئامانجێکی تاکەکەسییە و هیچ پەیوەندییەکی بە ئامانجی هەمەکی میللەتەوە نییە. بەڵام ئەحمەدی خانی، زۆر بە وردی هۆشیارە بەوەی کە ئەوەی لە مەمدا وەک ئامانجێکی تاکەکەسی خۆی دەنوێنێ لە پشتییەوە ئامانجێکی کۆیی هەیە کە وەدیهاتنی ئایدیاڵی نەتەوەیە لە عەقڵی کۆیی میللەتدا لە هیولایەکدا کە جەستەیەکی سیاسییە و پیی دەوترێت دەوڵەت".٢٢٧-٢٢٨**

نووسەر پرسیارێکی لۆژیکی قووت دەکاتەوە و دەپرسێ، چۆن لە ڕێگای ئامانجی تاکە کەسێکی وەک مەم. لەم حیکایەتەدا، ئامانجی کۆیی وەک ئەو ئامانجە پەنهانە، کە ئەحمەدی خانی لە مەم و زیندا دەیخاتەڕوو، ئەنجام دەدرێ؟. د.عرفان بە وتەیەکی هیگڵ، وەڵامی پرسیارەکەی خۆی دەداتەوە.

"لێرەدا هیگڵ ئەوە ڕوونکردنەوەی ئەوەی عەقڵی و وێنەییە، ئەوە توخمە کرۆکی و ڕاستەقینەکەیە و عەقڵ لەناو تاکەکاندا ئەو ئامانجە کۆییەی خۆی کە وەدیهاتنی ڕۆحی نەتەوەیی میللەتێکە لەناو دەوڵەتدا لە شێوەی ئامانجێکی تاکەکەسی و ڕاگوزەردا بۆ تاکەکانی ناو ئەو میللەتە دەینوێنێ و ئەوانیش وەک ئامانجێکی تاکەکەسی دەیبیننەوە و عەشقی وەدیهاتنی دەکەوێتە سەریان و بەرەو وەدیهێنانی ئاراستەیان دەکات"٢٢٨ -٢٢٩.

لە درێژەی هەمان بابەتدا، دەنووسێ:

" بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە دەکرێت نموونەی خولقانی دەوڵەتی عەقڵ بهێنینەوە، لەم جۆرە دەوڵەتەدا(دەوڵەت بە دامەزرانێکی تۆکمە دادەمەزرێت و لەرووی ناوەکییەوە بەهێز دەبێت، گەر بەرژەوەندی تایبەتی هاوڵاتیان لەگەڵ بەرژەوەندنی گشتی دەوڵەتدا ببنەوە بە یەک، بە شێوەیەک هەر یەک لەوان تێربوونی خۆیی و وەدیهاتنە کردەییەکەی لەویتریاندا ببینێتەوە، ئەم مەسەلەیە لە خۆیدا گرنگییەکی زۆری دەبێت، بەڵام هەر دەبێت زۆرێک لە دامەزراوەی ناو دەوڵەت بکەونە سەرپێ، هەر دەبێت زۆرێک لە دامودەزگای سیاسی و هاوڕێ لەگەڵیاندا کۆمەڵە ڕێکخستنێکی سیاسی گونجاو دابمەزرێن. ئەمەش کۆمەڵە ململانێیەکی درێژخایەن لە عەقڵ دەخوازێت، تا ئەو ڕێکخستنە ساز و گونجاو و ڕاستەقینانە بدۆزرێنەوە، هەر وەک چۆن ئەوەش دەخوازێت کە جۆرەها ناکۆکی لەگەڵ بەرژەوەندی و هەڵچوونە بەشەکییەکان بووروووژێنێ، ئەمەی دواییان ڕەگداکوتانێکی زەحمەت و بەرەنجی دەوێت تا لە کۆتاییدا سازییە دامەزراوەکە وەدی بێت)".٢٢٩.

ئەم دیـــدە، وزە لە ســـەرچاوەکەی خـــۆی وەردەگـــرێ، کە ئایدیاڵە عەقڵییەکەیە، عەقڵ ڕەشمەی ئیرادەی بە دەستەوەیە و نابێ ئیرادە بچێتە دەرەوەی کۆنترۆلی عەقڵەوە، دەنا ڕەنگە کارەسات بخوڵقێ. بە کورتی کار و کردەوەی مرۆڤ، ئیرادەی گەرەکە و ئیرادەش پێویستی بە سەرچاوەی وزە هەیە.

هیگڵ ئەم سەرچاوەیە بە هەڵچوونە ناوەکییەکان ناو دەبات. بـۆ نەخشـاندنی تـابلۆکە و چوارچێـوە بەنـدکردنی، بـاس لە ئەنجامدانی ئەو بزاڤ و چالاکییانەی نەتەوە و تاکەکانی دەکات، کە دەبـنە هاوکـار و یـارمەتی دەرێ بـۆ گەیشـتن بە ئامـانجە تایبەتییەکـان. هاوکـات کـار و کردەکـان، دەسـتاوێژ و ئـامراز و هۆکـارێکن بـۆ گەیشـتن بە ئامـانج و دەستکەوتی گەورەتـر. بەم شێوەیە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، هەر ئەقڵ حوکمی جیهان دەکات و دواتریش حوکمی مێژووی جیهانیش دەکا. ئەقڵیش، لە مرۆڤدا بەرجەسـتە بـووە، واتە بە دیوەکەی تـردا، هەر مـرۆڤ پـاڵەوانی سەر شانۆی جیهانە. جارێکی تر، بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەست، نووسەر لای خانی دەمێنێتەوە و دەنووسێ:

" مەم لە داسـتانی (مەمـی ئـالان)دا، تـاکە کەسـێکە شـوێنی وەدیهـاتن و بینینـەوەی ئەوە دەکەوێـت کە ئایـدیاڵییە و وەک ئامـانجێکی تاکەکەسـی لە خۆیـدا پەی پـێ بـردووە.لە (مەم و زین)ی ئەحمەدی خانیدا، مەم نموونەی تاکە کەسی میللەتێکە کە وەدیهێنانی ڕۆحی نەتەوەیی خۆی کردووە بە ئامانج.خانی لەو ئامانجە دەدوێت کە عەقڵ یان ڕۆحی جیهان وەک ئامـانجێکی کۆیی و وەک ڕۆحی نەتەوەیی نەتەوەیەک لەناو تاکەکانی ئەو میللەتەدا بە ڕەنگ و شێوەی جۆراو جۆر بەشەکی دەکاتەوە و ئامانجەکەی خۆی لەوان دەشارێتەوە.ئەوان لە پێناو وەدیهێنانی

ئامانجە باڵاکەی خۆیدا بەرەو ئامانجە بەشەکی و کەسییەکەی خۆیان ئاڕاستە دەکات...رۆحی نەتەوەیی کورد عەقڵ وەک ئامانجێکی خۆی لەناو تاکەکانی میللەتێکدا بەشەکی دەکاتەوە، کە مەم نموونەیەکە لەو تاکە کەسانە. خانی لە ڕێگەی مەمەوە ئەو رازە کۆییە ئاشکرا دەکات، کە رازی وەدیهاتنی رۆحی نەتەوەیی میللەتێکی لەو جۆرەیە لەناو دەوڵەتدا.

لە میانەی درێژەدان بەم بۆچوونە گرنگ و هەستیارانەدا دەڵێ:

رۆحی نەتەوەیی کورد بۆ وەدیهاتنی پێویستی بە توخمی دووەمە، کە کاروکردەوەی کۆمەڵە تاکێکە کە ئایدیاڵێکی عەقڵی وەک ئەو ئایدیاڵەی کە مەم لە داستانی (مەمی ئالان)دا پەی پێدەبات، وەدی بهێنن و شێوەگیری بکەن.رۆحی نەتەوە لە ڕێگەی ئەو عیشقەوە خۆی لەو کاروکردەوانەدا شێوەگیر دەکات، کە هی ئەو کەسەن عاشقی ئایدیاڵێکی لەو جۆرەیە. ئایدیاڵ و عیشق و ئیرادەی ناو ئەو تاکەنەی میللەت، هۆکاری وەدیهاتنی شێوەگیربوونی رۆحی نەتەوەیە لەناو دەوڵەتدا" ٢٣٠

دەتوانین، بە پوختی هاوکێشەکە بەم جۆرە دابڕێژین: کاروکردەی مرۆڤ، پێویستی بەویست و خواست/ ئیرادەیە، ئیرادەش سەرچاوەی وزە دەخوازێ. بە کورتی و کرمانجی قسە لێرەدا لەسەر چالاکی زیندووانەی میللەت و تاکە کەسەکانێتی، لێرە و لەوێ، دەرکەوت دەکەن. بابەتەکەش لە جەوهەردا بریتییە لەوەی ئەو بیروباوەڕە، کە عەقڵ حوکمی جیهان دەکات و دواتریش حوکمی مێژووی جیهانیش دەکات. ئەمە ناوەڕۆکی بۆچوونەکەی نووسەرە، لەسەر ئەم خاڵە.

نووسەر. ئاماژە بەوە دەدات، کەوا نەتەوە ئایدیالێکی عەقڵییە و گواستنەوەی ئەم ئایدیالە لە عەقڵەوە بۆ واقیع، کار و کردەکانی تاکە کەسەکانی ناو میللەت خۆیەتی. ئەو ئامرازەی دەبێتە هۆی کارای ئەو گواستنەوەیە، ئیرادەیە. بەم شێوەیە گوزارشت لە هەنگاوەکانی بەر لە ئێستا دەکات و دەڵێ:

"نەتەوە پێش هەموو شتێ ئایدیاڵێکی عەقڵییە و ئەو ئایدیاڵە توخمی یەکەمە و پێویستی بە توخمێکی ترە تا لە عەقڵەوە بیگوازێتەوە بۆ واقیع، ئەوەشمان روونکردەوە کە توخمی دووەم کاروکردەوە خودییەکانی تاکەکەسەکانی ناو میللەتە و ئەوەش کارای ئەو گواستنەوەیەیە، ئیرادەی تاکەکەسەکانە کە عەقڵ بەبێ ئاگایی ئەوان ئاراستەی پێدەدات بۆ وەدیهێنانی ئەو ئایدیاڵە لە هیولایەکدا.لەوەش دواین کە ئەو هیولایە جەستەی کۆیی میللەتە"٢٣١

هیگڵ پێی وایە، هوشیاری خودی سەربەخۆ و دوور لە وابەستەیی بە دەرەوەی خود، هوشیاری خودی ماهیەتی شتەکانە/ دیاردەکانە. ماهیەتی عەقڵیش ئازادییە. رۆح تەنیا لە دەوڵەتدا بە پلەی باڵا و رەها دەگات، کە ئازادییە. دواتریش لەم کورتەدا، پاشماوەی بیرۆکەکەی خۆی ئاراستە دەکات و دەنووسێ: هەرتاکێک لە تاکەکانی میللەت، خاوەنی ئایدیالێکی خودی و کەسییە، ئەم ئایدیالەش، ساز و هەموارە، لەتەک توانا و ئیرادەدا. دیارە هەر تاکێ دەبێت پەی بەرێت بەو ئایدیالە عەقڵییەی ناو خودی خۆی و کاری بۆ بکات و بیکاتە ئامانج و هەوڵ بدات، وەدیهێنانی لە زەمینەی گشتی میللەتەکەیدا بەدەست

بهێنێ و جێبەجێ بکات. ئەو عیشقەی بۆ ئەو ئایدیالە، لەو کەسەدا پەیدا دەبێت، ئەو وزەیەیەی لەناویدا متبووە و شاراوەیە، لە دۆخی شاراوەیی و متبوون دەردەچێ و تین دەداتە خۆی، تا دەگاتە پلەی ئیرادە، لای ئەو کەسە و بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکە دەیخاتە گەڕەوە.

کەواتە عەشقەکە بۆ ئایدیالەکەیە، دواتر ئیرادەش کارایی ئەو عەشقەی لەسەر شتەکان پیادەی بکات و جەستەی تاکە کەسەکەش، کەرەسە و هیولایە، ئایدیاکە لە جوڵە و کارکردنیدا، شێوەگیری دەکات. ئەو ئامانجەیشی کە وەدی دێت، ئەو کەسێتییەیە، کە تاکە کەس خۆی تێدا دەبینێتەوە و دڵی پێی ڕازی دەبێت.

" لەو ئامانجە بدوێین کە دەیەوێت ڕۆحی نەتەوە پێی بگات، لای هێگل ئەو ئامانجە ئەو جۆرە لە دەوڵەتە کە ئایدیاڵەکەی ڕۆحی نەتەوەیە. بۆ ئەوەی دەوڵەتی عەقڵ پەیدا بێت و لە واقیعدا دەرکەوێت، دەبێت، دوو ئایدیال و دوو مادە و دوو ئامانج و دوو کارامان هەبن، تاکەکان ئایدیاڵ و مادە و ئامانج و کارای خۆیان هەیە کە هەموویان خودی و کەسین، عەقڵیش ئایدیاڵ و مادە و ئامانج و کارای خۆی هەیە کە کۆیین و خودی نین. دەوڵەت کۆبوونەوە و یەکبوونی ئەوەیە کە خودییە لەگەڵ ئەوەی کە عەقڵییە" (٢٣١)

دواتر نووسەر دەڵێ:

" هەر تاکێک لە تاکەکانی ناو میللەت کە دواتر دەبنە تاکی پێکهێنەری دەوڵەتی عەقڵ، دەبێت لەناو خۆیاندا پەی بە بوونی خۆیان وەک ئایدیاڵێک ببەن و پاشان ژیانی خۆیان هەموو

لەپێناو ئەوەدا بەرنە سەر، بتوانن بەرەو ئەوە بڕۆن ببن بەوەی کە لە خۆیاندا بینیویانەتەوە"(٢٣٢) .

بۆ راڤەکردنی تەواوی ئەم بۆچوونانە و باس لە ئایدیالی عەقڵی کە رۆحی نەتەوەیە، لەگەڵ ئیرادەی کۆیی و هیولای کۆیی و ئامانجی کۆیی، جارێکی دیکە نووسەر، هەوار و بنە لای لایبنیتز و هیگڵ هەڵدەداتەوە و لەسەر باسەکەی دەڕوات، تا قەناعەتێکی دروست بە خوێنەر دەبەخشێ.

"ڕۆحی نەتەوە کاتێک لە دەوڵەتدا شێوەگیر دەبێت و واقیعی دەبێتەوە، کە تاکەکانی میللەت هەر یەکە ڕێگای خۆی دۆزیبێتەوە و بە ڕێگای خۆیدا ڕۆشتبێ و هۆشیاری بەو سیستەمە عەقڵییە پەیدا کرد بێت کە پەیوەندی هەر یەکەیان بەویتریانەوە رێکدەخات و دەیانکات بە زەمینە بۆ وەدیهاتنی بوونیان، بەمەش هەر یەکەیان لەتاکی ناو میللەتەوە دەبنە تاکی نەتەوە و ڕۆحی نەتەوە کەسیەتەکەی خۆی وەک کەسیەتییەکی کۆیی لە ڕێگەی کەسیەتی ئەوانەوە وەدی دێنێ و دەرکەوتەکانی خۆی دەخاتەڕوو".(٢٣٦)

کەواتە ئەرکی تاک لەم پرۆسەیەدا گرنگە و هەر بەلادا ڕۆیشتن و خۆدزینەوە و کەمتەرخەمییەک بە رامبەر بە ئەرکەکانی، تەرازووی هاوکێشەکە لاسەنگ دەکات و تاک ناتوانێ بپەڕێتەوە بۆ قۆناغی تاکی نێو نەتەوە، لەم میانەشەوە ڕۆحی نەتەوە، ناتوانێ بمەیێت و بکەوێتە بەرهەست و واقیع.هەڵبەت هەر تاکێکیش تەنیا بە بەدەستهێنان و پەیداکردنی هۆشیاری بە سیستەمی عەقڵی دەتوانێ ڕۆڵی ڕاستەقینە و ئەرێنی خۆی بلێزێ.

رۆحی نەتەوە و دەرکەوتەکانی

"رۆحی نەتەوە کە ئایدیاڵی ناو عەقڵی کۆیی میللەتێکە، کاتێک لە دەوڵەتدا شێوەگیر دەبێت کە خۆی لە کۆمەڵە دەرکەوتەیەکدا ئاشکرا کرد بێت، کۆی ئەو دەرکەوتانە کولتوری نەتەوە پێکدێنن، کولتوری نەتەوە بەوە کولتوری نەتەوەیە کە رۆحی نەتەوە ئایدیاڵەکەی بێت و لە رێگەیەوە لە خۆشێوەگیرکردن نەوەستێت و حزورێکی بەردەوامی لەناو هیولای ئەو کولتوورەدا هەبێت"(٢٣٦).

کولتوری نەتەوە، بە مانا فراوانەکەی نا، بەڵکو کولتوری نەتەوە ئەوەیە کە لە ساتی شێوەگیربوونی رۆحی نەتەوەدا لە زەمەنی ئێستادا دێتە ئاراوە. دەوڵەت ڕووبەر و زەمینەی راستەقینەی ئازادی تاکەکانە.وەک ئاماژەمان پێ دا، دەوڵەت دەزگایەکی گرنکە و بە شێوەیەکی گشتی کاری ئاسانکاری و خۆشگوزەرانکردنی ژیانی تاکە کەسەکانی ناو سنوورەکەی لە ئەستۆ دەگرێ و ڕۆڵ لە ڕێکخستن و ئاڕاستەکردنی خەڵک و تەنانەت پەروەردە و فێرکردنیشیاندا دەگێڕێ. ئەو بۆتەیەی، ئەم ئاوێتەبوون و یەکبوونە ئەنجام دەدات، دەوڵەتە.

" گەر رۆحی نەتەوە خۆی لە کارە هونەرییەکان و یاسا و ئاکار و ئاین و چالاکییەکانی تری میللەتدا ئاشکرا بکات و دەوڵەتیش ئەو جەستەیە بێت کە ئەو دەرکەوتانەی تیا عەینی دەبێتەوە، ئەوە رۆحی نەتەوە حزوری بەردەوامی لە کۆی جەستەی دەوڵەتدا هەیە و لە شێوەی کەسایەتییەکی تایبەتدا لێیەوە خۆی دەخاتە ڕوو، بەمەش دەرکەوتە هەمەجۆرەکان هەموویان یەک بنەمایان دەبێت و هەموویان رۆح نوێنن و رۆحیش لەناو ئەواندا شوناس و هەر خۆیەتییەکەی خۆی

پاراستووە.هەر ئەو چۆنایەتییەی دەرکەوتکردنی رۆحیشە لە دەرکەوتەکانـدا وا دەکـات ئەدەبیـات و هـونەر و ئـاین و دەستووری نەتەوەیەک جیاواز بێت لە هی نەتەوەیەکی تر"(٢٣٨)

کــۆی دەرکەوتەکــانی وەدیهــاتنی رۆحــی نەتەوە، وەک ئایـدیالێکی کـۆیی، عەقڵ شـێوەگیر دەکەن. ئەمەش پێکهـاتەیەکی هەمەکی لـێ دروسـت دەبێـت، کە کەسـێتی نەتەوە، لەجەسـتەی دەوڵەتدا دەخاتەروو. رۆحی میللەت ئەوەیە کە ژیان دەخاتە ناو دەوڵەتی راستەقینە و هەموو کاروبارە بەشەکییەکانی: شـەڕەکان و دامەزراوەکان. ئەوەی لێرەدا گرنگ و پێویستە، گەرەکە مرۆڤ هۆشیاری بەو رۆحەی خۆی و بە سروشـتە جەوهەرییەکەیی و شوناسـە رەسـەنەکەی پەیدا بکات. بەلای هێگلەوە تیشکۆی ئەو هۆشیارییە یاخود مەعریفەیە، ئاینە.

هێگــل لەمە زیــاتر دەڕوات و پێــی وایە ئــاین تەنهــا بە دەرکەوتەیەک لە دەرکەوتەکــانی رۆحــی نەتەوە لە جەســتەی دەوڵەتــدا نــازانێ، بەڵکـو بەلایەوە ئـاین خاسـێتێکی جەوهەری دەوڵەتە. هەروەک چـۆن دیکـارت خاسـیەتی (مـن) و کشـان بە خاسیەتی جەوهەری ماددە دەزانێ. دیسـان بەلای هێگلەوە ئاین، خاســیەتێکی جەوهەری رۆحــی نەتەوە، جەوهەر و مــاهیەتی دەوڵەتە. دەوڵەت لەسـەر ئـاین دادەمەزرێ و ڕەگەکانی بە قـوڵی بەناویـــدا ڕۆچـــوون، واتە لە بنچیـــنەوە دەوڵەت لە ئـــاین کەوتــووەتەوە، ئەو گەردانکــردنەش تــا ئێســتا بەردەوامە و لە داهاتووشـــدا بەردەوام دەبێــت و ناوەســتێت. واتە بنەماکــانی دەوڵەت پێویسـتە وا سـەیریان بکرێـت، لە خۆیانـدا و بـۆ خۆیـان دروستن. ئەمە پوختەیەک بوو لە تێڕوانی هێگڵ لەسـەر ڕۆحی نەتەوە و دەوڵەت و بڕەکیش ئاین و د. عرفان دەڵێ:

"لای هێگڵ شێوەی ئاین شێوەی دەوڵەت دیاری دەکات، بەڵام ئاین لای ئەو، ئەو زەمینە رۆحییەیە کە ئایدیاڵ بەهۆیەوە لە واقیعی مرۆیی مرۆڤدا شێوەگیر دەبێت و دەردەکەوێت، گەر لەم روانگەیەوە سەیری حاڵەتی مەم لە داستانی مەم و زینی ئەحمەدی خانیدا بکەین، ئەوە عاشق بوونی بەو ئایدیاڵەی کە لەناویدا لە شێوەی زیندا خۆی نواندووە و گرتنەبەری رێگای ئاینە، بوون لەناو ئایندا لەو قۆناغەدایە کە مەم لە عیشقی ئەوەی کە لە (زین) دا دەیبینێتەوە بەرەو عیشقی هەمان شت دەڕوات لە دەرەوەی زین دا، لێرەوەیە مەم دەبێت بە کەسێکی خواپەرست"(٢٣٩)

ئەو ئاینەی لێرەدا باس کراوە وەک بوون، جیاوازە لە ئاین وەک دابونەریتێکی فەرمی کە لەمنداڵییەوە دەخرێتە مێشکمانەوە. ئاین ئەوە نییە، کە کۆمەڵگا لەناوماندا دەیچێنێت، ئەوەیە کە لە پەی بردن بە ئایدیاڵەکەی لەناو خۆمان و تووشبوونمان بە عیشقی تێی دەکەوین. نووسەر نرخاندنێکی ورد بۆ بۆچوونەکانی هێگڵ لەم بوارەدا دەکات، لە گشت لایەکەوە تیشکی روونکەرەوە دەخاتە سەر ئەم پرسە و دەنووسێ:

"رۆحی هەر نەتەوەیەک کە لەناو دەرکەوتەکانی دەوڵەتەکەیدا دەرکەوت دەکات، مۆرکێکی تایبەت دەبەخشێت بە دەرکەوتەکان و بەو مۆرکەش دەرکەوتەکان و کەسیەتی نەتەوەیەک، لە کەسیەتی نەتەوەکانی تر جیا دەکرێتەوە، ئەو مۆرکەی کە دەرکەوتەکان هەڵیانگرتووە، ئەو بنەمایەیە کە هەموو دەرکەوتەکان تیایدا دەبنەوە بە یەک(ئەو بنەمایە لە مێژوودا خاسیەتی رۆحە، بلیمەتییەکی نەتەوەیی تایبەتە بە نەتەوەیەک لە نەتەوەکان و لەناو سنووری ئەو خاسیەتەدا رۆحی نەتەوە لە

درەوشانەوە عەینییەکەی خۆیدا گوزارشت لە هەموو لایەنێک لە لایەنەکانی هۆشیاری نەتەوە ئیرادەی دەکات.واتە لەسەر ئاستی تەواوی وەدیهــاتنە کــارەکییەکەی، ئــاینەکەی، سیســتەمە سیاســییەکەی، ئاکــارەکەی، یاســاکارییەکەی، تەنــانەت کــارە هونەرەییەکەیی ئەو خاسیەتە بەشەکییە تایبەتانە لە خاسیەتە گشــتییە هاوبەشــەکەیدا پەنهــانە، واتە ئەو بنەماتــایبەتە کە بە سیماکانی خۆی گەلێک سیمادار دەکات.هەر بە هەمان شێوە دەکرێت لە لایەکی ترەوە ئەو بنەمـا گشـتییە جیاکەرەوە لەم رووداو و راســتیانەدا بــدۆزرێتەوە کە مێــژوو بەدرێــژی دەیانخاتەڕوو"". ٢٤٠ ـ٢٤١

ترایشـکە/Treischke دەڵـێ: سروشـت خێـزان دروسـت و پەروەردە دەکـات، دەوڵەتـی رەسـەنیش هەروەهـا گەلـێکە، کە خـاوەنی کـاراکتەری خـۆیەتی. دوای ئەوەی قۆنـاخ بە قۆنـاخ، شوێن پێی فەلسەفەی ئەڵمانی، ناوبراو بە تیۆرە عەقڵییەکەمان، لەسەر بیرۆکەی نەتەوە هەڵگرت، ئێستا لەم رێگەیەوە، وێنەیەکی دروسـت و تەواوی ئەو دیاردەیەمـان. لە رێـگەی تێگەیشـتنێکی عەقڵـی زانسـتییەوە، چنـگ کەوت. ئەمەش نیشـانەی بـایەخی گەورەی فەیلەسوفانی ئەڵمـانە، بە درێژایی دوو سـەدەی تەواو، کە زۆر ژیربێـژانە بە دەوری ئەم مـژارەدا مۆڵیـان خـواردووە و بیر و ئایدیای خۆیان تێدا خەست کردۆتەوە و بەشدارییەکی جددیان لە نەخشاندنیا کردووە. نووسەر، بەر لە کۆتایی هاتنی ئەم بەشە، دەمانخاتە بەردەم بۆچوونێکی هەستیار و دەنووسێ:

" ئەوەی لەم سـەردەمەدا نـاونراوە نەتەوە، تاکەکـانی تاکەکەسـی ئاکـاری نـین و پەیـڕەوی لەوە نـاکەن کە لەنـاو عەقڵیاندا بە شێوەیەکی خۆڕسک بوونی هەیە و بە شێوەیەکی

زۆر ریزپەڕ پەیڕەوی لەوە دەکەن کە لە دەرەوەی خۆیانەوە بۆیان هاتووە و لە ناویاندا وەک کولتورێک چێنراوە"(٢٤١)

پێڕەونەکردنی ئەوەی لە عەقڵدا هەیە، دیاردەی نامۆ دەنوێنێ و تاکەکانی نەتەوەش لەم سەردەمەدا، بە تاکە کەسی ئاکاری لە قەڵەم نادرێن، چونکە پێڕەوی لە عەقڵی خۆیان ناکەن. لەسەر ئاستە کۆییەکەش وەک نەتەوە، پێڕەوی لەوە دەکەن، لە غەیری خۆیاندا هەیە و لە دەرەوە وەری دەگرن و بە نامۆیی بۆیان دێت. لەبارێکی ئاوهادا، ئا لەمەوەیە ئەو میللەتانەی وا ڕەفتار دەکەن، پێیان ناووترێت نەتەوە.

تیۆری سروشتی و سروشت وەك بنەمای بوونی نەتەوە

نووسەر، لێرەدا بە کورتی بەسەر کارەکەیدا لەمەڕ تیۆرییە عەقڵییەکەی فەیلەسوفانی ئەڵمانیدا دەچێتەوە، گەرەکێتی لێرەوە بچێتە سەر تیۆرییەکی دیکەی گرنگ لەمەڕ بیرۆکەی نەتەوەوە، ئەویش تیۆرییە سروشتییەکەیە. تیۆری ئەو سروشت و دەوروبەر و ژینگەیەی کە میللەتێک تێیدا ژیان دەگوزەرێنێ. هاوسات پێی وایە رۆسۆ، بناخەدانەری ئەم تیۆرییە . بەڵام دەستەیەکی دیکە لەم سروشتخوازانە، ئەوانەن کە سروشت ئەو سروشتە کۆییەیە کە رەنگ و روو و زمان و کولتوری میللەتێک جیا دەکاتەوە لە میللەتێکی تر. واتە سروشتی مرۆڤەکان، نەک ژینگەکەیان. **گۆستاف لۆبۆن** لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا باسی دەکات. شایانی ئاماژە پێدانە، کەوا د. عرفان زۆر ژیرانە، لێرەدا پەی بەم تیۆرییە بردووە. رەنگە پێشتر، هیچ لێکۆڵەرێک ئاوڕی لە کارەکانی لۆبۆن بەو مانا و ناوەڕۆکە نەدابێتەوە.

ژینگەی سروشتی و پەیدابوونی نەتەوە

رۆسۆ ژینگەی سروشت دەکاتە بنەما بۆ لێکدانەوەی جیهانی مرۆیی. ئەم جیهانبینییە، پێی وایە، مرۆڤ چ رۆڵێکی لە مەیداندا نییە و هەرچی دەکات، لەژێر کاریگەریێتی ئەو ژینگەیەدایە، کە تێیدایە. " **ئەو پێی وایە بوونی مرۆڤ لەناو ئەو ژینگە سروشتییەدا پەنهانە کە تیایدا دەژی و مرۆڤ هیچ نییە جگە لە بەرهەمێک لە بەرهەمەکانی ژینگە سروشتییەکەیهەر لەم ڕوانگەیەشەوە بوونی نەتەوە دەبەستێتەوە بە سروشتی ئەو ژینگە سروشتییە کە مرۆڤ پێداویستییەکانی ژیانی خۆی لێیەوە دەست دەخات**"(٢٤٣)

بۆچوونەکانی رۆسۆ، ئەو ئایدیالانەی نەتەوە و پەیوەندییەکانی دەنوێنن سەرچاوە لە دوو توخمەوە وەردەگرن:

١- پێویستییەکانی بژێوی مرۆڤەکانن، واتە پێویستییە دنیایی مادییەکان.

٢- ئەو ژینگە سروشتییانەی تیایدا دەستبەر دەبن.

هەر وەک شاعیرێک هیچ نییە، جگە لەوەی لە بەرهەمەکانیدا، ڕەنگ بە دەوروبەرەکەی دەداتەوە. ئیدی بەم حوکم و بڕیارە تایبەتمەندێتی عەقڵ و هۆش و بەهرە و داهێنان لە مرۆڤ کەوڵ دەکەن و ئەم هەبووانە ناکەونە ناو هاوکێشەکەوە. لێرەدا کاریگەر سروشتە و کارلێکراو مرۆڤە. ئەمەش هیچ نییە، جگە لە زەلیلکردنی مرۆڤ و بەدەستەوسان دانانی مرۆڤ. رۆسۆ، لێرەدا قسە لەسەر دوو توخم دەکات. پێویستییەکانی بژێوی مرۆڤەکان، واتە پێویستیە دنیایی و مادییەکان، بۆخۆیان لەناو مرۆڤدان و ئەوی دیکەیان دەوروبەر یاخود ژینگە سروشتیەکەیە، ئەو پێداوستیانەی تێدا دەستەبەر دەبن. کەواتە

بەم پێیە جیاوازی نێوان کولتوور و نەتەوەکان دەرئەنجامی جیاوازی ژینگە سروشتییەکانیانە. واتە هەر یەک لە نەتەوەکان و کولتوورەکانیان زادەی دەوروبەرەکەیانە و لێرەدا مرۆڤ جارێکی تر بەو هەموو داهێنانەیەوە دەکرێتەوە ملکەچی دەوروبەرەکەی. ئەمەش گەوهەری ململانێیەکی دوورودرێژی نێوان مرۆڤ و دەوروبەرەکەیەتی. دیارە تیۆرییە ئەقڵییەکە، ئەم بنەمایە ڕەت دەکاتەوە و واقیع و سروشتی هەڵکەوتی مرۆڤ و نەتەوەکانیش هاوکات شتێکی ترمان پێ دەڵێت. هەڵبەت ئەم دوو تۆخمەش بۆ خۆیان سروشتین. بۆ ئەوەی نەتەوە لە مردن ڕزگاری بێت، دەبێت تاکەکانی بژێوی خۆیان لە سروشت وەرگرن.

"گەر بنەمای بیرکردنەوەی سروشتییانەی نەتەوە بگەڕێتەوە بۆ ئەم بۆچوونەی ڕۆسۆ، ئەوە نەتەوە بەوە ئایدیاڵەکەی دەردەکەوێت کە خەڵکی چۆنایەتییەکانی پەیوەندییە نەتەوەییەکانیان و کولتورە پیشەیی و عادەتییەکان لە سروشتی ژینگەیانەوە وەرگرن و جگە لەو ژینگە سروشتییەی خۆشیان لە هیچ سەرچاوەیەکەوە هیچ چۆنایەتییەک یان ئایدیاڵێک ناهێننە ناو کولتوورەکەیانەوە، ئەمەش لەبەرئەوەیە کولتورەکەیان بە چۆنایەتییە بێگانەکان پوختیەتی خۆی لەدەست نەدات. گەر کولتووری نەتەوەیەکیش وای لێهات لە پێداویستییەکانی بژێوی خۆی دابڕا، ئەوە دەرگاکەی واڵا دەبێت بۆ وەرگرتنی چۆنایەتی کولتوورە بێگانەکان و بەمەش زیندوویەتی خۆی لەدەست دەدات و پەیوەندییە نەتەوەییەکان لاواز دەبن نەتەوەکە بەرەو مردن دەڕوات".٢٤٥

نووسـەر ئەو بۆچوونە ڕەتدەکاتەوە، کە گەلـێ لە لێکۆڵەران، دوو فەیلەسـوفی ئەڵمـانی هێـردەر و فیختـە، دەخەنە ئەم خـانە هـزرییەوە. لەڕاسـتیدا هێردەر سەرسـام بـووە، بە رۆسـۆ. بەس کتومت بیرۆکەکانی وەرنەگرتووە. نووسـەر، بیروڕای سـمیس بە نموونە دێنێتەوە، بەدرێژی لەسـەر ئەم لایەنە تێکەڵاوییە تیۆریی و فەیلەسوفەکان دەڕوات و باس لە بونیاتی جیاوازییان دەکات. هاوکات باس لە خاڵێکی مەترسیدار دەکات، کە نابێت نەتەوە لە ڕەگوڕیشـەی خـۆی هەڵکەنـدرێ و لە سـەرچاوەی ژیـانی دوور بخرێتەوە نەتوانێ ئاو سەرچاوەکەی خۆی بخواتەوە.چونکە هەر نەتەوەیەک بەو تایبەتمەندیەی هەیەتی، کاتێ سەرکەوتوو دەبێت و دەتـوانێ پارێزگـاری لە بـوونی خـۆی بکـات، کە وەک نەمامێک لەسـەر ڕەگـی خـۆی هەڵسابێت.فەرەنسـییەکان بە نمـوونە بەو هەمـوو ئیمکـانێتەی دامودەزگـای هەمەچەشـنەوە و دەوڵەتەوە هەیـانە، دژ بە کولتـوری ناسـراو بە کۆکـاکۆلا و ماکـدۆناڵ، کە سـیمبۆلی هەژمـوونی کولتـووری ئەمەریکایە، وەسـتاونەتەوە و چەندین دەزگا و دامەزراو و بڕیاری فەرمییان تەرخـان کردووە، بۆ پاراستنی زمان و فەرهەنگەکەی خۆیان و بەربەرەکانیکردنی کولتووری بێگانەی ئەمەریکی.

سروشتی مرۆیی بوون و پەرەسەندنی نەتەوەکان

ئەم تیۆریە سروشـتی مرۆییەی لۆبۆن، تیۆرییە عەقڵییەکەی هەرسـێ فەیلەسـوفەکەی ئەڵمـان رەتـدەکاتەوە، کە پێیـان وایە، بنەمای عەقڵ هۆکاری پەرەسەندنی نەتەوەکانە. بەلای لۆبۆنەوە، ئەوەی لەنـاو مرۆڤدا سروشـتییە، بنەمـای بـوونی نەتەوەکـان و پەرەسەندنیانە.ئەوەشـی لەنـاو بنەمـا سروشـتییە مـرۆییەکەدا،

دەبێتە بنەما، میزاجی عەقڵییە. **"میزاجی عەقڵی، ئەو ئایدیاڵەیە، کە هەموو پەیوەندییەکانی نێوان تاکەکانی نەتەوە لە پێکهاتەی نەتەوەدا ڕێک دەخات و حوکمیان دەکات، ئەوەش بووەتە هیولای بەرجەستەبوونی ئەو ئایدیاڵە، هەست و سۆز و سایکۆلۆجیەتی تاکەکانی ئەو نەتەوەیەیە.ئەوەش لەبەرئەنجامی شێوەگیربوونی ئەو ئایدیاڵە لە هیولاکەدا دەکەوێتەوە، واتە ئامانجەکە، خوڵک و خوێکە کە ئەو نەتەوە پێی جیا دەبێتەوە لە نەتەوەکانی تر".(٢٤٧)**

میزاجی عەقڵی لۆبۆن، وەک ڕۆحی نەتەوە لای هێگڵ ئایدیاڵێکی جەوهەری نییە. لەلایەکی دیکەوە، میزاجی عەقڵی توخمێک نییە، لە عەقڵدا بەدی بکرێ، بەڵکو دیاردەیەکە وەک بۆماوە و سروشتێکی مرۆڤە و بە دڵنیاییەوە لە هەڵبەز و دابەزدایە و مەرج نییە، عەقڵ هەردەم لەم تیۆریەدا جێگەی بێتەوە یاخود هەر نییەتی. بەڵکو بەردەوام میزاجی کەسی، پاڵەوانی ڕووداوی سەرشانۆیە. کەواتە جیاوازییەکی فرە مەزن، لە نێوان ئەم دوو بۆچوونەدا فرە هەیە.

بۆماوە و رۆحی نەتەوە

" ڕۆحی نەتەوە یان میزاجی عەقڵی نەتەوە هەڵگری کۆمەڵە سیفەتێکی سایکۆلۆجییە کە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگوازرێنەوە.بەم پێیە دوو جۆر لە بۆماوە هەیە، بۆماوەی جەستەیی و بۆماوەی سایکۆلۆجی"(٢٥١)

هەروەک ئەوەی لە هەر ڕەگەزێک، نەوەیەکی خۆی دەکەوێتەوە. هەر گیاندار و باڵندەیەک هاوشێوەی خۆی

دەخاتەوە. ئەمە و دابەشکردنی نەتەوەکان لەسەر بنەمای زمان و ئایین و کۆمەڵگای سیاسی، کە بۆچوونێکی ترە، لۆبۆن هەردوکیان ڕەت دەکاتەوە. لۆبۆن پێی وایە:

"کۆمەڵە سیفەتێکی رەوشتی و عەقڵیین کە کار لەپەرەسەندنی نەتەوەکان دەکەن و لەپشت سیستەمەکان و هونەرەکان و بیروباوەڕەکان و کۆدەتا سیاسییەکانەوە پەنهانن.رۆحی نەتەوەش لە کۆی ئەو سیفەتانە پێک دێت"٢٥١

کورتەیەکی ئەم بیرکردنەوەی لۆبۆن لێرەدا دەخەینە بەرچاو، بریتییە لەوەی ئەم بیرکردنەوە لەسەر بنچینەی بۆماوە/ وراثی، دامەزراوە. لۆبۆن پێی وایە، رۆحی نەتەوە دەگوێزرێتەوە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەک پاش خۆی، چونکە ئەوەی شاراوە نییە، هەر جەستەیەک یاخود تاکێک و کەسایەتییەک، لە خودی خۆیدا هەڵگری کۆمەڵێ تایبەتمەندی و خەسڵەتی خۆیەتی. ئەویش ئەمانەی لە باوانەوە بۆ ماوەتەوە، لەمیشەوە بۆ نەوەی پاش خۆی دەگوازرێتەوە.

شایانی ئاماژە پێدانە، کەوا دوو جۆر بۆماوە هەیە. بۆماوەی جەستەیی و بۆماوەی سایکۆلۆجی. لۆبۆن لە تیۆرەکەیدا پشت بە بۆماوەی سایکۆلۆجی دەبەستێ. بۆماوەی جەستەیی، واتە لەئەسپ هەر ئەسپ و لە کەو هەر کەو و لە ماسی هەر ماسی دەکەوێتەوە. بۆماوەی سایکۆلۆجی، لە بواری مرۆڤیش دا، پشت بە ڕەنگی پێست و شێوە و قەبارەی ئێسکە پەیکەری مرۆڤەکان دەبەستێ. لۆبۆن کۆمەڵێ ڕەخنەی لەسەر ئەم بیرکردنەوەیە هەیە. بۆچوونێکی تریش هەیە، جیاوازی نەتەوەکان و دابەشکردنیان لەسەر بنەمای جیاوازییەکانی زمان و ئاین و

کۆمەڵگــای سیاســی دەکــات، لۆبــۆن ئەم بنەمــا کولتــورییەش بەڕاست نازانێ.

لۆبۆن باوەڕی بە کۆمەڵە سیفەتێکی رەوشتی و عەقڵی هەیە، وەک پێکهــاتە باســیان دەکــات، نەک وەک جەوهەر، بە تــایبەت رۆحــی نەتەوە. دیــارە بۆماوەکــانیش، بۆمــاوەی خێزانــی و بۆماوەی میللەتین.

"ئەوەی وا دەکات تاکەکانی نەتەوەیەک جیاوازبن لە تاکەکانی نەتەوەکانی تر پێکهاتەی ئەو سیفەتانەیە"٢٥١

نووســـەر گەشـــتێکی ورد بەنـــاو ئەم تیـــۆرەدا دەکـــات و بیروڕاکانی لۆبۆن شیتەڵ دەکاتەوە.لۆبۆن ئەو سیفەتە ڕەوشتی و عەقڵییـانە بەلایەوە سـیفەتی گشـتین و بەڕێـگەی بۆمـاوە نەوە لەدوای نەوە دەگوێزرێنەوە.هەر لۆبۆن دەڵێ: هەر تاکە کەسێک تەنها بەری بـاوک و دایکی نییە، بەڵکو بەری نەتەوەکەشـیەتی، واتە زنجیرەی باو و باپیرانیشیەتی. دیسـان لۆبۆن پێی وایە ئەو سـیفەتانەی ئەمـڕۆ لە نەوەیەکـدا هەن، هەمـان سـیفاتی بـاوانی یەکەمیانە و بێ ویست و دەسەڵاتی خۆیان بۆیان گوازراوەتەوە.

ڕەنــگە ئەم بۆچــوونە، چ شــیکردنەوەیەکی گەرەک نەبێــت. چونکە تاکێکی کوردی لەدایک بووی نێو دابونەریت و کولتور و ژینگەییەکــی کــوردی و کوردســـتانی، بە خــۆیی و تــوخم و ســیفەتەکانییەوە، کە زادەی ئەو واقـیعەن، بێگومـان جیـاوازە، لە تـاکێ نەتەوەیەکـی تـری، وەک ئەفریکـاییەک، ئەورووپـاییەک. نەک هەر ئەمەنــدە، گەر نێزیکتــرین نمــوونە بهێنیــنەوە، چــۆن فەرەنساییەک لە ئەڵمانێک، جیـاوازە، وا کوردێکیش، لە عەرەبێک و فارسێک و تورکێک جیاوازە. هەروەک چۆن سێو لە پرتەقاڵ و گەنم لە جۆ و چۆلەکە لە ریشۆڵە جودایە. ئەم جیـاوازییەش بەرهەم و دیـاردەیەکی سروشـتیی و خۆڕسـکە. ئەمەش مانـای

ئەوەیە، نە کوردێک لەوانی تر باڵاترە، لەبەرئەوەی هەموو مرۆڤن و نە باڵندەیەک لەوانی تر گرنگترە.

"مرۆڤ هەر کارێکی هەبێت ئەوە بەردەوام کوڕی نەتەوەکەیەتی، کۆی ئەو بیر و هەست و سۆزانەی کە تاکەکانی هەر نەتەوەیەک لە رۆژی لە دایکبوونیانەوە لەگەڵ خۆیاندا دەیانهێنن، رۆحی ئەو نەتەوەن، ئەمانە لە ماهیەتی خۆیاندا پەنهان و شاراوەن، بەڵام لە ئاسەوارەکانیاندا بە دەرکەوتنێکی تەواو دەردەکەون، چونکە لە راستیدا حاکمن لەسەر پەرەسەندنی نەتەوە"[٢٥٤]

لۆبۆن بۆ ئەوەی لەناو نەتەوەدا، تاکی ناو خێزان و تاکی ناو نەتەوە لە یەکتر جیا بکاتەوە، تاک بە بەرهەمی دوو جۆر لە بۆماوە دەزانێت:

١. بۆماوەی خێزانی، سیفەتە جەستەیی و سایکۆلۆجییەکانی ئەم جیاوازە لە خێزان و بنەماڵەکانی تر.

٢ــ بۆماوەی میللەتە، سیفەتەکانی دیاریکەری سیفەتە میللییەکانە و لەتاکی نەتەوەکانی دیکە جیای دەکاتەوە.بنەمای (٣) یەمیش هەیە، بەڵام کاریگەرێتی زۆری نییە. ئەویش دەوروبەری ماددی مرۆیە. کەواتە ٣ هۆکار هەن، یەک: کارای باوباپیران، دوو: کارای دایک و باوک، سێ: کارای ژینگە.

سیفەتە جێگیر و گۆڕدراوەکانی رۆحی نەتەوە

مرۆڤ، بە تاک و نەتەوە و بە کۆمەڵ، لە بارودۆخی تایبەتی و قۆناخە جیاوازەکاندا، گۆڕانیان بەسەردا دێت، چونکە بوونەوەری کۆمەڵایەتین و بە پێی یاسا سروشتییەکەی گەشەکردن و بەرەوپێشچوون، ڕەوت دەکەن. ئیمڕۆیان، نابێ لە

هەواڵنامەی کتێب

دوێنێ بچێ و شیاو نییە سبەینێش هاوشێوەی ئیمڕۆ بێت. دەرئەنجامی سیفەتەکان، کەموزۆر گۆڕانکارییان بەسەردا دێت. چونکە سیفەتەکان بۆ هەمیشەیی نەچەسپاون و دیاردەیەکی ماددی نین.

"ڕۆحی نەتەوە پێکهاتەیەکە لە سیفەتە گۆڕاو و نەگۆڕەکان، سیفەتە گۆڕاوەکان سیفەتی عەرەزیی ڕۆحی نەتەوەن و سیفەتە نەگۆڕەکان سیفەتی جەوهەریی ڕۆحی نەتەوەن "٢٥٦

نووسەر، لەسەر ئاماژەدا بە بیروڕاکانی لۆبۆن دەڕوات و باس لەو هەلومەرجە سیاسی و کۆمەڵایەتییە دەکات، نەتەوە پێیدا گوزەر دەکات. ڕۆحی نەتەوەش ناچارانە، هاوشانی ئەم تەوژمانە، ڕەوت دەکات و هەڵچوون و داچوون، بە خۆیەوە دەبینێت و وەک پێویست و گەلێ جاران ناپێویست دەردەکەوێت.

"خولق و خووی میللی ئەو خاسیەتە جەوهەرییەی میزاجی عەقڵییە کە لەگەڵ گۆڕانی خاسیەتە لاوەکییە گۆڕاوەکاندا ئەو ناگۆڕێت و وەکو خۆی دەمێنێتەوە.گەر نەتەوەیەک لە خولق و خوویدا ئەوە دەرکەوتبێت کە ئازایە و مل نادات بۆ هیچ هێزێکی دەرەکی.بەڵام سەردەمێک بێتە پێشەوە و بارودۆخێکی وا دروست بێت، کە ئەو نەتەوە تیایدا مل بۆ هێزە دەرەکییەکان کەچ بکات لەراستیدا بەمە خولق و خووی ئەو نەتەوەیە لە ئازایەتییەوە نەگۆڕاوە بۆ ترسنۆکی"٢٥٧

ئەو دیاردەی ترسنۆکییە. کاتییە و دوای بەسەرچوونی هەلومەرجە نالەبار و سەختەکە، ئەو نەتەوەی پێیدا تێدەپەڕێ. خەسڵەتی ئازایەتی و دلێری، جارێکی دیکە، دێتەوە دۆخی ئاسایی پێشووی خۆی. ئەمەش دیاردەیەکی سروشتییە، سیفەتەکان شیاوی ئەوەن بەرز و نزمییان بەسەردا بێت. نووسەر داواتر باس لە سیفەتە جێگر و گۆڕاوەکان دەکات .

ڕۆحی نەتەوە و دەرکەوتەکانی

ڕۆحی نەتەوە لە کۆی کۆمەڵێ سیفەت و خولق و خووی میللی پێکهاتووە، بە درێژایی سەدان ساڵ، ڕۆڵەکانی لە هەڵسوکەوت و تێکەڵ بوون و گوزەران و پەیداکردنی ئەزموونی ڕۆژانە ئاوێتە بوون. هەڵبەت مەرج نییە، ئەم دیاردانە، لای نەتەوەکان، وەک یەک دەرکەون. هەر نەتەوەیەک بە درێژایی ئەو ئەزموونەی پەیدای دەکات و هەیەتی، لەناو جەرگەی ژیانە کۆمەڵایەتییەکەدا، کۆمەڵێ خاسیەتی تایبەت بەخۆی تێدا شین دەبێت و سەرهەڵدەدات. ئەڵمانەکان بە هۆی زیرەکی و دیسپلین و ئیشکردنیانەوە، بە درێژایی شۆڕشی تەکنەلۆژیا، میللەتێکی باڵا دەست و دەست ڕەنگینن لەم بوارەدا، تا ئێستاش هەروا ناسراون، کەچی لە ناوماڵ دا، وەک خێزان و کولتوری خواردن ئامادەکردن دەوڵەمەندی بە چێشتخانەیانەوە دیار نییە و پێکهاتەی خێزان تێیاندا، کەم و سستە. ئەمەش بەهۆی کارکردنی زۆرەوەیە.

فەرەنسییەکان، خاوەنی بیری ئازاد و داهێنانن لەم بوارەدا و هاوکات دیاردەی خواردن و خێزان لایان، گەلێ بەرچاوە.تەنانەت، نوکتەیەک هەیە دەڵێ: فەرەنسی خواردن دروست دەکات و دەیخوات، بەڵام ئەڵمان خواردن قووت دەدات. ئیتالییەکان، جگە لەوەی خاوەن فەرهەنگێکی هەمەجۆر و دەوڵەمەندن لە خواردن دا، بە دیزاینی جلوبەرگ و پێڵاو دروستکردنیش ناوبانگیان هەیە، زۆر خاوەن سەلیقەن و هۆڵەندی بە کشتوکاڵ و گوڵ و گوڵزار. ئیسپانییەکان بە خواردن و وەرزش ..هتد.

هاوکات دەبێت بووترێ، کەوا هەندێ دەرکەوتە هەن، لە نەتەوەیەکەوە دەگوێزرێنەوە بۆ نەتەوەیەکی تر، بە ئاشتی یاخود بە شەڕ، وەک ئایین و زمان. دیارە لەگەڵ گوێزانەوەکەدا، تەنیا دەرکەوتەکە دەگوزرێتەوە، دەنا جەوهەری دەرکەوتەکە، کە خولق و خووی میللیی نەتەوەکەیە، ناگوازرێتەوە. لە لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاری لە نێوان ٥ نەتەوەی ئەوروپایدا: فەرەنسی F ، ئەڵمانی D ،ئیتالی I، ئیسپانی S و ئینگلیزدا E، ئەم ئاکامەمان لە خەسڵەتیان بەرچاو دەکەوێت:

لە دابوونەریت دا: F بەڕێز و بە ماریفەت، D بەخشندە و راستگۆ، I خاوەن دابونەریت و بە ئوسوڵ، S بە تەوس، E لەخۆبایی و لووت بەرز.

لە ئیشووکاردا :F بێباک و ئازا، D وەک هەڵۆ، I وەک رێوی، S دلێر و نەترس، E وەک شێر.

لە زانست دا: F لەهەر شتێ شتێک دەزانێ، D پێشەنگ و وەستا، I لێزان، S رێکوپێک و بەدیقەت، E فەیلەسوفێکی باش.

لە ئایین دا : F چالاک و کۆششکەر، D لەخواترس، I دابوونەریتی، S پڕوپووچی، E بە بایەخەوە.

"کاتێک زمانی نەتەوەیەک یان ئایینەکەی لەلایەن نەتەوەیەکی ترەوە وەردەگیرێت، ئەو زمان و ئاینە لەگەڵ میزاجی عەقڵی ئەو نەتەوەیەدا ساز نییە، چونکە ئەو نەتەوەیە خاوەنی خولق و خوویەکی تایبەت بە خۆیەتی، هەر ئەمەش وا دەکات کە ئەو زمانە یان ئاینەی کە لە نەتەوەیەکی ترەوە بۆی هاتووە بە شێوەیەک وەربگرێت کە خولق و خووی خۆی بکاتە جەوهەر بۆیی و لە رێگەیەوە بینوێنێت، واتە بە مۆرکی خۆی مۆرکی بکات". ٢٥٨ ـ ٢٥٩.

هەندێ دەرکەوتە هەن، بە زۆر بەسەر نەتەوەی تردا، دەسەپێندرێن، وەک ئەوەی زمانی تورکی بە زۆر بەسەر کورددا، سەپێندراوە. یاخود ئایینی ئیسلام، کە لە بنەڕەتدا هی عەرەبە، بەرگێکی جیهانییان کردۆتە بەر و، گوایە بۆ هەموو نەتەوەکانە. شاعیرێکی کورد، شیعرێ بنووسێ، هونەرمەندێکی گۆرانییەک بچڕێ بە تورکی، وا ئەو بەرهەمە سیما و خەسڵەتی ئەو زمانەی پێی وتراوە و نووسراوەتەوە و زمانەکەی بەکارهاتووە، دەگرێت و دەبێتە موڵکی ئەدەب و هونەری تورکی. دەنا وا نەبوایە، تورک شانازییان بە یەشار کەمال و برایم تاتلیساسەوە نەدەکرد. چونکە زمانەکە خولق و خووی تورکی بەرجەستەکردووە. کوردێکی موسڵمان، لە گوندێکی بناری قەندیل، دوعا و نزا و پاڕانەوە لە خودا دەکات، بە زمانی عەرەبی ئەم کارانە ئەنجام بدات، وا راستەوخۆ خزمەتی زمان و دینەکەی عەرەب دەکات. یاخود هەر لێرەوە بە نانەسکی و قەرز و قۆڵە، برە پارەیەک پێکەوە دەنێ و بەسەر هەزاران ئەرکی دیکەدا، باز دەدات و پێی دەچێ بۆ حەج و عەمرە لە بنەڕەتدا. ئەم کارانە چ پێوەندییەکییان بە فەرهەنگی کوردییەوە نییە و مەسەلەیەکی مەزهەبییە.

تیۆری دروستەیی و دروستکردنی نەتەوە

"هیگڵ مانایەکی عەقڵی دەدات بە نەتەوە و دەوڵەت، نەتەوە لای ئەو پێش ئەوەی هەر شتێک بێت ئایدیاڵێکی ناو عەقڵە و ئەو ئایدیاڵەش رۆحی نەتەوەیە، بەبێ ئەم رۆحە نەتەوە ناتوانێت ببێت.هەر ئەو رۆحەشە دەبێتە بنەمای یەکەمیی بۆ ئاین و ئاکار و هونەر و دەکەوتە کولتووریەکانی تری نەتەوە، بەبێ ئەو رۆحە کولتور بوونی مومکین نییە، چونکە کولتور پێکهاتەی

کۆمەڵە دەرکەوتەکەیە کە دەرکەوتەی ئەو رۆحەن و بەبێ بوونی ئەو رۆحی بوونیان نییە"٢٦٢

هێگل، مانایەکی ئەقڵی دەبەخشێ بە نەتەوە، بەڵام تیۆرییە دروستەییەکە، لێرەدا کولتورییەکەیە، مانای پێچەوانەی هێگل دەدات بە نەتەوە، پێی وایە لە کولتورە نەتەوەییەکەوە، ڕۆحی نەتەوە سەر دەردێنێ و پێک دێ. کەواتە ڕۆحی نەتەوە بنەما یان ئایدیاڵێک نییە، بەڵکو پێکهاتووە لە بیرەوەریی و ئیرادەی کۆیی . کولتورەکە لە ریگەی توخمەکانی خۆیەوە، ڕۆحی نەتەوە لەناو سایکۆلۆجێتی تاکەکاندا، ساز دەکات و ئەو میللەتەش، بەو ڕۆحە، یەک ئاڕاستە و یەک ئامانج دەبن. بە کورتی گەرەکیانە پێمان بڵێن، کولتوری نەتەوە، زەمینەی ڕسکانی نەتەوەیە، لەبەرئەوەی بەر لە دروستبوونی نەتەوە، کولتور هەبووە. بەڵام هێگڵ دەڵێ :

" رۆحی نەتەوە یان نەتەوە وەک پەتییەک پێش کولتور لەناو عەقڵدا هەیە و دەبێتە بنەمای بوونی ئەو کولتورەی کە لە وەدیهاتنی ئەو ئایدیاڵە دەکەوێتەوە.تاکە نەتەوەییەکانی نەتەوە لە لای هیگڵ ئەوانەن کە پاک بوونەتەوە لەو کولتورە باوەی کۆمەڵگاکەیان ".(٢٦٣-١٦٢)

کەواتە عەقڵ، لانک و پزدانی نەتەوەیە، پێش دەرکەوتنی وەک بوویەکی پەتی، لێرەدا ئامادەیە و هەیە. چونکە چ کاتێ نەبووە، کولتور، بە تایبەت هی دروستەیی بتوانێ، ئەو وێنە و ئاماژانەی ئێمە لە ڕێگایانەوە لە نەتەوە دەگەین، بۆمان دروست بکات. د. عرفان بەرامبەر بەم بۆچوونە دروستەییە دەڵێ:

" ئەو تاکانەی کە دواتر نەتەوە پێکدەهێنن، دەبنە هەڵگری ئەوەی کە لە کولتوری ئەو کۆمەڵگایەدا هاوبەشە و هەر یەک

لەوان ئامادەیی تیایە بۆ ئەوەی ئەو کولتورە هاوبەشە وەک کۆمەڵە بنەمایەک لەناویدا ریشە داکوتێ و ببێتە سەرچاوە و بنەمای هەر بنەمای هەر جوڵەو هەڵسوکەوتێک کە لەودا دەرکەوت دەکات".(٢٦٣)

لێرەدا جارێکی تر بایەخ دەدرێ بە بنەما کولتورییەکە، تا ڕادەی ئەوەی کە ماهیەتی نەتەوە دیاری دەکات، کولتورە پەسەندکراوەکەیە.

نەتەوە لە نێوان ڕەگەز و کولتوردا

ئێرنست رینان، یەکێکە لەوانەی کولتوری هاوبەش، بە پێش مەرج و پێشخانی رۆحی نەتەوە دەزانێ. هاوکات بەو سیستەمەیەشی دەزانێ، کە کولتوری کۆمەڵگا کاری پێ دەکات. بۆ سەلماندنی ئەوەی کە "**بیرەوەری**" هاوبەش هەوێنی نەتەوەیە، کۆمەڵێ نموونە لە مێژووەوە دێنێتەوە، وەک ئیمپراتۆرییەتەکانی چینی و میسری. باس لە جیاوازی دین لەم دوو دەسەڵاتەدا دەکات. بۆ جیاوازی رەگەز و نەتەوەش نموونەی دێنێ، کەوا ڕەگەز نابێتە بنەما بۆ دروست بوونی نەتەوە، چونکە لێرەدا کولتور نابێتە هۆکاری دروستبوونەکە. بۆ جیاکردنەوەی ڕەگەز لە نەتەوە باس لە ڕەگەزی جەستەیی و ڕەگەزی زمانی دەکات.

د.عرفان، لەسەر ئەم باس و بۆچوونانە، بە درێژی دەڕوات، تیشک دەخاتە سەر بۆچوونی رینان، لە هۆکاری هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆەکان و دەڵێ: پێ وایە، کولتور و بیرەوەری هاوبەش هۆکاری هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆرەکان نەبووە. سەبارەت بە دەوڵەتی عوسمانیش، هەمان بۆچوون دووبارە دەکاتەوە.

بنەمای پەیدابوونی کولتور و بیرەوەری هاوبەشی نەتەوەکان

ئەم بۆچوونە پێی وایە، کولتوری هاوبەشی نێوان کۆمەڵە ئەتنیکێکی جیاواز، بنەمای دروست بوونی نەتەوەیە. بە هەمان شێوە سازبوونی کولتورێکی هاوبەش لە نێوان کۆمەڵە ئەتنیکێکی جیاوازدا، دەگەڕێنێتەوە، بۆ چەند هۆکارێکی کۆمەڵایەتی و مێژوویی جیاواز. ئەمانە کەم و زۆر بنچینەی بیروڕای رینانە، بۆ دروست بوونی نەتەوە. نوسەر، جارێکی تریش ئەم بیروڕایانە شەنوکەوو دەکاتەوە، هەموو ئەو نموونانەی رینان بۆ سەلماندنی بۆچوونەکەی دروست بوونی نەتەوەی فەرنسی و ئیتالی و... تاد. هێناویەتەوە و پشتیان پێ دەبەستێت. د.عرفان ڕەتیان دەکاتەوە و پێی وایە دوورن لە لۆژیکەوە.

بیرەوەری هاوبەش وەك بنەمای راستەقینەی نەتەوە

کاتێ رینان پرسیار دەکات و مەبەستێتی بزانێ، ئەو بنەمایانەی نەتەوە لێیانەوە دێتە ئاراوە چییە؟، بۆ گەیشتن بە وەرام، بۆچوونێکی قورس دەردەبڕێ و پێی وایە، رەگەز و زمان و جوگرافیا و بەرژەوندی هاوبەش، هەموو ئەم توخمانە، چ ڕۆڵێکیان نییە و نابنە فاکتی دروست بوونی نەتەوە. بۆ نموونە: سویسرا و ئەمریکا، لە چەند ڕەگەزێکی جیاواز پێکهاتوون، کەچی نەتەوەن. بەلای رێنانەوە نەژادی پاک نییە، وڵاتانی ئینگلستان و فەرەنسا و ئیتالیا، لە کۆمەڵێ خوێنی تێکەڵاو دروست بوون. تاکی سەر بە رەگەزێک جیاوازە لە تاکی ناو نەتەوەیەکی سەر بە هەموو رەگەزەکانە، ئەوانەی هەموویان گۆڕاون بۆ پێکهاتەی نەتەوە. هەروەکو ئەوەی فارسەکان داوا

لەنەتەوەکانی تری ئێراندەکەن، زمانی جیاواز گرنگ نییە، گرنگ ئەوەیە هەمــوو ئێـرانین و بە فارســی قســە دەکەیــن و لێـک تێدەگەین و ئاڵای ئێران کۆمان دەکاتەوە.

لەسەر زمانیش، رینان هەمان بۆچوونی، وەک لەسـەر ڕەگەز هەیە. لە ئەمریکـا و ئینگلســتان و ئەمریکــای ئیســپانی دا، یەک زمـان بەکـار دێ، بەڵام یەک نەتەوە نـین. بەپـێچەوانەی ئەمەوە سویسـرا، نمـوونەیەکی تـرە، چـونکە لەسـەر ڕەزامەنـدی لایەنە جیاوازەکان دروست بووە. لەم وڵاتەدا ٣ـ٤ زمانی تێدا بەکاردێ. ئەمە گرنگ نییە، واتە خەسڵەت و بنەما و ویستی زمان چ ڕۆڵ و گرنگییەکـی نیـیە، بەڵکـو گرنـگ هەبـوونی ئیرادەی هاوبەشـی خەڵکی سویسرایە بۆ یەکگرتن، سەرەڕای جیاوازی زمانەکان.

د.عرفان وەرامێکی لۆژیکی ئەم بۆچوونە نادروستە، دەداتەوە و پێـی وایە رینـان لەوەدا کەوتـۆتە هەڵەوە، جیـاوازی نێـوان دەوڵەت و نەتەوەی نەکردووە. بەڵگەنەویستە کە بۆچوونەکەشی دروستە، بە نموونە: ئەوەتا عێراق و تورکیا، یەک دەوڵەتن، دوو نەتەوە دوو زمـانی جیـاوازی تێـدایە و کولتـورە دروسـتەیی و نەتەوەخوازییەکە، نەبۆتە مایەی دروستکردنی نەتەوەیەک. ئێران فرە نەتەوەیە و هەرگیز نابێتە یەک نەتەوە. رینان، لەسەر ئاین و جوگرافیـا و بەرژەوەنـدی هاوبەشـیش دەدوێ، چ بەهایەکیـان وەک بنەمـا بـۆ دروسـتبوونی نەتەوە بـۆ دانـانێ. نووسـەر بەمجـۆرە ویشـتگە بە وێسـتگە لەگەڵ خۆیدا گەشـتمان بەنـاو باسەکەدا پێ دەکات، تا دەگاتە لای پێناسە ناسراوەکەی رێنان کە دەڵێ:

"نەتەوە رۆحـێکە، پرەنسـیپێکی رۆحییە.دووشـت هەن کە لەراسـتیدا یەک شـتن ئەم رۆحە پێکـدەهێنن:یەکێکیان بـوونی

میـــراتێکە لە نەریـــت و بیرەوەرییەکـــانی رابـــردوو، دووەم ڕەزامەندی هەنووکەیی و ئارەزووی پێکەوە ژیان و بوونی ئیـرادەیەک بـۆ درێـژەدان بەو نەریـت و بیرەوەرییـانەی کە بەرهەمی پێکەوە ژیانن و بە میرات ماونەتەوە".٢٧٣ ـ٢٧٤

پاشـان نووسـەر، دەکەوێتە سـەر بەراوردکـاری و نیشـاندانی جیاوازی **ڕۆح** لە لای رینـان/ R و هیگڵ/H و پێی وایە شـتێکی ڕواڵەتییە.

R. ڕۆح پێویستی بە توخمی ئیرادەیە بۆ خۆ نواندنی.

H. ڕۆح تاکانە و یەکە و هەر خۆیەتی.

R ـــ ڕۆح لە رابـــردووی هاوبەشـــی کـــۆمەڵە ئەتنیکێـــک وەردەگرێ.

H. ڕۆح لە عەقڵی تاکەکانی ناو میللەتدا هەیە.

R ـــ ڕۆح لەو نەریـــت و بیرەوەرییـــانە، وەردەگـــرێ، کە لەرابردوودا گوزراونەتەوە بۆ ئێستا و

ئەوە ئیرادەیە بەرەو ئایندەی ئاڕاستە دەکات.

H ـ ڕۆح لە رێگەی ویستەوە هەوڵی خۆئاشکراکردنی خۆی دەدات، لەناو واقیعێکی ماددیدا.

R ـ ڕۆحی نەتەوە پێکهاتەیەکە لە ویسـت و بیرەوەرییەکـانی ڕابردوو.

H. ڕۆح شتێکە وەدی دێت، شتێک نییە کە پێک بێت.

R ــ ڕۆح جەوهەر نیـیە و تاکـانە نیـیە، پێکهـاتەیەکە لە دوو توخم:بیرەوەری و ویست.

H ــ ڕۆح کـاتێ عەینـی/ کـۆنکرێتی دەبێـتەوە، کە لەکـار و کردەوەی کەسـەکاندا شێوەگیر دەبێت. دوای شێوەگیربوونی لە نەوەکانی داهاتوودا نابێتەوە بە رۆحێکی پەتی.

R- ڕۆح لە دەرەوەی خۆمانەوە دێتە ناومانەوە و حوکممان دەکات.

H- ڕۆح لەناوماندایە و دواتر دێتە دەرەوە و خۆی لە ڕێگەی ئێمەوە ئاشکرا دەکات.

R- نەتەوە پێش ئەوەی پێکهاتەی کۆمەڵە ئەتنیکێک بێت، ڕۆحە.

H- نەتەوەی داهاتوو، ڕۆحی لەناو خۆیدا دەبێت، وەک ئەوەی پێشوو، ئەویش ڕۆحەکەی ناوخۆی شێوەگیر دەکات.

R- ئەم ڕۆحە پێکهاتەیەکە لە بیرەوەری هاوبەشی ئەتنیکەکانە لە رابردوودا و پاشان لە

ڕێگەی ئیرادەی تاکە کەسەکانەوە، لە کار و کردەوەکانیاندا، ڕەنگی پێ دەدرێتەوە.

H- ڕۆح ئازادە، جگە لەخۆی پەیوەست نییە، بەهیچ شتێکی ترەوە، لە خۆیدا و بەخۆی و بۆ

خۆی هەیە.

R- ڕۆح بەبێ وابەستەبوونی بە رابردووەوە بوونی نابێت.

H- ڕۆح پێویستی نییە بۆ بوونی لە بوونی خۆیدا هەیە. ئەمەش بە بەڵگەی ئەوە

جەوهەری ڕۆح ئازادییە.

R- ڕۆحی نەتەوە، لەناو کەسەکاندا، بوونێکی پێشینەی نییە و بەڵکو لە ڕابردوودایە.

H - هەر لەمەشەوەیە، کە مرۆڤ لە خۆیدا ئازادە.

R- نەتەوە وەک تاکەکەس بەری ڕابردوویەکی دوور و درێژی ڕەنج و قوربانی گوێڕایەڵییە،

نەریتی باوباپیران لە هەموو شتێک ڕەواترە. ئێمە بە ڕەنجی باوباپیران بووین بەوەی
که ئێستا هەین.

R- ڕۆحی ئێمە، پەیوەستە بە پێشینەکانمانەوە و بەبوونی ئەوان ئێمە هەین و بەبێ
بوونی ئەوان ئێمە بوونمان نییە، ئێمە ئەوەین، ئێوە بوون، ئەوەش دەبین کە ئێوەن.

R. لێرەدا ئازادی نابێتە خاسیەتی جەوهەریی ڕۆح.

R- وابەستەبوون و بەندیەتی، خاسیەتی ئەو ڕۆحەیە، کە رینان بە ڕۆحی نەتەوەی
دەزانێت.

"نەتەوە لای هیگڵ ئایدیالێکە واتە رۆحێکە، ئەم رۆحە پێویستی بە توخمێکی تر هەیە کە ئیرادەیە، تا شێوەگیر بێت و بنوێنرێت." ٣٧٥

د. عرفان لەم بوارەدا ماندووبوونێکی زۆر دەکێشێ، تا بەر و پێشی بیروڕاکانی رینان، شی بکاتەوە و بەوانەی هیگڵی بەراورد بکات. دواجار دەگاتە ئەم ئاکامە و دەنووسێ:

" گەر لای هێگڵ خواستە بەشەکییەکانی تاک لە خواستەکانی نەتەوەدا وەدی بێن و خواستە هەمەکییەکە عەقڵییەکانی نەتەوەش لە رێگەی وەدیهاتنی خواستە بەشەکییەکانی تاکەکانەوە وەدی بێت، ئەوە لای رینان خواستە تاکەکەسییەکانی تاکەکانی ناو نەتەوە بەردەوام دەبێت ببنە قوربانی بۆ خواستە گشتییەکانی نەتەوە، بەبێ ئەو قوربانییە، ئەو یەکبوونەی کە نەتەوە لەسەری دامەزراوە، ناتوانێت خۆی راگرێت، رێنان ئەم قوربانیدانەی تاک بە خواستەکانی خۆی بۆ

خواستەکانی نەتەوە بە هۆشیاری ئاکاری ناو دەبات و ئەو هۆشیارییەش بە هۆشیاری نەتەوەیی دادەنێت.بۆ ئەوەی ئەو هۆشیارییە ئاکارییەش بوونی خۆی بسەلمێنێت، دەبێت تاکەکەس لە پێناو بەرژەوەندی گشتیدا خۆی بکاتە قوربانی ".(٢٧٦)

ئەم بۆچوونەی رینان، رێخۆشکەرە بۆ تیۆرەکانی نەتەوەخوازی لەسەدەی بیستەمدا، باس لە دروستکردنی نەتەوەکان دەکەن لە ڕێگەی ویست و خواست و ئارەزووی خۆیانەوە. بەمەش دەیانەوێ بڵێن نەتەوە بەرهەمی ڕێکەوتنی تاکەکانە، لە نێوان خۆیاندا، **گرێبەستی کۆمەڵایەتی** بکەن. رینان هەر لەم بوارەدا لای وایە تاکە کەسەکان وەک بەش قوربانی بە بەها و شتەکانی خۆیان دەدەن، لە پێناوی گشتدا، کە نەتەوەیە.

نووسەر ئاماژە بەوەش دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا تیۆرە دروستەییەکەی رینان، بە سادەیی لە سەدەی ١٩ دا بڵاوکراوەتەوە، تا هەنووکەش بایەخی زیاتر پێدەدرێت لە لایەن لێکۆڵەرە مۆدێرنیستەکانی سەدەی بیستەمەوە گوزارشتی زیاتری لێ دەکرێت، تا تیۆرە سروشتیەکەی لۆبۆن، کە گرنگییەکی ئەوتۆی پێ نادرێ دەکەوێتە پەراوێزەوە و تاوانباریش دەکرێ بەوەی کە بۆن و بەرامەی ڕەگەزپەرستانە و دژە مۆدێرنیزمەی هەیە.

عەبدولسامەد کتێب

بەشی سێهەم: تیۆرەکانی نەتەوەخوازی و دروستکردنی نەتەوە

ڕەنگە زەقترین باسی ئەم کتێبە، ئەم بەشە بێت. بۆ دۆزینەوەی ئەو کۆد و کلیلانەی، بەرەو دیوی ناوەوەی ئەم بیرکردنەوە و تیۆرییەمان دەبات، پێویستە هەر لەسەرەتاوە لەوە حاڵی ببین، کەوا تیۆربازەکانی ئەم مەیدانە، هەموو هەوڵ و کۆششیان بۆ ئەوەی بە پێی میتۆد و قاڵب و دەستووری نەتەوەخوازی، بە گەزومقەستی مۆدێرنیزمەکەی خۆیان کۆمەڵگاکان بە پرۆسەی دروستکردن و وێستگەی داڕشتن، بە هۆی کۆمەڵێ فلتەرەوە تێپەڕێنن و دواجار شتێکی لێ دروست بکەن ناوی "نەتەوە"ی لێ بنێن. گرنگ ئەوەیە دوگمەی دروستکردنە لەبەر دەست ئەواندا بێت و ڕەشمەی کارەکە بەدەست خۆیانەوە و دواجاریش خۆیان بڕیار لەسەر دروستکراوەکە بدەن و مۆری پەسەندی لێ بدەن. ئەمەش چەند تیۆرییە دوو هێندە سیاسەتە و بە کۆمەڵێ سەرەداوی ترسناکەوە بەستراوەتەوە.

بەڵگەنەویستە هەر شتێک دروستکراو/ بەرهەمهێنراو بێت، ئامانجێکی دیاریکراو وا لە پشتییەوە. ئەم جیهانە مۆدێرنەیەی، کە ئەورووپای ڕۆژئاوا خۆی کردۆتە خاوەنی گەرەکێتی بۆ بوونەتەوە، کارخانە دروست بدات بەو پێودانگی نەتەوەخوازییەکەی خۆی، کە لەهەنووکەدا لەگەڵێ لە دەوڵەتە دەستکردەکان دا بەرقەرارە. لە ڕوانگەی گێلنەرەوە، نەتەوە پێش

کۆمەڵگای پیشەسازی نەبووە.کەواتە نەتەوە زادەی هەناوی کۆمەڵگای پیشەسازییە. ئەمەش بۆچوونەش لە بنەڕەتدا بنەمایەکی سیاسی حەشاردراوی هەیە. هەڵگرانی ئەم ڕوانگەیە بۆ گەیشتنیان بەم ئامانجە پێویستیان بە یەکەی سیاسی و یەکەیەکی کولتووری هەمئاهەنگ بن هەیە. هاوکێشەکە بەم شێوەیەی لێ دێت: دەوڵەت وەک یەکەی سیاسی و نەتەوەخوازی وەک یەکەی کولتووری، دەرئەنجام دەتوانرێت نەتەوە دروست بکرێت.

هەڵبەت لەسەردەمی کۆمەڵگای کشتوکاڵیدا هاتنە دی و جێبەجێکردنی ئەو ئەرکانە مەحاڵە، چونکە هیچ کام لە کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکان خاوەن دەوڵەت نەبوون و نین . هەروەها لە کۆمەڵگای کشتوکاڵیدا کۆمەڵێ بەربەست و چەڵەمە هەن، زاڵ بوون بەسەریدا ئەستەمە. بۆ نموونە بەلای گێلنەرەوە ئەو زمان و کولتوورەی قۆناغی کشتوکاڵی، کولتوورێکی میللی(کێویی)ە و گەرەکە بەهۆی کەلتوورێکی فەرمییەوە بکرێت بە (باخچەیی). مانای ئەمەش دەکاتە گۆڕینی بووە خۆڕسک و سروشتییەکانی وەک زمان کولتوور بۆ شتە دروستکراوەکان. لای مۆدێرنیستەکان شتی ڕەسەن و بنچینەیی و ئۆرگینال، گەر خوایی و سروشتی و عەقڵیش بن، بوونیان نییە، چونکە پێیان وایە دەبێت هەموو شتێک دەستکردی مرۆڤ بێت و لە کۆمپانیایەکی ئەوانەوە بەپێودانگی تیۆرییەکانی خۆیان دروستکرا بێت. مۆری کارخانەکەی خۆیانی لێ بدرێ و لەو پەڕی ناچاریدا دەڵێن ئەو بووانە بە شێوەیەکی هەڕەمەکی و بە ڕێکەوت سەریان هەڵداوە. د. عرفان وتەنی:لە کۆمەڵگای

کشـــتوکاڵی دا(ئـــامراز) لای بەکەری کـــارەکەیە هەروەک چـــۆن زانین و بەکارهێنان و سیستەمی کارکەدنی لای بکەرە. بەڵام لە کۆمەڵگای پیشەسازی دا(ئامێر) سیستەمی کارکردنەکەی لەناو خۆیـــدایەتی و کەســـێکی دەیبزوێنـــێ و کـــاری پـــێ دەکـــات. سەرچاوەی ئەم بۆچوونەش دەگەڕێتەوە بۆ لای ڕێنان.

"بەم پێیە نەتەوەخوازی هەڵگری ناوەڕۆکێکی سیاسی پەتییە و هەوڵی ئەوە دەدات لە ڕێگەی پاراستنی هەماهەنگی یەکەی کولتووری لەگەڵ یەکەی سیاسیدا ئەو کۆمەڵگا پیشەسازییەی کە هاتووەتە ئاراوە ناو بنێ نەتەوە، تا هیچ گروپێکی کۆمەڵایەتی یان هیچ ئیتنیکێکی ناو ئەو دەوڵەتە ڕەوایەتیی ئەوەی نەمێنێ خۆی وەک نەتەوە پێناسە بکات". (٣٠٦)

ئێمە دەزانین بنەچە و ڕەسەنایەتی، لە کۆمەڵگای کشتوکاڵیدا، چەنـــد بـــایەخی خـــۆی هەیە.لە ئێســـتای جیهـــانی گلۆبـــالیزم دا، مۆدێرنیستەکان زۆر کار لەسەر سڕینەوەی ئەم بنەمایە دەکەن، و دەیانەوێ کۆمەڵگایەکی هەمەڕەنگی فەرمی یەک فۆڕم و یەک نـــاوەڕۆکی بـــێ ڕەگوڕیشـــە ســـاز بـــدەن.هەموو ئەمەش لە کۆمەڵگایەکی پیشەسازیی و لە ڕێگای سەراپاگیرکردنی فێربوون و خوێنـــدن بـــۆ کولتـــووری بـــاخچەییەکە، بە پێـــوەرێکی سیاســـی گرنگـــی کۆمەڵگـــای پیشەســـازی. بەڵام دیســـانەوە نەیـــانتوانیوە بە تەواوی مەرامەکـــانی خۆیـــان بگەن، چـــونکە بـــایەخی مـــرۆڤ بـــۆ بنەچەی خـــۆیی و ڕەســـەنایەتی بـــوون و زمـــان و کولتـــوورەکەی شتگەلێک نییە بەسانایی دەستبەرداری بێت. بگرە ڕۆژانە ویستی بـــۆ مـــانەوە و پاراســـتنی بـــووە سروشـــتیەکانی خـــۆیی و گۆمەڵگـــاکەی لەبـــرەودایە. بەم جـــۆرە مۆدێرنەکـــان لە هەوڵـــی

ئەوەدان بڵـێن بـێ بـوونی پێداویسـتییەکانی وەک دەوڵەت و نەتەوەخـوازی، بـوونی نەتەوە خەون و مەحـاڵە. هەر خـودی گێلنەر پێی وایە کۆمەڵێ ڕێگر و بەربەست هەن لە کۆمەڵگای کشتوکاڵیدا هەمئاهەنگ نین بۆ دروستکردنی نەتەوە. د. عرفان بەرپەرچـی بەیەک بەیەکـی بۆچوونەکـانی گێلـنەر دەداتەوە و وەرامی پێویست دەخاتە بەردەم خوێنەر.

"بەپێـی تێڕوانینـی مۆدێرنسـتەکان، نەتەوە وەک هەر دروستکراوێکی تەکنیکی بەرنامە و پلان بۆ دروستکردنەکەی دادەنرێت، بەمەش پلانـدانان بـۆ دروستکردنی نەتەوە دەبێتە بەشـێک لە پرۆسـەی نەتەوە، ئەم پرۆسـەی {پێکهێنـانی نەتەوە}پلانی بۆ دانراوە، پرۆسەیەکی مۆدێرن بوو کە لە پێش ساڵی ١٧٨٩ دا شتی وا ڕوونەدابوو".٢٨١

وەک باسـمان کـرد، گـوایە نەتەوە بەرهەمـی مـۆدێرنەیە، ئەمەش هەردوو بەرەی مۆدێرنیسـت و ئیتنۆسـیمبۆلییەکان لەسـەری هـاوڕان. نووسـەر لە مەرامە خـراپ و بۆچـوونە چەوتەکانی گەوهەری ئەم خاڵە باش حاڵی بووە، بۆیە بەم کارە قەبەوە و گشـتگرە، ڕەتـی دەکـاتەوە. لە شـوێنێ ئەو بۆچـوونە، سمیسی پێی وایە مۆدێرنیزم بە دوو شێوە خۆی دەنوێنێ: کە بریتین لە یەکەم: شێوەی کرۆنۆلۆجی، کە ئیتنۆسیمبۆلیستەکان پەیـڕەوی لێـدەکەن و جەخـت لەسـەر ئەوە دەکەنەوە، نەتەوەخـوازی وەک ئایـدۆلۆجیا و ئیتنـۆس تـاڕادەیەک نـوێیە. دووەم: شێوەی سۆسیۆلۆجی: مۆدێرنیستەکان رابەرایەتـی ئەم دید و روانگەیەش دەکەن پێیان وایە، نەتەوەخوازی بریتی نییە لە داهێنـان و شـتی کـۆن، نـوێ کـردنەوە، بەڵکو نەتەوەخـوازی

پێشتر هەر نەبووە. لای ئەمانە" نەتەوەکان و دەوڵەتی نەتەوەیی و ناسنامەی نەتەوەیەیی"، هەموویان بەهەمان شێوە بەرهەمی سەرهەڵدانی مۆدێرنەن. هەر بۆیە

"لەو سەردەمە نوێیەدا ئایدۆلۆجیای گەلی سەروەر کە خاوەنی مێژوویەکی هاوبەش بێت و خەڵکی لەپێناو پاراستنیدا قوربانی گەورە بدەن، دێتە ئاراوە و خەڵکی بەگشتی لەم سەرمەدا هاندەدرێن بۆ بەشداریکردن لە سیاسەتی ناوەندی بڕیاردان و دەبنە هاوڵاتی کارا، پەروەردەیەکی گشتی و جەماوەری و ئیلزامی چونیەک بۆ دانیشتوان دەستبەر دەکرێت و ڕەفتار و شارەزایی پێویست لەناو خەڵکدا پەرەپێدەدات تا (هێز و دەسەڵاتی نەتەوە بگەیێنێتە ئەوپەڕی و هاووڵاتی لەسەر ڕێزگرتنی یاساکانی نەتەوە لەسەر بناغەی عیلمانی ڕووت ڕابهێنێت"(٢٨٢)

ئەمە سەرنجەکانی سمیسی ڕابەری ئێتۆسیمبۆلیستەکانی نەتەوەخوازییە، کە پێی وایە مۆدێرنیزم خۆی لە شێوی کرۆنۆلۆجی و سۆسیۆلۆجی دا دەنوێنێت. جێی خۆیەتی ئاماژەش بەوە بدرێ سەرجەم مۆدێرنیستەکان وەک د. عرفان دەڵێ: لە رێنانەوە تا ئەندرسۆن لە کارەکانی خۆیان دا پێ لەسەر کەلتورێکی داهێنراو دادەگرن، کە نەتەوەخوازی کار لەسەر چاندنی دەکات لەناو جەماوەردا کە دواتر بەهۆی وەرگرتنی ئەم کولتوورەوە نەتەوەیان لێ دروست دەکرێت.

"نەتەوە لای رینان داهێنراوێکی نوێیە و پێش شۆڕشی فەرەنسا بوونی نەبووە، بۆ ئەم داهێنانە نوێیەش دوو توخمی سەرەکی هەن، یەکیان ریشەی لە رابردوودایە و

خاوەنداریەتییەکی هاوبەشی کۆمەڵە ئەتنیکیکە بۆ میراتێکی دەوڵەمەندی بیرەوەرییەکان، ئەوی تریان ریشەی لە ئێستادایە و ئاواتی پێکەوە ژیان و ویستی بە زیندوو راگرتنی ئەو میراتە هاوبەشـەیە بەوەی ئەو گـروپە کـۆمەڵایەتییە جیـاوازانەی کە خاوەنی ئەو میراتەن پێکەوە کاری پێکەوەیی ئەنجام بدەن و ئەو میراتە پەرەبسێنێ و گەشە بکات"٢٨٣

ڕێنـان بـاس لە نەتەوە دەکـات، باسـی نەتەوەخـوازی ناکـات. بنـــاغە داڕێـــژەری ئەم بیـــرۆکەیە مـــۆدێرنزمە. هەر هەمـــوو بیرمەنـــدان لە ڕێگـــای دروســـتکردنی ئەو کولتـــورە نـــوێیەوە، بیرەوەرییەکانیـان هاوبەش دەبێ و ئـاواتی پـێکەوە ژیـان لایـان سەر هەڵدەدات و تا کولتووری ناوبراو بەرەو گەشـەکردن ببەن. یاخود دوای قۆنـاخی کولتـورە نوێکە، ئینجا دیاردەکانی دیکەی نەتەوە و نەتەوەخوازی دێنە ئاراوە.

"ئەم گرووپانە بە ڕێکەوتنێکی مێژوویی لەناو ڕووداوێکی لەو جـۆرەدا وەک یەک هێـز لەبەرامـبەر ئەو هێـزە دەرەکیـیەدا دەوەستن کە هەڕەشەیان لێدەکات، ئەو ڕێکەوتە ئەو یەکبوونە مێژووییە لە نێوان ئەو گروپە ناچونیەک و جیاوازانەدا دروست دەکات، بەمەش جۆرێک لە هۆشیاری لەلایان سـەرهەڵدەدات بەرامـبەر بە سـوودی پـیکەوە ژیـان و پـێکەوە کـارکردن، ئەم هۆشـیارییەش لەو بیرەوەرییـانەوە سـەرچاوە دەگرێـت کە گرووپەکان لەو ڕووداوەدا بوونەتە هەڵگری".٢٨٤

دەرئەنجام سیستەمێکی کۆمەڵایەتی بۆ بەڕێوەبردنی ژیان و گوزەران دروست دەبێت و دەبێتەوە بە داینەمۆی نەتەوەخوازی و بەم میکـانیزمە هەنگـاو بەرەو دروسـتکردنی نەتەوە دەنێـت.

ئەمەش بە" ڕێکەوتێکــی مێژوویــی" دادەنێن.جــا لە پێنــاوی درێژکـردنەوەی تەمەنـی ئەو شـتەی بەڕێکەوت دروسـت بـووە، پێویستە نەخشە و بەرنامەی وردی بۆ بەردەوامی بۆ بکێشرێت. کەواتە لەم دیـدەوە نەتەوە پێویسـتی بە ویسـتی ئاگایـانە و ئەزموونێکی هاوبەش هەیە. گێلنەر دەڵێ:

"نەتەوەخـوازی دروسـتکەری سیسـتەمێکە لە چۆنـایەتی بۆ ژیانی پێکەوەیی کۆمەڵە گروپێکی کۆمەڵایەتی جیاواز و چاندنی چونایەتییەکـانی ئەو سیسـتەمە لەنـاو ئەنـدامانی ئەو گـروپە جیـاوازانە تـا ئەو گروپـانە ببنەوە بەیەک و لەنـاو یەک ژیـانی پێکەوەییدا ئەوە ئەنجام بدەن کە بەبێ ئەو پێکەوە ژیانە ناتوانن ئەنجامی بدەن".(٢٨٥)

وەک دیارە سازدان و دروستکردنی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی بـۆ مەرامێکـی دیـاریکراو بـۆ خـۆی جـۆرێکی دیـار و بەرچـاوی هەوڵی سیاسییە، هەر بۆیەکا د. عرفان وتەنی نەتەوە لێرەدا هیچ نـیە جـگە لە سیسـتەمێکی کـۆمەڵایەتی لە چۆنـایەتی بـۆ ژیـانی پێکەوەیی کۆمەڵە گرووپێکی جیاواز.

" نەتەوەخـوازی بنەمـایەکی سیاسـییە و داوای هەمـاهەنگی یەکەی سیاسی و یەکەی نەتەوەیی دەکات".٢٨٦

هەمــاهەنگی سیاســی و نەتەوەیــی پێشــتر نەبــووە، بەڵام کولتوری مۆدێرنە، ئەمە لە کۆمەڵگای پیشەسازیدا دادەسەپێنێ و دەیخـاتە کارەوە.ئیـدی بەم سیاسـەتە تـوانراوە مەرامـی سیاسـی بهێندرێتە دی.

" لێکۆڵەرە مۆدێرنستەکانی بواری نەتەوەخوازی هەموویان لەسـەر ئەو بنەمایـانە کـۆکن کە نەتەوەیـان لەسـەر دروسـت دەکرێت.ئەوەی جیاوازی لە نێوانیاندا دروستکردووە، ئەوەیە کە

هەریەکەیـان بۆچـوونێکی لە بـارەی جـۆری ئەو کولتـورە دروسـتکراوەوە هەیە کە نەتەوەی پێ دروسـت دەکرێت. لای گێلنەر و هۆبزباوم ئەو کولتورە پیشەییە دروستکراوەیە کە لە قوتابخانە و زانکۆ مۆدێرنەکاندا دەخوێنرێت، لای ئەندرسۆن ئەو کولتـورە ئەو کولتـورەیە کە رۆشـنبیران و رۆژنامەنوسـەکان دروسـتی دەکەن و لە رێـگەی کتێبەکـان و رۆژنـامە و گۆڤارەکانیـانەوە بڵاوی دەکەنەوە. لای سـمیس ئەو کولتـورە هەمان ئەو کولتورە میللییەیە کە لەناو گۆمەڵگادا هەیە، بەڵام ئەو کولتورە بە پرۆسەی دروستکردندا براوە و جارێکی تر بە پێی پێداویسـتی ژیـانە مـۆدێرنەکە دارێـژراوەتەوە و کـراوە بە کولتورێکی مۆدێرن”[٢٨٩]

لای گێلـنەر نەتەوە بـریتییە لە کۆمەڵگایەکی پیشەسـازی، بەم پێـیە میکـانیزمی نەتەوەخـوازی دەیخـوازێ بـۆ دروسـتکردنی نەتەوە، هەماهەنگی سیاسی و کولتـوورییە. یەکەی سیاسـی، واتە دەوڵەت. دواتـر نـابراو، بـاس لە کولتـوری کێـوی و کولتـوری فەرمـی بـاخچەیی دەکـات و بەدرێـژی هەمـوو بۆچوونەکـان روونـدەکاتەوە. پاشـان دەنووسـێ، شـتەکان بە ڕێگـای رێـکەوت ساز دەبن .ئەویش پێچەوانەی بۆچوونەکەی لایبنێتز و فیختە و هـێگڵە. ئەوان پێیـان وایە، ئەوەی لە مێـژوودا روودەدات، بەپێـی رۆح و ئامانجە عەقڵییەکە روودەدات.

دروستکردنی نەتەوە بە کولتوری پیشەیی قوتابخانە مۆدێرنەکان

لێرەدا کولتـووری میللـی، کولتـورێکی کێوییە، وەک رووەکـی کێوی. بۆیەکا پێویستە هەوڵیماڵی کردن و بە بـاخچەیی کردنـی

بدرێ . کولتوری فەرمی، کولتورێکی باخچەییە، وەک ڕووەکی باخچەکان، کە لە ژێر چاودێری و سەرپەرشتی دەرەکیدا دەیچێنن، ڕێک دەخرێن و گەشە دەکەن. جا بۆ ئەوەی نەتەوە هەبێت دەبێت یەکەی سیاسی و یەکەی کولتووری هەماهەنگ بن. ئەم دیارەیەش لە کۆمەڵگای کشتوکاڵیدا شیاوی بوون و دروستکردن نییە، بۆیەکا هەر دەبێت لە کۆمەڵگای پیشەسازیدا ئەنجامی بدەین. کەواتە باوەڕی گێلنەر ئەوەیە یەکەی سیاسی واتە دەوڵەت هەبێت، لەم ڕێگایەوە و بە پشتیوانی ئەم دەزگایە و بوونی نەتەوەخوازی بە پاراستنی و هێشتنەوەی هەمئاهەنگی یەکە کولتووریەکە و یەکە سیاسییەکە نەتەوە دروست بکەین. ئاخر گێلنەر پێی وایە لە کۆمەڵگای پیشەسازیدا کەسی ئایینی لە ڕیشە پیرۆزەکەی دادەبڕێ و، فەرمانڕەوا لە ڕەچەڵەکە پاشایانەکەی بەهەمان شێوە و خەڵکە ئاساییەکەش لە ڕەچەڵەکی ئیتنیکی و کولتوری خۆیان دادەبڕێن و دەبنە توخمێکی پوختی دابڕاو لە ئەسڵ و بنەچە. لەم ڕێگایەو دەتوانرێ کۆمەڵگای یەکسان دروست بکرێ.دواتریش لەم کۆمەڵگایەدا لە ڕێی سەهەڵدانی ئامێر و دەزگای تەکنیکی گۆڕانی پەیوەندییەکان و جۆری جیاواز لە دابەشکردنی کار دێتە ئاراوە. دیارە خوێندن لە قوتابخانە و شێوازی پەروەردەکەش، کە پێویستییەکی گرنگی پێویستییەکانی کۆمەڵگای پیشەسازییە، بۆ سەراپاگیرکردن لەگەڕدایە، هەموو بەرەو ئامانجی سازدانی کۆمەڵگەی بەئامانج گیراوە، کە خەون و ستراتیژی مۆدێرنیزمە.

د. عرفان بەم شێوە بابەتییە بڕگە بە بڕگەی تێز و تێڕوانینەکانی گێلنەر و هاوڕاکانی شیتەڵ دەکاتەوە. دەگاتە ئەو

ئاکـامگیرییەی:" نەتەوەخـوازی هەڵگـری نـاوەڕۆکێکی سیاسـی پەتییـە و هەوڵـی ئەوە دەدات لە ڕێـگەی پاراسـتنی هەمـاهەنگی یەکەی کولتـــووری لەگەڵ یەکەی سیاســـیدا ئەو کۆمەڵگـــا پیشەسـازییەی کە هـاتووەتە ئـاراوە نـاو بنـێ نەتەوە، تـا هـیچ گرووپێکـی کـۆمەڵایەتی یـان هـیچ ئیتنیکێکـی نـاو ئەو دەوڵەتە ڕەوایەتیی ئەوەی نەمێنێ خۆی وەک نەتەوە پێناسە بکات"

ئەمەش کتومـت لەو وێـنەیەدا دەبینـین کە ڕەوشـی کـورد لە سـنووری سیاسـی دەسـتکردی چـوار دەوڵەتـی داگیـرکەردا بە چوار کولتووری سـەراپاگیری فەرمی نەتەوەی زاڵەوە بەسـەریدا پێـڕەو دەکرێـت. سیاسـەت لەمە سیاسـەتتر لە هـیچ کـایەیەکی دیکەدا بەرچاو ناکەوێت. کەواتە ئەو نەخشـەڕێگایەی مۆدێرنیزم بۆ دروسـتکردنی نەتەوەی داناوە، بە خۆیان و جۆرەها کۆد و مەرجـی دڕکـاوییەوە تەنهـا و تەنهـا بـۆ مەرامە گـڵاوەکەی سیاسەتە، کە وەک کلیل هەروا بەدەست خۆیانەوە، ئەوە ئەوانن خۆیـان کـردۆتە سـەرچاوە و ناوەنـد و هەر دەبێـت ئەوان ڕەزامەندی بنوێنن و بڕیار بدەن لەسـەر ناسنامەی نەتەوەکان. جیی خـۆیەتی لێرەدا ئامـاژە بە عاڵەتیک بدەین، ئەمەریکاییەکان سـاڵانە زیـاتر لە (١٣)جـۆر ڕۆژ و جەژنـی نەتەوەییـان هەیە و ئەمـانە دەکەنە پشـووی فەرمی و یـادی دەکەنەوە و ئاهەنگی بۆ دەگێـڕن و هەسـتی شـانازیی خۆیـانی پـێ پـتەو دەکەن.مارشـی نەتەوەیی ئینگلیزی، خوادیە شابانو بپارێزە/ God Save the Queen تـا سـاڵانێکی زۆر پێش دەسـتپێکردنی نمایشـتی شـانۆ وفلیمـی سـینەما لە بەریتانیـا دەیانچڕی.لەکاتێکـدا کـورد، جەژنـی نەورۆزی هەیە، یـا لێـی قەدەغەکراوە، یـاخود دەبێت لە گـونجی

زیندان و سەر لووتکەی چیاکان بەنهێنی یادی بکاتەوە. دوو تاک لەم دوو ژینگە جیاوازەدا پەروەردە بن، هەڵبەت کەسایەتی جیاوازیان دەبێت، هێندەی ئاسمان و ڕێسمان.

" بە پێی بنەما سیاسییەکەی نەتەوەخوازی، ئەوەی نەتەوە دیاری دەکات کولتوری میللی نییە و کولتورە پیشەییە دروستکراوەکەیە، کولتوری پیشەیی دروستکراو کە سیاسەتی دەوڵەت بەردەوام پشتیوانی دەکات، بۆ ئەوەی بتوانێت زاڵبێت بەسەر کولتورە میللیەکاندا، دەبێت بە کولتوری ڕاستەقینەی نەتەوە پێناسە بکرێت و نەتەوە هەماهەنگی ئەم کولتورە بێت وەک یەکەی کولتوری لەگەڵ یەکە سیاسییەکەدا کە سنوورەکانی قەڵەمڕەوی دەوڵەت دەگرێتەوە".٣٠٦

هەروەک ئەو سیاسەتەی دەوڵەتانی ئینگلیز و ئیسپانی و تورکیا و ئێران و وڵاتە عەرەبییەکان و زۆر شوێنی تر دەرهەق بە دۆخی نەتەوە بندەست و دۆڕاوەکان جێبەجێی دەکەن. ئەی ئەوە نییە گێلنەر دەڵێ: کوردەکانی تورکیا بە فشارێکی سیاسی لەلایەن دەسەڵاتەوە نەبوون بە تورک، ئەو فشارەی کە کوردەکان دەکات بە تورک داخوازی سەرهەڵدانی کۆمەڵگای پیشەسازییە لە تورکیا.

سا بەڕاست! ناهەقی وا چی گێڕاوەتەوە لە بیروبۆچوونی ئەو دەستە ڕەگەزپەرست و شۆڤێنیست و نابابەتی و نازانستی و نامرۆییەی پێیان وایە کورد جنۆکەیە و تورکی شاخاوییە، پاشماوە و خڵتەی ئێرە و ئەوێیە و کورد دەوڵەتی نەبووە لە مێژوودا بۆیەکا مافی دەوڵەت دروستکردنی نییە و کورد ئابووری هاوبەشی نییە، لەبەر ئەوە نە نەتەوەیە و نە بۆی هەیە

بێتە خاوەنی قەوارەی خۆی و زۆر چیرۆکی پووچەڵتری لەم بابەتانە. سەیرە بیرمەندێکی وەک گێلنەر ئاگای لەو هەموو قوربانیانەی کورد دژ بە دەسەڵاتی داگیرکەری تورک نەبێت و چاوپۆشی لەو هەست و نەست و باوەڕە بکات، کە کورد پێی سەراپای بوونی دەوڵەتی تورکیا ڕەتدەکاتەوە، نەک بۆ خاتری گەیشتن بە کۆمەڵگایەکی پیشەسازی خۆی لەباوەشی دەوڵەتەکەی ئەتاتورکدا بتوێنێتەوە.

د. عرفان دەڵێ: " بەرگریکردنی کورد لە رۆحی کولتووری خۆیی و زمانەکەی لە تورکیا(...)حاڵی کورد ئەوە دەسەلمێنێت کە کولتووری پیشەیی و فەرمی ئەو هەژموونەی نییە کە تاکەکانی ناو کۆمەڵگا وا لێبکات لەژێر حوکمی کولتورە میللییەکان دەرچن و بچنە ژێر ڕکێفی ئەو چۆنایەتیانەی کە ئەو کولتوورە دەیانخاتە جێگەی چۆنایەتییەکانی کەلتوورە میللییەکە". لای هۆبسباومیش، وەک هاوڕایەکی گێلنەر هەمان بۆچوون هەیە.خۆ گەر وا نەبوایە و کورد بە هەموو وزە و توانایەوە بەرگری لە بوونی خۆیی و زمان و کولتور و نیشتمانەکەی نەکردایە، ئەوا لە مێژ بوو، دەفەوتا و ناوی دەچووە مۆزەخانەی مێژووە. هۆبسباوم بیرمەندێکی دیاری مۆدێرنزمەیە، کەموزۆر کاری لەسەر دەوڵەمەندکردنی بیروڕاکانی گێلنەر کردووە.د. عرفان دواتر ئاماژە بە رەخنەیەکی هۆبسباوم لەسەر گێلنەر دەدات و ئەوجا خاڵی هۆبسباوم لەسەر دوو روانگەی جیاواز بۆ نەتەوە و جیاکردنەوەی دوو جۆرەکەی نەتەوەخوازی دەوڵەتی و نادەوڵەتی دەکات. بۆچوونەکانی بە تێروتەسەلی لە لایەن نوسەرەوە خراوەتە بەر باس و لێکدانەوە.

نەتەوەخوازی لە نێوان پیشەیی و کولتوری ئەتنیکیدا

باسێکی گرنگ لێرەدا دێتە پێشەوە ئەویش تێڕوانینە لە نەتەوەخوازی فەرمی دەوڵەتی و نەتەوەخوازی نافەرمی ناو ئیتنیکەکانی دەوڵەت. بۆ نموونە نەتەوەخوازی تورک وەک فەرمی و کورد وەک نافەرمی. خاوەنی ئەم بیرۆکەیە هۆبسباومی مۆدێرنیستە. نووسەر بەچەند خاڵێکی ورد شەنوکەوی بیروڕاکانی لە چەند خاڵێکی ئاماژە بۆدراودا دەکات.

هۆبزباوم دەڵێ:"**نەتەوەخوازی لە بنچینەدا لەسەرەوە شێوەگیر دەکرێت، بەڵام ناکرێت لەمە تێبگەین گەر لە خوارەوەش بە هەمان شێوە شینەکرێتەوە، واتە بە زمانی لافلێدان و ئومێد و پێداویستییەکان و ئارەزووەکانی و بەرژەوەندییەکانی مرۆڤە ئاساییەکان، ئەمەش بەزەروورەت نەتەوەخوازی نییە"٣١٢**

نووسەر بیروبۆچونەکانی هۆبسباوم کە وەک ڕەخنە لە کارەکانی گێلنەری گرتووە، بەدرێژی شرۆڤە دەکات و پوختەکەی پێشکەش بە خوێنەر دەکات.

"لەدوای ساڵی ١٨٣٠ وە، ئەوە گەلە لەدەوڵەتدا وەک نەتەوە گوزارشت لەخۆی دەکات نەک ئەتنیک، گەلیش هەموو ئەو ئەتنیکە جیاوازانە لەخۆدەگرێت کە لە سنووری سیاسی ئەو دەوڵەتەدا نیشتەجێن".٣١٥

د.عرفان مشتێ نموونەی سەرکەوتوو بۆ بەرپەچدانەوەی تێزەکانی هوبسباوم تاووتوێ دەکات. لە ڕێگەی بایەخی زمان لە

دەوڵەتی نەتەوە دا، بۆ نموونە مۆدێلی فەرەنسی پێ ناسراوە. باس لە ئیرلەندی و ویلزی بەریتانیا و فرانکۆنی بەلجیکاش دەکات. پرسی زمان خاڵێکی گرنگی جیاوازی نێوان دوو نەتەوەخوازیەکەی دەوڵەتی و نادەوڵەتییە. د. عرفان سیستەماتیکانە و بە چڕی لەسەر ئەمە دەڕوات. هۆبسباوم باس لەوەش دەکات، کەوا ٣ مەرج هەبووە بۆ ئەو گەلانەی لەنێوان ١٨٣٠-١٨٧٠، دا تا بە پرۆسەی بە نەتەوەبووندا بڕۆن:

١ - پەیوەست بوونێکی مێژوویی بە دەوڵەتێکی پێشینەوە یان بە دەوڵەتێکەوە کە ڕابردوویەکی دێرین و قوڵی هەبێت.

٢ - بوونی دەستەبژێکی ڕۆشنبیری دێرین کە خاوەنی زمانێکی شاری و ئەدەبی نووسراو بێت و کاروباری نەتەوەیی خۆیانی پێ بەڕێوەببەن. وەک ئەڵمان و ئیتالی.

٣- تواناداریيەکی بەڵگەدار لەسەر وڵاتگیری دەرەکی، لێرەدا گەلێکی ئیمپریالی لەو جۆرە بوونی نییە کە کۆمەڵگایەکی گەورە لە دانیشتوان کۆ بکاتەوە و وایان لێ بکات لە ئاستی خۆیاندا بە بوونی کۆیی خۆیان هوشیار بن.

گێلنەریش ٤ جۆر لە نەتەوەخوازی دیاری دەکات:

١- پورتوگال و ئیسپانیا و فەرەنسا و بەریتانیای گەورە، کە بەدرێژایی کەنارەکانی ئەتلەنتیکدا، دەوڵەتی بنەماڵەیی بەهێزبوون.

٢- ئەڵمانیا و ئیتالیا، لەسەر زەمینی ئیمپراتۆریتی ڕۆمانەکان خاوەنی کولتوری باڵای گەشەکردوو بوون، نەک دەوڵەت. سیاسەتی پەرشوبڵاوی بەرقەرار بووە، نەتەوەخوازی ئەم دوو

نەتەوەیە، و چەقـــی نێوەنـــدیی خواســـتەکانیان بە داوای یەکگرتنەوەیان بڵند کردۆتەوە و دەربڕیوە.

٣- ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا، لە ڕێگای زەبر و زەنگ و کوشت و کوشتارەوە کاریان کردووە. ئەمانە نە خاوەنی دەوڵەت بوون نە کولتوری باڵا.

٤- هەڵبەت شورەویش وەک مۆدێل و سیستەم و ئایندەیەک ئەو سەردەمەی، ئەم لێکۆڵینەوانە ئەنجام دراون، دیار نەبووە بەرەو کـوێ مـل دەنێت.شـورەوی لە ڕێگـای شۆڕشـی بۆلشەفیکەوە ڕاگیرا، تا کۆتایی شەڕی سارد و لە ئاکامدا داڕما.

"نەتەوەخوازی نەتەوە بەهێزەکان، نەتەوەخوازیی دەوڵەتی بوو، بەڵام نەتەوەخوازیی کەمینەکان نەتەوەخوازیی نادەوڵەتی بـوو، ئەمە ســەرەڕای ئەوەی کە لەم ســەردەمەدا نەتەوە بچووکەکانی ناو دەوڵەتە نەتەوەییەکانی سەردەمی لیبراڵییەتی کلاسـیک وەک ویلــزی و ســوکتلەندییەکانی بەریتانیـا و فلیمەنکییەکانی بەلجیکا لەگەڵ کردنی نەتەوەکان بە کەمینەی ناو دەوڵەت و جارێکی تر بوونەوە بە هەڵگری نەتەوەخوازیی نادەوڵەتی و بەرامبەر بە نەتەوەخوازیی دەوڵەتی وەستانەوە. هۆبسـباوم لێرەشـدا هەوڵـدەدات بەو ئاراسـتەیە مێـژوو بنووسێتەوە کە نەتەوەخوازیی نادەوڵەتی بەردەوام لە شکستدا بـووە لە بەرامـبەر نەتەوەخـوازیی دەوڵەتیـدا، لە ڕۆژئـاوادا نمـوونەی کاتالۆنییەکـان و باسـکەکان وەردەگرێـت کە لە دروسـتکردنی دەوڵەتـی سـەربەخۆی خۆیانـدا شکسـتیان هێناوە".٣٣٠

له ڕاستی دا، یەکێ لە کێشە بنەڕەتی و هەر بە برشت و کاریگەرەکان لەسەر دارمانی شورەوی، کێشەی نەتەوەکانە، کەچی دیکە، ئەو نەتەوانە نەیان دەتوانی قبوڵی سیاسەتی ناوەندی رووسی لە مۆسکۆوە بکەن. بە بۆچوونی پرۆفیسۆر گێرهارد سیمۆن، فاکتی سەرەکی دارمانی شوورەوی" **پرسی نەتەوەکان**" بوو. دژایەتییە بێ ئابڕووەکەی یەکێتی ئەوروپا بەرامبەر بە بڕیاری ریفەراندۆم و سەربەخۆیی سکۆتلەنییەکان ، پەردەیەکی چڵکن و ناشیرینی سیاسەتی نەتەوەخوازی دەوڵەتی ئینگلیز و هەندێ وڵاتی دیکەی ئەوروپا بوو.

هۆبسباوم پێی وایە لە ڕێگای یاسای پەرەسەندنەوە کارێکی ئاسایی و و ناچارییە، نەتەوە بەهێزەکان نەتەوە لاوازەکان لەناو خۆیاندا بتوێننەوە. ئەمەش دەکاتە ئەوەی بەهێز(خاوەن دەوڵەت) سەردەکەوێ و دەمێنێتەوە و لاوازیش(بێ دەوڵەت) نامێنێ و دەفەوتێ. یاسای دارستان بەرقەرارە!. هۆبسباوم نەتەوەخوازی لە جیهانی سێیەمدا بە دروستکراوی دەستی ئەو ڕۆشنبیرانە دەزانێت کە لەژێر کاریگەری ئایدۆلۆجیای نەتەوەخوازیی رۆژئاوادا بوون، نایەوێ دان بەوەدا بنێ ئەم دوو دیاردەیە بوونێکی ڕاستەقینەی لە جیهانی دەرەوەی خۆیان دا هەبووە و هەیە. ڕەنگە گەر بێت و ڕۆشنبیرانی وەک ئەتاتورک و میشیل عەفلەق و سەلاح بەیتار و ئەحمەد سۆکارنۆ و چەندانی تر وەرگیرین کە لە ئەوروپا بەشێکیان خوێندوویانە و کەوتوونەتە ژێر کاریگەرێتی قوتابخانەکانی نەتەوەخوازی ئەوروپا ئەمە بە ڕواڵەت ڕاست بێت، لێ ستەمە ئەم بۆچوونە بەسەر بزاڤی نەتەوەکانی جیهانی سێیەمدا بە گشتی بسەپێندرێت.

مۆدێرنیستەکان هاوکێشەکە بەم جۆرە دادەڕێژن: سەرەتا دەوڵەت دروست کردن، قووتکردنەوەی نەتەوەخوازی، ئەوجا بەم دوو میکانیزمە بە تایبەت نەتەوەخوازی دروستکردنی نەتەوە ئەنجام دەدرێ. مۆدێرنە نەتەوە لای پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتییە و ڕیشە و رابووردووی نییە. بە پێی سیستەمی نوێ کار دەکات. ئیتنۆسیمبۆلەکان نەتەوە لایان لە فۆرمێکی تر دایە. کولتووری فەرمی خوێندنی لەگەڵ یەکەی سیاسییدا هەماهەنگ دەکات. ئیتنۆسیمبۆلییەکان دەڵێن: کولتوری میللی ئەم هەماهەنگییە دروست دەکات. ئەمانە جیاوازی نێوان بەرەی مۆدێرنزیم و ئیتنۆسیمبۆلەکانە. نەتەوەخوازی دەوڵەتی، بە پێچەوانەی نەتەوەخوازی نادەوڵەتییەوە زۆربەی کات خاوەنی پشتیوانی نێودەوڵەتیە، وەک نموونەکەی دژ وەستانەوە بەرامبەر بە پرسی سەربەخۆیی سکۆتلەندە، بە قازانجی بەریتانیا و لە ئێستای ٢٠١٧دا، ڕژێمەکەی بەشار ئەسەد و دەوڵەتی سوریادا، بەرامبەر بە ڕکەبەرەکانی.ئاخر نەتەوەخوازی دەوڵەتی دەیەوێت بێتە دەفریی تواندنەوەی نەتەوەخوازی نادەوڵەتی. هۆبسباوم پێی وایە گەلە بچووکەکان توانای مانەوەیان نییە و توانای سەرکەوتنیان نییە، وا باشە گەورە و بەهێزەکان بچووک و لاوازەکان لەناو خۆیان دا بتوێننەوە.ئاخر هۆبسباوم کوڕی نەتەوە و کولتوریی داگیرکەری ئینگلیزییە و لەم ڕوانگەیەوە دەڕوانێتە جیهان .بەپێی ئامارێک، ڕۆڵی ئینگلیز لە مێژووی داگیرکاریی و کۆلۆنیالیزم دا بەم شێوەیە:

	سالّى ١٨٨١	١٨٩٥	١٩١٢
بەریتانیای مەزن:	٢٢٣٩٥ هەزارکم	٢٩٠٢١	٣٠٠٨٣
فەرەنسا:	٥٢٦	٣٥٧٧	٧٩٠٦
ئەڵمانیا :	ــــ	٢٦٤١	٢٩٠٧
ئیسپانیا:	٤٣٢	١٩٧٤	٢١٣
ئیتالیا:	ــــ	٢٤٧	١٥٩٠

لە ئامارێکی دیکەدا سەبارەت بەشەڕ، لەدوایی جەنگی جیهانی دووەمەوە ١٩٤٥ ـ١٩٩٢، دا (٣٦٣)شـــەڕ ڕووی داوە.(٨٨) جــار دەسەڵاتە گەورەکان، ئینگلیز بەتایبەتی وەک دەسـەڵاتێکی زلهێز و جـارانی کولـۆنی، ڕاسـتەوخۆ و ناڕاسـتەوخۆ بەشـداریی تێـدا کردووە:

(٥٢) جــار بە ڕاســتەوخۆ و (٣٦) جــار وەک دەســـەڵاتێکی داگیرکار.لەمانەش (١٧) جار لە هیندستان و (١٥) جار لە عێراق. هەڵـبەت ئەم ئامـارە شـەڕەکانی کەنـداوی دوای ١٩٩٢ یـان تێـدا نییە و شەڕەکان لە چێن و ئەفغانستان و ئیسرائیل و میسر و سووریا و باشووری ئەفەریقا و لیبیا و...هتد.

دروستکردنی نەتەوە بە دارشتنەوەی مۆدێرنانەی کەلتوری میللی

ســـەرەتا بەراوردکـــارییەکی ورد لە نێـــوان بۆچـــوونی ئیتنۆسیمبولیســـتەکان و مۆدێرنیســـتەکان بەرچـــاو دەکەوێـــت. هەردوو لەســـەر بـاوەڕی دروسـتکردنی نەتەوە کـۆکن، لـێ بە تێڕوانینی جیاوازەوە.

مۆدێرنیستەکان: بوونی دەوڵەت مەرجی پێشینەیە بۆ نەتەوە و نەتەوەخوازی.

ئیتنۆسیمبۆلیستەکان: بوونی خاکێکی هاوبەش پێشمەرجە و دەوڵەت ناکەنە مەرجێکی ئۆنتۆلۆجی بوونی نەتەوەخوازی و نەتەوە.

مۆدێرنیستەکان: کولتووری فەرمی قوتابخانەکان لەگەڵ یەکەی سیاسیدا هەماهەنگ دەبێتەوە.

ئیتنۆسیمبۆلیستەکان: کولتووری میللی ئەو هەمئاهەنگییە دروست دەکات.

مۆدێرنیستەکان:نەتەوە پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتییە و لە ڕابووردوودا هیچ ڕیشەیەکی کۆمەڵایەتی نییە و لەسەردەمی مۆدێرنەدا پەیدا بووە.

ئیتنۆسیمبۆلیستەکان:نەتەوەخوازی بە کارای دروستکردنی نەتەوە دەزانن.

دواتر بەم چەند خاڵە، کە گوزارشت لە دید و ڕوانگەی تیۆرییەکەی ئەنتۆنی دی سمیس دەکات، ئەم ڕوانگەیە هزرییە بەیان دەکات:

١ـ بوونی ئایدۆلۆجیایەک کە نەتەوە بکاتە ئایدیاڵ.

٢ــ بزوتنەوەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی کە نوێنەرایەتی وەدیهاتنی ئەوە بکات، ئایدۆلۆجییەکە کردوویەتی بە ئایدیاڵی خۆی، واتە نەتەوە.

٣ـ زمان و سیمبۆلیزمی دەربڕینی ئەو ئایدیاڵە.

٤. پرۆسەی پێکهێنانی یان گەشەپێدانی نەتەوە.
٥. هۆشیاری سەر بە نەتەوەبوون.

بە تێکڕای ئەم کەرەسانە(کارای دروستکردن، ئایدیال، ئامانج) بۆ خوڵقاندنی نەتەوە، بە بزوتنەوەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی بە دیاردەخات. کارایی و دروستکردنی بزووتنەوەی سیاسی و ئایدیاڵی و ئایدۆلۆژیا دروست دەکات، ئامانج و هیولا و ئەو کۆمەڵە ماددەی دروست بوونی نەتەوەن.

"ئایدیۆلۆجیای نەتەوەخوازی نقوم بوون لە کولتوری نەتەوەدا دەخوازێت . پەیبردن بە مێژووەکەیی و بووژانەوەی زمانە میللییەکەی لە رێگەی بوارەکانی فیلۆلۆجی و لیکسیکۆگرافی و برەودان بە کولتور بە تایبەتی دراما و هۆنراوە و وەگەڕخستنەوەی هونەر و پیشە دەستییەکان و مۆسیقا و هەڵپەرکێ و گۆرانی فۆلکلۆری، ئەمەش ئەوە روون دەکاتەوە کە بۆچی بزووتنەوە نەتەوەخوازەکان هەوڵی بەردەوام بۆ بوژانەوەی کولتور و ئەدەب و ئەو چالاکییە دەوڵەمەند و هەمەجۆرانە دەدەن کە نەتەوەخوازی دەیان وروووژێنێت" ٣٤٠

د.عرفان لیوەشاوانە، گەشتێکی چڕ بە ناو بیروبۆچوونەکانی سمیس دا دەکات و بڕگە گرنگەکانی جیاوازی ئەم بیرمەندە لەتەک ئەوانی پێشتر ناومان هێناون دەخاتە ڕوو. دواتر دەنووسێ:

" لە راستیدا ناکرێت گروپێکی کۆمەڵایەتی لەیەک کاتدا هەڵگری شوناسی دوو نەتەوەی جیاواز بێت، ناکرێت کوردەکانی عێراق هەڵگری شوناسی ئەو نەتەوەیەبن کە دەولەتی عێراقی گوزارشتی لیدەکات و هەڵگری شوناسی خۆشیان بن، واتە

ناتوانن لەیەک کاتدا سەر بە نەتەوەی عەرەبی عێراقی و سەر بە خۆشیان بن، گەر ئەمەش نەکرێت، ئەوە دەوڵەتی عێراقی گوزارشتی سیاسی لە نەتەوەی عەرەب دەکات و لە نەتەوەی کورد ناکات.

کورد لێرەدا وەک نەتەوەیەکی گوزارشت لێنەکراو وایە و بەمەش وەک نەتەوەی عەرەب ناتوانێت بەرامبەر نەتەوەکانی دەرەوەی خۆی بوونێکی سیاسی هەبێت، ئەمەش ناچاری دەکات کە لە دەرەوەی عێراقدا نەتوانێت بە شوناسە کوردییەکەی خۆی، خۆی بخاتە ڕوو و شوناسە عێراقییەکە بۆ خستنەڕووی خۆی بەکاربهێنێت، لە کاتێکدا ئەم شوناسە هەڵگری نەتەوەیەکە یان دەرخەری نەتەوەیەکە کە نەتەوەی عەرەبە لە عێراقدا، بوونی عێراق لەناو جامیعەی عەرەبیدا ئەم ڕاستییە دەسەلمێنیت".٣٤٨-٣٤٩

بە (تورک و عەرەب و فارس) کردنی کورد، چ لەسەر دەستی سیاسەتی کۆلۆنیالیستانەی هەموو داگیرکەرانی کوردستان و چ بە پێی پێڕەوپرۆگرام و جۆری پەروەردەکردنی حیزبە کوردییەکان، یەکێکە لەگەورەترین ئیشکالاتی بوونی کەسایەتی کوردی. کەسایەتییەکە، لەسەر بنچینەی فەرهەنگ و مێژووی کورد، بە هەموو تایبەتمەندییە سروشتییەکانیەوە هەڵنەساوە. ئەمەش دەردێکی سەخت و قوڵی ناسنامەی کوردبوونە. کارە بەرزەکانی سۆسیۆلۆگی بەناوبانگی تورک ئیسماعیل بێشکچی، تژین لە نموونەی بەرز، لەمەڕ ئەم بابەتەوە، لێرەدا ئەم نموونەیە ڕادەگوازین:

" پیادەکردنی هەنگاوی کۆلۆنیالیانە لەلایەن چەند دەوڵەتێکەوە لە جیاتی یەک دەوڵەت، مەسەلەکە هەرگیز نابێت وەک مەسەلەی (ژمارە) تێی بڕوانین، کە کۆلۆنیالیزم لە لایەن چوار دەوڵەتەوە دێتە کایەوە، هەروەک لە کوردستان ئەوکاتە ئەو هاوکێشەیە دەبێتە گۆڕانی بناخەیی لە پەیوەندییەکانی نێوان کۆلۆنیکراو و کۆلۆنیالەکاندا". بێشکچی

دوای ئەم کۆپلەیە، بۆچوونێکی دیکەی هەستیاری جێی سەرنج و گرنگی د. عرفان، دێنینەوە، کە تیشک دەخاتە سەر پرسی دووفاقی کوردبوون و عێراقی و تورکی و ئێرانی و سوریی بوونی کورد، لای ئەوانەی نایانەوێ و ناتوانن لەم دووڕیانەدا خۆیان ساخ بکەنەوە و بە هەست و باوەڕێکی دژبەیەکەوە دەژین.

ڕوانینی تیۆری دروستەیی لەسەر کورد، کە دەوڵەتی نییە و بزاڤەکان ساختە و نەزۆکن و ناتوانن نەتەوە دروست بکەن. ئەم تیۆرە تەنیا قسەیەکی لەسەر بزاڤە کوردییەکان، ئەوەیە بزاڤی خەیاڵی و نابەکامن. چونکە لەناو دەوڵەتی کوردیدا سەریان هەڵنەداوە و ناتوانن نەتەوە دروست بکەن. هەر هەوڵێک لەم سەرەڕێیەدا هیچی لێ شین نابێ. بۆیە وا باشە بزووتنەوە کوردییەکان ببن بە بەشێک لە هی تورک و عەرەب و فارس، کە دەوڵەتی داگیرکەر وەستاو و ئەندازیار و باڵادەستێتیانە، واتە تورکچێتی و عەرەبچێتی و فارسچێتی، جێی بزاڤی نەتەوەیی(**کوردایەتی**) بگرێتەوە و هەوڵ بدەن لەم دەروازە و کەناڵەوە کار بۆ ئامانجەکانیان بکەن. هەڵبەت ئامانجەکانیش نادیار و ناڕۆشنن.

تیۆرە عەقڵییەکەش ناتوانێ شتێکمان لەبارەی ئەو نەتەوە نەتەوەخوازیانەوە پێ بڵێ، کە ئامانجی دروستکردنی نەتەوەیە. لێ لە ڕاستی و گەوهەردا هێندە هەیە، بزاڤی کوردایەتی لەوە تێگەیشتووە، کورد نەتەوەیە، بۆیە وەک ستراتیژی تێدەکۆشێ بۆ هیوا و ئامانجی بوونە دەوڵەت.

کەواتە شوناسی عێراقی بوون بۆ عەرەبێک پڕە، بەڵام بۆ کوردێک شوناسێکی بەتاڵە، چونکە عێراقی بوون شوناسێکە لە دەرەوەی عێراق وا دەبینرێت کە ئەوەی دەیخاتەڕوو عەرەبێکە نەک کوردێک، بۆیە شوناسەکە کاتێک شوناسێکی ڕاستەقینە دەبێت کە عەرەبێکی عێراقی پێ دەخرێتەڕوو، چونکە هەڵگری ناوەڕۆکێکی ڕاستەقینەیە، بەڵام کاتێک کوردێک لەپشت ئەم شوناسەوەیە شوناسێکی وەهمی و ساختە دەردەچێت، چونکە لیرەدا شوناسەکە هەڵگری ناوەڕۆکە ڕاستەقینەکەی خۆی نییە، ئەمە بۆ سوکوتییەک و ئینگلیزێکیش هەر ڕاستە، کاتێک کە لە ڕێگەی شوناسە بەریتانییەکەوە خۆیان دەخەنەڕوو".٣٥٠

وەک دەزانین، ساتێ کوردێ، بیەوێ ناسنامەی کوردستانی بوونی خۆی، بە جیاواز لە تورکی و فارسی و عەرەبی نیشان بدات، دەسەڵاتداران، بە توندی و بە ئاگر و ئاسن، دێنەوە بە گژی دا. لە سوریا کورد ناسنامەی کوردیی نییە. هاوسات ئەوانەی هەڵگری ئایدۆلۆژی و ئاینزایەکی گشتگیر و نێونەتەوەیشن، دەڵێن: ئێمە هەموو مرۆڤین، براین، موسڵمانین و لە کۆمەڵگایەکی مولتی کولتی دا دەژین. بەرەی کۆمەنیست و بەشێکی زۆری چەپەکانیش، لە ژێر ناوی خەباتی چینایەتی و پرۆلیتاریا وڵاتی نییە و کۆمەڵێ بەند و فێڵی دیکەوە هەمان

سـیناریۆ لەتەک خواسـتە نەتەوەییەکـانی کـورد دا دووبـارە دەکەنەوە و گەرەکیان بەم مۆرفینە حاڵەتی بندەستی کورد وەک خۆی بهێڵنەوە و کوردی پێ رازی بکەن و هەستەکانی شوناسە جیاوازەکانی پێ سڕ بکەن. لە کاتێکدا تۆ ناتوەانی بڵێ تۆ نیت، نابێ دەوڵەتت هەبێ. تۆ پەساپۆرت و ئاڵات بۆ چییە ؟، تۆ خاوەنی زمان نیت و... تاد.

ئەوا سەدان ساڵە کوردستان داگیرکردووە و چ یەکێ لەو نەتەوە زاڵانە، نەیتوانیوە، کۆمەڵگایەکی مولتیکولتی هەمەڕەنگ لە کـورد و خۆیـان دروسـت بـکەن. کـورد بەو تایبەتمەنـدییە کولتـوورییەی هەیەتـی، هـیچ هێزێـک نـاتوانێ بیتـوێنێتەوە و لە پێکهـاتەی خۆیـدا ون و بـزری بکـات. لەم بـوارەدا، مێـژووی هەزاران ساڵ، بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگرە.

د. عرفان، کاتێک دەیەوێ ئەم ڕاستییەمان باشتر پێ بناسێنێ، تیشکی ڕووناککەرەوەی زیاتر دەخاتە سەر باسەکە و دەڵێ:

" ئەمە هەروەک ئەوەیە کە ئاسـن و تەخـتە و بزمـار لە کورسـییەکدا شوناسـی خۆیـان لە شوناسـی هەمەکـی کورسییەکەدا نەفی دەکەن و کەس ناتوانێت بە کورسییەکە بڵێ بزمار یان تەختە یان ئاسن، هەروەک چۆن ئاسن و بزمار و تەختەکەش پێش نەفیکردنیان لەناو کورسییەکەدا پییان ناوترێت کورسی و لە لایەکی تریشەوە لە حاڵەتە بەشەکییەکەی بزمار و تەختە و ئاسنەکەشدا هیچیان ئەوانی تریان نییە و نە بە ئاسن دەوترێت بزمار و نە بە بزماریش دەوترێت ئاسن". ٣٥٠ـ٣٥١

لە دەوڵەت نەتەوەیەکـی وەک تورکیـادا، ئەرمەن و تـورک و کــورد و چەرکەس هەن. هــیچ کــام لەمــانە لە حــاڵەتی

بەشــەکییەکەی دەوڵەت نەتەوەی تورکیـا نیـیە. هیچیـان ئەوی تریان نییە و هەر یەکەیان جیاواز، لێ وەک نموونەی بزمار و تەختە و ئاسنەکە، لە هەمەکییەکی وەک دروستکردنی کورسیە دروستبووەکەدا نەفی بوونی خۆیان دەکەن. ئەو میللەتانەش لە چوارچێوەی دەوڵەت نەتەوەی تورکیادا، هەم نەفیبوونی خۆیان دەکەن و هەمیش لەلایەن تورکەوە، ئەگەرچی پێویستی پێیانە و سوودیان لێ وەردەگرێ، لێ دیسان نەفی کراون. چونکە هەموو ئەو نەتەوانە، جگە لە تورک، بەشێکن لە گشت، واتە دەوڵەتەکە هی تورکە.

" بۆ ئەوەی دەوڵەت ـ نەتەوەی تورکی هەبێت، هەر یەک لە تورک و کورد و ئەرمەن وەک بەشە وەک بەشە پێکهێنەرەکانی ئەو دەوڵەت ـ نەتەوەیە زەرورین، چونکە بوونی دەوڵەتی مۆدێرن دەخوازێت لە چەند نەتەوەیەک پێکهاتبێت، واتە پێویستی بە چەند بەشێکی جیاوازە، جیاوازبوونی ئەم بەشانە زەروورەتێکە بۆ پێکهێنانی ئەو و ڕێکەوتێک نییە لە ڕێکەوتەکان. واتە دەوڵەتی مۆدێرن دروست نابێ گەر چەند بەشە پێکهێنەرێکی جیاوازی نەبێت، هەر ئەم زەروورەتەشە وای کردووە دەوڵەتەکان فرە ئیتنیک بن و مەحاڵ بێت دەوڵەتێکی یەک ئیتنیک بوونی هەبێت.

دەوڵەتی تورکیش بۆ بوونی خۆی پێویستی بە کۆمەڵە ئیتنیکێکی جیاوازە، ئەم ئیتنیکە جیاوازانە دەبێت بوونە هەمەکییەکەی خۆیان لە بوونێکی بەشەکیدا نەفی بکەن، تا شیاو ببن بۆ ئەوەی وەک بەشەکییەک لەناو هەمەکییەکدا دەرکەون کە دەوڵەت نەتەوەکەیە. (٣٥٢)

کورت و کرمانج سەرجەم دەوڵەتە مۆدێرنەکان پێویستیان بە چەند بەش و لایەنێکە بۆ دروستکردنی دەوڵەتەکەی خۆیان. هەر ئەوەشە بە هەموو وزە و توانای سەربازی و ئابووری و یاسایی و رۆشنبیریی و مەزهەبی و..هتد بەرگری لە یەکپارچەیی ئەو دەوڵەتانە دەکەن کە دروستیان کردووە و دەیانەوێ دروستی بکەن. ئاخر بۆ فارس وەک نەتەوەی زاڵ لە ئێران دا، هەوڵی پاراستنی یەکێتی سنووری سیاسی واتە دەوڵەتێکی وەک عێراق دەدات، چونکە هەر گۆڕانکارییەک لە عێراق دا ڕوو بدات راستەوخۆ لە ئێرانیش ڕەنگ دەداتەوە. بە هەمان شێوە هەڵوێستی تورکیا بۆ سوریا و سوریا بۆ عێڕاق و عێراق بۆ سوریا.ئێمە هەموو ئەم شانۆگەرییە گاڵتەجاڕییەمان بینیوە، چۆن هەریەکەیان وەک سەرباز و پارێزەر، بانگاشە بۆ یەکپارچەییئەوی تریان دەکات.

"جیاوازی نێوان نەتەوە بەشەکییەکانی ناو دەوڵەت ـ نەتەوەیەک و نەتەوە هەمەکییەکەی دەوڵەت ـ نەتەوەکە، ئەو کێشەیە دەسازێنێت کە هەر یەک لە مۆدێرنستەکان و ئێتنۆسیمبۆلیستەکان هەوڵی چارەسەرکردنی دەدەن، بەڵام هەریەکەیان بە ڕێگای جیاواز"٣٥٣

دواتریش نووسەر قسە لەسەر نەتەوەی بەریتانیا وەک نموونە دەکات و دەڵێ:

" لەڕاستیدا هیچ دەوڵەت نەتەوەیەک لە دەوڵەت نەتەوەکان جەوهەرەکەی نەتەوەیەکی هەمەکی عەقڵی نییە و نەتەوەیەکی بەشەکییە و خۆی عەقڵی کردووەتەوە، تا نەتەوە بەشەکییەکەیی

تری ناو دەوڵەتەکەی وەک نەتەوەیەکی هەمەکی سەیری بکەن و بەشـــەکی بـــکەنەوە، ئەمەش لەپێنـــاو چەوســـاندنەوە و سـەرکوتکردنی نەتەوە بەشـەکییەکانە و ناچارکردنیانە بەوەی ببنە بەشەکی کەرەوە و دەرخەری شوناسی نەتەوە زاڵەکە"٣٥٥

نەتەوەی زاڵ لەم جـــۆرە دەوڵەتـــانەدا، بەردەوام داهێنـــان دەکات، بۆ ڕێگری لە نەتەوەی بندەست، تا نەگاتە ئامانجەکانی. بەم پێـیە، نەتەوەی زاڵ هەردەم خەریکـی دۆزینـەوەی میتـۆد و شـێوازی جۆراوجۆر و بیـانووی پـوچەڵ هێـنانەوە و ئاسـتەنگ دروستکردنە لەبەردەم ویستی نەتەوەی بندەستدا، بۆ بەخشینی ڕەوایەتـــی بە بـــوونی خـــۆیی و مکیـــاجکردنی ڕوخســـاری دەوڵەتەکەی. وەک ئەوەی بە کـورد دەوتـرێ، گـوایە خـاوەنی دەوڵەت نەبووە لە مێژوودا یاخود خاوەنی ئابووری هاوبەشـی نیـــــیە و لەمەش قێزەونتـــــر ئەوەیە بە نەتەوە نـــــایەتە هەژماردن.هەموو بڕوبیانو و ڕاوەڕێوییەکە بۆ ئەوەیە، تاوەکو کـــورد بە بـــارودۆخەکەی خـــۆی ڕازی بـــێ و ئـــاڵای ســـپی خۆبەدەستەوەدان هەڵ بکات و هیچ جوڵە و نارەزاییەک نیشان نەدات. ئەمەش بەشێکە لەو پرنسیپ و کولتـووره ناشیرینەی لە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـتدا بـاوە و نەتەوە زاڵەکـان، بـۆ مـانەوەی خۆیـــان بەکـــاری دێنن.هەنـــدێ جـــاریش مەرامە شـــاراوە گڵاوەکانیان، لە ڕێگای زەبروزەنگ و لە ژێر پەردەی درۆزنانەی برایەتی ئایینی و هاوخەباتی ئایدۆلۆژیاوە دەری دەبڕن.

یـــاخود نمـــوونەی کاتـــالان، کەداوی ســـەربەخۆیی کـــرد، حکومەتی مەدرید وتـی: نابێت بڕیـاری جیـابوونەوە یەکلایەنە بڕیاری بدرێ، واتە ئیسپانیەکانیش دەبێت بڕیاری لەسـەر بدەن.

ئەمەش وەک ئەوە وایە بڵێین پێویستە تورکی بڕیار بدات بۆ جیابوونەوەی کورد لە تورکیا، لە کاتێکدا کورد بوونی بەیاسا پەرلەمانی قەدەغەیە، چاوەڕە چاوەڕوان بێت، تورک بە (بەڵێ) دەنگی، بۆ سەربەخۆیی بۆ بدات. هیچ گومانی تێدا نییە، گەر کاتالۆنیا لەژێر هەژموونی رووسیادا بوایە، لەمێژ بوو بە مافی سەربەخۆیی خۆی وگەشتوو وە خاوەنی قەوارەی خۆی بوو.

هەواڵنامەی کتێب

بەشی چوارەم: تیۆرەکانی نەتەوەخوازی و وێناکردنی کورد وەك نەتەوەیەکی خێڵەکی

" جیاوازی نێوان تیۆرە عەقڵی و تیۆری دروستەیی نەتەوە لە لایەکەوە ئەوەیە کە تیۆری عەقڵی وا سەیری نەتەوە دەکات کە بوونەوەرێکی عەقڵییە و دەبێت لە واقیعدا بێتەبووە، بەڵام تیۆری دروستەیی وا سەیری نەتەوە دەکات کە بوونەوەرێکی دروستەییە و لەلایەن کۆمەڵە ئەندازیارێکی کۆمەڵایەتییەوە نەخشەی بۆ دەکێشرێت و لە زەمینەیەکی شیاودا دروست دەکرێت(...) بۆیە ئەو نەتەوەخوازیانەی کە دەوڵەتیان نییە گەر بیر لە دروستکردنی دەوڵەت دەکەنەوە وەک ئەو ئەندازیارەیان لێدێت کە بەبێ بوونی پارچە زەوییەکی گونجاو بیر لە دروستکردنی باڵەخانەیەک بکاتەوە... بەزاراوەکەی هۆبسباوم نەتەوخوازیی نادەولەتین، ناتوانن دەولەت دروست بکەن، چونکە لە بنچینەدا نەتەوەخوازی کاری دروستکردنی دەوڵەت نییە و کاری دروستکردنی نەتەوەیە و جگە لەمەش ئەوەی کە نەتەوەخوازی دروستدەکات دەوڵەت خۆیەتی، بۆیە ناکرێت نەتەوەخوازی خۆی سەرقاڵ بکات بە بیرکردنەوەی لەوەی کە دەوڵەت دروست بکات".٣٥٩.٣٦٠

لێرەدا باس لە جیاوازی بنجی ئەم تیۆرە دەکات، کە بریتییە لەم هاوکێشەیە: تیۆری عەقڵی، نەتەوە بوونێکی عەقڵی هەیە. هەر بۆیە بۆتە پێشمەرج بۆ بوونە دەوڵەت. واتە نەتەوە هەیە، ئەوجا دەوڵەت دەبێت. بەڵام بەرامبەر بەمە، تیۆرە دروستەییەکە، پێی وایە دەوڵەت دەبێت دروستکرێت و لە ڕێگەی

نەتەوەخوازی دەوڵەتییەوە، ئەوجا دەرەتانی دروستکردنی نەتەوە دەسازێ. گەر لەبەر ڕۆشنایی ئەم تیۆرەدا، نموونە وەرگرین، وا کورد چونکە دەوڵەتی نییە، و بزووتنەوەکانی لە هەناوی دەوڵەتدا بەرپا نەبوون، لەبەرئەوە بزووتنەوە نەتەوەخوازییەکانی ساختە و نەزۆک و نابەکامن، ناگەنە ئامانجی دروستکردنی نەتەوە.یاخود لە توانا و هێزیان دا نییە، نەتەوە دروست بکەن، یان هەر بۆیان نییە؟.

"گەر بزووتنەوە کوردییەکانیش وەک ئەو بزوتنەوانەی کە ئامانجیان دروتکردنی نەتەوەیە لە پێناو دروستکردنی نەتەوەدا سەریان هەڵدابێ، ئەوە تیۆرە عەقڵییەکە هیچ لێکدانەوەیەکی بۆیان نییە، بەڵام گەر ئەم بزوتنەوانە وەک ئەو بزوتنەوە نەتەوەخوازانە ئامانجیان دروستکردنی نەتەوە نەبێت و لەناو خۆیاندا هەڵگری ئامانجێکی عەقڵی بن، دەتوانن لە ڕێکەی تیۆرە عەقڵییەکەوە لێیان بکۆڵینەوە".٣٦٠

بەم دەقە د. عرفان، مەسەلەکەمان باشتر بۆ والا دەکات و پێی وایە، هەموو ئەو لێکۆڵینەوانەی لەبەر ڕۆشنایی تیۆری دروستەیی و پێودانگی مۆدێرنیزم دا، لەسەر بزافی کوردی ئەنجام دراون، ناتەواون و ئامانج پێک نیین. ئاخر سەروەختێ کەسێ پێی وا بێت، مۆدێرنیزمە دایکی هەموو شتەکانە و لە پێش و پاشی ئەم بۆچوونەوە، نەتەوە و دەوڵەت و ئەو بابەتگەلە، چی دیکە نەبووە و نابێت، ئیدی ئەمە دەکاتە ئەوەی هەم تاک ڕەهەندانە لە جیهان ڕوانین و هەمیش ئایدۆلۆژیای ئاشکرای تێگەیشتنە لە ژیان. بۆیەکا لێکۆڵینەوە و کارە ئەنجام دراوەکان نابەکامن و هەر خەریکی کوتانەوە و جوینەوەی چەند وشە و ڕستەیەکی پووچی بێ ناوەڕۆکی دوور لە باسەکەن.

نووسەر بەرلەوەی ئەو بزاڤە نەتەوەخوازە کوردییانەمان پێ ئاشنا بکات، بەلایەوە گرنگە، پێویستە گفتوگۆ لەسەر بۆچوونەکە بکرێ. گەر بێت و گەیشتینە ئەو ئاکامەی کە بزاڤە کوردییەکان هاوئامانجی بزووتنەوە نادەوڵەتییەکانی نەتەوەخوازانی تیۆرییە دروستەکەیە، ئەوسا دەتوانین قسە و لێکۆڵینەوە لەسەر ئەوە بکەین، وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە چما ئەو بزاڤانە نەیانتوانیوە نەتەوە دروست بکەن؟ کاتێکیش بەم دەرئەنجام ناگەین، دەبێت ئیستێک بکەین و بەو بزاڤە کوردییانە بچینەوە و پێناسێکی تریان پێ ببەخشین. نووسەر پێی وایە، بۆ گەیشتن بە چارەسەر، ئەوا دەکرێ لە ڕێگای تیۆریە عەقڵییەکەوە، تیشکی ڕووناک کەرەوە بخەینە سەر باسەکە.

"هەموو ئەو لیکۆڵینەوانەی کە لە بارەی ئەم بزوتنەوانەوە هەن لە چوارچێوەی ئەو بۆچوونانە دەرنەچوون کە سەر بە تیۆرە دروستەییەکەن، ئەو لێکۆڵینەوانەش کە دەکەونە دەرەوەی تیۆرە دروستەییەکەوە یان لێکۆڵینەوەی مێژووین و حکایەتەکانی ئەم بزوتنەوانە دەگێڕنەوە یان لێکۆڵینەوەی ئایدۆلۆجین و ئامانجیان دروستکردنی ئایدیۆلۆجیایەکی نەتەوەخوازانەیە"٣٦٢

گەر ئەمە حاڵی لێکۆڵینەوەکان بێت لەسەر بزاڤی کوردی، وا هەر لەدەوری تیۆرییە دروستەییەکە و بۆچوونەکەی گێلنەردا کورد لە ناوەوە خێڵە و لە دەرەوە نەتەوەیە، گیرمان پێ دەخۆن. هەر ئەمەشە وای کردووە، کورد لە کۆنتێکسی گێڕانەوەی مێژوو و کایەی ئایدۆلۆژیدا، ناوی بە نەتەوە خێڵ دەربکات. بزاڤە کوردییەکان بە درێژایی ساڵانێکە، بۆیە شکستیان هێناوە، چونکە شتێکیان هێناوەتە گۆڕێ، نە خێڵە و نە نەتەوەیە، کەچی

لە هەمان کاتدا هەردووکیانیشە. ئەم خاڵەش جارێکی تر ئەو تایبەتمەندێتییەی هەڵکەوتی کورد دەنوێنێ. **"لە لایەکەوە نەتەوەخوازیی هێزێکە لەناو پرۆسەی پەرەسەندنی کۆمەڵگای پیشەسازیدا وەک پێداویستییەکی ئەو کۆمەڵگایە سەر هەڵدەدات و کاری ئەوەیە بە کەلتورە پیشەییەکەی کۆمەڵگای پیشەسازی نەفی هەموو ئەو کەلتورە ناوچەییانە بکات کە کولتوری کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکەن".٣٦٤**

وەک ئاماژەمان پێدا، ڕەچەتەی دروست بوونی نەتەوە گرێدراوە بە هەبوونی کۆمەڵگای پیشەسازییەوە. ئەمە گەوهەری تیۆرەکەی گێلنەرە، کە بە بیرمەند و مامۆستا و خاوەن تیۆریی هەرە دیاریی مۆدێرنیزمە دادەنرێت. لەکاتێکدا پێش سەردەمی پیشەسازیش، نەتەوە هەر هەبووە و لە ئێستاش دا گەلێ نەتەوە هەن، نە گەیشتوونەتە، قۆناخی کۆمەڵگایەکی پیشەسازی، کەچی نەتەوەشن، وەک کورد .لە ئەمەریکای لاتینی و ئەفەریقا و تەنانەت لە ئاسیاش دا، هەمان دیاردە بەرچاو دەکەوێت.

"لە راستیدا ئەو کۆمەڵگا دروستکراوانەی کە گێلنەر بە نەتەوە ناویان دەبات، کۆمەڵگا پیشەسازییەکە نین و وەک خێڵەکانی ناو کۆمەڵگای کشتوکاڵی یەکە پێکهێنەرەکانی ناو کۆمەڵگای پیشەسازین، بۆیە دەبوایە گێلنەر بەراوردەکە لە نێوان دروستەی کۆمەڵگای کشتوکاڵی و دروستەی کۆمەڵگاکانی ناو دەوڵەتە مۆدێرنەکان نەکات، بەڵکو بەراوردەکە لە نێوان دروستەی ئەو کۆمەڵگا ناوچەییانە و دروستەی خێڵەکانی ناو کۆمەڵگای کشتوکاڵیدا بکات. یان بەراوردەکە لە نێوان دروستەی کۆمەڵگا کشتوکاڵیە سەرو خێڵەکییەکە و کۆمەڵگا پیشەسازییە

سەرو نەتەوەییەکەدا بکات، ئەوکات بەراووردەکەی دروست دەردەچوو".٣٧٢

باسمان لەوە کرد، کە خێڵ یەکەیەکە، لە یەکەکانی کۆمەڵگای کشتوکاڵی، خاوەنی کولتورێکی میللی و زمانی خۆیەتی، ئەمانە لەناو سیستەمەکەی خۆیاندا داوای یەک شوناسی و یەک کولتوری دەکەن. لێ هەر ئەم یەکانە، لە دەرەوەی خۆیاندا، بەرامبەر بە خێڵەکانی تر، پەیڕەوی لە سیستەمی خۆیان ناکەن، بەڵکو کار بە سیستەمی کۆمەڵگای سەرووخێڵەکییەکان دەکەن. ئەم سیستەمە لە بەرامبەر داوای یەک شوناسی و یەک کولتوریدا، داوای فرەییان لە هەردوو بوارەکەدا لێ دەکات. د. عرفان بە چڕیی و لۆژیکئامێزانە، ئەم پرسە شەن و کەو دەکات و ژیرانە بۆچوونەکانی پێشکەش دەکات.

" نەتەوەیەکی لەم جۆرە لەناوخۆیدا پەیڕەوی لە سیستەمێک دەکات کە لە سنووری دەوڵەتەکەیدا داوای هاوشوناسی لێدەکات و نەتەوەخوازیش بەردەوام کار بۆ ئەوە دەکات خەڵکی ناو سنووری دەسەڵاتی سیاسی ئەو کۆمەڵگایە بەرەو ئەوە بەرێت فێری یەک کولتور و یەک زمان ببن و لەناو کۆمەڵگا نەتەوەییەکاندا بەو زمانە گفتوگۆ بکەن و لە هەڵسوکەوتیشیاندا پەیڕەوی لە یاساکانی ئەو کولتورە بکەن، تا ببنە کەسانێکی هاوشوناس... ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ نەتەوەش وەک خێڵ لەناو کۆمەڵگا پیشەسازییەکەی خۆیدا لەناوخۆیدا پەیڕەوی لە هاوشوناسی دەکات و لەدەرەوەی خۆیشی پەیڕەوی لە جیاشوناسی دەکات".٣٧٣

ئەم نەتەوەیە کاتێ لەناو کۆمەڵگای پیشەسازیدا دەکەوێتە پەیوەندی لەگەڵ نەتەوەکانی تردا، پەیڕەوی لە سیستەمە

نـاوەکییەکەی خـۆی ناکـات، داوای پاراسـتن و دەسـتگرتن بە هاوشوناسـی نـاوەکی لـێ دەکـات، بە پـێچەوانەوە داوای جیـا شوناسی لێ دەکات. ئا بەم شێوەیە نەتەوە لەگەڵ نەتەوەکانی تردا پارێزگاری لە خۆی دەکات. ڕەوتی مێژووش تا هەنووکە، پتـر لەو ئاقـارەدا، ئاڕاسـتەی وەرگرتـووە و نەخشـاوە، کە هەر نەتەوەیەک پارێزگـاری لە بنەماکـانی خـۆی دەکـات و دەوڵەت و ئایـدۆلۆژیا نـاتوانن لە بـۆتەی خۆیانـدا بیتـوێننەوە.بە واتـایەکی دیـکە، نە شـوورەویی و یوگسـلاڤیا نەتەوەکـانی نێـو سـنووری دەوڵەتە سیاسییەکەیان بتوێننەوە و بفەوتێنن، چونکە ئایدۆلۆژی مارکسـایەتی، بەدەسـت نەتەوەی زاڵەوە کـارێکی کـرد، هـیچ نەتەوەیەک ئامـادە نەبێت، دەسـتبەرداری تـاکە خەسـڵەتی خـۆی بێت و ئامادە بێت لەناو نەتەوەیەکی تردا، خۆی بتوێنێتەوە. خۆ گەر وا نەبـوایە نـزیکەی ١٥ دەوڵەت دوای داڕمـانی شـوورەوی دروست نەدەبوو. کێشـە و هەراکانی ئێستای نێوان رووسـیا و ئۆکرانیاش بەڵگەیەکی ترن.

"هۆیەکەی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی گێلنەر نەیتوانیوە جیاوازی بکات لە نێوان ئەو سیستەمە ناوەکییەی کە نەتەوە و خێـڵ لەنـاو خۆیانـدا پەیـڕەوی دەکەن لەگەڵ ئەو سیسـتەمە دەرەکییەی کە لەگەڵ هاوجۆرەکانی خۆیاندا لەناو کۆمەڵگاکەی خۆیاندا پەیڕەوی دەکەن".٣٧٤

هەر ئەوەی وای کـردووە، ئەو سیسـتەمەی خێـڵ لەدەرەوە پەیـڕەوی لێـدەکات، و داوای لـێ دەکـات، لەگەڵ خێڵەکـانی تـردا، جیاشوناس بێت، بەراوورد بکات لەگەڵ سیستەمی نەتەوە، لەناو خۆیـدا پەیـڕەوی لە هاوشوناسـی بکـات، نەک جیاشوناسـی. نووسـەر پاشـتر بـاس لە دروسـتەی کولتـوری و سیسـتەمی

گواستنەوەی کولتور لە تیۆرەکەی گێلنەردا دەکات و بە کۆمەڵێ نمـــوونە لە خەلافەت و دەوڵەتـــی عوســـمانی ئەو میـــراتەی لە بـاوکەوە بـۆ نەوەکـان بەجێ دەمێنـێ، بـابەتەکە دەوڵەمەنـدتر دەکات.

دروستەی کەلتوری و کۆمەلایەتی خێڵەکان و نەتەوە دروستکراوەکان

"خێڵ کۆمەڵگایەکی ناوچەیی ناو کۆمەڵگای کشتوکاڵییە و نەتەوە کۆمەڵگایەکی ناوچەیی ناو کۆمەڵگای پیشەسازییە". ٣٨٣

بەم واتایە جیاوازییەک لە ڕووی کار و شوناسی ئەم دوو پێکهاتەیەدا، لە دیدی مۆدێرنیزمەوە نییە.

"بـۆ ئەوەی جیـاوازی لە نێـوان کۆمەڵگـای کشـتوکاڵی و کۆمەڵگای پیشەسازیدا بکەین دەبێت جیاوازی لە نێوان یەکە پێکهێنەرەکانیاندا بکەین، بۆ ئەوەی باس لە گۆڕانی کۆمەڵگای کشتوکاڵی بۆ کۆمەڵگای پیشەسازیش بکەین، دەبێت باس لە گۆڕانی خێڵ بکەین بۆ نەتەوە".٣٨٤

ئەمەش پێناســـەیەکە ڕەنگبـــێ لە ئێســـتای بـــارودۆخی کوردســـتاندا، بە زەقـی بەرچـاو بـکەوێ. گرنگـی جیـاوازییەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هێز و وزەیەی بەردەوامێتی بە بوونی ئەم پێکهاتە و دیاردەیە دەدات.

دواتریش دەڵێ :" **هـۆی مـانەوەی خێـڵ خـوێن و کولتـوری میللییە، بەڵام هۆی مانەوەی نەتەوە کەلتوورێکی دروستکراوە(..) کۆمەڵگـای کشـتوکاڵی پەیـڕەوی فرەکەلتـووری و فـرە زمـانی دەکـات و نەتەوە بە پـێچەوانەوە پەیـڕەوی لە یەککەلتـوری و یەکزمانی دەکات. ئەم جیاوازییەش جیاوازی نێوان کۆمەڵگای**

کشـــتوکاڵی و نەتەوەیە نەک خێــڵ و نەتەوە. بەڵام کاتێــک بەراوردەکە دەکەوێتە نێوان خێـڵ و نەتەوە، ئەم جیـاوازییە دروستەییانە نامێنن، چونکە خێڵ لەگەڵ ئەوەشدا کەلتوورێکی میللیە و لە ڕێگەی خوێندنەوە ناگوازرێتەوە، بەڵام کەلتورێکە بەهەمـان شـێوەی کەلتـووری نەتەوە پەیـڕەوی لە یەکبـوون دەکات و پەیڕەوی لە فرەیی و جیاوازی ناکات" ٣٨٤

گرنگتـــرین خەســڵەت و بنەمـــا لە تیـــۆرەکەی گێلـــنەردا، کـــاریگەرێتی هەبێــت و ڕۆڵــی ســـەرەکی بگێــڕێ، کوولتــور و ڕۆڵەکەیەتــی، واتە کولتـورە پیشـەییەکەی ڕۆڵ بـۆ یەکخسـتنی کولتـورە جیاوازەکـان دەگێـڕێ، نەک ڕێـگەی فرەخوازییـان بـۆ فەراهەم بکات.

"گرنگتـــرین جیـــاوازی نێـــوان خێـــڵ و نەتەوە بە مانـــا دروســـتەییەکەی ئەوەیە خێـڵ بـۆ بـوونی پشـت بە خـوێن و کەلتوورێک دەبەستێ کە بەرهەمی سروشت و خوێنێ خۆیەتی، بەڵام نەتەوە پشـت بە کەلتوورێـک دەبەسـتێ کە کەلتتـورێکە نامۆیە بە سروشت و خوێنێ ئەو، واتە کەلتورێکی بێ خوێن و بێ سروشتە، ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ نەتەوە خێڵێکی بێ خوێن و بێ سروشتە". ٣٨٥

خـوێن فـاکتەرێکی گرنگـی کـاریگەرێتی نێـو پانتـایی عەقڵێتـی خـێڵە. ئەمەش بەرهەمـی پەیوەنـدی توونـدوتۆڵی کەسـەکان و خێڵەکانە بە یەکەوە. هەمـوو خزمـی نزیکـی یەکتـرن و تەواو لێک نزیکن و بە ڕووی دەرەوەدا بە زۆری داخراون. خێڵ ڕاکێشـانی سـنوورێکی تـۆخ لە نێـوان خـۆیی و ئەوانـی دیـکەدا بە گرنـگ و پێویسـت دەزانـێ و بەلایەوە چەشـنی پەرژینـی خۆپـارێزی دێتە هەژمـارکردن. هاوکـات خێـڵ، تـێکەڵاوی لەگەڵ دەرەوەی خۆیـدا

بە قــورس دادەنــێ و بە مەحــاڵ دەبینــێ. بیانووشــی ئەوەیە خۆیـان بپـارێزن و بمێنێـتەوە و درێـژە بە بـوونی خـۆی بـدات و نەفەوتـێ . خێـڵ بە گشـتی پێـڕەوی لەم شـێوازەی بیرکـردنەوە دەکات.

"خێـڵ بـوونی بە شـتێک راگیـراوە کە لەنـاو خۆیـدایە و لە دەرەوەی خـۆیەوە بـۆی نەهــاتووە، بەڵام نەتەوە بــوونی لە شتێکدایە کە لەناو خۆیدا نییە و لە دەرەوەوە بۆی هاتووە"٣٨٥

واتە خێـڵ بەو سیسـتەمە پێـڕەوی دەکـات، کە لە هەنـاوی خۆیدا، درێژە بە تەمەنی خۆی دەدات. نەتەوە لە دەرەوە فـاکتی یاریـدەدەری، بـۆ پەیـدا دەبێـت. فـاکتی نەمـان ئەویـش دەکەوێـتە مەترسییەوە.

" خێڵ وەک زمانە سروشتییەکان و کەلتورە سروشتییەکان لە بـوون و پەرەســەندنی خۆیــدا پەیــڕەوی لە سیســتەمێکی سروشـتی دەکـات. چـۆن زمـانێکی سروشـتی کە پەرەدەسـێنێ دەبێت بە چەند زمانێکی جیاواز، خێڵیش کە پەرە دەسێنێ دەبێت بە چەند خێڵێکی جیاواز، بەهەمان شێوە کولتور و زمانی خێڵیش لە پەرەســەندنی پەیــڕەوی لە هەمــان سیســتەمی سروشــتی پەرەسەندن دەکەن. خێڵ و زمانی سروشتی و کولتوری میللی وەک مرۆڤ کە پەرەدەسینن ئەوەی لییان دەکەوێتەوە لە رووی جــــۆرەوە هەروەک خۆیــــانە، بەڵام لە رووی ژمــــارەوە جیاوازە".٣٨٦

کـاتێ کـار لەسـەر سـڕینەوەی کولتـورە میللییەکـان دەکرێت، داوای کولتـورێکی ســەراپاگیری فەرمــی دەکەن. ئیـدی هەمــوو دیـاردە کولتـووریی و زمانییەکـان لەنـاو دەبـاو و دەیانخەسـێنێ،

لەپێنـــــاوی کولتـــــــوری هەرە بـــــالآدا، کە لەلایەن دەوڵەتە دروستەییکەوە پێڕەو دەکرێ.

" زمانێـک کە دەکرێـت بە زمـانێکی سـتاندارد تەنهـا بەوە ناکرێـت بە زمـانێکی سـتاندارد کە کـۆمەڵە ڕێزمانووسـێک ڕێزمـانەکەی بنووسنەوە و قوتابخـانە بۆ فێربوونی دروسـت بکەن، بەڵکو ئەم زمانە دەبێت بەردەوام چاودێری بکرێت و ڕێگە بگیرێت لەوەی کە جارێکی تر سروشتی بچێتەوە ناوی و ڕۆحی بە بەردا بکاتەوە و بیکاتەوە بە زمانێکی سروشتی" ٣٨٩.

خێڵ و زمـانی سروشـتی و کولتـووری میللی، وەک مـرۆڤ، کە پەرەدەسـێنن، ئەوەی لێیـان دەکەوێـتەوە لە ڕووی جـۆرەوە هەر وەک خـۆیـانن، بەڵام لە ڕووی ژمـارەوە جیـاوازن. مـرۆڤ، مرۆڤ دەخاتەوە و باڵندە، باڵندە هەڵدێنێ.ئەوەشی خێڵ لە یەکتر جیـا دەکـاتەوە، وەک مرۆڤەکـان و زمانەکـان چۆنـایەتییەکەیە، نەک شتگەلێکی دیکە.

خێڵ و نەتەوە لەوەدا جیـاوازن کە خێڵ سروشـتی مـرۆڤ دایهێناوە، بەڵام نەتەوە ویستی مرۆڤ دروستیکردووە.خێڵ بەبێ سروشـتی مرۆیـی بـوونی نابێـت و ناشـتوانێت بمێنیـتەوە، نەتەوەش بەبێ ویستی دروستکردنی مرۆیی نە دەتوانێت ببێت و نەدەتوانێـت بمێنێتەوە.خێـڵ و نەتەوە هەر یەکەیـان یەکەی پێکهێنەری دوو کۆمەڵگای سەرووناوچەیی جیاوازن و بەوەش کە یەکەی ناو پێکهاتەی ئەو کۆمەڵگایەن لەناو خۆیاندا پەیڕەوی لە یەکبوون دەکەن و لە دەرەوەی خۆیاندا پەیڕەوی لە جیاوازی دەکەن".٤٠١.

پرۆسەی گۆڕینی خەسڵەتێکی سروشتی و مێژوویی، بە شمەکێکی دەستکرد، چەند زەق و نالەبارە، هاوسات هێندە سەختە، ئەو دروستکراوە مەحاڵە بتوانێ بۆ هەتا هەتایە خۆی ڕاگرێت و بەردەوام بێت. وەک ئەوەی دەوڵەتی عێراق نەیتوانیوە نەتەوەی عێراق دروست بکات و تورکیا و ئێران و زۆر دەوڵەتی تریش، وەک ئەوەی دەوڵەتی عێراق ئەو ئامانجە بهێننە دی . لە شوورەویی و یوگسلاڤیا و لیبیا و سووریاش بەهەمان شێوە. هەر بۆیە د. عرفان وتەنی: مۆدێرنیزم لە ڕاوکردنی سروشتدا نەیتوانیوە سەرکەوتوو بێت و لەو شوێنەدا کە ویستوویەتی ڕاوی سروشت بکات لە شوێنێکی ترەوە سروشت ڕاوی ئەوی کردووە.

"گەر نەتەوە لە ماددەی یەک خێڵ دروست بکرایە نەک لە مادەی چەند خێڵێک، ئەوە ئاستەنگ لەبەردەم دروستکردنەکەیدا دروست نەدەبوو، بەڵام لەبەرئەوەی بۆ دروستکردنی نەتەوە ماددەیەکی خاو پێویستە کە زیاترە لەو ماددە خاوەی کە سروشت خێڵی لێ دروست کردووە، ئەمە نەتەوەخوازی ناچار دەکات بۆ دروستکردنی نەتەوە، ماددەی نەتەوە لە چەند خێڵێکی کەلتور جیاواز و زمان جیاواز وەرگرێت، ئەمەش وادەکات لەناو ماددە خاوەکەی نەتەوەدا ئاسەواری ئەو جیاوازییانە بمێنن کە سروشت خێڵەکانی پێ مۆرک کردووە و ببێتە ئاستەنگ لە بەردەم ئەو یەککەلتوری و یەکزمانییەدا کە نەتەوەخوازی لەو مادەیەدا شێوەگیری دەکات. کاتێک نەتەوەخوازی دەیەوێت بوونی نەتەوە لە ڕێگەی تاکە کەلتورێک و تاکە زمانێکەوە لەناو ماددەیەکدا شێوەگیر بکات، ڕووبەڕووی چەند هێزێکی

بەرگریکەری جیاواز دەبێتەوە، ئەو هێزە جیاوازانەش پاشماوەی هەریەک لەو خـێڵانەن کە بەو کەلتـور و زمـانە دەکـرێن بە نەتەوە"٤٠١

نووسـەر لێرەدا پرسـیاری دەورووژێنـێ لەسـەر نەتەوە، کە نەتەوەخوازەکان لە چوارچێوەی دەوڵەتێکدا، نەتەوەی دروست کـردووە لە یەک هیـولا، یەک خێـڵ. لە دیـدی نەتەوەخـوازانەوە، هێزی عەقڵی کە فرەزمانی و فرە کولتوورییە، ئاستەنگە لەبەردەم پرۆسـەی نەتەوەدا. هەر لەم ڕووەوەیە بیرمەنـدی نەتەوەخـواز قسـە لەسـەر کۆمەڵگـای کشـتوکاڵی دەکـات و بە دوو جـۆر دابەشـیان دەکـات. کۆمەڵگـای سروشـتییە وەسـتاوەکان و پەرەسـەندووەکان. نووسـەر، لەسـەر ئەم بـابەتە نمـوونەی لۆژیکدار دەخاتە بەچاو و باس لە دیاردەی "**غەریزەی زاڵبوون**" دەکـات. تـا دەگـاتە لای چەمکـی ئیـبن خەلـدوون دەمـارگیری/ عەسەبیەت.

کۆگەل/ عەسەبە لە نێوان خێڵە پەرەسەندووەکان و خێڵە وەستاوەکان

"هیچ عەسـەبەیەک بەبێ چالاکبوونی ئەم غەریزەی زاڵبوونە دروسـت نابێت، دروسـتەی عەسـەبە لەگەڵ دروسـتەی خێڵـی بەرایـدا بەوە جیـاوازە کە زاڵبـوون مەرجـی پەیوەنـدییە دروسـتەییەکانی نـاو عەسـەبەیە، بەڵام زاڵبـوون مەرجـی پەیوەندییە دروستەییەکانی ناو خێڵی بەرایی نییە".٤٠٥

زاڵبـوون بە نـاوەڕۆک، واتە بـوونە خـاوەنی دەسـەڵات و فەرمـانڕەوایەتی بەسـەر خەڵکی دیکەدا. دوای کـارابوونی فـاکتی

زاڵبــوون، قەوارەی عەســەبە گەورەتــر دەبێــت لە خێــڵ.چونکە پێکهاتەیەک یاخود زیاتر بە زۆرداری لە خۆیدا دەتوێنێتەوە یان بەخۆیەوە دەلکێنێ.

"کەواتە هیــولای دروســتبوونی عەســەبە گەورەتــرە لەو هیـولایەی سروشـت خێڵەکـانی لێدروسـت دەکـات، ئەمەش وا دەکات بەبێ بوونی چەند خێڵێک عەسەبە بوونی نەبێت. کاتێک هێزی زاڵبـوونی نـاو خێڵێـک خۆی لە هیـوالای چەنـد خێڵێکی جیاوازدا بەرجەستە دەکات، بە بوونە خێڵەکییەکەی خۆی تەنها نەفی بوونە خێڵەکییەکەی ئەوان ناکات، لەهەمان کاتدا بە بوونە زمــانی و کەلتــوورییەکەی خۆیشــی نەفــی کەلتــور و زمــانە جیاوازەکانیـان دەکـات و لەنـاو زمـان و کەلتـورەکەی خۆیـدا دەیانکاتەوە بەیەک".٤٠٥

خـێڵە بەراییەکـان بـۆ دابینکردنـی زیـاتری پێداویسـتییەکانی ژیان و تێر و تەسـەلکردنی ئەندامەکانی خۆی، حەزی بە هێز و هەژمــوون و بە بەدەســەڵاتدارتربوونی تێــدا دروســت بــووە. لە غەریـزەی زاڵبـوونەوە، زەمینـەی بـۆ هیـوا و ئاواتەکـانی خـۆی خۆش کردووە. ئیبن خەلدوون دەڵێت:

" خـێڵە بەزیوەکـان دەبێـت زمـان و کەلتـوری ئـاینی خـێڵە زاڵەکانی ناو عەسەبە هەڵگرن.پرۆسەی دروستکردنی عەسەبە لە خێڵە سروشتییەکان هەمان پرۆسەی دروستکردنی نەتەوەکانە، چـونکە نەتەوەخـوازیش لە پرۆسـەی دروسـتکردنی نەتەوەدا کولتور و زمانێک لە کولتور و زمانی کۆمەڵگا ناوچەییەکان بە پرۆسەی بەستانداربووندا دەبات و زاڵی دەکات بەسەر هەموو

ئەو کۆمەڵگا ناوچەییانەدا کە نەتەوەکەیان لێدرووست دەکات"٤٠٥

ئەمەش دیمەنێکی شەڕ و ململانێی نێوان بە هێز و بێ هێزە. هەڵبەت لەم میانەشدا هەمیشە هێزی براوە، مەرج و داواکارییەکانی خۆی دادەسەپێنێ، بەسەر دۆڕاودا.

" کاتێک عەسەبەیەک زاڵ دەبێت بەسەر خێڵێکدا و خێڵەکە دەهێنیتە ناو خۆیەوە، دروستەی کۆمەڵایەتی ئەو خێڵە تێدەشکێنێ و هەمان دروستەی کۆمەڵایەتی پێدەبەخشێت کە خۆی هەیەتی و بەمەش یەکبوونی ناوەکی خۆی دەپارێزێت.واتە عەسەبە بۆ پاراستنی یەکبوونی ناوەکی خۆی هەر خێڵێکی نوێ بێتە ناوییەوە دەبێت تێکی بشکێنێت و لەناوخۆیدا وەک بەشێک لە خۆی دروستی بکاتەوە و ئەو جیاوازیانەی تیا نەهێڵێت کە لە خۆی جیای دەکەنەوە. ئەم پرۆسەی تێکشکان و دروستکردنەوەیە هەمان ئەو پرۆسەیەیە کە نەتەوەخوازی لەسەر ئەتنیکە جیاوازەکانی ناو سنووری دەوڵەتەکەی ئەنجامی دەدات و بەهۆیەوە دەیانکات بە بەشێک لە جەستەی نەتەوە".٤١١

ئەم هاوکێشەیە یاسای سەرکەوتن نەخشی کردووە و ئامانجیش لێی گرتنەدەستی دەسەلاتە، لە لایەن هێزی براوەی زاڵەوە.لە پێناوی سڕینەوەی بەرەی بەرامبەری لاوازدا. بەواتایەکی تر زیادکردنی هۆکارێکە، وەک هێز و توانایەکی زیاتر بۆ سەر ئەو هێزەی خۆی هەیەتی. لێرەشدا هێزە تازە دەست بەسەرداگیراوەکە، دەبێ لە خودی خۆیدا بتوێتەوە . دەنا سەرکەوتنی بە تەواوی ئەنجام نەداوە.

نەتەوە و پێکهاتە خێڵەکییەکان

"نەتەوەکـان لە خـێڵە سروشـتیەکان نـاکەونەوە، (...) بەڵام نـاکرێ سـەرهەڵدانی نەتەوەکـان لە پێکهـاتە خێڵەکییەکـان دوربخـرێتەوە، واتە ناکرێت بڵێین پێکهـاتە خێڵەکیەکـان هـیچ رۆڵێکیان لە بوون و پەرەسـەندنی نەتەوەکاندا نییە، بۆیە بۆ تیگەیشـتن لە پەیوەندی نێوان خێڵ و نەتەوە دەبێت بـاس لە پەیوەندی نەتەوە و پێکهاتە خێڵەکییەکان بکرێت نەک پەیوەندی نێوان خێڵ و نەتەوە"٤١٢

نەتەوە لە خـێڵەوە دروسـت نـابێ، خێڵەکـانیش لە ڕێـگەی غەریزەی زاڵەوە یەک دەگرن یاخود لە پرۆسـەیەکی دیکەدا، بە هـۆی هوشـیارییەکی عەقڵـییەوە. نووسـەر دواتـر دەچێـتە سـەر باسی پێکهاتە و جۆرەکانی خێڵ.

عەسەبە و پێکهاتە خێڵەکییەکان

"عەسـەبە خێڵێکـی گەورە نیـیە، هەرچەنـدە وەک خێـڵ لەناوخۆیدا پەیڕەوی لە یەکشوناسی دەکات، بەڵام شوناسەکەی شوناسـێکی سروشـتی نیـیە و شوناسـێکی دروسـتکراو و سەپێنراوە بەسەر کۆمەڵە خێڵێکدا کە دەکرێت لە رووی رەچڵەک و خـوێنەوە هـیچ پەیوەنـدییەکیان بەیەکەوە نەبێـت، یـان گەر پەیوەندیشـیان هەبێـت پەیوەنـدییەکی زۆر دوور بێـت و هـیچ رۆڵێکی لە دروسـتکردنی پەیوەنـدی نێوان خـێڵە بەراییەکانـدا نەبوو بێت"٤١٣.٤١٤

لەم ڕوانـــگەیەوە، دەزانـــین ئەو کـــۆمەڵگەیەی لەســـایەی غەزیـــزەی زاڵبـــوونە دروســـت دەبێـــت، نـــاوی عەســـەبەیە و

کۆمەڵگایەکی دروستکراوە و سروشتی نییە و لە خوێن و ئێسکی ئەو کۆمەڵە خێڵە پێکهاتووە، کە خێڵێک لە ڕێگای زاڵبوونەوە، لە خۆیدا تواندوونیەتەوە.

پێکهاتەی خێڵەکی وەك کۆمەڵگایەکی خێڵەکی

ئەم جۆرە لە کۆمەڵگا، ساتێ دێتە ئاراوە، کە کولتورێکی باڵا و ستانداردی هەبێت و دەوڵەتێکی دروستکراویش لەسەر ئەم بنەمایە دروستکراو بێت. بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەست و دەرخستنی دوورییەکانی ئەم دیاردەیە، نووسەر دەنووسێ:

"لە سەردەمی خەلافە ئیسلامییەکاندا دەوڵەتی خەلافەت ڕەوایەتی لە کولتورێکی مەزهەبی باڵاوە وەردەگرت کە جیاواز بوو لە کولتوری میللی خێڵە بەراییەکان و عەسەبەکان.دەسەڵاتی ئەم خەلافەتە لەناو ئەو ناوچانەدا کە ناوچەی کۆمەڵە خێڵێکی بەرایی کەلتور جیاواز و لێکدابڕاو بوون و کەسانێک نوێنەرایەتیان دەکرد کە هەڵگری کەلتوری باڵای خەلافەت و زمانە ستاندارەکەی بوون. ئەمەش وای کردووەبوو ئەم گروپە خۆی جیابکاتەوە لە خێڵەکان و شوناسەکەی شوناسی خێڵێک نەبێت لە بەرامبەر خێڵەکانی دەوروبەریدا، بەڵکو شوناسی گروپێکی ناخێڵەکی بێت لە بەرامبەر کۆمەڵە شوناسێکی خێڵەکی جیاوازدا. ئەم گروپە شوناس جیاوازە بەوەی کە شوناسەکەی خۆی بەرامبەر دەکردەوە لەگەڵ شوناسی خێڵەکی هەموو خێڵەکانی ناوچەکەدا، شوناسە جیاوازەکانی ئەوانی وا لێدەکرد لەناو یەک شوناسدا لەگەڵ شوناسی خۆیدا بەرامبەر ببنەوە و بەم بەرامبەربوونەوەیە شوناسەکەیان بکات بە شوناسی خێڵێکی لە بەرامبەر شوناسی ناخێڵەکی خۆیدا".٤١٤-٤١٥

ئەم شێوە خێڵە لەبەرئەوەی خاوەنی شوناسی خۆیەتی وەک عەسەبە پێویستی بە دروستکردنی شوناس نییە و کەس لەخۆیدا ناتوێنێتەوە. ئەم خێڵە بەهێزە بە زۆرەملێیی ڕەوایەتی بە دەسەڵاتی خۆی داوە، کێشەی لەگەڵ خێڵەکاندا لەسەر دەسەڵاتە، نەک شوناس و تەنها مەرجیشی داسەپاندنی باج و سەرانە دانە، لەسەر ئەوانەی ملکەچ و ژێر چەپۆکی خۆین، و هیچ گرنگییەک نادات بە جیاوازی نێوان زمان و کولتور و شوناس.

پێکهاتەی خێڵەکی وەك کۆمەڵگایەکی عەقڵی

"ئەم پێکهاتە خێڵەکییە بەوە خۆی لە خێڵ جیا دەکاتەوە کە تۆخمە جیاوازەکانی ناوخۆی ناکاتە دەرەوەی خۆی و وەک خۆی لە دەرەوەی خۆیدا نابن بە خێڵێکی سەربەخۆ، بەڵام لە هەمان کاتیشدا نابێتە ڕێگر لە بەردەم ئەوەدا لەناو خۆیدا وەک بوونەوەرێکی سەربەخۆ بمێنێتەوە و ئەمەش ئەو خێڵە بەرەو ئەوە دەبات لە ناو پێکهاتە خێڵەکییەکەدا وەک ئەو خێڵانەی لێی کەوتوونەتەوە و لەناویدا بە سەربەخۆ ماونەتەوە ببێت بە یەکەیەکی پێکهێنەری کۆمەڵگا خێڵەکییەکە".٤٢١.٤٢٠

لەم کۆمەڵگایەدا عەقڵ ڕابەری پێکهێنانی کۆمەڵگایە، با کۆمەڵگا لە چەند خێڵێکیش پێکهاتبن. لێ گرنگ ئەوەیە، عەقڵ بزوێنەری ئەو سیستەم و پرۆگرامەیە، کە کاری پێ دەکەن. لەم کۆمەڵگایەدا خێڵەکان لەگەڵ یەکدا لەناو پەیوەندیدا نین و چینی فەرمانڕەواکە بۆ هەموویان بێگانە و وەک یەکە بەڕێوەیان دەبات. ئەوەی لە نێوانیان هاوبەشە ئازادییە، نەک کۆیلایەتی. ئاخر هەر خێڵێک لە ڕێگای عەقڵەوە چۆتە ناو ئەم پێکهاتەیەوە و

بە خواستی خۆیی و ئازادانە، بڕیاری لەسەر ئەم هەنگاوانە بەرەو پێکەوەبوون و یەکگرتن ناوە.

نووسەر، بۆ تاوتوێ کردنی ئەم باسە و ڕوونکردنەوەی مەبەستیش باس لە خێڵە میدییەکان دەکات، نموونەی ئەم جۆرە خێڵەن و کۆمەڵگاکەشیان باشترین کۆمەڵگایە، خێڵ دەتوانێ دەسەڵاتە ناوەکییەکەی و شوناسەکەی بپارێزێ و لەگەڵ ئەوانی دیکەدا، بێ ترس و لەرز لە بزرکردنی شوناس و دەسەڵات دەوەستێ و دواتریش کۆمەڵێ نموونە لە مێژووی باسەکەی دەخاتەروو.

" ئەم هێزە عەقڵییە کاتێک دەتوانێت ئەو خێڵانە لەناو یەک پێکهاتەی کۆمەڵایەتیدا کۆبکاتەوە کە لەناو ویستی ئەواندا یەکبوون لەناو جیاوازییە سروشتیەکاندا شێوەگیر بکات و کارکردنەکەی لەناو ئەواندا لە کارکردنێکی نائاگایانە و بێ ویستەوە بگۆڕێت بۆ کارکردنێکی ئاگایانە و بەویست.واتە بۆ ئەوەی عەقڵ لەناو ویستی ئەواندا شێوەگیر ببێت، دەبێت ئەوان بەبێ بەکارهێنانی هێز بچنە ناو دروستەی کۆمەڵگایەکی پەرەسەندووتر لە خێڵ و لەو کۆمەڵگایەشدا هیچیان نەکەوێتە ژێر ڕکێفی ویستی ئەوی تریان"٤٢٥

ئەڵمان بەر لە دروستکردنی دەوڵەتەکەیان، بریتی بوون لە سەدان ئەمیر و سەرۆک خێڵ و گرووپی جیاواز. دواى سەرکەوتنەکانی هەرێمی پروسیا بە سەرۆکایەتی بسمارک. .سەرجەمی میر و نوێنەری ناوچەکان، وردە وردە وازیان لە خۆپەرستی و ناوچەگەرێتی هێنا و بە سەرکردایەتی **بسمارک** ڕازی بوون و یەکیان گرت. چونکە هەم بنەمای دەوڵەتبوون لە پروسیای بەهێزدا هەبوو، هەمیش سەرکەوتنەکانی بسمارک لە

شەڕی دژ بە فەرەنسییەکاندا، ببووە دیفاکتۆیەک و نکۆڵی لێ نەدەکرا. دوای کۆتایی شەڕی جیهانی دووەم، ئەڵمانیا دابەش بوو بەسەر دوو دەوڵەت و بلۆکدا. **هیتلەر** و ڕژێمە نازییەکەی هۆکاری ئەم ڕووداوە بوون.

لەگەڵ کۆتاییی شەڕی سارد و ڕووخانی دیوارە بەناوبانگەکەی بەرلین دا، لە ١٩٨٩/١١/٩، دا هەردوو دەوڵەتی ئەڵمان، لەسەر دەستی ڕاوێژکار **هێلمۆت کۆل** دا، بە سیاسەت و میکانیزمێکی دووسەرە بە ڕازیکردنی ئینگلیز و فەرەنسا و بێ لایەنکردنی ئەمەریکا و تاڕادەیەک بە پارە بێدەنگکردنی شورەوی، لە ١٩٩٠/١٠/٣ دا یەکیان گرتەوە و ئەو ڕۆژە کرا بە جەژنێکی نەتەوەیی .ئەم یەکگرتنەوەیە، بێ ئەوەی خوێن لە لووتی تاکە هاووڵاتییەکیان بێت، بە ئەنجام گەیشت. ئاخر دیسان هێز و کولتورە ئەقڵییەکە هاوشانی ئەم پرۆسە گرنگانە لە ئارادا بووە. دەنا بە بەراورد بە زۆربەی وڵاتانی دیکەی بەرەی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا، ڕۆمانیا وەک نموونە، بەخوێنڕشتن و کوشتن و کوشتار، ڕژێمە تۆتالیتارییەکانیان سەرەونگووم بوون. لە ئێستاش دا ئەڵمان بە سیستەمێکی فیدڕاڵی. تاڕادەیەک زۆر سەرکەوتوو و کاراوە، دەوڵەتەکەی بەڕێوە دەبات و لە هەموو مەیدانێک، لە مەیدانەکاندا پێشڕەوە و یەکێکە لە دەوڵەتە هەرە پێشکەوتوو و بە دەسەڵاتەکانی ئەوروپا و جیهان.

" لەناو ئەم خێڵانەدا بەهۆی چالاکبوونی عەقڵ و پەرەسەندنی هوشیاریان بە خۆیان، ئەو دابڕانە سروشتییە کە پرۆسە سروشتییەکەی پەرەسەندن لەناو ئەو خێڵانەدا بەرهەمی هێناوە لە ڕێگەی یەکبوونێکی عەقڵییەوە دەگۆڕێت بۆ پەیوەندییەکی

عەقڵـــی و هوشـــیارانە. لەمەشـــەوە ئەو پرۆســـەی دابـــڕانە بەردەوامەی کە لە نێوان ئەو خـێڵە بەراییانەدا هەیە، کۆتـایی پێدێت و بەهۆی ئەمەشەوە کۆمەڵگایەکی نوێ دێتە ئاراوە کە پێکهاتەیەکە لە کۆمەڵە خێڵێکی بەرایی ئازاد و سەربەخۆ".٤٢٦

چالاکبوونی عەقڵی و بەرزبوونەوەی ئاستی هۆشیاری لەناو ئەم خـــێڵانەدا، دیـــاردەکە لە ڕێگـــای یەکبـــوونێکی عەقڵـــیەوە دەگۆڕێ بە پەیوەندیی عەقڵی ئازاد و جێی غەریزەی زاڵ لای عەســـەبەکان دەگـــرێتەوە. سروشـــت داوای یەکبـــوون لە خـــێڵە بەراییەکـــان دەکـــات. عەقڵـــیش داوای فرەیـــی دەکـــات. کۆمەڵگـــای عەقڵیش پێڕەوی لە فرەیی دەکات، کەچی عەسەبە بە پێچەوانەی ئەم هاوکێشەیەوە کار دەکات.

"دەتوانین کۆمەڵگای کوردی لەگەڵ کۆمەڵگای یۆنانی پێش ســـەردەمی هیلینیـــیەت و نەمـــانی دەوڵەتەشـــارەکانی، بە دوو نموونەی باشی کۆمەڵگای عەقڵیی خێڵە بەراییەکان بزانرێن، بەڵگەش بۆ ئەمە ئەوەیە کە قبووڵی فرەزمانی و فرەکولتووری و پەرەسەندنی زمان و کولتووری سروشتی خێڵەکانیان بۆ زمان و کەلتوورێکی ناسروشتی کردووە و بەمەش چەند دیالێکتیک و چەند ئەدەبیاتێکی باڵا هاتوونەتە ئاراوە و کۆمەڵگاکەش بەمە یەکبـوونی خـۆی لەدەسـت نەداوە.کۆمەڵگـای کـوردی تـا ئەم ســـەردەمەش پەیـڕەوی لەو سیســـتەمە کۆمەڵاتییە دەکـات کە دروســـتەکەی دروســـتەیەکی عەقڵـیـە و پەیـڕەوی لە یاســـای فرەکەلتووری و فرەدەسەڵاتی دەکات و هەر ئەمەش وایکردووە وەک نموونەیەکی لە یاسابەدەری ناو جیهان سەیر بکرێت".٤٣٠

ئەمەش بەراوردکردنێکی ژیرانەی جوانە. دەشێت لە کایەی خۆیدا ببێتە کەرەسەیەکی باشی لێکۆڵینەوە و توێژینەوە و بەراوردکاریی ئێمە ئەم ئەرکە بەجێی دێڵین بۆ پسپۆڕانی ئەم مەیدانە، تا لێکۆڵینەوەی زێتر و قوڵتری لەسەر ئەنجام بدەن. وێنەی هاوبەش بدۆزنەوە.

نەتەوە و پێکهاتە خێڵەکییە جیاوازەکان

دیسان قسە لەسەر جۆری خێڵەکان و پێکهاتەکانیانە و لەناو ئەو جۆرە لە پێکهاتەکاندا، ئەو لایەنەیان کە هێزێکی ناخێڵەکی لە خێڵەکان پێکدێ، نابێتە زەمینە بۆ نەتەوە، چونکە ئەم خێڵانە لەناو خۆیاندا ناکەونە پەیوەندییەکی راستەقینە. ئەم هێزانە لەبەرئەوەی هێزێکی دەرەکی لەناو پێکهاتە نوێیەکەدا، کۆیکردنەتەوە، بە نەمانی ئەم هێزە ئەمانیش نامێنن. بەواتایەکی دیکە یا جیادەبنەوە. هەریەک سەربەخۆ. یاخود دەکەونە ململانێی یەکترەوە. گەر یەکێ لەمانە زاڵ بێ بەسەر ئەوانی دیکەدا پێکهاتەکەیان دەگۆڕێ بۆ عەسەبە. لێرەوە هەلومەرجی دروست بوونی نەتەوە دێتە کایەوە. ئەم نەتەوە و رێگای عەسەبە جیاوازە لە هی ئەوەی عەقڵ بنەمایەتی. ئەو نەتەوانەی نەتەوەخوازی لەناو دەوڵەتی خۆیاندا دروستیان کردووە. لە رێگای گۆڕینی زمانێکی سروشتی بۆ زمانێکی ستاندارد. یاخود لە رێگای گۆڕینی کەلتورێکی نامۆدێرنەوە بۆ کەلتوری مۆدێرن.لەم پرۆسەیەدا پێڕەوی لەهەمان یاسای عەسەبە دەکات، لە دروستکردنی نەتەوەدا.

"ئەو نەتەوانەی کە نەتەوەخوازیەکانی جیهان لەناو دەوڵەتەکانی خۆیاندا دروستیان کردوون، لەرێگەی گۆڕینی

زمانێکی سروشتی بۆ زمانێکی ستاندارد و گۆڕینی کەلتورێکی نامۆدێرنە بۆ کەلتورێکی مۆدێرن دروستیان کردوون، لە پرۆسەی دروستکردنەکەشدا پەیڕەویان لە هەمان پرۆسەی دروستبوونی عەسەبەکان کردووە و ئەو پێکهاتە خێڵەکییەی کە توانیویەتی لەناو دەوڵەتەکەدا بەسەر پێکهاتە خێڵەکییەکانی تردا زاڵ ببێت و بیانخاتە ناو دۆخی بەزینەوە، زمانێکی سروشتی گۆڕیوە بۆ زمانێکی ستاندارد و کولتوری یەکێک لە عەسەبەکان کە زۆرجار کولتوری عەسەبە زاڵەکە خۆی بووە، گۆڕیوە بە کولتورێکی مۆدێرن دواتر هەموو عەسەبە بەزیوەکانی ناو دەوڵەتەکەی ناچار کردووە کە بە زمان و کەلتوری خۆیانی بزانن و دەستبەرداری زمان و کەلتورەکەی خۆیان ببن"٤٣١

شایانی ئاماژە پێدانە نووسەر سیستەماتیکانە دوای ئەم بەراوردکارییە کەوتووە. پلە بە پلە بە سەر هەورازی سەختی باسەکانی دروستکردنی نەتەوەدا هەڵدەگەڕێ و باسەکەشی هێندە ڕوون و ئاسان کردووەتەوە، ڕێگەی لەهەر لێدوانێک بڕیوە و دەنووسێ:

" ئەمەش دەمانگەیێنی بەوەی بڵێین گەر عەسەبە بە هۆی دەمارگیری بەرامبەر نەریت و کەلتوری خێڵەکی بنەماڵەیەکی زاڵەوە بێتە ئاراوە، ئەوە نەتەوە بە هۆی دەمارگیرییەوە بەرامبەر ئەو کولتوور و زمانەی کە نەتەوەخوازی وەک هێزی زاڵی ناو دەوڵەت دەیسەپێنێ دێتە ئاراوە، بۆیە هەر دەست تێوەردانێک لە زمان و کەلتوری ئەو نەتەوەیە بە دەستلێدان لە موقەدەسی نەتەوە دەزانرێت".٤٣٢

کەواتە حاڵەتی دەمارگیری گەر لەناو عەسەبەدا بێت، بۆ قازانجی بنەماڵەی زاڵە و لەناو نەتەوەی دروستکراودا بێت، بۆ

نەتەوەخـــوازی زاڵ و زمـــان و کولتـــورە مـــۆدێرنەکەیەتی. وەک نموونەکانی نەتەوەخوازی تورک و عەرەب و فارس...هتد.

"جـۆرێکی تـر لە نەتەوە هەیە پەرەسـەندنی ئەو پێکهـاتە خێڵەکییە کە بنەمـای دروستبوونەکەی عەقڵە و ئەو خێڵانەی پێکیـان هێنـاوە ئەو جـۆرەن لە خێڵـی پەرەسـەندوو کە دۆخە سروشـتییەکەی خۆیـان تێپەڕانـدووە و لەگەڵ یەکـدا لەنـاو پێکهاتەیەکدا کەوتوونەتە ناو پەیوەندییەوە کە هیچ یەکێکیانی زاڵ نەکـردووە بەسـەر ئەوانـی تریانـدا و لە دۆخـی ئازادیـدا هێشـتوونیەتیەوە و رێگـرە لەبەردەم ئەوەدا کە هەر یەک لەو خێڵانە لەو دۆخە دەرچێت و بکەوێتە دۆخی زاڵیەتی یان دۆخی بەزینەوە. ئەوەی زامنی مانەوەی بوونی ئەم جۆرە لە پێکهاتەی خێڵەکی دەکـات، مـانەوەی خێڵەکـانە لەنـاو دۆخـی ئـازادانەی خۆیاندا".٤٣٣

لێرەدا کە عەقڵ فاکتەری سەرەکی دروست بوونی نەتەوەیە، لەو خێڵەی بە تێگەیشتن و مامەڵە یان هاوکاریان لەگەڵ یەکتر و لە بازنەی پەیوەندییەکان فراوان و دەکەن و قەوارەی بوونیان گەورەتر دەکەن.

"کێشـەی پێکهـاتە خێڵەکییەکـانی کـورد لەنـاو ئەو چـوار دەوڵەتەدا کە کـورد بەسـەریاندا دابەشـکراوە، ئەوەیە کە لەو جۆرە لە پێکهـاتەی خێڵەکین کە بنەمـای دروسـتبوونەکەیان ئـازادییە و لەبەرامـبەر ئەوانیشـدا لەنـاو ئەو چـوار دەوڵەتە پێکهاتەیەکی خێڵەکی زاڵە کە لە بنچینەدا لەسەر بنەمای زاڵیەتی دامەزراوە نەک بنەمای ئازادی.کێشەکەش لەوەدایە کە پێکهاتە خێڵەکیـیە کوردییەکـان دەیانەوێـت لە رێـگەی پەرەسـەندنی سیسـتەمەکەی خۆیـانەوە پەرە بسـێنن و ببن بە نەتەوە، واتە

دەیانەوێت نەتەوەش لەسەر بنەمای ئازادی بێتە ئاراوە نەک لەسەر بنەمای زاڵیەتیەوە دروست بکرێت.بەڵام ئەو پێکهاتە خێڵەکییانەی کە لە بەرامبەریاندا هەن، لەبەرئەوە لەو جۆرە لە پێکهاتەن کە لەسەر بنەمای زاڵیەتی دروستکراون و لەسەر بنەمای ئازادی دروست نەبوون، دەیانەوێت بەپێی هەمان بنەمای عەسەبەکان پەرە بسێنن و ببن بە نەتەوە. پێکهاتە خێڵەکییە کوردییەکانی ناو ئەم چوار دەوڵەتە بەهۆی ئەو سیستەمەوە کە بوونیان لەسەری هەیە، دەیانەوێت دەوڵەت بەرەو ئەوە بەرن ببێت بە دەوڵەتی ئەو پێکهاتە خێڵەکییانەی کە شیانی ئەوەیان تیایە ببن بە نەتەوە و دەوڵەتەکەش ببێت بە زەمینەیەکی ئازاد بۆ سەرهەڵدانی کۆمەڵە نەتەوەیەک کە پەیوەندی نێوانیان لەسەر بنەمای ئازادی بێت نەک لەسەر بنەمای زاڵیەتی".٤٣٣-٤٣٤

زاڵبوونی تورک و عەرەب و فارس بەسەر کورددا، لە بنەچەدا کێشەیەکی گەورەیە و لە هەنووکەدا، بە مانایەک هەر ناکاتە ژێرچەپۆکی نێزیکی ٦٠ ملیۆن مرۆڤی کورد، تراژیدیاکە بەوەشەوە نەوەستاوە، ئەوان زاڵ و کورد بندەستە، بەڵکو ڕەهەندی نەرێنی و مەترسی داریان، لە رووی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و سەربازییەوە لەسەر ژیان و بوونی کورد دروست کردووە. مامۆستا مەسعوود لەم رووەوە دەڵێ:

" گەلی کورد، وەک لە لای کەسێکی شارەزای وەک ئێوە ئاشکرایە، بە بارودۆخێکی مێژوویی وەها دەورە دراوە، مێژووی مرۆڤایەتی ناتوانێ یەک نموونەی تری لێ بهێنێتەوە، چونکە کورد کراوەتە چوار پارچە یا زیاترەوە و وڵاتانی دنیا و وڵاتانی ناوچەی دابەشکردنەکەش بە گەلەکۆمەکێ کاریان بۆ

بەردەوامی ئەو دابەشبوونە کردووە و یاسایان بۆ هەمیشەیی و شەرعییەت پێدانی داناوە و هاوکاری و هاوپەیمانییان لەسەری کردووە و ئەگەر لە توانای ئەو دەوڵەتانە بەدەر بووبێ، گەلی کورد کۆت و زنجیر بکەن و مەودای ببڕن بۆ ئەوەی هەموو بزاوتێکی ڕەت بکەنەوە، لە مەودای قەومییەتی بەرتەسکدا، بۆی هەیە ئەو بێزارییەی ئەم گەلەی تێی ئاخنراوە لەگەڵ هەر خۆبزواندنێکی بێزاریدا، دەمی تیغ و نووکی تیژی سوپای ئامادەکراو بۆ هێشتنەوەی ئەو دابەشبوونە بە گۆشتیدا بچێ جا نرخەکەی هەرچەند خوێن و بەربەستکردنی ئازادیی کورد و قوربانیدانی بێ".

هاوکات ئەمە بۆچوونێکی جێی سەرنجدانە لە پێکهاتەی خێڵەکە کوردییەکانی ناو ئەم دەوڵەتانە خەون بە نەتەوە دەبینن. کەواتە ئەودەم نامێنن و بوونی خۆیان پووچەڵ دەکەنەوە. ئەوان لەسەر سیستەمی عەسەبە و زاڵبوونی خێڵ دامەرزاون. زاڵێتی و دەسەڵات لە دەست دەدەن و قەوارە دروستکراوەکەیان هەڵدەوەشێتەوە.

شوێنی کورد لە نەخشەی نەتەوەخوازیدا

مۆدێرن ئەو دیاردەیەیە، کە قۆناخی کشتوکاڵی دەگوازێتەوە بۆ قۆناخی پیشەسازی و پێی وایە و دواتر لێیەوە نەتەوە دەکەوێتەوە. بەڵام ئەو کۆمەڵگا باسکراوانە هەموویان لە خێڵە بەراییەکان کەوتوونەتەوە و بەگشتی ٣ جۆر کۆمەڵگان. گێلنەر دوو جۆر بەربەست باس دەکات، کە دێتە بەردەم تیۆرییە دروستەییکەی نەتەوە. کۆسپی زمان و ئاستەنگی کوولتور.

بەربەستی زمانی لەبەردەم دروستکردنی نەتەوەدا

بە ستانداردکردنی زمانێک بۆ بڵاوکردنەوەی کولتورە پیشەییەکە، گەورەترین کۆسپی بەردەم نەتەوەخوازەکانە، لە دروستکردنی نەتەوەدا. بەلای گێلنەرەوە چارەسەری ئەم حاڵەتە دووجۆرە و بە درێژی خراوەتە ڕوو. د.عرفان پسپۆڕانە بە باڵای ئەم باسانەدا، لەبەر رۆشنایی تیۆرەکەی گێلنەردا دێتە خوارەوە، نموونەگەلێک لەسەر رویتانیەکانی ئیمپراتۆرییەتی میغالۆمانیا دەخاتە بەرچاوی خوێنەر.

" ئەوەی نەتەوەخوازەکان ئەنجامی دەدەن گۆڕینی کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵی نییە بۆ کۆمەڵگایەکی پیشەسازی، بەڵکو گۆڕینی ئەو کۆمەڵگایەی خێڵە بەراییەکانە کە دەسەڵاتێکی بێگانەی ناخێڵەکی لە کۆمەڵە خێڵێکی بەرایی دروستیکردووە بۆ عەسەبەیەک کە خاوەنی کەلتورێکی باڵا و زمانێکی باڵای وەک ئەو کولتور و زمانەیە کە دەسەڵاتە ناخێڵەکییەکەی پێشوو هەیەتی".٤٤٤-٤٤٥

د. عرفان کۆمەڵێ نموونەی باش دەخاتە بەرچاوی خوێنەر و شیتەڵکارییەکی چڕی تیۆرییەکەی گێلنەر دەکات. چەند نموونەیەک لەسەر رۆتانیەکانی ناو میغالۆنیا و یۆنان و چەرکەسی ناو دەوڵەتی عوسمانی دێنێتەوە. باس لە ئازەری ئێران و حاڵی کورد دەکات، کە تەواو جیاوازە. چەرکەس و ئازەر دەستبەرداری دامەزراندنی دەوڵەتی خۆیان بوون و لەگەڵ نەتەوەخوازی تورک و فارس دا، ئاوێتە و هاوجووت/ تەماهی بوونەتەوە. بەڵام کورد بەرگری لە ناسنامەی خۆی کردووە و تەماهی نەبۆتەوە لەگەڵ نەتەوەخوازی داگیرکەرەکانیدا.

"نەتەوەخوازی تورکی و فارسی بە هۆی ئەوە کە فەرمانڕەوایەتی هەردوو دەوڵەتی مۆدێرنی ئێران و تورکیا دەکەن، لە سنوری سیاسی خۆیاندا رەوایەتی ئەوەیان هەیە کەلتووره مۆدێرنەکە بەو زمانە ستاندارده تورکی و فارسییە سەراپاگیر بکەن کە خۆیان لە بنچینەی زمانە ناستانداردەکەی عەسەبە زاڵەکانی خۆیان دروستیان کردووە، لە لایەکی تریشەوە ئەوان رەوایەتی ئەوەیان هەیە کە لە سنوری دەوڵەتەکەیاندا هەموو ئەو هەوڵانە سەرکوت بکەن کە لە پێناو ئەوەدا دەدرێن زمانێکی تری جگە لەو زمانە ستاندارده فەرمییەی دەوڵەت لە ناوچەیەک لە ناوچەکانی ناو سنوری دەوڵەتەکانیاندا بە پرۆسەی ستانداردکردندا ببرێت. ئەوەی ئەم بزووتنەوانە لەو دوو دەوڵەتە داوای دەکەن بە پێی ئەو سیستەمەی کە نەتەوەخوازییەکانی جیهان نەتەوەکانیان پێ دروستکردووە داوایەکی ناڕەوایە و نابێت لە سنوری سیاسی دەوڵەتێکی مۆدێرندا بە دوو زمانی جیاواز کەلتوره مۆدێرنەکە بڵاوبکرێتەوە و کەلتورەکە دابەش ببێت بۆ دوو کەلتوری جیاواز و نەتەوەخوازییەکەش کە نەتەوەکە دروست دەکات ببێت بە دوو نەتەوەخوازیی جیاواز"٤٤٨

نەتەوەخوازی تورک هەر زمانی ستانداردی کوردی رێبەند نەکردووە، بەڵکو زمانە میللییەکەش قەدەغە دەکات. ئاخر تورک لە هەموو لایەک زیاتر لە هەبوون و بوونی دروستکراوی خۆی دەترسێ. هەروەک کوردیش دەڵێ " کراسی دزراو دەبێ بەشەو لەبەر بکرێت" تورک بە خۆیی و دەوڵەتە دروستکراوەکەیەوە، بەگژ هەر شتێکی نا تورکیدا دەچێتەوە. دیارە قەبارەی ترسەکەیان زۆر گەورەیە، بۆیە گەر ئەمە نەکەن، بەرگەی ئەو

گووشـــارانە نـــاگرن، کە لە لایەن نـــا تورکەکـــانەوە دەکەوێـــتە سەریان. هەر زوو ئەوەی بونیاتیان ناوە، گورج هەرەس دێنێ و تەفروتونـــا دەبـــن. بەڵام فـــارس لە ئێـــران دا تەنیـــا زمـــانە ســـتانداردەکەی قەدەغە دەکـــات. لەم قۆنـــاخەدا، ئێـــران زمـــانە میللییەکەی کورد، بە هەڕەشە لەسەر خۆی نازانێ. بە نموونە، پارتی کۆمەنیستی ئێران، تـوودە لە پرۆگرامەکەیـدا، دەنووسـێ: دەبێت زانکۆیەک لە شاری سنە دابمەزرینین بە زمانی فارسی تێیـــدا بخوێنـــدرێ. تیـــۆری رۆژی تورکەکـــان، زەریـــایەکە لە شۆفێنیزم و نەزانی، زمانی تورکی تێهەڵکێشراوە. عەرەبیش، وا پیرۆز کراوە، تابووە، گەر زمانێکی تری بەرامبەر رابگیرێ.

کەلتوری خێڵەکی وەك بەربەست
لەبەردەم دروستکردنی نەتەوەدا

نووسەر، بەدرێژی لەسەر ئەم خاڵە دەڕوات و شـەنوکەوێکی بیروبۆچوونەکانی گێلنەری تێدا دەکات، تا دەگاتە ئەم بۆچوونە:

"بەڵام لە کۆمەڵگای پیشەسازیدا چۆن زمان و کەلتوری ناوچەیی نامێنێ و خەڵکی ناوچە جیاجیاکانی ناو سنووری سیاسی دەوڵەتێکی مۆدێرن یەک زمان و یەک کەلتوریان دەبێت و هەریەکە دەسـت لە کەلتـور و زمـانە نـاوچەییەکەی خـۆی هەڵگرێت و دەچێتە ناو ئەو گروپە نوێیەوە کە نەتەوەخوازی دروستی دەکات و ناوی دەنێت نەتەوە.بەهەمان شێوە لەناو ئەم کۆمەڵگایەدا گروپە ناوچەییەکان دەبێت دەستبەرداری پیشـە تایبەتەکانی خۆیان ببن و هەموویان بۆیان هەبێت ببنە خاوەنی هەر پیشـــەیەک لەو پیشـــانەی کە لەو کۆمەڵگـــا پیشـــەییەدا هەیە".٤٥٢

کۆمەڵگای پیشەسازی و دەوڵەتەکەشی بەدەست هەر کەس و تاقمێکەوە بێت، ئامانجی بەرپاکردنی یەکرەنگ کردن و لە قاڵب دانی، هەموو خەڵکانی کۆمەڵگا جیاوازەکانە بە زمان و کولتورەکەیانەوە لە بچم و قەبارە و ڕەنگێکی هاوبەشدا.گروپە ناوچەییەکانیش دەبێت واز لەو پیشە و کارانەی خۆیان بهێنن و سەرگەرمی فێربوونی پیشەیەکی تر بنللەو پیشانەی کۆمەڵگا/ سیستەمی پیشەسازییەکە دایهێناوە، هەڵبەت ناشبێت، هیچ کام لەو پیشانە، لە لایەن گروپێکەوە قۆرخ بکرێن.

"لەو ناوچەیەدا کە بە جیهانی ئیسلامی ناو دەبرێت، ئەو نەتەوەخوازانەی کە بە کولتورە پیشەییەکە ناتوانن لە سنوری سیاسی دەوڵەتەکانی خۆیاندا یەکبوونی زمانی و کولتوری دروست بکەن و زاڵبن بەسەر کولتورە نزمەکانی وەک کولتوری تەریقەتدا، بەناچاری دەکەونە ناو پەیمانەوە لەگەڵ کولتورە مەزهەبییە باڵاکەی ئیسلامدا و لە ڕێگەی ئەم پەیمانەوە دەتوانن کولتورە ئیسلامییە نزمەکان لە کولتورێکی مەزهەبیدا بکەنەوە بەیەک و ئەو بەربەستە لەبەردەم یەکبوونی کولتوریدا نەهێڵن و بەمەش نەتەوەخوازی بتوانێت کولتورە پیشەییەکەی خۆی بە زمانە ستانداردکراوەکە بە یەکسانی بەسەر هەموو ناوچە کولتوورییە جیاجیاکانی ناو سنوری دەوڵەتەکەی بسەپێنێ".٤٥٥ ٤٥٦

بەپێی هەڵسەنگاندنی د. عرفان، لەم شوێنەدا کە نەتەوەخوازی بۆ ڕاماڵینی مەترسی کولتوری، لەسەر مەترسییە بەربەستکەر و هیوا ڕێخۆشکەرەکان دروستبوونێکی پیشەسازی نەتەوەی دروستکراو باس دەکات کە کولتوری ئاست

نزم(کولتوری تەریقەتی پیاوە ڕۆحانییەکانە) دروستیکردوون، کولتوری باڵای ئیسلامی(ئایینی مەلاکان) دەکات بە گژیدا.

"نەتەوەخوازی دەیەوێت لە سنوری سیاسی دەوڵەتە مۆدێرنەکەدا یەک کولتوری پیشەیی بە یەک زمان سەراپاگیر بکرێت و لەبەرامبەر ئەو کولتورەدا کولتورە پیشەییەکە بە زمانێکی تر بوونی نەبێت، ئیسلامی مەزهەبیش دەیەوێت لە چوارچێوەی هەمان دەوڵەتدا یەک کولتوری مەزهەبی ببێت بە کولتوری ئاکاری و ئاینی ناو سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتە و لە هەمان کاتدا ڕێگەش نەدات بەوەی کولتورێکی تری مەزهەبی یان چەند کولتورێکی نامەزهەبی وەک کولتوریی ڕۆحی تەریقەتەکان لەناو سنووری ئەو دەوڵەتەدا ببن بە کولتوری ئاکاری و ئاینی ناو دەوڵەتە مۆدێرنەکە".٤٥٧ ـ ٤٥٨

چەند نموونەیەک لە نەتەوەخوازی جیهانی ئیسلامی دێنێتەوە، وەک جەزائیر و ئێران و سۆمال. دووبارەکردنەوەیان بە پێویست نازانین.

"لای ئەو نەتەوەخوازی عەرەبی بە هۆی ئەوەوە کە زمانەکەی هەمان زمانی ئیسلامی مەزهەبییە دەتوانێت کولتورە مەزهەبییە باڵاکەی ئیسلام بخاتە ناو پێکهاتەی نەتەوە و لەگەڵ کولتورە پیشەییەکەدا بەبێ کێشە نەتەوە دروست بکات".٤٥٨ـ٤٥٩

شوناسی نەتەوەیی لە هی ئاینی جیاناکرێتەوە. میغالۆمانی بە نموونە روتیانی تێیدا. تورکیا، نموونەی چەرکەس و ئێران، نموونەی ئازەری، ئەم نەتەوانە وەک خێڵی تەواوەی ناو عەسەبەیان لێ هاتووە. خۆیان کردووە بە بەشێک لە شوناسی نەتەوە دروستەییەکی نەتەوەخوازی. پێش چەند ساڵێ وەک

بەرتەک بۆ تۆمەت و سوکایەتیکردنێکی دەوڵەتی ئێرانی فارسی بە ئـــازەری، خۆپیشـــاندانێک لە شـــاری ئـــورمییە، لەلایەن ئازەرییەکانەوە بەرامبەر بە سیاسەتی دەوڵەتی ئێران رێک خرا. عەلی خامەنەیی، ڕابەری کۆماری ئیسلامی ئێران، کە بۆ خۆی ئازەرییە، پەیامێکی ئاڕاستەی ئازەرییەکان کرد و ووتی: گەلۆ ئێوە بەس دەسەڵاتێکی ئۆتۆنۆمیتان دەوێ لە شاری ورمییەدا، یـاخود تەواوی ئێـران. بەم شـێوەیە ئازەرییەکـان، کە ئێسـتا بڕبـڕەی ئـابووری ئێرانیـان وا بەدەسـتەوە و بەشـێکی زۆری پۆسـتە گرنگەکـانی دەوڵەت بەڕێـوە دەبەن، خـاوەنی پرسـێکی نەتەوەیـی نـین، هێنـدەی لە گۆشـەی چـاوچنۆکی ئـابوورییەوە، هیوایان لەسەر ڕووتاندنەوەی ئابووری ئێران هەڵچنیوە.

کورد لە نێوان رویتانییەکان و سۆماڵییەکاندا

"ئەوەش لە حـاڵەتی سـۆماڵییەکانەوە تیـۆریزەی کـردووە ئەوەیە کە نەتەوەخوازیی سۆماڵی وەک نەتەوەخوازیی کوردی ئەوەی دروسـتی دەکـات جـۆرێکی تـایبەتە لە نەتەوە کە خێڵ ئاوێتە دەکات بە نەتەوە و ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی، ئەوەی دروستیدەکات لەناوەوە خێڵ بێت و پەیڕەوی لە یاساکانی خێڵ بکات و لە دەرەوە نەتەوە بێت و پەیڕەوی لە یاساکانی نەتەوە دروستکراوەکان بکات".٤٦٩

د. عرفـان لەبەر ڕۆشـنایی تیـۆرەکەی گێلـنەردا، بە فراوانـی باس لە حاڵەتی سۆمالی و رۆتان دەکات لەگەڵ کورددا دەکات. بەتـایبەت کـاتێ نەتەوەخـوازی سـۆماڵی نەیتوانیـوە، زمـان و کولتـورێکی یەکگرتـوو، لەو فرە خـێڵانەی هەیە دروسـت بکـات. هەموو ئەم هەوڵ و تەقەلانەی د.عرفان، لە بەراورکردنـی دۆخـی

کورد، بەو نموونانەدا، دەگەڕێتەوە بۆ لێزانی و پەرۆشە، گەورەکەی نووسەر بۆ پرسی کوردبوون و لە ڕەگ و ڕیشەوە تێگەیشت لە پاشخان و پێشخانەکانی.

"کوردەکان باشترین نموونەن لە مێژوودا نەچوونەتە ناو ئەو پەیمانەوە کە لە نێوان سەردار و کۆیلەدا دەبەسترێت(...)ئەو سیستەمەش کە کورد لە مێژوودا پەیڕەوی کردووە ئەو سیستەمەیە کە بەرهەمهێنەری جیاوازییە زمانی و کولتورییەکانە لەو یەکبوونە عەقڵییەی کە لەناو جیاوازییە زمانی و کولتورییەکاندا بە شێوەیەکی پەتی هەیە، ئەم سیستەمەش یاساکانی تەواو پێچەوانەی ئەو سیستەمەن کە عەسەبە و نەتەوە خوازی پەیڕەوی لێدەکەن و بەرهەمهێنەری یەکبوونێکی سروشتییە لەو جیاوازییە کولتوری و زمانییانەی کە بەشێوەیەکی واقعی هەن".٤٧٤ـ ٤٧٥

بە پێی ئەم تێڕوانینە، ئەو پلورالیزمەی لە پێکهاتەی کورد دا هەیە، گەرەنتی مانەوە و ئاماژەی خەسڵەتی جیاوازی کوردە، لەگەڵ ئەو نموونە گەلەی باسکراون. لەکاتێکدا ئەم دیاردەی فرەییە، لە لای زۆر نووسەر و لێکۆڵەر، نیشانەی ماڵوێرانی کورد و نائامادەگییەتی لە مێژوودا.پێموایە بە گرنگ وەرگرتنی ئەم خاڵە لە لایەن توێژەرانەوە و کار لەسەرکردنی بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی مێژووی ئەم پرسە پێویستە.ڕەنگە دەروازەیەکی باش بێت، بۆچوونە نێو قوڵایی پرسی کورد و بنچینەکەیەوە.

"ئەوەی ئایدیالی نەتەوەخوازی داوای دەکات ئەوەیە کە لە سنوری سیاسی دەوڵەتەکەیدا دەبێت چینی خوێندەوار بە کولتورە پیشەییەکەی خۆی و ئەو زمانەی کە کردوویەتی بە زمانی ئەو کولتورە، جەستەی کولتوری و زمانی خێڵ و ئەتنیکە جیاوازەکان هەڵوەشێنێتەوە و لەگەڵ جەستەی کولتوری و

زمانییەکەی خۆیدا تەماهی پێبکات و عەسەبە کولتوورییەکەی خۆی دروست بکات.ئەمەش هیچ جیاوازییەکی ئەنتۆلۆجی و دروستەیی لەگەڵ ئەو خێڵەدا نییە کە دەبێت بە عەسەبە و لە سنووری ئەو دەسەڵاتە سیاسییەدا کە هێزی زاڵیەتییەکی بۆی دیاریکردووە جەستەی خێڵە جیاوازەکان لەگەڵ جەستەی خێڵەکەی خۆیدا تەماهی پێبکات و عەسەبەکەی دروست دەکات".٤٧٧

لێرەشدا، شەڕ هەر لە دژی کولتوری پێکهاتە وخێڵەکان و ئەو سیما فرەییە، هەیە. چۆن هەوڵ بدرێ لە ڕێگای دەستەی خوێنەوارەوە، بە دەربڕینەکەی ئەندەرسۆن، بەو پیشەیەی هەیانە کولتورێکی یەکشوناس بهێننە ئاراوە. ئاخر وەک ئاماژەمان پێداوە، نەتەوەخوازی بۆ گەیشتن بە ئامانجی خۆی بەرەنگاری شوناسە جیاوازەکان دەبێتەوە.

"ئەوەی بزوتنەوە کوردیەکان لە نەتەوەخوازییە شکستخواردووەکەی سۆماڵ و هەموو نەتەوەخوازییەکانی جیهان جیادەکاتەوە ئەوەیە بە پێچەوانەی ئەوەوە کار دەکەن کە نەتەوەخوازی داوای دەکات(....)بزوتنەوە کوردییەکان نەک بزوتنەوەی نەتەوەخوازنین بەڵکو تاکە بەربەستێکی گەورەن لەبەردەم ئەوەدا کە نەتەوەخوازی بەناوی نەتەوەوە لەناو خۆیان و لە دەرەوەی خۆیاندا دروستی دەکات".٤٧٨

نووسەر لەم میانەدا بۆچوونێکی تری جێی سەرنج و لەسەر ڕاوەستان دەخاتە بەر دەستمان. خاڵێکی بنچینەیی جیاوازی نێوان بزووتنەوە کوردییەکان و ئەوانی دیکە، ئاماژە پێ دەدات. ئەم بزوتنەوە کوردییانە لەبری ئەوەی وەک، ئەوەی بەڵگەنەویست و چاوەڕوانکراوە لە نەتەوەخوازی لە نێوان

خۆیاندا یەکبوونی زمانی و کولتوری جیاواز بەرهەم بێنن.دێن و بە دروشم و داوای پراکتیکییەوە پەیڕەو لە یەکبوونی یەک شوناسی کولتوری و زمانی ناکەن. ماهیەتی بزوتنەوە نەتەوەخوازییەکان یەکبوونە، هی کورد جیاوازیی فرەییە.

"بزووتنەوە کوردییەکان بە ئاڕاستەی هەڵوەشاندنەوەی ئەوە کار دەکەن، کە نەتەوەخوازی وەک عەسەبەیەکی مۆدێرن دروستی دەکات ... بزووتنەوە کوردییەکان نەک بزووتنەوەی نەتەوەخوازنین بەڵکو تاکە بەربەستێکی گەورەن لەبەردەم ئەوەدا کە نەتەوەخوازی بەناوی نەتەوەوە لەناو خۆیان و لە دەرەوەی خۆیاندا دروستی دەکەن".٤٧٨

ئاخر لە کاتێکدا وا چاوەڕوان لە بزووتنەوەی کوردی دەکرێ، نەتەوەخواز بێت و پرسی نەتەوە، لە گوتارێکی یەکگرتوودا فۆرمەلە بکات، نووسەر دێت و دەمانخاتە بەردەم ئەم باسە قورس و پێکەڵ پێکە. ڕەنگبێ ئەمە جیاوازترین بیروبۆچوون بێت، لەسەر بزووتنەوەی نەتەوەخوازی کورد، کە لێرەدا د. عرفان بە پێچەوانەی هەموو نووسەر و لێکۆڵەرانی دیکەوە پێشکەشمان دەکات. ئەم خاڵە شایانی لەسەر ڕاوەستانە و کەرەسە و مژاریکە، گەرەکە پسپۆڕان و زانستکاران و توێژەران و خەمخۆران باشتر ئاوڕی لێ بدەنەوە. بە هیوای لەم ڕێگایەوە مەتەڵی ئاڵۆزی کورد چانسی هەڵهاتنی بۆ بێتە پێشەوە.

بەشی پێنجەم: بوونی نەتەوەیی کورد لە نێوان کوردبوون و نەتەوەخوازیدا

بزوتنەوە کوردییەکان و نەتەوەخوازی

بزووتنەوە کوردییەکان لەبری ئەوەی وەک بزووتنەوە نەتەوەخوازەکە، لە نێوان خۆیاندا یەکبوونی زمانی و کولتوری بهێننە ئاراوە، جیاوازی بەرهەم دێنن. بەمەش پێڕەوی لە یەکبوون و یەک شوناسی کولتوری و زمان ناکەن. ماهیەتی بزوتنەوە نەتەوەخوازییەکان، یەکبوونە، هی کورد جیاوازی و فرەییە. د. عرفان بۆ یەکەمجار باسێکی هەستیاری لەم چەشنە دەخاتە بەردەستی خوێنەر، کە وەک بەردێکی گەورە بخاتە نێو گۆمێکی قووڵەوە، ئەم پرسگەلە لەم شێوەە و ناوەڕۆکەدا دەشڵەقێنێ، و کۆمەڵێ پرسیاری جددی لەسەر نەتەوەخوازی کوردی قووت دەکاتەوە، گەوهەری هەموویان پرسە لەسەر ئەوەی "کێشەی کورد چییە؟". یاخود کوردبوون چ مانایەکی هەیە؟. و ناوەڕۆک و مانا و ئامانجی کوردبوون چییە؟. لەم ڕەهەندەدا کە نووسەر قورساییەکی زۆری بەخشیوە بە بیروباوەڕەکانی.بەرەو ئاڕاستەیەکی تری بیرکردنەوەی پرسیارکردنمان دەبات.

نووسەر دەیەوێ بە قووڵی لەسەر دەست نیشانکردنی بیر و ئامانجی بزوتنەوە کوردییەکان بوەستێ و گەرەکێتی بەرامبەری نەتەوەخوازییەکەی بکاتەوە. ئاخر ساتێ نەتەوە لە ڕوانگەی نەتەوەخوازییەوە بریتی بێت لە کۆمەڵگایەکی پیشەسازی یەک زمان و یەک کولتوور، و تەنها ئەوانەش دەبنە ئەندامی ئەم

کۆمەڵگـــایە، کە بەو زمـــان و کولتـــووره دروســـتکراوە لە قوتابخانەکانی ئەو دەوڵەتەدا پەروەردە دەکرێن، و هەڵسوکەوت دەکەن.لێرەوە لەوە تێدەگەین ئەوەی ئامانجی نەتەوەخوازییە و ئەوەیشـی دروسـتی دەکـات نەتەوە نییە، بەڵکـو کۆمەڵگـایەکی پیشەسـازییە، کە بارگـاوییە بە کـۆمەڵێ پرسـگەلی سیاسـی و مەرامی شاراوەی دیکە.بۆیەکا لە تێڕانینێکی عەقلانییەوە، هەرگیز ناکرێ بەو پێکهاتووە بگووترێ نەتەوە.

به کـــورتی و کرمـــانجی نەتەوە لە بیـــری نەتەوەخوازیـــدا{ وێنـاکردنی کۆمەڵگـایەکی یەکزمـان و یەککولتـووره، تـا ئەوەی وێنـاکردنی کۆمەڵگـایەکی پیشەسـازیی بێـت}.هەڵبەت ناتوانرێت هەرگیز بەو بوونەوەرە دروستکراوە بگوترێت نەتەوە. ئامانجی سەرەکی کێشەی قووڵی بزوتنەوەی کوردی ئەوەیە نەیتوانیوە، نەتەوە دروست بکات. لە دیدی نووسەرەوە هەموو نووسەرە کـورد و بێگانەکـان لە کارەکانیـان لەمەڕ کـوردەوە، کەوتـوونەتە هەڵەیەکـی زەقەوە. هۆکەیشـی ئەوەیە کە سـەرلەبەری ئەمـانە نەیـانتوانیوە، لە کرۆکـی کێشـەی کـورد تێبگەن و تێکڕایـان هەوڵیـــان داوە، بە پێـــودانگەکەی نەتەوەخـــوازی ڕوانـــگەی مۆدێرنیزم هەڵسەنگاندن، بۆ بزووتنەوە کوردییەکان بکەن، بێ ئەوەی دەست نیشانی ئەوە بکەن یان ئەو جیاوازییە بخەنەڕوو، کە بـزوتنەوە کوردییەکـان لە گەوهەردا هەیـانە، و راسـتەخۆ نـاکەونە بەر حـــوکمی تیـــۆرە نەتەوەخـــوازییەکە، چـــونکە بـزووتنەوەکە خـاوەنی بیـر و ئامـانجی خـۆیەتی و کـاراکتەری تـایبەت بە خـۆی هەیە و لەسـەر بنەمـا و زەمینەیەکـی پـتەو هەڵساوە و پێکهاتە و ڕەوتی جیاوازە.

نووسەر، خاڵێکی سەیر دەورووژێنێ و بەلایەوە، ئەو کۆمەڵە هۆکارەی بوونەتە هۆی شکستی بزووتنەوە کوردییەکان و زۆرینەی میژوونووس و ئەوانەی سەرقاڵی لێکۆڵینەوەن و نووسەرانی دیکەوە جەختی لەسەر دەکەنەوە، بەلای ئەمەوە، ئەم خاڵە هێما و فاکتی مانای سەرکەوتن و نهێنی مانەوەی کورد دەبەخشێ. دیارە ئەمە لەتەک ئەو بۆچوونەدا ڕاستە، بزوتنەوە کوردییەکان، خاوەنی تایبەتمەندێتی شوناسی سەربەخۆ و جیاوازن لە بزوتنەوە نەتەوەخوازییەکە، نەک بە پێچەوانەوە. هەبوونی فرەزمانی و فرە کولتوری لەناو کورد دا، وەک دیاردە، شتێکی حاشاهەڵنەگرە، جا کەواتە بە پێی تیۆرە عەقڵییەکە، ئەمانە نیشانەی سەرکەوتنی بزووتنەوە کوردییەکانە تا دەگاتە بەرجەستەبوونی رۆحی نەتەوە. بەڵام لە ڕاستی دا بزووتنەوە نەتەوەخوازییە شکستیخواردووە، چونکە نەیتوانیوە، زمانی ستاندارد و کولتوری وەک یەک بهێنێتە بوونەوە.

نووسەر لەم بەشەدا پێنج پرسیاری گەورە قووت دەکاتەوە. وەک کێشەی بزووتنەوە مۆدێنیزمەکان، وە ناڵێ نەتەوەخوازییەکان، چونکە پێی وایە بە هەڵە ناونراون نەتەوەخواز. گەرەکێتی بزانێ بیری ئەم بزووتنەوانە چۆن لە کۆمەڵگادا فۆرمەلە/ شێوەگیر دەبێت. بەرامبەر بەوەی نەتەوەخوازی بۆ خۆی ئامانجێتی و دەیەوێ پێی بگات. لێکۆڵەرانی کورد و بیگانە لە چوارچێوەی تیۆری نەتەوەخوازییەکەدا کاریان لەسەر بزوووتنەوە مۆدێرنەکانی کورد کردووە. بۆیە د، عرفان ناچارانە شەن و کەوێکی ئەم پرسگەلە لە دیدی نەتەوەخوازییەوە دەکات و لە

کڵاوڕۆژنەیەکی دیکەوە پرسگەلی دەورووژێنی و چەپکی سەرنجی نوێ تۆمار دەکات و دەڵێ:

"تێڕوانی بزوتنەوە کوردییەکان بۆ نەتەوە ئەوەیە، نەتەوە ئەو کۆمەڵگایەیە کە لە خەیاڵی خۆیاندا ناویان ناوە، بەڵام بەلای نەتەوەخوازییەوە، نەتەوە کۆمەڵگایەکی پیشەسازیی یەک زمان و یەککولتورەو ئەندامانی ئەو نەتەوەیەش تەنها ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە بەو زمان و شێوازە کولتوورییە لە قوتابخانەکانی ئەو دەوڵەتەدا پەروەردەکراون و ببنەتەوە ئەندامی ئەو کۆمەڵگا خوێندەوارەی کە ئەو قوتابخانە بەرهەمی دەهێنن.٤٨٥

مەبەست ئەوەیە هەر کەسێک بەو سیاسەتە فەرمییە، کە دەوڵەت لەڕێی دامودەزگاکانی خوێندنی ناو قوتابخانەکانەوە، بەگەڕی خستووە و فێری کولتورە پیشەییەکە نەبێت، یاخود پێڕەوی لێ نەکات، بە ئەندامی ئەو کۆمەڵگایە قبوول ناکرێ. وەک نموونە سەبارەت بە کورد، لە تورکیا دا گەر بەم ئەرکە هەڵنەستێ تورک بە هاوڵاتی تورکیای دانانێ و فارس ناسنامەی ئێرانی ناداتێ و عەرەبیش بە بێگانە و گێرەشێوێن و کوتەکی دەستی بێگانەی دەداتە قەڵەم.

"لەراستیدا ئەوەی نەتەوەخوازی دروستی دەکات نەتەوە نییە، بەڵکو کۆمەڵگایەکی پیشەسازی یەکزمان و یەککولتورە و نەتەوەخوازی ناوی دەنێت نەتەوە، نەتەوەخوازی دەتوانێت بەبێ ناولێنانی ئەم کۆمەڵگایە بە نەتەوە کۆمەڵگا پیشەسازییەکەی خۆی دروست بکات"٤٨٥

ناونانی ئەم کۆمەڵگایە بە نەتەوە، هەر لەبەرئەوەیە، یەک زمان و یەک کولتوری دروستکراو، دەبێتە شوناسی کۆمەڵگاکە. نەتەوە لە بیری نەتەوەخوازیدا زیاتر وێناکردنی کۆمەڵگایەکی

کشتوکاڵییە تا وێناکردنی کۆمەڵگایەکی پیشەسازی. ئەوجا نووسەر دەگەڕێتەوە بۆ ناو مێژووی سەردەمی هەڵوەشاندنەوەی خەلافەتی مەزهەبی عوسمانی و نموونەی لێ هەڵدەگۆزێ و لە بەرامبەر کورد تورک و ئەوانی دیکەی ناو ئیمپراتۆرەکە. دەبینین ئەوانی دیکە، هەموویان پێڕەویان لە یەک زمان و یەک کولتور کردووە، بە تەنیا کورد نەبێ، بە پرنسیپی"**فرەیی**"، بزوتنەوەکەی بەڕێوە بردووە. هەر بۆیە ئەوان بوونەتە خاوەنی بزووتنەوەی نەتەوەخوازی، نەتەوەیان دروست کرد و کورد لە شوێنی خۆی مایەوە.دیارە وەک نەتەوە.

کەواتە کورد بەم یاسای نەتەوەخوازییە کاری نەکردووە. جا ئەو پرسیارەی لێرەدا و لەم ڕەهەندەدا ڕووبەڕوومان دەبێتەوە: ئایا کار نەکردن و مانەوەی کورد بە پاراستنی فرەییە، بەسوود بووە یاخود زیانی هەبووە؟. نەتەوە لە بیری نەتەوەخوازیدا، کۆمەڵگایەکی یەک کولتور و یەک زمانە و وێنای کۆمەڵگایەکی لەم فۆڕمە دەکات زیاتر لەوەی کۆمەڵگایەکی پیشەسازی مۆدێرن بنوێنێ. نەتەوەخوازی پەیڕەوی لە یاسای شوناس دەکات ڕێگرە لەبەردەم هەر جۆرە جیاوازیی و فرەییەکدا.

"لەوانەیە جیاوازی نێوان بزووتنەوە کوردییەکان و نەتەوەخوازی ئەوە بێت کە بزووتنەوە کوردییەکان بیرۆکەی نەتەوە لەلایان ئەو کۆمەڵگایە بێت کە خەڵک لە خەیاڵی خۆیدا ناوی ناوە نەتەوە، بەڵام بزووتنەوە نەتەوەخوازییەکانی دنیا بە پێچەوانەی ئەمەوە بیرۆکەی نەتەوە لەلایان ئەو کۆمەڵگا پیشەسازییەیە کە کۆتایی بەو خەونە دەهێنێ خەڵکی بەو کۆمەڵگایەوە دەبینن کە ناویان ناوە نەتەوە"(٤٨٥)

بەدیدی د. عرفان ئەوەی وا دەکات ئەو بزووتنەوانەی کە کۆمەڵگا پیشەسازییە ناوچەییەکان دروست دەکەن و ناوی نەتەوەی لێ دەنێن، ئەوە نییە بڵێین ئەو کۆمەڵگایە مۆدێرن و لەسەر زەمینەی کولتورێکی پیشەیی نوێ دامەزراوە، بەڵکو هۆکاری ناونانەکەی بە نەتەوە لەوێوە سەرچاوەی گرتووە، کە رێگە نادات بەوەی کولتوورەکەی زیاتر لە زمانێک و شێوازێکی هەبێت.واتە بە کورتی تۆتالیتاریتی یەک شوناسی وا دەکات هەر گرووپ و کۆمەڵگایەک بە نەتەوە پەسەند بکرێ. بۆنموونە سیاسەتی نێودەوڵەتی دەیەوێ بە زۆردارەکی باس لە نەتەوەی تورکیا و ئێران و عێراق و لیبیا و یەمەن و ئیسپانیا بەلژیکا و شانشینی بەریتا بکات، لەکاتێکدا ڕاستییە مێژوویی و ڕووداوەکانی سەردەم شتێکی ترمان نیشان دەدات و دەڵێ. لە عێراق دا نەتەوەیەک نییە بە ناوی نەتەوەی عێراقی یان نەتەوەی یەمەنی یاخود سووری یاخود ئیسپانی، چونکە کورد و کەتەلانی و سکۆتی و ئیرلەندی و وێلزی و کۆمەڵی دەستە و گرووپ و کۆمەڵگای دیکەی ناعەرەبی لە سووریا و لیبیا زۆر شوێنی تری دنیا هەیە و باسیان لێوە ناکرێت و ناتوانن مانا و پێناسەی نەتەوە وەرگرن، هەتا ئێستاش نەیان توانیوە.

با بزانین د. عرفان دواتر چیمان بۆ باس دەکات.

" ئەو بزووتنەوە مۆدێرنە کوردییەی کە لەناو جەرگەی خەلافەتە مەزهەبییەکەی عوسمانییەکاندا لە رێگەی چینە خوێندەوارەکەی ناوچە جیاجیاکانی کوردستانەوە وەک بزووتنەوەیەکی مۆدێرن سەرهەڵدەدات، هەر لەسەرەتاوە پەیڕەوی لەو یاسایە ناکات کە بە پەیڕەوکردنی دەتوانێت ببێت بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز".٤٨٧

کاتێ ڕۆژنامەی کوردستان، لە ١٨٩٨/٤/٢٢دا لە قاهیرە، وەک زمانحاڵی ئەم بزووتنەوەیە، لەلایەن کوردی هەموو بەشەکانی کوردستانەوە، بە شێوە زاراوە جیاکانی زمانی کوردی، کرمانجی سەروو و خواروو دەرکراوە. ئایا ئەم ڕووداوە، دەبێتە ئارگومێنت و پاڵپشت و بەڵگەیەکی تری بۆچوونەکانی د. عرفان، لەسەر ئەوەی کورد بەردەوام کاری بە یاسای فرەیی کردووە؟. هاوکات ئایا ئەم ڕاستییە کتومت دەکاتە، ڕەنگدانەوەی هەڵکەوتە تایبەتییەکەی نەتەوە و زمانی کوردی و کوردبوون؟. ئەمانە مشتێ لەو بۆچوونە مشتومڕ هەڵگیرسێنەرەن، کە د. عرفان هێناونییەتە کایەی ڕۆشنبیریی کوردییەوە و لەم ڕێگایەوە گۆمێکی مەنگی پەنگخواردووی پێ شڵەقاندووە.

"پەیڕەوکردنی فرەزمانی و فرەشێوازی لەلایەن ئەو چینە خوێندەوارە مۆدێرنەی کە نوێنەرایەتی لایەنی کەلتوری ئەم بزووتنەوە کوردییە دەکات، لە لایەکەوە ئاماژە بەوە دەدات کە ئەم بزووتنەوەیە وەک هەموو بزووتنەوە مۆدێرنەکانی تری ناوچەکە کار بۆ ئەوە دەکات بە کەلتورە پیشەیی مۆدێرنەکە کۆمەڵگا کشتوکاڵییە کوردییە پریمۆدێرنەکەی خۆی بگۆڕێت بۆ کۆمەڵگایەکی پیشەسازی ناوچەیی مۆدێرن. بەڵام لە لایەکی ترەوە ئاماژە بەوە دەدات کە ئەم بزووتنەوەیە هەر لەسەرەتاوە دژی ئەو بنەمایەی نەتەوەخوازی کاردەکات کە داوا دەکات ئەو بزووتنەوەیە یەک زمان و یەک شێواز لە کەلتوورە پیشەییە مۆدێرنەکەدا بەکاربهێنێ و بە هۆی بەکارهێنانی فرەزمانی و فرە شێوازییەوە کەلتورە مۆدێرنەکە لەناوخۆیدا نەکات بە چەند کەلتورێکی پیشەیی جیاواز".٤٨٨

ئەم بزوتنەوە مۆدێرنە کوردییە، لەکاتێکدا دەیەوێ لەبری پێڕەوی لە یاسای شوناس، بەواتای یەک زمان و یەک کولتور بکات، دێ و بە یاسای جیاوازی و فرەشوناسییەوە تێدەکۆشێ و ئامانجیشی دروستکردنی کۆمەڵگایەکی پیشەسازییە. کەواتە ئەم بزووتنەوە هەر لەسەرەتاوە مۆدێرنە لێ نەتەوەخواز نییە.ئەم بزووتنەوەیە لەبەرئەوەی لەسەر بنەمای کەلتورە مۆدێرنەکەی کۆمەڵگای پیشەسازی دامەزراوە، بۆیە بزووتنەوەیەکی مۆدێرنە و بەرهەمی مۆدێرنێتییە کار بۆ دروستکردنی کۆمەڵگایەکی پیشەسازی دەکات. بەڵام نەتەوەخوازی نییە و گەرەکی نییە نەتەوە دروست بکات. یاخود لەمەش زیاتر بەناوی نەتەوەوە ڕێگر بێت لەوەی کەلتوورەکە ببێت بە چەند کولتورێکی زمان جیاواز و شێوازجیاواز. هەروەها کۆمەڵێ ئەرک و کاریگەرێتی نەتەوەخوازی و بنەمای کوردبوون دەکەونە دوو توێی ئەم باسەوە و هەنگاوێک لەوە زیاتر، ئەم بزوتنەوەیە هەر لە سەرەتاوە دژ بە شۆڤێنیەت و تۆتالیتارێتی کەلتورییە. چونکە مۆرکی کوردبوون پانتاییەکی فراوانی بە خۆشەویستی و بەخشندەیی نەخش بووە.

ئەم بزووتنەوە، نەتەوەخوازییە دەیەوێ، لەسەر ئەو مۆدێلە بڕوات هەموو جیاوازییە کولتوریی و زمانەکان، لە قاڵب بدات و لە ڕێگای دەسەڵاتێکی سەرکوت کەرەوە بە سەر هەموو پێکهاتە جیاوازەکاندا بیسەپێنێ. بەمەش خەسڵەتێکی شۆڤێنستانە و عەقڵێتی تۆتالیتاریی کولتوری پێڕەو دەکات. کاتێ جیاوازییەکان نەمان و کوژران، یەک کۆمەڵگای یەک زمانی و یەک شوناسی هاتە گۆڕێ، گورزێکی جەرگبڕ لە سروشت و ڕەوتی ئاسایی هاتنە بووی مرۆڤ و کۆمەڵگا و نەتەوەکان لە ژیاندا دەدرێ.

ئەمەش نیشانەی ناشیرین کردن و شێواندنی ژیانە، کۆمەڵگای زاڵ و دەسەڵاتە بەهێزە تەماحکارەکانی دەخاتە ناو زەلکاوی تاوانی بێشوماریی و لەم سۆنگەیەوە نائارامی باڵی بەسەر جیهاندا دەکێشێ. خەسڵەتی بزووتنەوە کوردییەکە، واتە جیاشوناسی وای کردووە، نەزانان و نەیاران نازناوی بەهێزترین بزووتنەوەی خێڵەکی بە باڵادا ببڕن. بەڵام ئەم تۆمەت دانە پاڵ کوردە، جگە لە کاوێژکردنەوەی ناشیانەی ڕستێ قسە و ڕستەی بێ سەر و بەر، هیچی تر نییە، کە بەرهەمی تێنەخوێندنەوە و تێنەگەیشتنی زەق و دروستی پرسەکەن.

هەرچۆنێک بێت، ئەوەمان ئاشکرا کرد، کە ئامانجی بزووتەوە کوردییەکان ئەوە نییە کۆمەڵگایەک دروست بکات کە نەتەوەخوازی ناوی لێ ناوە نەتەوە. ئەوەی جێی نیگەرانییە، لێکۆڵەرانی بواری نەتەوەخوازی ئەم حاڵەتەی کورد بە سیمبۆلی هەرە بەهێزی بزووتنەوەیەکی خێڵەکی ناوزەد دەکەن، کە پێیان وایە ئەم حاڵەتە نایەڵێ، کورد لە کۆمەڵگایەکی کشتوکاڵییەوە ببێتە کۆمەڵگایەکی پیشەسازی.واتە بە تەشییەکەی تیۆرە نەتەوەخوازییە مۆدێرنەکە نایڕێسێت. د.عرفان، بە هەناسەیەکی ترەوە ئەم بابەتانە و پرسی نەتەوە لەنێو کۆمەڵگای پیشەسازی ناوچەیی و سەروناوچەیی و جیهانیدا، شی دەکاتەوە و دەڵێ:

" نەتەوەخوازی بۆ ئەوەی نەتەوە دروست بکات لە ڕێگەی هێزەوە یان لە ڕێگەی زەبروزەنگی ڕەمزییەوە هەوڵدەدات بە ویستی خۆی لە سنوری سیاسی دەوڵەتە مۆدێرنەکەی خۆیدا یاسای شوناس لە کولتور و زمانەکەیدا جێبەجێ بکات و هەر ئەتنیکێک لەناو سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتەدا بێت بە هەر ڕێگایەک بێت، دەبێت ئەو یاسایە جێبەجێ بکات و بە ویستی

خۆی دەستبەرداری زمان و شێوازە کولتوورییەکەی خۆی ببێت و ئەو زمان و شێوازە کولتوورییە وەردەگرێت کە نەتەوەخوازی نەتەوەکەی خۆی پێ دروست دەکات".٤٩٣

نەتەوەخوازی لەناو کۆمەڵگا پیشەسازییەکان، یاسای شوناسی لە عەسەبە وەرگرتووە، کە ئەویش لەسەر غەریزەی زاڵیتی دروست بوو. پرۆسەی زاڵیتی کولتورە مۆدێرنەکە، بەسەر کولتورە جیاوازەکان دا دەیسەپێنێ، کۆمەڵگاکە لە کۆمەڵگا پیشەسازییە مۆدێرنەکەوە دەگۆڕێ بۆ عەسەبەیەکی پیشەسازی مۆدێرن، پاشان ئەو عەسەبەیەش دادەنێ بە نەتەوە. واتە کاری نەتەوەخوازی لەناو کۆمەڵگای پیشەسازیدا، هەمان رۆڵی عەسەبە لەناو خێڵەکاندا دەبینێت و بە هەمان میکانیزم، زاڵیتی و نەهێشتنی جیاوازییەکان، کار دەکات.

وەک دەبینین نەتەوەخوازی تورکی ـ لەبەرئەوەی شۆڤێنستییە، نموونەیەکی زۆر گونجاوە، بۆ هەموو نموونە مێژووییەکان دەشێ و لەم نووسینەدا بەردەوام دێتەوە بەردەممان ـ. دیاردەی ناوبراو هەموو نا تورکەکانی تورکیای لە خۆیدا تواندۆتەوە یان هەوڵی توانەوە و سڕینەوەیان دەدات، یاخود نکوڵی بوونیان دەکات. وەک ئەو سیاسەتەی دەرهەق بە کورد بە درێژایی دەوڵەتی دروستکراوی تورکیای مۆدێرن پێڕەوەی لێ دەکات. هیچ گومانی تێدا نییە، کوردێ ناتوانێ بڵێ تورک نیم، و گەر خۆی لە کۆمەڵگای کولتوری تورکیدا نەدۆزێتەوە و خۆی بە تورک لە قەڵەم نەدات. کێشەکە هەر بەمەندە تەواو نابێت، دەبێ نکوڵی لە بوونی خۆی بکات و ناسنامەکەی بشارێتەوە. بنۆڕن، لەبەر دەرگای هەر قوتابخانە و لە هەر پۆلیکی قوتابخانەدا و لەسەر شەقام و لوتکەی بەرزی

گرد و چیایەک دا، لافیتەیەک هەڵواسریَ و لەسەری نووسرا بێت"**چەند بەختەوەرم کە تورکم**". رۆژانە لووتی تاکی کورد بەم دروشمەدا بتەقێتەوە، چ کارەساتێکی مرۆییە. ئەم زوڵمە چەند گەورەیە، لە هەست و نەستی تاکی کورد و چەمکی کوردبوون بە گشتی دەکرێت!؟. دە بزانە، تورک بە چ میتۆد و شێوازێک شەڕە چەپەڵەکەی بەرپاکردووە، دەرهەق بە کوردبوون.

جۆرێکی تریش لە نەتەوەخوازی ئەوەیە، کە ڕێگەی بە کولتور و زمانی ئەتنیکە جیاوازەکان دەدات، وەک نیمچە ئۆتۆنۆمی لە بۆنە تایبەتییەکان بەکاری بهێنن، بەڵام ڕێگە نادات ببێتە زمان و کولتوری نەتەوەخوازیی. وەک نموونەی سکۆتییەکانی ناو بەریتانیا. حاڵەتی سکوتیی و وێڵزییەکانی ناو کۆمەڵگای پیشەسازی بەریتانیا لە ڕووی زمان و کولتورەوە، هەمان حاڵەتی ئەو خێڵە زمان و کولتور جیاوازانەیە، کە هێزێکی ناخێڵەکی لە یەک کۆمەڵگادا کۆیکردوونەتەوە، ڕێگەیان پیَ دەدات زمانە کولتورە میللییەکەیان بەکاربهێنن. بەڵام ناتوانن بۆ کولتورە باڵاکە بەکاری بهێنن، ئاخر سەبارەت بە سکۆتی و وێڵزی و ئیری لەم قۆناغە بەدواوە، هەنگاونان بەرەو نەتەوە و دەوڵەت دروستکردن دێتە پێشەوە، کە هاوسات دەکاتە، کەرتبوونی بەریتانیای مەزن، یاخود، ـ لە دیدی ئینگلیزەوە ـ دروست بوونی هەڕەشە لەسەر یەکێتی تەواوی خاکەکەی. کە هێزی خێڵەکی خۆی پیَ لەوانی دیکە جیاکردۆتەوە.چونکە نووسەر وتەنی "**هەرکاتێکیش زمان و کەلتوورێکی ئیتنیکی لەناو دەوڵەتێکدا گۆڕا بێت بەو جۆرە لە زمان و کەلتور کە نەتەوەخوازی ئەو دەوڵەتە هەیەتی، ئەو دەوڵەت کەرت بووە بۆ**

دوو دەوڵەت و لەنەتەوەیەکەوە بـــــــووە بە دوو نەتەوەی جیاواز"(٤٩٥)

کەواتە هەردوو دیاردەکە عەسەبە و کۆمەڵگای پیشەسازی، پەیـڕەوی لەیاسـای شـوناس دەکەن، نەک یاسـای جیـاوازی. شایانی ئاماژەپێدانە، هەروەک نوسەریش پەنجەی بۆ ڕاکێشاوە، حاڵەتی کورد، لە پێڕەوکردنی یاسای جیاوازی و فرەییدا، هێندە تاقانەیە، لە هیچ دەوڵەتێک دا، تا ئێستا پێڕەو نەکراوە، تەنانەت لە سویسـرایش دا بەرچـاو ناکەوێت. لەبەرئەوەی ئەڵمانەکـانی سویسرا، خۆیان لەسەر نەتەوەی ئەڵمان هەژمار دەکەن، چونکە هاوزمان و هاوکولتورن، وەک عەرەبی عێراقی، کە درێژکراوەی عەرەبی بیست و ئەوەندە وڵاتی ترە. هاوکات باس لە میللەتانی نـاو ئیسـلام و خەلافەتەکەی دەکـات. هەنـدێ لەمـانە زمـان و کولتـوری خۆیـان لەدەسـت دەدەن و زمـانی عەرەبـی وەک جێگـرەوە، بەکـاردێنن. ئێسـتا زۆرێـک لەو میللەتـانە بەسـەر جوگرافیـای سیاسـی ئەو دەوڵەتـانەدا دابەشـکراون، کە نـاونراوە نیشتمان و نەتەوەی عەرەب. نموونەی وەک فینیقی و سریانی و قوتبی و ...هتد.

کەچـی فـارس و تـورک، تەواو بە پـێچەوانەوە، شـتەکانی خۆیـان دەپـارێزن و شـێوە زارێـک لە زمـانەکەی خۆیـان هەڵدەبژێرن و دەیکەن بە زمانی ئەدەبیات و کولتوری نـاوچەیی بـاڵای پـێ تۆمـار دەکەن. بەمەش بەرامـبەر بە زمـانی عەرەبـی خـۆڕاگری دەکەن.زمـانی عەرەبـی لای فـارس و تـورک، وەک زمانە مەزهەبییەکە دەمێنێتەوە، بەڵام کولتوری خۆیان لە ڕێگای زمانە باڵاکەی خۆیانەوە، بۆ جیاکردنەوەی شوناسی مەزهەبییان قووت دەکەنەوە.

" لەم سەردەمەدا دەسەڵات دەبێت ڕەوایەتی لە دوو کەلتوری باڵا وەرگرێت، کەلتورە مەزهەبییە عەرەبییەکە و کەلتورێکی نامەزهەبی کە مەرج نییە زمانەکەی عەرەبی بێت" ٤٩٨

بە هۆی ئەم گۆڕانە کەلتووریەوە تورک و فارس دەتوانن دوای ڕووخانی خەلافەتی عەباسی و فاتمی خەلافەتی خۆیان دروست بکەن و رەوایەتی لە کولتورە مەزهەبییەکە وەربگرن کە زمانەکەی عەرەبییە لەگەڵ کەلتورێکی نامەزهەبی کە زمانەکەی زمانی ئەو کۆگەلە / عەسەبە فارس و تورکانەیەکە خەلافەتەکەیان دروست کردوە. بە هۆی ئەم چەند دێڕەوە، لە پاشخانی دروستبوونی سەفەوی و عوسمانی دەگەین و دەزانین بۆ ئەوان بوونە خاوەنی ئەم دەسەڵاتە و کورد بێبەری بوو لە هاتنەدی ئەو شتەی فارس و تورک بەدەستیان هێنا.

دیارە ئەوە تەواوی ئەو زانیارییە نییە، کە د. عرفان لە لێکۆڵینەوەکەی خۆیدا بەرهەمی هێناوە، بەڵکو دوای خوێندنەوەیەکی ورد و رەنجکێشانێکی زۆر، گەلێ فاکت و زانیاری دیکەش دەخاتە بەرچاو. دواتر ئاماژە بە فاکتێکی گرنگی تری مێژوویی دەدات و دەڵێ: گەر پێش سەرهەڵدانی کەلتورە نامەزهەبییەکان کەلتوری مەزهەبی دوو خەلافەتی وەک خەلافەتی فاتمی شیعە مەزهەب و خەلافەتی عەباسی سوونە مەزهەبی لەیەکتر جیاکردبێتەوە، ئەوەلەسەردەمی سەرهەڵدانی کەلتورە نامەزهەبییەکاندا کەلتوری نامەزهەبی و زمانەکەی دوو خەلافەت لەیەکتر جیا دەکەنەوە، واتە لە دەرەوەی عەرەب شوناسی جیاکەرەوەی ئەم دوو خەلافەتە کەلتورە نامەزهەبییەکە و زمانەکەیانە و هەر ئەویش وادەکات کەلتورە

مەزهەبییەکەش وەک دوو کەلتوری جیاواز لە نێوان ئەو دوو خەلافەتەدا دابەش ببێت. ئەم لێکدانەوەیەش لۆژیکدارە،

هاوکات نووسەر باس لەوەش دەکات، کە خەلافەت هەمیشە بۆ عەرەب بووە و ئەم ناوەندە مەزهەبییە هەر لای عەرەب ماوەتەوە. فارس و تورک نەیانتوانیوە ئەم دەسەڵاتە بەدەست بهێنن.بەڵام توانیویانە ببنە خاوەن سەڵتەنەت وەک دەسەڵاتێکی دنیایی و ڕەوایەتی لە دەسەڵاتە ئاینییەکەی خەلافەتیشەوە وەربگرن. ئا بەم شێوەیە باسەکە، نووسەر دەیەگەنێتە ئەم بۆچوونە و دەڵێ:

" بوونی سەفەویەکان بە شیعە و گۆڕینی مەزهەبی ئێرانییەکان بە مەزهەبی شیعە لەسەر بنەمای ئەو کولتورە فارسییە نامەزهەبییەیە کە عەسەبە فارسییەکە جیادەکاتەوە لە عەسەبە تورکییەکە و کولتورە نامەزهەبییەکەی.واتە بەر لە دروستبوونی دەسەڵاتی سەفەوییەکان .خەڵکی ناوچەکە لە رووی مەزهەبەوە هەڵگری هەمان ئەو مەزهەبە بوون کە دەسەڵاتی عوسمانی پەیڕەوی دەکرد، بەڵام هەڵگری هەمان زمان و هەمان کولتوری نامەزهەبی باڵای دەسەڵاتی عوسمانییەکان نەبوون. کەلتورە باڵا نامەزهەبییە فارسییەکە و زمانەکەی، فارسەکانی ئێران دەکاتەوە بەیەک و لە بەرامبەر تورکە عوسمانییەکان و کەلتورە نامەزهەبییەکەیاندا ڕایدەگرن".٤٩٩

د. عرفان، دواتر دێتە سەر دوو جۆر لە دەسەڵات، لای عەسەبەکان، دەسەڵاتی مەزهەبی و دنیایی. واتە لەناو چینی فەرمانڕەوای خەلافەتدا دوو جۆر دەسەڵات هەبووە، سەڵتەنەت و خەلافەت. خەلافەت بە شێوەیەکی میرات و ترادسیۆن

هەمیشە بۆ عەرەب بووە، فارس و تورک نەیانتوانیوە جێی بگرنەوە. بەڵام لەو چینە فەرمانڕەوایە، کە سوڵتان گوزارشتی لێدەکات، توانیویانە ببنە خاوەن پلە وپایەی سوڵتان.

سەڵتەنەت بەوە جیادەکرایەوە لە خەلافەت، کە دەسەڵاتێکی دنیاییە و ڕەوایەتی لە دەسەڵاتە ئاینییەکە وەردەگرێ.ئاین لێرەدا مەبەست دینی ئیسلامە و کە ڕاستەوخۆ دەکاتە عەرەب. دیارە لێرەدا دەسەڵاتی خەلیفە گەورەترە لەهی سوڵتان، کەواتە سوڵتان و پلە و پایەکەی نەیان دەتوانی ببنە ژێدەر یاخود سەرچاوە و ناوەند/ مەرجەع. وەک ئەوەی هەر قورئان بە سەرچاوەی شەریعەت مایەوە. تا سەردەمانێ زمانی عەرەبی هەر زمانی مەزهەبیی بوو. پاشان فارس و تورک بەرامبەر بەمە دەوەستنەوە و خۆیان هەڵدەستن بە دروستکردنی ئەدەبێکی باڵای بەرامبەر و خۆیان لە زمان و کەلتورە عەرەبییەکە جیادەکەنەوە. فارس و تورک کاتێ پەیڕەوی لە یاسای یەک شوناسی دەکەن و هەوڵی دەسەڵات گرتنە دەست دەدەن، دواتر هەر زوو بە مەرامەکانی دیکەیان شاد دەبن.

"نەتەوەخوازی عەرەبی و تورکی و فارسی نەتەوەکانی خۆیان لەسەر دروستەی کۆمەڵایەتی هەمان ئەو عەسەبانە و ئەو زمان و کەلتورانەی کە زمان و کولتوری ئەو عەسەبانەیە دروستکردووە و تاکە جیاوازییەک کە لە نێوان عەسەبەکانی ئەم سێ میللەتە و نەتەوە دروستکراوەکانیاندا هەیە، ئەوەیە لە عەسەبەکاندا خێڵێک لە خێڵەکانی ناو عەسەبەکە دەبێت بەو نموونە کولتوری و زمانییەی کە لەناو کۆی عەسەبەکەدا سەراپاگیر دەکرێت، بەڵام لە نەتەوەکانیاندا زمان و کولتوری

ئەو چینە خوێندەوارە دەبێت بە نموونەیەک بۆ سەراپاگیرکردن کە سەر بە کولتورە مۆدێرنەکە و کۆمەڵگا مودێرنەکەن".٥٠٤

نووسەر ئەوجا باس لە خێڵە میدییەکانی کورد دەکات، کە هەرگیز بە یاسای عەسەبە، لەنێو خۆیاندا کاریان نەکردوە و هیچ یەک لە هۆزە میدییەکان، ئارەزووی ئەوەی نەکردووە، ئەوانی دیکە لە خۆیدا بتوێنێتەوە. بە تایبەت لە ڕێگەی هێز و زاڵبوونەوە، تا عەسەبە دروست بکەن. کورد بەم ڕێگا و پرۆسەیەدا، دەڕۆیشت، ڕۆیشتووە بۆیە نەگەیشتە ئەو ئامانج و شوێنەی ئەوانی تر، لە تورک و فارس پێی گەیشتوون، کە دەوڵەتە. ئەم دۆخەش، گرێ کوێرەیەکی ئاڵۆز و پرسیاری هەرە قورس و سەرەکی ئیمڕۆی ناوەندی سیاسەت و ڕۆشنبیریی کوردیی داگیرکردووە.

"گەر کوردبوون کۆکەرەوەی خێڵە کوردییەکان بێت و خێڵە کوردییەکان لەوەدا هاوشوناسبن کە کوردین، ئەوە کوردبوون هاوخوێنی و هاو رەچەڵەکی و هاوزمانی هاوکولتوری ناگەیێنێ، چوونکە خێڵە کوردییەکان هەر لەسەردەمی میدییەکانەوە هاورەچەڵەک و هاوخوێن و هاوکولتور و هاوزمان نەبوون و لە زمان و کولتوردا وەک عەسەبەکان پەیڕەوییان لە هاوزمانی و هاوکولتوری نەکردووە و پەیڕەییان لە جیازمانی و جیاکولتوری کردووە.

کوردبوون وەک میدیبوون ئەوە دەگەیێنێ کە لە کۆبوونەوەی کۆمەڵە خێڵێکدا لەناو یەک پێکهاتەدا پەیڕەوی لە یاسای جیاوازی بکرێت و پێکهاتەیەک بێتە ئاراوە کە فرەکولتوری و فرەزمانی بێت و وەک عەسەبەکان پێکهاتەیەک

نەبێت کە بە پەیڕەوی کردن لە یاسای شوناس هاتبێتە ئاراوە و قبوڵی فرەزمانی و فرەکولتوری نەکات".٥٠٦ ـ٥٠٧

نووسەر بە قووڵی لەسەر ئەم باسگەلە لە مێژوودا کار دەکات و نموونەی بەرجەستەبوو دەهێنێتەوە، تاوەکو خوێنەر لە ڕاستییەکان دوور نەکەوێتەوە. لێرەشدا ئاماژەیەکی خێرا بە دەوڵەتەکەی سەلاحەدین دەکات، کە پێڕەوەی لە یاسای جیاوازی کردووە. هەر ئەم سیاسەتەش جیای دەکاتەوە، لە دەوڵەتی خەلافەت و دەوڵەتی عەسەبە ناعەرەبییەکان، ئەمانەی دوایی یاسای شوناسیان پێڕەو کردووە. هەر بۆیەدەوڵەتی نابراوی سەلاحەدین لای ئیبن خەلدونیش، پێناسەی "حاڵەتێکی ناوازەی دەوڵەت"، وەردەگرێ.

چونکە گەر سەلاحەدین نەبوایە، وەک کوردێک، هەر کەسێکی تری ئیسلامی، قودسی رزگار کردبایە، وا مەزهەبی ئیسلامی بە زەبری شمشێر و خوێن، دەسەپاند و مەسیحی و جولەکەی دەکوشت و دەری دەپەڕاندن یاخود لە خۆیدا دەیتواندنەوە، بەڵام خەسڵەتی کوردبوون، لای سەلاحەدین ڕێگە نادات، پێڕەوی لە یاسای شوناس لەناو کۆمەڵگا جیاوازەکاندا بکات. بەڵکو بە یاسای جیاوازی ڕەفتار دەکات و زەمینەیەک دەڕەخسێنێ، مەسیح و جولەکە و موسڵمان پێکەوە لە قودسدا بژین. مێژووش بە گەورەییەوە باس لەم بەخشندەیی و هەڵسوکەوتەی سەلاحەدین دەکات. ئەم کار و هەڵوێستە، تاکو ئیمڕۆ ڕووداوێکی بێوێنەیە لە سەرتاسەری ئەو دەڤەرە و مێژووە تژی لە هەڵچوون و داچوونەکەی شەڕی مەزهەبی و بە تایبەت لە نێوان ئیسلام و ئەوانی دیکە دا !. کەواتە کورد لە هەر پلە و پێگەیەکدا بێت، بە خەسڵەتە سروشتییەکەی خۆی، کە

زادەی جیهانبینییەکی عەقڵییە، بەو پێوەر و نۆڕمانە کار دەکات، کە بریتییە لە یاسای پەسەندکردنی جیاوازی زمان و کولتورەکان بە بەخشندەیی، کە بۆ خۆی لەگەوهەردا، پیڕەوکردنی تیۆرییە عەقڵییەکە دەگەیێنێ.

" خێڵە کوردییەکان لەسەردەمی خەلافەتە مەزهەبییە عەرەبییەکاندا بەهۆی پەیڕەویکردنیان لە یاسای جیاوازی، هەرگیز وەک خێڵە فارسی و تورکی و عەرەبییەکانی ناو سنوری ئەو خەلافەتە نابن بە عەسەبە و نابن بە بەشێک لە دەسەڵاتی خەلافەت و سەربەخۆیی خۆیان لە ڕێگەی شەڕ یان ئاشتییەوە دەپارێزن و لەگەڵ ئەوەشدا توانایان هەیە لەناو پێکهاتەی دەسەڵاتی خەلافەتدا وەک عەسەبەی فارسی و تورکییەکان ببنە خاوەنی دەسەڵاتیی دنیایی و سەڵتەنەتی ناو ئەو خەلافەتانە پێکبهێنن و سەرۆکەکانیان ببن بە سوڵتان، بەڵام لەناو مێژووی ئەو خەلافەتە مەزهەبییە عەرەبیانەدا خێڵە کوردییەکان هەرگیز نەچوونەتە ناو پێکهاتەی دەسەڵاتی خەلافەتەوە و نەبوونەتە خاوەنی سەڵتەنەت".٥٠٧ـ٥٠٨

پوختەی قسەی د. عرفان بریتییە لەوەی: کورد لە بەرامبەر شیعە و سوونەی خەلافەتە ئیسلامییەکەدا دوو ئایین دێنێتە ئاراوە"**یارسان و یەزیدی**" کە هەردووکیان وەک ئاماژەمان پێداوە دەرکەوتەی یەک ئایینن کە "**ئایینی حەقیقەتە**". ئەم دوو ئاینە ڕووبەڕووی ئیسلامەکەی سەردەمی موحەمەد نابنەوە، بەڵکو بەرامبەر بە شیعە و سوننەی خەلافەتە عەرەبییەکان دەوەستنەوە. عەباسییە سوننەکان و فاتمییە شیعەکان. ئەم فاکتە نوێیەی کورد بۆ پارێزگاری لە خۆی بەرامبەر بە هەژموونی باڵای ئیسلام، بە گشتی و هەردوو تەوژمەکەی سوننە و شیعە

به تـــايبەتی، بەكـــاری دێنـــێ. كـــاريگەرێتييەكی گەورەی لەســـەر سنووركێشان لە نيوان كورد و ئەواندا دەنەخشێنێ.خێڵی كوردی هەردەم لەسەر زەمينەی سەربەخۆ و ڕۆحی ئازادی، جموجوڵی كـردووە و بيـری لە دەسـەڵات نەكـردۆتەوە، لە ڕێـگا بـاوەكەی زاڵبوونەوە.

" ئەو پێكهاتە خێڵەكييە كورديانەی كە لەسەردەمی خەلافەتە مەزهەبييە عەرەبييەكاندا هەبوون، وەک عەسەبەكان لە بەرامبەر كولتـورە نـامەزهەبييە عەرەبيـيەكەدا توانيويـانە كولتـورێكی نامەزهەبی باڵا و زمانێكی باڵا لە زمان و كولتورە ميللييەكانی خۆيـان بهێنـنە ئـاراوە، جـگە لەمەش ئەو پێكهـاتە خێڵەكيـيە كورديـــانەی كە بە پەيڕەويكـــردن لە ياســـايی جيـــاوازی لەو ســـەردەمەدا پێكهـــاتوون، بەرلەوەی كولتـورێكی نـامەزهەبی و زمانێكی باڵا بۆ خۆيان بهێننە ئاراوە، توانيويانە كولتورێكی ئاينی باڵا لە بەرامبەر كولتورە مەزهەبييە عەرەبييەكان بهێننە ئاراوە".٥١٠

وە نەبێت، كورد هەر لەبواری زمان و كولتوردا، پێڕەوی لە پلـوڕاليزم كـرد بێـت، بەڵكـو كتێبێكـی وەک "**ســـەرئەنجام**"، كە كتێبێكی ئاينی يارسانە، تێيدا پێڕەوی لە چەند شێوە زمانێكی جيـاواز كـراوە. لەمەش زيـاتر لای پێكهـاتەی خێڵە كورديـيەكـان، هوشياری ئاينی زياتر پەرەدەسێنێ و دەقە ئايينەكان بەو شێوە زمانە جياوازانەی ناوچەكان دەنووسرێتەوە، كە ئاينی حەقيقەت بە چوار شێوە زمان نووسراوەتەوە. ئايا ئەم خاڵ و بۆچوونە بۆ بنەما فكرييەكەی كوردبوون، ياخود هەڵكەوتی جيوسياسی كوردسـتان دەگەڕێـتەوە؟د. عرفـان تـاوتوێی ئەم پرسـەمان بـۆ دەكات و دەڵێ:

"ئاینە کوردییەکە لەبەرئەوەی لە زمانی دەقە پیرۆزەکانیدا پەیڕەوی لە جیاوازی زمانی دەکەن و لەسەر جیاوازی زمانی و کولتووری دادەمەزرێن، نابن بە کولتورێک بۆ دەوڵەتداری.(...)کوردبوون پەیڕەوکردنە لە یاسای جیاوازی لە پێکهێنانی دەوڵەت و کولتوری مەزهەبیدا.".٥١٠

پەیڕەوکردن لەم بنەمای جیاوازیی و فرەییە، لەزمان و کولتوورر و ئاینی کوردیدا، کاریگەرییەکی وای دروست کردووە، ئەدەب و زمانێکی یەکگرتوو نەیەتە کایەوە. کەچی عەرەب و تورک و فارس هەر زوو بوونە خاوەنی دیاردەی یەکگرتن لە زمان و کولتوورەکەیان دا. لەڕاستیدا دەبێ بنچینە و هۆکار و کاریگەریتی ئەم خاڵە لە ناوەندی ڕۆشنبیران و نووسەرانی کورد دا بە گرنگ وەربگیرێ و بۆ بەرچاو ڕوونی گشت لایەک، بیروڕایەکی پوخت بخرێتە بەردەست خوێنەری کورد.

"لەناو ئەو میللەتانەی سەردەمی خەلافەتە عەرەبییەکاندا تەنها پێکهاتە خێڵەکییە کوردییەکان هوشیاری ئایینی لەلایان پەرە دەسێنێ و زمانە ناوچەییەکانی خۆیان دەتوانن بەرز بکەنەوە بۆ زمانێکی کەلتورێکی ئایینی لەمەشدا بە پێچەوانەی عەرەبەکانەوە لە زمانە ئایینەییەکەدا پەیڕەوی لە یاسای جیاوازی دەکەن و دەقەکانی ئایینی عەقیقەت بە چوار زمانی ئەو پێکهاتە کوردییانە دەنووسرێنەوە و بە یەک زمان نانووسرێنەوە. ئەم پێکهاتە کوردییانە بەوەی کەخاوەنی کولتورێکی ئایینی باڵای وەک کولتورە مەزهەبییە سونی و شیعییەکەن، ناتوانن دەوڵەتێکی ئایینی سەربەخۆ لەبەرامبەر خەلافەتە مەزهەبییەکاندا دروست ناکەن. ٥١١

نووسـەر بـاس لە فـارس و مەزهەبـی شـیعەگەڕیتی دەکـات. ڕاستە ساڵانێکە و لە هەنووکەدا، شیعەگەریتی بووە بە بەشێکی گرنگـی پێکهـاتەی ناسـنامەی فـارس، بەڵام لە بنەڕەتـدا، فـارس شـیعەگەریتی دروسـت نەکـردووە و خـاوەنی ڕاسـتەقینەی نیـیە، بەڵکو فارس مەزهەبی شیعەگەریتی هەڵبژارد، تـا لەم ڕێگایەوە بە دۆزیـنەوەی نیشـانەیەک خـۆی لەوانـی دیـکە جیـا کـردەوە بەکەڵکـی بێـت.لە بنەڕەتـدا، بەشـێوەیەکی گشـتی دەتـوانین بڵـێن فارس خاوەنی هیچ شتێکی خۆیان نەبوون، بۆ خۆجیاکردنەوەی خۆیـان، لەوانـی دیکە.زیرەکـانە دەرکـی بەوە کـرد پێویسـتی بە جیاکاریی و نیشانەیەک بە خۆیی هەیە. ئەوە بوو لە دواجاردا بە ناچاری دەست بەم ئاینزا/ مەزهەبەوە دەگرن. دیارە لە ئیمڕۆدا شیعەگەریتی سەر و سیمایەکی تەواو فارسانەیان وەرگرتووە.

ئاخر دەوڵەتێکی وەک ئێران، ئەوە سـاڵانێکی زۆرە، بەهێز و سـەرمایەی خـۆیەوە، پاڵپشـت و هاوکـار، پێڕەوکەری مەزهەبـی شـیعەگەرییە. کـورد چـونکە بەدرێژایـی بـوونی خـۆی لە ئـاین و سیاسەتیشـدا پێڕەوی لە یاسـای جیـاوازی کـردووە، نەیتوانیـوە ئـاینیش بـۆ گـرتنە دەسـتی دەسـەڵات بەکـار بهێنێـت. دەنـا ئەوە ئەزمــوونی ســەلاحەدین و ئەو دەرفەتە مێــژووییە ڕەخســاوە، ڕەنـگە باشـترین نمـوونەی بێـت. بە واتـای ئەوەی سـەلاحەدین، دەیتوانی هەرچی بوێت بیکات. د. عرفان باس لە شا ئیسماعیل سـەفەوی دەکـات، کە نەوەی شـێخ سـەفییە و خـاوەنی ئـایینێکی کـوردییە، ئەویـش نـاتوانێ ئەم ئـایینە کـوردییە بکـاتە زەمینەی دروسـتکردنی دەوڵەتێکـی کـوردی، کەچـی بە پەرۆشـەوە بـۆ فارسەکان دەوڵەت پێکدێنێ . کەواتە ئایین لای کورد بە ئەقڵێتی جیاشوناسـخوازەکە، پێڕەوی لێکراوە و بۆ دەوڵەتداری نـابێتە

کولتـور و هۆکـار و میکـانیزمێ. بـۆ نمـوونه هەروەک ئـاین لای جـولەکە، بـووە مـایەی یەکێتـی هەمـوو جولەکەکـان و، تـا ڕادەی دروسـتکردنی دەوڵەتـی ئیسـرائیلیش، کـاریگەرێتی هەبـوو و ئێسـتاش هەوێنێکـی بەهێـزی بە یەکەوە بەسـتنی جـولەکەیە.لە هەلـومەرجی هەنـووکەیی دا، ئاینی کریسـتیانی هۆکـارێکی تەواو بەهێزە، نەتەوە و وڵاتە ئەوروپاییەکانی، لێکتر نزیک کردۆتەوە و وەک یەک یانەی لێ کردوون. دیاردەی ئاینن زۆر تێکەڵی پرسی نەتەوەیی پۆڵەنی و ئیرلەندیش بووە.

هەرچۆنێـک بێـت عەرەب و فـارس و تـورک ڕازی دەبـن بەو تۆتالیتـارییەتە زمانی و کولتـوورییەی نەتەوەخـوازی داوایان لـێ دەکات و یەک شوناسی گەرەکێتی، بەڵام کـورد بە هـۆی بنەمـای کوردبـوونەوە بەردەوام دەبێـت لەسـەر پەیڕەوکردنـی یاسـای جیاوازیی و فرەیی و بە سیستەم و فۆڕمە تۆتالیتـارێتەکە ڕازی نابێت.

" بـزوتنەوە کـوردییە مۆدێرنەکـان لەگەڵ ئەوەشـدا وەک بـزوتنەوە مۆدێرنەکـانی دنیـا کولتـورە پیشـەییە مـۆدێرنەکە وەردەگـرن و پەرە بە کۆمەڵگـای پیشەسـازی دەدەن، بەڵام ناتوانن وەک ئەو بزوتنەوە مۆدێرنانە ببن بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز، چونکە بوونیان بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز لەوان دەخوازێت دەستبەرداری ئەو سیستەمە ببن کە کار بە یاسایی جیاوازی دەکات و کوردبوونی ئەوانی بە درێژاییی هەزار ساڵ لەسەر دامەزراوە".٥١٤

هـیچ گومـان لە جیـاوازی ڕیشـەیی نێـوان پێکهـاتەی کـورد و تـورک و فـارس و عەرەب نیـیە. کـاتێ ئەوان بە زمـانی بـاڵا دادەمەزرێنن و بە یەک شێوە، کولتورە نامەزهەبییەکەی خۆیانی

پێ تۆمار دەکەن، کورد دێت و بە پێچەوانەوە بە چوار شێوەزار، ئەم کارە ئەنجام دەدات. بڕوانە ئەدەبیاتی بابە تاهیری عۆریان و فەقێ تەیران و مەلای جەزیریی، لە چ بڵندایییەکی ئەدەبیدان؟!، نالی و شێخ رەزا و وەفایی و مەولەوی و مەحوی و پیرەمێرد، لەسەر کام ئاستی بەرز، بەرهەمیان تۆمار کردووە؟!. هەروەک زانیمان، بزوتنەوە عەرەبی و فارسی و تورکییەکان، بە سانایی دەتوانن، لە بزوتنەوەیەکی مۆدێرنەوە، ببنە بزوتنەوەیەکی نەتەوەخواز، چونکە هەردەم پەیڕەوی لە یەک شوناسی و تۆتالیتاریێتی کولتور و زمان دەکەن، هەروەک چۆن لە ڕابردووی، پێش سەدان ساڵەوە پێڕەویان لێ کردووە. ئەم بزووتنەوە مۆدێرنانە و ئەوانەی جیهانیش، بۆ ئەوەی ببن بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز، ئەو سیستەمەی لە ڕێی عەسەبەی زاڵەکانەوە، کاریان پێ کردووە، لێرەشدا بەردەوام دەبن لەسەری. کورد بەو حاڵ و بارەی هەیەتی و هەیە، ناتوانێ پەیڕەوی لە هاوکێشەی یەک شوناس و تۆتالیتارێتی کولتور و زمان بکات. ئیدی بەم پێودانگە بزووتنەوەکەی ناتوانێ ببێتە نەتەوەخواز و نەتەوە و دەوڵەتیشی پێ دروست ناکرێت.

"ئەوەی کۆمەڵگا پیشەسازییەکەی ناو دەوڵەتیش دەکات بە نەتەوە، ئەو زمان و شێوازە کەلتورییەیە کە ئەو نەتەوەخوازییە وەک زمان و شێوازی کەلتوریی تایبەت بە خۆی بە پەیڕەوکردن لە تۆتالیتاریەتی کەلتوری و زمانیی لەناو کۆمەڵگا پیشەسازییەکەدا سەراپاگیری دەکات. گەر نەتەوەخوازییەک زمانێکی تایبەت بە خۆی و شێوازێکی تایبەت بە خۆی بۆ دارشتنی کەلتورە مۆدێرنەکە نەبێت، ناتوانێت کۆمەڵگا پیشەسازییەکەی ناو دەوڵەتەکەی خۆی بکات بە نەتەوە"(٥١٦) .

کەواتە بوونی شێوازێکی زمانی و کولتوری تایبەت مەرج و بەسە، بۆ ئەوەی بزوتنەوەیەکی مۆدێرن ببێتە بزوتنەوەیەکی نەتەوەخواز. لە دەوڵەتە دەستکردەکانی عێراق و سوریادا، هەم زمانی عەرەبی و هەم کولتوری ئیسلامی عەرەبی، بە زۆر بەسەر کورد دا سەپێندراوە. تورکی لە تورکیا، بەهەما پێوەر و سەختتر پێرەوی کراوە، ئێرانیش بە زەبر و زەنگێکی زۆرەوە، فارسی کردۆتە زمانی فەرمی فێربوون و خوێندن. بە کورتی دەتوانین هاوکێشەکە بەم جۆرە بنووسین: بزوتنەوەی مۆدێرن، لە رێگەی پەیرەوکردن لە یاسا و سیستەمی یەک شوناسی و تۆتالیتارێتی لە فەرهەنگ دا، دەبێتە بزوتنەوەیەکی نەتەوەخواز. کەواتە نەتەوەخوازی بکوژی زمان و کولتورە جیاجیاکانە.

"مەرجی بوونی بزووتنەوەیەک بە بزووتنەوەیەکی مۆدێرن تەنها ئەوەیە کە کولتورە مۆدێرنە پیشەییەکەی کۆمەڵگا پیشەسازییەکە پەرە پێبدات، ئەم بزووتنەوەیە بە پەیرەونەکردنییاسای شوناس و تۆتالیتاریەتی زمانی و کەلتوری و مەزهەبی شوناسی مۆدێرنبوونی خۆی لەدەست نادات. بەڵام مەرجی بوونی بزوتنەوەیەک بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز تەنها ئەوە نییە کە بە کولتوورە مۆدێرنەکە پەرە بە کۆمەڵگا پیشەسازییەکە بدات، ئەو بزووتنەوەیە بەم کارە تەنها دەتوانێت ببێت بە بزووتنەوەیەکی مۆدێرن و ناتوانێت ببێت بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز.بۆئەوەی ببێت بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز مەرجێکی تر هەیە و بەبێ جێبەجێکردنی ئەو مەرجە ناتوانێت ببێت بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز، ئەو مەرجەش ئەوەیە ئەو بزووتنەوەیە شێوازێکی زمانیی تایبەت و شێوازێکی کەلتوری تایبەت و شێوازێکی مەزهەبی تایبەت یان

یەکێک لەمانە لەناو ئەو کۆمەڵگا پیشەسازییەدا سەراپاگیر بکات و ڕێگە نەدات جگە لەو شێوازە زمانی و کەلتوری و مەزهەبییەی خۆی پەیڕەوی لە هیچ شێوازێکی تر بکرێت."(٥١٧)

د. عرفان، بۆئەوەی مەبەستەکە زیاتر ڕوون بکانەوە، جارێکی دیکە دەمان باتەوە بۆ لای نموونەگەلێکی، وەک ئەوەی لە سویسرا و بەریتانیادا هەیە.بەلای زۆر کەسەوە وا بەدیار خراوە، گوایە لەم دەوڵەتانەدا، پەیڕەوی لە سیاسەتی تۆتالیتاریتی فەرهەنگی نەکراوە و هەر پێکهاتەیەک ڕێگە پێدراوە، بە زمانی خۆی بدوێ و کولتورەکەی گەشە پێبدات . بۆ وەرامدانەوە و تێگەیشتن و ڕامالینی تەمومژی ئەم گومان و پرسیارە، ڕەنگە لای خوێنەر و لێکۆڵەرەوان سەرهەڵبدات، یان هەڵیداوە !، چەند نموونەیەک لەسەر نەتەوەخوازی لە دنیای ئیمرۆدا دەخاتە بەرچاو، کە پێڕەوی لە تۆتالیتاریتی شێوازی زمان و کولتور و مەزهەبی دەکەن. لەم ڕووەوە لەگەڵێ شوێنی ئەب ناسەدا، ئاماژەمان بە نموونەگەلێک داوە.

١)..ئەو نەتەوەخوازییانەی کە تۆتالیتاریەتی کەلتوری لە شێوەی شۆڤێنیەتی کەلتوردا پەیڕەو دەکەن، وەک نەتەوەخوازی تورکی و فەرەنسی.(٥١٨)

نووسەر، بە درێژی لەسەر ئەم نموونەیە دەدوێ و باس لە سیاسەتی تۆتالیتاریتی ئینگلیزی دەکات، دەرهەق بە نەتەوەکانی تری وەک سکۆتی و ئیرییەکان و وێڵزەکان و، لە کۆمەڵێ ڕەهەندەوە، هەڵی دەسەنگێنێت و پەنجە دەخاتە سەر کەموکوڕی و لایەنە نەرێنییەکانی. چونکە ئەوەی نەتەوەخوازی ئینگلیزی کردوویەتی و بە خۆی ڕەوا بینیوە بیکات و هەنووکەش

لەسەری بەردەوامە، تا ئەو شوێنەی بە دەسەڵات و شکۆی خۆی گەیشتووە، چ جارێ ڕێگە نادات، هیچ کام لەو نەتەوانەی لە سنووری جوگرافیایی و سیاسی، سنووری شانشینی یەکگرتوودا دەژین، هەمان ڕێچکە بگرنەبەر. بە هەمان پرۆسێسدا تێپەڕنەوە و بە دڵنیاییشەوە، لە دەرەوەی ئەم دەوڵەتەشدا، هەر ڕازی نابێت، تەنانەت ئەو دەوڵەتانەیشی دروستی کردوون و پاڵپشتیان لێ دەکات، نەتەوە زاڵەکانی ناوی هەمان ڕێباز بگرنە بەر. ڕەنگە داکۆکی و پشتیوانی و پارێزگاری لە دەوڵەتێکی وەک عێراق، کە دەستنیژی دەستی خۆیانە، بە درێژایی قووتکردنەوەی لە دوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە ئەو هەموو هەڕەشانەی لەسەریەتی هەتا ئیمڕۆ، بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگری ئەم ڕاستییە بێت

شایانی ئاماژە پێدانە، نموونەمان لەسەر سکۆتلەندییەکان و هەوڵی ڕیفەراندۆمی سەربەخۆیی و دژایەتی لەندەن، بەرامبەر بەم هەنگاوە هێناوەتەوە، لێرەدا دووبارەکردنەوەیان بە پێویست نازانرێ. کاتێ تەنیا ١٥، لە ٨٣، بەڕێوبەرایەتی/Departments، فەرەنسییەکان دەتوانن بە فەرەنسی قسە بکەن. فەرەنسییەکان زۆر نیگەران دەبن. هەر بۆیە لە ١٧٩٣/١٠/١٢، دا بڕیار دەرچوو، هەموو منداڵێکی فەرەنسی، دەبێت زمانی فەرەنسی بە خوێندن و نووسین فێر ببێت. ئەم بڕیارە تا سەدەی بیستەم، لە کاردا بوو و هەتا بە تەواوی چەسپا. کەواتە فەرەنسا بە سنووری سەرزەمینەکەیەوە، لە چوارچێوەی دەوڵەتدا بە دامودەزگاکانییەوە، دواتر لە رووی سیاسییەوە بووە بە نەتەوە. واتە دەوڵەت کردی بە نەتەوە. ساڵی ١٨٦١، کاتێ یەکەم پەرلەمانی ئیتالی لە Turin،

کۆبوونەوە، بە زمانی فەرەنسی قسەیان تێدا کرد. ئەو کاتە لە هەموو ئیتالیادا.٦٠٠، ٠٠٠ هەزار کەس توانیویانە بە زمانی ئیتالی قسە بکەن، کە دەکاتە٢، ٥% ی دانیشتوانی ئیتالیا. چونکە ئەو رۆژگارە، فەرەنسا بەشێکی ئیتالیای داگیر کردبوو، زمانی زاڵ فەرەنسی بوو. تورکیش لە چوارچێوەی دەوڵەتە مۆدێرنەکەی پاش دارمانی خەلافەت، لاسایی ئەم مۆدێلەیان کردەوە.

٢)..ئەو نەتەوەخوازیانەی کە پەیڕەوی لە تۆتالیتاریەتی شێوازی زمانی و کولتوری و مەزهەبی لە ئاستە سیاسییەکە و شوناسی نەتەوەیی دەوڵەتدا دەکەن.وەک نەتەوەخوازی لە بەریتانیا و نەتەوەخوازی عەرەبی لە عێراقدا.

ئینگلیز تا نەوەدەکانی سەدەی بیست، لەسەر هەمان ڕێچکەی سیاسەتی نەتەوەخوازی فەرەنسی و تورکی کاریان کرد، لێ بە هۆی ئەوەوەی، کە سکۆتی و وێلزییەکان، زوو خۆیان بەدەستەوە دا و لاوازبوون و چ بەرگرییەکی بەرچاویان نیشان نەدا، یاخود لە عۆدەی نەتەوەخوازی ئینگلیزی نەهاتن، بزووتنەوەی نەتەوەخوازی ئینگلیزی، ئیدی لەمەوە گوشاری سیاسەتی ئینگلیزی بەرامبەریان سووکتر و خاوتر بۆوە، بۆیەکا سەرباری هەموو ستەمکارییەکان ناکرێ سیفەتی شۆڤێنێتی بەسەر سیاسەتی ئینگلیزدا بچەسپێ.

" ئەوان لە ئاستی خوارنەتەوەدا کە ئاستە مىللییەکەی زمان و کەلتورە، دەتوانن شێوازە زمانی و کەلتورییەکەی خۆیان بەکار بهێنن و لە ئاستە سیاسی و نەتەوەییەکەدا، هەر دەبێت پەیڕەوی لە شێوازە زمانی و کەلتوورییەکەی نەتەوەخوازی ئینگلیزی بکەن و ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ نەتەوەخوازی ئینگلیزی تەنها لە

ئاسته میللییەکەدا دەستبەرداری تۆتالیتاریەتی کەلتوری و زمانی بووە نەک لە ئاستە نەتەوەییەکەدا"(٥٢٠)

لە وڵاتێکی وەک بەریتانیای مەزندا، کە بە دایکی دیموکراسی لە جیهاندا دادەنرێت، تـا ئەو ئاسـتە، مـاف بە نەتەوەکانی ژێـر چەپـۆکی خـۆی دەدات، لە سـنوورێکی تەسـک و مەودایەکـی دیاریکراودا، سەر بەرز بکەنەوە و بوونی خۆیان نمایشت بکەن. هەر چرکەساتێ بزاوتی ئەم نەتەوانە سکۆتی و وێڵزی و ئیریی، سـەرەچووقەیەک بکـات، هەوڵێک بۆ دەستگیرکردن لە ئامـانجە نەتەوەییەکانی بدات، دەستبەجێ لە لایەن ئینگلیزەوە، بە شێواز و میتۆدە جیاکان دوژمنایەتییان دەکرێت.

نووسـەر، دواتـر پەنـجە بـۆ ئەڵمانەکـان لە نـاو دەوڵەتـی سویسـرادا ڕادەکێشـێ و وەک نمـوونەیەک جیـاواز لە دۆخـی شانشینی یەکگرتوو، باسی دەکات. وەک نەتەوەخوازی ئەڵمانی و فەرەنسـی و ئیتـالی، کە لە سـنووری دەوڵەتەکـانی ئێسـتایاندا پەڕیوەتەوە و سنووری بەزاندووە، و چۆتە ناو دەوڵەتێکی وەک سویسـراوە، کە لەو ٣ پێکهـاتەیە دروسـت بـووە، ڕەنگدەداتەوە. ئەڵمانەکـــانی ئەڵمانیـــا و سویســـرا، هەردوو مەحکـــومن بەو تۆتالیتـــاریەتە فەرهەنگیـــیەی نەتەوەخـــوازی ئەڵمـــان. کەواتە، نەتەوەخـــوازی ئینگلیـــزی و ئەڵمـــانی هەردوو دەســـتبەرداری تۆتالیتـــارێتی زمـــان و کولتـــوری نەتەوەخـــوازی خۆیـــان نـــابن، یەکەم: بـۆ ئەوەی دەوڵەتە شانشـینە یەکگرتـووەکەی بەریتانیـای مەزن، هەڵنەوەشـێتەوە و دووەمـیش: بـۆ ئەوەی ئەڵمانەکـانی سویسـرا، هەسـتی ئەوەیـان لا دروسـت نەبـێ، کە نەتەوەیەکـی سەربەخۆن و خۆیان لە ئەڵمان جیاواز ببینن و جیابکەنەوە.

" ئەڵمانەکانی سویسرا لەبری ئەوەی پەرە بە شێوازە زمانی و کەلتوورییەکەی خۆیان بدەن پەرە بە هەمان ئەو شێوازە زمانی و کەلتوورییە دەدەن کە نەتەوەخوازیی ئەڵمانی لە ئەڵمانیادا پەرەی پێ دەدات و دەی پارێزێت، بۆیە ناکرێت نەتەوەخوازیی ئەڵمانی لە ئەڵمانیا و سویسرا لە یەکتر جیا بکەینەوە"(٥٢٢)

دیارە لێرەدا گەرەکە جیاوازی لە نێوان نەتەوەخوازی ئەڵمانەکانی سویسرا دا، بکەین کە لە دەرەوەی سویسرا، دەوڵەتێکی دروستکردووە. خاوەنی، واتە دەوڵەتی ئەڵمانیایە. لێ سکۆتییەکان و بزوتنەوە نەتەوەخوازەکەیان چ دەوڵەتێکیان لەدەرەوەی بەریتانیا دا نییە. کەواتە جیاوازییەکە گەورە و زەقە.

٣)..ئەو نەتەوەخوازیانەی کە لەناو دەوڵەتێکدا لە ناوچە سیاسییەکانی خۆیاندا پەیڕەوی لە تۆتالیتاریەتی شێوازی زمانی و کەلتوری دەکەن، وەک نەتەوەخوازی ئەڵمانی و فەرەنسی و ئیتالی، لە دەوڵەتی سویسرادا(٥٢٣).

نەتەوەخوازیی لە سویسرا، بە شێوەیەکە، کە هەر یەک لە پێکهاتەکانی دەوڵەتی سویسرا، لە دەرەوەی ئەو وڵاتە، خاوەنی بزاڤێکی نەتەوەخوازی سەربەخۆی خۆیانن. ئەڵمانەکان، لە ئەڵمانیا و فەرنسییەکان لە فەرەنسا و ئیتالییەکان لە ئیتالیا دا. هۆکەیشی ئەوەیە دەوڵەتی سویسرا، دەوڵەتێکی سەرونەتەوەییە. واتە ئینتما بۆ نەتەوە جیاوازە، لە ئینتیما بۆ دەوڵەت. دوا سنووری ئینتیما بۆ دەوڵەت ئەو شوێنەیە، کە ئەو دەوڵەتە سەرونەتەوەیی بێت و هیچ کام لەو نەتەوانەی تێیدا دەژین، زاڵ نەبن، بەسەر ئەوانی دیکەدا. خۆ گەر بێت و لە بارێکی وادا گریمانەمان کرد، دەوڵەتی سویسرا، هەڵدەوەشێتەوە و هەر یەک

لە پێکهاتەکانی دەوڵەتێکی سەربەخۆ دروست دەکەن، بەڵام بەم هەنگاوە نەتەوەی ئەڵمان و فەرەنسی و ئیتالی، هەڵناوەشێنەوە، چونکە هەر یەک لەمانە، هاوشوناسن لەتەک دەوڵەتەکانی ئەڵمانیا و فەرەنسا و ئیتالیا دا. یاخود خاوەنی دەوڵەتی دایکن. کەچی لەسەردەمی هاوچەرخدا، پێش چەند دەیەیەک دیمان، چۆن شورەوی و یوگسلاڤیا هەڵوەشانەوە، نەتەوەکانی ناو سنووره سیاسییەکەشیان، پێوەی ڕامالدران و سەرەونگووم بوون، لە جێیان هەر نەتەوە و پێکهاتەیەک، دەوڵەتی سەربەخۆیی خۆی دامەزراند، ئەوە بوو زیاتر لە ١٥ دەوڵەتی نوێ هاتە کایەوە.

کوردبوون و بزوتنەوە کوردییە مۆدێرنەکان

د. عرفان دەمانخاتە بەردەم ئەو حاڵەتەی، کورد کە تێیدا خاوەنی دەوڵەتە و بەم ئەگەر و پرسیارەوە دەچێتە نێو باسەکەیەوە. پێی وایە جیاوازی زمان و کولتور هۆکار نییە بۆ دروستکردنی دەوڵەت. لەکاتێکدا زۆربەی هەرە زۆری ئەو لێکۆڵینەوانەی لەم بوارەدا لەبەر دەستدان، جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە بندەستی کورد ماکەکەی بۆ پارچەپارچەیی زمان و کولتووری ناوخودی کۆمەڵگای کوردی دەگەڕێتەوە.بزوتنەوە کوردییەکان لەبری ئەوەی یەکبوونی کولتووری دروست بکەن و یەک کولتوور و یەک زمانی مۆدێرن بخەنە شوێنی ئەو مۆزایکەی هەیە، جیاوازییەکان دەپارێزن و درێژەی پێدەدەن. لێکۆڵەرەوان ئەم حاڵەتەی کورد بۆ ئەوە دەگێڕنەوە، کە گوایە کورد خێڵەکییە و عەقڵێتی خێڵەکیش ڕێگرە لەبەردەم پێکهێنانی یەکێتی کولتووری و زمانی دا. ئەم هەموو ئەم حوکمە گرانەی

بەسەر کورد دا دەدرێ، لە سایە و سێبەری تیۆرییە نەتەوەخوازییەکەوەیە، کە لەناو تورک و عەرەب و فارس دا، بە میکانیزمێکی تر کاری پێ دەکرێت.

"ئەوەی لە دروستکردنی نەتەوەدا گرنگە، گۆڕینی کەلتورە ئیتنیکییەکان نییە بۆ کەلتورە مۆدێرنەکە، بەڵکوو گۆڕینی فرەڕەنگی و فرەزمانی ئەو کەلتورانەیە بۆ کەلتوورێکی یەکڕەنگ و یەکزمان. ئەوەی وایکردووە پرۆسەی گۆڕینی ئەو کەلتورە ئیتنیکییە فرەڕەنگانە بۆ کەلتورە مۆدێرنەکە گرنگ بێت، مۆدێرن بوونی کەلتوورەکە نییە، بەڵکو ئەو توانایەیە کە لە کەلتوورەکەدا بۆ چوونیەککردنی کەلتوری هەیە".(٥٢٨)

کەواتە چەق و کرۆکی ئامانجەکە گۆڕینی فرەڕەنگی کەلتورە ئیتنیکییەکانە بۆ یەکڕەنگی کەلتورە مۆدێرنەکە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ لە دروستکردنی نەتەوەدا، گرنگ ئەوە نییە لە ڕێگای نەتەوەخوازییەوە کولتوری خێڵەکان بگۆڕیت بۆ کولتورێکی مۆدێرن، بەڵکو فرەڕەنگی نێوان ئەم کولتورانە لە بۆتەی یەک ڕەنیگی کولتورێکدا بتوێندرێنەوە. د. عرفان لەم خاڵە هەستیارەشدا بە دیقەتەوە هەڵسوکەوت دەکات و ئاماژە بۆ لایەنێکی گرنگی کاری بزووتنەوە کوردییەکان دەکات و بەسەرکەوتوو لە قەڵەمیان دەدات، دەڵێ:

"بزووتنەوە کوردییەکان لەوەدا سەرکەوتوو بوون کە کەلتورە ئیتنیکی و خێڵەکییەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی ـ لەگەڵ بوونی ئەو هەموو بەربەستانەشدا کە نەیارەکانی لە بەردەمیدا دایاننناون ـ بگۆڕن بۆ کەلتورێکی مۆدێرن، بەڵام ئەوەی تیایدا سەرکەوتوو نەبوون ئەوەیە نەیتوانیوە فرەڕەنگی و فرەزمانی

ئەو کەلتـورە ئیتنیکی و خێڵەکییـانە بگـۆڕن بە یەکڕەنگـی و یەکزمانی کەلتوری"(٥٢٩)

بەم پێودانگەی لێکدانەوەکانی د. عرفان ئەوە ڕوون دەبێتەوە، ئەو هۆکـارەی وای کـردووە بـزووتنەوە کوردییەکـان نەتـوانن نەتەوە دروست بکەن، بریتی نییە لە بوونی کولتوورێکی خێڵەکی و ئێتنیکی، چونکە ئەوانە زۆر بە ئاسـانی گـۆڕاون بـۆ کولتـوری مـۆدێرن، ئەوەی نەگـۆڕاوە فرەڕەنگـی و فرەزمـانی کەلتـوورییە. واتە ئەوەی کۆمەڵگـــای کـــوردی دەســـتی پێوەگرتـــووە و دەستبەرداری نابێت خودی کولتورە خێڵەکییەکە نییە، بەڵکو ئەو فرەییەی ناو کولتوور و زمانەکەیە. هەر لە میانەی ئەم باسـەوە، کە کورد بێ چەندوچوون و دواکەوتن، کولتـوورە مـۆدێرنەکەی قبوڵە، نووسـەر گوزارشتێکی تری گرنگ دەخاتە ناو باسـەکەیەوە ئەمە پـوختەکەیەتی: هـیچ کۆمەڵگـایەک وەک کـورد کولتـورە مـۆدێرنەکەی لـێ قەدەغە نەکـراوە و هـیچ زمـانێ وەک زمـانی کوردی لەلایەن هێزی دەرەکییەوە ڕێبەندی ئەوەی لێ نەکراوە ببێت بە زمـانی کولتـوورە مـۆدێرنەکە.لەگەڵ ئەم ڕاستیانەش دا، هێشتا ڕێژەی کوردی خوێنەران و هەڵگرانی کولتورە مـۆدێرنەکە هیچی کەمتر نییە لە هی تـورک و فـارس و عەرەب. کـورد تەنیا چونیەکردنە زمانی و کولتورییەکەی لە نەتەوەخوازی قبوڵ نییە، نەک کولتورە مۆدێرنەکە.

"لەم کۆمەڵگـایەدا پرۆسـەی گـۆڕینی کەلتـوری خێڵەکـی و ئەتنیکی بە کولتوری مۆدێرن شکستی هێناوە، بۆیە گەڕاندنەوەی شکسـتی بـزووتنەوە کوردیەکـان لە دروسـتکردنی نەتەوە بـۆ ئەوەی کە کۆمەڵگای کـوردی نایەوێت کولتـورە خێڵەکییەکەی بگۆڕێت بە کولتـورە مـۆدێرنەکە و دەیەوێت لەنـاو کولتـورە

خێڵەکییەکەدا بمێنێتەوە، هەڵەیە و ئەم هەڵەیەش لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کە ماهیەتی کولتوری مۆدێرن کە پێشەیبوونی ئەم کولتورەیە لەو لێکۆڵەرانە بووە بە چوونیەککردنی کولتوری(...)کۆمەڵگای کوردی کۆمەڵگایەکی مۆدێرنە و کۆمەڵگایەکی خێڵەکی نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵگایەکی مۆدێرنە، کولتورە مۆدێرنەکەی کولتورێکی فرەڕەنگ و فرەزمانە و ئەو کولتورە یەکڕەنگ و یەک زمانە نییە کە نەتەوەخوازی نەتەوەی پێ دروست دەکات.کۆمەڵگای کوردی دژی کولتورە مۆدێرنەکە نییە، بەڵکو دژی هەموو جۆرە هەوڵێکە بۆ کوشتنی فرەڕەنگی و فرەزمانی کوولتوریی، ئیتر بە هەر ناوێکەوە بێت". ٥٣٠

جیاوازی زمان و کولتور هۆکار نییە بۆ دروستکردنی دەوڵەت. د. عرفان مستەفا، لەم ڕووەوە هەندێ بۆچوونی مارتین ڤان بروسنەن بە نموونە دێنێتەوە. کۆمەڵگای کوردی لە هەموو قۆناغەکانی بوونی خۆیدا لە کۆن و ئێستادا، پێڕەوی لە فرەزمان و فرەکولتوری جیاواز کردووە. کەواتە وەک ئاماژەمان پێدا، کوردبوون جیاوازی کولتورەکانە. ئەمە دەستووری ژیان و یاسای کارکردن و سیستەمی خۆبەڕێوەبردن و جموجوڵەکانێتی. بەواتایەکی دیکە، کوردبوون دروشمەکەی پێڕەوکردنی یاسای جیاوازییە. لە هەموو بوارەکاندا بەو واتایەی پاراستنی فرەزمان و فرەکولتور، کرۆکی جیهانبینی کوردی پێک دێنێت. دیارە ئایین و سیاسەت، ئەو دوو بوارەن، کە هەمیشە لە تەوژم و لایەن و هێزی جیاواز پێک دێن، یاخود لەخۆ دەگرن. هەر یەکێکیش لەمانە فرە ڕەنگ و فرە مانان. ئەمەش دەکاتە

ئەوەی کوردبوون لەهەر شتێکی کوردی دەخوازێت، بوونی پەیڕەوی لە یاسای جیاوازی بکات.

کۆمەڵگای کورد زوو هەستی بە هۆشیاری خۆی کردووە لە پێڕەوکردنی یاسای جیاوازی لە زمان و کولتور و ئاینیشدا، هەروەک دەبینین گوتاری ئایینی کورد بە دوو شێوەی جیاواز بەرهەم هاتوون و ئەوە ئاینی حەقیقەت بە هەردوو باڵەکەیەوە یارسان و ئێزیدی بەرجەستەکەری ئەو ڕاستیەن.دواتریش لەسەردەمی سەرهەڵدانی کولتورە ئەدەبییە نامەزهەبییەکانی سەردەمی خەلافەتدا، ئەدەبەکەی بەهەمان یاسا و لۆژیک و سیستەم بەرهەمهێناوە. کە سەردمی مۆدێرنەش دێتە پێشەوە، کورد جیا لە تورک و فارس و عەرەب، کە پێڕەوی لە نەتەوەخوازی دەکەن کە لە بنەڕەتدا سیستەمێکی تۆتالیتارێتییە، ئەو وابەستەی کوردبوونەکەیەتی بە سیستەم و یاساکەی پێشتر ئاماژەمان پێدا. ئەمەش وەک دوو هێڵی تەریب کە هەرگیز بەیەک ناگەن، سیستەمی کارکردنی ئەوان و کورد وابووە.ئاخر پاراستن و هێشتنەوەی جیاوازییەکان بنەمای بەهێزی کوردبوونە

”ئەم بزووتنەوانە گەر پەیڕەوی لەو سیستەمە تۆتالیتارە بکەن کە نەتەوەخوازی دەیخوازێت و ببن بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز، کوردبوونی خۆیان لەدەست دەدەن. لەلایەکی تریشەوە گەر پەیڕەوی لەو سیستەمە جیاواخوازە بکەن کە کوردبوونیان لێیان دەخوازێت ببن بە بزووتنەوەیەکی کوردی، ئەوە لەدەست دەدەن بزوتنەوەیەکی نەتەوەخوازبن. ئەو حاڵەتە لێکدژییەی کە بزووتنەوە کوردییەکان لە نێوان کوردبوون و نەتەوەخوازبووندا تێی دەکەون، بزووتنەوە نەتەوەخوازەکانی

فارس و عەرەن و تورک و هەموو بزووتنەوە مۆدێرنەکانی تری جیهان تێی ناکەون، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەو میللەتانە بونیان لە عەسەبەکانی بەر لەسەرهەڵدانی مۆدێرنە و نەتەوەخوازی سەرچاوەیان گرتووە".٥٣١-٥٣٢

لە هەنــاو و میــانەی ئەم بــارودۆخەدا، کە بــزوتنەوەی نەتەوەخــوازی بەگشــتی نەخشــی بــۆ کێشــاوە، ئەو پێــودانگەی بزووتنەوەی کوردی مەرجە بیکاتە دروشمی خۆی، ناجۆرییەک سەرهەڵدەدات. لێکدژییە لە نێوان کوردبوون و نەتەوەخوازی و ئەم دوو هێڵە هەرگیز لە خاڵێکدا یەکانگیر نابنەوە. د. عرفان بۆ ئەوەی ئاشنامان بکات، بەو کوردبوونەی ئەو مەبەستێتی و لێی حاڵی بووە، دەڵێ:

" کوردبوون لەو پێکهاتە خێڵەکیانەوە سەرچاوەی گرتووە کە بە سیستەمێکی جیاواز لە سیستەمی کۆگەل/ عەسەبە و ئەو سیســـتەمە دروســـتبوون کە نەتەوەخـــوازی بـــزووتنەوە مۆدێرنەکانی پێدەکات بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز.ئەمەش وا دەکات ئەم بزووتنەوانە بکەونە ناو ئەو لێکدژییەوە کە لەنێوان کوردبوون و نەتەوەخوازیدا هەیە".(٥٣٢)

بـۆ ئەوەی ئەم تەلیسمە، کرۆک و مانا و ئاماژەکانی هێز و کـاریگەرێتی کوردبـوون تێـبگەین و بیـزانین، وردە وردە لەگەڵ بۆچوونەکانی نووسەردا هەنگاو دەنێین. بە واتایەکی تر، کە د. عرفان بەم شێوەیە گوزارشتی لێ دەکات:

"ئەو بـزوتنەوە مۆدێرنـانەی کە لەنـاو کۆمەڵگـا کـوردییە نـــامۆدێرنەکەدا ســـەرهەڵدەدەن، لەیەک کاتـــدا نـــاتوانن بزووتنەوەیەکـی کـوردییش بـن، چـونکە بە بوونیـان بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز لە کوردبوون دەکەون و ناکرێت

ناویان بنرێت بزووتنەوەیەکی کوردی، بە بوونیشیان بە بزووتنەوەیەکی کوردی لەوە دەکەون بزووتنەوەیەکی نەتەوەخوازبن".٥٣٢

چونکە بزووتنەوە کوردییەکان پلورالیستین و فرەیی دەخوازن.ئاخر گەر بێت و بزووتنەوەیەکی کوردیش یەک شوناس بێت و یەک کۆمەڵگاش دروست بکات، لێ بە هۆی فاکتی کولتوورییەوە، بوونی خۆی بە دوو شێوە لە دیالێکتی زمانی کوردی و دوو جۆر کولتور نمایش بکات، وا دیسان دەکەوێتەوە دۆخی جیاوازی و فرەییەوە.بەمەش کاراکتەری بزووتنەوەکە دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە. هاوکات ئەم دۆخەش وای کردوە لەناو کورددا لە بری یەک بزوتنەوە چەند بزووتنەوەیەک سەرهەڵ بدات و هەریەکەیان زمانی کۆمەڵگا زمانییەکەی خۆیی و شێوازە کولتوورییەکەی بکات بە میتۆدی کارکردنی تا کۆمەڵگا ناوچەییەکەی بخاتە ناو پرۆسەی بە مۆدێرن بوونەوە.

دوای تیشک خستە سەر لایەنە جیاواز و دژ بە یەکەکانی نێوان سیستەمی نەتەوەخوازی و سیستەمی کوردبوونەوە، لەو حاڵی دەبین، بەبێ تێگەیشتن لەم جیاوازییە سیستەمییە، مەحاڵە لە سەرهەڵدان و پەرەسەندنی بزووتنەوە مۆدێرنەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی تێ بێبگەین.

"ئەو رۆشنبیرە کوردانەی کە دەیانەوێت بزووتنەوەیەک لە بزووتنەوە مۆدێرنەکانی ناو ئەم کۆمەڵگایە بکەن بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز، بە شێوەیەک لە شێوەکان دەکەونە دەرەوەی کۆمەڵگای کوردی و شوناسە کوردییەکەیان لە دەست دەدەن، جاری وا هەیە ئەم رۆشنبیرانە ناچار دەبن لە کۆمەڵگا

کــــوردییەکە بچـــــنە دەرەوە و بەرەو نـــــاو بــــزووتنەوە نەتەوەخوازەکانی ناو کۆمەڵگاکانی تر بڕۆن(...) کۆمەڵگای کوردی پێکهاتەیەکە لە کۆمەڵە کۆمەڵگایەکی زمانی و کەلتوری جیاواز، ئەوەی هەریەک لەو کۆمەڵگا زمانی و کەلتوریانەی کردووە بە پێکهاتەیەک لە پێکهاتەکانی کۆمەڵگای کوردی بنەمای کوردبوونە، ئەم بنەمایەش زەمینە خۆشدەکات بۆ ئەوەی کۆمەڵگا کوردیەکە لەناو خۆیدا ببێت بە زیاتر لە کۆمەڵگایەکی زمانی و کەلتوری. کاتێک بزووتنەوەیەکی مۆدێرن بە پەیڕەوی کردن لە بنەمای نەتەوەخوازی دەیەوێت بە ناوی دروستکردنی کۆمەڵگایەکی نەتەوەییەوە لە ڕێگەی هێزەوە کۆمەڵگا زمانی و کەلتوریە جیاوازەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی بگۆڕێت بۆ یەک کۆمەڵگای زمانی و کەلتوری، بەمە کۆمەڵگایەکی نەتەوەیی بۆ کورد دروست ناکات، بەڵکو ئەو کۆمەڵگا کوردییە هەڵدەوەشێنێتەوە کە لەسەر بنەمای کوردبوون دامەزراوە".٥٣٤-٥٣٥

کۆمەڵگای کوردی بەوە کوردییە، کە لەسەر بنەمای کوردبوون هەڵسابێ و کۆکەرەوەی هەموو دیاردە و توخمەکانی ناو مرۆڤە کوردەکان بێت، لە قاڵبێکی هاوبەشی گشتیدا.دیارە وەک ئاماژەمان پێدا، کۆمەڵێ پێکهاتەی جیاواز، ئازادانە، لە ژینگەیەکدا یەکیان گرتووە و کۆمەڵگای کوردیان دروست کردووە.هەر بزووتنەوەیەک بیەوێ پێڕەوی ئەم یاسا چەسپاو و بەرجەستەبووە نەکات، خۆی تووشی کێشە دەکات و دەکەوێتە خانەی هەوڵ و بەشداریی هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵگای کوردی.

"لەناو کۆمەڵگای کوردیدا بۆ هەر بزووتنەوەیەکی مۆدێرن ئەوە گرنگە پەیڕەوی لە بنەمای کوردبوون بکات، واتە بڕوای

بەوە هەبێت کە کۆمەڵگای کوردی دەبێت پێکهاتەیەک بێت لە کۆمەڵە کۆمەڵگایەکی فرەزمان و فرەکولتور، بەبێ باوەڕبوون بەم بنەمایە و کارکردن بەم بنەمایە هیچ بزووتنەوەیەک توانای مانەوەی لەناو ئەم کۆمەڵگایەدا نابێت، گەرچی خاوەنی هێزێکی جەماوەری و مادیی گەورەش بێت".٥٣٥

هەموو بزووتنەوە کوردییەکان لەسەر زەمینەی ئەم بنەمای فرەزمانی و کولتوریە شین بوون و هەر لێرەوە ئیلهامیان وەرگرتووە. یاسای جیاوازی ڕاستە شەقامی بۆ بزووتنەوە کوردییەکان نەخش و دیاری کردووە. هەر خۆ لێ لادانێک لێی، تووشی هەڵدێر و کارەسات بوونە، چونکە کۆمەڵگای کوردی بە دەربڕینێکی تر، یەک سیستەمی دیکتاتۆری قەبووڵ ناکات و پێ ناچێت بەڕێوە.

نووسەر لێرەدا ئاماژە بە پارتێکی سیاسی وەک پ ک ک دەدات. چۆن لە هەوڵدایە بە تاکە کولتوورێکی سیاسی کۆمەڵگا سیاسییەکەی کوردستان کە جیاواز و فرە پێکهاتەیە بگۆڕێت بۆ یەک کۆمەڵگای سیاسی. ئەم حیزبە ئەو توتالیتاریەتە کولتووری و زمانییەی کە بزووتنەوە نەتەوەخوازەکان پەیڕەوی دەکەن، و دەیانەوێ کۆمەڵگا زمانی و کولتووریە جیاوازەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی، بکەنەوە بە یەک زمان و کولتوور، دەگوازێتەوە بۆ کۆمەڵگا سیاسییەکەی ناو کۆمەڵگای کوردی. واتە ئەم حیزبە لە بری لە کۆمەڵگا فرەزمان و فرە کولتوورییەکی کۆمەڵگای کوردی، یەک زمان و یەک کولتوور دروست بکات، دەیەوێ کۆمەڵگا کوردییە سیاسییەکە، کە پێکهاتەیەکە لە کۆمەڵە کۆمەڵگایەکی سیاسی جیاواز و هەر یەکەیان خاوەنی کولتوورێکی سیاسی تایبەت بە خۆیەتی،

بگۆڕێت بۆ یەک کۆمەڵگای سیاسی سەرتاسەری و تۆتالیتار. ئەم حیزبە لەمەدا لاسایی ئەو جۆرە لە تۆتالیتاریەتی سیاسی دەکاتەوە، کە مارکسیزم و ئیسلامی سیاسی پەیڕەوی دەکەن. ئەم تۆتالیتاریەتە سیاسییە لە لایەن کۆمەڵگای کوردییەوە قبووڵ نەکرا. هەر ئەم شتە ناوەکییە بووە، مایەی ئەوەی، پارتی ناوبراو دروشمەکەی، لە داوای سەربەخۆییەوە بۆ کوردستان بکاتە داوای فیدرالیەت لە چوارچێوەی دەوڵەتی تورکیادا. لەم بادانەوەیەدا هۆکاری دەرەکی لاوەکی و ناوەکی سەرەکی بووە. بە کورتی بە سیاسەتە تۆتالیتارییە، ناتوانێ فرەیی و جیاوازی زمانی و کولتووری، هەروا بە سانایی بگۆڕێت، ئەم کارە بە فلتەری بنەمای کوردبوونەکەشدا بە پەلە تێناپەڕێت .لەبەردەم ئەم کارەدا، ڕێگریی و ئاستەنگ زۆرن و گەرەکە بە هەند وەربگیرێن .

بە کورتی و کرمانجی کاتێ پ ک ک لە بڵاوکردنەوەی کولتورە سیاسییەکەی خۆیدا، پێڕەوی لە بنەمای کوردبوون دەکات، کەچی هەوڵ دەدات کولتوورە سیاسییەکەی خۆی وەک تاکە ئەلتەرناتییڤ ببینێ و هی پارتەکانی تر بە ناکوردی تەماشا دەکات. پ ک ک لە باشووری کوردستان دا، بە هۆی ئەو تاکە کولتوورە سیاسییە، کە خۆی پێ وێنا دەکرد، وەک پارتێکی مارکسیستی دەناسرا نەک کوردی. هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەم بزووتنەوەیە لە بڵاوکردنەوەی کولتورە سیاسییەکەی خۆیدا، پەیڕەوی لە بنەمای کوردبوون نەدەکرد، بەڵکو پەیڕەوی ئەو پرنسیپەی دەکرد، کە بزووتنەوە مارکسیستەکان پێڕەویان لێ دەکرد، دەرئەنجام شکست دێنێ. د. عرفان زۆر ژیرانە،

لەسەر سیما دیارەکانی سیاسەتی پ ک ک لە نێوان بنەمای کوردبوون و ناکوردبووندا، درێژە بە باسەکەی دەدات.

"لەناو کۆمەڵگای کوردیدا هەر کولتورێکی سیاسی ئاینی بێت یان لیبراڵ یان مارکسی بەوە دەبێت بە کولتورێکی سیاسی کوردی و کوردییەتەکەی خۆی دەپارێزێت کە وەک کولتورێکی سیاسی ناوچەیی بمێنێتەوە و هەوڵی ئەوە نەدات ببێت بە کولتورێکی سەراپاگیر و بە پەیڕەوکردن لە یاسای شوناس نەفی کوردییەتی کولتورە سیاسییەکانی تر بکات".٥٣٩

دوابەدوای ئەم باسە، ئاماژە بە خاڵێکی دیکەی هەستیار، دەدات، ئەویش قسەکردنە لەسەر دیالێکتەکانی زمانی کوردی و هەوڵەکانی یەکخستنی ئەم دیالێکتانە، بەرەو زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی کوردی.

"دیالێکتی سۆرانی یان کرمانجی تا ئەو شوێنە کوردیەتی خۆیان دەپارێزن کە لەپاڵ دیالێکتە پەرەسەندووەکانی تردا دیالێکتیکبن لە دیالێکتەکانی زمانی کوردی، کاتێک دەسەڵاتێکی سیاسی بیەوێت یەکێک لەو دیالێکتانە بەرز بکاتەوە و بیگۆڕێت بە زمانی کوردی و رێگە بگرێت لە پەرەسەندنی دیالێکتەکانی تر، ئەوە ئەو دەسەڵاتە سیاسییە بەمە نەک هەر زمانی کوردی لەو دیالێکتە دروست ناکات بەڵکو کوردایەتی لەناو ئەو دیالێکتەدا نەفی دەکات.دیالێکتە کوردییەکان بەوە زمانی کوردی دەنوێنن کە نەبن بە تاکە نوێنەری زمانی کوردی و هەریەکەیان لەپاڵ ئەوەی تریاندا وەک دەرکەوتەیەک لە دەرکەوتەکانی زمانی کوردی بمێنێتەوە".٥٣٩

ئەمە بۆچونێکی زمانەوانی هەستیارە و پرسی زمانیش هەردەم لە ڕووی نەتەوەییشەوە سەنگ و گرنگی خۆی هەیە.

بۆیە لێرەدا.ئەم ئەرکە بۆ شارەزایانی ئەم بوارەی بەجێدێڵین و هەوڵ دەدەن لە دەروازەیەکی ترەوە، ئەم خاڵە لەتەک د. عرفان دا بخەینە بەر باس و ڕوونی بکەینەوە.

بزوتنەوە کوردییەکان لە نێوان نەتەوەخوازی و ئۆتۆنۆمیخوازیدا

لە لاپەڕەکانی پێشوودا، کوردبوونمان ساخکردەوە. پێم وایە چ تەمومژێک لەسەر ناو و ناوەرۆک و مانای ئەم چەمکە نەماوە. چ لە بواری فرەزمانی و فرەکولتوری و چ لە فرە دەسەڵاتیشدا. هەر بزوتنەوەیەکی مۆدێرن لەناو کورد دا، خۆی بکاتە ئاستەنگ لەبەردەم ئەم ڕەوتە سروشتییەدا، دەبێتە تەنێکی نامۆی ناو جەستەی کۆمەڵگای کوردی و زوو دەکەوێتە، دەرەوەی بازنەی ئامانجەکانی کوردبوونەوە.

کوردبوون، داوا و خواستەکانی ڕوون و ئاکرایە، لە بزووتنەوە مۆدێرنە کوردییەکان، چاوەڕوانە بزووتنەوەی ناوبراو، لەسەر زەمینەی فەراهەمکردنی هەلومەرجێک کار بکەن، فرەیی و جیاوازی زمانی و کولتووری و تەنانەت دەسەڵاتیش لە نێو کۆمەڵگای کوردی پەرە پێبدەن و بەهەموو شێوە و هێزێکەوە ڕێگری لەسەر هەڵدانی تاکە کولتوور و دەسەڵات بکەن. پێموایە ئەم تێزە لەم کۆنتێکسەدا، بۆیەکەمجارە لەکایەی ڕۆشنبیریی و بیری کوردیدا، دەخرێتە بەرباس و تێڕامان. لە میانەی خوێندنەوەی پەرەگرافەکانی دیکەی ئەم کتێبەدا، تیشکی زیاتر دەخەینە سەر ئەم خاڵە هەستیار و گرنگە. نووسەر دەڵێ:

"کوردبوون ئەو بنەمایەیە کە هەموو بزووتنەوەیەکی ناو کۆمەڵگای کوردی ناچار دەکات لەناو ئەو کۆمەڵگایەدا

بزووتنەوەیەکـــی ئۆتۆنۆمیخـــواز بێـــت و وەک بـــزووتنەوە نەتەوەخوازەکان تۆتالیتار نەبێت"٥٤١.

د. عرفان ئەم خاڵە گری دەدات بە هەستیارترین چەمکەوە، لە دنیـای ئیمـڕۆدا، هـیچ سیسـتـەمێک بـێ بـوونی، نـاچێتە خـانەی پێشـکەوتن و مرۆڤدۆسـتی و جێـی ڕەزامەنـدیی گشـتییەوە. ئەو سیستەمەش ـ **دیموکراسییەت** ـ ە. نووسەر پێ وایە ئەوەی لەناو کـورد دا ڕێگـرە لەسـەر هەڵـدانی تۆتالیـتـاریێتی، حیزبـی تاقـانە و سـەرکردەیەکی تاقـانە هەڵـکەوێ و سـەراپا ژیـانی سیاسـی کوردسـتان قـۆرخ بکـات و بسـتە زەمینێکـی بۆ هەناسـەدان بۆ بیروبـاوەڕ و حیزبـی دیـکە فەراهەم نەکـات. بـوونی کولتـوری دیموکراسی نییە، بەڵکو ڕەهەندەکانی هەمان چەمکی کوردبوونە، کە ڕێگـریش دەکـات لە تۆتالیتـاریێتی زمـان و کولتـورەکەش. کەواتە لە کۆمەڵگـای کوردەواریـدا هەرسـێ دیـاردەی سیاسـی، دیموکراسـی زمـان و دیموکراسـی کەلتـوری، لە بنەمـای کوردبـوونەوە سـەرچاوەیان گرتـووە. لێرەشـەوە شـەقاو لە مەیدانی پراکتیکی ژیاندا هەڵدەنێت.

بە دیـدی نووسـەر، ئەو دیموکراسـییەی لەنێـو دەوڵەتە دیموکراسـەکاندا هەیە، بەرهەمی تۆتالیتـاریێتی کولتوورییە، کە لە کولتووره مۆدێرنەکەوە سەرچاوەی گرتووە. دیموکراسیش تەنیا لە هەڵبژاردنـی پارتەکانـدا پێـڕەوی دەکـرێ، کە دەستاودەسـتی دەسـەڵات دەکەن. چـونکە ئەو پارتـانە سـەرجەم نەک هەر بەوە ڕازیـن کە ئەو نەتەوەیەی لە ڕێـگەی تۆتالیتـاریێتی کەلتـووری و زمانییەوە دروست بووە، بەهێزی دەوڵەت بپارێزن، بەڵکو شـەڕ دەکەن لەسـەر هێشـتنەوەی ئەو دەسـتکەوتانەی نەتەوەی زاڵ بەدەسـتی هێنـاوە و بەردەوامێتـی ئەو واقـیعە ناسروشـتییە

سەپاوەی بۆی دروست کراوە. کەواتە دەگەینە ئەو ئاکامەی ئەو دیموکراسییە سیاسییەی بۆ دەستاودەستکردنی دەسەڵات ساز دراوە، بە پەنهانی تۆتالیتاریتێتیکی کولتووری لەخۆیدا حەشار داوە.ئەوەیشی بەوە رازی نەبێت، دەکەوێتە دەرەوەی گەمەکە.بۆ نموونە کێ هەیە لە بەریتانیا دژ بەدەسەڵات و کاریگەرێتی بنەماڵەی شانزادە کوین بێت؟ یان لەسەر سیاسەتی گشتی ئەو وڵاتە ڕەخنەیەکی جددی هەبێت؟. با هەزار دیموکراتیش بەرقەرار بێت، لێ کەس ناتوانێ زۆر هێڵی سوور هەیە، کە ئەو بنەماڵە و بەرژەوەندی باڵای دەوڵەت کێشاویانە ببەزێنن. باوەڕهێنان بە بوونی فرەیی لە بواری کولتووری و سیاسی و فەرهەنگیدا، لە نێو کۆمەڵگای کوردیدا، کاریگەرێتی و ڕەنگدانەوەی باوەڕبوون نییە بە دیموکراسی، هێندەی زادەی چەمکی کوردبوونە.

"ئۆتۆنۆمی لەناو دەوڵەتە مۆدێرنەکاندا دەرکەوتەی بنەمای نەتەوەخوازیە و نابیتە هۆی ئەوەی نەتەوە لەناو دەوڵەتە نەتەوەییەکەدا دابەش بکات بۆ دوو نەتەوەی سەربەخۆ، بەڵام ئۆتۆنۆمی لە خەیاڵی بزووتنەوە کوردیەکاندا دەرکەوتەیەکە لە دەرکەوتەکانی بنەمای کوردبوون.جێبەجێکردنی بنەمای کوردبوون دەبێتە هۆی ئەوەی ئەو نەتەوەیەی کە لەناو دەوڵەتەکەدا بەپێی بنەمای نەتەوەخوازی دامەزراوە هەڵوەشێتەوە بۆ چەند نەتەوەیەکی جیاواز، ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ ئۆتۆنۆمی بەپێی بنەمای کوردبوون شتێکە و بە پێی ئەو بنەما سیاسیەی کە لەناو دەوڵەتە مۆدێرنەکەدا پەیڕەو دەکرێت شتێکی ترە".٥٤٢

نەتەوەی کورد، سەرباری دڕندایەترین سیاسەتی چوار دەوڵەتی داگیرکەر، کەچی وەک پەرچووو/ موعجیزە هەتا ئێستا هەر ماوە و وەک چیاکانی وڵاتەکەی خۆڕاگر و سەرکەشە. جا بۆیە تێکڕای داگیرکەرانی کوردستان بە هەموو شێوەیەک، دژ بە هەر داخوازییەکی کوردی وەستاونەتەوە و بەردەوامیش دەوەستنەوە. تەنانەت ئەو ئۆتۆنۆمییەی لە خەیاڵی ئێمەدایە، ناگاتە دامێنی هەرە خوارەوەی پرسە نەتەوەییەکەمان، کەچی داگیرکەران ئەوان ئەوەشیان قبووڵ نییە. بەڵام دەبینین ئۆنۆنۆمیی ڕاستەقینە، بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ و دینامیکی هاوکات دەکاتە هەڵوەشانەوەی، ئەوەی ئەوان، لە دەوڵەت و نەتەوە، لە ڕێی نەتەوەخوازییەوە بونیاتیان ناوە. ئەوان بە سیفەتی زاڵێتی دەتوانن هەبن و دەسەڵاتدار بن، نەک بەوەی کوردیش لەتەک ئەواندا پراکتیزەی هەمان دەسەڵات بکات، بە بوونێکی یەکسان و هاوتاوە. خۆ گەر وانەبوایە لەمێژبوو دەوڵەتانی تورکیا، ئێران، عێراق و سووریا ئەو ئۆتۆمییەیان دابووە کورد.

"ئۆتۆنۆمی بەپێی بنەمای کوردبوون ئەوەیە کە دەسەڵاتی سیاسی و ئیداری و کولتوری لەناو دەوڵەتی مۆدێرندا لە دەسەڵاتێکی ناوەندییەوە بگۆڕێت بۆ چەند دەسەڵاتێکی ئۆتۆنۆمی و ناوچەیی.بەڵام ئۆتۆنۆمی بەو مانایەی کە لە دەوڵەتێکی مۆدێرنی وەک بەریتانیا هەیە، ئەوەیە کە دەوڵەت ماف بدات بە ناوچەیەک لە ناوچەکانی سنوری خۆی لە رووی ئیدارییەوە سەربەخۆ بێت، واتە ئۆتۆنۆمی لەناو ئەم دەوڵەتانەدا ئۆتۆنۆمی ئیدارییە نەک ئۆتۆنۆمی سیاسی و کولتوری. سکوتلەندییەکان گەر وەک کورد لەپاڵ ئۆتۆنۆمی ئیداریدا داوای

ئۆتۆنۆمی کولتوری و سیاسی لە دەوڵەتی بەریتانی بکەن، بەمە دەبنە مەترسی لەسەر ئەو یەکبوونە نەتەوەییەی کە نەتەوەخوازی ئینگلیزی لەناو دەوڵەتی بەریتانیدا دروستی کردووە، ئەمەش مەترسی لەسەر دەوڵەتی بەریتانی دروست دەکات، چوونکە کەرتبوونی نەتەوە بۆ دوو نەتەوەی جیاواز لە هەمان کاتدا کەرتبوونی دەوڵەتە بۆ دوو دەوڵەتی جیاواز".٥٤٣،٥٤٢

شایانی باسە، ئەمەش دیاری دەخات، لە ناو دەوڵەتە نەتەوەییە دیموکراسیەکانی، وەک بەریتانیادا، ئەو دیموکراسییە سیاسییەی هەیە، تۆتالیتاریتێکی کولتوری لە پشتەوە هەیە. بێ دەربڕینی ڕەزامەندی بەرامبەر بەم تۆتالیتاریتییە، کەس بۆی نییە شتێکی پێچەوانە بکات و لە ڕاستیشدا هیچ ناکرێ.هیچ گومانی تێدا نییە، ئەم وڵاتانە تا ئەو شوێنە دیموکراسی پێڕەو دەکەن، بەرژەوەندی و ئاسایشی نەتەوەیی خۆیان نەکەوێتە، مەترسییەوە. دوای ئەوە پێشێلی هەزاران بنەمای مرۆڤدۆستی و سیستەمی دیموکراسی دەکەن، وەک ئەوەی لە ئێستادا، دوای زیادبوون و بەرزبوونەوەی ژمارە و جۆری کارە تیرۆریستییەکان و کۆچبەربوونی ملیۆنەها مرۆڤ بۆ ئەم وڵاتانە، لە ئەوروپا، بە ئاکرا باسی لێوە دەکەن، لەپێناوی ئاسایشی نەتەوەییان دا، قوربانی دەدەن بە ئازادیی تاکگەرایی و کولتووری دیموکراسی و ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ. هەروەک کامرۆن، سەرۆکوەزیرانی بەریتانیا وتی: کە وڵاتەکەم کەوتە بەرمەترسی، پرسیاری دیموکراسیم لێ مەکە.

ئەوەی ئەوان بۆ خۆیان لەو دەستکەوتانەی مۆدێرنیزم شانازی پێوە دەکات، بە دەستیان هێناوە و پێی گەیشتوون و لە

ڕێیەوە بوونەتە ئاغای سەرزەمین، ڕێگە نادەن و ڕەزامەند نین، هیچ لایەن و یەکێکی تر، بەو ئاستە بگات. ڕەنگە جارێکی تریش بۆ وەبیر هێنانەوە، ئاماژە دانەوە بە پرسی سەربەخۆیی سکۆتییەکان لە ٢٠١٥ دا و کاتالانییەکان بەردەوام و باسکەکان بە خەباتەکەیان باشترین نموونە بن.

کاتێ تانک و تۆپ و ژووره تاریکەکانی زیندانەکانی تورکیا، ئێران، عێراق و سوریا، هەڕەشە لە کورد بەرامبەر هەر داوایەکی دەکەن. ئەوا لە بەرەنگاربوونەوەی دۆزی سەربەخۆیی سکۆتییەکاندا، فشاری ئابووری و وەرنەگرتن بە ئەندام لە کۆمەڵگای بازاڕی هاوبەشی ئەوروپا، ڕێگەنەدان بە بەکارهێنانی دراوی یۆرۆ...هتد بووە چەکی دەستی بەریتانیا و گەلێ لە وڵاتانی ئەوروپا و لە دژی پرسی سەربەخۆییان بلند کرایەوە. بە هەمان میتۆدیش هەڕەشە لە کاتالانییەکان کرا و دەکرێت. برۆکسل وەک پایتەختی یەکێتی ئەوروپا، وتی ئێمە ئێوە بە ئەندام وەرناگرین.

لەناو کۆمەڵگای کوردیدا، هەر بزوتنەوەیەک دابێ، بۆ ئەوەی ببێتە جێی پەسەندبوون و شوێنی خۆی بکاتەوە، دەبێ لەناوخۆیدا ئۆتۆنۆمیخواز بێت. ڕەنگە سیستەمێکی فیدراڵی، وەک ئێستای ئەڵمانیا باشترین نموونە بێت، بۆ ئایندەی کوردستانێکی سەربەخۆ و یەکگرتوو.

"ئەو جۆرە لە ئۆتۆنۆمی کە بزووتنەوە کوردییەکان لەسەر بنەمای کوردبوون داوای دەکەن، لە لۆجیکی سیاسی دەوڵەتە مۆدێرنەکاندا مانای دابەشبوون و جیابوونەوە دەگەیێنێ و بە پێی ئەو لۆجیکە جێبەجێکردنی داوایەکی لەو جۆرە تەنها

نەتەوەکە ناکات بە دوو پێکهاتەی نەتەوەیی سەربەخۆ، بەڵکو دەوڵەتەکەش دەکات بە دوو دەوڵەتی سەربەخۆ".(٥٤٤)

هەر هەقیقەتی ئەم بۆچوونەیە دەیسەلمێنێ، بۆچی لەو دەوڵەتانەی کوردیان بەسەردا دابەشکراوە، تەنانەت مافی ئۆتۆنۆمیش بە کورد ڕەوا نەبینراوە/ نابینرێ.ئاخر د. عرفان وتەنی جێبەجێکردنی بنەمای کوردبوون، ئەو نەتەوانە هەڵدەوەشێنێتەوە، بۆ چەند نەتەوەیەکی سەربەخۆی جیاواز، ئەمەش ڕیسەکە دەکاتەوە بە خوری.هەر بۆیەکا مۆدێرنەش لەگەڵ ئەو فۆڕمە باڵا و پێشکەوتووەی ئۆتۆنۆمیدا نییە.

کەواتە لێرەدا لەوە حاڵی دەبین ئۆتۆنۆمی بەپێی بنەمای کوردبوون مانا و ڕەهەندێکی تری هەیە، لەو ئۆتۆنۆمییەی نەتەوەخوازی گەرەکێتی کلێشەی بۆ بکێشێ و بیکاتە فۆڕمی چارەسەر، وەک نموونەی ئەوەی بەعس لە ١٩٧٠ ـ ١٩٧٤، لە باشووری کوردستان. ئۆتۆنۆمی لەم پرسەدا جیاوازییەکان قبووڵ ناکات، لەترسی ئەوە نەکا ئەوە دروستکراوە تێکبچێتەوە. د.عرفان زیرەکانە بۆ ئەم خاڵە چووە و پێی وایە دیموکراسی لە زمان و کولتووردا بەپێی بنەمای کوردبوون جیاناکرێتەوە لە دیموکراسی لە ئیدارە و سیاسەتدا، کەواتە ئۆتۆنۆمی ئیداری و سیاسی و کولتووری و زمانی لێک جیاناکرێنەوە.

"ئۆتۆنۆمی ئیداری لای کورد بەبێ ئۆتۆنۆمی سیاسی و کولتوری ئۆتۆنۆمییەکی ساختەیە و راستەقینە نییە(...)ئۆتۆنۆمی بەپێی بنەمای کوردبوون بە ئۆتۆنۆمیکردنی فەزای سیاسی و ئیداری و کولتوریە و هەڵوەشاندنەوەی ئەو نەتەوەیەیە کە نەتەوەخوازی لەناو ئەو دەوڵەتدا بەپێی بنەمای نەتەوەخوازی دروست کردووە.واتە گۆڕینی حکومەتی ناوەندی ناو دەوڵەتە بۆ

چەند حکومەتێکی سەربەخۆ لە سیاسەت و کولتور و بەڕێوەبردندا بەبێ دابەشبوونی دەوڵەتەکە بۆ چەند دەوڵەتێکی سەربەخۆ".٥٤٤

هەموو لە مانا و ناوەڕۆکی ئۆتۆنۆمی تێگەیشتووین و لە سایەی ئەو بارودۆخەی کوردی تێدایە هەندێ ئەزموومان لەتەک ئەم ستاتووەدا هەیە. ئۆتۆنۆمی بڕە مافێکی ئیداریی و ناوچەیی و رۆشنبیرییە، لەگەڵ ئەوەشدا دوژمنان ڕێگرییان لەم مافەش کردووە و هیچ کات دەسەڵاتی ناوەندیی دەوڵەتە داگیرکەرەکان، ڕێگە بە گەشەکردنێک لەسەر ئاستی نەتەوەیی و کولتوری کورد نادات، نەکا بێتە هۆی لاوازکردن یاخود هەڕەشە بۆ سەر دەسەڵاتە ناوەندییەکە. ناوەند/ دەسەڵات، لە ناوچە ئۆتۆنۆمیدارەکان، هەمیشە هەژموونی بەسەر هەر جموجوڵێک دا هەیە و ڕەشمەی کاروبارەکان لە دەستی خۆیدا دەهێڵێتەوە. جگە لەمەش دەسەڵاتی ئۆتۆنۆمیخواز نە لە بواری سیاسەتی دەرەوە و نە لەشکری دا، هیچ سەربەخۆییەکی نییە. دەزگاکانی ئاسایش و ناوخۆ بە دەست ناوەندەوە دەبێت و سیاسەتی دارایش هەر ناوەند، نەخشەی بۆ دەکێشی و بڕیاری لەسەر دەدات.

بەم پێودانگە هیچ دەسەڵاتێکی ناوەندی ڕازی نییە، مافگەلێکی لەم چەشنە بە کورد بدات، ـ لە ڕاستیدا ئەوان، ئەم مافەیان زەوت کردووە و گەرەکە بیدەنەوە و کورد هەوڵی بەدەستهێنانەوەی دەدات ـ چونکە لە ڕوانگەی ناوەندەوە، ئەمە هەڕەشە لەسەر یەکێتی خاکی تورکیا، ئێران، عێراق و سوریا دروست دەکات. حکومەتە ناوەندییەکان، لەژێر گوشاری خەباتی نەتەوەیی کورد دا، بە یوەیەک لە شێوەکان ویست یان داوای

ئۆتۆنۆمی کوردیان، لەدوو خاڵی ئیداریی و بڕەک ڕۆشنبیریدا قەتیس کردووە. هەرگیز رازی نەبوون ئۆتۆنۆمی ڕەهەندێکی سیاسی هەبێت و بوونی کورد وەک نەتەوەیەکی جیاواز و سەربەخۆ و خاوەن تایبەتمەندی، بێتە قبووڵ کردن. هاوکات هەڵبژاردن، بڕیاردان، سیاسەتی ئابووری و دەرەکی، هێز و لەشکر، دامەزراندنی پرۆژەی پیشەسازی و سیستەمی دەسەڵاتی ئۆتۆنۆمی پێک بهێنێ و بەڕێوە بەرێت. هەروەک نووسەر لەم میانەدا باش بۆی چووە و دەڵێ:

"دوو حکومەتی سەربەخۆ لەناو یەک دەوڵەتدا"بەڕێوە بچێت.ئاخر تێگەیشتن و روانگەی کورد بۆ مافی ئۆتۆنۆمی لەم دیدەوەیە(٥٤٤).

داگیرکەران، یاخود ئەوانەی لە ڕێگەی نەتەوەخوازییەوە نەتەوەیان بۆ خۆیان داتاشیوە، ئەم جۆرە داواکارییەکە، بە مەترسی و بڤە و تەڵە، دەزانن بۆ سەر بوون و چارەنووسی خۆیان و قەوارەکەی دروستیان کردووە/ بۆیان قووتکراوەتەوە!!. هەر بۆیەکا کێشەی کورد لەم ڕێگایەشەوە، لەگەڵ داگیرکەرەکانی دا، تا ئێستا بە چارەسەر نەگەیشتووە و لە ئایندەشدا چانسی چارەسەرکردنی کەمە. کاتێک دۆزی کورد چارەسەر دەبێ، کە دوای ئەوەی یاسا و چەمکی نەتەوەی سەردەست و بندەست، نەتەوە و کەمەنەتەوە، برا گەورە و برا بچووک، لە نێوان کورد و ئەواندا نامێنێ. زاڵ و بندەست و براوە و دۆڕاو، هەموو ئەمانەش بەدی دەهێنرێت، لە ڕێگەی هەڵوەشاندنەوەی بنەمای نەتەوەخوازی، کە نەتەوە سەردەستەکە، دەوڵەتەکەی، پێ دروست کردووە و بۆیان دروست کراوە. نووسەر دەڵێ:

" هەڵوەشاندنەوەی ئەم بنەمایەش، هەڵوەشاندنەوەی تەماهیکردنی شوناسی نەتەوەیە لەگەڵ شوناسی دەوڵەتدا و جیاکردنەوەی نەتەوەیە لە دەوڵەت، واتە ئەم بزووتنەوانە بەر لەوەی داوای ئۆتۆنۆمی بکەن داوای جیاکردنەوەی نەتەوە لە دەوڵەت دەکەن، ئەوان ئۆتۆنۆمی لەم جیابوونەوەیەدا دەبینن، ئەم جیابوونەوەش دەوڵەتی نەتەوەیی دەگۆڕێت بۆ دەوڵەتی نێوان نەتەوەیی".٥٤٥

بەم داوا و سیاسەتە، داوای جیاکردنەوەی نەتەوە لە دەوڵەت، ئەوسا دەوڵەتەکە نابێتە موڵکی تاکە نەتەوەیەک، بەڵکو هی هەموویان. کورد خۆی لەبەردەم هەژموونی سیاسەتی پاوانخوازی و مەترسییەکانی نەتەوەخوازی نەتەوەی خاوەن دەوڵەت، دەپارێزێ و دەتوانێ درێژە بە بوونی خۆی بدات.

" پەیڕەوکردن لە بنەمای کوردبوون پەیڕەوکردنە لە سیستەمێکی نێوانگیر و دەستبەرداربوونە لەو سیستەمە چەقگیرەی کە لەناو دەوڵەت - نەتەوەی مۆدێرندا پەیڕەو دەکرێت. بزووتنەوە کوردییەکان هەموویان باوەڕیان بەوە هەیە تەنها بەپێی ئەو سیستەمە نێوانگیرە ئۆتۆنۆمی لەناو دەوڵەت - نەتەوەکانی فارس و عەرەب و تورکدا، کورد لە بەرامبەر ئەو نەتەوانەدا وەک نەتەوە دەهێڵێتەوە و لەوە دەری دەکات کە وەک ئیتنیکێک مامەڵەی لەگەڵ بکرێت".(٥٤٥)

" بزووتنەوە کوردییەکان نە ئۆتۆنۆمییەکیان قبووڵە کە نەتەوەی ناو دەوڵەت نەتەوەکە لەبەرامبەر بوونی نەتەوەیی کورد دا بگۆڕێت بۆ ئەتنیک، نە ئۆتۆنۆمییەکیشیان قبووڵە کە تیایدا کوردبوونی نەتەوەی خۆی لەدەست بدات و بگۆڕێت بۆ ئەتنیکێک لە ئەتنیکەکانی ناو ئەو دەوڵەتە نەتەوەییە.سیستەمی

دەوڵەتـی نەتەوەیـی تەنهـا ڕێگە بە ئۆتۆنـۆمییەک دەدات کە ئۆتۆنۆمییە بۆ ئەتنیکەکان نەک بۆ نەتەوەکان.چوونکە ئۆتۆنۆمی بـۆ نەتەوەکـان پێویسـتی بەوەیە لە بنچینـەوە لە دەوڵەتێکـی نەتەوەییەوە بگۆڕێت بۆ دەوڵەتێکی نێوان نەتەوەیی".٥٤٥ـ٥٤٦

نووسـەر بە هوشـیارییەوە، ئەم تێـزە ڕوون دەکـاتەوە، ئاگایشی لەوە هەیە، گەر بێت و بزووتنەوە کوردییەکان لەبری دروشـمی نەتەوەخـوازی ئۆتۆنۆمیخـوازی بڵنـد بـکەنەوە، وا گەوهەریان لە نەتەوەییەوە ناگۆڕێ بۆ بزووتنەوەیەکی ئەتنیکی و خێڵەکی. چونکە لێرەدا قسە لەسەر نەتەوەیە نەک ئەتنیک و خێڵ.دەوڵەتێک لە چوارچێوەی سنوورەکەیدا چەند نەتەوەیەکی لەخۆ گرتبێ، دەبێت دەوڵەتەکە بەهاوکۆیی هی هەموویان بێت، ئۆتۆنۆمیش بۆ هەر یەک لە نەتەوەکانە.

"ئەم بزووتنەوانە داوای ئۆتۆنۆمی بۆ نەتەوە دەکەن، نەک ئۆتۆنـۆمی بـۆ ئەتنیـک، هەر لەمەشـەوەیە کێشـە لە نێـوان بـزووتنەوە کوردییەکـان و دەسـەڵاتی نەتەوەیـی دەوڵەتە نەتەوەییەکاندا سەرهەڵدەدات".٥٤٦

لە ڕۆژگاری ئیمڕۆدا لە جیهاندا، کۆمەڵی گروپی ئەتنیکی هەن و داوای مـافی ئۆتۆنـۆمی دەکەن. لەبەر ئەوەی داواکەیـان چ مەترسییەک لەسەر حکومەتی ناوەندی دەوڵەتە نەتەوەخوازەکە دروست ناکات، ڕێگە پێدراون. نموونە گەلێکی زۆر لەسەر گۆی زەوی هەیە. بەڵام داگیرکەرانـی کوردسـتان، داوای ئۆتۆنۆمیخوازی بۆ نەتەوەی کورد، بە مەترسی و بڤە بۆ سەر خۆیـان دەزانـن و لە ئاسـت کوردبوونـدا، فۆبیایـان لێنیشـتووە. ئـاخر کـورد، گەر ئۆتۆنۆمیشـی گەرەک بێـت، دەیەوێ دەوڵەتە نەتەوەییەکە بگۆڕێت بـۆ دەوڵەتـی نێوان نەتەوەیـی. شوناسـی

نەتەوە و دەوڵەت لە یەکتر جیاببنەوە و تاکە نەتەوەیەک باڵا دەست و هەڵسوڕێنەری ئەجێندای ناو دەوڵەتەکە نەبێت.

بۆ نموونە عێراق دەوڵەتی کورد و عەرەب بێت و نەک تەنیا هی عەرەب و بەشێک بێت لە نیشتمانی عەرەبی، وەک ئەوەی ئەوان بانگاشەی بۆ دەکەن، تورکیا و سوریا و ئێران، هی تورک و فارس و عەرەب و کورد و ئازەری و بەلوچ بن. پرسیار ئەوەیە، ئایا عەقڵێت و کولتوری ئەو داگیرکەرانە، ئەمە پەسەند دەکات؟. ئەو دەوڵەتانە، ئەو ناسنامە و بەهایەی ئێستا لەم ڕێگایەوە بەدەستیان هێناوە، دەستبەرداری بن و دەوڵەتەکە بکەن بە موڵکی خۆیان و کورد. مێژووی خوێناوی چەندین سەدە و هەتا هەنووکەش گەوایی ئەوە دەدات، ئەوان لە زمانی ئاگر و ئاسن، بەولاوە چی دیکە نازانن و بەکار ناهێنن. هەرگیز ئامادەی هەڵبژاردنی ئەم ڕێگاچارە نین، بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد، یاخود هەر کێشەیەکی دیکە!.

"بزووتنەوە کوردییەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی گەر لەناو دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردیشدا سەریان هەڵبدایە هەر بە هەمان شێوە بنەمای کوردبوون بەرەو ئەوەی دەبردن ببن بە بزووتنەوەیەکی ئۆتۆنۆمیخواز".٥٤٦

ئەم بۆچوونە مەگەر وەک گریمانەیەک وەرگرین، دەنا کاتێ دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ پێک دێ، ڕەنگە چیدی پێویست بەسەرهەڵدانی بزووتنەوەیەکی کوردی نەکات، چونکە بزووتنەوەی کوردی هەر لەسەرەتاوە، بناخەی مافەکانی فرەزمانی و فرەکولتوری لە هەناوی خۆیدا هەڵگرتووە و پێڕەوی لە یاسای جیاوازی کردووە، بەس دیسان بایەخی بنەمای کوردبوونەکە لای نووسەر هێندە بەنرخ و گردەبڕە، لەو

قۆناغەشدا، ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێ لە چارەنووسی بزووونەوەی کوردییەکاندا.

ئەم پرنسیپ و بنەمایە، داوا دەکات لەناو دەوڵەتەکەشدا، کورد خۆی لە شێوە نەتەوەخوازی بەدوور بگرێ. کە بە پێی یاسای هاوچوون، ڕەفتار بکات لە یەککردنی شوناسی زمانی و کولتورییەکان. ئاخر کوردستانێکی مۆزایکی دەوڵەمەند و هەمەچەشن و فرە پێکهاتە، بە شێوەزار و کولتوری ناوچەیی و هەرێمی جۆراوجۆر، ناکرێ هەمووی لە بۆتەی نەتەوەخوازیدا بتوێندرێتەوە. لەناو دەوڵەتێکی ئاوهادا، تەنیا" **بنەمای کوردبوون**" دەبێتە قەڵغان و شورای پاراستنی ئەم خەسڵەت و سیما تایبەتە و هیچ هەڕەشەیەکی ناوەکی بۆ دروست نابێت و هێزی بێگانە و دەرەکیش، لە عۆدەی نایەت.

"بزووتنەوە کوردییەکان گەر لەناو دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆدا ببن بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز و بەپێی بنەمای نەتەوەخوازی کەلتوورە مۆدێرنەکە بە دیالێکتێک لە دیالێکتەکان لەناو سنووری سیاسی ئەو دەوڵەتەدا سەراپاگیر بکەن، ئەوە دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی کۆمەڵە بزووتنەوەیەکی ناوچەیی کە هەریەکەیان داوای ئەوە دەکات زمان و کەلتورە ناوچەییەکەی وەک ئەو زمان و کەلتورە ناوچەییەی کە نەتەوەخوازی کردوویەتی بە زمان و کەلتوری نەتەوە دروستکراوەکەی ناو دەوڵەت ببێت بە زمان و کەلتوری نەتەوە دروستکراوەکە، هەر ڕێگرتنێکیش لەوەی کە ئەو زمان و کەلتورە ناوچەییانە بەرز ببنەوە بۆ زمان و کەلتورێکی نەتەوەیی دەبێتە هۆی ئەوەی هەریەک لەو بزووتنەوە ناوچەییانە ببن بە بزووتنەوەی نەتەوەخواز و بوونی ئەو نەتەوە کوردییە هەڵوەشێنێتەوە کە

نەتەوەخوازییەکە دروستی کردووە و دابەشی بکەن بۆ چەند نەتەوەیەکی جیاوازی وەک نەتەوەی زازاکی و نەتەوەی سۆرانی و نەتەوەی کرمانجی و نەتەوەی هەورامی و نەتەوەی موکری و...هتد "بنەمای کوردبوون لەناو دەوڵەتێکی کوردیشدا داوا لە بزووتنەوە سیاسییەکان دەکات ئۆتۆنۆمیخوازبن نەک نەتەوەخواز، لەناو دەوڵەتی کوردیشدا کۆمەڵگای کوردی ڕێگە نادات هیچ بزووتنەوەیەکی مۆدێرن بەناو نەتەوەوە تاکە کەلتورێک و تاکە زمانێک لەناو سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتەدا سەراپاگیر بکات، بۆ نموونە ڕێگە نادا بە بزووتنەوەیەکی مۆدێرن دیالێکتی سۆرانی یان دیالێکتی کرمانجی بکات بە زمانی کەلتورە مۆدێرنەکە و یەکەی کەلتوری پێ هەمئاهەنگ بکاتەوە لەگەڵ یەکەی سیاسیدا و بەمە لە زمان و کەلتورێکی ناوچەییەوە بەرزی بکاتەوە بۆ تاکە زمان و کەلتورێکی نەتەوەیی و بیکاتە ڕێگر لە بەردەم ئەوەدا دیالێکتە کوردییەکانی تری ناو سنووری سیاسی ئەو دەوڵەت ببن بە زمانی کەلتورە مۆدێرنەکە و وەک ئەو زمانە گوزارشت لە زمانی کوردی بکەن."[٥٤٧]

کەواتە بۆ پاراستنی ئەم هەمە جۆری و فرەلایەنییە. زمان و کولتوری کوردی و هاوکات بنەمای کوردبوون، بەرژەوەندی باڵای نەتەوایەتی کورد وا دەخوازێ، ئۆتۆنۆمیخواز بێت و هەر دەڤەر و ناوچەیەک ناسنامەی پارێزراو بێت، لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی سەربەخۆدا. لە ڕاستیدا گەر تەماشای وڵاتێکی وەک ئەڵمانیا بکەین، دەوڵەتێکی مۆدێرن و خاوەنی کەلتوری باڵاشە و سیستەمەکەی فیدراڵییە. کەچی دەوڵەت بە فەرمی هەر بە یەک شێوە زمان ڕێگەی کارکردنی داوە، لێ لە مافە ناوچەییەکاندا

هەر هەرێمێک، بە پێی بەرژەوەندی و بارودۆخی ناوچەکەی سەربەخۆیانە، کاروبارەکانی خۆی بەڕێوە دەبات. کەواتە سیاسەتی زمان و خوێندن، ناوەندییە.

نەتەوەخوازی، بنەمایەکە لە دەوڵەتدا داوا دەکاتبزوتنەوەیەکی مۆدێرن کولتورە مۆدێرنەکە بەتاکە زمانێک یان تاکە دیالێکتێک سەراپاگیر بکات و یەکەی کولتوری لەناو دەوڵەتدا هەمئاهەنگ بکاتەوە لەگەڵ یەکەی سیاسی دا. بە پێچەوانەوە کوردبوون بنەمایەکە، تەواو بە پێچەوانەوە کار دەکات و داوا دەکات کولتورە مۆدێرنەکە لەڕێگای هەموو دیالێکتیکەکانەوە، کەتوانای پەرەسەندنی ناوچەییان هەیە ڕێگەی پێ بدرێ و نابێ شوناسی نەتەوە لەگەڵ شوناسی دەوڵەتدا تەماهی پێ بکرێ، واتە نابێت یەکەی کولتوری و یەکەی سیاسی هەمئاهەنگ بکرێنەوە.هەر ئەم بنەما گەوهەرییەیە هێڵی تۆخی نێوان بنەمای نەتەوەخوازی و کوردبوون دەکێشێ و جیادەکاتەوە.

پاشان نووسەر دەمان بات بۆ لای باسێکی تری جیاوازی نێوان بزوتنەوە مۆدێرنە کوردییەکان و عەرەبەکان و دەڵێ:

"ئەوەی بزووتنەوە مۆدێرنە کوردییەکان لە بزووتنەوە مۆدێرنە عەرەبییەکان جیادەکاتەوە، بنەمای نەتەوەخوازی و بنەمای کوردبوونە.بزووتنەوە مۆدێرنە عەرەبییەکانی دوای هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەبن بە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز و بەوە بوونی نەتەوەیی عەرەب لەناو سنووری سیاسی ئەو هەموو دەوڵەتە عەرەبییەدا دەپارێزن و لەناو چەند دەوڵەتێکی سەربەخۆدا لە ڕێگەی سەراپاگیرکردنی کەلتورە مۆدێرنەکەوە بەو زمانە عەرەبییە کە پێشتر زمانی کەلتورە مەزهەبی و نامەزهەبییەکەی خەلافەتە

عەرەبییەکـان بـوو، نەتەوەیەک بە نـاوی نەتەوەی عەرەبەوە دروست دەکەن. ئەوان بە پەیڕەویکردن لە بنەمای نەتەوەخوازی نەتەوەکەیـان دروسـتدەکەن، بـۆیە نـاتوانین لە باسـکردنی نەتەوەخوازی عەرەبیدا باس لە چەند نەتەوەخوازییەکی جیاواز بکەین.

هەموو بزوتنەوە مۆدێرنە عەرەبییەکان بەوەی کە بەو زمانە عەرەبییە کەلتورە مۆدێرنەکە لە سنوری دەوڵەتەکانی خۆیاندا سـەراپاگیر دەکەن و هەر یەکەیـان زارەکەی خـۆی ناکـات بە زمـانی کەلتـورە مـۆدێرنەکە و هەریەکەیـان واز لە زمـانە ناوچەییەکەی خۆی دێنێ و ئەو زمانە دەکات بە زمانی کەلتورە مۆدێرنەکە کە هەزار و چوارسەد ساڵە بەبێ گۆڕان وەک خۆی مـاوەتەوە، ئەمەش وا لەو بـزووتنەوە مۆدێرنـانە دەکـات لە چوارچێـوەی یەک بـزووتنەوەدا کـۆببنەوە کە نەتەوەخـوازیی عەرەبییە".٥٤٨ ـ٥٤٩

هاوکـــات لە ڕێــگەی ئەم دراوەوە، دەتـــوانین بڵێـــین کە بــزووتنەوەی مــۆدێرنی کــوردی هەیە، بەڵام نـــاتوانین بڵێــین نەتەوەخوازییەک یان چەند نەتەوەخـوازییەکی جیـاوازی کوردی هەیە. هۆکەیشـــی ئەوەیە، ســـەرلەبەری ئەو بـــزووتنەوانە، لە گەوهەردا نەتەوەخـواز نەبـوون و لەسـەر بنەمـای کوردبـوون هەڵساون. پوختەی بۆچوونی نووسەر بریتییە لە:

" بـــۆ ئەوەی بـــزووتنەوە کوردییەکـــان لەنـــاو دەوڵەتە ناکوردییەکانـدا یـان لەنـاو دەوڵەتێکـی کـوردی گریمـانەکراودا بزووتنەوەیەکـــی نەتەوەیـــی بـــن، دەبێـــت بزووتنەوەیەکـــی ئۆتۆنۆمیخوازبن، بەڵام بۆ ئەوەی بزووتنەوەیەک لەناو دەوڵەتە مـــۆدێرنەکەدا بزووتنەوەیەکـــی نەتەوەیـــی بێـــت، دەبێـــت

بزووتنەوەیەکـــی نەتەوەخـــواز بێـــت نەک بزووتنەوەیەکـــی ئۆتۆنۆمیخـــواز، هەر بزوتنەوەیەکـــی نەتەوەخـــواز، لەنـــاو ئەم دەوڵەتـــانەدا داوای ئۆتۆنـــۆمی بکـــات، لەوە دەکەوێـــت بزووتنەوەیەکـــی نەتەوەیـــی بێـــت و بەمە دەگۆڕێـــت بـــۆ بزووتنەوەیەکـی خێڵەکـی و ئەتنیکـی. لەبەر ئەم هۆکـارەیە، کە دەتـوانین بڵێـین شـتێ بەنـاوی نەتەوەخـوازی لەنـاو کۆمەڵگـای کوردیـدا بەرچـاو نـاکەوێ و نیـیە و ئەگەری سەوزبوونیشـی مەحـاڵە". هەروەهـا پێـی وایە تـاکە یەک بـزووتنەوەی مـۆدێرنی کوردی هەیە، چونکە هەموویان پەیڕەوی لە بنەمـای کوردبوون دەکەن.کەواتە نـاتوانین بڵـێن نەتەوەخـوازییەک یـان چەنـدانێکمان هەیە، لەبەر هەمان هۆی لە سەرەوە ئاماژەمان پێدا.

"بزووتنەوە کوردییەکان بەپێی بنەمای کوردبوون کۆمەڵگای کوردییان لە کۆمەڵگایەکی نامۆدێرنی فرەکەلتوور و فرەزمانەوە گۆڕیوە بۆ کۆمەڵگایەکی مۆدێرنی فرەزمان و فرەکولتور"(٥٥٠)

نووسـەر شـیتەڵ کـارییەکی ورد و بابەتییـانەی ئەم پرسـە و ڕەهەنـدەکانی دەکـات، چەقـی باسـەکە بە لای نووسـەرەوە لەوەدایە، بـــزووتنەوە کوردییەکـــان دەتـــوانن ڕەوایەتـــی لە کوردبوونی خۆیان وەرگرن، گەر بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی بن. بەڵام ئەم ڕەوایەتییە لەدەست دەدەن، گەر بێتوو، خۆیان بگۆڕن بۆ بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز، نەتەوەخواز بەو تێگەیشتنەی، کە ئەو فـرەییەی مەیـدانی زمـان و کولتـوری کـوردی، تێکڕایـان ببێت بە ژێر قورسایی ئامانجێکی نەتەوەخوازی یەکڕەنگ و یەک ماناوە، و بپلیشێنەوە.

" بـــۆ ئەوەی بـــزووتنەوە کوردییەکـــان لەنـــاو دەوڵەتە ناکوردییەکانـدا یـان لەنـاو دەوڵەتێکی کـوردی گریمـانەکراودا

بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی بن، دەبێت بزووتنەوەیەکی ئۆتۆنۆمیخوازبن، بەڵام بۆ ئەوەی بزووتنەوەیەک لەناو دەوڵەتە مۆدێرنەکاندا بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی بێت، دەبێت بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز بێت نەک بزووتنەوەیەکی ئۆتۆنۆمیخواز، هەر بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز لەناو ئەم دەوڵەتانەدا داوای ئۆتۆنۆمی بکات لەوە دەکەوێت بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی بێت و بەمە دەگۆڕێت بۆ بزووتنەوەیەکی خێڵەکی و ئیتنیکی" تا دواتر دەنووسێ: "کێشەی بزووتنەوە کوردییەکان بەر لە دروستبوونی دەوڵەتە نەتەوەییەکان و دوای دروستبوونیان و دابەشکردنی کورد بەسەر چوار دەوڵەتە نەتەوەییەکەدا، لەوەدا بووە، ئەو بزووتنەوانەی کە دەوڵەتە نەتەوەییەکانی خۆیان دروست کردووە، بنەمای بوونە نەتەوەییەکەیان لەگەڵ بنەمای نەتەوەخوازیدا یەک بووە و لێکدژ نەبووە. فارسیبوون یان عەرەبیبوون یان تورکیبوون یان فەرەنسایبوون، بنەمایەکە لەگەڵ ئەو بنەمایەی نەتەوەخوازیدا یەکە کە داوای ئەوە دەکات لەناو سنوری سیاسی دەوڵەتێکدا دەبێت یەکەی کولتوری لەگەڵ یەکەی سیاسیدا هەمئاهەنگ بێت. بەڵام بنەمای کوردبوون لەگەڵ ئەم بنەمایەدا لێکدژ دەبێتەوە".٥٥١

یەکێ لەو ڕاستییە حاشا هەڵنەگرانەی بەردەوام پێویستە، لای دۆست و دوژمن، جەختی لەسەر بکەینەوە، هەڵکەوتی تایبەت و ئالۆز و کێشەی بێوێنەی پرسی کوردە، لە ناوچەکە و جیهانیشدا. بۆیە هەر قسە و خوێندنەوەیەک لەسەر پرسی کورد بکرێ، دەبێت کتومت بنەما ڕەسەنەکانی خۆی و واقیعە تاڵەکەی تێی کەوتووە و بۆی نەخش کێشراوە، لەبەرچاو بگیرێ.

دەنـا کـارەکە، نابابەتییـانە و نیوەناچـڵ و کرچوکـاڵ، خـۆی بە دەستەوە دەدات. لەم ڕووەوە بێشکچی دەڵێ:

" نەتەوەی کورد خرایە دۆخێکەوە کە تیایدا مەبەست ئەوە بـوو ژێردەسـتییەکەی هەتـا هەتـایی بێت. وا مەبەسـت بـوو نەتەوەی کورد تاهەتایە بەشکراو و لەتکراو و پێچراوە و دوور لەیەک و لەیەک ترازاو و بێ پێناسنامە بمێنێتەوە".

ئەو دۆزەخەی کـوردی تێئاخنرا، لە هەمـوو مەیـدانێکی ژیـان ئیفلیجـی کـرد و دوای خسـت. بۆنمـوونە گەرچـی نـاکرێ بە ئەمەریکییەکـان بـوترێ نەتەوە، لەگەڵ ئەوەشـدا، دەوڵەتـی ئەمەریکـا بەهەمـوو وزە و توانـایەک هەوڵـی سـازدان و دروسـتکردنی بـۆنە و هێمـا و سـیمبۆلی زیـاتر، بـۆ هەمئاهەنگکردنی کۆمەڵگاکەی دەدات. ئەمەریکییەکان نزیکەی ١٣ بـۆنە و جەژنـی نەتەوایەتـین، کە پشـووی فەرمـی تێـدا ئەنجام دەدەن و کەمـوزۆر پـێکەوە ئاهەنـگ دەگێـڕن. دەوڵەتە هەر لەنداڵییەوە تاکەکـانی بەم بـۆنە ئاشـنا دەکـات و پیرۆزییـان پـێ دەبەخشـێ. بۆنمـوونە ڕۆژی لەدایکبـوونی ئەبرەهـام لینکـۆلن و جـۆرج واشـنتۆن، کـراوەتە بـۆنە و پشـوو فەرمـی. ڕۆژی کۆلۆمبـوس، وەک ڕۆی ڕێزلێنـانی ڕۆعـی پێشـەنگ ناسـراوە. ڕۆژی ئاڵا ڕۆژێکی تایبەت و جەژنی نەتەوەییە.

ئایـا جێی خـۆی نییە، تـاکی کـوردیش ڕۆژی ئـاڵا و ڕۆژی پێشـمەرگە و ڕۆژی گیـانبەختکردووان/ شـەهیدان، ڕۆژی ڕاگەیانی کۆماری کوردستان و ڕیفەڕاندۆمی سەربەخۆیی بکاتە جەژنـی نەتەوەیـی سەرتاسـەریی؟.لێ چـونکە دەوڵەتـی نییە و ناوەنـدێکی نەتەوەیـی نییە، بڕیارەکـانی بەتێکڕا، پەسـەند بکرێ، ئەم بۆنە و سیمبۆڵانە بەها و نرخێکی پێویستیان بۆ پەیدا نابێت

و بگره مەحاڵیشە، پێڕەو بکرێ. لەکاتێکدا، کورد بەتەوە و خاکەوە داگیر و دابەشکراوە و بۆ ئەو ئەم سیمبۆلانە، وەک هەناسەدانی ژیان گرنگ و ژیارین. کەواتە لەسایەی بندەستی و نەبوونی قەوارەی سیاسیدا، تاکی نیوەتاک دەخولقێت و توانای گرتنە ئەستۆی ئەرکە نەتەوەییەکانی بۆ ساز نابێت.

سورووودی نەتەوەیی لە بەریتانیا سەردەمانێک، خوایە پادشا بپارێزە/ God save the Queen. ئەم سروودە بەر لەدەستپێکردنی شانۆ و سینەما دەچڕێندرا. فەرەنسییەکان کەمیان بۆ مارسیلیز/Marseilleise ەکەی خۆیان نەکرد. DB تۆڕی شەمەندەفەری ئەڵمانیا، ڕۆژانە نزیکەی 20-15ملیۆن کەس هاتووچۆی نێوان شارەکانی پێدەکەن. جگە لە هۆکاری تری گواستنەوەی وەک پاس و فرۆکە و کەشتی و ترومبێل و شتگەلێکی تر. ساڵانە داهاتەکەی ملیاردەها یۆرۆیە. کەچی لەم سەدەی ٢١ەکەشدا، تا ئێستاش زۆر شوێنی کوردستان ڕێگای ترۆمبێلی نییە و دەبێت بە تراکتۆر و وڵاخ و بەپێ بۆی بچی. هێڵی ئاسنین شارەکانی کوردستانی پێکەوە نەبەستۆتەوە. چونکە ئەمە پرۆژەی بە پیشەسازیکردنی کوردستانە و داگیرکەران ڕێگەی پێنادەن. جا بزانە کورد بەو هەڵکەوتە سەختە جوگرافیای وڵاتەکەیەوە، لە چ کوێرەوەرییەکدا دەژی!. ئەمەیە باجی قورسی ژیانی بێدەوڵەتی.

شایانی ئاماژە پێدانە، لەئاکامی بێدەوڵەتی، کورد ناتوانێ وەک پێویست بە بایەخپێدان و یادکردنەوە جەژن و بۆنەکانی هەڵسێ. بنۆڕە، جەژنی نەتەوایەتی نەورۆز بەنموونە. لە هەموو دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان ڕێبەندکراوە و ناو و ناوەڕۆکی شێوێندراوە، بۆ جەژنی سروشت و دارودرەخت و... هتد.

دیاره لە سایەی کوردستانێکی سەربەخۆ و ئازاد دا، دەکرێ هەر دەڤەرێکی نیشتمانی کورد، جەژنە تایبەتییەکانی خۆی بکاتەوە و پێکڕاش هاوبەشەکان بکەنەوە. ئەم فاکتەش جۆرێکە لە هەوێنی مەینی پرۆسەی بەنەتەوەبوون و خوڵقاندنی هەستێکی هاوبەشی یەکپارچە.

کێشەی بزوتنەوە کوردییەکان لەناو دەوڵەتە ناکوردییەکاندا

لەم بەشەدا، د.عرفان، لەڕێی ڕەخنەیەکی بابەتییانەوە بیروڕایەکی د. عباس وەلی ڕەتدەکاتەوە، کە هەوڵی داوە کێشەی بزوتنەوە کوردییەکان لە ڕێگەی پەیوەندی نێوان ئەم بزووتنەوانە بە نەتەوەخوازییە دەوڵەتییەکانی ناو ئەو دەوڵەتانەوە لێکبداتەوە کە کوردیان بەسەردا دابەشکراوە، واتە تەماشای پرسی بزوتنەوەی کوردی وەک یەک یەکەی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و سیاسی ناکات و بە پارچەپارچەیی لە سنووری کێشراوی دەوڵەتە دەستکردەکاندا، هەوڵی دۆزینەوەی چارەسەریان بۆ دەدات و لە ڕوانگەی دەوڵەتە دەستکردە داگیرکەرەکانەوە تێی دەڕوانێ. نووسەر سوورە لەسەر ئەوەی بزووتنەوە کوردییەکان لەبەردەم یەک جۆر لە نەتەوەخوازیدابن. جیاوازی کولتوریی چ کاریگەرێتییە بەسەر ئەوە نییە چەند بزووتنەوەکە بخوڵقێنن.کارایی و یەکبوون و پەرچەکردار گوایە فرەیی و جیاوازی لە بزووتنەوەدا نیشانەی کارایی و سەربەخۆیی بزووتنەوە بەدیار ناخات. ئەم بزووتنەوە وەک پەرچەکردارێکی بزووتنەوەی نەتەوەخوازی تورک و فارس و عەرەبە، بۆیە نەیتوانیوە بە کارایی خۆی یەکبوون پێک بهێنێ.

ئەوەی تا ئێستا تیشکی خراوەتە سەر، ئەوەیە بزوتنەوە کوردییەکان کار بە بنەمای کوردبوون دەکەن نەتەوەخوازی نابێتە دەستاویژی کارکردنیان. هەربۆیە کولتووورە مۆدێرنە کوردییەکە بە دیالێکتی جیاواز بڵاو دەکەنەوە، و بەمەش چەند کولتوورێکی جیاواز دەخوڵقێ. "**بەڵگەشمان بۆ ئەمە ئەوە بوو کە کورد لەسەردەمە پریمۆدێرنەکەدا لەبری یەک دیالێکت چەند دیالێکتێکی کردووە بە زمانی کولتووورە ئایینییەکە و کەلتوورە ئەدەبیە باڵاکەی خۆی**". (٥٥٥).

لێرەدا خاڵی جیاوازی نێوان کورد لەگەڵ تورک و عەرەب و فارس دا بەدەردەکەوێت، ئەوان پەیڕەوییان لە تۆتالیتاریێتی کولتووری کردووە و کورد لە دیموکراسی کولتووری. د. عرفان دەڵێ، کۆمەڵگا کوردییەکە و دەسەڵاتەکەی ڕێگەیان داوە ئەو فرەزمانییە لەناو کەلتوری ئاینی و کەلتوری ئەدەبی کوردیدا هەبێت.کەواتە جیاوازی کولتوریی و زمانی بەرهەمێکی ناوەکی کۆمەڵگای کوردییە، هۆکاری دەرەکی لە پشتەوە نییە. بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستیە، زرنگانە ئەم چەپکە بۆچوونە وردە دەخاتە بەردەم خوێنەر"

"**چۆن ناتوانین ئەو جیاوازییە کەلتوری و زمانییەی کە لەناو ئایینی حەقیقەتدا دێتە ئاراوە، بگەڕێنینەوە بۆ بەرگریکردنی کۆمەڵگای کوردی لە سەپاندنی چەند کولتورێکی مەزهەبی جیاواز لەلایەن دەسەڵاتە مەزهەبییەکانەوە،**

چۆن ناتوانین ئەو فرەیی و جیاوازییەی کە لەناو کەلتورە ئەدەبییە کلاسیکیە کوردیەکەدا هەیە و کەلتورە ئەدەبیەکەی کردووە بە چەند کەلتورێکی جیاواز بگەڕێنینەوە بۆ بەرگریکردنی کۆمەڵگای کوردی لە سەپاندنی چەند

کەلتورێکی ئەدەبی جیاواز لەلایەن هێزە دەرەکییەکانەوە، بە هەمان شێوە ناتوانین ئەو جیاوازییە کەلتووریەی کە لەناو کەلتورە مۆدێرنە کوردییەکەدا هاتووەتە ئاراوە و کەلتورە مۆدێرنە کوردییەکەی کردووە بە چەند کولتوورێکی مۆدێرنی جیاواز بگەڕێنینەوە بۆ بەرگریکردنی کۆمەڵگای کوردی لە سەپاندنی چەند کەلتورێکی مۆدێرنی جیاواز لە لایەن چوار نەتەوەخوازی جیاوازەوە"(٥٥٦)

د.عرفان پێی وایە هۆکاری نەپێکانی ڕاستییەکان لەلایەن د. عباس وەلییەوە، دەگەڕێتەوە بۆ کارکردنی ناوبراو لە کایەی تیۆری نەتەوەخوازییەکەدا. ئاخر زۆرن ئەوانەی لەدەرەوەی ئەو کلێشە و قاڵبانەی تیۆریستە مۆدێرنەکان توانای بیرکردنەوە و هێزی بینینیان نییە.

" دروستکردنی پەیوەندییەکی لۆجیکی لە نێوان یەکبوونی کەلتوری و کارایی بەرهەمهێنەرەکەی و جیاوازی کەلتوری و ناکارایی بەرهەمهێنەکەی، سەرچاوە لە بنەمای نەتەوەخوازییەوە دەگرێت".٥٥٧

نووسەر، لایەنەکانی دیکەی بیروڕاکانی عەباس وەلی هەڵدەسەنگێنێ. ع. وەلی، پێی وایە بزووتنەوەی کوردی کە لەناو ئەو چوار دەوڵەتە بێتە دەرێ و دەوڵەتی خۆیشی دروست بکات، هەر دەبێتەوە بە چواربەش. ئەمەش سیمای سروشتێکی سەرونەتەوەیییەک بە کۆمەڵگای کوردی دەبەخشێ. لەمەش زیاتر پێدادەگرێ و پێی وایە کە دەکرێ سروشتێکی خوارنەتەوەیی پێ بدات. پێی وایە کورد لە هەر یەکێ لەو پارچانەدا بە کۆمەڵێ بەرژەوەندی کرچوکاڵ لەژێر ناوی ئۆتۆنۆمیدا ڕازی بێت، کێشەکەی چارەسەر دەبێت. د. عرفان

لەوێوە بەرەو بەسەرهاتێکی دیاری تری کوردیمان دەبات و دەنووسێ:

"(مەم و زین)ەکەی ئەحمەدی خانی و ئەو هوشیارییە نەتەوەییەی کە گوزارشتی لێکراوە بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەیە لەسەر ئەوەی کە لەناو کۆمەڵگا کوردییەکاندا هوشیاری بە نەتەوە زیاترە لەو کۆمەڵگایانەی کە عەسەبیەت جەوهەرەکەیانە. نەتەوە لەناو ئەو هوشیارییە نەتەوەییەدا کە خانی گوزارشتی لێکردووە بەرهەمی نەبوونی کۆمەڵگا کوردییەکەکانە بەعەسەبە و هەوڵە بۆ ئەوەی کۆمەڵگای کوردی لە بەرامبەر عەسەبەکاندا باس لە کۆمەڵگایەک بکات کە جەوهەرەکەی دەمارگیری و عەسەبییەت نەبێت. کورد کە دێتە ناو سەردەمە مۆدێرنەکەوە بەو هەموو تراژیدیایەوە دێت کە بە هۆی نەبوونی عەسەبە و نکۆڵیکردن لە بوونی لە لایەن عەسەبە فارسی و تورکی و عەرەبییەکانەوە تووشی بووە، ئەمەش وادەکات بیرکردنەوەی ئەم بزووتنەوانە لە نەتەوە جیاواز بێت لە بیرکردنەوەی ئەو بزووتنەوە نەتەوەخوازانە لە نەتەوە'٥٦٢- ٥٦٣

ئەو نەتەوانەی بەرهەمی نەتەوەخوازین، گەرەکیانە تەماهیی(جووتبوونی یاخود ئاوێتەبوونی ماهیەتی دووشت لە یەک شتدا)، لە نێوان بیرۆکەی نەتەوەخوازی و عەسەبە، لە یەک کار و ئەرک دا بکەن وەک یەک بەڕێوەبەرن. بەم پێیە لە هەوڵی ئەوەدان لەسەر مێژووی عەسەبە بەردەوام بن. کۆمەڵگا مۆدێرنەکان بە ئاڕاستەی عەسەبەی مۆدێرنی دا بەرن. زاڵێتی و ئاغایەتی خۆیان بکەنە تاکە ئامانج. بەڵام ڕەوتی مێژوو لای بزووتنەوە کوردییەکان، بە ئاڕاستەیەکی دیکەدا، دەڕوات

بەڕێوە، لەبەرئەوەی بزووتنەوەی کوردیی گیرۆدەی ماهیەتی کوردبوونی خۆیەتی.

" شەڕی بزووتنەوە کوردییەکانی ناو ئەو دەوڵەتانە شەڕی بەدەستهێنانی دەسەڵات نییە و ئامانجیان ئەوە نییە لەناو دەوڵەتدا ببن بە بزووتنەوەی نەتەوەخوازیی باڵادەست، دیموکراسیەت لەناو ئەو دەوڵەتانە بۆ بزووتنەوە کوردییەکان هیچ مانایەکی نییە، چونکە ئەو دیموکراسیەتە تەنها بۆ ئەو بزووتنەوانەیە کە بەوە ڕازیبوون بەپێی بنەمای نەتەوەخوازی نەتەوە لەگەڵ دەوڵەتدا تەماهی پێ بکرێت"(٥٦٥).

نووسەر لێردا دەوڵەتی تورکیا وەک نموونە دێنێتەوە و باوەڕی وایە هیچ بزووتنەوەیەکی سیاسی لە تورکیا ناتوانێ سوود لە دیموکراسی وەرگرێ، گەر باوەڕی بەوە نەبێت، تورکیا هی نەتەوەی تورکە، تورک بەنەتەوەخوازییەکەی سازی داوە. دیارە ئەم بۆچوونە وردە، دەکرێ زۆری لەسەر بڕۆین.

"دیموکراسیەت لەناو ئەو دەوڵەتانەدا کاتێک دەبێت بە دیموکراسیەت بۆ بزووتنەوە کوردییەکان کە ببێت بە زەمینەیەک بۆ سەرهەڵانەوەی ئەو کۆمەڵگا مۆدێرنانەی کە لەناو ئەو کۆمەڵگا مۆدێرنەدا بزرکراون کە بزووتنەوە نەتەوەخوازە باڵادەستەکە پەرەیپێداوە.لەو شوێنەدا کە بزووتنەوە کوردییەکان لەناو ئەو دەوڵەتانەدا پێویستیان بە دیموکراسیەتە، نەتەوەخوازە باڵادەستەکانی ئەو دەوڵەتانە پەیڕەوی لە تۆتالیتاریەت دەکەن".٥٦٥.

بزووتنەوە کوردییەکان لەگەڵ هی تورک و فارس و عەرەبییەکاندا، لە هەوڵی بەرەو پێشچوون و پەرە پێدانی کۆمەڵگا دا بوون. بەڵام کاتێ، بزووتنەوەی نەتەوەخوازی، تورک

و فارس و عەرەب دەیەوێ نەتەوەخوازی خۆی لە بەرژەوەندی کۆمەڵگا مۆدێرنەکەی خۆی، کە بە دەوڵەت گەیشتووە، و لە کرۆکدا ئەو دەوڵەتەی خۆیان بوونە خاوەنی پەرەپێبدات، ئەوکات لەگەڵ بزووتنەوە کوردییەکاندا دەکەوێتە کێشەوە.

ئەوان بەرژەوەندی باڵای نەتەوەیی خۆیان، تێدەخوێننەوە و هاوکات، هەمان بەرژەوەندییان کردۆتە ئامانجی سەرەکی، کار بۆ گەشەکردنی زمان و کولتور و ئابووری و کۆمەڵایەتی و سەربازی خۆیان دەکەن و ڕۆژانە هەوڵی بە دەستهێنانی دەستکەوتی زیاتر دەدەن. ئەوان بەردەوام بانگاشە بەوە دەکەن، کە ئەو دەوڵەتانە هی خۆیانە و بەری خەباتی خۆیانە، بۆیە جێی شانازییانە و پێویستە یەکێتییەکەی بپارێزن. ئەم دەستکەوتانە هەموو لەسەر هەژماری جەستەی کورد و نیشتمانەکەیەتی، تێکڕای ئەو کار و جموجوڵانەی سەرێ، لە کورد قەدەغە دەکەن. ئالێرەوە هەرا و کێشە دروست دەبێ، لەگەڵ مەرامی گڵاوی نەتەوەخوازی و دەوڵەتەکەی ئەواندا. لە ڕاستیدا لەتەک گشت ڕەفتار و بانگاشەیاندا.

بە واتایەکی تر هەموو شت بۆ ئەوان ڕەوایە، هەوڵی بۆ بدەن و پێویست و ئاساییە، لێ بۆ کورد دەچێتە خانەی تاوان و هەوڵی جیاخوازی و پارچەکردنی سەرزەمینی ئەوان و تێکدانی دەوڵەتەکەیانە!؟. بزووتنەوە کوردییەکان هەر لە بنەڕەتدا تەبا و هاوکار و ڕەزامەندنین، بەو سیاسەتی یەک شوناسی بزووتنەوەی نەتەوەخوازی دەوڵەتە مۆدێرنەکان، چونکە ئەم سیاسەتە لەسەر بنچینەی نکۆڵی لە نەتەوەی کورد، دەڕوات بەڕێوە .شەڕی کورد لە پێناوی دەسەڵات و گرتنە دەستی دەسەڵات لە ئەنقەرە و تاران و بەغدا و شامدا نییە. هەر بۆیە

دیموکراسییەت هەبێ لەم دەوڵەتانەدا، یاخود نەبێ، چ سوودێکی بۆ کورد تێدا نییە، یاخود گەر هەشبێ، دیسان بۆ کورد چ سوودێکی نییە. هەر بۆیە داوا و دروشمی دیموکراسی بۆ تورکیا و ئێران و عێراق و سوریا و ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان.کە لە لایەن بەشی زۆری حیزبە کوردییەکانەوە بلند دەکرایەوە، هەڵە و چەوتییەکی زەق و نیشاندانی خوێندنەوەیەکی نا لۆژیکانە و تێگەیشتنێکی سەقەتە، لە هەمبەر پرسی نەتەوایەتی کوردی دا. هەڵبەتە ئەمە هیچ ناکاتە ئەوەی، ئێمە بەدژە دیموکراسی بناسرێین، یاخود گوایە نیگەرانین بەوەی ئەوانی دیکە! دیموکراسی بن.

هەزاران ساڵ بەم پێودانگە خەبات بکەیت، هەر کوڕی خۆت دەکەیت بە قوربانی کچی خەڵکی و خوێنت بە هەدەر دەڕێژی و وەک دەزانین داری زڕیش هەرگیز نایەتە بەر. بە نموونە ئاماژە بە دەوڵەتی تورکیا دەکەین، کە بڕەک دیموکراسیترە لەوانی دیکە، کەچی بە دڕندەترین شێوە ڕەفتار لەگەڵ کورد دا دەکات. ئاخر ئەوان هەر لە بنەڕەتەوە بە پێی سیاسەتی نەتەوەخوازی خۆیان لە لایەک نکۆڵی لە بوونی کورد دەکەن و گەر بیانەوێ، بەچنگێ فشە مافی ئیداریی و رۆشنبیریی دەیخەپێنن، لە لایەکی دیکەشەوە سات بە سات مەترسی گەورە و هەڕەشەی جددی لەسەر چارەنووسی کورد دروست دەکەن. بزووتنەوە کوردییەکان ئامانجیان ئازادی هەر کۆمەڵگایەکی ناو ئەو دەوڵەتانەیە، لە ڕووی زمان و کولتورەوە. ئەمەش تەواو پێچەوانەی سیاسەتی نەتەوەخوازی نەتەوە باڵادەستەکانە. کورد ناتوانێ لە هیچ مەیدانێکدا پەرە بە بوارێکی ژیانی خۆی بدات. هەر جوڵە و چالاکییەکی دەکەوێتە ژێر پرسیاری یاسایی و

سیاسـییەوە و ئەوان، بەردەوام کـورد، بە هەڕەشـە بۆسـەر بوونی خۆیان لە قەڵەم دەدەن. کەواتە ئامانجەکانی کورد لەگەڵ ئەوەی ئەوانـدا، وەک دوو هێڵـی تەریـب بە دوو ئاڕاسـتەی جیـاوازدا ڕەوت دەکەن. تـا ئەوان بەو لـۆژیکە سـەقەتە بیـر بـکەنەوە و هەڵسـوکەوت بـکەن و دەسـتبەرداری هەمـوو ئەو هۆکار و فاکتە دەرەکی و ناوەکییانەی کە کردوونی بە خاوەنی دەوڵەت و کولتـوری بـاڵای سـەراپاگیر نەبـن، ئەم خەونە نـایەتە دی. ئیتر کورد بچێتە مەیدانی هەر جۆرە شـەڕێکەوە سـەربازی، سیاسـی، یـان خەبـات بـۆ دیموکراسـی و... هتـد، دەرفەتـی سـەرکەوتنی نەک هەر کـز و لاوازە، بگـرە هەر نیـیە. چـونکە هەمـوو جومگەکـانی دەسـەڵات و دەسـتگا، داپلۆسـێنەرەکانی دەوڵەت، وان بەدەسـت ئەوانەوە. جـا گەر بێـت و ئەوان بانگاشەی دیموکراسیش بکەن، بانگاشەکەیان پووچ و بێ بنەمایە و زۆر دوورە لە ڕاسـتییەوە، چـونکە دیموکراسـی ئەوان، مانـای نەبـوونی کـورد و نەخوێنـدنەوەی بەرژەوەنـدییەکانێتی. بـزووتنەوەی کـوردی، هـیچ دەرەتـانێکی پراکتیزەکردنـی دیموکراسـیی لەم دەوڵەتـانەدا نیـیە." لە هەنـووکەدا، بنـۆرە بارودۆخی کورد لە باکووردا" باشترین بەڵگەی ئەم ڕاستییەیە. ئەوان تۆتالیتـارێکی دەمـارگیرانەی لێوان لێـو لە شۆڤێنیسـتییان کردۆتە، کۆڵەکە و ئامێری ڕاگرتنی بەناو دیموکراسییەکەیان و بە گەزومقەسـتی بەرژەوەنـدی خۆیـان، گەشـە بەم دیـاردەیە، دەدەن و دەیبەن بەڕێوە.

لە دەوڵەتێکـی وەک تورکیـادا، هەڵبـژاردن وەک دیـارترین نیشانەی دیموکراسی، چ بەها و نرخێکی نییە، پارتێکی کوردی، چەند بچێتە پرۆسەی هەڵبژاردنەوە و دەنگ بێنێ و بشگاتە ناو

پەرلەمانی ئەو دەوڵەتە، گەر گەرەکی بێت پەرلەمان بکاتە سەکۆ و مەیدانی خەباتی شارستانی، وا دەوڵەتی نەتەوەی باڵادەست، دەسبەجێ گەمەی دزێوی ئاشکرا و نهێنی خۆی بەرامبەری وەگەڕ دەخات و ئەو پارتە کوردییە بە تۆمەتی جۆراوجۆری داتاشراو، هەتا بەند و پەرەگرافی دەستوورەکەیان، قەدەغە دەکات و سەرکردە و بەرپرسەکانی، بە تۆمەتی ناپاکی نیشتمانی ڕاپێچی بەردەم دادگا قەرەقووشییەکەیان دەکات.

.سزای توند، تا هەڕەشەی لە سێدارەدان، ڕووبەڕووی بەرپرسانی پارتە کوردییەکە دەکەنەوە.(دیسان بارودۆخی ئێستای باکوری کوردستان٢٠١٦، بەرپرسانی پارتی دیموکراتی گەلان ـ هەدەپە ـ لەبەردەم ئەم سینایۆیەدان). یاسای گەمەکە بەو جۆرەیە، براوە مافی هەموو بڕیار و نەخشەکێشانێکی پێ ڕەوا دەبینرێ. دۆڕاو و بەزیوەکان، جگە لە گوێڕایەڵی و برابچووکێتی، چ مافێکی تریان بۆ نامێنێتەوە. نووسەر لەسەر ئەم تەوەرە دەڕوات و بۆچوونەکانی سۆسۆر، وەک زانایەکی زمانەوانی، لەسەر لایەنی زمانیش وەک نموونە دێنێتە، ناو باسەکەیەوە.

" لە پشت ئەو دیموکراسیەتەوە کە لەناو دەوڵەتە مۆدێرنەکاندا پەیڕەو دەکرێت، پەیڕەویکردن لە تۆتالیتاریەتێکی دەمارگیرانە هەیە...هیچ پارتێکی سیاسی لەناو ئەم دەوڵەتە مۆدێرنانەدا ڕەوایەتیەکی سیاسی پێ نابەخشرێت گەر سەر بە کۆمەڵگا زاڵەکەی ناو دەوڵەت نەبێت و سەر بە کۆمەڵگایەک لەو کۆمەڵگایانە بێت کە ئەو کۆمەڵگایە بەسەریدا زاڵبووە. بزووتنەوە کوردییەکان پارتێکی سیاسی ناو کۆمەڵگا زاڵەکان نین و گوزارشتێکی سیاسی لە کۆمەڵگا زاڵەکانی ناو ئەو چوار دەوڵەتە

ناکەن، ئەوان لە پێناو ئەوەدا هەن گوزارشتێکی سیاسی لەو کۆمەڵگا کوردییەی خۆیان بکەن کە کۆمەڵگا زاڵەکە هەوڵ دەدات زاڵ ببێت بەسەریدا و لەناو خۆیدا بیتوێنێتەوە".٥٦٦-٥٦٧

باسی سیاسەتی تۆتالیتاریێتی بەریتانیامان کرد لەسەر پرسە نەتەوەییەکانی نەتەوەکانی ناو سنووری سیاسی ئەو دەوڵەتە، کە چۆن ئینگلیز، زۆردارانە ڕێگە بە هیچیان نادات، لە ڕووی سیاسییەوە، چ نمایشتێکی خۆیان بکەن. هاوکات ئەو تەڵە و تەپکانەمان باس کرد، چۆن بۆ نەتەوەخوازی نادەوڵەتی هەیە و هەرگیز لە دەرەوە پشتیوانی لێ ناکرێت.

ئینجا سیاسەتە نادادپەروەرییەکەی سیستەمی جیهانی، بەرامبەر بە دۆزی ئازادیخوازانەی گەلانی بندەست لەگەڕدایە. ساڵانی ساڵە کورد لە هەموو بەشەکانی وڵاتەکەیدا دەکوژرێ و ئەنفال دەکرێ و نیشتمانەکەی کاول دەکرێ، کەچی بە ناوی پاراستنی سەروەری دەوڵەتەکانەوە، کە بە مانایەکی دیکە، دروستکراوی دەستی خۆیانە و بۆ بەرقەرارکردنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان قوتیان کردوونەتەوە. کۆمەڵگای نێونەتەوەیی نقەیەکی لێوە نایەت، هەروەها بۆ دەوڵەتۆکەیەکی وەک کوێت، ساڵی ١٩٩١ بە دەیان دەوڵەت، بە بڕیاری ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی کۆدەبنەوە و پشتیوانی سەربازیی و ئابووری و سیاسی لێ دەکەن.

" ئەو ململانییەی کە پێش دیاریکردنی شوناسی دەوڵەت لەناو دەوڵەتێکی مۆدێرندا لە نێوان بزووتنەوەکاندا ڕوودەدات، ململانێی ئەو بزووتنەوە مۆدێرنانەیە لە پێناو ئەوەدا شوناسی کۆمەڵگاکەیان بەرز بکەنەوە بۆ شوناسی ئەو نەتەوەیەی کە بە شوناسەکەی خۆی شوناسی دەوڵەتەکە دیاری دەکات"٥٦٨

با هەر دەوڵەت بەناو مۆدێرن بێت، لێ ئەوەی نەخش لەم کایەدا دەگێڕێ، ئەو هەوڵ و تەقەلایەیە، کە نەتەوەی براوە، لە هەڵچنینی کۆشکی دەوڵەتەکەدا بۆ خۆی دەیگێڕێ و ناوەڕۆک و مانا و ناسنامەیەکی خۆی دەیەوێ بەو دەوڵەتەی دەبەخشێ. وەک ئەوەی فارس بەرامبەر بە کورد و ئەوانی دیکە لە ئێران دا ئەنجامی داوە و بەردەوام دەیدات. یاخود ئەوەی تورک لە تورکیا و ئینگلیز لە بەریتانیادا بەڕێوەی دەبەن.

"واتە نەتەوەخوازی و دەمارگیری/ عەسەبیەت لە دروستکردنی کۆمەڵگاکانیاندا پەیڕەوی لە یەک بنەما دەکەن و بنەماکەش ئەوەیە هێزی زاڵ بۆ دروستکردنی عەسەبە یان نەتەوە دەبێت کۆمەڵگا بەزیوەکان لەناو یەک کۆمەڵگادا بکاتەوە بە یەک و ئەو کۆمەڵگایەش دەبێت بە ئارەزووی ئەو هێزە زاڵە هەڵبژێردرێت و هێزە بەزیوەکان هیچ مافێکیان لەم هەڵبژاردنەدا نەبێت".٥٦٨

جەوهەری ململانیی نێوان بزووتنەوەکان لەسەر سیستەمی سیاسی و کولتور و دەوڵەتە. هەر کام لەو بزووتنەوانەی دەچنە گەمەی ململانێکەوە، ئامانجیان نەتەوە نییە. هێز و توانای دەوڵەت بۆ پەرەسەندنی کۆمەڵگاکان بخاتەکار، بەڵکو لە ڕێگەی زاڵێتی بزووتنەوەکەوە، گەرەکێتی، وەک دەوڵەت، هێز لای ئەو بێت و خۆی نەخشە و پلانی دارێژێت لەبری دەزگای دەوڵەت.

ئەم ململانێیە بزوتنەوەکانی ناو دەوڵەت بە بیروباوەڕی د. عرفان، تەنها یەک جار ڕوودەدات.هەر بزووتنەوەک توانی گەمە بەرێتەوە و زاڵ بێت بەسەر ئەوانی دیکەدا، هەموو ڕەوایەتییەکان دەگرێتە چنگی خۆیی و کەلتوور و زمانەکەی خۆی دەکاتە شوناسی دەوڵەتەکە. هەروەک تورک و فارس و

عەرەب و ئینگلیز و سپانی و زۆری تریش تا ئەمڕۆ پەیڕەوی لەم یاسایە دەکەن. کەواتە کەجارێ دۆڕاندت ئیدی بۆ هەرگیزاو و هەرگیز بۆت نییە، ڕاستبیتەوە و یارییەکە ببەیتەوە. تەماشایەکی بەدیقەتی ئەم ڕووداوانەی دوایی باشوور و ڕۆژئاوای کوردستان، بە دیاریکراوی (**کەرکووک و عەفرین**)، باشترین بەڵگەیە لەسەر ئەوەی هێزە ئەهریمەنەکان و دەوڵەتە داگیرکەرەکان هەرگیز ڕازی نین دەستکاری ئەو سیستەم و نەخشە و دەوڵەتانە بکرێ، کە دروستکراون لەسەر مۆدێلی مۆدێرنە، کە هاوکات دەبنەوە پاشکۆ و پاسەوانی بەرژەوەندییە دوور و نزیکەکانی خۆیان لەناوچەکە و جیهان دا. ئینگلیز نەخشەداڕێژەر پلانگێڕی ڕووداوەکانی کەرکووک بوو بە هاوکاری ئێران، هاوکات یەکەم دەوڵەت بوو، ڕەوایەتی بە هێرش و پەلامارەکانی تورکیا بۆ سەر عەفرین دا. زلهێزەکانی تری ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا یان هاوبەش یان ڕەزامەندی تەواو بوون لەسەر پێشهاتەکان.

کەواتە لەمەوە حاڵی دەبین، کەوا تا ئێستا نەتەوە زاڵەکان جارێ هەردەبێ بە زاڵی بمێننەوە. کورد دەبێت کار لەسەر ئەم تەوەرە بکات و میکانیزمی تری بۆ بدۆزێتەوە و نەخشەڕێگای وردتری بۆ دابڕێژێت. نووسەر بە تێروتەسەلی لەسەر بابەتەکە دەڕوات، تاوەکو وێنەی ئەو باسەی دەیخاتە بەرچاو، بۆ تەماشاکردن ڕوون و بێ تەمومژ بێت.

"دەوڵەتی مۆدێرن بەرلەوەی ببێت بە دەوڵەتی نەتەوەیی بزووتنەوە مۆدێرنەکانی ناو سنورە سیاسییەکەی دەکەونە ناو ململانێیەکی توندەوە و زۆرجاریش ئەم ململانێیە بە جەنگ کۆتایی پێ دەهێنرێت، ململانێی ئەم هێزانە لەسەر بەدەستهێنانی

ئەو هێزە نییە کە دەوڵەت هەیەتی، بەڵکو لەسەر دیاریکردنی سیستەمە کولتوری و سیاسیەکەی ئەو دەوڵەتەیە".٥٧٢

د. عرفان، لێرەدا کـڵافەی باسـەکان هەڵـدەکاتەوە و بەدوای وەرامـــی ئەو پرسـیارەی سـەرێدا دەچـێ، ئەمە پـوختەی باسەکەیەتی: سەرەتا دەبێ لەو پرۆسەیە تێبگەین کە ئەو جۆرە لە دەوڵەت دروسـتی کـردووە. بە بـێ تێگەیشـتن لەم بنەمـایە، نـاتوانی کێشـەی کـورد، لەگەڵ نەتەوەخـوازییەکەی دەوڵەتـانی تورکیا، ئێران، ئێراق و سوریا دیاری بکەین. لەبەرئەوەی ئەم دەوڵەتـانە لەسـەر بنەمـای نەتەوەخـوازی دروسـتکراون. لێرەدا دەوڵەت خۆی هیولایەکی/ کەرەسە و ماددەیەکی دیاری نەکراوە. دەبـێ بزووتنەوەیەکـی نەتەوەخـواز ئایـدیاڵی دروسـتبوونی دەوڵەتی نەتەوەیی لەناو ئەو دەوڵەتەدا شێوەگیر بکات و بیکاتە دەوڵەتی نەتەوەیی.

دواتر بە تەنیا گۆڕانی کۆمەڵگای کشتوکاڵی بۆ پیشەسازی، ئەو دەوڵەتە ناکات بەو جۆرە دەوڵەتەی کە بنەما جیهانییەکەی دەوڵەتـی مـۆدێرن داوای دەکـات و لەسـەری پێکهـاتووە. مۆدێرنیسـتەکانی بـواری نەتەوەخـوازی و دەوڵەتـی نەتەوەیـی، پێیـان وایە مەرجی بـوونە دەوڵەتی مۆدێرنە ئەوەیە، کە لەنـاو دەوڵەتەکەدا، کۆمەڵگای کشتوکاڵی بۆ گۆڕانی بەسـەردا بێت و بـۆ ئەوەی بە هـۆی کولتـورە پیشـەییە مـۆدێرنەکەوە ببێت، بە کۆمەڵگایەکی پیشەسازی. واتە کۆمەڵگای پیشەسازی، ئایدیاڵی دەوڵەتـی مـۆدێرنە، بە بـێ بـوونی کۆمەڵگـایەکی پیشەسـازی، شـتێکمان بە نـاوی دەوڵەتـی مـۆدێرنەوە نییە. کەواتە دەوڵەتـی مـۆدێرن لێرەدا هەم دیسـان پرسـە کولتـورییەکە، لە بەخشـینی ناسـنامە بە دەوڵەتەکە ڕۆڵ دەگێڕێ.ئەوەشـی ڕۆڵـی گرنـگ لە

ململانێکەدا دەبینێ بردنەوەی شەڕ و ململانێکەیە بە ئەقڵێتی زاڵبوون بەسەر ئەوانی دیکەدا. نووسەر جوان بۆ ئەم خاڵە دەچێ و دەنووسێ:"**زاڵییەتی بزووتنەوەیەک لە بزووتنەوەکان دەکات بە باوک و بەزیویەتی بزووتنەوەکانی تر دەکات بەو برایانەی کە هەوڵی کوشتنی باوک دەدەن**"(٥٧٣).یارییەکە هەر بەمە کۆتایی نایەت، بەڵکو دوای زاڵبوونی یەکێ لە بزووتنەوەکان، ئیدی هیچ بزووتنەوەیەکی دیکە بۆی نییە بەناوی نەتەوەوە بکەوێتە ناو ململانێ لەگەڵ بزووتنەوە زاڵەکەدا. هەروەک ئەوەی کورد لەو دەوڵەتانەی بەسەردیدا دابەشکراوە، بۆی نییە وەک تورک و عەرەب و فارس هەوڵی بوونەدەوڵەت بدات، داوای یەکسانی لە ماف دا بکات.لە یەک کاتدا ڕێگەیان پێ دەدرێ بکەونە ململانێوە، ئەویش بەمەرجی ئەوەی دەستبەرداری هەر هەوڵ و بیرکردنەوەیەک بن بیان کات بە باوک و پێویستە لەسەریان قبوڵی برای زاڵ بوو بکەن. واتە کورد نەبێتە خاوەنی ئەو مافانەی ئێستا ئەو نەتەوە سەردەستانە هەیانە، بە دەوڵەتیشەوە، کورد بە برا بچووکی خۆی بهێڵێتەوە و ڕەزامەند بێت بە چارەنووسی خۆی و دەستی خۆ بەدەستەوەدان بڵند بکاتەوە.

هەربۆیە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان، بە هەرچی هێز و توانایەکی ماکی و مینۆکی خۆیانەوە، پێداگری لەسەر داسەپاندنی کولتورە پیشەییە بالآکەی دەوڵەتەکەی خۆیان، بەسەر سەراپای دانیشتوانی دەوڵەتەکەدا، کە لە چەندین کۆمەڵگا و نەتەوەی جیاواز پێکهاتووە، دەسەپێنن. هاوکاتیش بەو ئەندازەیە و زێتریش دژایەتی کولتوری ڕەسەنی کوردی دەکەن و کار بۆ سڕینەوە و شێواندنی ئەنجام دەدەن.

"لەناو دەوڵەتی باوکدا کە دەوڵەتی نەتەوەییە، بزووتنەوە مۆدێرنەکان دەتوانن وەک براکانی ناو حکایەتەکەی فرۆید شۆڕش بکەن و تەنانەت باوکیش بکوژن و بەسەریدا زاڵ بین، بەڵام ئەو بزووتنەوەیەی کە شۆڕش دەکات و باوک دەکوژێت، نابێت لە پێناوی ئەوەدا بیکوژێت خۆی لە جێگەیدا ببێت بە باوک، بەڵکو دەبێت باوک لە پێناوی ئەوەدا بکوژێت کە بیکات بە باوکێکی نەمر، ئەمەش بەوە دەبێت کە ئەو سیستەمەی باوک لە سیاسەت و کولتوردا پەیڕەوی کردووە لە سیستەمێکی ئاسایی و کاتیەوە بیگۆڕێت بۆ سیستەمێکی موقەدەس و نەمر و وای لێ بکات کە هەر دەست لێدانێکی دەست لێدان بێت لە موقەدەسی دەوڵەتی نەتەوەیی و سزاکەشی سزای هەتک کردنی موقەدەس بێت.دوای ئەوەی دەوڵەتی مۆدێرن لە رێگەی بنەمای نەتەوەخوازییەوە لە دەوڵەتێکی دنیایی و ئاساییەوە دەگۆڕێت بۆ دەوڵەتێکی پیرۆز و نەمر، ململانێی بزووتنەوەکانی ناو دەوڵەت لە ململانێی بەکارهێنانی هێز بۆ دانانی سیستەم دەگۆڕێت بۆ ململانێی بەکارهێنانی سیستەم بۆ بەدەستهێنانی هێز".٥٧٤

لەم حیکایەتەیدا، باوک دەکوژرێت و زیندوو دەکرێتەوە، لە رێگای نەگۆڕینی سیستەمەکەوە. یاسای ململانێکە لە بەکارهێنانی هێزەوە بۆ دانانی سیستەم دەگۆڕن بۆ بەکارهێنانی سیستەمی باوک بۆ بەدەستهێنانی هێزی باوک. لەم رێگایەوە براکان، دەبنە خاوەنی هێزی باوک، باوکیش لە رێگەی سیستەمەکەوە دەبێتە خاوەنی نەمرییەکی ئەفسانەیی. د. عرفان هەمان چیرۆک لە دەوڵەتی نەتەوەییشدا بەم جۆرە ئاماژە پێدەدات: لە دەوڵەتی نەتەوەیدا، باوک کوشتن رێگە پێدراوە، بەڵام رێگەی هیچ بزووتنەوەیەک نادرێ لە دوای کوشتنی

باوکەوە، ببێت بە باوک و سیستەمی سیاسی و کولتوری دەوڵەت سەرلەنوێ دابنێ. هەر نەوەیەک باوکی بکوژێ، پێویستە لەسەری ئەو سیستەمەی باوکی، کە بە هێز و دیکتاتۆری دایمەزراندووە، بیکاتە سیستەمێکی نەمر.

دەوڵە نەتەوەییەکانی ئەمڕۆی جیهانیش ڕەوایەتی لە سەردەمە مۆدێرنەکە وەردەگرن. ئەو دەوڵەتانەی کوردیش بەسەریاندا دابەشکراوە، ڕەوایەتی لە سیستەمە نێودەوڵەتییەکە وەردەگرن. بۆ تێگەیشتن لە دۆخی کورد، گەرەکە لە مۆدێلە جیهانییەکەی دەوڵەت حاڵی ببین. کەواتە کێشەی کورد کەموزۆر لەگەڵ بنەما جیهانییەکەی دروستبوونی دەوڵەت - نەتەوەدایە، یان کێشەکە لەگەڵ ئەو سیستەمە سیاسی و کەلتوورییەدایە کە بەپێی بنەما جیهانییەکەی دروستبوونی دەوڵەت - نەتەوە کراون بە بەشێکی جیانەکراوە و نەگۆڕی ئەو چوار دەوڵەتە.

ئەمە پوختەیەکی بیروڕا جوان و دروستەکەی نووسەرە و، دواتر پشوو درێژانە شەنوکەوێکی بۆچوونەکانی خۆی دەکات و لەسەر بابەتەکە دەڕوات و دەڵێ:

" ئەو بنەما جیهانییەی کە ئەم جۆرە لە دەوڵەت لەسەری دادەمەزرێت بنەمای نەتەوەخوازییە.بە پێی ئەم بنەمایە دەوڵەت خۆی هیولایەکی دیاری نەکراوە و دەبێت بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز ئایدیاڵی دروستبوونی دەوڵەتی نەتەوەیی لەناو ئەو دەوڵەتەدا شێوەگیر بکات و بیکات بە دەوڵەتی نەتەوەیی"٥٧٥

بەواتای ئەوەی وەک مۆدێرنیستەکانی نەتەوەخوازی کاری پێ دەکەن و لێی چاوەڕێی دەکەن، لە دەوڵەتدا دەبێت کۆمەڵگای کشتوکاڵی بگۆڕدرێ بە کۆمەڵگایەکی پیشەسازی.ئەم میکانیزمەش بە کەلتورە پیشەییە مۆدێرنەکە دەخوڵقێ. ئینجا

نووسەر ئاماژە بە هاوکێشەیە لە دوورییەکی تریشەوە دەدات و پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ، : **کە بوونی دەوڵەتێکی نادیار بە نەتەوە و بوونی کۆمەڵگایەکی پیشەسازی و کەلتورێکی پیشەیی نادیاریکراو بە زمان و شێوازێکی کەلتوری، تەنها مادەی دروستکردنی دەوڵەت ـ نەتەوەییک دروست بکرێت، دەبێت ئایدیاڵ و کارایەک هەبێت تا کاراکە بەو ئایدیاڵە لەو مادەیە دەوڵەتە مۆدێرنەکە دروست بکات. ئایدیاڵی ئەم جۆرە لە دەوڵەت لە زمانی ئێتنیکێک و شێوازی کەلتوری ئەو ئێتنیکە وەردەگرێت، کاراکەش ئەو بزووتنەوە نەتەوەخوازییە کە ئایدیاڵی دەوڵەتە مۆدێرنەکە لە زمان و شێوازی کەلتوریی ئەو ئێنیکە وەردەگرێت و لە کەلتورە پیشەییە مۆدێرنەکەی کۆمەڵگا کشتوکاڵییەکەدا شێوەگیری دەکات و کەلتوری ئەو دەوڵەت ـ نەتەوەیەی پێ دروست دەکات کە فۆرمێکی سیاسی خوازراو دەدات بە دەوڵەتەکە.**

ئەم بۆچوونە لێرەدا زەلالە و نەتەوەخوازی دەتوانێ سەروسیما و ماهیەتی دەوڵەت دیاری بکات. هەر بۆیە پێویستی بە قسەی زۆر لەسەر کردن نییە. د. عرفان ڕوونتر خاڵ دەخاتە سەر پیتەکان.

"پەیوەندی دەوڵەت و نەتەوە لەناو دەوڵەتی نەتەوەدا وەک پەیوەندی نێوان شێوەی دەنگی وشە و ماناکەی وایە، دەوڵەت وەک ماناکە وایە و نەتەوە وەک شێوە دەنگییەکە وایە و بە یەکێکیان دەوڵەتی نەتەوەیی دروست ناکرێت و بۆ دروستکردنی دەوڵەتێکی لەو جۆرە دەبێت شێوە کولتورییەکەی نەتەوە و دەوڵەتێکی نادیاری کراو بە نەتەوەمان هەبێت تا لە ڕێگەی ئەو شێوە کولتوورییەوە کە دەدرێت بە کولتورە مۆدێرنەکە لە

دەوڵەتێکی پەتییەوە ببێت بە دەوڵەتێکی نەتەوەیی. دەوڵەتی نەتەوەیش وەک ئەو ئاماژە زمانییە وایە کە پێکهاتەیەکە لە شێوەیەکی دەنگی و مانایەک؟.٥٧٧

لەسەر ئەم خاڵەش بە درێژی دەڕوات و بەراوردی دەوڵەت لە جیهاندا بە ئاماژەیەکی زمانەوانی دەکات، کە بە ڕوونی خراوەتە بەرچاوی خوێنەر. دواجار بۆچوونەکانی بەم شێوەیە دایدەڕێژێت:

" ئەو هێزەی دەوڵەتێکی نەتەوەیی دروست دەکات بۆ دروستکردنەکەی پێویستی بەوە دەبێت، کەلتورێکی پیشەیی مۆدێرنی هەبێت و شێوەیەکی کەلتوریشی هەبێت بۆ ئەوەی لەو کەلتورە پیشەییە کەلتورێکی نەتەوەیی دروست بکات"٥٧٨-٥٧٩

لێرەدا بایەخی بوونی کورلتووری پیشەیی دەبینین، کە دەبێتە پێشخانی دروستکردنی کولتووری نەتەوەیی.ئەم کولتورە نەتەوەییەش دەتوانێ ماهیەتی دەوڵەتی پێ دیاری بکرێ.نووسەر چەپکێ تیشکی ڕووناکەرەوەی بەهێز دەخاتە سەر ئەم لایەنە و ئەوجا لە کۆنتێسێکی تردا، بە بۆچوونێکی ڕوونتر دەڵێ:

"بە پێی بنەمای نەتەوەخوازی کە بنەمای دروستکردنی نەتەوەیە، وای فەرز کردووە، ئەو هێزەی دروستی دەکات، دەبێ کولتورە مۆدێرنەکە بە شێوەیەکی کولتوری بکات، بە کولتوری نەتەوەیی، کە بەشێوەیەکی هەرەمەکی لە شێوە کولتورییەکانی کۆمەڵگاکانی هەڵیدەبژێرن. " دەوڵەتی نەتەوەیی لە شێوەیەکی کەلتووری و دەوڵەتێکی نادیارکراو بە کولتور پێک دێت.جیاکردنەوەی ئەو شێوە کەلتورییە لە دەوڵەت، وەک جیاکردنەوەی شێوەی دەنگی وشەیە لە ماناکەی".٥٧٩

عێــراق دەوڵەتــێکە، عەرەب، لە ڕێــگەی دامودەزگاکــانیەوە، کولتــورێکی فەرمــی بۆخــۆی دروســت کــردووە یــاخود ڕاســتتر بڵــێم بۆیــان ســازداوە. کــوردیش کولتــورێکی دەوڵەمەنــدی هەیە .حکــومەتی ناوەنــدی کە بەدەســت نەتەوەی زاڵەوەیە، نەتەوەی کوردی بندەست، لە کاتێکدا خاوەنی کولتوری ڕەسەنی خۆیەتی، کەچی دەوڵەت دێ و بۆنەیەکی نەتەوەیی کوردی، وەک نەورۆز دەگۆڕێ بۆ جەژنی دار و درەخت. تورکیاش بە هەمان شێوە. ڕۆژی لە ســێدارەدانی پێشــەوا و هاوڕێکــانی، کە لە ڕووی بیرەوەریــی نەتەوەیــی و کولتــورییەوە، بــۆ کــورد ڕۆژێکــی خەمناکە، سیمبۆلی خەبات و قورنانییە، ئێران/ ناوەند دێت و ڕێگری لەمە دەکات. هەموو ئامانچیش لەم ڕەفتارەی دەوڵەتی ئێــران، بەتــاڵ کــردنەوەی مانــا و نــاوەڕۆکە نەتەوەیــیەکەی تایبەتمەندێکانی نەتەوەی کوردە.

گــۆرانیبێژێکی کــورد، لە بەیتێکــی فۆلکلــۆردا ئێــژێ: **مــن کرمانشانی فارسی نەزانم، وە زبان کوردی قەزات وە گیانم،** بەرپرسی باڵای دەوڵەتی ئێران ڕاست دەبێتەوە و دەڵێ زمانی کــوردی نییە. یــاخود هــیچ کەس بــۆی نییە، بیر لە خوێنــدن بە زمانی دایک بکاتەوە. عەرەبی سووری پێیان وایە کوردستان لەو بەشــەدا نیــیە و عەرەب لە میهــر و خۆشەویســتی و مرۆڤدۆستییانەوە، باوەشیان بۆ کورد کردۆتەوە، تا لە زوڵمی تورک بیانپارێزن.

ئەمەش بەشــێکە لەو سیاســەتەی کولتــوری مــۆدێرنی ئەو وڵاتــانە، کە گۆڕیویــانە بە کولتــوری نەتەوەیــی. ئەمە پرنســیپی کــاری بەشــی هەرە زۆری کولتــوری داگیــرکەرانە، دەرئەنجامی بەربەرەکانی و شێواندن و دزینی، کولتوری کوردییە. موزیک و

تێکستی کوردی، بە دەنگی گۆرانیبێژە کوردەکان، کراوە بە تورکی و ئیمڕۆ تورک بۆتە خاوەنی ئەو کولتورە. لە ئێستا قورسایی موزیکی ئێرانی ها بە دەست کوردەوە، کەچی لە دنیادا بە هی فارس قەبڵێندراوە. ئاخر ئەوان خاوەن دەوڵەتەکەن و قازانج و بەهاکان دەرژێنە ئەستێلکی ئەوانەوە.

" ئەم دەوڵەتە نەتەوەخوازی تورکیا دروست دەکات، بەرلەوەی دەوڵەتی تورکیا دەوڵەتێک هەیە لەگەڵ کولتورێکی مۆدێرندا، عوسمانی.نەتەوەخوازییەکی تورکیش هەیە بەناوی نەتەوەخوازی تورکی، کە دواتر شێوەیەکی کولتوری دەدات بە کولتورە مۆدێرنەکە و بەمە شێوەی نەتەوەیی دەوڵەتە نەتەوەییەکە ئامادە دەکاتو، بە شیوەگیرکردنی دەوڵەتەکە لەناو ئەم شێوە نەتەوەیەدا.دەوڵەتێکی نەتەوەیی نوێ لەناو جیهاندا دروست دەکات و ناوی دەنێت تورکیا"٥٨١.

نەتەوەخوازی تورکی بۆ ئەوەی شێوەی نەتەوەیی دەوڵەتە نەتەوەییەکە دروست بکات، پێویستی بە کولتوورە مۆدێرنەکە و شێوەیەکی کەلتوورییە. کەلتورە مۆدێرنەکە لە نموونەی ئەوروپاوە وەردەگرێت. شێوە نەتەوەییەکەش لە یەکێ لەو کۆمەڵگانەوە وەربگرێ، کە لە سنووری سیاسی دەوڵەتەکەدا هەن. بەم پرۆسێسە، نەتەوەخوازی تورک دەوڵەتەکەی دەکات بە دەوڵەتێکی نەتەوەیی. بە پێی بنەمای دروست بوونی دەوڵەتی نەتەوەیی، نەتەوەخوازیی تورکی کاتێک زمانی تورکی و شێوازی کولتوری کۆمەڵگای تورکی بۆ دروستکردنی شێوەی نەتەوەیی دەوڵەتی تورکی هەڵبژاردووە، هیچ مەبەستێکی نەبوو و هەڵبژاردنێکی هەڕەمەکییانە بووە. ئەمە واتای ئەوە ناگەیەنێ کە زمان و کولتوری تورکی لە کوردی پێ باشتر بووە. هەر

وەک چۆن لە سەرەتادا بۆ وشەی درەخت(د، ر، ە، خ، ت)، بە ڕیکەوت هەڵبژێردراوە، ئەوە نەتەوەخوازی تورکیش بە ڕێکەوت زمان و کولتوری تورکی هەڵبژاردووە. لێرەدا د. عرفان خەستتر قسەکانی لەسەر کولتور و رۆڵی لە دروستبوونی دەوڵەتی نەتەوەدا دەکات و دەڵێ :

" لە راستیدا ئەوەی دەوڵەت دەکات بە دەوڵەتی نەتەوەیی کولتورە مۆدێرنەکە نییە، چونکە کەلتورە مۆدێرنەکە کەلتورێکی گشتییە و وا ناسراوە کە بەرهەمی عەقڵێکی سەرونەتەوەییە و تایبەت نییە بە کۆمەڵگایەک لە کۆمەڵگاکان".٥٨٢

کەواتە لەو شوێنە کە باسمان لە گرنگی کولتور بۆ پرۆسەی نەتەوەیی بوون کرد، لێرەدا هۆکارە سەرەکییەکە/ یاخود میکانیزمە کاراکە، بریتییە لەوەی ئەو کۆمەڵگایانە لە ڕێگەی زمان و شێوازە کەلتورریيەکەی خۆیانەوە، کولتورە مۆدێرنەکە دەگۆڕن، یاخود زاڵ دەبن بەسەریدا، بۆ کولتورێکی نەتەوەیی. کتومت لەم هەنگاو و پرۆسەیەدا، کۆمەڵگا ئەو کولتورە مۆدێرنە، دەکاتە موڵکی خۆی و شەقڵ و سیمای نەتەوەیی خۆی پێ دەبەخشێ و مۆری ....Mady in، ی لێ دەدات. ئەمەش دەمانبات بەرەو پێناسە و ڕۆڵی نەتەوەخوازی و کاریگەریێتی لەسەر ڕووبەری ئاماژە پێدراو.

"هەر کۆمەڵگایەک بە زمان و شێوازە کەلتوریەکەی خۆی، کەلتورە مۆدێرنەکەی وەک کەلتورێکی نەتەوەیی دیاری کرد، ئەوە کەلتورە مۆدێرنەکە دەکات بە موڵکێکی تایبەت بەخۆی، ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ ئەوەی کە نەتەوەخوازی دەوڵەتێکی نادیاریکراوی پێ دەکات بە دەوڵەت ـ نەتەوە کەلتورە مۆدێرنەکە نییە، بەڵکوو ئەو شێوە کەلتوورییەیە کە نەتەوەخوازی لە زمان

و شـــێوازی کەلتـــوریی کۆمەڵگـــایەک لە کۆمەڵگاکـــان وەریدەگرێت".(٥٨٣).

ئەم بۆچـــوونە یەکەوڕاســـت دەوڵەتە داگیرکەرەکـــانی کوردســـتانمان دێنێـتە یـاد، کە چـۆن توانیویـانە ناسـنامەی دەوڵەتانی تورکیا و ئێران و عێراق و سووریا لە ڕێگەی زمان و کولتـووڕەکەی خۆیـانەوە وەک دەسـەڵاتێکی بـاڵای داگیـرکەر بسـەپێنن بەسـەر کـورد و گەلانـی دیـکەدا. بە نمـوونە هەمـوو جیهـان ئەو دەوڵەتـانە بەهـی تـورک و فـارس و عەرەب لەقەڵەم دەدات، جا با کورد هەر هاوار و ناڵەشی بێت، کەس گوێی پێ نـادات، چـونکە گەمەکەی دۆڕانـدووە و کەوتـۆتە پەراوێـزی لەبیرچوونەوە و لەناوچوونەوە.

" نەتەوەخوازی بیروباوەڕێکە، ئەم بیروباوەڕە دەیەوێت ئەو باوەڕە لای کۆمەڵگا جیاوازەکانی ناو دەوڵەتێکی دیارینەکراو بە نەتەوەیەک دروست بکات کە نەتەوەخوازی بە وەرگرتنی زمان و شـێوەزاری کولتـوریی کـۆمەڵگەیەکی میلـلی ئەو کولتـورە نەتەوەییەی ناکات بە موڵکی ئەو کۆمەڵگا میللییە، نەتەوەخوازی بەوەی کە ئەو زمان و شێوازە وەک خۆی ناکات بە شێوەی کولتـورە مـۆدێرنەکە و وەک کەرەسـتەیەک بـۆ دروسـتکردنی شـــێوە کولتـــوورییەکە بەکـــاری دەهێنـــێ، لە پرۆســـەی دروستکردنەکەدا ئەو شێوە کولتوورییە لە رۆحی ئەو کۆمەڵگا میللییە بە تاڵ دەکاتەوە و کولتورێکی نەتەوەیی لێ دروست دەکات کە موڵکی هیچ کۆمەڵگایەکی ئەتنیکی و میللی ناو سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتە نییە و مووڵکی هەموو کۆمەڵگا میللییەکانە و کۆمەڵگـا میللییەکـان بەمە دەبـن بە خـاوەنی یەک کولتـوری نەتەوەیی هاوبەش".٥٨٣.

جا بۆ ئەوەی وێنەی ڕوون و بێ گرێوگۆڵی ئەم باسە بێتە بەرچاوی خوێنەر، تابتوانێ تێگەیشتنی لەم چڕی و خەستی باسەی کولتور و کولتوری مۆدێرن و نەتەوەییدا قوڵتر بێتەوە، بە کورتی نووسەر دەڵێ :

"نەتەوەخوازی تورک لە دەوڵەتی عوسمانیدا، داوای ئەوەی دەکرد، دەوڵەت لە چنگی بنەماڵەی عوسمانی دەربهێنێ و بیکات بە موڵکی هەموو پێکهاتەکانی دەوڵەتەکە، لەلای کورد و لاس و چەرکەس و ئەرمەنی... هتد، ئەم بانگاشەیە وای کرد، هەموو ئەو نەتەوانەی سەرێ، پشتگیری لە دروشمەکانی نەتەوەخوازی تورک بکەن. تاوەکو دەوڵەتی عوسمانی بە کولتوری نەتەوەیی بگات، دەوڵەتی نەتەوەیی، ڕازی بن بەوەی کە شێوە کولتورییەکەی ئەو نەتەوەیەش لە زمان و شێوازی کولتوری کۆمەڵگا ئەتنیکییەکەی تورکی وەربگرێ.

ئاخر ئەوەی دەبێ ئاماژەی پێ بدەین، تەنیا نەتەوەخوازی تورک هەڵساوە بەم چالاکییەکە، بۆیە مافی بە خۆی داوە، زمان و شێوازە کولتورییەکەی خۆی بەسەر ئەوانی دیکەدا زاڵ بکات. ئەوانی دیکە دەستبەرداری ئەم ماف و حەزە بوون و پاسیڤ بوون و نەیانتوانی یان نەیان ویست هیچ بۆ خۆیان دەستەبەر بکەن. هۆکاری ڕازیبوونی ئەوانی دیکە، بەم هەنگاوە و پلانەی تورک، لە سۆنگەی ئەوە بوو، باوەڕیان وابوو، دیاریکردنی دەوڵەتەکە، واتە کێشانی هێڵە گشتییەکانی سیستەم و دامەزراندنی جومگە گرنگەکانی دامەزراوەی دەوڵەتی، بەو شێوە زمانە کولتورە تورکییە، دەوڵەتەکە ناکاتە، موڵکی کۆمەڵگا ئەتنیکە تورکییەکە. چونکە تورکیش خاوەنی زمان و شێوازە

کولتوورییەکەن، کە کولتوورە مۆدێرنەکەی کرد بە کولتووری نەتەوەیی.

دەبێت ئەوانیش، واتە تورک وەک هەر کۆمەڵگایەکی جیاوازی ناو سنووری دەوڵەتەکە، کولتورە مۆدێرنەکە وەرگرن و واز لە کولتورە ئەتنیکییەکەی خۆیان بهێنن. بە دەربڕینێکی تر، واتە شوێن و پێگەی دەوڵەت لەگەڵ کۆمەڵگاکانی دیکەدا دابەش بکەن و هەریەک لەو نەتەوانە ببنە خاوەنی حکومەتی خۆیان لەناو دەوڵەتە تازە دروست بووە، مۆدێرنەکەدا. وەک دەزانین تورک نەک ئەمەی نەکرد، سەرەتا بە هاوکاریی و پشتیوانی کورد، یۆنانییەکانی دەرپەڕاند و دواتر خۆی تەرخانی سەرکوتکردنی نەتەوەکانی ناو سنووری دەوڵەتەکەی کرد و بە کوشتن و ڕاوەدوونان و زیندانی و کاولکردنیش وازی نەهێناو، بە یاسای قەرەقووشی، ناوی کوردی قەدەغە کرد و نکۆڵی لە بوونی کرد و هەوڵی دا، دروشمی یەک نەتەوە، یەک زمان و یەک دەوڵەت، بەکردەوە بەرجەستە بکات. بەڵام سەرباری ئەو هەموو زوڵم و ستەمەی تورک، ئەوە سەدەی بیست و یەکە و هەم کورد ماوە و هەمیش دەستبەرداری ویست و داوای ئازادی و سەربەخۆیی نەبووە و تورکیاش سەرباری زەبروزەنگ و پەلامارە سەربازیی و پلانە سیاسی و گەمارۆدانە ئابووریی و سیاسەتە ڕۆشنبیرییەکەی هێشتا، خەونەکانی بۆ نەهاتۆتە دی و ئارام و ئۆقرەی لێ هەڵگیراوە. د. عرفان، لەسەر ئەم تێزەش بەدرێژیی دەڕوات و بە لقوپۆپەکانیدا شۆڕ دەبێتەوە و پێی وایە :

" ئەوەی خەڵکی ناو سنوری سیاسی دەوڵەتێکی مۆدێرن دەکاتە ئەندامی ناو کۆمەڵگا مۆدێرنە نەتەوەییەکەی ناو دەوڵەت،

شێوە کەلتورییەکەی، کەلتورە مۆدێرنەکە نییە، بەڵکو خودی کەلتورە مۆدێرنەکە خۆیەتی".٥٨٤.

نووسەر لێرەدا هەروەها ئاماژە بە دوو توخم دەکات: یەکەم: شێوەی ئەو کولتورەیە و موڵکی یەکێکە لە کۆمەڵگاکان و دووەم: کەلتورە مۆدێرنەکەیە، کە موڵکی کەسیان نییە، بریتین لە گەوهەری ئەو کولتورە نەتەوەییە کە نەتەوەخوازی لە کۆمەڵگایەک لە کۆمەڵگاکانی ناو سنووری سیاسی و کولتوری مۆدێرنە جیهانیەکە دروستی دەکات و دەوڵەتەکەی پێ دەکات، بە دەوڵەتێکی نەتەوەیی.

"ئەوەی مۆدێرنیزم و نەتەوەخوازی لەناو کۆمەڵگاکاندا وەک باوەڕێک دروستیان کردووە لەگەڵ ئەوەی کە لەواقعی ئەم کۆمەڵگایانەدا هەیە جیاوازە، واقعی کۆمەڵگاکانی ناو دەوڵەتی نەتەوە ئەوە نیشان دەدات کە نەتەوەخوازی بە دروستکردنی دەوڵەتە نەتەوەییەکە هەر کەلتورە مۆدێرنەکەی نەکردووە بە موڵکی ئەو کۆمەڵگا ئەتنیکییەی کە خاوەنی شێوەی ئەو کولتورەیە دەوڵەتەکەی پێکراوە بە دەوڵەتی نەتەوەیی، بەڵکوو دەوڵەتەکەشی کردووە بە دەوڵەتی ئەو کۆمەڵگایە".٥٨٥

ڕاستییەکان ئەوەندە بەرچاون، ئەوە دەبینین ئەو کۆمەڵگایەی توانی لە ڕێگەی زمان و شێوە کولتورەکەیەوە، بەسەر کەلتورە نەتەوەییەکەی دەوڵەتی نەتەوەیی دا زاڵ بێت، سیاسەتی نەخشکرد، ئەوە ئەو دەوڵەتە دەبێتە هی ئەو گروپە یان ئەتنیکەیە و ئەو لایەنە دەبێتە خاوەنی و ڕۆڵی لە چارەنووسی ئەوانی دیکەدا دەگێڕێ.

بەڵام مۆدێرنیزم و نەتەوەخوازی دەیانەوێ پێمان بڵێن، کە هەم دەوڵەت و هەم نەتەوەی دروست بوو، موڵکی هەموو

لایەنەکانی ناو سنوری سیاسی دەوڵەتەکەیە. واتە دەوڵەت و نەتەوەکە لە کۆی پارچەکانی هەموو لایەنەکان دروست بووە و سەرجەمیان یەکسانن تێیدا و بەشداری و توانا و دەرفەتی وەک یەکیان بۆ ژیان بە ڕوودا کراوەتەوە. بەڵام گەر بێت و لە نەخشەی جیهان بڕوانین و سەرنجێ وڵاتگەلێکی وەک بەریتانیای مەزن و ئیسپانیا و تورکیا و ئێران و عێراق و سووریا... هتد بدەین، هەر زوو بە زوو دەکەوین بەسەر ئەو ڕاستییەدا، ئەو دەوڵەتانە کەموزۆر، مۆری ئینگلیز و ئیسپانی و تورک و فارس و عەرەبییان پێوەیە و هی ئەوانە. وەک دەزانین، سکۆتی و وێلزی و کاتالانی و باسکی و کورد و بەلوج و ئارەزی لە پلەی دوو و هەرە دامێنی دەوڵەتەکەدا جێییان بەرکەوتووە/نەکەوتووە. خۆ گەر وانییە، ئەوا بۆچی ئەم نەتەوانە هەوڵ و خەباتیان بۆ بوونی نەتەوەیی خۆیان دەکرد؟. تەماشای نموونەی بارودۆخی کورد بکەین، وا لە پەراوێزیشدا، نابینرێتەوە. بەم پێیە زمان و کولتوری ئەوانەی خاوەن دەوڵەتەکە نین، سست و لاواز و کەم بڕشتە، لەچاو ئەوانەی خاوەنی دەوڵەتەکەن، کە دەوڵەتێک بە هەموو ئیمکانیتییەوە خراوەتە خزمەتیانەوە. لە قوتابخانەی سەرەتاییەوە تا زانکۆ و سەدان پەیمانگا و دەزگای تر، لە ڕادیۆ و ڕۆژنامە و تیڤییەوە، تاوەکو چەندان دەستاوێژ و میکانیزمی تر...تاد. نووسەر لە لاپەڕەکانی دوایی ئەم باسەدا، نموونەیەکی بەهێز لەسەر پەردە لادان لەسەر ئەم بۆچوون و ڕاستییەدا دەخاتە بەرچاو و دەنووسێ:

" بۆ نموونە کەسێک دەیەوێ لە ژێر پەیکەری سوکرات دروست بکات، دەبێت شێوەکەی سوکرات لە سوکرات وەرگرێت

و مـــادەکەش لەو زێـــڕە وەرگرێـــت کە خـــاوەنی شـــێوەیەکی دیاریکراو نییە و شێوەکەی سوکرات بدات بە زێڕە بێ شێوەکە و بەمە زێڕەکە لە زێڕێکی شێوە نادیارەوە بکات بە زێڕێکی شێوە دیار.ئەو پەیکەرسازەی بەم کارە شێوەکەی نەکردووە بە موڵکی زێڕەکە، بەڵکو زێڕەکەی کردووە بە موڵکی شێوەکە. ئەو دروســـــــــتکراوە نـــــــــوێیەی کە ئەو پەیکەرســـــــــازە دروســـتیکردووە.زێڕێکی پەیکەریـــن نیـــیە و پەیکەرێکـــی زێڕینە.زێڕەکە بەوەی چووەتە پێکهاتەی پەیکەری سوکراتەوە، شوناسی خۆی بزر کردووە. بەڵام شێوەکەی سوکرات بەوەی کە چـووەتە نـاو ئەو پەیـکەرەوە شوناسـەکەی خـۆی و هەر خـۆیەتییەکەی پاراسـتووە و نەبـووە بە شـێوەیەکی تـر یـان کەسێکی تر، بەڵام زێڕەکە بەوەی چـووەتە نـاو پێکهـاتەی ئەو دروستکراوەوە لەوە کەوتووە پێی بووترێت زێڕ، زێڕەکە لەناو پەیکەرەکەدا تەنها خاسیەتێکە لە خاسییەتەکانی پەیکەرەکە و بوون و شوناسی خۆی لەدەستداوە و ئەوەی کە هەیە و لەو دروستکردنە کەوتووە پەیکەرە نەک زێڕ".٥٨٨ ـ٥٨٩

ئایا بەم شێوەیە د.عرفان دەچێتە بنج و بناوانی مەسـەلەکە و بە دێڕێکی تژی لە مانا، هەمـوو ئەو بۆچوونە ڕواڵەتـی و سـاکار و بـێ بنچینـــانە دەداتە دواوە، کە پێیـــان وایە، مـــۆدێرنزم، دوا وێستگە و تاکە ڕوانگەی تەماشاکردنی جیهانە و دەڵێ:

" وێناکردنی کەلتوری مۆدێرن بە کولتورێکی تەواو، جگە لە وەهمێک هیچی تر نییە".٥٩٠.

کولتوری مـۆدێرنە دەبوایە شـێوازێکی سـەربەخۆی هەبوایە، نەک لە ئەتنیکەکـانەوە، زمـان و کولتـور وەربگیرێـت. هەڵـبەت مۆدێرنە سـوورە لەسـەر ئەوەی، ئەو شـتەی خـۆی دایهێنـاوە و

هێناویەتە کایەوە لە زمان و کەلتور، دیاردە و شتێکی نوێی هاوچەرخە و پێشوەخت نەبووە. بەڵام ئەم بانگاشەیە بەتاڵە، چونکە هەردوو کەرەسەی زمان و کولتورەکەی، مۆدێرنە لە بنچینەدا، لە زمان و کولتوری ئەتنیکەوە وەرگیراوە، بە پرۆسێسی جیاوازدا براوە، تا کراوەتە ئەو قالبەی خاوەن مۆدێرنیزم مەرامی بووە و مەرامێتی.

"بە پێی ئەم بیروباوەڕە راستە کۆمپیوتەر لەو مادە سروشتیانە دروست دەکرێت کە پێشتریش لەناو سروشتدا هەبوون، بەڵام ئەو مادانە جارێکی تر دەبێت بە دروستکردندا ببرێن، تا ببن بەو مادە شیاوانەی کە کۆمپیوتەرەکەی لێ دروست دەکرێت. بۆیە ئەو مادە شیاوانەی کە کۆمپیوتەرەکەیان لێ دروست دەکرێت کە لەناو ئەو مادە دروستکراوانەدا شێوە دەگرێت، پێشتر بوونی نەبووە بەرهەمی مۆدێرنە".٥٩٢

هەرچۆنێک بێت، گومانم نەماوە لەوەی ڕاستی و دروستی مەسەلەکان، لە خوێنەر شاراوە نییە، و باش لەو ئامانجە سیاسییە، حاڵی دەبێت، کە لە پشت مۆدێرنزمەوەیە. بانگاشەی مۆدێرنیزم کە هەموو دیاردە نوێیەکانی سەر گۆی زەوی، دەگێڕنەوە بۆ ئەو چرکەساتەی، مۆدێرنە تێیدا هاتۆتە کایەوە و مۆدێرنیزم بە دایکی هەموو شت و داهێنانەکان و تەنانەت مرۆڤەکانیش دادەنێت. بەڵێ دەوڵەتە زلهێزەکانی جیهان، کە لە ڕێگای نەتەوەخوازییەوە، دەوڵەتیان بۆ خۆیان دروست کردووە، گەشە بە زمان و کولتوری خۆیان دەدەن، چ هەڕەشەیەکی توانەوەیان لەسەر نییە و لەژێر سێبەری مۆدێرنەدا بە ئارامی دەژین، هەر دەبێت داکۆکی لەم دیاردەیە بکەن. چونکە هەر لادان و دوورکەوتنەوە و پەراوێزخستنێکی ئەم پرنسیپە،

هەوالنامەی کتێب

بەزیـــانی کوشـــندەی خۆیـــان تەواو دەبێـــت، تـــا ڕادەی هەڵوەشـــانەوەی ئەوەی پێکیـــان هێنـــاوە و کـــورد وتەنـــی "ریسەکەیان لێ دەبێتەوە بە خوری".

" لەراستیدا مۆدێرنیزم جگە لە باوەڕێکی هەڵە بەو دنیایەی کە مرۆڤی ئێستا تیایدا دەژی هیچیان لەبارەی ئەو دنیا نوێیەوە پێی ناڵێت.مۆدێرنیزم دەیەوێت کوێرانە بڕوا بەوە بهێنین کە هەرچی لەناو ئەم دنیایەدا هەیە تەنانەت بە مرۆڤەکانیشەوە بوونەوەری نوێن و خوایەکی تر دروستی کردوون کە ئەو خوایە نییە بوونەوەرەکانی دنیای بەر لە مۆدێرنەی دروست کردوون".٥٩٣

ئەو چرکەساتەی مۆدێرنە دەکرێتە، کڵاورۆژنە و تەماشای دنیای لێوە دەکرێ و دەکرێتە خاوەن و دروستکەری هەموو دیاردەکان، ئەوە هەڵەکە لێرەوە دەست پێدەکات. جا بنۆرە ئینگلیـــز بە نمـــوونە هەر ســـوود لە ســـەروەت و ســـامانی ســـکۆتلەندی و ســـامانی مرۆیـــی نـــاگرێ، بەڵکـــو زمـــان و کولتورەکەشیان، وەک مـــاددە/ هیـــولایەکی هەمیشـــە ئامـــادە بەدەست، بە سانایی خستۆتە خزمەتی خۆیەوە.

کێشـەی کـوردیش لەگەڵ چـوار نەتەوەخـوازییە زاڵەکەدا، کە زمـان و شـێوازی کولتـورەکەی خۆیـان بەخشـیوە بە کولتـورە مـۆدێرنەکە و هاوکـات ئەم کولتورەیـان کـردووە بە مـوڵکی کۆمەڵگا ئینیکییەکەی خۆیان، ئەوەیە رازی بن بەوەی کوردیش لەناو ئەو دەوڵەتەدا زمان و شێوازی کەلتوری خۆی بدات بە کەلتورە مۆدێرنەکە و وەک کۆمەڵگا زاڵەکانی ناو ئەو دەوڵەتانە کەلتوورە مـۆدێرنەکە بکات بە مـوڵکی خـۆی و نەتەوەخـوازی

زمان و کەلتورەکەی نەگۆڕێت بۆ کەرەستەیەکی خاوی زمان و کەلتوری دروستکراوی ئەو کۆمەڵگا زاڵانە. وەک کورد دەبێ وەک تورک و عەرەب و فارس بیر بکاتەوە، هەڵسوکەوت بکات و ناسنامەکەی هاوجووت بکاتەوە. نەتەوەخوازی دەرکەوتە و دیئاردەیەکی سیاسی دنیای مۆدێرنەیە، بەدەست خاوەن دەسەڵاتە بەهێزەکانەوەیە، بۆ هێنانەدی ئامانجی سیاسی و ئابووریی و کولتووریی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی...تاد.

" مۆدێرنیزم چۆن لەدروستکردنی شێوەی کەلتورەکەی خۆیدا شکستی هێناو، لە دروستکردنی بوونی نەتەوەیی کوردیشدا شکستی هێناوە و نەیتوانی کورد وەک میللەتانی تر بە پرۆسەی دروستکردندا بەرێت و بیکات بە بوونەوەرێک لە بوونەوەرەکانی دنیا دروستکراوەکەی خۆی.بەڵام لەبەرامبەر ئەمەشدا کورد بەرگری لەوە کردووە کە لە پرۆسەی دروستکردنی بوونەوەرەکانی ئەودا بگۆڕێت بۆ مادەیەکی خاو و ببێت بە خۆراکی ئەو چوار بوونەوەرەی کە مۆدێرنیزم لەناو ئەو چوار دەوڵەتەدا وەک چوار نەتەوەی دروستکراوی دەستی خۆی دروستیکردن. کێشەی ڕاستەقینەی کورد لەگەڵ ئەو چوار بوونەوەرە دروستکراوەدا نییە، بەڵکو لەگەڵ ئەو بنەمایەدایە کە مۆدێرنیزم و نەتەوەخوازی نەتەوەکانی خۆیان پێ دروستکردووە.واتە کێشەکە لە بنچینەدا کێشەی کوردە لەگەڵ خواوەند و دروستکەری ئەو دنیا نوێیەدا کە ناونراوە دنیای مۆدێرن".(٥٩٥)

کاتێ مۆدێرنیزم دەبێتە کڵاوڕۆژنەی ئەو نووسەرە کورد و بێگانانەی سەرقاڵی دۆزی کوردن، ئیدی بێ بنچینانە و شەلم

کوێرم، دەست ناپارێزن لە هۆنینەوەی تۆمەت و زەقکردنەوەی ئاوەڵناو و سیفەتی پاشڤەڕۆیی لەسەر کورد، هۆکارەکەی ئەوەیە کورد بەو ستاتووەی بەدرێژایی بوونی خۆی و بەتایبەت لەسەردەمی سەرهەڵدانی مۆدێرنیزمەوە و زۆر بەتایبەت لە میانەی قوتکردنەوەی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی تورکیا و ئێران و عێراق و سووریای مۆدێرنەوە، بۆتە بەربەست و هەبوویەکی ناوازە و هەڵاوردە، لەو یاسا و ڕێسایەی ئەوانە بەهەموو هێزی خۆیانەوە، بانگاشەی بۆ دەکەن و لە هەوڵی ئەوەدان بەهەر نرخێک بێت، سەرکەوتنی بۆچوونەکانیان بە سەلماندن بگەیێنن. بەڵام وەک دەبینین و دەزانین، کورد لە هەموو ڕەهەندەکانی بوون و بەرگری و مانا و پێناسەی خۆیدا، تێکڕای تیۆرییەکەی مۆدێرنی بەدرۆ خستۆتەوە. ئا ئەمەیە بۆتە هۆکاری ئەو نەفرەتە قورسەکەی مۆدێرنیزم لە دۆزی کورد.

"کێشەی کورد و بزووتنەوە کوردییەکان لەگەڵ مۆدێرنیزم و نەتەوەخوازیدا کێشەیەکی ئایدۆلۆجییە و کێشەیەکی پراکتیکی نییە. واتە کێشەکە ئەوە نییە کە بۆچی مۆدێرنە لە دروستکردنی بوونی نەتەوەیی کورد دا شکستی هێناوە و نەیتوانیوە وەک تورک و فارس و عەرەب بیکات بە بوونەوەرێکی دروستکراوی ناو جیهانەکەی خۆی، بەڵکو کێشەکەی لەوەدایە کە وێناکردنی بۆ بوونی خۆی لەناو جیهانە مۆدێرنەکەدا وێناکردنیەتی بۆ بوونەوەرێک کە هەیە و دەیەوێت لەناو ئەو دنیا مۆدێرنەشدا پەرە بە بوونی خۆی بدات بەبێ ئەوەی هیچ بوونەوەرێکی تر بە هۆی بوونی ئەوەوە بگۆڕێت بۆ مادەیەکی خاو و بوونی خۆی وەک بوونەوەر لەدەست بدات. بەمانایەکی تر کورد خۆی لەناو جیهانە مۆدێرنەکەدا دەبینیتەوە وەک بوونەوەرێک کە دەبێت و

پەرەدەسێنێ، نەک وەک بوونەوەرێک کە دروست دەکرێت و پەرەی پێ دەدرێت".٥٩٥ ـ ٥٩٦

ئەی ئەوە نییە لە عێراق و تورکیا بەناوی (انفال و فتح)ەوە دەکوژرێین و نابێ بیر لە خوێندن و فێربوون و پەروەردە بە زمانی دایک بکەینەوە. ئاخر کورد چۆن، بڕوا بەو بانگاشەی مۆدێرنە بکات!، کەوا تورک و فارس و عەرەب، وەک بوونەوەرێکی نوێ نیشان بدات و گوایە لەسەر دەستی مۆدێرنەدا دروستکراون بە کولتوری مۆدێرنە بەخێوکراون و چەکدار بوون. نەخێر ئەمانە هەمان ئەو بوونەوەرانەی پێشترن، لە رۆژگاری تەتەر و مەغۆلی جەنگیزخان و هۆلاکۆ و کۆرش و قاجار و پەهلەوی و حەجاجی سەقەفی و خالیدی کوردی وەلیدەوە و لە سەردەمانی خەلافەتەوە هەڵگری هەمان عەقڵێت و کولتوور و کاراکتەرن. کورد چۆن باوەڕ بەوە بهێنێ دەوڵەتی تورکیا و ئێران و عێراق و سوریا، ئەو بەهەشتە بەرین و فراوانەیە، کە لە سایەیدا بەختەوەر و ئاسوودە ژیان بگوزەرێنێ؟!داخۆ چۆن لە هەواری ئەواندا، هەست بە حەسانەوە و دەرەتانی ژیانی کورد باشتر دەبێت. بەم دروشم و بانگاشانەوە هەزاران رۆڵەی کورد بە کوشت دراون و کوردستان کاول بووە، کەچی تیرێژێکی دیموکراسی هەڵنەهات. د.عرفانیش دەنووسێ، کێشەی کورد لە بنچینەدا لەگەڵ ئەو نەتەوەخوازییە نییە، کە بەردەوام بە عەسای مۆدێرنیزم و نەتەوەخوازی، کورد سەرکوت دەکەن، بەڵکو لەگەڵ خودی مۆدێرنیزم و نەتەوەخوازیدایە.

"بۆیە هەڵەیە گەر پێمان وابێت ئەو چوار دەوڵەتە لە رووی سیستەمی سیاسییەوە گەر وەک دەوڵەتە ئەوروپاییەکانیان لێبێت ئیتر کێشەی کورد چارەسەر دەبێت".٥٩٦

خەونێکی زۆر هەیە، پێی وایە گەر بێت و دەوڵەتە داگیرکەرەکان، دیموکراتیزە بکرێن و وەک ئەوروپا، سویسرا و بەلژیکایان لێ بکرێت، ئەوا بارودۆخی کورد باشتر دەبێت. ئاخر نازانن لە ئەوروپاش لەم رۆژگارەدا، هێشتا وڵاتی داگیرکەر بە مانای نەتەوەی زاڵ و سەردەستە و نەتەوەی بندەست و چەوساوە بەرچاو دەکەون، تەماشای رووسیا بکە، چی بە کریم و ئۆکرانییەکان دەکات. ئەوە ئینگلیزە، ئیرلەندی و ویلزی و سکۆتی خستۆتە خوار خۆیەوە. ئیسپانی کاتالانی و باسکی گالیزی، کردووە بە ژێر گالیسکەکەی خۆیەوە. هەموو ئەمانە بەڵگەی ئەوەن کە هێشتا لەم کیشورە هەرە پێشکەوتووەی جیهانیش دا، کێشە نەتەوەییەکان بە تەواوی چارەسەر نەکراون، ئەم هەسارەیەش ئەو بەهەشتە نییە، کە مۆدێرنیزم بەردەوام بانگاشەی بۆ دەکات و بێ وچان خەریکە مکیاجی ڕووخساری دەکات و دەیەوێ بیکاتە نموونەی هەرە باڵا. هەڵبەتە نابێت ئەوە لەبەرچاو نەگرین، وڵاتانی ئەوروپا بە هەموو کەماسی و کێشەکانیانەوە هێشتا پێشڕەوی سەرگۆی زەوین.

"لە راستیدا گەر کورد لەناو جەرگەی ئەوروپاش بوایە هەر هەمان چارەنووسی ئێستای دەبوو و کێشەکەی هەروەک خۆی دەمایەوە. دەبێت کێشەی کورد لەوێوە سەیر بکرێت کە کێشەیە لەگەڵ ئەو خودایەدا کە بوونەوەرەکانی ئەم جیهانەی دروست کردووە.(...) کێشەی ئەم خودایە لەگەڵ کورددا ئەوەیەو کە نە دەتوانێت دروستی بکات و نە دەتوانێت بیکاتەوە بە خۆڵ.ئەوەی

ئەم خودایە دەتوانێت لە بەرامبەر کورد دا بیکات، تەنها ئەوەیە کە لە بەهەشتەکەی خۆی وەک شەیتان مەحرومی بکات و بە یەکجاری نەفرینی لێ بکات".٥٩٦-٥٩٧

د. عرفان باس لە تاکە ڕێگەیەک دەکات لە نێوان کورد و خواوەندی مۆدێرنیزمەدا بۆ چارەسەری کێشەی کورد، ئەویش مۆدێرنیزم لەگەڵ کورد دا بکەوێتە **ناو پەیمانێکەوە**، وەک ئەوەی کە شەیتان، دوای دەرکردنی لە بەهەشت لەگەڵ خودا بەستی. ئاخر داوا و داخوازی سەرەتا و کۆتایی کورد، لەوانی دیکە، **پەیڕەوکردنی دیموکراسی** و هەریەک لە کورد و ئەوانی دیکە سەربەخۆ بژین و بە یەکسانی خاوەنی قەوارە و دەسەڵاتی خۆیان بن، و دەیەوێ وەک شەیتان لەگەڵ **جێنشینە دروستکراوەکانی ئەودا** دیالۆگ بکات، تا بوونی خۆی و ڕەوایی دۆزەکەی بسلەمێنێ و ئەوان دەستهەڵگرتن لە کوشتن و بڕینی کورد و لە کورد بگەڕێن لەم جیهانەی دەستکردی خواوەندە، بە ئازادی وەک هەموو بوونەوەرەکانی دیکە، سەرفرازانە مومارەسەی بوون و ژیانی خۆی بکات.هەر وەک ئەوەی خودا کردی لەگەڵ شەیتان دا.

"کورد وەک شەیتانی ناو بەهەشتە دروستکراوەکەی مۆدێرنیزم تەنها یەک داوای لەم خواوەندە و دەست و پێوەندەکانی هەیە، ئەویش ئەوەیە لە بەرامبەریدا پەیڕەوی هەمان ئەو دیموکراسیەت و ئازادییە بکەن کە خوا لە نێوان خۆی و شەیتاندا پەیڕەوی دەکات و رازی دەبێت بەوەی تا رۆژی رەستاخیز ئازاد بێت لەوەی کە خۆی دەیەوێت بیکات گەرچی ئەوەی کە دەیکات گومڕاکردنی ئەو دروستکراوە

نوێیانەش بێت کە خوا بۆ جێنشینکردنی خۆی لەسەر زەوی دروستی کردوون".٥٩٧

هیچ گومانی تێدا نییە، قەبارەی زوڵمەکەی مۆدێرنخوازەکان لەسەر کورد، هێندە کوشندەیە، نووسەر بە بەخشندەیی و شەیتانی نەفرەت لێبووی دەچوێنێ. کورد ئامادەیە، خۆی بە شەیتان بداتە قەڵەم، داواکارە لە دەسەڵاتە داگیرکەرەکان، کە خۆیان بە نوێنەری خواوەندی سەرزەوی دادەنێن، بەو هەموو دەسەڵاتەی هەیانە، دەست لە چەوساندنەوەی کورد هەڵگرن و لێگەڕێن کوردیش رۆڵی خۆی سەربەخۆ بگێڕێ و لەسەر خاکی خۆی، هەناسە بدات و سەرقاڵی گوزەراندنی ژیانی خۆی بێت. خوا چەند بە بەزەیی و بەخشندە و میهرەبانە، تەنانەت بە بوونەوەرێکی وەک شەیتانی لادەر و نەفرەت لێبوو، با ئەم دەسەڵاتە داگیرکەر و دوژمنانەی کوردیش، پەڕۆیەک لەم نموونەیە دادڕن و، دەرەتانی هەناسەدانێک بە شێوەیەکی دیموکراسی یاخود بەهەر شێوازێکی تر ساز بدەن و گفتوگۆی ئاشتیانە، مرۆڤانە، برایانە، لەگەڵ کورد دا ساز بدەن، چیدی ئاگر و ئاسن نەبارێنن بەسەریدا و نکۆڵی بوونی نەکەن.

ئەم چوار دەسەڵاتە داگیرکەر و دوژمنکارە. دەستبەرداری سیاسەتی کوشتن و بڕین و لەسێدارەدان و سوتماککردنی کورد و کوردستان بن. ئاخر نەهامەتییەکە لەوەدایە دەیان نووسەر و لێکۆڵەرمان هەیە، جگە لە مۆدێرنیزمە و بنەماکانی، چاویان هیچ شتێکی تر نابینێ و ئەقڵیان دەرک بە هیچی تر ناکات و دەست هەڵناگرن لە لاسایی کردنەوە و جووینەوەی ناشییانە و نەزانانەی چەمک و زاراوەکانی ئەوروپا و جیهان. کورد خۆی

دەتوانێ سەربەخۆیانە، بای باڵی خۆی لە ئاسمانی بەرینیدا بدات و کوردیش وەک ئەوانی دیکە، توانای فڕینی هەیە و حەز دەکات بە ناسنامە و تایبەتمەندییەکانی خۆیەوە، ئامادەگی لە هەموو کار و پێشکەوتنەکاندا هەبێت.

بوونی نەتەوەیی کورد لە نێوان تیۆری عەقڵی و تیۆری دروستەییدا

"تیوری دروستەیی لەسەر بنەمایەک دامەزراوە کە بنەمای دروستکردنە، بەپێی ئەم تیۆرە هەر شتێک لەسەردەمە مۆدێرنەکەدا لەلایەن ویستی خواوەندانەی مرۆڤەوە دروست نەکرا بێت، ناتوانین وەک بوونەوەرێک باس لە بوونی بکەین.(...) هەر لەم روانگەیەوە زمان و کولتور و نەتەوە بەوە بوون پەیدا دەکەن کە ئەو ویستە خواوەندانەی مرۆڤ لە زمانە سروشتییەکان و ئەتنیکە سروشتییەکانەوە دروستی کردبن".٥٩٨

ئێمە لە باسەکانی پێشوودا، جەختمان لەسەر تیۆرییە دروستەییەکە کردەوە، کە پێی وایە لەسەردەمی مۆدێرنەتدا، بە پێی یاسا و ریسای ئەم دیاردەیە، هەر شتێ دەستکردی مرۆڤی سەردەم نەبێت، وا بوونی نییە. ئەم نکۆڵی ڕاستی و واقعییە، لە ڕاستیدا پێشێلکردن و سەربڕینی هەقیقەتێکە، کە سروست و مێژووی بوونی دیاردەکانە. هەروەها خواوەندی مۆدێرنە پێی وایە، هەر شتێ تا ئێستا دروست نەکرابێ، وا هەر وەک کەرەسە و ماددەیەکی دروستکردن وایە. پاش ئەوەی ئەم کەرەسانە، بە پرۆسەی دروستکردندا تێدەپەڕن، ئەوسا دەبنە بوونەوەر و ناسنامە وەردەگرن. دیاردە سروشتییەکانی وەک بوونی زمان و

کولتــور و نەتەوە، بەر لە هەر شــتێکی دیــکە، دەبــنە قوربــانی دەســتی ئەم تیــۆرییە دروســتەییە. چــونکە ئەمــانە ڕســکاوێکی سروشــتین و لە ئاکــامی پــێکەڵ پێــک بــوونی هەزاران ســاڵی گۆڕانکاری هاتوونەتە بوونەوە. گەر زمانێکیش بە ستانداردکراو نەکرابێت، وا زمانی وەک زمانێکی ڕاستەقینە تەماشا ناکرێ، و بە کەرەســەی خــاوی دروســتکردنی زمــان دادەنرێــت. تیــۆریی دروستەیی و دیاردەی مۆدێرن، نکۆڵی لەم ڕاستییە دەکات و دەیەوێ خــۆی بکــاتە جێگــری هێــزی سروشــت. ئەمــانە زادەی سروشــتین و مــرۆڤ و خواوەنــدەکەی مــۆدێرنە، هــیچ ڕۆڵێــک نابینن و هۆکارێک نین لە دروست بوونیان.

د. عرفــان لەســـەر ئەم خــاڵە درێــژە بە باســەکە دەدات و دەچێــــتە ســــەر کــــرۆک و چەقەکەی، لە ســــایە و ســــێبەری مـــۆدێرنزمەدا، کــراوەتە تۆمەتێــک و لە ملــی کوردبوونیـــان ئاڵانــدووە. بە پێــی ئەم تیــۆرییە، نە کــورد نەتەوە و نە زمــانی کــوردی زمــانە. چــونکە هیچیــان بە پرۆســەی دروســتکردندا، لە لایەن مـــــرۆڤەوە، نەتەوەخـــــوازییەوە، بە ســــــتانداردکردنی جیاوازییەکــانی زمــانی کوردیــدا تێنەپەڕیــون و کەوتــوونەتە، دەرەوەی یاسا و ڕێسـای چەسپاوی تیۆرە باسکراوەکەوە. بە واتــایەکی دیــکە، زمــانەکە، هێشـــتا هەر کەرەســـە و مــاددەی دروستکردنە.

" **لە ڕوانگەی مۆدێرنیزمەوە زمانە سروشتییەکان یان بە پرۆســەی بە ســتاندارکردندا بــراون و بــوون بە زمــانێکی راســتەقینە، یــان وەک مــادەی خــاوی زمــانێکی راســتەقینە ماونەتەوە و بوونێکی راستەقینەیان نییە"(٥٩٩)**

ئەمە حوکمی گران و بێ بەزەییانە و دوژمنکارانەی مۆدێرنیزمە، بەرامبەر بە زمانی کوردی، هەر لەبەرئەوەی جیاوازییەکانی نێوانی ماون و لە ڕێگەی بزاڤ و گۆڕانی نەتەوەخوازییەوە، بە ستاندارد نەکراوە. کەچی هەر وەک د. عرفان، لێوەشاوانە ڕوونی کردۆتەوە، حاڵ و باری کورد، ئەوە نیشان دەدات، زمانی کوردی، نە دروستکراوە و هێشتا هەر هەیە و ئیدی هەر کەرەسەی خاوە بۆ دروستکردن. هەرووەک چۆن ئاماژەمان بە دۆخی زمانی کوردی، لە دەرەوەی یاسا و تیۆرییە دروستەییەکەدا، بە هەمان شێوە، کتومت ئەم حاڵەتە لە کۆمەڵگای کوردیدا لەسەر کولتورەکەی پێڕەو دەکرێ. کۆمەڵگای کوردی، ئەو مادده و کەرەسە سەرەتایی و خاوە نییە، بۆ دروستکردنی نەتەوە بخرێتە کارەوە. بەڵکو کورد، بۆ خۆی نەتەوەیە، بێ ئەوەی بە پرۆسەی دروستکردندا لە ڕێگەی نەهێشتنی جیاوازییەکان و زاڵبوونی بەشێکی بەسەر هەموو بەشەکانی دیکەیدا بێتە، نەتەوە.

"ئەو حاڵەتە ئەنتۆلۆجییەی کە کورد لە سەردەمە مۆدێرنەکەدا تێی کەوتووە، تیۆرە دروستەییەکە ناتوانێت لێکی بداتەوە، چوونکە تیۆرە دروستەییەکە تەنها دەتوانێت حاڵەتی ئەو کۆمەڵگایە لێکبداتەوە کە خۆیان و زمانەکەیان بوونەتە مادەیەکی خاو بۆ نەتەوەیەکی دروستکراو لەگەڵ ئەو کۆمەڵگایانەدا کە خۆیان و زمانەکەیان دروستکراون. مۆدێرنیزم لە دەرەوەی ئەم دوو حاڵەتەدا توانای ئەوەی نییە لە حاڵەتی سێیەم تێ بگات و لێی بکۆڵێتەوە".٥٩٩

وەک لەسەرەوە باسکرا، کورد حاڵەتێکی ناوازە و ریزپەڕ و تایبەت بە خۆی هەیە و بۆ دروست بووە. بە هیچ جۆرێ

ناکەوێتە بەر حوکمی بێ ڕوحمەکانی مۆدێرنیزمەوە، ئەوانەی لە پشت ئەم دیاردەیەوە، کوێرانە، کەوتوونەتە، وێزەی کورد. کە بەداخەوە ئەم حاڵەتە، بەشی هەرە زۆری لێکۆڵەرانی کورد و بێگانە دەگرێتەوە. هەر لەم ڕوانگەیەوە، ساڵانێکە ئەوانەی دەرکیان بەم ڕاستییە کردووە، هاوار و بانگەواز دەکەن و تکاکارن، کەس بە قسەی ناو کتێبە دەق ئەستوورەکان و باقوبریقی فەلسەفە چەورونەرمەکان و گەز و مقەستی مۆدێرنیزمە، مامەڵە لەتەک پرسی کورد و ڕەهەند کۆمەڵایەتی و مێژوویی و سیاسییەکەیدا نەکەن و ناکرێ. بەڵام مخابن ڕۆشنبیرانێک، کە خاڵین لە زانین و شارەزایی و پێشخانی ئاگادارین، لەمەڕ هەڵکەوتی کورد و تایبەتمەندییە ناوازەکانی، کورد و کوردبوونەوە، ئەوانەی تەنیا لەیەک کڵاورۆژنەوە، کە فێری بوون، نەک لێی حاڵی بوون، دەڕواننە پرسی کورد.

"حاڵەتی سێهەمیش حاڵەتی ئەو کۆمەڵگایەیە کە خۆی و زمانەکەی بە پرۆسەی دروستکردن و ستانداردکردندا نەبراون و بەڵام هەموو ئەو ئەرکانەش جێبەجێ دەکەن کە کۆمەڵگا دروستکراوەکان و زمانەکانیان لە ئەستۆیانە".٥٩٩-٦٠٠ د. عرفان باش بۆ پرسەکە چووە، هەر شتێکی دروستکراو، گەر خاوەنەکەی، دروستکەرەکەی لێ بسەندرێتەوە، نامێنێ. وەک نموونەی چاو و چاویلکەکە، گەر چاویلکە دەستکردەکەمان لابرد، وا چاوەکە، ناتونێ ئەرکی پێویستی خۆی لە بینیندا ئەنجام بدات. لە ئێستادا/٢٠١٧ دەوڵەتانی عێراق و سوریا، دەسەڵاتی ناوەندی خۆیان لە دەست داوە و ناتوانن ڕۆڵی دەوڵەتێکی ناوەند بەهێز، بە دامودەزگاکانیانەوە بگێڕن. دەبینین

شتێ نەماوە بەناوی گەلی عێراق، یاخود گەلی سوری..سبەی چارەنووسی تورکیا و ئێرانیش، هەمان شت دەبێت. بەس کورد لە دوای دەسەلاتی مادەوە دەکوژرێ و ڕاودەنرێ و دەربەدەر دەکرێ و ژینۆساید دەکرێ و ولاتی خاپوور و سوتماک دەکرێ، دەولەت و دەسەلاتیشی نییە. لێ چونکە ڕەسەنە و وەک شەقلێ، لەسەر ڕەگی خۆی هەلساوە، بە زۆردارەکی خۆڕسکی دروست بووە، ماوە و سەرسەختانە بەرگری لە ناسنامە و بوون و هەبوونی خۆی دەکات. نووسەر وەک جەنگاوەرێکی بەجەرگی مەیدانی زۆرانبازی، بە لەخۆڕازیبوونەوە لەگەل پرسەکاندا، درێژە دەدات بە باسەکانی بەرەو شارێی و دەلێ:

"دوو جۆر لە نەتەوە هەیە: یەکەمیان ئەو نەتەوەیەیە کە نەتەوەخوازییەک وەک دروستکەرێکی دەرەکی بەرنامە بۆ دروستکردنی دادەڕێژێت و وەک ئامێرێک لە ئامێرەکان دروستی دەکات.

دووەمیان ئەو جۆرەیە لە نەتەوە کە بەبێ ئەوەی نەتەوەخوازییەک بەرنامەی بۆ دروستکردنەکەی دارشتبێت و کاری لەسەر دروستکردنی کرد بێت، دروست بووە و وەک هەر نەتەوەیەکی دروستکراو بوونی هەیە"(٦٠٠)

ئالێرەدا بۆ بڕینی هەر بیانوویەکی بەرەی مۆدێرنخوازەکان و ڕوونکردنەوەی باشتری باسەکە. د. عرفان نموونە لەسەر زمان دێنێتەوە. زمانێکی کە لە ڕێگەی نەهێشتنی جیاوازییەکانەوە، بە ستانداردکراوە و زمانێکی وەک زمانی کوردی، هێشتا بە چەند شێوەزارێک خۆی دەنوێنێ، دروست بووە، پرۆسەیەکی سروشتی و نەتەوەخوازی لە قالبی نەداوە. نووسەر، باسێکی

چڕ و پڕی ئەم دیاردەیە بە چەندین نموونە دەکات و بە سەلیقەوە بە شیکردنەوەیانەوە سەرقاڵ دەبێت. هەر هەموو خۆ تەرخانکردنەکەش، لە پێناوی ئەوەدایە، بیسەلمێنێ، زمانێکی سروشتی، وەک زمانی کوردی، بە بوونی ئەو جیاوازییانەی هەیەتی، هێشتا کار و ئەرکەکانی خۆی وەک زمانێکی ستاندارد بوو، دەکات و ڕەنگە هەراشتریش چووبێتە پێشەوە و گەر دەرفەتی لەباری بۆ بڕەخسایە، بەرهەمی زێتری بەدەستەوە بدایە. **"زمانی سروشتی ئەو زمانەیە کە لە زمانێکی تر کەوتووەتەوە، بەبێ ئەوەی ویست و ئاگایی مرۆڤ هیچ ڕۆڵێکی لەوەدا هەبوبێت لەو زمانە بکەوێتەوە"(٦٠٠)**

کەواتە وەک نووسەریش ئاماژەی پێداوە و سەرسەختانە داکۆکی لێ دەکات، تۆ ناتوانی شتی سروشتی بهێنی و هەوڵ بدەیت لە ڕێگەی ویستێکی خۆتەوە دەستکاری بکەیت و گۆڕانکاری تێدا بکەیت، لەتەک ئەوەشدا بتەوێ، هەمان ڕۆڵ بگێڕێ و هاومانا بێت.

لە ڕاستیدا هەر دەستکاری و دەستێوەردانێک، لەم دیاردانە، لە ماوەیەکی دوور یاخود نێزیکدا، پێچەوانە دەبێتەوە، دەبێتە مایەی نابەکام بوونی هەوڵەکان. هەر دیاردە و بوونەوەر و ڕاستییەکی دیکە، گەر دەستکاری کراو، هەوڵ درا، خەسڵەتە سروشتیی و ئاساییەکەی خۆی لەدەست بدات، وا لە ئاکامدا بە زیان دەشکێتەوە. ئایا تۆ دەتوانی منداڵێک، پرۆسەی گەشەسەندنی ٣ساڵی، بە ساڵێک تەواو بکەیت؟. چاوێک کورتبین بێت، تۆ ناتوانی ئەم دەردە، دەستکاری بکەیت، تەنانەت بە نەشتەگەری. مەگەر تەنیا لە ڕێگەی چاویلکەوە. ئەوسا

چاوێکی بەهێزی چاویکەدار، باشتر دەتوانێ کاری خۆی ئەنجام بدات، چاویلکەکە لابە، ڕۆڵی چاوەکە پاسیڤ دەبێتەوە.

"نەتەوەی دروستکراو وەک هەر ئامێرێک بنەمای بوون و پەرەسەندنی لەناو دروستکەرەکەیدایە و بەبێ بوونی دروستکەرەکەی توانای مانەوەی نابێت و تیادەچێت.ئەو نەتەوانەی کە دروستکراون بە نەمانی دەوڵەتەکانیان ئەوانیش بوونیان دەپووکێتەوە و ناتوانن بە خۆیان پەرە بە بوونی خۆیان بدەن. بەڵام کاتێک نەتەوەیەک بنەمای بوون و پەرەسەندنەکەی لەناو کۆمەڵگادایە، بەبێ بوونی دەوڵەتیش دەتوانێت پەرە بە بوونی خۆی بدات، ئەم جۆرە لە نەتەوە بە نەمانی دەوڵەت تیاناچێت، کاتێک تیادەچێت کە کۆمەڵگاکەی بوونی نەمێنێ".٦٠٢

کورد نەتەوەیەکی میللییە، نەک سیاسی. د.عرفان، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ڕوونکردنەوەی لۆجیکییەوە، بیسەلمێنێ، کورد نەتەوەیەکی میللییە و پێویستی بە دروستبوونی دەوڵەت نییە، واتە دەرویێشی نییە. سەرنج لە زمان و کولتوری کوردی دەگرێ و پێی وایە، مادامێکی زمان و کولتوری کوردی لەناوخۆیدا و لەناو ئەو دامودەزگای، ئەو دەسەڵاتەدا نییە، کە بۆ چاودێری کولتور و زمانەکەی دروستکراوە. کەواتە کورد نەتەوەیەکی میللییە، نەک سیاسی. دواتر قسە لەسەر دەسەڵاتێکی کوردی، وەک ئەوەی ئێستا لە باشووری کوردستاندا، بەناوی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە هەیە دەکات و بەراوردی دەکات، بەو باسەی لەسەرەوە، ئاماژەمان پێ دا و نووسەر، ژیرانە، بەدواداچوونی بۆ دەکات. دواجار نووسەر بیروڕایەکی سەرنج

ڕاکێش دەردەبڕێ، کە شایانی ئەوەیە، ئیستێکی لەسەر بکەین و لە کۆمەڵێ گۆشەنیگاوە هەڵسەنگاندنی بۆ بکرێ و دەڵێ:

"گەر لە زمانی کوردی و کولتورەکەی ورد بینەوە بۆمان دەردەکەوێت کورد نەتەوەیەکی میللییە و نەتەوەیەکی سیاسی نییە، بۆیە بۆ بوونی پێویستی بە دەوڵەت نییە. کورد وەک نەتەوە بنەمای بوون و پەرەسەندنەکەی لەناو ئەو کۆمەڵگا میللیەدایە کە لە شێوەی نەتەوەدا خۆی شێوەگیرکردووە، ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ بنەمای بوون و پەرەسەندنەکەی لەناو خۆیدایە و بەپێی ئەو سەردەمەی کە تیایدا بوون پەیدا دەکات، هەموو ئەو خاسیەتانەی کە نەتەوە دروستکراوەکان هەیانە دەرکەوتیان دەکات.بۆ نموونە خاوەنی زمانێکە کە پێی دەنووسرێت و پێی دەخوێندرێتەوە، خاوەنی هونەرێکی سەردەمیانە و کولتورێکی میللی سەردەمیانەیە".٦٠٤

کورد نەتەوەیەکی میللییە و بنەمای پەرەسەندنەکەی لەهەناوی خۆیدا هەڵگرتووە.بۆ سەلماندنی بوونی پێویستی بەدەوڵەت نییە، واتە کورد بۆ خۆی بێ بوونی دەوڵەتیش نەتەوەیە و بە مەکینەی دەوڵەت دروست نەکراوە و نەبووە. ئەم جۆرە لە نەتەوە بە نەبوون یان تیاچوونی دەوڵەت نافەوتێن و لەناونــاچن و دەتوانن پەرە بەبوونی خۆیان بدەن. نووسەر شرۆڤەیەکی وردی زمانی کوردی و پرسە هەرە هەستیار و گرنگەکەی یەکگرتن یاخود بە ستانداردکردنی زمانی کوردی لە سایەی "حکومەتی هەرێمی کوردستان"وەک دەسەڵاتێکی کوردی دەکات.د. عرفان پێی وایە هەموو ئەو هەوڵانەی بۆ بە ستانداردکردنی زمانی کوردی دەدرێت لە بنەڕەتدا دەکاتە مراندنی زمانی کوردی، چونکە کاتێ لە زمانە کوردییەکان زمانی

ستاندارد دروست دەكرێت، كە بنەمای پەرەسەندنەكەی ناوخۆی لێ دەربهێنرێت و زمانەكە بخرێتە بەردەست كۆمەڵێ پسپۆڕ و چاودێر و دەزگای حكومییەوە تا لە قاڵبی بدەن و كۆنتڕۆڵی بكەن.

بەدیدی نوسەر كۆمەڵگای كوردی، كۆمەڵگا زمانییە جیاوازەكانە و ئەم خەسڵەتە ڕێگرە لەبەردەم هەوڵی بەستانداردكردنی زمانی كوردی دا، چونكە زمانی ناوبراو نایەوێت بنەماكەی ناوخۆی لەدەست بدات. ئەوەی لێرە جێی سەرنجە، نووسەر شێوەزارەكانی كوردی، كە زۆرینەی شارەزا و پسپۆڕەكانی زمان و مێژووی كورد لەسەری هاوڕان، لای ئەو دەبێتە (زمان) و زمانی كۆمەڵگایەكی جیاوازی كوردی. زمانی كوردی دەیەوێ بەپێی ڕەوتە سروشتییەكەی خۆی پەرەبسێنێ، نەک لە ڕێگای دامودەزگاكانی حكومەتەوە.ئاخر زمانی كوردی بوونی بەندە بە كۆمەڵگای كوردییەوە. نووسەر پاشان لەسەر پرسگەلی ئیملای كوردی و بەستانداردكردنی دیالێكتی سۆرانی و بادینی، یەک ستاندارد یاخود جووت ستاندارد سەرنجەكانی خۆی دەردەبڕێ و كۆمەڵێ بیرۆكەی نوێی هەستیار فڕێ دەداتە نێو كایەی ئەم پرسە هەرە گرنگ و هەستیارەوە. سەرلەنوێ و بە مانا و هێمایەكی ترەوە گۆمەكە دەشڵەقێنێ.

سەبارەت بە جووت ستاندارد، بەپێی یاسای ستانداردكردن لەگەڵ بنەمای زمانی كوردیدا ناگونجێ، بەرامبەر بە یەک ستانداردیش لە نێوان دەسەڵاتی كوردی بە دامودەزگا و پسپۆڕەكانییەوە لە لایەک و لە لایەكی دیكەوە خودی كۆمەڵگای

کوردییەوە بەرەنگاربوونەوە هەیە، چونکە تا کۆمەڵگای کوردی ڕەوایەتی بەم هەنگاوە نەبەخشێ و ئۆکەی/Okay نەداتێ، ئەم هەوڵە سەرناگرێ و هیچ ئاکامێکی نابێت. تا ئێستا نەتوانراوە کۆنسێپتێکی تێروتەسەل و بڕواپێهێنەر وەک کارنامە بخرێتە بەردەست!. پاشان لەمەڕ بارودۆخی زمانی کوردییەوە، تیشک دەهاوێژێتە سەر بارودۆخی دامودەزگاکانی حکومەتی هەرێم و قوتابخانە و زانکۆکان دەڵێ"**ئەوەی وایکردووە زمانی کوردی ئەم حاڵەی هەبێت ئەوەیە کە زمانی کوردی تائێستا زمانی کۆمەڵگایە و زمانی دەسەڵات نییە و کعمەڵگای کوردی بەستوشت ڕێگە نادات زمانی کوردی بەناوی ستانداردکردن و پاراستنییەوە دەسەڵاتێکی کوردی بیکات بە زمانی خۆی**".(٦١١)

کەواتە زمانی کوردی زمانی کۆمەڵگای کوردییە، بەبێ دەسەڵاتی کاتی یان درێژخایەنی کوردی و دەتوانێ لەسەر پەرەسەندنی خۆی، هەر بەردەوام بێت. گەر بێتوو تەنانەت دەسەڵاتەکەی ئێستاش لە باشووری نیشتماندا نەمێنێ، زمانی کوردی لە گەشەسەندن و بەرەوپێشچوون ناکەوێت. دیارە ئەم تێبینییە هەستیارە، گفتوگۆی زۆر هەڵدەگرێ و پێویستە ناوەندەکانی ڕۆشنبیریی و کەسە خەمخۆرەکان بە پەرۆشەوە وەریگرن و دانوساندنی لەسەر بکەن. د. عرفان، دوای ئەو هەموو باس و نموونانەی لەسەر زمان خستوویەتە بەردەستمان، پێی وایە، هەمان دەستوور، بۆ پرسی کولتوریش، شیاوە و بەسەریدا جێبەجێ دەبێت.

"**لە ڕێگەی ئەو دوو جۆرە لە زمان و کولتورەوە، دەتوانین باس لە دوو جۆر لەنەتەوەش بکەین، ئەو نەتەوەیەی کە بنەمای بوون و پەرەسەندنی زمان و کولتورەکەی کەوتووەتە دەرەوەی**

خۆی و کۆمەڵە دەزگایەکی ناو دەوڵەت دەستیان بەسەر ڕۆحی ئەو زمان و کولتورەدا گرتووە و بەپێی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەت و دەسەڵات بوونیان ئاڕاستە دەکەن، لەگەڵ ئەو جۆرە لە نەتەوە کە زمان و کەلتورەکەی ئازادن و بنەمای بوون و پەرەسەندنەکەیان لەناو خۆیاندایە و بە شێوەیەکی سروشتی و بەبێ چاودێری دەسەڵات و دەوڵەت، پەرە بەبوونی خۆیان دەدەن و پێداویستیەکانی ئەو نەتەوەیە دەستەبەر دەکەن. ئەو نەتەوەیەی کە زمان و کەلتوورەکەیزمان و کەلتورێکی وابەستەیە بەدەوڵەتەوە، نەتەوەیەکی دروستکراوە و بەردەوام بوون و پەرەسەندنەکەی لەژێر چاودێری و کۆنترۆڵی دەوڵەتدایە و بەبێ بوونی دەوڵەت بوونی نامێنێ. ئەم نەتەوەیە نەتەوەیەکە دەوڵەت بوونی پێدەدات و دروستی دەکات، گەر دەوڵەت نەبێت ئەویش بوونی نابێت، چوونکە بوونی بەندە بەبوونی دەوڵەتەوە و ماهیەتەکەی لەناو دەوڵەت خۆیدایە.ئەمەش وای کردووە لە لێکۆڵەرانی بواری نەتەوەخوازی دەوڵەت بە پێشمەرجی بوونی نەتەوە بزانن و بگەنە ئەو دەرئەنجامەی کە بەبێ بوونی دەوڵەت ناتوانرێت باس لە بوونی نەتەوە بکرێت"(٦٠٢)

وەک پێشتریش ئاماژەمان بەم خاڵە گرنگە داوە، شتی دروستکراو، کاتێ دروستکەرەکەی نامێنێ یاخود خاوەنەکەی تیادەچێ ئەویش تەفروتوونا دەبێت، ئاخر بنەمای پەرەسەندنەکەی لەکار دەکەوێ و سەرەونگوم دەبێت . ئەمەش ڕاستییەکە لە حوکمی بەڵگەنەویستدایە و بواری مشتومڕ بە کەس نادات.

"ئەوەی ڕێگرە لەبەردەم ئەوەدا زمانی ستانداردی کوردیی دروست بکرێت، کۆمەڵگای کوردییە، کۆمەڵگای کوردی، زمانی کوردی لەناوخۆیدا دەهێڵێتەوە ڕازی نابێت هیچ دەسەڵاتێک بەناوی پاراستنی ئەو زمانەوە زمانەکە بخاتە ژێردەسەڵاتی خۆی و بیکات بەزمانێکی دروستکراو و کۆمەڵگا زمانییەکان ناچار بکات بەو شێوەیە بدوێن کە دەسەڵات دەیەوێت"(٦١٠)

بەر لە هەر شتێ دەربڕینی ئەم بۆچوونە، لە ئازایەتییەوەیە.هاوکات دەبێت پشت بە زەمینە مێژوویی و فەرهەنگی و سیاسی و نەتەوەییەکە، شرۆڤەکاری بۆ بکرێ، چونکە بابەتێکە شایانی کار لەسەر کردنە. نووسەر بە تێڕوانینێکی گەشەوە سەیری دیاردەی زمانی کوردی و ئەو دۆخەی هەیە و تێیدایە، دەکات و قسە لەسەر ئەو هۆکارە سروشتییە دەکات، کە لە پشت زمانی کوردییەوە، کە سروشتی تایبەتی زمانی کوردی و کۆمەڵگاکەیە. ئالێرەدا بەراورد لە نێوان زمانی کوردی و عەرەبیدا، دەکات و ئاماژە بۆ هۆکاری دەسەڵاتە مەزهەبییەکە(ئیسلام)، دەکات وەک پاڵپشتێک بۆ زمانی عەرەبی، کە توانیویەتی ببێتە زمانێکی ستاندارد.

" کورد وەک نەتەوە، نەتەوەی دروستکراوی ناو دەوڵەتێک نییە و بوون و نەبوونی نەبەستراوە بە بوون و نەبوونی دەوڵەتێکی مۆدێرنەوە، ئەمەش هۆکەی ناگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە کورد لەسەردەمە مۆدێرنەکەدا نەبووە بە خاوەنی دەوڵەت، بەپێچەوانەوە کورد بۆ ئەوەی لە نەتەوەیەکی میللییەوە نەبێت بە نەتەوەیەکی دروستکراوی دەستی نەتەوەخوازیەک .قبووڵی ئەوەی نەکردووە دەوڵەتی هەبێت، ئەم کۆمەڵگایە قبووڵی ئەو جۆرە لە دەوڵەت دەکات کە پێویستی بەوە نەبێت دەست بەسەر

زمان و کولتورەکەیدا بگرێت و لە زمان و کولتوری کۆمەڵگاوە بیکات بە زمان و کولتورێک بەدەست ئەو دەسەڵاتە سیاسیانەوە کە بەردەوام لەناو دەوڵەتدا دەگۆڕدرێن و زمانەکە بەو ئاراستەیە پەرەپێدەدەن کە دەسەڵاتەکەیان دەیخوازێت"٦١٢

هۆگری کورد بۆ زمان و کولتوریی و داکۆکی و پارێزگاری لە مانا و بوونەکەیان، هێند بەرز و نرخدارە، ئەو میللەتە چ جارێ ئامادە نییە، سەرەڕۆییان پێوە بکات و بۆ هیچ مەبەست و ئامانجێ دەستبەرداریان بێت. دەوڵەتێ بۆ کورد شیاوە، کە بوونە میللییەکەی لە زمان و کولتوردا بپارێزێ، نەک دەوڵەتێ لە ڕێگەی دروستکردنی زمان و کولتووری فەرمییەوە قووت بکرێتەوە و سیمایەکی سیاسی پێ ببەخشرێ!! چونکە زمان و کولتوری دروستکراو، هەردەم شیاوی وشکبوون و هەڵوەرینە .

کەواتە دەبێ لەو سیستەمە تێبگەین، کە لەناو هەناوی کۆمەڵگای کوردیدا، چالاک و بزوێنەرە و حوکم دەدات.چونکە سیستەمە باوەکەی جیهان کە دەوڵەتی نەتەوە دروستکراوەکان کاری پێ دەکەن، بەدەردی کورد ناخوات، ئاخر کورد نەتەوەیەکی دروستکراو نییە و بگرە سروشتیی و ڕسکاوی پرۆسەیەکی بوونە نەتەوەیە. بۆ شارەزابوون و تێگەیشتن لەم بوونەوەرە ناوی نەتەوەی کوردە، گەرەکە لەو یاسا و ڕێسایانە تێبگەین، کە بوونەتە سیستەمی حوکمی پەرەسەندی زمان و کولتووری کوردیان لە چنگ دایە. هەر خوێندنەوە و هەوڵ و فەلسەفە لێدانێک لەم بوارەدا بە پێوەدانگی تیۆرییە دروستکراوەکانەوە، بێ تێگەیشتن لەو میکانیزمەی ئاماژەمان پێدا، دەچێتە خانەی نەزۆکی و خۆبەخۆ پووچەڵ

دەبێتەوە.کەواتە هەر دەبێت کار لەسەر ئەوە بکەین د. عرفان وتەنی"**ئەو حاڵەتە ناوازەیەی کورد تیۆریزە بکەین کە لەناو جیهاندا هەیەتی نەک تیۆر و میتۆدانە لەسەر حاڵەتی جیبەجێ بکەین، کە بەرهەمی تیۆریزەکردنی حاڵەتی ئەو نەتەوانەیە کە نەتەوەخوازی دروستی کردووە(...) واتە ئێمە بۆ تێگەیشتن لە بوونی نەتەوەیی کورد پێویستمان بە تیۆریزەکردنی تیۆرێکە بۆ نەتەوە و پێویستمان بەوە نییە کە بە تیۆر و میتۆدی لێکدانەوەی بوونە دروستکراوەکەی نەتەوەکانی جیهان بوونی نەتەوەییی کورد لێکبدەینەوە و لێی تێبگەین، ئەمەش لەبەر هۆیەکی سادەیە، ئەویش ئەوەیە کورد نەتەوەیەکی میللییە و نەتەوەیەکی سیاسی نییە".**٦١٣

بەم شێوەیە، وەک نووسەر دەڵێ: گرنگ ئەوە نییە، ئێمە لەوە حاڵی دەبین، تیۆری نەتەوەخوازی و مۆدێرن، چی دەڵێ و داخوازی چییە، بەڵکوئەوەی جێی بایەخە، ئەوەیە تێبگەین، کە ئەو حاڵەتە کوردییەی لە پەرەسەندنی خۆیدا بۆی دروست بووە و پێی ڕەسیوە، لەم ڕێگایەوە دەگەینە، ئەو وێستگەیەی، کە کورد بوونێکی میللی هەیە، نەک سیاسی. هەڵکەوت و پێکهاتەیەکی سروشتی هەیە، نەک دروستکراو و دەستکرد. د. عرفان، بەم پەیامە جوانە کۆتایی بە خوێندنەوەکەی بۆ بوونی نەتەوەیی کورد دێنێ.

ئەوەی وای کردووە، تا ئێستا ئاسۆی تێگەیشتن و تێڕوانمان بۆ چەمکی کوردبوون، تەسک و لێڵ و ناڕۆشن بێت، نەبوونی سەرچاوەگەلێکە، لەسەر ئەم پرسە هەستیار و چارەنووسسازە. ڕەنگە ئەم کارە شاکار و بێهاوتایەی د. عرفان، کە پێشینەی

هەتا هەنووکە، لە کتێبخانەی کوردیدا بەرچاو ناکەوێ، دیسان نەیتوانی بێت دەرگا بەڕووی ئەم مژارە قووڵ و هەستیارەدا بۆ هەتاهەتایی بکاتەوە و بڵێین تەواو، بە کۆتایی خوێندنەوە و تێگەیشتن لەمەڕ کوردبوونەوە گەیشتووین. بەڵام بەوپەڕی دڵنیاییەوە گەورەترین وەرچەرخانی لەم بوارەدا هێناوەتە گۆڕێ و دەبێت لێرە بەدواوە، ئەم کارە بکرێتە سەرەتای دەست پێکردنەوە و مشتومالدانی ئەوەی تا ئێستا بەرهەممان هێناوە. پێویستە، سەرلەنوێ لەم ڕوانگەیەوە جارێکی تر خوێندنەوەیەکی قووڵ و بەدیقەت، بۆ پرسگەلەکان بکرێتەوە. گەرەکە ڕاشکاوانە لە خۆمان بپرسین: داخۆ لەم بوارەدا چیمان بەرهەمهێناوە و چی ماوە گەلاڵەی بکەین و بیخەینە بەردەست؟. دەبێ ئەوەش بڵێم مەرج نییە، ئێمەش کوتومت لەگەڵ تەواوی بۆچوونەکانیدا هاوڕا بین، بەڵام چ گومانی تێدا نییە، کەوا بەرهەمەکەی د. عرفان ڕێگای هەزاران میلی بۆ کورت کردووینەتەوە و زۆر بابەتییانە و بە چڕیی و شارەزایانە، خوێندنەوەیەکی قووڵی بە هەناسەیەکی فەلسەفی و سۆسیۆپۆلەتیکییەوە خستۆتە بەردەستمان و نێزیکتر بە کوردبوونی ئاشناکردینەوە.

پرسگەلی نەتەوە و نەتەوە چییە و لە چی پێکدێ و چۆن دروست دەبێ و قوتابخانە هزریی و فەلسەفەکان و کارکردنیان لەم کایەدا و، بایەخ و ڕۆڵی، زمان و کولتور، لەم بوارەدا و کاری نەتەوەخوازی و هەبوونی مۆدێرنە و پێگەی دۆزی کورد، لە ڕەهەندە ئاڵۆزەکانی ئەم هاوکێشەیە و مەیدانی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، چییە و چۆنە. لەم بەرهەمەدا هەمووی خراوەتە ڕوو.

هاوکـــات لەم بەرهەمەدا، د. عرفـــان، کـــۆمەڵێ داوە تیشـــکی ڕوونـاک کەرەوەی خسـتۆتە سـەر لایەنە تاریـک و شـاراوەکانی کوردبـــوون. تەقەلایەکـــی باشـــی داوە، وێســـتگە بە وێســـتگە، بمـــانگێڕێ بەنـــاو دنیـــای فـــراوان و مشـــتومڕ هەڵگـــری پرســـی کوردبوون و نەتەوەدا، بە ئامـانجی نەخشـاندنی چوارچێوەیەکی چەسپاو لەسـەر زەمینەیەکی ڕەسـەن و واقیعی، بۆ "**ناسنامەی کوردبوون**".

د. عرفـان مسـتەفا، بە پەڕۆشـەوە، سەراسـۆیی لەتەک ئەم بابەتەدا کردووە و دوا تنۆکی هەست و هۆشی خۆی گوشیوە، لە پێنـاوی ئەوەی هەمـوو ڕەهەنـدکانی، ئەم پرسـە ئـاڵۆز و فـرە بـابەتە، ڕوون بکـاتەوە. دەرئەنجـام پـوختەی کـارەکە بـریتییە، لە کۆمەڵێ تێز، کە دەمانخەنە بەردەم ڕوانگەیەکی تـری بیرکـردنەوە و خوێندنەوەی کێشەی کورد.

ماوەتەوە بڵێم، بەگەرمییەوە دەستخۆشی لە بەڕێز د. عرفان دەکەم، بۆ ئەم شاکارە بەرزە و ئومێدەوارم هەوڵ و تەقەلای، لە ڕێگای قەڵەمە بە بڕشت و توانا گەورەکەیی و کارە سـەنگین و بەهادارەکانی و بیرە تیژ و وردەکەیەوە، بەردەوام بێت، لەسـەر خزمەتکـردن و پڕکـردنەوەی کەلێنەکـانی دیـکەی ئەم چەمـک و پرسـە گرنـگ و بایەخـدارانە. ئـاخر، کـورد هێنـدەی نـان و ئـاو، پێویستی بەم بژێـوییە مینۆکییـانە هەیە و کتێبخـانەی کـوردیش، لەم مەیـــدانەدا زۆر هەژارە. بەهەقەت ئەم کتێـــبە ســـەرەتای ئاسۆیەکی نوێی ئەو پرسگەلەی خستۆتە سەر گازەرای پشت و هیوادارم بە بێدەنگی بەسەر ڕۆشنبیراندا تێنەپەڕێ و بـایی بەهـا و نرخـی کوردبـوون دانوسـاندنی بـابەتی و زانسـتی لەســەر بکرێت.

ئەو سەرچاوانەی بۆ ئەم نووسینە سوودیان لێ وەرگیراوە:

١ـ مەسعوود محەمەد: مرۆڤ و دەوروبەر

٢ـ مەسعوود محەمەد: حاجی قادری کۆیی

٣ـ مەسعوود محەمەد: ژیان جیهانبینی بەرلین ١٩٩٩

٤ـ مەسعوود محەمەد: دەمودووی هزر

٥ـ فەرهاد عەبدولحەمید پاڵەوان: زەردەشت و ئاڤێستا و فەلسەفەی یەکتاپەرستی

٦ـ د. ئیسماعیل بیشکچی: کورد و مەسەلەی کورد. و. لاس

٧ـ نەتەوە و نەتەوایەتی ١٩٨٩، دەزگای ڕاگەیاندنی ناوەندی پارتی سۆسیالیستی کورد(پاسۆک)

8-Hagen Schulze, Staat und Nation in der europäschen Geschichte

9- Otto Dann ,Nation und Nationalismus in Deutschland 1770-1990

10-Dorothea Weidinger , Nation Nationalismus Nationale Identität

11-Christian Jansen ,Henning Borggräfe, Nation Nationalität Nationalismus

12-Rolf-Ulrich Kunze Nation und Nationalismus

13- Christian P.Scherrer,Ethno-Nationalismus in Weltsystem

14-Christian P.Scherrer,Ethno-Nationalismus im Zeitalter der Globalisierung

15-Nationalismus in der Welt von heute.Heinrich.A. Winkler

16-PeterAlter Nationalismus

17-HannahVogt, Nationalismus Gestern und Heute

18- D.Langewiesche Nation,Nationalismus, Nationalstaat

پاشکۆ

هەڤپەیڤینێکی کراوە لەتەك
د. عرفان مستەفادا

سـەرجەم ئەو پرسـیارانەی ئاڕاسـتەی بەڕێـز د. عرفـان مستەفام کرد، نەک هەر بڕیارمان وا بوو کاک دکتۆر وەرامی یەک بەیەکیان بداتەوە و وەک پاشکۆیەک یاخود بەشی دوومی کتێبەکە بڵاوی بکەمەوە. بەڵکو بەنیازبووم لەسەر وەرامەکانیش دیسان پرسیاری پێویست بکەمەوە، تاوەکو بە هەوڵی هەردوو لا، پـوختەیەکی تێروتەسـەلی هەمەلایەن لەسـەر تەواوی ڕەهەندەکانی ئەم پرسگەلانە، پێشکەش بە خوێنەر بکەین و ئەم بەرهەمە بکەیـنە سـەرەتایەکی بەپێـز بـۆ چـوونە نێـو دنیـای کوردبوون و مۆدێرنەوە. بەداخەوە لەبەر هەر هۆکارێک بێت، کە بۆ من ڕوون نەبۆوە لەبەرچی!، کـاک دکتـۆر بۆی نەکرا یان نەیویست درێـژە بەکـارەکە بـدات.! دکتـۆر عرفـان تـوانی تەنیا وەرامـی ٣ پرسـیار بـداتەوە، لەژێـر ناونیشـانی "**کـورد و مۆدێرنێتی**"دا.

من لێرە بەدواوە تەنیا باڵ مامەوە. بڕیارم دا سەرلەنوێ بە کـارەکەدا بچـمەوە و ئەوەی پێویسـت بێـت بـیکەم. هەر لەوسـەروبەندەدا، چـاپی دووەمـی کتێـبەکە دەرچـوو. هەنـدێ گۆڕانکـاریی تێـدا کـرا بـوو، سـوودم لـێ وەرگـرت، لەگەڵ

پڕکـردنەوەی کەلـێن و هەڵەچنـی وردتـر. ئەمەش هـانی دام و ناچـاریش بـووم سـەرتاپای کـارەکە لە نـووکەوە دەسـت پـێ بکەمەوە. ئەم هۆکـارانە دەرفەتیـان دروسـت کـرد، بە پشـوو و هەناسـەیەکی درێژتـرەوە، لەتەک ئەم بەرهەمەدا هەڵسـوکەوت بکەم و گەلێ زانیـاریی نـوێم بـۆ خوێنـدنەوە و هەڵسـەنگاندنەکە زیاد کردووە.

هەواڵنامەی کتێب

+ ئەم ستاتووەی کورد، بۆی هەڵکەوتووە و تێیدا دەژی، یاخود تێی ئاخنراوە. نە کۆیلەیەتی قبووڵ دەکات و ناشتوانێ ببێتە سەردار، بۆ وایە؟. ئەمە لە چییەوە سەرچاوەی گرتووە و ڕێگا چارەی دەربازبوون لەم دۆخە چۆنە؟ لە کاتێکدا ئێوە، کورد بە بەهێزترین نەتەوەی نێو ئەم هاوکێشە ئاڵۆز و پێچەڵ پێچە دادەنێن.

+ ئایا مۆدێنیزم، وەک سیستەم و دیاردە، خۆی دزێو و زاڵمە، بەو یاسا و ڕێسایانەی هەیەتی و پێڕەوی لێ دەکات، بەرامبەر بە دۆخێکی وەک کورد بە نموونە؟ یاخود ئەوە نەزانی و لێنەهاتوویی، ئەو نووسەر و ڕۆشنبیرانەی کوردە، کە ئیمانی تەواویان بە مۆدێرنیزمە هێناوە و تەنیا لەم کلاورۆژنەیەوە سەیری دۆزە نەتەوەییەکەیان دەکەن و کوێرانە و ناشییانە، لاسایی و گوێڕایەڵی فەرمانەکانی مۆدێرنە دەکەن؟ چونکە ئێوە دەڵێن کورد کێشەی لەگەڵ دەوڵەتەکانی داگیرکەراندا نییە، هێندەی شەڕێتی لەگەڵ سیستەمەکەی کە مۆدێرنە دایمەزراندووە.

+ ئەو خوێندنەوە قوڵە فەلسەفی و سۆسیۆپۆلەتیکەی ئێوە، لە کتێبە شاکارەکەتاندا(بوونی نەتەوەیی کورد)دا، بۆ دۆخی نەتەوەی کوردتان کردووە، بەرەو پرسیارێ کێشمان دەکات بپرسین: ئایا سیزیفی کورد، چی بکات و چۆن بکات، باشە، بۆ ئەوەی بەردەکەی لێ خلۆر نەبێتەوە و بیگەێنێتە سەر لوتکەی چیا؟

+ نەتەوە بیرۆکەیەکە، لەناو کولتورێکدا یەکبوونێک بخوڵقێنێ، کە ویستی نەتەوە بیخوازێ و ئەو جیاوازییانەش، بپارێزێ کە سروشتی نەتەوە گەرەکێتی؟. دەکرێ ئەم داوایە ڕوونتر بکەنەوە؟.

+ بۆ ئەوەی کورد لە نەتەوەیەکی میللییەوە نەبێتە نەتەوەیەکی دروستکراو، دەستبەرداری دەوڵەت بووە. چونکە کورد دەوڵەتێکی دەوێ، دەست بەسەر زمان و کولتورەکەیدا نەگرێ و زمان و کولتورەکەی نەکەوێتە دەست دەسەڵاتی سیاسی؟ ئەم مەرجە قورس و گرانە و هەڵبژاردە دانسقەیەی نەتەوەی کورد لە چییەوە هاتووە؟ ئەی ئەو گومانە گەورەیەی ئێوە لە دەسەڵاتی سیاسی هەتانە بۆ هێندە ئەستوورە؟ یاخود کە دەسەڵاتی رۆشنبیریی کارا و خاوەن دامەزراوە نەبوو، ئەی کێ بایەخ بە زمان و کولتورەکەمان بدات؟.

+ بۆ کۆمەڵگای کوردی خۆی رێگریی لە یەکگرتنی زمانی کوردی دەکات؟ داخۆ هێشتنەوە و پاراستنی فرەیی و جیاوازییەکان، نیشاندانی ئەوپەڕی هۆشیارییە بە بووە سروشتییەکان؟ یان وێڵی چ ئامانجێکی ترە؟. ئایا بێ یەکێتی زمان، یەکێتی نەتەوەیی شیاوی هاتنە دییە؟ ئایا ناکرێ لەتەک زمانێکی یەکگرتوو، یان ستاندارد، یاخود فەرمیدا، کە هەموو کورد فێری بێت و لێی تێ بگات، ئەو دیالێکتانەش هەبن و لە دەڤەرەکانی خۆیاندا مومارەسەی بکەن، یاخود ئەوسا پێویستمان بەو هەموو شێوەزارە نەبێ، وەک ئەوەی زمانی ئەڵمانی کردوویەتی و ئێستاش پێڕەوی لێ دەکات؟.

+ دەوڵەتانی داگیرکەری کوردستان، گەر وەک ئەوروپاشیان لێ بێت چارەسەری کێشەی کورد ناکەن؟. ئەمە بۆچوونێکی ئێوەیە. کەچی گەلێ حیزبی کورد هەن دروشمی دیموکراسییان بۆ ئەو وڵاتانە بەرز کردۆتەوە و خەبات دەکەن و خەون بە سیستەمی بەلجیکا و سویسراوە لە تورکیا و ئێران و عێراق و سوریادا دەبینن؟. ئێوە چ دەڵێن لەم رووەوە؟

+ لە کلاورۆژنەی بیروباوەڕی ئێوەوە: دەبێت بزوتنەوە کوردییەکان لە دەرەوە و ناوەوەی دەوڵەتێکی کوردیدا

ئۆتۆنۆمیخـواز بـن، چـونکە ئۆتۆنۆمیخـوازی دەرکەوتەیەکـی کوردبوونە. ئەو ئۆتۆنۆمییەی ئێوە مەبەستتانە چییە و چۆنە؟ ئایا نـاکرێ بزووتنەوەیەکـی کـوردی نەتەوەخـواز، ئامـانجی رزگاری و سەربەخۆیی بێت؟ یاخود وا باشتر و ڕاستتر نییە پاش سـەربەخۆیی و بـوونە دەوڵەت، لە ناوخۆمانـدا لەسـەر بنەمـای کوردبـوون، ئۆتۆنۆمیخـواز بـین و هەر هەرێـم و شـێوەزارێک تایبەتمەندێکانی خۆی بپارێزێ و گەشەی پێ بدات؟.

+ بە دیـدی ئێـوە، بـزووتنەوە مۆدیرنەکـانی لەنـاو کـورددا هەڵدەکەون ناتوانن لە یەک کاتدا نەتەوەخـواز و بزوتنەوەیەکـی کوردیش بـن. لـێ ئەگەر ئامـانجی بزوتنەوەیەکـی نەتەوەخـوازی کـوردانە، پاراسـتنی یاسـای فرەیـی و جیاوازییەکـانی زمـان و کولتوری دەڤەرەکان بێ و هاوکات بـۆ بـوونە دەوڵەت تێبکۆشـێ، نەک دروستکردنی نەتەوە، ـ چونکە ئەو مەسەلەیە بڕاوەتەوە کە کـورد نەتەوەیە ـ ئایـا بزوتنەوەیەکـی لەم چەشـنە بە شـیاو و گونجاو یاخود مەحاڵ دەبینن؟

+ زمان و ئاین و مێژوو ئەدەب و ڕۆشنبیریمان بە دوو یـاخود زیـاتر ڕێنـووس و شـێوەزار نووسـراوەتەوە و دەنووسـرێتەوە. هەمـوو خـوێنەوار و ڕۆشـنبیرەکانمان، نیـوە یـان چـارەکە رۆشنبیرن. ئاخر ئاگامان لە نیوەکەی تر نیـیە و تێیـان نـاگەین. ئایـا ئەمە زوڵمێکـی گەورە نیـیە لە نەتەوەی کـورد، بە نـاوی ڕێگەدان بە فرەشوناسییەوە دەکرێ؟

+ کـورد پەیـڕەوی لە یاسـاکانی فـرە شوناسـی کـردووە و بە هوشیارییەوە هەوڵی پاراستنی ئەم پلورالیزمەی داوە. ئایا ئەمە هۆکار و دەردێک نییە، کە بەدرێژایی مێژوو کورد قەت دەسـەڵاتی نەبووە و نەبۆتە خاوەنی؟ هەڵبەت دیارە بێدەسەڵاتی چ مانایەک دەبەخشـێ؟. لە ڕوانـگەی ئێـوەوە، ئەمە بە قـازانجی یـاخود بە زیانی شکاوەتەوە؟ وەک دەبینی کورد ئیمڕۆ دەوڵەتـی نیـیە و لە

کـۆڕە نێودەوڵەتییەکانـــدا ددان بە هەبـــوون و بونیـــدا نـــانێن و بەردەوام هەڕەشەی قڕکردن و توانەوەی چوار دەوڵەتی داگیرکەری لەسەرە؟ .

+ بزووتنەوە کوردییەکان لە دەوڵەتە نا کوردیەکانـدا بـن یـان لە دەوڵەتی کوردیدا بن بـۆئەوەی بزووتنەوەیەکـی نەتەوەیـی بـن دەبـێ نەتەوەخـواز بـن. بەڵام بـۆ ئەوەی لە بزووتنەوەیەکـی نـاو دەوڵەتە مـۆدیرنەکەدا بزووتنەوەیەکـی نەتەوەیـی بـن، دەبـێ نەتەوەخـــواز بـــێ. دەکرێـــت تیشـــکێکی زیـــاتر بـــخەنە ســـەر ئەم هاوکێشەیە؟

+ ڕەنـــگە بەرژەوەنـــدیی تەســـکی نـــاوچەیی و حیزبـــی، ڕێـــگە نەدات، یەکگرتنێکی سروشتی و ئارەزوومەندانە، لە نـاو کـورد دا بێـــتە ئـــاراوە. ئایـــا ئەی نابێـــت، کـــورد یەکگرتـــوو بێـــت لە چوارچێوەی قەوارەیەکـدا، تـا بتوانێـت، بەرەنگـاری دوژمنـان و تـرس و هەڕەشـەکان بێـتەوە و بە ئـارامی ژیـان بەسـەر بەرێ و ئامادەگی لە نێو کۆڕی میللەتاندا هەبێت؟.

+ ئایا جیاوازی نێوان زمان و کولتوری دەڤەر و پێکهاتەکـانی وەک هەورامی و زازایی، گەرمیان و موکریان، بۆتان و سۆران، هێنـــدە زەق و گەورەن، تـــا هاوچارەنووســـی و هـــاوخوێنی و هاونیشتمانی و هاومێژووییان، نەچێتە ژێر چەتری کوردبوونەوە و هەژماری بۆ نەکرێت و ناسنامەی هەر یەکەیـان بە جیـا بێـتە ناساندن؟

+ ئایـــا نەتەوەکـــانی وەک ئەڵمـــان و ئینگلیـــز و فەرەنســـی ئیتـــالی، گەر خـاوەنی زمـانی سـتاندارد نەبوونـایە، وەک ئێسـتا دەبوون، کە هەن؟.

+ ئایین، وەک فاکتێکی یەکجار گرنگ بۆ چارەنووسی نەتەوە، لای کورد ئەم دیاردەیەش دەبێتە قوربانی فرەیی و جیاوازی و بە چەنـــدین شـــێوە دەنووســـرێتەوە، دەرئەنجـــام نـــابێتە هەوێنـــی

یەکگرتن. ئەم خەسڵەت و ئارەزووی فرەییەی کورد بۆ هێندە تایبەت و ریزئەرە لە مێژووی گەلاندا؟

+ باس لە رۆح دەکەن، کە لەبوونەوە بەرەو هێز دەچێ و دواتریش بۆ بوون بە کردە. بە دەربڕینێکی تر، لە رۆحەوە بۆ ماهییەتەکەی کە ئازادییە و پێویستی بە ئیرادەیە. رۆحی نەتەوەی کورد ها لە کوێ؟.

+ بۆ گروپێکی کۆمەڵایەتی ناتوانێ لە یەک کاتدا، هەڵگری دوو شوناس بێت؟ واتە کوردێک، کوردستانی و تورکیایی، ئێرانی، عێراقی یاخود سوریایی بێت؟ پارادۆکسی ئەم هاوکێشەیە لە چیدایە، لە کاتێکدا داوای دیموکراسی و هاوڵاتی بوون، لە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستاندا، دروشمی بەشی هەرە زۆری پارتە کوردییەکانە؟

+ تا ئێستا بزریی یەک شوناسی کوردی لە زمان و کولتور و گوتاردا، نیشانەی هەرە دیار و نەرێنی ژێرکەوتن و دۆڕاندن و شکستی کورد و بزووتنەوەکانێتی. کەچی بەڕێزتان بۆ یەکەم جارە، ئەم دیاردەی فرەیی و جیاوازیانە بۆ بەهێزیی و تایبەتێتی کورد و بزووتنەوەکانی دەگێڕنەوە و بە ئەرێنی دەبینن. ئەمە مانای چییە؟.

+ بە خوێندنەوەی ئێوە، مۆدیرنە لە ڕێگەی پەیڕەوکردن لە یاسا و سیستەمی یەک شوناسی و تۆتالیتاریتی لە فەرهەنگدا، دەبێتە بزووتنەوەیەکی نەتەوەخواز. بزووتنەوە کوردییەکان خۆشیان مۆدێرنەن، کەچی لە کۆت و بەندی بنەمای (کوردبوون)، ڕزگاریان نابێت . ئایا کوردبوون، ئەم چارەنووس و قەدەرە، سەرچاوەی نەهامەتییەکانە، یاخود بە پێچەوانەوە؟ دەوڵەت کۆت و بەندە، ئایا فریادڕەسە؟

+ بۆ نابێت، له سنووری سیاسی دەوڵەتی مۆدێرندا به دوو زمانی جیاواز بۆ نموونه کوردی عەرەبی، کوردی تورکی، یاخود کوردی فارسی، کولتووره مۆدێرنەکه بڵاو بکرێتەوه؟

+ به هۆی شکسته بەردەوامەکانی بزوتنەوه کوردییەکانەوه، ڕوانینێکی باو بۆته ستریۆتایپ، کەوا ئەو بزووتنەوانه نەتەوەخوازی نەبوون. لێ ئێوه نەک ناتانەوێ ئەو بزووتنەوانه نەتەوەخوازبن، بەڵکو دەڵێن، بزووتنەوه کوردییەکان نەک نەتەوه خوازنین، تەنانەت ئاستەنگی گەورەن لەبەردەم نەتەوەخوازیدا. ئەم بیروڕا پێچەوانه و قەناعەته، سەرچاوەکەی بۆ کوی دەگەڕێتەوه؟

+ هاوبیرانی نەتەوەیی له کوردستان دا، فەلسەفەی تێکۆشانیان لەسەر چوارکوچکەی: ئازادی، یەکسانی، سەربەخۆیی و دیموکراسی داڕشتووه. باوەڕی ئێوه لەم ڕووەوه چۆنه؟

+ به باوەڕی من ئازادییەکی بەرکەماڵ، یەکسانییەکی ڕاستەقینه، سەربەخۆییەکی مسۆگەر و دیموکراسییەکی چەسپاو، تەنیا له سایەی دەوڵەتێکی نەتەوەییدا، شیاوی هێنانەدی و پێڕەو کردنه. له کلاورۆژنەی تێڕوانینی ئێوەوه. ئایا دەزگای دەوڵەت ئەو ڕۆڵ و بایەخەی هەیه.

به کورتی پێناسەی ئەمانه:

کوردبوون، کوردایەتی، باوەڕ، هەست، پێوەندارێتی/ ئینتیما، گەل/ میللەت، نەتەوه، ڕۆح، ڕۆحی نەتەوه و ئیراده، ئازادی وەک ماهییەتی ڕۆح، ڕۆحی نەتەوه و دەرکەوتەکانی، دەوڵەت.

کورد و مۆدێرنیتیّ

هەڵۆ بەرزنجەیی:

- ئەم ستاتووەی کورد، بۆی هەڵکەوتووە و تێیدا دەژی، یاخود تێی ئاخنراوە. نە کۆیلەیەتی قبووڵ دەکات و ناشتوانێ ببێتە سەردار، بۆ وایە؟. ئەمە لە چییەوە سەرچاوەی گرتووە و ڕێگا چارەی دەربازبوون لەم دۆخە چۆنە؟ لە کاتێکدا ئێوە، کورد بە بەهێزترین نەتەوەی نێو ئەم هاوکێشە ئاڵۆز و پێچەڵ پێچە دادەنێن.

د. عرفان مستەفا:

+ گەیشتن بەو بیرۆکەیەی کە کورد نە لە میللەتە سەردەستەکانی مێژووە نە لە میللەتە بندەستەکانە، دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانێک لەمەوبەر. بۆ یەکەمجاری لە ساڵی ٢٠٠٣ لە دوو سیمیناردا لە کۆلێژی ئادابی زانکۆی سەلاحەدین لێکدانەوەیەکی سەرتایم بۆ کوردو مێژووەکەی پێکرد. لە دوای راپەڕینەوە شەپۆلێکی نوێی رۆشنبیری سەری هەڵداو لە گوتاری ئەو رۆشنبیرییەدا کورد وەک کۆمەڵە خێڵێک پێناسەدەکرا کە هێشتا قۆناغی سروشتییان تێپەڕ نەکردووەو ئەوەی کە حوکمی ژیانی ئەوان دەکات سروشتە نەک ئیرادە، بەپێی ئەو بۆچوونە ئەوان بەهۆی ئەمەوە هێشتا نەهاتوونەتە ناو مێژوو و ژیانیان لە خوار ئاستی ژیانی کۆیلەکانەوەیە .

ئەم بۆچوونە لە ئەنجامی تێگەیشتنێکی خراپەوە لە لێکدانەوەکەی هیگڵ لە کتێبی <فینۆمینۆلۆجیای روح>دا بۆ دروستبوونی کۆیلە و سەردار هاتووە، لەم تێگەیشتنە خراپەوە

ئەوان گەیشتوون بەوەی کە کورد لە مێژوودا شیاوی ئەوەش نەبووە ببێت بە کۆیلە و لە ئاستێکی خوارتر لە ئاستی کۆیلە ژیان دەگوزەرێنێ. بەڵگەشیان بۆ ئەمە ئەوە بوو کە کۆیلە بوونێکی مێژوویی هەیەو سەرچاوە لەو رێکەوتنەوە دەگرێت کە لەگەڵ سەردارەکاندا هەیەتی، بەلام کورد نە توانیویەتی لە جەنگەکەدا بباتەوەو ببێت بە سەردار و نەتوانیویشیەتی وەک ئەوەی کە لە جەنگدا دەبەزێت، بۆ هێشتنەوەی بوونی خۆی ببێت بە کۆیلە. بەلام ئەمە مانای ئەوە نییە کە هوشیارە بۆیە نەبووە بەکۆیلە، بەڵکو لەوێوەیە کە ناهوشیارە وەک هەر زیندەوەرێکی تری ناو سروشت کە بەهۆی ناهوشیارییەوە سروشت حوکمی دەکات و هیچ ئیرادەیەکی لە ژیان و چارەنوسی خۆیدا نییە. هەتا ئێستاش ئەو رۆشنبیرانە لەو پێناسەیەی خۆیان دڵنیان و هێشتا هەر بڕوایان وایە کورد لەدەرەوەی مێژوو ژیان دەگوزەرێنێ .

ئەو پێناسەیەی ئەوان بۆ بوونی کورد لە مێژوودا کردوویانە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەو بەداوداچوونێکی راستەقینە نییە، لە باشترین حاڵەتدا کاریگەربوونە بەو باسخواسانەی کە رۆژهەلاتناسەکان لە کتێبەکانی خۆیان لە بارەی کوردەوە تۆماریان کردوون . لەگەڵ ئەوەشدا ئەو پێناسەیەی ئەوان بۆ کورد هیچ بنەمایەکی زانستی نەبوو، بەلام لەو سەردەمەدا بۆ من گرنگی خۆی هەبوو. گرنگی ئەو پێناسەیە بۆمن لەوەدابوو دەرک بەوە بکەم کە بوونی کورد هەڵگری لوغزێکە پێویستی بە کردنەوە هەیە . کورد ناکرێت وەک ئەو خێڵە سەرتاییە داخراوە پێناسە بکرێت کە لە ناوچە دوورەدەستەکانی دنیادا نزیک لە ژیانی زیندەوەرەکانەوە دەژی و ئەو نەریتەی بۆ ژیان هەیەتی

بـەدرێژایی چەنـدەها سـەدە وەک خـۆی ماوەتـەوەو گـۆڕانێکی ئەوتۆی بە خۆیـەوە نـەبینیوە. دەکرێت ئـەم خێڵـە دوورەدەسـتانە وا پێناسـە بکرێنـەوە کـە بوونیـان لـە دەرەوەی مێـژووە، گـەر لێکۆڵینەوەش لە بارەیانەوە بکرێت نابێت لێکۆلینەوەکە مێژوویی بێت، چونکە ئەو خێڵانە مێژوویان نییەو ئەوەی هەیانە نەریتێکە بەبێ هـیچ گۆڕانێـک بۆ چەنـدەها سـەدە بـە نـەگۆڕی ماوەتـەوە ژیانی نەوەیەکی لە نەوەیەکی دوای خۆیدا دووپاتکردووەتەوە .

لێکۆڵینــەوە لــە خێڵێکــی ئــاوا هــەر دەبێـت لێکۆڵینەوەیــەکی سانکرۆنیکی و ئێستایی بێت و تەنها لەوە بکۆڵێتەوە ئەو نەریتە چۆن دەگوازرێتەوەو چۆن پەیوەندی نێوان تاکەکانی ئەو خێڵە رێک دەخـات. بـەڵام کاتێک ئێمـە لـە کـورد رادەمێنین ئـەوە هـەر لەمیدیییەکانەوە کە زۆرێک لـە مێژوونوسـان رەچڵەکی کوردیـان بـۆ دەگەڕێننـەوە هـەتا دەگاتـە سـەدەی بیسـت و دروسـتبوونی دەوڵەتی مۆدێرن لە رۆژهەڵاتی ناوەراستدا، کورد وەک میللەتێک دەبینـین کـە لـەو شـوێنەدا مێـژوو بـەرەو بنبەسـت و وەسـتان رۆشتوو، رۆڵیکی گرنگی هەبووە لەو رووداوانـەدا کە بوونەتـە هــۆی ســەرهەڵدانی قۆنــاغێکی نــوێ لــە مێــژووی گــەلانی دەوربەرەکەیدا. بۆیە بەهیچ شێوەیەک ناکرێت کورد وەک ئـەو خێڵـە سـەرتاییانە پێناسـە بکرێتـەوە کـە هـیچ ئامادەییـەکان لـەناو رووداوەکانی ئەو جیهانە مۆدێرنـەدا نییـەو ئەنترۆپۆلۆجیستەکان رێگایـەکی دوورودرێژیـان بڕیـوەو ژیـانی خۆیـان خسـتووەتە مەترسییەوە تا لـە سـوچێکدا بـەرچاویان کـەوتون‌و هەوڵیانداوە لێکۆڵینـەوەیان لـەبارەوە بکـەن، بۆ ئـەوەی لـە رێگـەی ئەوانـەوە بگـەن بـەوەی کـە مـرۆڤ بـەر لـە پەیـدابوونی ژیارەکـان چـۆن ژیاوە .

کورد میللەتێکە لە پێش چاومانەو وەک میللەتە سەردەستەکانی سەردەمی بەر لەدروستبوونی دەوڵەتی مۆدێرن خاوەنی ئەدەبیاتی نوسراوی بالآی خۆیەتی و بەهەمان ئەو ژیانە ژیاوە کە میللەتە سەردەستەکان پێی ژیاون و تەنها ئەوەندەیە کە وەک ئەوان ئیمپراتۆریەتی دروستنەکردووەو میللەتەکانی تری نەخستووەتە ژێر دەسەڵات و رکێفی خۆیەوە. لەسەردەمی مۆدێرنیشدا کوردەکانی ناو رێکخراوی ئیتحادوتەرەقین زەمینە خۆشدەکەن بۆ ئەو گواستنەوە مێژووییەی کە ناوچەکە پیایدا تێدەپەڕێت. بۆیە شوبهاندنی کورد بەو خێڵە سەرەتاییانەی کە بابەتی لێکۆڵینەوەی ئەنترۆپۆلۆجیستەکانە هەر لە بنچینەوە شوبهاندنێکی هەڵەیەو ئەو ئەنجامەش کە لەو شوبهاندنەوە بەدەستهێنراوە کە کورد بوونێکی مێژووی نییە ئەویش بەهەمان شێوە وەک شوبهاندنەکە هەڵەیە.

ئەمە ئەو بۆچوونەبوو کە لەسەرتای بیرکردنەوەم لە بوونی کوردو کێشەکەی وایکرد زیاتر لەم کێشەیە وردببمەوە. هەتا زیاتر لە لێکۆڵینەوەو بیرکردنەوە لە کێشەکە دەچوومە پێشەوە زیاتر ئەوەم بۆ رۆشن دەبوویەوە ئەو تێروانیانەی لە بارەی بوونی کورد لە مێژوودا هەیە لەسەر بنەمایەکی راستەقینە دانەمزراون و ئەوە کە لەوبارەیەوە وتوویانە سەرچاوەی لە رواڵەتی کێشەکەوە گرتووە .

رەخنەکردنی ئەو بۆچوونانەی کە لە بارەی کوردەوە هەبوون بۆ من بوویە دەستپێکی لێکۆڵینەوەم لە کورد و کێشە سەختەکەی، هەر لەوکاتەوە دەرکم بەوە کرد کە هۆکاری ئەوەی کورد لەسەردەمی مۆدێرندا نەیتوانیووە وەک میللەتەکانی

دەوربەری خۆی دەوڵەتی خۆی دروست بکات ئەوە نییە کە کورد هیچ هوشیارییەکی بە بوونی خۆی و مێژوو نەبووە، بۆیە نەیتوانیووە لەسەر تەختی شانۆی مێژووی جیهان دەرکەوێت، بەڵام میللەتەکانی تر خاوەنی هوشیاری بوون بە بوونی خۆیان و بە مێژووش بۆیە توانیوویانە وەک کارێکتەرێک لەسەر تەختەی شانۆوی مێژوو دەرکەون. بەڵکو هۆکارێکی تر لە پشت ئەمەوە هەیەو بەبێ بیرکردنەوەیەکی قووڵ و ورد ناتوانین دیاری بکەین .

کاتێک سەیری رووداوەکانی سەدەی بیست دەکەین ئەوە دەبینین کە چۆن کورد شۆڕشەکانی خۆی بەرپا دەکات و شێخ مەحمود یەکەم حوکومەتی مۆدێرن لە ناوچەکەدا لە سلێمانی دادەمەزرێنێو یەکەم رێکخراوی مۆدێرن لە ناو جەرگەی خەلافەتی عوسمانیدا کوردەکان بە ناوی <ئیتحادو تەرەقی> دروستی دەکەن و هەر ئەوان رۆڵێکی کاراشیان هەیە لە بڵاوکردنەوەی رۆشنبیری مۆدێرن لە ناو خەلافەتی عوسمانیدا . کاتێک ئەمانە دەبینین لەوە دڵنیا دەبینەوە کە هۆکاری ئەوەی کورد دەوڵەتی خۆی دروست نەکردووە ئەوە نییە کە هوشیار نەبووە بە بوونی خۆی و ئەو جیهانە نوێیە کە لە دروستبووندایەو مێژوویەکی نوێ دەهێنێتە ئاراوە، بەڵکو هۆی ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ شتانێکی تر کە زۆر نادیارن و بە ئاسانی ناتوانین دەرکیان پێ بکەین. هۆکاری ئەمەش ئەوەیە کە ئەو بنەمایەی کورد بۆ هەڵسوکەوتی خۆی لە مێژوودا پەیڕەوی کردووە هەمیشە بنەمایەکی جیاوازبووە لەو بنەمایەی کە ئەوانی تر لە هەڵسوکەوتی خۆیاندا لە مێژوودا پەیڕەویان کردووە .

له مێژووی کوردا ئەوە دەخوێنینەوە کە میری میرنشینێکی کوردی توانیویەتی پایتەختی خەلافەت داگیر بکات، بەبێ ئەوەی وەک جەنگاوەرە خێڵەکییەکانی میللەتەکانی تر دوای داگیرکردنەکەی ببێت بە سوڵتانی خەلیفە. واتە کورد لەو سەردەمەدا وەک ئەو میللەتانەی کە پایتەختی خەلافەت داگیر دەکەن و دواتر دەبن بە سوڵتانی خەلیفە، خاوەنی هێزێکی سەربازی لەو جۆرە بوون کە بتوانن هەمان کار بکەن، بەڵام لە بەرامبەر ئەوەدا قبوڵی ئەوەیان نەکردووە کە ببن بە سوڵتانی خەلیفە .

سەلاحەدین توانای ئەوەی هەبوو پایتەختی خەلافەتی عەباسی بگرێت و نوردەین زەنکی وەک سوڵتانی ئەو خەلافەتە لابات و خۆی بچێتە شوێنەکەی، بەڵام ئەو کارە ناکات و نابێت بە سوڵتانی خەلیفە. هەر بەهەمان شێوە کەریم خانی زەند لە ئێراندا دەتوانێت ببێت بە شای ئێران بەڵام ئەم کارە ناکات و خۆی ناودەنێ بریکاری رەعیەتەکان. ئەمانە هەمووی ئەوەمان نیشاندەدەن کە کورد وەکو فارس وعەرەب و تورک توانای دامەزراندنی ئەو جۆرە لە ئیمپراتۆریەتی هەبووە کە ناونراوە خەلافەت، بەڵام خۆی نەیویستووە دایمەزرێنێ .

بێگومان دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتێکی ئاوا پێویستی بەداگیرکردن و ملکەچکردنی ئەوانی ترە بۆ خۆ. ئەوەی رێگرە لەبەردەم ئەوەدا کە کورد خەلافەت دروست بکات سیستەمی دروستکردن و پاراستنی خەلافەتە کە پشت بە داگیرکردنی ئەوانی ترو زاڵبوون بەسەریاندا دەبەستێت.

ئیبن خەلدوون لە شاکارەکەی خۆیدا زۆر بە وردی دەوڵەتی خەلافەت شیدەکاتەوەو بنەمای بوونی ئەو دەوڵەتە بە زاڵیەتی و

دەمارگیری پێناسە دەکات و پێی وایە بنەمای بوونی دەوڵەت لەو سەردەمەدا ئاین نییە، بەڵکو ئەو دەمارگیریەیە کە هەمیشە داوای داگیرکردنێکی زیاتر و زاڵبوونێکی زیاتر لەوەی کە هەیەتی دەکات .

کاتێکیش بنەمای بوونی دەوڵەت زاڵبوونێکی زیاتر بوو ئەو کاتە دەبێت زاڵ و بەزیو هەبێت. ئەو میللەتەی کە لەو پرۆسەیدا زاڵ دەبێت، دەبێت بە میللەتی سەردارو ئەوانەش کە زاڵبووە بەسەریاندا دەبن بە رەعیەت. هۆکاری ئەوەی کە کورد لەو سەردەمەدا وەک عەرەب و فارس و تورک ئیمپراتۆریەتی خۆی دروست ناکات ئەوە نییە کە هێزی دروستکردنی ئیمپراتۆریەتی نەبێت، بەڵکوو ئەوەیە کە رازی نییە بەو سیستەمەی کە بە بنەمای زاڵیەتی کاردەکات و ناچاری دەکات یان ببێت بە میللەتێکی هەمیشە زاڵ بەسەر میللەتانی ترەوە یان ببێت بە یەکێک لەو میللەتانەی کە رەعیەتەکانی ئەو میللەتە زاڵە پێکدەهێنن . دانەمەزراندنی خەلافەتێکی کوردی لەسەر بنەمای زاڵیەتی بۆ میرە کوردەکان دەست نادات، چوونکە میرە کوردەکان نە قبوڵیانە ناوچەکەیان داگیربکرێت و ببن بە رەعیەتی دەوڵەتی خەلافەت، نە قبوڵیشیانە ببن بە سوڵتان و ئەو میللەتانە بکەن بە رەعیەتی خۆیان کە لە کاتی داگیرکردن ناوچەکانیاندا دەدۆڕێن و قبوڵی فەرمان رەوایەتییەکەیان دەکەن.

هەر قبوڵنەکردنی بنەمای زاڵیەتییە لە حوکمڕانیدا وا لە کورد دەکات نموونەی میرنشینی لە دەوڵەتداریدا پێ باشتر تر بێت لە نموونەی دەوڵەتی خەلافەت. میرنشینە کوردییەکان لە ئەنجامی ئەوەدا دروستدەبن کە کورد قبوڵی ئەوەی نەکردووە ببێت بەسەرداری هیچ میللەتێک و قبوڵی ئەوەشی نەکردووە ببێت بە

ڕەعیەتی هیچ میللەتێک. تەنانەت لە ناو خۆیشیدا قبووڵی ئەوەی نەکردووە پێکهاتە جیاوازەکانی خۆی لە ڕێگەی زاڵبوونی یەکێکیان بەسەر ئەوانی تریاندا لە یەک میرنیشندا کۆبکاتەوە. ئەمەش وایکردووە لە یەک کاتدا چەند میرنشینێکی کوردی جیاواز هەبن. کاتێکیش لەگەڵ یەکدا تووشی پێکدادان هاتوون هیچیان مەیلی زاڵبوونی نەبووە بەسەر ئەوی تریانداو ئەوەی تریانی نەکردووە بە ڕەعیەت بۆ خۆی. بوونی میرنشینە کوردییەکان لە سەردەمی بەر لە دروستبوونی دەوڵەتی مۆدێرندا ئەو شیوازە لە حوکمڕانییە کە کورد لەو سەردەمە مێژووییەدا بۆ خۆی هەڵیدەبژێری .

هەڵبژاردنی ئەم جۆرە لە حوکمڕانی لەلایەن کوردەوە لەو سەردەمەدا بەهۆی ئەوەوە نەبووە کەخاوەنی هێز نەبووەو نەیتوانیووە ئەوە بکات کە فارس و تورک و عەرەب کردوویانە، بەڵکو ئەمە هەر لە بنچینەدا ئەوەمان پێدەڵێت کە کورد ئەو سیستەمەی قبول نییە کە دەوڵەتی خەلافەت و سەڵتەنەت لەسەری دامەزراوە . هۆی ئەمەش ئەوەیە بنەمای ئەم جۆرە لە دەوڵەت زاڵیەتی و دەمارگیرییەو ئەویش نە دەیەوێت زاڵ بێت بەسەر هیچ میللەتێکی ترداو نە ڕێگەش دەدات هیچ میللەتێکی تر زاڵ بێت بەسەریدا. بەڵام ئەو میللەتانەی کە لەناو ئەو مێژوودا دەرکەوتووە چۆن زاڵیەتی ئامانجیانە ئاواش لە کاتی لاوازبووندا بەزیوی و بندەستەیی قبووڵدەکەن .

کورد ئەو دەوڵەتەی بەر لەوەی بۆ ئەوانی تر قبوڵنەبێت بۆ خۆی قبولی نییەو لە ناو خۆیشیدا هیچ پێکهاتەیەک لە پێکهاتەکانی کار لەسەر ئەوە ناکات زاڵبێت بەسەر پێکهاتەکانی ترداو لەگەڵ خۆیدا بیانکاتەوە بەیەک و دەوڵەتێکی لەو جۆرە بۆ

پێکهاتەکانی خۆی دروست بکات. هەر ئەمەشە وادەکات ئەو پێکهاتانە بەرەو جۆرێکی تر لە حوکمڕانی بڕۆن کە لە فۆرمی میرنشینە کوردییەکاندا دەردەکەوێت. میرنشینە کوردییەکان ئەو فۆرمەی حوکمڕانیین کە ئەو بنەمایە دەیخوازێت: نە قبوڵی ئەوە بکە سەردار بیت و نە قبوڵی ئەوە بکە کۆیلە بیت .

کاتێک ئیمپرتۆریەتەکان کۆتاییان پێدێت و دەوڵەتی مۆدێرن جێگەیان دەگرێتەوە، ئەوە کە گۆڕانی بەسەردا دێت لە راستیدا بنەمای دەوڵەتداری نییە، بەڵکو فۆرمی دەوڵەتدارییە. بوونی دەوڵەتی مۆدێرن بەهەمان شێوەی دەوڵەتە مەزهەبیەکانی سەردەمی بەر لە مۆدێرن ئەویش لەسەر بنەمای زاڵیەتی دادەمەزرێت و ئەوە لە جەنگەکەدا دەباتەوە دەوڵەت دادەمەزرێنێ و ئەوەش لە جەنگەکەدا دەبەزێت دەبێت قبوڵی ئەو دەستورەی دەوڵەت بکات کە زاڵەکە بەپێی بەرژەوەندیەکانی خۆی دایناوە .

دەوڵەتی مۆدێرن بە هەردوو تایپەکەیەوە واتە تایپە سۆشیالیستییە رۆژهەڵاتییەکەی و تایپە ناسیونالیستییە رۆژئاواییەکەی لەسەر هەمان بنەمای زاڵیەتی دادەمەزرێن. تایپە رۆژهەڵاتییەکە لە رێگەی سوشیالیزمەوە تاکە ئایدیۆلۆجیایەکی سیاسی لە ناو دەوڵەتدا سەردەخات و زاڵی دەکات بەسەر هەر ئایدیۆلۆجیایەکی ترداو تایپە رۆژئاواییەکەش لە رێگەی ناسیونالیزمەوە کەلتورێکی پەروەردەی پیشەشەیی بە تاکە زمانێک زاڵ دەکات بەسەر هەر جۆرە کەلتوریکی پەروەردەییدا کە لە سنوری سیاسیی ئەو دەوڵەتەدا بە هەر زمانێکی تر خەڵکی پێ پەروەردە بکرێت. واتە تایپە رۆژهەڵاتییەکە پەیڕەوی لە زاڵبوونی ئایدیۆلۆجی و تایپە رۆئاواییەکە پەیڕەوی

لە زاڵبوونی کەلتوری و زمانی دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ دەوڵەتی مۆدێرن نەیتوانیووە لە بنەمای زاڵیەتی خۆی دەرباز بکات، ئەوەی کردوویەتی تەنها گواستنەوەی بنەمای زاڵیەتییە لە زاڵیەتی هێزی جەنگ و سوپاوە بۆ زاڵیەتی کەلتوری و ئایدیۆلۆجیا .

خەلدوون لە بارەی دەوڵەتی بەر لە مۆدێرنەوە لە شیکردنەوەکەی خۆیدا دەگات بەو دەرئەنجامەی: ئەوەی کە دەوڵەت دروستدەکات دەمارگیرییە نەک ئاین، دەمارگیریش بە هێزی زاڵبوونێکی زیاتر پێناسە دەکات. گەر ئێمە لە رواڵەتەکانی دەوڵەتی مۆدێرن دەرچین دەتوانین هەمان زاڵیەتی لە فۆرمێکی تردا لە دروستکردنی دەوڵەتی مۆدێرندا ببینین. کورد لەناو ئەم مێژوودا هەمیشە دەرخەری ئەو راستییە بووە کە دەوڵەتی مۆدێرن لەسەر زاڵیەتی کولتوری و زمانی و ئایدیۆلۆجی دامەزراوە. مێژووی مۆدێرنی کورد هەمووی بەرگرییە لە بەرامبەر ئەو هێزی زاڵیەتییەی دەوڵەتی مۆدێرنداو ئەو دۆخەی لە ناو ئەم مێژوودا هەیەتی ئەوە نیشاندەدات کە نە خۆی قبوڵی ئەوە دەکات زاڵیەتی بکات بە بنەمای حوکمڕانی نە قبوڵی ئەوەش دەکات بچێتە ژێر رکێفی ئەو دەوڵەتانەوە کە لەسەر زاڵیەتی کولتوری و ئایدیۆلۆجی دامەزراون. ئەمە گەر شتێکمان پێ بڵێت ئەوە ئەوەیە کە کورد بە هیچ شێوەیەک قبوڵی ئەوە ناکات زاڵیەتی -ئیتر لە هەر فۆرمێکدا بێت- ببێت بە بنەمای دامەزراندنی دەوڵەت.

لەسەردەمی دەروستبوونی دەوڵەتی مۆدێرن لە رۆژهەڵاتی ناوەراست کورد لە دۆخێکی زۆر تایبەتدا دەژی. سیستەمە نێودەوڵەتییەکە ئەوەی سەپاندووە کە هیچ میللەتێک یان گروپێک

نابێت لە دەرەوەی دەوڵـەتێکی مۆدێرن بژی چوونکە پەیوەندی هەر میللەتێک لە میللەتەکان لە ڕێگەی دەوڵەتەوە گرێدەدرێتەوە بەو سیستەمە نێودەوڵەتییەوە. لەبەر ئەوە دەوڵـەتی مۆدێرن لەسەر بنەمای زاڵیەتی کەلتوری یان ئایدۆلۆجی یان زمانی دامەزرێت، کوردیش لەناو خۆیدا پێکهاتە جیاوازەکانی قبوڵی ئەم زاڵیەتە ناکەن و ئەمەش وا دەکات نەتوانێت دەوڵـەتی خۆی دامەزرێنێ. بەهەمان شێوە لەگەڵ میللەتەکانی دەرەوەی خۆیشدا قبوڵی ئەوە ناکات دەوڵـەت لەسەر بنەمای زاڵیەتی دامەزرێت، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی ئەو دۆخە ناوازەیە دروست ببێت کە کورد لەم سەد ساڵەی دوایدا پێیدا تێپەڕیوە. هەر لەسەرەتای سەدەی بیستەوە شێخ مەحمود حکومەتێکی بێ دەوڵـەت لە سلێمانی دروست دەکات. ئەمەش بە هیچ شێوەیەک لەگەڵ ئەو سیستەمە نێودەوڵەتیەدا نایەتەوە چوونکە ئەو سیستەمە نێودەوڵەتییە دەخوازێت حکومەت لە ناو دەوڵەتێکدا بێت و ڕێگە نادات حکومەتێک بەبێ دەوڵەت بوونی هەبێت. بەهەمان شێوە قازی موحەمەد لە مەهاباد حکومەتێکی کۆماری بەبێ دەوڵـەت دروست دەکات. ئەمانە هەمووی نیشانەی ئەوەن کە کورد ئەو فۆرمەی دەوڵـەتی مۆدێرنی بۆ حوکمڕانی قبوڵ نییە، چوونکە دەرکەوتەیەکە لە دەرکەوتەکانی بنەمای زاڵیەتی. کورد هەر لەو سەرەتایەوە بە شوێن فۆرمێکی حوکمڕانیدا دەگەڕێت کە لەسەر بنەمای زاڵیەتی دانەمەزابێت. بەڵام تا ئەم ساتەوەختەش کورد نەیتوانیوە بگات بە دۆزینەوەی ئەو فۆرمە لە حوکمڕانی کە لەهەمان کاتدا لەسەر بنەمای زاڵیەتی دانەمەزرابێت و سیستەمە نێودەوڵەتییەکەش ڕێگەی بەوە دابێت لە دەرەوەی خۆیەوە بوونی هەبێت .

ئەمە هەموو ئەوە نیشاندەدات کە کورد دەیەوێت دەوڵەت لەسەر بنەمایەکی جیاواز لە بنەمای زاڵیەتی دامەزرێنە، واتە دەیەوێت دەوڵەت ئەو هێزە نەبێت کە لە ناوخۆیدا رەوایەتی بە زاڵبوونی پێکهاتەیەک بەسەر پێکاتەکانی تردا بدات. ئەو دەوڵەتێکی دەوێت کە تیادا پێکهاتەکان لەگەڵ یەکدا بمێننەوە بەبێ ئەوەی پەیوەندییەکەیان پەیوەندی زاڵ و بەزیو بێت. ئەمەش وایکردووە ئەو دۆخە بۆ کورد دروست ببێت کە نە بتوانێت خۆی دەوڵەتی خۆی هەبێت و نە بشتوانێت وەک توخمێک لە توخمە بەزیوەکان بچێتە ناو دەوڵەتەکانی ترەوە کە توخمە زاڵەکەی ئەوانی ترن .

کورد لە سنوری سیاسی دەوڵەتەکانی ئەوانی تردا بە بێ رازیبوون بە بەزیویەتی ماوەتەوە، ئەمەش وایکردووە شتێک بێت لەناو ئەو دەوڵەتانەدا بەڵام بەبێ ئەوەی وەک توخمێکی بەزیو چووبێتە ناو پێکهاتەکەیانەوە رەوایەتی بە بوونی توخمە زاڵەکەی ناو پێکهاتەکە دابێت. کورد تا ئەم ساتە وەختەش بە شوێن ئەودا دەگەڕێت وەک سەردەمی بەر لە مۆدێرن لەسەر بنەمای نازاڵیەتی فۆرمێک بۆ حوکمڕانی خۆی بدۆزێتەوە. لەسەردەمی بەر لە مۆدێرندا کورد دەتوانێت لەسەر بنەمای نازاڵیەتی فۆرمێک بۆ حوکمڕانی بدۆزێتەوە کە فۆرمی میرنیشنە، بەڵام لەم سەردەمەدا جارێ نەگەیشتووە بە دۆزینەوەی ئەو فۆرمە کە سیستەمە نێودەوڵەتییەکە بەلایەنی کەمەوە گەر رەوایەتی بە دامەزراندنیشی نەدات رێگر نەبێت لەبەردەم دامەزراندنیدا.

کوردبوون لە پێکهاتە کوردییە جیاوازەکان دەخوازێت کە لە نێوان خۆیاندا لەسەر سیستەمێک لە حوکمڕانی رێکەون بنەمای

ڕێککەوتنەکەی نازاڵیەتی بێت. چون کوردبوون ئەمە لە پێکهاتە جیاوازەکانی خۆی دەخوازێت بەهەمان شێوە ئەوەش لە هەر پێکهاتەیەک لە پێکهاتەکانی دەخوازێت کە -دەیەوێت بە کوردبوونی خۆیەوە بمێنێتەوە- نەچێتە ناو ڕێککەوتنەوە لەگەڵ پێکهاتەیەکی غەیرە کوردی بۆ دامەزراندنی فۆرمێکی حکومڕانی گەر بنەماکەی نازاڵیەتی نەبێت .

هەر پێکهاتەیەک لە پێکهاتە کوردییە جیاوازەکان قبووڵی ئەوە بکات لەگەڵ هەر پێکهاتەیەکی نەتەوەیی غەیرە کوردا بچێتە ناو ڕێککەوتنێکەوە بۆ دامەزراندنی فۆرمێک لە فۆرمەکانی حوکمڕانی کە بنەماکەی زاڵیەتی بێت، ئەوە لە کوردبوون دەکەوێت با ڕێکەوتنەکەش ئاوا بێت ئەو پێکهاتە زاڵەکەی ناو سیستەمی حکومڕانییەکە بێت. بۆیە کوردبوون وەک بنەمای نازاڵیەتی بۆ کۆبوونەوەی ئەو پێکهاتە جیاوازانەی کە خۆیان بە کورد دەزانن کۆسپە ڕاستەقینەکەیە لە بەردەم ئەوەدا کورد لە پێکهاتەکانی خۆی دەوڵەتێکی مۆدێرن بۆ خۆی دروست بکات یان لەگەڵ غەیری خۆیدا بچێتە ناو پێکهاتەی دەوڵەتێکی مۆدێرنەوە .

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە دەتوانین حاڵەتی کورد لە دەوڵەتی عێراقدا شی بکەینەوەو ئەوە بە ڕوونی ببینن کە بۆچی کورد لە ناو سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتەدا وەک توخمە پێکهێنەرەکانی تری ئەو دەوڵەتە ناچێتە ناو ئەو ڕێککەوتنەوە کە دەوڵەتەکەی لەسەر دامەزراوە .

ڕێککەوتن لەسەر بنەمای زاڵیەتی بۆ دروستکردنی فۆرمێک لە فۆرمەکانی حوکمڕانی بە یەکێک لە تایپەکانی دەوڵەتی مۆدێرن، ئەوە دەخوازێت کە ئەو توخمە جیاوازانەی دەکەونە

ناو سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتەوە کە سیستەمە نێودەوڵەتیەکە ڕەوایەتی پێداوە، بچنە ناو ناسنامەیەکی هاوبەشەوە. لە ڕێگەی ئەو ناسنامە هاوبەشەوە قبوڵی ئەو فۆرمە لە حوکمڕانی بکەن کە لەسەر بنەمای زاڵیەتی توخمێک لە توخمەکان و بەزیویەتی توخمەکانی تر لە بەرامبەر توخمە زاڵەکەدا دامەزراوە. بەڵام ئەو ناسنامە هاوبەشە کە بەرزکراوەتە دەبێت توانای ئەوەی هەبێت ئەو زاڵی و بەزیوییەی کە پەیوەندی نێوان ئەو توخمانەی ڕێکخستووە کە چوونەتە ناو ڕێککەوتنەکەوە، داپۆشێت .

هەر لەسەرتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقدا بەهۆی ئەوەوە کە ناسنامەیەکی هاوبەشی لەو جۆرە لە نێوان پێکهاتەکانی سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتەدا نەبووە کە بتوانێت ئەو زاڵی و بەزیوویەی نێوان توخمەکان بپۆشیت، ئەو دەوڵەتە بە دانەمەزراویی تا ئێستاش ماوەتەوە. لەناو ئەو سنورە سیاسییەدا کە دەوڵەتی عێراقی لەسەر دامەزاروە، دوو ناسنامەی هاوبەش بۆ سێ توخمی جیاواز هەن. دوو ناسنامەکە یەکیان ناسنامەی نەتەوەیی-زمانییەو ئەوی تریان ناسنامەی مەزهەبییە. سێ پێکهاتە جیاوازەکەش سوننەو شیعەو کوردن. سونەو شیعە لە ناسنامە مەزهەبیەکەدا جیان و لە ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەدا هاوبەشن. سونەو کورد لە ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەدا جیان و لە ناسنامە مەزهەبییەکەدا هاوبەشن. شیعەو کورد هەم لە ناسنامە مەزهەبیەکەو هەم لە ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەدا جیان و هیچ ناسنامەیەکی هاوبەش لە نێوانیاندا نییە .

گەر هەریەک لەو دوو ناسنامەیە کە ناسنامەی هاوبەشن، ڕیککەوتنەکەیان لەسەر بکرێت، ئەوە یەکێک لە سێ توخمەکە دەچێتە دەرەوەی ڕێککەوتنەکەوە. ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی

کە ناسنامەیەکی هاوبەشمان نەبێت توخمە زاڵ و بەزیووەکان بخاتە ناو رێککەوتنەوە. دەوڵەتێکیش کاتێک دەتوانێت دامەزرێت و جێگیر بێت گەر ناسنامەیەکی هاوبەشی بۆ کۆی توخمەکانی هەبێت .

دەوڵەتی عێراقی بۆ ئەوەی دامەزرێت پێویستی بە دوو ناسنامەی هاوبەشە. بوونی دوو ناسنامەی هاوبەشیش بۆ سێ توخمی جیاواز، پێکهاتە سیاسییەکە بە بەهێزی راناگرێت، چوونکە یەکێک لەو سێ توخمە کە ناسنامەی هابەشی لە گەل دوانەکەی تر هەیە دەتوانێت لە پەیوەندی زاڵبووندا بێت لەگەڵ دوو توخمە بەزیوەکەدا، بەڵام دوو توخمە بەزیووەکە بەهۆی نەبوونی ناسنامەی هاوبەشەوە لە هیچ پەیوەندیەکدا نابن. بەڵام ئەمە تاکە رێگایەکیشە کە لەسەرتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە بۆ دامەزراندنی ئەو دەوڵەتە هەیەو هەر ئەمەش عەرەبی سوننە بۆ دامەزراندنی فۆرمی حوکمڕانی دەوڵەتەکە لەسەر بنەمای زاڵیەتی دەکات بە توخمی زاڵی ناو ئەو رێککەوتنەی کە توخمەکان دەیکەن.

عەرەبی سوننە لەو سنورە سیاسیەدا لەگەڵ کوردی سوننە لە ناسنامەی مەزهەبیدا هاوبەشن، بەڵام لەم هاوبەشەیەدا عەربی سوننە زاڵە بەسەر کوردی سوننەدا، چوونکە مەزهەبەکە مەزهەبێکی عەرەبییە نەک کوردی. عەربی سوننە لەگەڵ عەرەبی شیعە لە ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەدا هاوبەشن، هەر بەهەمان شێوە لەو ناسنامە نەتەوەیی- زمانیەشدا عەرەبی سوننە زاڵە چونکە عەرەبی شیعە بەهۆی ناسنامە مەزهەبیەکەیەوە ناسانامە نەتەوەیی-زمانییەکەی لاوازترە. هۆکەشی ئەوەیە فارس توانیویەتی شیعە وەک ناسنامەیەکی مەزهەبی بۆ خۆی قۆرخ

بکات و رابەرایەتی ئەو ناسنامە مەزهەبییە لە ئاستێکی نێونەتەوەییدا بکات .

بۆ ئەوەی بنەمای زاڵیەتی کاری خۆی بکات توخمی زاڵ لە سنوری سیاسی دەوڵەتی عێراقدا پێویستی بە ناسنامەیەکی هاوبەشی دووسەرەیە. ئەوەش کە شیانی ئەوەی تیایە هەڵگری ئەو ناسنامە دووسەرە بێت عەرەبی سوننەیە. بەڵام ئەمە پێکهاتەی حوکمڕانی عێراق بە شلۆقی و نەمەیوی دەهێڵێتەوە. چوونکە دوو توخمی پێکهێنەری ئەو پێکهاتەیە هیچ پەیوەندیەکیان بەیەکەوە نییە، هیچ ناسنامەیەکی هاوبەشیان نییە، ئەوەی هەیە تەنها ئەوەیە هەردووکیان لە پێکهاتەکەدا توخمی بەزیووبن، تەنانەت لەمەشدا توخمی بەزیوی ناو هەمان ناسنامەی هاوبەش نین. کورد توخمی بەزیوی ناو ناسنامە مەزهەبیەکەیەو شیعە توخمی بەزیوی ناو ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەیە. ئەمەش پێکهاتەکە لە خۆیدا دوولەت دەکات و ئەو یەکبوونەی کە بنەمای زاڵیەتی دەیخوازێت نایێتە ئاراوە .

ئەمە حاڵەتی دەوڵەتی عێراقە کە پێکهاتەکانی ناو سنورە سیاسییەکەی لەبەر ئەوەی هیچ حسابێکیان بۆ نەکراوە دەوڵەتەکەیان کردووە بە دەوڵەتێکی شلۆق و نەمەیو. دەکرێت ئەم جۆرە لە دەوڵەت کە پێکهاتەکانی یەک ناسنامەی هابەش کۆیان ناکاتەوە بە دەوڵەتی شلۆق یان نەمەیو ناویان بەرین.

ئێستا بۆ زیاتر رۆشنکردنەوەی بنەمای زاڵیەتی و نازاڵیەتی سنوری سیاسی دەوڵەتی عێراق بگۆڕین بۆ سنورێک کە تەنها دوو توخم لەو سێ توخمە بگرێتەخۆ. ئایا دەوڵەتی عێراق ئەوکاتە دەبێت بە دەوڵەتێکی مەیو؟ گەر سنورە سیاسییەکەی دەوڵەتی عێراق تەنها عەربی سوننەو عەرەبی شیعەی لەخۆ

بگرتایـەو کـورد لـە دەرەوەی ئـەو سـنورە بوایـە، ئـەو کاتـە دەوڵەتەکە چۆن دەبوو؟.

ئـەو کاتـە ئێمـە لـە بـەردەم دوو توخمـدا دەبـووین کـە ناسـنامەیەکی هاوبەشـی نەتـەوەیی-زمانییـان هەیـە لەگـەڵ ناسنامەیەکی مەزهـەبی جیاواز. لـەم حاڵەتـەدا یـەکێک لـەو دوو توخمـە دەیتوانی لـە ڕێگـەی ناسنامە هاوبەشـەکەوە کـە ناسنامە نەتـەوەیـی-زمانییەکەیـە ناسـنامە جیاوازەکـەی خـۆی کـە ناسنامەیەکی شاراوەیە بە شێوەیەکی شاراوە زاڵ بکات بەسـەر ناسنامەی مەزهەبی ئەوی تریانداو بەهۆی ناسنامە نەتەوەییە-زمانییەکەوە ڕەوایەتی بۆ ئەم زاڵبوونە دروست بکات .

زاڵکردنـی ناسـنامەی مەزهـەبی لـە ژێـر پـەردەی ناسـنامەی هاوبەشی نەتەوەیی-زمانی کە بـەهۆی هاوبەشیەکەیەوە زاڵیـەتی و بەزیویەتی تیا دەرناکەوێت دەکرێت هەریـەک لـەو دوو توخمـە ئـەنجام بـدەن. بـۆ نموونـە گـەر عـەربی سـوونە لـەناو سـنورە سیاسیەکەدا زاڵبوایـە بەسـەر عـەرەبی شـیعەدا وەک ئـەوەی کـە لەسـەرتای دروسـتبوونی دەوڵـەتی عیراقـی بـۆ دروسـتکردنی دەوڵـەتێک کـە هـەرسێ توخمەکـە بگرێتـەوە پێویسـت بـوو، ئـەوە ئـەو کاتـە سـوننەو شـیعەی عێـراق لـە ناسـنامە عەرەبییـە هاوبەشـەکەدا دەبوونـەوە بەیـەک. بـەڵام سـونە ناسـنامە مەزهەبیەکـەی خـۆی بەسـەر ناسـنامەی مەزهەبیەکـەی شـیعەدا زاڵـدەکرد، بـە ڕەوایـەتی ئـەوەی مەزهـەبی سـوننە گوزراشـتێکی ڕاستەقینە لە عەربیەتی عەرەب دەکات تا مەزهـەبی شیعە . ئەو کاتە گەر شیعەکان بیانـەوێت کێشـە بۆ ناسنامە نەتەوەییەکـەیان دروسـت نـەبێت و گومـانی نەکەوێتەسـەر، دەبێت ئـەو زاڵبوونـە مەزهەبییـەی سـوننە لەسـەر خۆیـان قبـوڵ بکـەن. بێگومـان

قبوڵیشیان دەکرد ئەگەرچی زۆرینەشن، چونکە ئەو کاتە بەهۆی ناسنامە عەربیەکەیانەوە لە رووی سایکۆلۆجییەوە هەستیان بە بەزیویەتی نەدەکرد. یان هەر هەستیان پێ بکردایە خۆیان لە ناسنامە نەتەوەییەکەدا دەبینییەوە تا ئەو فشاری زاڵبوونە لەسەرخۆیان نەهێڵن .

شیعەکان ئەو کاتە لە عێراقدا بە ناسنامە نەتەوەییەکەیانەوە دەیانتوانی وەک سوننەکان بەشداری لە حوکمڕانی ئەو وڵاتەدا بکەن بەڵام بە مەرجێک بەزیویەتی ناسنامە مەزهەبیەکەیان قبوڵ بکەن. لێرەدا عێراق لەسەر بنەمای زاڵیەتی وەک دەوڵەت دادەمەزرا، ئیتر ئەو ناسنامە مەزهەبییە زاڵەی کە لەژێر پەردەی ناسنامە هاوبەشەکەوە کاری خۆی دەکرد، ناسنامەی سوونني بوایە یان شیعی ئەوە بنەمای زاڵیەتی کاری خۆی دەکردوو دەوڵەتی عێراق دەبوو بە دەوڵەتێکی دامەزراو و مەیو .

بەڵام گەر بەرژەوەندی هێزە چارەنوسازەکانی ئەو کاتە سنوری سیاسی عیراقیان وا دیاری بکردایە کە تەنها عەرەبی سوننەو کوردی سوننە بگرێتەوە، ئەوە لەگەڵ بوونی ناسنامەیەکی مەزهەبی هاوبەشدا لە نێوان هەردوو توخمەکەدا دەوڵەتی عێراقی لەسەر بنەمای زاڵیەتی دادەمەزارو عێراق دەبوو بە دەوڵەتێکی مەیو یان هەر بە شلۆقی دەمایەوە؟ گەر ببوایە بە دەوڵەتێکی مەیو توخمە زاڵەکە عەرب دەبوو یان کورد؟ گەر نەشبوایە بە دەوڵەتێکی مەیو هۆکارەکەی چی دەبوو؟

باجارێ بە شوێن ئەوەدا بڕۆین لەسەر بنەمای زاڵیەتی کە دەوڵەتی مۆدێرنی لەسەر دادەمەزرێت وێنای عیراق بەو دوو توخمەوە بکەینەوە کە ناسنامەیەکی هاوبەشی مەزهەبییان هەیە

لەگەڵ ناسنامەیەکی جیاوازی نەتەوەیی-زمانی. جارێ باوا دابنێین عەربی سوننە وکوردی سوننە لە ناو ئەو سنورە سیاسیەدان کە رەوایەتی پێدراوە ببێت بە دەوڵەت، ئایا دەبێت چیبکەن تا بچنە ناو پێکهاتەی سیستەمی حوکمڕانی ناو ئەو سنورە سیاسییەوە؟ .

دەبێت هەردوو توخمەکە ناسنامە هاوبەشەکەی خۆیان بەرزبکەنەوە کە سوننی بوونیانە، بەڵام ئەوەی رەوایەتیەکی زیاتری بۆ خاوەنداریکردن لەو ناسنامەیە هەیە عەربی سوننەیە، چونکە ئەو ناسنامەیە لە بەرامبەر ناسنامەی شیعیدا رەنگێکی عەرەبی زیاتر وەردەگرێت تا رەنگێکی کوردی یان تا هەر رەنگێکی تر تەنانەت گەر ئەو رەنگە تورکییش بێت. کورد لە ناو ئەم پێکهاتەی حوکمڕانییەدا ئەو ناسنامە هاوبەشە مەزهەبییەی قبوڵە بەڵام بە مەرجێک رەوایەتی لێوە وەرنەگیرێت بۆ سەرکوتکردنی ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەی .

ئەوەی کە لەسەردەمێکدا ناونراوە برایەتی کوردو عەرەب لەراستیدا برایەتییەکی مەزهەبییەو کورد قبوڵی کردووە بەڵام بە مەرجی ئەوەی ناسنامە عەربیەکەی سوننەی عەرب لە رێگەی ناسنامە مەزهەبیەکەوە زاڵنەکرێت بەسەر ناسنامە کوردییەکەدا. بە مانایەکی تر عێراق نابێت عێراقێکی عەرەبی بێت و دەبێت ناسنامە دەوڵەتیەکەی جیاواز بێت لە دەوڵەتە عەرەبیەکان. ئەمە جگە لەوەش کە دەبێت ناسنامە عەربیەکە بەهیچ شێوەیەک بەشداری لەوەدا نەکات ناسنامە سوننیەکە دابەش بکات بۆ ناسنامەیەکی لاوازو ناسنامەیەکی بەهێز. گەر ئەمەش روویدات ئەو کاتە دەوڵەتی عێراق دەوڵەتێکی عەرەبی نابێت و ناتوانێت خۆی وەک یەکێک لە دەوڵەتە عەربیەکان پێناسە بکاتەوە .

بێگومان گەر ئەمە وابووایە سوننەی عەرب بەهیچ شێوەیەک بەمە رازی نەدەبوون چوونکە ئەوان کاریان بە بنەمای زاڵیەتی دەکـردو ناسـنامە هاوبەشـەکەیان بـۆ زاڵکردنـی ناسـنامە جیاوازەکـەیان کـە ناسـنامە نەتەوەییەکەیـە بـەکاردەهێنا. بەڵگەشمان بۆ ئەمە حوکمڕانی چەندساڵەی عەرەبی سوننەیە لە عێراقـداو ئـەو کیشـەو ململانێیانەیـە کـە بـەهۆی قبوڵنـەکردنی زاڵبـوونی ناسـنامە جیاوازەکـەیان بـە رەوایـەتی وەرگـرتن لـە ناسنامە هاوبەشەکە دروستبوون .

قبوڵنەکردنی ئەو زاڵیەتییەیە کە کورد ئەو ئۆتۆنۆمییەی قبوڵ نییە کە ناسنامە جیاوازەکەی عەرەب لە ژێر پەردەی ناسنامە مەزهەبییـە هاوبەشـەکەدا دەشـارێتەوە. ئـەو ئۆتۆنۆمییـەی کـە لەسەر بنەمای زاڵیەتی عەربی سوننە لە عێراقدا دەیدا بە کورد، کـورد بـە ئۆتۆنـۆمی سـاختەی دەزانـی و داوای ئۆتۆنۆمیـەکی راسـتەقینەی دەکـرد. ئـەو ئۆتۆنۆمییـەی کـە سیاسیەکانی کـورد ناویان نابوو ئۆتۆنۆمی راستەقینە ئەو مەرجانەی پێویستبوو کە باسـکران. واتـە ئۆتۆنومییـەکی دەخواسـت کـە لەسـەر بنـەمای زاڵیـەتی و زاڵبـوونی ناسـنامەکان نـەبێت. ئەمـەش ئـەوەی دەخواست دەوڵەتی عێراق لەوە بکەوێت دەوڵەتێکی عەربی بێت و تـەنها ئـەوە قبوڵبکات کـە دەوڵـەتێکی سـوننی بێت و ناسنامە نەتەوەییەکـەی هـەردوو توخمەکـە بـەهیچ شـێوەیەک تێکـەڵ بـە ناسنامە هاوبەشە مەزهەبیەکە نەکرێت و تای تەرازووی هیچیان لـە ناسـنامە هاوبەشـەکەدا لاسـەنگ نـەکات. بێگومـان ئەمـە بـۆ سـوننەی عـەرەب جێگـای قبـووڵکردن نـەبوو، چوونکـە ئـەوان دەوڵـەتیان لەسـەر بنـەمای زاڵیـەتی قبوڵـە نـەک نازاڵیـەتی. هـەر

ئەوەشبوو وای کردبوو سەدام بڵێت: کوردەکان دەوڵەتیان لە ناو دەوڵەتدا دەوێت.

ئێستا با بەشوێن ئەو ئەگەرەدا بڕۆین کە کورد لە ناو ئەو سنورە سیاسیەدا کە تەنها عەربی سوننەو کوردی سوننەی تیایە ببێت بە توخمە زاڵەکە، بزانین ئەوکاتە چی روویدەدا؟. کورد لەناو پێکهاتەی ئەو حوکمڕانییە لە ناو خۆیدا توشی لێکدژی دەبوویەوە، چونکە خۆی قبوڵی ئەوەی نەدەکرد کوردیەتییەکەی لەژێر پەردەی سوننیەتەوە حوکمی عەربیەتی عەرب بکات. لەهەمان کاتیشدا نە دەبوو رێگە بدات ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەی عەرب خۆی وەک زمانی ئەو مەزهەبە پێناسە بکاتەوەو بەناوی ئەوەوە کە زمانی مەزهەبەکەیە ببێت بە زمانی پەروەردەو فێرکردنی ناو ئەو دەوڵەتەو رێگری بکات لە زمانی کوردی کە بۆ کوردەکان ببێت بە زمانێکی فەرمی لە پەروەردەو فێرکردندا .

گەر ناسنامە سونییەکە لە ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکە بە تاڵبکرێتەوە ئیتر ئەو هێزەی نامێنێ گوزارشتێکی سیاسی لە دەوڵەتەکە بکات. ئەو کاتە کورد بۆ ئەوەی نەکەوێتە ژێر رکێفی بنەمای زاڵیەتی ناچار دەبوو دەوڵەتەکە بکات بە دوو ئۆتۆنۆمی نامەرکەزی. ئەو کاتە دەوڵەتەکەش بوونی نەدەما. تەنها دوو حوکومەتمان هەبوو لە سنورێکی سیاسی هاوبەشدا بەبێ ئەوەی دەسەڵاتێکی سیاسی هاوبەش بوونی هەبێت. ئەمەش لە راستیدا تیۆرەکەی خەلدوون لەبارەی دەوڵەتەوە پشتڕاست دەکاتەوە کە مەزهەب نابێت بە بنەمای دروستکردنی دەوڵەت، مەزهەب تەنها وسیلەیەکە بۆ بەهێزکردنی ئەو دمارگیری و زاڵیەتییە کە دەوڵەتەکەی لەسەر دامەزراوە .

کورد لەبەر ئەوەی ناتوانێت ئەوە لە خۆی قبوڵ بکات لە ڕێگەی ناسنامە مەزهەبییە هاوبەشەکەی لەگەڵ سوننەی عێراقدا ناسنامە نەتەوەیی-زمانییەکەی خۆی زاڵبکات بەسەر ناسنامە نەتەوەیی زمانییەکەی عەربی سوننەداو ناچاریان بکات دەستبەرداری ناسنامەکەی خۆیان ببن و بە ناسنامە کوردییەکەوە کاری خۆیان بکەن، بۆیە ناچێتە ناو ئەو ڕێکەوتنە هاوبەشەوە کە ناسنامە مەزهەبیەکە دەیهێنێتە ئاراوە .

ئێمە ناتوانین بیر لەوە بکەینەوە کوردی ناو دەوڵەتی عێراق لە ئەگەرێکی ئاوادا کارێکی ئاوا بکات لە کاتێکدا دەبینن لە دوای ڕاپەڕینەوە کە لەو پێکهاتە دەوڵەتییەی عێراق هاتووەتە دەرەوە، لە نێوان پێکهاتە ناوچەییەکانی خۆیشیدا نەیتوانیووە ناسنامەیەکی زمانیی-ناوچەیی زاڵبکات بەسەر ناسنامە زمانییە ناوچەییەکانی تری خۆیداو بیکات بە ناسنامەی هاوبەش بۆ هەموویان، ئیتر چۆن دەتوانێت ناسنامە زمانییە کوردییەکە بەسەر نەتەوەیەکی تردا بسەپێنێ. بێگومان بۆ ئەوەی ئەمە بکات دەبێت بە بنەمای زاڵییەتی کار بکات. بۆ ئەمەش یەکەمجار دەبێت لەناو پێکهاتە جیاوازەکانی خۆیدا بەو بنەمایە کاری کردبێت جا دەتوانێت ناسنامە زاڵەکەی ناوخۆی بەسەر ناسنامەیەکی عەربیدا زاڵبکات .

لە دوای ڕاپەڕین جەنگ لە نێوان پێکهاتە کوردییەکاندا بەرپابوو هێزە دەوڵەتیەکانی دەوروبەر کە بەرامبەربوون هەریەکەیان پشتگیری یەکێک لە پێکهاتەکانی دەکرد بۆ ئەوەی زاڵ ببێت بەسەر ئەوی تریاند، ا بەڵام ئەم زاڵبوونە لە نێوان هەردوو هێزە سیاسییەکەی هەریمی کوردستاندا سەری نەگرت و ڕێککەوتنێک هاتەئاراوە کە ڕێککەوتنی نێوان زاڵ و بەزیو

نـەبوو، بـەڵكو ڕێككـەوتنی نێـوان دوو هێزبـوو كـە هیچیـان لەجەنگەكـەدا نـەیتوانی زاڵ ببێت بەسـەر ئـەوی تریانـدا. ئەمـەش وایكرد هەرێمی كوردستان بەرەو دوو ئیدارەیی بڕوات و دوو حوكومـەت بێنـەئاراوە. ئـەوەی كـەوای كـرد بارودۆخەكـە ئـاوا بـڕوات قبوڵنـەكردنی بنـەمای زاڵیەتییـە لـە حوكمڕانیـدا لـە نێـوان دوو پێكهاتەی كوردی جیاوازدا .

ئەمـــەی ســـەرەوە هـــەمووی ئـــەوە ڕۆشـــن دەكاتـــەوە كـــە كوردبـــوون خـــۆی وەک ناســـنامەیەكی هاوبەشـــی كۆمەڵـــە پێكهاتەیـەكی جیـاواز كـە هەریەكـەیان هـەڵگری ناسـنامەیەكی تایبەت بە خۆشیەتی لەسەر بنەمای نازاڵیەتی دامەزراوە .

بەمانایەكی تـر دەتـوانین كوردبـوون بـەوە پێناسـە بكـەین كە بنەمای نازاڵیەتییە. واتە ئەو بنەمایەیە ئەو پێكهاتە جیاوازانەی لـە ژێـر چـەتری كوردبوونـدا كۆبوونەتـەوە لـە پەیوەنـدی نێـوان خۆیاندا لـە هـەموو بارودۆخێكی مێژوویدا پەیڕەوییان كـردووە. هـــەركام لـــەو پێكهاتـــە جیاوازانـــەش كـــە هـــەڵگری ناســـنامەی هاوبەشی كوردبوونە لە هەر قۆنـاغێكی مێژوویدا لەگەڵ پێكهاتە كوردیــەكانی تــرو تەنانــەت لەگــەڵ پێكهاتــە ناكوردیەكانیشــدا ویستبێتی پەیڕەوی لە بنەمای زاڵیەتی بكات ئـەوە لـە كوردبـوون كـەوتووە. بنـەمای نازاڵیـەتی ئـەو دۆخـەی لـە مێـژوودا بـۆ سازكردووە كە قبوڵی بنەمای زاڵیەتی نەكات و لـە گـەڵ غـەیری خۆیدا نەچێتە ناو ئەو ڕێكەوتنەوە كە ڕەوایەتی بە زاڵبوونی یان بە بەزینی دەدات. دوای ئەوەی كە ئەمـەمان بۆ ڕۆشـن بوویـەوە دەتوانیین وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە كە كـورد بـۆچی قبـوڵی هیچ ڕێكەوتنێک ناكات كە تیایدا ببێت بە سـەردا یان ببێت بە كۆیلـە؟ وەڵامـی ئـەوەی بـۆچی كـورد ئاوایـە بێگومـان دەبێـت

ئەوەبێت چونکە کوردبوون لەسەر بنەمای نازاڵیەتی دامەزراوە. کاتێک ئەو پێکهاتە جیاوازانەی کە ناسنامەی کوردبوون کۆی کردوونەتەوە تەنانەت گەر لە نێوان خۆشیاندا بیانەوێت کوردبوون وەک ناسنامەیەکی هاوبەش بەکاربهێنن بۆ ئەوەی ناسنامە جیاوازەکەی خۆیان بەسەر ئەوانی تردا زاڵبکەن ئەوە لە کوردبوون دەکەون .

بۆ نموونە کرمانجی بەناوی ئەوەوە کە زازاکیش وەک ئەوان کوردن و کوردبوون ناسنامەی هاوبەشیانە بیەوێت بە هەر بیانوێیک بێت ناسنامە کرمانجییەکی خۆی بەسەر ناسنامە زازاکیەکەی ئەواندا زاڵ بکات ئەوە زازاکیەکان ناسنامە کوردییەکەی خۆیان بۆ پاراستنی ناسنامە زازاکیەکەی خۆیان هەڵدەوشێننەوە، لە بەرامبەر کرمانجەکاندا ناسنامەی زازاکیبەت بەرزدەکەنەوە. کە ئەمەشیان کرد کرمانجەکان بەتەنیا ناتوانن کوردبن، ئەوان بەتەنیا کرمانجن، چونکە کوردبوون ناسنامەی هاوبەشی چەند پێکهاتەیەکی جیاوازەو ناسنامەی یەک پێکهاتە نییە .

هەر پێکهاتەیەک لە پێکهاتە کوردییەکان کوردبوونی وەک ناسنامەیەک قبوڵ نییە کە لەگەڵ پێکهاتەکانی تردا کە هەمان ناسنامەیان هەیە ناسنامە تایبەتییەکەی ببێت بە ناسنامەیەکی بەزیوو یان ناسنامەیەکی زاڵ، کوردبوون بۆ هەریەکەیان ئەو ناسنامەیە کە ئەوان لەگەڵ یەکتریدا دەخاتە ناو پەیوەندییەوە بەبێ ئەوەی هیچ یەکێک لەوان لەو پەیوەندیەدا دۆخی زاڵیەتی یان دۆخی بەزیوەیەتی وەرگرێت. ئەوان تا ئەوکاتە یەکن و یەک ناسنامەی هاوبەشیان هەیە کە خۆیەتیەکەیان پارێزراو بێت، کاتێک خۆیەتیەکەیان لەلایەن هەر پێکهاتەیەکەوە کە لە

ناسنامەی کوردبووندا لەگەڵیاندا هاوبەشە دەکەوێتە ژێر هەڕەشەوە، قبوڵی ئەو ناسنامە هاوبەشە ناکەن و ناسنامە تایبەتەکەی خۆیان دەپارێزن .

کوردبوون بۆ هەموو پێکهاتەکان کاتێک قبووڵە کە ناسنامە تایبەتەکەیان بەهیچ ناسنامەیەک بە ناوی ناسنامەی هاوبەشەوە نەفینەکرێتەوە. کوردبوون هەر خۆی لەوانە دەخوازێت کە کوردن قبوڵی هیچ رێککەوتنێک نەکەن کە لەسەر بنەمای زاڵیەتی بێت. کوردبوون خۆی رێککەوتنە لەسەر بنەمای نازاڵیەتی. بۆیە ئەو دۆخەی هەریەک لە پێکهاتەکان لە مێژودا هەیانە، دەرەوە پێی نەداون و هیچ شتێک ناچاری نەکردوون وابن جگە لە کوردبوون خۆی نەبێت .

کاتێک ئێمە دەپرسین کورد بۆ وایە؟ ئەوە پرسیارەکەمان بەوردی نەکردووە، بۆ ئەوەی پرسیارەکە بە وردی بکەین دەبێت بڵێین بۆ پێکهاتە کوردیەکان ئاوان؟ ئەو کاتە وەڵامەکە ئەوە دەبێت گەر ئاوا نەبن کورد نیین، چوونکە کوردبوونی ئەوان ئەوەیە کە ئاوابن و بەشێوەیەکی تر نەبن. بەشی دووەمی وەڵامی پرسیارەکە کە لە بارەی ئەوەوەیە کورد چۆن لەو دۆخە دەردەچێت؟ ئەم پرسیارەش گەر بە وردتر بیکەین ئەوە دەبێت بڵێین پێکهاتە کوردییەکان چۆن لەو دۆخە دەردەچن؟ ئەوکاتە وەڵامەکە ئەوەیە ئەو کاتە لەو دۆخە دەردەچن کە لە کوردبوون دەکەون. ئەو کاتەش لە کوردبوون دەکەون کە قبوڵی بنەمای زاڵیەتی دەکەن .

کورد دەبێت چی بکات؟ لە راستیدا دەبێت فۆرمێکی حوکومڕانی لە دەرەوەی دەوڵەتی مۆدێرن بۆ خۆی بدۆزێتەوە، ئەمەش بەوە دەکرێت کە لەو دۆخەی خۆی قوڵبێتەوەو زیاتر

هوشیاری پێ پەیدا بکات تا دەگات بەو فۆرمەی حوکمڕانی کە بنەمای نازاڵیەتی لەفۆرمێکی سیاسیدا بەرجەستە دەکات، لە هەمان کاتیشدا دەبێت بتوانێت ئەو دۆخەی خۆی بە رۆشنی نیشانی جیهان بدات و بکەوێتە ریکەوتن لەگەڵ ئەو هێزە چارنوسازانەدا کە رۆڵیان هەیە لە رەوایەتی دان بە هەر فۆرمێک لە فۆرمەکانی دەوڵەتی مۆدێرن کە لە جیهاندا هەیە، تا رێگەی پێبدرێت بەو فۆرمە تایبەتی خۆی سیستەمی حوکمڕانی خۆی دامەزرێنێ .

کورد لە سەردەمی دەوڵەتی خەلافەتدا توانی ئەو فۆرمی حوکمڕانییە بۆ پێکهاتەکانی خۆی بدۆزێتەوە کە حوکمڕانییە لە فۆرمی میرنیشنەکاندا، توانیشی ئەو هێزە چارەنوسازانەی ئەوکات رازی بکات بەوەی کە نەچێتە ناو سیستەمی خەلافەتەوەو لە دەرەوەی ئەو سیستەمە وەک کۆمەڵە میرنشینێکی سەربەخۆی بمێنێتەوە. من پێم وان نییە هیچ پێکهاتەیەک لە پێکهاتە کوردیەکان شانسی دروستکردنی دەوڵەتی مۆدێرنیان هەبێت تەنها لەو کاتەدا نەبێت کە ئەو دەوڵەتە دەوڵەتی پێکهاتەیەکی کوردی بێت کەلە کوردبوون کەوتبێت، لەو حاڵەتەشدا ئەو دەوڵەتە ناسنامەی پێکهاتەکە هەڵدەگرێت نەک ناسنامەی کوردبوون، چونکە لەسەر بنەمای کوردبوون دانەمەزاروە .

هەڵۆ بەرزنجەیی:

- ئایا مۆدێنیزم، وەک سیستەم و دیاردە، خۆی دزێو و زاڵمە، بەو یاسا و ڕێسایانەی هەیەتی و پێڕەوی لێ دەکات، بەرامبەر بە دۆخێکی وەک کورد بە نموونە؟ یاخود ئەوە نەزانی و

لێنەهاتوویی ئەو نووسەر و ڕۆشنبیرانەی کوردە، کە ئیمانی تەواویان بە مۆدێرنیزمە هێناوە و تەنیا لەم کلاورۆژنەیەوە سەیری دۆزە نەتەوەییەکەیان دەکەن و کوێرانە و ناشییانە، لاسایی و گوێڕایەڵی فەرمانەکانی مۆدێرنە دەکەن؟ چونکە ئێوە دەڵێن کورد کێشەی لەگەڵ دەوڵەتەکانی داگیرکەراندا نییە، هێندەی شەڕێتی لەگەڵ سیستەمەکەی کە مۆدێرنە دایمەزراندووە.

د. عرفان مستەفا

+بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێت هەر لەسەرتاوە جیاکاریەک بکرێت لە نێوان ئەو چەمکانەدا کە لەو شەی (مۆدێرن-modern)وە رۆنراون، واتە (مۆدیرنیتیی- modernhty) و (مۆدێنایزیشن- modernization) و (مۆدێرنیزم- modernism) دوای ئەوە دەتوانین ئەوە روونبکەینەوە مەبەستی ئەو رۆشنبیرانە لە مۆدێرنە یان نوێخوازی چییە؟ ئایا مەبەستی ئەوان لەم وشەیە مۆدیرنیزمە یان مۆدێنیتێیە یان مۆدێرنایزەیشنە. وشەی (مۆدێرن- modern) ی ئینگلیزی لە وشەی (مۆدوس- modus) ی لاتینییەوە هاتووە بە مانای پێوەر یان نەریت، وشەیەکە تەواو پێچەوانەی ئەوە دەگەینێ لە سەردەمی نوێدا وشەی مۆدێرنی بۆ بەکاردەهێنرێت کە مانای دژبوون بە نەریت و پێوەرە کۆنەکانەکان دەگەینێ کە لە مێژوویەکی دوورو درێژدا لە دووپابوونەوە نەکەووتوون .

بەڵام وشەی مۆدێرن لەلایەکەوە هەرمانای نەریت و پێوەرێک دەگەیێنێ کە لە بەرامبەر ئەو نەریت و پێوەرەدا وەستاوەتەوە کە خۆی دووپات دەکاتەوە، ئەوەی جیای

دەکاتەوە لەو نەریت و پێوەرە کۆنە ئەوەیە ڕێگە بە بەسەرچوونی خۆی و هاتنی نەریت و پێوەرێکی تر لە دوای خۆی دەدات. واتە نوێ بەم مانایە ئەوە نییە کە جێگەی کۆن بگرێتەوەو دوای ئەوە کە کات بەسەریدا تێپەڕی و کۆنبوو ڕێگری بکات لەوەی نەریت و پێوەرێکی نوێ هەڵی وەشێتەوە، بەڵکو دەبێت شیانەی ئەوەی لە خۆیدا هەڵگرتبێت کە نەریتێکی ترو پێوەرێکی تر لە دوای خۆی پەیدا ببێت و لەو دووپاتبوونەوەیە ڕزگاری بکات کە نەریتە کۆنەکەی پێش خۆی کۆنیەتی خۆی پێ دەپاراست .

واتە ئەوەی مۆدێرنە هەر ئەوە نییە کە بەپێی ئەو پێوەرو نەریتە نەهاتووەتە ئاراوە کە کۆنە و بەپێی نەریت وپێوەرێکی نوێ هاتووەتە ئاراوە، بەڵکو ئەوەشە کە لە سەردەمێکدا دەردەکەوێت و دوای ئەوە خۆی دووپات ناکاتەوەو ڕێگە دەدات نوێیەکی تر بێتە ئاراوەو بەکۆتایی هێنان بەنوێکەی پێش خۆیشی ڕێگە دەگرێت لەوەی ئەوەی کە کۆنبووە درێژە بە ژیانی خۆی بدات و بمێنێتەوە. کەواتە مۆدێرن ئەو نوێیەیە کە کۆتایی بە کۆنێک هێناوەو بەر لەوەی خۆیشی کۆن ببێت لەلایەن نوێیەکی ترەوە کۆتای پێ دەهێنرێت.

ئەم بنەمایە کە بنەمایەکە مرۆییەو لەگەڵ پەیدابوونی مرۆڤدا بوونی هەیە، نەک هەر ئەوە ئەمە ئەو بنەمایەیە کە مرۆڤ لە زیندەوەرەکانی تر جیادەکاتەوە. بنەمای گۆڕینی نەریتە مرۆییەکان بنەمایەکە ئۆنتۆلۆجییەو مرۆڤیەتی مرۆڤ لەو بنەمایەدا پەنهانە. ئەم بنەمایە هەر لە مرۆڤدا کاری خۆی ناکات لە سروشتیشدا کاری خۆی دەکات. شێوەی مرۆڤەکان شێوەیەکی دووپاتنەبوەوەوەیەو هەر مرۆڤێک بەشێوەیەک

هاتووەتە بوون کە شێوەیەکی ناوازەیەو جیاوازە لە شێوەی هەموو ئەو مرڤانەی کە لەسەردەمەکەی خۆیدا هەن و جیاوازە لە شێوەی هەموو ئەو مرۆڤانەی کە لە پێش خۆیدا هەن و لە دوای خۆیشەوە دێن. هەر مرۆڤێک بۆ خۆی تابلۆیەکی سەربەخۆیە .

بۆیە گەر مۆدێرنیتێ ئەو بنەمایە بێت لە بوونی بایلۆجیانەی مرۆڤدا ڕێگە بگرێت لەوەی لە پەیدابوونی هەر مرۆڤێکدا شێوەی مرۆڤێکی تر دووپات ببێتەوەو وا بکات ئەو مرۆڤەی دێتەبوون شێوەکەی دووپاتبوونەوەی شێوەی هیچ مرۆڤێکی پێش خۆی و دوای خۆیشی نەبێت، ئەوە دەتوانین بڵێین مۆدێرنیتێ بنەمایەکە کە لە بوونی سروشتیانەی مرۆڤدا هەیەو ڕێگرە لەوەی شێوەی هیچ مرۆڤێک لە مرۆڤەکان خۆی دووپاتبکاتەوەو ئەو مرۆڤەش کە دێتەبوون لەگەڵ هاتنەبوونی خۆیدا شێوەیەکی نوێی لەگەڵ خۆیدا دەهێنێ کە شیانی دووپاتبوونەوەی لە پەیدابوونی هیچ مرۆڤێکی تردا نییە .

ئەو بنەمایەی کە لە پەیدابوونی سروشتیانەی مرۆڤدا بەبێ ویست و ئاگایی مرۆڤ و بە شێوەیەکی جەبری کاری خۆی دەکات، بەهەمان شێوە لە پەیدابوونی ئەو نەریتانەشدا بە شێوەیەکی ئیختیاری کاری خۆی دەکات کە مرۆڤ لە ژیانی خۆیدا بۆ کردنی کارێک پەیڕەوییان لێدەکات. لەوانەیە زمانی مرۆیی وەک نەریتی قسەکردنی مرۆڤ یەکێک بێت لە باشترین نموونەکانی کارکردنی ئەو بنەمایەی کە بنەمای داهێنانی شێوەکان و نەریتەکانە .

لە سەرتای پەیدابوونی مرۆڤایەتیدا دەتوانین گریمانەی یەک نەریتی زمانی بکەین کە مرۆڤایەتی لەسەرەتای پەیدابوونی

خۆیدا دایهێناوەو قسەی پێکردووە. گەر ئەوەش لەبەر چاوبگرین لە شوێنە جیاجیاکانی گۆی زەویدا لە سەرتادا چەند مرۆڤێک پەیدابوون، ئەوە دەتوانین گریمانەی ئەوە بکەین لە هەر شوێنێک لەو شوێنانەدا ئەو مرۆڤانە نەریتێکی زمانییان بۆ قسەکردنی خۆیان داهێناوە. بەڵام هەریەک لەو گروپانە دوای تێپەڕینی کات و زۆربوونیان ئەو نەریتە زمانییەی کە بۆ قسەکردن دایان هێناوە وەک خۆی نەماوەتەوەو لە نەریتێکی زمانییەوە بووە بە چەند نەریتێکی زمانی جیاواز، تا وای لێهاتووە ئەو هەموو زمانە جیاوازە پەیداببن کە مرۆڤایەتی لەم سەردەمەدا وەک نەریتی قسەکردن بەکاریان دەهێنێ و هەریەکەشیان نموونەیەکە لە داهێنانی نەریتێکی زمانی نوێ .

بەڵام گەر ئەو نەریتە دەنگییە وەرگرین کە لە زیندەوەرەکانی تردا هەیە ئەوە دەبینین وەک نەریتی زمانیی مرۆڤ ئەو بنەمای نەریتداهێنانە لە پشتییەوە نییە تا بە درێژایی ئەو مێژووەی کە ئەو جۆرە لە زیندەوەر تیادا ژیاوە نەریتی دەنگی جۆراجۆر دابهێنێ. بۆ نموونە چۆلەکەکان لەوەتەی هەن هەر بەهەمان نەریت دەجریوێنن .

گەر لە دروستکردنی شوێنی ژیانی مرۆڤ لە سەردەمە جیاجیاکاندا رامێنین، ئەوە دەبینن مرۆڤایەتی نەریتی جیاجیای بۆ بیناسازی داهێناوەو لە هەر سەردەمێکدا و لەناو هەر میللەتێکدا نەریتێکی بیناسازی جیاواز دەبینن بەڵام چۆلەکەکان لەوەتەی هەن هەر بەهەمان نەریت هێلانەکانیان دروست دەکەنەوە. بنەمای داهێنانی نەریت لە مرۆڤدا کاری خۆی دەکات و هەر لەو بنەمایەوە ئەم هەموو نەریتە جۆراوجۆرانە لە ژیانی مرۆڤایەتیدا هاتوونەتە ئاراوە .

ئەم بنەمایە لە ناو مرۆڤایەتیدا تا ئێستاش هەر کاری خۆی دەکات و نەریتی نوێ دادەهێنێ، ئیتر ئەو نەریتانە نەریتی قسەکردن بن یان نەریتی بیرکردنەوە بن یان نەریتی خواناسی بن یان نەریتی کۆمەڵایەتی. بۆیە گەر ئەوەی ناونراوە مۆدێرنیتێ ئەو بنەمایە بێت، ئەوە بنەمایەکە هەر لەگەڵ پەیدابوونی مرۆڤدا هەیە و کاری خۆی دەکات و بنەمایەک نییە کە پیشتر لەناو مرۆڤدا کاری نەکردبێت و مرۆڤی رۆژئاوایی ئەو بنەمایەی لە مرۆڤدا دۆزیبێتەوەو چالاکی کردبێت.

ئەو بنەمایە لە داهێنانی شێوەی نوێ ئەو مرۆڤانەدا کە پەیدا دەبن بەبێ ویستی مرۆڤ کاری خۆی دەکات و هەمیشە لە کاردایە. بەڵام ئەو بنەمایە لە داهێنانی نەریتێک لە نەریتە مرۆییەکانی ناو میللەتێک ئیتر نەریتەکە زمانی بێت یان هونەری بێت یان ئاینی ..هتد خۆی بە شێوەیەکی سروشتی کارا نییەو هەمیشە لە کاردا نییە، کارابوونی ئەو بنەمایە بۆ داهێنانی نەریتێکی نوێ وابەستەیە بە هوشیاربوونەوەی مرۆڤ بەخۆی و بیرکردنەوەی لە بوونی خۆی ئەو نەریتانەی کە بۆ ژیان لە دەرەوەی خۆی وەریگرتوون .

مانەوەو دووپاتبوونەوەی نەریتێکی دیاریکراو بەهۆی کارانەبوونی ئەو بنەما نەریتداهێنەوەیە کە لەناو ئەو میللەتەدا هەیە، هۆکاری کارانەبوونەکەشی ئەوەیە ئەو میللەتە یان ئەو خێڵە هوشیاریان بە بوونی خۆیان نییەو نەکەوتوونەتە ناو بیرکردنەوە لەوەی کە ئەوەی لە ژیانی خۆیاندا دەیکەن چییەو بۆ دەیکەن. ئەوان هەر خەیاڵیان لای ئەوەیە چۆن بتوانن پێداویستیەکانی مانەوەیان دابین بکەن .

ئەو مرۆڤانەی کە ژیان تەنها لە بەدەستهێنانی پێداویستییە سروشتی وبایلۆجیەکانی خۆیاندا دەبینن ژیانیان لە ژیانی مرۆیی دوور دەکەویتەوەو لەلایەکی تریشەوە لە ژیانی زیندەوەرەکانی تر نزیک دەکەویتەوە کە سروشت ناچاری کردوون بەو نەریتە بژین کە بۆی داناون. ئەو مرۆڤانەی کە ژیانیان بەو شێوەیە بەسەر دەبەن ئەو نەریتانەی لە باوانەکانیانەوە بۆیان ماوەتەوە بە نەگۆڕی دەمێننەوەو هیچ گۆڕانێک بە خۆیانەوە نابینن. ئەو نەریتانە تەنها نەوە بە نەوە لەپرۆسەیەکی کۆمەڵایەتیدا وەک خۆیان دەگوازرێنەوەو خاسیەتی ئەو نەریتە سروشتییە وەردەگرن کە نەریتی زیندەوەرەکانە .

ئەمە لەو خێڵە سەرتاییانەدا کە لە سەدەی بیستدا دۆزراونەتەوەو ئەنترۆپۆلۆجستەکان لێکۆڵینەوەیان لە بارەوکردوون دەبینرێت. ئەو خێڵانە نەریتەکەیان وەک نەریتی سروشتیی زیندەوەرەکان وەک خۆی بۆ ساڵانێکی زۆر ماوەتەوەو هیچ گۆڕانێکی ئەوتۆی بە خۆیەوە نەبینیووە. ئەمەش بەهۆی کارانەبوونی ئەو بنەمایەوەیە کە لە مرۆڤدا نەریتەکان دادەهێنێ. ئەو خێڵانەی لەودۆخە دەردەچن و هوشیاری بە بوونی خۆیان پەیدا دەکەن و دەکەونە بیرکردنەوە، بنەمای نەریتداهێنان لە ناویاندا کارا دەبێت و نەریتی نوێ لە ژیانی خۆیاندا دادەهێنن و نەریتە کۆنەکان جێ دەهێڵن. بەڵام ئەو خڵاینەی کە ناکەونە ناو هوشیاری بە بوونی خۆیان و بیرکردنەوە لەوەی کە دەیکەن، ئەو بنەمایە لە ناویاندا کارا نابێت و بەهۆی ئەمەشەوە ئەو نەریتەی کە لە باوانە

دێرینەکانیانــەوە بۆیــان ماوەتــەوە هــەر وەک خــۆی پــەیڕەوی دەکەن و هەتا مردنیان پێیەوە پابەند دەبن .

میللەتە زیندووەکانی ناو مێژووی مرۆڤایەتی ئەو میللەتانەن کـــە بـــەهۆی هوشـــیاربوونەوەیان بـــە بـــوونی خۆیـــان و بیرکردنەوەیان لەوەی کە ئەو ژیانەی پێی دەژین ژیانی خۆیانەو تەنها خۆیان لێی بەرپرسیارن ئەو بنەمایە لە ناویاندا کارابووەو نەریتی نوێیان بۆ ژیانی خۆیان داهێناوەو جاری واش هەبوو ئـەو نەریتانـە لەلایـەن میللـەتانی دەوربـەرەوە وەرگیـراون و پەیڕەوکراون بەمەبەستی ئەوەی کە خۆیان بەرزکەنەوە بۆ ئاسـتی ئـەو میللەتـەی کـە نەریتەکـەی داهێنـاوە. لـە کاتێکـدا وەرگرتنی ئەو نەریتە داهێنراوانە بۆ ئەوان نەک هەر ئەو بنەما نەریتداهێنـەی ناوخۆیـان کاراناکـات بـەڵکو وای لێدەکات کـە لـە کارکردنی خۆیشی بکەوێت .

رۆژئاواییـەکان لـە قۆنـاغێکی مێـژووی دیـاریکراودا ئـەو هوشـیارە بـەبوونی خۆیـان لـە ناویانـدا سـەرهەڵدەدات و ئـەو سـەردەمەش کـە ئـەو هوشـیارییە لێیـەوە دەسـتپێدەکات بـە ســـەردەمی رێنســـاس ناویدەبـــەن، ئەمـــەش بـــەهۆی دەرچوونیانەوەیە لە نەریتی رۆمانی و گەڕانەوەیان بۆ نەریتە ناوچەییەکانی خۆیان و گەشەپێدانیان. سەردەمی مۆدێرن هیچ نییە جگە لە کارابوونی ئەو بنەمایە لە ناو میللەتە ئەورپیەکاندا بەهۆی ئەو هوشیارییەوە کە لەو سەردەمەدا بە خۆیان پەیدای دەکـەن و لـە نەریتـە زمانییـە لاتینیەکـەو نەریتـەکانی تـری رۆمانیەکان دەردەچن و بە شوێن دۆزینەوەی نەریتێکی تایبەت بە خۆیان دەگەڕێن .

گـەر مـۆدێرنیتیٚ ئـەو بنـەما نەریتداهێنـەو کـارابوونی ئـەو بنەمایە بێت لـە نـاو میللەتێکدا بـۆ داهێنـانی نەریتـەکانی خـۆی و پەرەپێـدانیان، ئـەوە سـەردەمی مـۆدێرن کـە سـەردەمێکی رۆژئاواییـە کـارابوونی ئـەو بنەمایەیـە لـە نـاو میللەتـە رۆژئاواییەکانداو ئەمەش لە ناو مێژووی مرۆڤایەتی یەکەمجار نییە ئەو بنەمایە لە ناو میللەتێکدا یان چەند میللەتێکدا کارا ببێت، بـەڵکو بـەر لـە سـەردەمی مـۆدێرن ئـەو شارسـتانیەتانەی کـە هـەبوون بـە شارسـتانیەتی رۆمانییشـەوە هـەموویان بەرهـەمی کـارابوونی ئـەو بنەمایـەن لـە نـاو ئـەو میللەتـەدا کـە ئـەو شارسـتانیەتە بـەوەوە ناسـراوە. بۆیـە مـۆدێرنیتی وەک بنـەمای داهێـنانی نـەریتی نـویٚ تایبـەت نییـە بـە میللـەتانی رۆژئـاوا بـەڵکو بنەمایەکی مرۆییە و چۆن لە بوونی مرۆڤێکی رۆژئاوایدا هەیە ئاواش لە بوونی مرۆڤێکی ناو ئەو خێڵە سەرتایانەشدا بە چالاک نەکراوی هەیە کە ژیانیان بەپێی کۆمەڵە نەریتێک دەگوزرەرێنن کە تەمەنیان هەزارساڵ زیاترە .

بەهۆی ئەو هوشیارییەوە کە لەسەدەی شانزەو حەڤدە لـەلای میللەتـە رۆژئاواییـەکان سـەرهەڵدەدات ئـەو بنـەمای داهێـنانی نەریتە لەناویاندا کارا دەبێت و کۆمەڵە نەریتێکی نویٚ دادەهێنن کـە بـەر لـە هـەموویان نـەریتی بیرکردنەوەیـەو لـە مـرۆڤ و لـە جیهان .

دیکارت و فرانسیس بیکۆن ئەو دوو بیرمەندە ئەورپییەن کە بەهۆی هوشیاریان بە بوونی خۆیان هەریەکە لـەلای خۆیـەوە دەیەویٚت لە نەریتی گریکی بـەلاتینی کراو سـەدەکانی ناوەراست دەرچێـت و نـەریتێکی نـویٚ بـۆ بیرکردنـەوە بهێنێتـە ئـاراوە . کـارابونی ئـەم بنەمایـە لـەناو میللەتـە رۆژئاواییەکانـداو داهێـنانی

نەریتێکی نوێ بۆ بیرکردنەوە لە دوای کارابوونی ئەو بنەمایەوە دێت لە ناو میللەتە گریکیەکانداو داهێنانی فەلسەفە وەک نەریتێکی بیرکردنەوە کە بەر لە خۆیان بوونی نەبووە .

بۆیە کارابوونی ئەو بنەمایە بۆ داهێنانی نەریتەکان و بەر لە هەمووشیان نەریتی بیرکردنەوە، تەنها پەیوەندی بە میللەتە رۆژئاواییەکانەوە نییەو بەر لەوانیش لەناو میللەتەکانی تری جیهاندا بەهۆی هوشیاربوونەوە بە بوونی خۆیان ئەو بنەمایە کارابووەو نەریتێکی بۆ بیرکردنەوەیان داهێناوەو دوای داهێنانی ئەو نەریتە نەریتەکانی تریش داهێنراون و بە ناو ئەو میللەتانەشدا بڵاو بوونەتەوە کە خۆیان داهێنەری ئەو نەریتانە نەبوون. بۆ نموونە نەریتی بیرکردنەوەی گریکی لە گەردوون و لە مرۆڤ و لە کۆمەڵگا نەریتێکە کە دواتر لەلایەن میللەتە موسڵمانەکان و میللەتە مەسیحیەکانی رۆژئاوەوە وەردەگیرێت، بەرهەمی کارابوونی ئەو بنەمایەیە لەناو گریکەکاندا. ئەوەی لە سەدەی شانزەدا لەناو میللەتە رۆژئاواییە ئەورپیەکاندا روودەدات گۆڕینی نەریتە گریکییەکەی بیرکردنەوەیە بە نەریتێکی نوێ کە دواتر زانستە ئەورپیەکانی سەردەمی مۆدێرنی لێدەکەوێتەوە.

دەتوانین بڵێین یەکەمجار لەلای رۆژئاواییەکان ئەو بنەما نەرتداهێنە بووەتە جێگەی بیرکردنەوەو تێڕامان. بەڵام تا ئەم ساتە وەختەش تێگەیشتنێکی وەرد لە بارەی کارابوونی ئەو بنەمایەو چۆنیەتی داهێنانی نەریتەکانەوە لەلایان بوونی نییەو هەتا ئەو بنەمایەش لێکۆڵینەوەی وردی لە بارەوە نەکرێت تێگەیشتن لە مۆدێرنیتێ و مۆدێنیزم و مۆدێنایزەیشن هەر بە لێڵی دەمێنێتەوە.

لە کتێبی (بوونی نەتەوەیی کورد) و دواتریش لە وانەکانی (ئایدیای نەتەوە لە فەلەسەفەی ئەڵمانیدا) ئەوەم ڕۆشنکردووەتەوە ڕۆژئاواییەکان لەسێ ڕەوانگەی جیاوازەوە لە نەتەوە دەڕوانن، هەر ڕانگەیەک لەو ڕوانگانە مەحکومە بە بنەمایەک. فەیلەسوفانی ئەڵمان لە عەقڵەوە بیر لە نەتەوە دەکەنەوە ولە بیرکردنەوەی ئەواندا نەتەوە بەرهەمی دیالێکتیکی نێوان عەقڵ و سروشتی ئەو خەڵکەیە کە دەبن بە نەتەوە. بەڵام بیرمەندە فەرنسیەکان لە سروشتەوە بیر لەنەتەوە دەکەنەوەو نەتەوەش بە بەرهەمی دیالیکتیکی نێوان سروشت ومادە دەبینن. بەڵام بیرکردنەوەی ئەنگلۆساکسۆنی لە مادەوە بیر لە نەتەوە دەکاتەوە و نەتەوە لەلای دروستدەکرێت و بەرهەمی دیالێکتیکی نێوان مادەو سروشتە. بەڵام هەریەک لە عەقڵ و سروشت و مادە لەلای هیچیان بەجیاکردنەوەیەکی ورد جیانەکراونەتەوە .

لای هیگڵ عەقڵ و سروشت بە تێکەڵی باسدەکرێن و ئەوەش کە لە دیالیکتیکەکە دەکرێتە دەرەوە مادەیە .لای بیرمەندێکی فەرنسی وەک گۆستاف لۆبۆنیش یان لای ڕۆسۆ مادەو سروشت بە تێکەڵی باسکراون و جیاکردنەوەیان لە یەکتری ئاسان نییە. لای هەردووکیشیان عەقڵ دەخرێتە دەرەوەی دیالێکتیکەکە. بیرکردنەوەی ئەنگلۆساکسۆنیش لە نەتەوە کە دواتر لە تیۆری ناسیۆنالیزمدا بۆ نەتەوە دەردەکەوێت، کە گوزارشتە لە زاڵبوونی ئەوەی کە مادی وتەکنیکییە بەسەر ئەوەدا کە سروشتیی و هونەرییە. لەم تیۆرەدا هەم ئەوەی سروشتییە دەردەکرێت هەم ئەوەی عەقڵییە دەردەکرێت. ئەو جیاوازییە ریشەییانە کە لە بیرکردنەوەی ڕۆژئاواییدا هەن هەر

لە بیرکردنـەوە لـە نەتـەوە دەرناکـەوێت بەڵکولـە بیرکردنـەوە لـە مۆدێرنیتێش دەردەکەوێت.

کاراکردنی ئەو بنـەما نەریتداهێنـەی نـاو میللەتـەکان پەیوەندی بەو سێ توخمـەوە هـەیە واتـە عـەقڵ و سروشـت و مـادە. عـەقڵ سەچاوی ئەو فرمانانەیە کە بەو نەریتە نوێیە جێبەجێ دەبن و سروشـت سـەرچاوەی ئـەو چۆنییەتیانەیـە کـە بۆ جێبەجێبوونی فرمانەکانی عەقڵ دایاندەهێنێ و مادەش ئەو فرمانـەی کـە عـەقڵ دەیـدات و سروشـت چۆنیـەتی وەدیهاتنەکـەی بـۆ دادەهێنـێ لـە خۆیدا شـێوەگیری دەکـات و لەواقعـدا بـەهۆی ئەمـەوە جێبـەجێ دەبێت. کاتێـک یـەکێک لـەو سێ بنەمایـە لـە پرۆسـەی داهێنـانی نەریتەکـەدا ئامـادەیی نییـە یـان ئامادەییـەکی تـەواوی نییـە ئـەوە نەریتەکە لەواقعی ئەو میللەتـەدا پەیدا نابێت. بۆیە بۆ تێگەیشتن لـەو بنەمایـەو بـۆ تێگەیشـتن لـە پرۆسـەی پەیـدابوونی نەریتـە نوێکان دەبێت رەچاوی هەرسێ بنەماکەی پەیدابوونی نەریتەکە بکرێت. هابرماس بە پشت بەستن بە هیگڵ مۆدێرنیتێ وا پێناسـە دەکـات کـە پرۆژەیـەکی هەمیشـە تەواونـەکراوە، ئەمـەش بـۆ رەتکردنـەوەی بۆچـوونی بیرمەنـدە فەرەنسـیەکانبوو کـە پێییـان وابـوو مـۆدێرنیتێ کۆتـایی پێهـاتووەو ئێسـتا لـە سـەردەمێکی ترداین کە سەردەمی پۆست مۆدێرنیتێیە .

هابرماس بۆ ئەمـەش پشـت بـە وانـەکانی فەلسـەفەی مێژووی هیگڵ دەبەستێت کە باس لە گەشتی روحی جیهان دەکات و پێی وایە روحی جیهان لە ئێرانەوە هەڵهاتووەو لـە سـەردەمی گریکدا لەلای گریکیەکان گەیشتووەتە ناوەراسـتی پەرەسـەندنی خـۆی و لـە مەسـیحەیەتی ئەورپیشـدا گەیشـتووەتە کۆتـایی گەشـتەکەی. بەڵام هابرماس لـە باسکردنی مۆدێرنیتێ لای هیگڵ تـەنها باسـی

قۆناغی سێهەمی دەرکەوتنی روح دەکات کەدەرکەوتنیەتی لە ناو جیهانی مەسیحی-جەرمەنیدا. ئەوەی کە کێشەی بۆ هابرماس دروستکردووە ئەوەیە بۆ باسکردنی مۆدێرنیتێ گەڕواتەوە بۆ وانەکانی فەلسەفەی مێژوو لە کاتێکدا باسکردنی ئەو بنەمایە لای هیگڵ لە راستیدا لە کتێبی مێژووی فەلسەفەدا بە رۆشنی دەردەکەوێت. ئەویش لەو شوێنەدا کە هیگڵ باس لە فەلسەفە جیاوازەکان و یەکبوونی فەلسەفە دەکات. ئەو لەو کتێبەدا ئەوە رۆشن دەکاتەوە کە هەر فەلسەفەیەک هی سەردەمەکەی خۆیەتی و فەلسەفە جیاوازەکانیش هەر هەموویان یەک فەلسەفەن .

لێرەدا هەوڵدەدەم ئەو روون بکەمەوە کە لێکدانەوە هیگڵ و بۆدلێر بۆ مۆدێرنیتێ هەر جیاوازیەکەی لەوەدا نییە کە هیگڵ وەک کاراکردنی ئەو بنەما نەریتداهێنە لە ناو مێژوودا باس لە مۆدێرنیتێ دەکات بەڵام بۆدلێر باسی هەمان بنەما دەکات لە ناو هونەرو شیعردا، بەڵکو لێکدانەوەی ئەم دوانە بۆ ئەو بنەمایەو کاراکردنی جیاوازیەکی ریشەیی هەیەو ئەم جیاوازییە ریشەییەش هەر لە لێکدانەوەی هیگڵ و بۆدلێردا نییە بۆ بابەتێک کە مۆدێرنیتییە، بەڵکو جیاوازیەکی ریشەییە لە نێوان بیرکردنەوەی فەرنسی وئەڵمانیداو ئەمەش لە بیرکردنەوە هەردوو لادا بۆ بابەتەکانی تر دیارە بۆ نموونە بۆ بابەتی نەتەوەو بابەتی زمان . هتد .

هێگڵ کە باسی فەلسەفە دەکات پێی وایە هەر لە سەرتای سەرهەڵدانی فەلسەفەوە کە لێکدانەوەی جیهانە بەپێی بنەمای عەقڵ تا کۆتایی فەلسەفە یەک فەلسەفە بوونی هەیەو ئەو فەلسەفەیەش ئەوەیە هەموو فەلسەفە جیاوازەکان تیایدا یەکن.

واته لەناو هەر فەلسەفەیەکی بەشەکیدا کە پەیوەستە بە زەمەنی خۆیەوە فەلسەفەیەک بوونی هەیە کە وەک ئەو فەلسەفە بەشەکییە پەیوەست نییە بە زەمەنەوەو فەلسەفەیەکی رەهایە لە زەمەن و لە فەلسەفەی هەر سەدەمێکیشدا هەرخۆیەتی و لەشوناسدایە لەگەڵ خۆی و وەک فەلسەفە بەشەکییەکان بوونێکی راگوزەرو بەسەرچووی نییە.

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ هەر فەلسەفەیەکی سەردەمی کە فەلسەفەیەکی نوێیە پێکهاتەیەکە لەوەی کە هەر دەمێنێتەوەو هەتاهەتاییە لەگەڵ ئەوەی کە نوێیەو هی ئەو سەردەمەیەو بەسەرچوو و راگوزەرە. گەر لە لێکدانەوەکەی بۆدلێریش بۆ مۆدێرنیتێی هونەری رامێنین لە رواڵەتدا هەمان ئەوە دەبینین کە هیگڵ لە بارەی مۆدێرنیتێی فەلسەفییەوە باسی دەکات، بەڵام گەر بە قووڵی لێی وردببینەوە ئەوەمان بۆ رۆشن دەبێتەوە مۆدێرنیتێی فەلسەفی کە بەرهەمی بنەمای داهێنانی نەریتەکانی بیرکردنەوەی عەقڵییە لە دیالێکتیکی نێوان عەقڵ و سروشت دەکەوێتەوە کە تیایدا عەقل و سروشت بەبێ نەفیکردنەوەی یەکتری هەردووکیان دەکەونە ناو درەوشانەوەی خۆیان و فەلسەفە جیاوازەکان وەک کۆمەڵە نەریتێکی عەقڵی جیاواز بۆ بیرکردنەوە دەهێننەئاراوە . ئەوەی لە هەموو فەلسەفەکاندا یەکە ئەوەیە کە عەقڵییەو ئەوەی لە هەموویاندا جیاوازە ئەوەیە کە سروشتییە، واتە ئەو چۆنیەتییەیە کە هەمان ئەوە شێوەگیردەکاتەوە کە پێشتر بەچۆنیەتی جیاواز شێوەگیرکراوەو دواتریش بە چۆنیەتی جیاواز شێوەگیردەکرێتەوە. واتە ئەوەی لەو فەلسەفە جیاوازانەدا یەکە فرمانەکانی عەقڵن ئەوەش کە لەو

فەلسـەفانەدا جیاوازە نـەریتی وەدیهێنانی ئـەو فرمانـە عەقڵییـەن. نەریتەکە سروشت دایدەهێنی بۆ وەدیهاتنی فرمانە عەقڵییەکە .

فەلســەفە جیاوازەکــان لــە لێکدانــەوەی هیگڵــدا بەرهــەمی دیـالیکتیکی عـەقڵ و سروشـتن، عـەقڵ ئـەوە دەبەخشـیت بـەو فەلسـەفانە کــە دەیانکاتــەوە بەیــەک و سروشــتیش ئــەوە دەبەخشێت پێیان کە جیایان دەکاتەوە لەیەک.

بـۆدلێریش کاتێـک باسـی مـۆدێرنیتیّ دەکـات باسـی هـەمان بنـەمای نەریتخوڵقانـدن دەکـات. لای ئـەویش کـاری هونـەری دوولایەنی هەیە لایەنێکی راگوزەرو گۆڕاو و بەسـەرچوو لەگـەڵ لایەنێکی هەتاهەتایی و نەگۆڕ. ئەوەی راگورزەرە لای بۆدلێریش هـەر هـەمان ئەوەیە کە لای هیگڵ راگوزەرو جیاوازو گۆڕاوەو وابەسـتەیە بـە سـەردەمەوە، ئـەوەش کـە هـەردووکیان بـە راگـوزەرو بەسـەرچووی دەزانـن هـەر ئەوەیـە کـە سروشـت دەیدات، واتە چۆنیەتییەکانی وەدیهاتنی فرمانەکانن. بەڵام ئەوەی لە ناو ئەو راگوزەرو بەسەر چووەدا هەر خۆیەتی و هەتاهەتایی و نەگۆڕە لای هەریەکەیان شتێکی جیاوازە .

لای هیگڵ ئەوەیـە کـە عەقڵییە بـەڵام لای بـۆدلێر ئەوەیـە کـە مادییـەو ئـەو یاسا نەگۆڕانەیە کە حوکمی لایـەنی مـادی کـارە هونـەرییـەکان دەکـەن. بۆیـە لای بـۆدلێر مـۆدێرنیتیّ کـە بنـەمای خوڵقانـدنی نـەریتێکی نوێیـە بـۆ نیشـاندانی جـوانی بەرهـەمی دیـالیکتیکی ئەوەیـە کـە مادییـە لەگـەڵ ئـەوەی کـە سروشـتییە. ئەوەش کەمادییە لە هەموو کارە هونەریەکاندا نـەگۆڕەو ئـەوەش کـە سروشـتییە لـە نـاو کـارە هونەرییەکانـدا ئەوەیـە کـە گـۆڕاو راگوزەرەو دەبێت جێگە بۆ ئەوە چۆڵ بکات کە لە دوای خۆیەوە دێت.

بۆدلێر باس لە دوو جۆر لە هونەرمەندی سەردەمەکەی خۆی دەکات، یەکیان بۆ ئەوەی کارێکی هونەری بۆ خەڵک نمایش بکات دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کارە هونەریانەی کە لە سەردەمە کۆنەکاندا بە تەکنیکێکی هونەری بەرز کراون و دێت سەر لە نوێ وێنەیان دەکێشێتەوەو نمایشی دەکات. خەڵکی لەبەر ئەوەی ئەو کارە کۆنانەیان نەبینیووە کاری ئەم هونەرمەندە کە کارێکی تەقلیدییەو کێشانەوە کارێکی هونەری ترە، بە نوێ دەزانن. نوێیە چونکە جیاوازە لەو کارە هونەریانەی کە وێنەکێشەکانی ئەو سەردەمە خۆیان کێشاویانن. هونەرمەندێکی تر هەیە ناگەڕێت بە شوێن کاری هونەری ئەو هونەرمەندانی کە بە نەریتێکی رۆمانی یان نەریتێکی رۆژهەڵاتی جوانییان لە نیگارەکانیدا نیشانداوە، بەڵکو هەوڵدەدات بەو نەریتەی نیشاندانی جوانی کە لە سەردەمەکەی خۆیدا هەیە جوانی لە نیگارەکانیدا نیشان بدات. ئەم هونەرمەندە وەک هونەرمەندەکەی تر بە شوێن ئەو نیگارانەدا ناگەڕێت کە بە نەریتە کۆنەکانی نیشانی دانی جوانی کێشراون تا وەک خۆیان بیانکێشێتەوە، ئەو دەگەڕێت بە شوێن شتێکدا کە دەکرێت لەمەودوا ناوی مۆدێرنیتیی لێ بنرێت. مۆدێرنیتێ بۆ ئەو هونەرمەندە پوختەکردنی ئەوەیە کە شاعیرانەیە لە چوارچێوە مێژووییەکەی ئەو نیگارانەدا کە لەسەردەمەکانی پێشوودا کێشراون. کە ئەمەش پوختەکردنی ئەوەیە کە هەتاهەتاییە لەوەی کە راگوزەرە .

ئەمە ئەوە نیشاندەدان کە بۆدلێر مۆدێرنیتێ دەگەڕێنێتەوە بۆ ئەو توخمەی کە لە هونەردا هەتاهەتاییە بەڵام لەلایەکی ترەوە مۆدیرنیتێ دەگەڕێنێتەوە بۆ توخمە راگوزەرەکە. واتە جارێک

مۆدێرنیتیێ بەوە دەزانێت کە هەتاهەتاییەو جارێکیش بەوەی دەزانێت کە راگوزەرە، بەڵام دواتر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە ئەوەی کە راگوزەرە دەبێت بە مۆدێرنیتیێ ناو ببرێت نەک ئەوەی کە هەتاهەتاییە .

دەبێت لێردا بپرسین بۆچی بۆدلێر جارێک ئەوە دەکات بە بنەما بۆ کارێکی مۆدێرن کە لە کاری هونەریدا هەتاهەتاییەو جارێکیش ئەوە دەکات بە بنەما کە راگوزەرە؟ ئەمە بە رواڵەت لێکدژییە لە بۆچوونەکەی ئەودا بەڵام گەر زیاتر وردبینەوە لەوە تێدەگەین مەبەستی بۆدلێر لەوەی کە هەتاهەتاییەو بنەمای بوونی مۆدێرنیتێی هونەرییە ئەوەیە کە لە مامەڵەکردنی لەگەڵ کارە هونەریەکانی سەردەمەکانی پێشوودا دەبێت لەوە رامێنێ کە لەواندا هەتاهەتاییە نەک لەوەی کە راگوزەرە بەڵام بۆ ئەوەی نیگارەکانی خۆی بکێشێت دەبێت هەموو خەیاڵی لای ئەوەبێت کە راگوزەرو سەردەمییە نەک ئەوەی کە هەتاهەتایی و ناسەردەمییە .

بۆیە لای ئەو مۆدێرنیتیێ ئەوەیانە کە لە کارە هونەرییەکەدا راگوزەرو لە دەستچوو و بەسەرچووە نەک ئەوەی کە هەتاهەتاییە. ئەوەی هەتاهەتاییە نە کۆنە نە نوێیەو نە کۆنیش دەبێت و نەخۆیشی نوێ دەکاتەوە، بەڵام ئەوەی راگوزەرە کۆن دەبێت و شیاوی ئەوەی تیایە تازەیەک شوێنی بگرێتەوە. ئەوەش کە راگوزەرە ئەو نەریتەیە کە بنەمای نەریتداهێنانی ئەو میللەتە لەو سەردەمەدا لە رێگەی هونەرمەنداکانییەو بۆ نیشاندانی جوانی لەو سەردەمەدا دایدەهێنێ. ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە لای بۆدلێر لەو دیالێکتیکەدا کە مۆدێرنیتیێ لە کاری هونەریدا دێنێتەبوون دەبێت ئەوەی راگوزەرە بەسەر ئەوەدا

سەرکەوێت کە هەتاهەتاییەو لە ناو خۆیدا نەفی بکاتەوە. ئەوەش لـە دیالێکتیکەکـەدا راگوزەرەکـە لێیـەوە سـەرچاوە دەگرێـت سروشتە بەو مانایەی کە سەرچاوی بە خشینی نەریتەکانە .

بـەڵام ئـەوەی کـە هەتاهەتاییـە لای بۆدلێر چییـە؟ عەقڵـە یـان مادەییـە؟ واتـە دیالێکتیکەکـە لـە نێوان عـەقڵ و سروشـتدایە یان مـادەو سروشــتدا؟ بـۆ دیـاریکردنی ئـەوەی کـە لای بـۆدلێر هەتاهەتاییـە هـەر دەبێت بگەڕێینـەوە بۆ خۆی. ئـەو لـە بـارەی ئـەوەوە هونەرمەنـد دەبێـت چـۆن مامەڵـە لەگـەڵ ئـەو کـارە هونەرییانەدا بکات کە بە نەریتە کۆنە بەسەرچووەکان کێشراون دەڵێت: ئەوە شتێکی باشە لە کاری هونەری نیگارکیشـە کۆنـەکان بکۆڵرێتەوە بەڵام لە پێناو فێربوونی نیگارکێشاندا. چونکە نیگارە کۆنـەکان کۆمـەکی نیگارکێشـانی سـەردەم ناکـەن لـە کێشـانی وێنەی ئەو جلوبەرگانەدا کە لـەو سـەردەمەدا بـاون. لێکۆڵینـەوەو بەدواچوون بۆ هونەری کۆن لای ئەو تەنها دەبێت بۆ هونـەرێکی پوخت و رێگای گشتی وێنەکێشان بێت. ئەو هونەرمەندەی زیاتر لــەوە بچێتــە نــاو کــارە هونەرییــە کۆنەکانــەوە ئــەوە ئــەو یادەوەرییــەی لــە ئێســتای خۆیــدا هەیــەتی و پەیوەنــدی بــە سەردەمەکەی خۆیەوە هەیە لە دەستی دەدات .

ئـەوەی بـۆدلێر نـاوی دەنێت هەتاهـەتایی و هونـەری پوخـت تەکنیکە نەک هونەر. تەکنیکی بۆ نموونـە نیگارکیشان ئەوەیە کە دەتوانین نیگاری هەرشتێکی پێ بکێشین ئیتر هەرچییەک بێت و هەر چۆنێک بێت، واتـە ئەوەیە کە لـەم سـەردەمەدا کامێرایـەکی فۆتۆ لە گرتنی وێنەکاندا دەیکات . گەر ئەمە هونەری پوخت بێت ئـەوە کـارێکی ئامێرییـەو ئامێرەکـان ئـەوکارە باشـتر لـە هـەر هونەرمەندێکی تر دەکەن. بـەپێی ئـەو دیاریکردنـەی بۆدلێر بێت

نیگارکێشان لە ئێستادا پێویستی بە مرۆڤ نییە چوونکە مرۆڤ ئامێرێکی دروست کردووە لە خۆی باشتر دەتوانێت وێنەی ئەوە بکێشێت کە لەسەردەمەکەی خۆیدا هەیە .

ئەوەی کە ئامێرێک دەیکات ئەوەیە کە مادییەو مەحکومە بە یاسا نەگۆڕەکانی مادە. لە نیگارکێشاندا پەیڕەوکردن لەو یاسایانە وا لە نیگارکێشێک دەکەن کە بۆ کێشانی وێنەی هەر شتێک بزانێت چۆن رەنگەکان بەپێی یاسا فیزیکیەکانی تیشک و تیشکدانەوە دابەش بکات بۆ ئەوەی ئەوەی تیا دەرکەوێت کە هەیە. بەڵام ئەوەی کە بۆدلێر پرسیاری لە بارەوە ناکات بابەتی نیگارەکەیە، واتە ئەوەی کە نیگارکێشێک وێنەی دەکێشێت. ئەو هیچمان لە بارەی ئەوەوە پێناڵێت نەریتەکانی نیشاندانی جوانی لەسەردەمە جیاجیاکاندا چۆن پەیدا دەبن. ئەو نەریتە لە کوێوە هاتووە کە ژنێکی سەردەمی رۆمانەکان جوانی خۆی لە رێگەیەوە نیشاندەدات، ئەی ئەو نەریتە لە کوێوە هاتووە کە ژنێکی فەرەنسی لە نیشاندانی جوانی خۆیدا پەیڕەوی دەکات. واتە ئەو بە هیچ شێوەیەک باس لەوە ناکات ئەو هەموو نەریتە جیاوازانەی نیشاندانی جوانی لە کوێوە هاتوون و هونەرمەند رۆڵی چییە لە پەیدابوونیاندا .

گەر هونەرمەند لەوێوە کارەکەی بە مودێرن باسبکرێت کە نیگاری ژنەکانی سەردەمی خۆی بکێشێت ئەوە هیچ جیاوازیەکی نابێت لەگەڵ ئەو هونەرمەندەدا کە نیگاری ژنەکانی ئەو سەردەمە کۆنانە دەکێشێت کە نیگارکێشەکانی ئەو سەردەمە لە نیگارەکانیاندا کێشاویانن. چونکە هەردووکیان تەقلیدی ئەوە دەکەنەوە کە هەیەو هیچیان نەریتێکی نوێی بۆ نیشاندانی جوانی دانەهێناوە. ئەمەش هۆکارەکەی ئەوەیە ئەوەی لای بۆدلێر

هەتاهەتاییەو لە دیالێکتیکدایە لەگەڵ ئەوەی کە راگوزەرو مادییە نەک عەقڵی .

هونەرمەند بەپێی دیالێکتیکەکەی هیگڵ بێت بەشداری لە داهێنانی ئەو نەریتە راگوزەرەدا دەکات کە دەبێت بە نەریتی سەردەمەکەی خۆی. ئەو نەریتەش لە دیالێکیتکی نێوان مادەو سروشتەوە پەیدا نابێت بەڵکولە دیالێکتیکی نێوان عەقڵ و سروشتەوە پەیدا دەبێت .

گەر ئەوەی هەتاهەتاییە تەکنیکی وێنەکێشان بێت و ئەوەی راگوزەرە نەریتی نیشاندانی جوانی بێت، ئەوکاتە ئەو توخمەی کە نەریتی سەردەمێک دەگۆڕێت و نەریتێکی تر دەخاتە شوێنەکەی، لە دیالێکتیکەکەدا بەشدار نییە، بۆیە ئەوەی کە لە بەرەوپێشچوونێکی هەمیشەییدایە ئەوە نابێت کە راگوزەرو سروشتییە بەڵکو ئەوە دەبێت کە مادی و تەکنیکییە. ئەو کاتە هونەرمەندەکانیش بۆ ئەوەی کارە هونەریەکەیان بەرەوپێش ببەن دەبێت تەکنیکی وێنەکێشانیان بەرەوپێش بەرن و وردتر لەوەی کە پیشتر وێنەی شتێکیان پێ کێشاوە وێنەکان بکێشنەوە.

هونەرمەند لێرەدا هەموو بایەخدانێکی دەبێت بەوەی کە چۆن وردتر لەوە نیگاری ئەو شتانە بکێشێت کە کێشاویەتی، بۆ ئەمەش دواجار هەر دەبێت ئامێرێک دروست بکات کە وردتر لە خۆی بتوانێت نیگاری شتەکان بکێشێت و ئەوە فەرامۆش بکات کە لای بۆدلێر راگوزەرەو لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر گۆڕانی بەسەردا دێت. لە دیالیکتیکی مادەو سروشتدا گەر ئەوەی مادییە زاڵ ببێت بەسەر ئەوەدا کە سروشتییە، هونەر هونەریەتی خۆی لە دەستدەدات و دەبێت بە تەکنیکێکی رووت.

تەکنیکی رووت لای بۆدلێر هونەری رووتە. ئەو کاتە ئەوەی گرنگە ئەوە نییە کە راگوزەرە .

ئەوەی دەبێت لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر بگۆڕێت هونەر هیچ پەیوەندیەکی پێوە نامێنێ، ئەمەش وا دەکات ئەوەی نەگۆڕە زاڵ ببێت بەسەر ئەوەدا کە گۆڕاوەو ئەوەش گۆڕاوە خاسیەتی ئەو نەگۆڕە وەرگرێت و ئەو نەریتەی کە هی ئەو سەردەمەیەو دەبێت بگۆڕێت وەک خۆی بمێنێتەوە ببێت بەو نەریتە نەگۆڕەی کە رێگرە لە بەردەم پەیدابوونی هەر نەریتێکی نوێدا . گەر ئەوەش راگوزەرە زاڵ بێت بە سەر ئەوەدا کە تەکنیکییە کاری هونەری بابەتەکەی خۆی لەدەست دەدات، ئەوەی دەمێنێتەوە تەنها تێکەڵکردنی رەنگەکانە یان دەبێتە کارکردن لەسەر تێکشکاندنی وێنەکان و ئەوەی کە واقعییە. ئەمەش لە راستیدا وا ناکات نەریتێکی نوێ بۆ نیشاندانی جوانی بێتە ئاراوە. گەر مۆدێرنیتێ بە مانا بۆدلێرییەکەی وەربگیرین و توخمە هەتاهەتاییەکە بە تەکنیکی هونەری بزانیین، ئەوە لە راستیدا ئەو بنەمایە نەفیدەکەینەوە کە بنەمای داهێنانی نەریتە نوێکانەو ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی کارکردن بە نەریتێکی دیاریکراو بە مۆدێرنیتێ ناو ببرێت و ئەوەش کە بەپێی ئەو نەریتە کار نەکات کارەکەی بخرێتە دەرەوەی ئەوەوە کە بە مۆدێرنیتێ ناو دەبرێت .

بە مانایەکی تر مۆدێرنیتێ لێرەدا دژی ئەوە دەبێتەوە کە خۆی بانگهێشتی بۆ دەکات و لە بری ئەوەی رێگا بدات ئەو نەریتە زمانی و هونەری و ئاینی و سیاسیەو کۆمەڵایەتیانەی کە هەن لە گۆڕان نەکەون و نەریتە نوێکانیان شوێنی کۆنەکانیان بگرنەوە، نەریتێک خاسیەتی ئەوە وەردەگرئیت کە تەکنیکییەو

وەک تاکە نەریتێک خۆی نیشاندەدات کە مۆدێرنەو ئەوەش بەو نەریتە کار نەکات ئەوە کارەکەی کارێکی نامۆدێرنە. لێرەوە مۆدێرنیتیی دەگۆڕێت بۆ دژەکەی خۆی و لە هێزێکی نەریتگۆڕەوە دەبێت بە هێزێکی نەریتپارێز. مۆدێرنیزم لە کتیبی (بوونی نەتەوەیی کورد) دا مەبەست لێی مۆدێرنیتییە لە کاتی دژبوونەوەی لەگەڵ خۆیدا .

مۆدێرنیتیی وەک ئەوەی لای هیگڵ هەیە کە بەرهەمی دیالێکتیکی نێوان روح و سروشتە، ئەوە بنەمای خولْقاندنی نەریتی نویی لە رێگەیەوە چالاک دەبێت و ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی نەریتەکانی میللەتێک بە جێگیری نەمێننەوەو لە گۆڕانێکی بەردەوامدا بن و ئەو میللەتە بۆ هەرسەردەمێکی نەریتەکانی خۆی دابهێنیی کە جیاوازبن لە نەریتەکانی سەردەمەکەی پێش خۆی .

بەڵام کاتێک مۆدێرنیتیی بە دیالێکتیکی نێوان ئەوەی مادییە لەگەڵ ئەوەی سروشتییە پێناسە دەکرێت ئەوە لە بری ئەوەی بنەمای خولْقاندنی نەریت لەو میللەتەدا بە کارایی بمێنێتەوە، لە کارابوونی خۆی دەکەوێت و ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی ئەو نەریتەی کە ئەو میللەتە دایهێناوە خاسیەتە تەکنیکییەکانی مادە وەرگرێت و لە بری ئەوە رێگە بەوە بدات نەریتێکی نویی لەدوای خۆی جێگەی بگرێتەوە رێگە لە پەیدابوونی هەر نەریتێکی نویی دەگرێت و تەنها رەوایەتی بەوە دەدات بوونی هەبێت کە لەگەڵ خۆیدا رێکدەکەوێتەوە .

لێرەدا ئیتر خاسیەتی ئەو تەکنیکە مادییە هەتاهەتاییە وەردەگرێت. کاتێک نەریتی هونەری خاسیەتی نەریتی تەکینیکی وەردەگرێت ئەو کاتە شتێک بە ناوی نەریتگۆڕین بوونی نامێنیی،

ئەوەی هەیە تەنها ئەوەیە چۆن بە دیقەتێکی زیاترەوە ئەوەی هەیە پەیڕەوبکرێت وجێبەجێ بکرێت. لێرەشدا مۆدێرنیتێ لە گەڵ خۆیدا دژدەبێتەوە . باشترین نموونە لە سەردەمی مۆدێرندا بۆ ڕوونکردنەوەی گۆڕانی مۆدێرنیتێ بۆ دژەکەی کە مۆدێرنیزمە نەریتی قسەکردنە کە زمانە. نەریتی زمانیی میللەتێک چۆن نەریتی قسەکردنی ڕۆژانەیەتی ئاواش لە ڕێگەی ئەدەبیات و هونەرکەیەوە نەریتی دەربڕینی هەست و سۆزیەتی .

لە دەوڵەتی مۆدێرندا مۆدێرنکردنی هەر زمانێک ڕێک پێچەوانەی ئەوەیە کە مۆدێرنیتێ وەک بنەمای داهێنانی نەریتە نوێکان دەیخوازێت. چونکە زمانێک بە زمانێکی مۆدێرن دەزانرێت کە لە بنەمای داهێنانی نەریت دوور خرابێتەوەو ئەوەی لێی گیرابێتەوە لەو پرۆسەیەدا پەرەبسێنێ و وەچەی نوێ بخاتەوەو بگۆڕێت بۆ چەند نەریتێکی زمانی جیاواز کە بە دیالێکت ناسراون .

زمانی مۆدێرن زمانێکی بەستانداردکراوە، واتە ئەو زمانەیە لەلایەن ئەوانەوە کە بنەمای داهێنانەکەیان لێ دەرهێناوە ڕێزمانی بۆ دانراوەو خەڵکی دەبێت بە ئاگاییەوە بەکاری بهێنن و هەڵەی تیا نەکەن. کاتێک نەریتێکی زمانی لە ناو دەوڵەتێکی مۆدێرندا ستاندارد دەکرێت واتە ئەوەی کە تیادا هونەرییەو زمانەکە دەخاتە ناو پەرەسەندنێکی سروشتییەو لەکاردەخرێت و ئەوەی لەزمانەکەدا گرنگی پێدەدرێت تەکنیکە. تەکنیکیش لە جیاتی ئەوەی جیاوازی دروست بکات یەکبوون دروست دەکات، لە جیاتی ئەوەی شتێک والێبکات بگۆڕێت و ببێت بە شتێکی نوێ، شتەکە وا لێدەکات زیاتر جێگیر بێت و خۆی لە گۆڕان بپارێزێت .

گەر مۆدێرنیتیێ بنەمای پەیدابوونی نەریتە نوێکان بێت ئەوە پرۆسەی بە مۆدێرنکردنی زمان لە ڕێگەی ستانداردکردنیەوە تەواو دژی مۆدێرنیتێیە. لێرەدا مۆدێرنیتێی ڕۆژئاوایی دژی خۆی دەبێتەوەو ئەمەش بەهۆی ئەوەوەیە کە عەقڵ لە دیالێکتیکەکە دەرکراوەتە دەرەوەو دیالێکتیکەکە کەوتووەتە نێوان مادەو سروشتەوەو مادە لە دیالێکتیکەکەدا زاڵبووە بەسەر سروشتداو یەکبوون جێگەی جیاوازی گرتووەتەوە. مۆدێرنیتێ لەم حاڵەتەدا لە بری ئەوەی نەریتگۆڕ بێت نەریتپارێزە. شارستانیەتی ڕۆژئاوایی لە بری ئەوەی وەک شارستانیەتیەکانی بەر لە خۆی نەریتەکانی خۆی نەسەپێنێ و ڕێگەش بە گۆڕانیان بدات ئەویش هەمان ڕێڕەوی شارستانیەتەکانی بەر لە خۆی هەیەو لە ڕێگەی سەپاندنی نەریتەکانی خۆی بەسەر دەرەوەی خۆیدا ئەوەی کە هی خۆیەتی و راگوزەرو بەسەرچووە کردوویەتی بەوەی کە هەتاهەتایی و هەمیشەییە .

هەژموونی زمانی ئینگلیزی لەسەر زمانەکانی تری جیهان هیچ جیاوازیەکی نییە لەگەڵ هەژموونی زمانی لاتینی لەسەر زمانەکانی تری ڕۆژئاوا لەسەردەمی ڕۆمانیەکاندا، هیچ جیاوازیەکیشی نییە لەگەڵ هەژموونی زمانی عەرەبی بەسەر زمانەکانی ترەوە لەسەردەمی خەلافەتە ئیسلامیەکاندا. گەر ڕێنسانس و گەرانەوەی میللەتانی ڕۆژئاوایی بۆ نەریتە زمانییە لۆکاڵییەکانی خۆیان و پەرپێدانیان، بەرهەمی مۆدێرنیتێ بێت، ئەوە دەستبەرداربوونی خەڵکی لە سەردەمی مۆدێرندا لە زمانەکەی خۆیان و وەرگرتنی زمانی ئینگلیزی وەک زمانێکی جیهانی نیشانەی کۆتایی هاتنی مۆدێرنیتێی ڕۆژئاواییە. هەر

لەمەشەوە کە دەتوانین بڵێین مۆدێرنیزم هەڵگەڕانەوەی مۆدێرنیتێیە دژی خۆی.

مۆدێرنیتێ بنەمایەکە کە ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە بوونی مرۆڤانەی مرۆڤەوە هەیەو جیای دەکاتەوە لە زیندەوەرەکانی تر لەوێوە کە توانای داهێنانی نەریتە نوێکانی هەیەو لە زیندەوەرکانی تردا ئەمە بوونی نییە .

لەگەڵ پەیدابوونی مرۆڤدا مۆدێرنیتێ بوونی هەبووە و پەیدابوونی ئەو هەموو زمانە جیاوازانەو ئەو هەموو نەریتە کۆمەڵایەتییە جیاوازانەو ئەو هەموو نەریتە ئاینی وهونەرییە جیاوازانە کە بە درێژای مێژووی مرۆڤایەتی لە پەیدابوونێکی بەردەوامدا هاتوونەتە ئاراوە، هەمووی بەرهەمی مۆدێرنیتێن .

بۆیە بەم مانایە مۆدێرنیتێی بنەمایەکی مرۆییەو ڕۆژئاوا چۆن ئەو بنەمایە تیادا کارابووەو نەریتی نوێی بە هۆی کارابوونییەوە داهێناوە، میللەتەکانی تریش لە کۆن ونوێدا نەریتەکانی خۆیان بەهۆی کارابوونی هەمان بنەماوە داهێناون. بۆیە بەم مانایە ناتوانێن بڵێین مۆدێرنیتێ تەنها بەرهەمێنەری شارستانیەتی ڕۆژئاواوە، بەڵام جان بۆدریار لە (ئینسکلۆپیدیای گشتی) دا ئەم بنەمایە تایبەت دەکات بە شارستانیەتی ڕۆژئاواوەو دەڵێت: مۆدێرنیتێ چەمکێکی نە سۆسیۆلۆجییە ونە سیاسییەو نە بە تەواوەتی مێژووییشە. بەڵکو شێوازێکی شارستانی تایبەتە کە دژ دەبێتەوە لەگەڵ شێوازی کۆندا، واتە دژ دەبێتەوە لەگەڵ هەموو ئەو کەلتورە تەقلیدیانەدا کە بەر لە خۆی هەبوون. لەگەڵ بوونی فرەڕەنگی جوگرافی و ڕەمزیشدا لەو کولتورانەدا بەڵام مۆدێرنیتێ خۆی وەک شتێکی یەکڕەنگ

دەسەپێنێ و روناکی خۆی لە رۆژئاواوە بەسەر هەموو جیهاندا بڵاو دەکاتەوە.

ئەم پێناسەیەی بۆدریار کە تا ئاستێکی زۆر پێناسەیکی قبوڵکراوە بۆ مۆدێرنیتێ و گوزراشتێکی وەردە لە بە رۆژئاوایکردنی مۆدێرنیتێدا. ئەو بەم پێناسەیە دەیەوێت ئەوە بڵێیت کە رۆژئاواییەکان لە مێژووی مرۆڤایەتیدا بۆ یەکەمجار توانیان نەریتێکی نوێ دابهێنن کە جێگە بە نەریتە کۆنەکانی رۆژئاواو هەموو نەریتە کۆنەکانی جیهان لێژبکات و خۆی بچێتە شوێنەکەیان .

ئەم دیاریکردنەی بۆردیار بۆ مۆدێرنیتێ گرفتی زۆری تیایە بەهۆی ئەوەوە کە بنەمای داهێنانی نەریتی تایبەتکردووە بە رۆژئاواییەکان. رۆژئاواییەکان بە پێی ئەم پێناسەیە بێت شێوازێکی نوێییان لە ژیان بە کۆی نەریتەکانییەوە داهێناوەو لەلای خۆیان بەو شیوازە لە ژیانییە نوێییەو نەریتەکانی رووبەرووی هەموو ئەو شێوازە ژیانییە تەقلیدییە لۆکاڵیانەی رۆژئاوا نەریتە جیاوازەکانیان بوونەتەوەو ژیانێکی چونیەکیان بە کۆمەڵە نەریتێکی چون یەکەوە بۆ هەموو رۆژئاوا هێناوەتە ئاراوەو دوای ئەوەش ئەو شێوازە لە ژیان و نەریتەکانیان داوە بە میللەتەکانی دەرەوەی رۆژئاوا تا ژیان و نەریتە کۆنەکانی خۆیان فرێبدەن و بەو نەریتە نوێیانە جێگەیان بگرنەوە .

ئەمەی کە بۆردریار لە بارەی مۆدێرنیتێی رۆژئاواییەوە دەیلێت دەکرا ئیبن خەلدوونیش لە سەردەمەکەی خۆیدا لە بارەی ئیسلامەوە بیلێت و بڵێت: ئیسلام چەمکێکی نە سۆسیۆلۆجییەونە سیاسییەو نە بە تەواوەتی مێژووییشە. بەڵکو

شێوازێکی شارستانی تایبەتە کە دژ دەبێتەوە لەگەڵ شێوازی کۆندا، واتە دژ دەبێتەوە لەگەڵ هەموو ئەو کەلتورە تەقلیدیانەدا کە بەر لە خۆی هەبوون. لەگەڵ بوونی فرەرەنگی جوگرافی و رەمزیشدا لەو کولتورانەدا بەڵام ئیسلام خۆی وەک شتێکی یەکرەنگ دەسەپێنێ و روناکی خۆی لە نیوەدوورگەی عەرەبییەوە بەسەر هەموو جیهاندا بڵاو دەکاتەوە.

گەر ئەمە بۆ مۆدێرنتێ راست بێت، بێگۆمان بۆ ئیسلام و مەسیحیەت و شارستانیەتەکانی تریش هەر هەمان شتەو لە ناومیللەتێکی دیاریکراودا ژیانێکی نوێ بە کۆمەڵە نەریتێکی نوێوە دێتە ئاراوەو کۆتایی بە شێوازی ژیانە تەقلیدییە لۆکاڵیەکان و نەریتە جیاوازەکانیان دەهێنێ و دواتریش میللەتەکانی تر ئیتر بە جەنگ بێت یان ئاشتی ئەو شێوازە لە ژیان وەردەگرن و دەیخەنە شوێنی شێوازی ژیانە لۆکاڵییەکەی خۆیان. لەوانەیە بوترێت بەڵام ئەو شێوازە لە ژیان کە مۆدێنیتێ هێناویەتی جیاوازە لەو شێوازانە لە ژیان کە لە شارستانییەتەکانی تردا بڵاو بووەتەوە. بێگومان جیاوازەو هەردەبێت جیاوازیش بێت بەڵام ئەوە هیچ لەوە ناگۆڕێت ئەو شێوازە لە ژیان کە لەناو میللەتێک یان چەند میللەتێکدا پەیدا دەبێت و دواتر خۆی جیهانی دەکاتەوە لە جیهانیبوونەوەکەیدا هەمان ڕێڕەوی نەبووبێت .

کاتێک نەریتە داهێنراوە نوێکان دەکەونە ناوئەم دۆخەوەو بەهۆیەوە دەگۆڕێن بۆ نەریتێکی تەقلیدی پیرۆز ئیتر گۆڕینیان بە نەریتی نوێ وەک مەحاڵی لێدێت. بۆیە ئەم پرۆسەی بە جیهانیبوونەی شێوازە لۆکاڵیەکانی ژیانی میللەتێک هەر خۆی پرۆسەیەکە دژی ئەو بنەمایە کە بە هۆی کارابوونییەوە ئەو

نەریتە لۆکاڵییە پەیدابووە. واتە بەم پرۆسەیە مۆدێرنیتێ دەگۆڕێت بۆ دژەکەی. لێرەدا شێوازێک لە ژیان بە کۆمەڵە نەریتێکەوە ریشە دادەکوتێ و خۆی جێگیردەکات و بۆ ئەوەی تاهەتایە بمێنێتەوە .

بۆدریار مۆدێرنیتی وەک بنەمای داهێنانی نەریتە نوێکان لەگەڵ ئەو نەریتەی کە لەو بنەمایەوە پەیدا دەبێت جیاناکاتەوە. مرۆڤ لە هەرشوێنێک و هەر سەردەمێکدا بووبێت ئەو هێزە نەریتداهێنە لە بوونیدا هەبووەو ئەوەی کە هیچ مرۆڤێک لێی بیبەش نییە ئەو هێزەیە .

بەڵام ئەو هێزە کە لە سەردەمێکدا لەناو کەسانی میللەتێکدا کارا دەبێت و نەریتێک بۆ سەردەمەکەی خۆی دادەهێنێ، ئەو نەریتەی دایدەهێنێ تەنها بۆ ئەو میللەتەو بۆ ئەو سەردەمەشە، بۆیە بەرهەمی ئەم هێزە وەک بوونی خۆی بوونێکی هەمیشەیی نابێت و لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی ترو لە میللەتێکەوە بۆ میللەتێکی تر دەگۆڕێت.

بۆیە ئەوەی ئەو هێزە نەریتداهێنە هەمیشەییە دایدەهێنێ هەمیشەیی نییەو بۆ سەردەمێکی دیاری کراو و میللەتێکی دیاریکراوە. کاتێک ئەو هێزە نەریتداهێنە لە ناو میللەتێکدا و لەسەردەمێکی دیاریکراودا نەریتێک دادەهێنێ، کاتیک ئەو میللەتە ئەو نەریتە وا دەبینێ کە بۆ هەموو میللەتەکان و بۆ هەموو سەردەمەکانە، ئەوە نەریتەکەی تەماهی پێکردووە لەگەڵ هێزە نەریتداهێنەکەدا تا خاسیەتی هەمیشەییبوونی ئەو هێزە داهێنەرە بدات بە بەرهەمەکەی کە بوونێکی کاتی و ناهەمیشەیی هەیە .

بۆدریار کاتێک ئەو نەریتە رۆژئاواییەی کە بە مۆدێرنیتێ ناوی دەبات و بە نەریتێکی جیهانی دەبینی و پێی وایە دەبێت

هەموو میللەتەکانی جیهان وەریگرن و نەریتە کۆنەکانی خۆیانی پـێ نـەفی بکەنـەوە، بەمـە بەرهـەمی هێـزە نەریتداهێنەکـە کـە نـەریتێکی ناهەمیشـەیی و لۆکاڵییـە گۆڕیـوە بـۆ بەرهـەمێک کـە هەمیشەیی و جیهانییە.

ئەو بەم لێکدانەوەیەی کە بۆ نەریتە رۆژئاواییەکە کردوویەتی ئـەوەمان پێـدەڵێت کـە ئـەو هێـزە نەرتیداهێنـە کـە بـە درێژایـی مێژووی مرۆڤایەتیدا لە داهێنانی نـەریتی نوێ نەکەوتووە دوایـن نەریتی خۆی لە رێگەی میللەتە رۆژئاوایەکانەوە داهێناوەو دوای ئـەوە ئیتـر هـیچ نـەریتێکی تـر دانـاهێنێ بۆیـە دەبێـت هـەموو میللەتـەکانی جیهـان ئـەو نەریتـە وەرگـرن و نـەفی هەمووئـەو نەریتـە کۆنانـەی خۆیـانی پێبکەنـەوە کـە پێشـتر ئـەوهێزە نەریتداهێنە لە ناو ئەواندا دایهێناون .ئەم تێڕوانینەی بۆدریار بۆ مۆدێرنیتێ وەک ئەو تێڕوانینە وایە کە ئیسلامی وەک دواهـەمین ئـاین پێناسـە کردووەتـەو ئـەوەی سـەپاندووە میللەتـەکان هەموویان ئاینی ئیسلام وەرگرن و نەفی ئەو نەریتە ئاینیانەی خۆیـانی پـێ بکـەن کـە بـەر لـە پەیـدابوونی ئیسـلام بوونیـان هـەبووەو دەبێـت ئـەوەش قبووڵکـەن ئـەو هێـزە نەریتداهێنـە نەریتـەکانی خواناسـی لـە نـاو مرۆڤایەتیـدا داهێنـاوە، ئیسـلام دواهەمین وکۆتا نەریتە کە دایهێناوە و دوای ئەوە ئیتر ئەو هێزە هیچ نەریتێکی خواناسی نوێ لە ناوهیچ میللەتێکی تردا داناهێنێ .

بۆدریـار لیرەدا هەسـتی پێکردبێت یـان هەسـتی پێنـەکردبێت ئەوخاسیەتانی کە هی ئەوهێزە نەریتداهێنەیە گواستونیەتەوە بۆ بەرهـەمی ئـەو هێزەو بەمـەش نەریتـە ئەورپییـەکانی لـە کۆمەڵـە نەریتێکی راگوزەرەوە کردوون بە نەریتی پیرۆز و هەتاهـەتایی .

وەک چۆن دیکارت دەڵێت عەقڵ ئەوەیە کە لە هەموو مرۆڤێکدا هەیە، بنەمای داهێنانی نەریتیش لە هەموو مرۆڤێکدا هەیەو شیانی چالاکبوونە. کاتێکیش چالاک دەبێت ئەو مرۆڤە لە بەرامبەر ئەو شێوازە لە ژیان و نەریتەکانی کە لە منداڵییەوە لە ناویدا چێنراون هەست بە نامۆبوون بکات و بکەوێتە بیرکردنەوە لەوەی ئەو نەریتانە لە کوێوە هاتوون؟ ئایا ئەو دەتوانێت نەریتێک بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی خۆی دابهێنێ؟ مرۆڤ لە هەر شوێنێک بێت بکەوێتە ناو ئەو نامۆبوونەوە لەگەڵ ئەو ژیانە تەقلیدیەو نەریتە ناعەقڵانیەکانیدا، ئەوە ئەو بنەمایە لە ناویدا کارا دەبێت کە نەریتە نوێکان لێیەوە پەیدا دەبن .

گەر مۆدێرنیتێی ئەوروپی بەو ئاراستەدا بڕۆشتایە کە دیکارت و فەیلەسوفانی ئەڵمان نەخشەیان بۆ کیشابوو، ئەوە دەکرا بڵێین شارستانیەتی رۆژئاوا رەوتێکی مێژوویی تەواو جیاوازی هەیە لەگەڵ رەوتی بۆ نموونە شارستانیەتی مەسیحیدا یان شارستانیەتی ئیسلامیدا. چونکە ئەو کاتە ئەو هێزە نەریتداهێنە کە لەسەردەمی دیکارتدا لە ناو رۆژئاواییەکاندا کارابووە و کەوتە داهێنانی نەریتە نوێکانی خۆی، ئەوە هەر بە کارایی دەمایەوەو ئەو کاتە لەبری ئەوەی نەریتە نوێکانی خۆی وەک نەریتی پیرۆزو هەتاهەتایی بەسەر میللەتانی دەرەوەی خۆیدا بسەپێنێ، کۆمەکی ئەو میللەتانەی دەکرد تا ئەوانیش ئەوهێزە نەریتداهێنە لە خۆیاندا کارابکەن و نەریتە نوێکانی خۆیان دابهێنن وکۆتای بە نەریتە کۆنەکانیان بهێنن. نەریتی نوێ بۆ هەر میللەتێک ئەو نەریتانەن ئەو هێزە نەریتداهێنەی ناو خۆی دایان دەهێنێت نەک ئەو نەریتانەی کە لە میللەتێکی تری وەردەگرێت و دەیانخاتە شوێنی نەریتە کۆنەکانی خۆی .

نەریتی نوێی هیچ میللەتێک بۆ میللەتێکی تر نوێ نییە، نەریتی نوێ تەنها بۆ ئەو میللەتە نوێیە کە خۆی بۆ خۆی دایهێناوە، چونکە تەنها ئەو نەریتانە لەگەڵ ئەو هوشیارییەدا هەمئاهەنگن کە بە بوونی خۆی هەیەتی. بۆیە هەموو نەریتێکی نوێ هەردەبێت لۆکاڵی بێت و نابێت جیهانی بێت .

هەر نەریتێک بیەوێت خۆی جیهانی بکاتەوە ئەوە دەیەوێت لە نەریتیکی راگوزەری سەردەمێکەوە خۆی بکات بە نەریتێکی هەمیشەیی و هەتاهەتایی. ئەمەش لە راستیدا بەرهەمی پەککەوتنی ئەوهێزە نەریتداهێنەیە کە سەرچاوەی پەیدابوونی ئەو نەریتەیە .

کاتێک میللەتێک نەریتە داهێنراوەکانی خۆی جیهانی دەکاتەوە و میللەتانی تر ناچار دەکات بە وەرگرتنیان یان رێگری ناکات لەوەی میللەتەکانی تر ئەو نەریتانە وەربگرن ئەوە هەم ئەو هێزە نەریتداهێنە لە خۆیدا لە کار دەخات و هەم لەو میللەتانەشدا لە کاری دەخات کە نەریتەکەی خۆی بەسەریاندا دەسەپێنێ.

پاراستنی کارایی ئەو بنەمایە کە میللەتێک لە تازبوونەوەیەکی هەمیشەیدا دەهێڵێتەوە، لەو میللەتە دەخوازێت ئەو نەریتانەی خۆی وەک کۆمەڵە نەریتێکی تایبەت بە خۆی ببینێت و وەک نەریتێک نەیان بینێ کە باشن بۆ میللەتەکانی تر. واتە ئەو بنەمایە لێی دەخوازێت وا نەریتەکانی خۆی ببینێ کە لۆکاڵین و جیهانی نیین، بۆیە دەبێت خۆی رێگری لەوە بکات کە جیهانی بکرێنەوە .

ئەو میللەتە لە بری ئەوەی بانگهێشتی میللەتەکانی تر بکات بۆ گواستنەوەی نەریتەکانی خۆی دوا لە میللەتەکانی تر دەکات کە ئەوانیش ئەو هێزە نەریتداهێنە لە ناو خۆیاندا کارا بکەن و

نەریتە نوێکانی خۆیان دابهێنن. ئەمە لەراستیدا مانەوەیە لە ناو مۆدێرنیتێدا. ئـەوەی کـە مۆدێرنـە نـە ئەوەیـە کـە لـە داهـاتوودا هەیەو نە ئەوەیە کە لە رابردوودا هەیە بەڵکو ئەوەیە کە ئەو میللەتە لەو سەردەمەی خۆیدا وەک نەریتێکی نوێ دایدەهێنێ بۆ خـۆی و نـەوەکانی دواتـر گەشـەی پێـدەدەن تـا کامـڵ دەبێـت و کۆتـایی پێـدێت. مـۆدیرنیتێ بـەم مانایـە بـوونی لـە نـاو ژیـانی نەوەیـەکی میللەتێکدایـە کـە خـۆی هـەم بەشـداره لـە داهێنـانی نەریتـەکانی ئـەو ژیانـەو هـەم بەشـدار لـە کارپێکردنیاندا. بە مانا کانتییەکەی هەم یاسادارێژەرەو هەم جێبەجێکاری یاساکانیشە .

بـە بـێ ئامـادەبوونی ئـەوهێزە نەریتداهێنـە هـیچ میللـەتێک ناکەوێتـە نـاو مـۆدێرنێتیی راسـتەقینەوە بـا ئـەو نەریتانـەش کـە ژیانیـان پێـدەکات لـە کۆمەڵگایـەکی سـەروومرۆیی وەرگـرتبن. لەمـەی سـەروە دەگـەین بـەوەی بیرمەنـدە فەرنسیەکان مانایـەکی رەگەزییان داوە بە مۆدێرنیتێ و بەوەی دەزانن کە شێوازێکە لە ژیان کە رۆژئاواییەکان دایانهێناوەو ئەم شێوازە لە ژیان دوایین شـێوازی ژیانـە و کامڵترینیشـیانە، بۆیـە دەبێـت هـەموو میللەتـە جیاوازەکانی جیهان واز لـەو شـێوازە لـە ژیـان بهێـنن کـە خۆیـان داینهێناوە بۆ خۆیان و ئەو شێوازە بۆ ژیان لە رۆژئاوا وەرگرن کە لە دواییەوە مرۆڤایەتی هیچ شێوازێکی تر بۆ ژیان داناهێنێ .

بەڵام فەیلەسوفانی ئەڵمان مانایەکی تریان بە مۆدێرنیتێ داوە کە رەگەزی نییە، ئەویش ئەوەیە: لە ناو هەموو میللەتێکدا هێزێک بۆ نەریتداهێنان هەیـە و هـەتا مرۆڤایـەتیش مابێت ئـەو هێـزە لـە باریدا هەیە نەریتی نوێ بۆ ئەو میللەتـە دابهێنێت و مـۆدیرنیتێش ئەوەیـە کـە هـەر میللـەتێک لـە رێگـەی ئـەوهێزە نەریتداهێنـەی خۆیـەوە خـۆی نەریتـەکانی خـۆی دابهێنـێ و هـەر خۆیشـی

جێبەجێیان بکات. لەمەوەیە کە کانت دەڵێت مرۆڤ خۆی دەبێت لە هەمان کاتدا داڕێژەری یاساکان و جێبەجێکاری یاساکانیش بێت.

دوای رۆشنکردنەوەی ئەم دوو مانایەی مۆدێرنیتێ دەتوانین وەڵامی پرسیارەکە بدەینەوە. پرسیارەکە دەکرێت بەم شێوەیەش بکرێت: کێشەیە لە نێوان کوردوو مۆدێنیتێدا هەیە ئایا خەتاکە هی مۆدێنیتییە یان خەتاکە هی کوردە؟. لە کاتێکدا رۆشنبیرانی کورد خەتاکە بە هی کورد دەزانن و رەخنە لە کورد دەگرن بەوەی کە بۆ نەریتەکانی مۆدێرنیتێی رۆژئاواییە دەستبەرداری نەریتە کۆنەکانی خۆی نابێت، هەر ئەمەشە وایکردووە کە دەوڵەتی نەبێت و لە دەرەوەی مێژوو بێت.

ئەو بۆچوونە کە ئۆباڵی بێدەوڵەتی و نەبوونی کورد لە ناو مێژوودا دەخاتە ئەستۆی کورد لە دوای نەوەدەکانەوە لە باشور سەرهەڵدەدات. ئەو رۆشنبیرانەی باشور کە کوردیان وا پێناسە کردەوە میللەتێکی کێوییەو هەر بە یاساکانی سروشت ژیان دەگوزەرێنی نایەوێت بێتە ناو ژیانی مۆدێرنەوە، پشتیان بەپێناسەکردنەکەی بیرمەندانی فەرەنسی بۆ مۆدێرنیتە بەستووە. تا ئێستاش ئەوان گوێزەرەوەیەکی خراپی ئەو تێروانینە فەرنسیەن کە بۆ مۆدێرنیتێ و پۆست مۆدێرنیتێ هەیە. هەر بەهۆی ئەمەشەوە وا پەیوەندی نێوان کوردو مۆدێرنێتییان لێکداوەتەوە کە کورد دژی مۆدیرنیتییەو بەهیچ شێوەیەک نایەوێت دەستەبەرداری نەریتەکانەکانی خۆی ببێت و نەریتە رۆژئاواییە مۆدێرنەکان وەرگرێت تا بێتە ناو مێژووەوە، بۆیە مەحکومە بەوەی هەر لە دۆخە کێوییەکەی خۆیدا بمێنێتەوە کە ئەوان ناویان نابوو دۆخی مانەوە .

ئەوان سەرتا بانگێهیشتیان بۆ مۆدێرنیتێی ئەدەبی دەکرد و پێیان وابوو ئەو ئەدەبیاتە کوردییە مۆدێرنە کە بەر لەوان هەیە ئەدەبیاتێکی مۆدێرن نییەو بەرهەمهێنەرانی ئەو ئەدەبیاتە ئەدەبیاتەکەی خۆیان وا پێناسەکردووەتەوە کە مۆدێرنە. هێرشەکەشیان بۆسەر ئەو شاعیرانە بوو کە لە هەشتاکاندا سەدەی پێشوودا لە ژێر ناوی مۆدێرنیتێ هەوڵی تازکردنەوەی شیعرو ئەدەبیاتی کوردییان لە باشور دابوو .

بەپێی بۆ چوونی ئەو رۆشنبیرانە ئەو ئەدەبیاتەی لە کۆتایی حەفتەکان و سەرەتای هەشتاکاندا بەناوی مۆدێرنیتێوە نوسراوە ناکەوێتە ناو مۆدێرنێتەوەو ئەو شیعرانەی ئەوان بەرهەمی مۆدێنیتێیەکی ساختەن. بەڵگەشیان بۆ ئەمە ئەوە بوو کە ئەو ئەدەبیاتە سنورە ناوچەییەکەی خۆی کە شاری هەولێرە تێنەپەڕاندووە نەیتوانیووە وەک ئەدەبیاتی مۆدێرن زاڵ ببێت بەسەر شێوازە ئەدەبییە ناوچەییەکانی تردا و یەکڕەنگیەک لە شێوازی ئەدەبیاتی کوردیدا دروست بکات .

لێرەدا پێوەری ئەوان بۆ مۆدێرنیتێی ئەدەبی زاڵبوونی شێوازێکی ئەدەبی بوو بەسەر هەموو شێوازە ئەدەبییەکانی ناوچەکانی تری کوردستاندا. ئەمەش دووپاتکردنەوەی هەمان بۆچوونی رەگەزخوازانەی بیرمەندە فەرنسیەکانی وەک بۆدریارە بۆ مۆدێرنێتێ .

مۆدێرنیتێ لای ئەم رۆشنبیرانە دەچێتە دۆخێکی رەگەزییەوە بۆ سەپاندنی شێوازی ئەدەبی خۆیان نەک بەسەر شێوازە ئەدەبییەکانی باشوردا بەڵکو بەسەر شێوازە ئەدەبیەکانی پارچەکانی تری کوردستانیشدا، هەر بۆ سەرگرتنی ئەو پرۆژەیە ئەو رۆشنبیرانە لە سالانی پێشوودا کەمپینێکیان بۆ

ستانداردکردنی ئەو زمانە ئەدەبییە کرد کە خۆیان پێیان دەنوسی تا لە ڕێگەی حکومەتەوە بکرێت بە زمانی خوێندن ونوسین نەک هەر لە باشوردا بەڵکو لە سەرانسەری کوردستاندا .

ئەوان هەم لەوەدا شکستیان هێنا کە شێوازە ئەدەبیەکەی خۆیان کە شێوازێکی ناوچەیی بوو لە شێوازێکی ناوچەییەوە بکەن بە شێوازێکی سەرتاسەری هەم شکستیان هێنا لەوەد ئەو زمانەی پێیان دەنوسی ستاندارد بکرێت و لە ڕێگەی هێزەوە بکرێت بە زمانی خوێندن و نوسینی ناوچە جیاجیاکانی باشور. شێوازە ئەدەبیەکەی ئەوان هەر لە چوارچێوەی شاری سلێمانیدا وەک شێوازێکی ناوچەیی ئەدەبیاتی کوردی مۆدێرن مایەوە و شێوازە ئەدەبیەکەی هەولێریش درێژەی بە تەمەنی خۆیدا، وەک زمانی نوسینیش ئەو زمانەی ئەوان ئەدەبیاتەکەی خۆیان پێیدەنوسن هەر لە سنورە ناوچەییەکەی خۆی مایەوەو بادینانیش کە بە بادینی دەیانخوێندو دەیانوسی هەر لەسەر خوێندن و نوسین بە زمانەکەی خۆیان بەردەوام بوون .

شکستهێنانی ئەو ڕۆشنبیرانە لە پرۆژەی سەپاندنی نەریتە زمانی و ئەدەبیەکەی خۆیان بەسەر ناوچەکانی تردا مانای ئەوە نییە کە ئەوان لە کارە ئەدەبیەکانی خۆیاندا شکستیان هێناوەو نەیتوانیووە دەقی ئەدەبی سەرکەوتوو بنوسن، ئەشێ هەر بەرهەمێکی ئەدەبێ کە سەر بە نەریتێکی ناوچەیی ئەدبیاتی مۆدێرن بێت لە کوردستانداو وەربگێرێت بۆ زمانەکانی جیهان و نۆبڵیش بەدەست بهێنێ، بە بوونی بە ڕۆمانێکی جیهانی ئەمە ئەوە ناگەینێ کە نەریتی زمانی و ئەدەبی ئەو ڕۆمانە جیهانییەو ناوچەیی نییە، گەر نەریتەکانی پەیدابوونی ئەو ڕۆمانە جیهانی

بن دەبێت ئەو نەریتە زمانییەی کە رۆمانەکەشی پێ نوسراوە جیهانی بێت لە کاتێکدا نەریتە زمانیەکە نەریتێکی ناوچەیی کوردییەو تەنانەت نەریتێکی نەتەوەیی و سەرتاسەریش نییە. نوسینی رۆمانێک یان شیعرێک بە تەکنیکێکی بەرز نە جیهانبینی رۆمانووسەکە لە جیهانبینیە ناوچەییەکەی خۆی دەردەکات نە ئەو زمانەش کە پێی نوسیووە لەزمانێکی ناوچەییەوە دەیکات بەزمانێکی سەرووناوچەیی .

شکستهێنانی ئەو پرۆژەیەی ئەوان لای ئەوان شکستهێنانی مۆدێرنیتێ نەبوو بەڵکو شکستهێنانی کوردبوو لەبەردەم مۆدێرنیتێدا، چونکە ئەوە ناوچە کوردییەکانن هەریەکەیان دەستی بە زمان و شێوازە ئەدەبیەکەی خۆیەوە گرتووەو قبوڵی ئەوە ناکان زمان و شێوازێکی سەرتاسەری جێگەی زمان و شێوازە ناوچەییەکان بگرێتەوە .

گەر مۆدێرنیتێ زاڵبوونی نەریتێکی زمانی وئەدەبیی ناوچەیی بێت بەسەر نەریتە زمانی و ئەدەبیەکانی ناوچەکانی تردا ئەوە واقعی کورد پێمان دەڵێت: کورد بە هەر ناوێکەوە بێت قبوڵی ئەم یەک نەریتییە ناکات و پەیڕەوی لە فرەنەریتی دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کورد دژی مۆدێرنیتێیە بە مانا رەگەزخوازییە فەرەنسیەکەی ئیتر مۆدێرنیتێی ئەدەبی و هونەری بێت یان مۆدێرنیتێتێی سیاسی و کولتوری . رۆشنبیرەکان لەودا راستن کە کورد قبوڵی ئەو مۆدێرنیتێیە ناکات کە ئەوان خەونیان پێوە دەبینی، بەڵام ئەمە مانایا ئەوە نییە کە قبووڵی مۆدێرنیتێ بە مانا مرۆییە نارەگەزییەکە ناکات. بەڵام کورد چەند دووربێت لە مۆدێرنیتێی رەگەزییەوە، ئەوەندە نزیکە لە مۆدێرنیتێی مرۆییەوە.

بۆ روونکردنەوەی ئەمە دەبێت بە شێوەیەکی تر ئەو دوو مەبەستە کە لە ڕێگەی وشەی مۆدێرنیتێوە دەردەبڕێن داڕێژینەوە. مۆدێرنیتێی ڕەگەزی پێمان دەڵێت: دەستبەرداری نەریتە کۆنەکەی خۆت ببە و ئەو نەریتە نوێیە جێبەجێبکە کە لە ململانێی نەریتەکاندا زاڵترینیانە. بەڵام مۆدێرنیتێی مرۆیی پێمان دەڵێت: ئەو نەریتە نوێیە جێبەجێ بکە کە خۆت داتهێناوە .

با بزانین کورد لە مێژودا پەیڕەوی لە کام لە دوو فرمانە کردووە؟ کاتێک ئێمە دەگەڕێینەوە بۆ مێژووی پەرەسەندنی نەریتە کوردییەکان و مامەڵکردنی کورد لەسەردەمە جیاجیاکاندا لەگەڵ نەریتە زاڵەکانی ئەو سەردەمانەدا لەوە تێدەگەین کورد هەمیشە بەلای ئەودا ڕۆشتووە بەپێی فرمانی مۆدێرنیتێی مرۆیی هەڵسوکەوت بکات واتە ئەو فرمانەی کە دەڵێت: ئەو نەریتە نوێیە جیبەجێ بکە کە خۆت داتهێناوە.

بەشی دەیەم مۆدێرنە

میدیەکان کە واناسراون کورد لەوانەوە پەیدابووە بە پەیڕەوکردنیان لەو فرمانە کە دەڵێت ئەو نەریتە لە ژیانی خۆتا جێبەجێ بکە کە خۆت داتهێناوە، وەک تاکە میللەتێکی ناوچەکە ئەوە ڕەتدەکەنەوە ئەو نەریتەی حوکمڕانی ئاشوورییەکان قبوڵبکەن کە داهێنراوی ئەوانە، لەبەر ئەوەی ئەو نەریتەیان قبوڵنەکردووە چەندەهاجار لەلایەن ئاشوورییەکانەوە هێرشکراوەتە سەریان و ئەوانیش لە ناو شاخەکاندا بێ سەروشوێن بوون و جارێکی تر گەڕاونەتەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان هەتا ئەوکاتە کە دیاکۆ لە ناویاندا هەڵدەکەوێت و هوشیاریان دەکاتەوە بەو فرمانەو دەوڵەتی میدی وەک

هەولێرنامەی کتێب

دەوڵـــــەتێکی فرەنـــــەریت دادەمـــــەزرێنێ و دوای ئـــــەوەش ئاشـــوریەکان لـــە بەرامبەریانـــدا شکســـت دەهێـــنن و کۆتاییـــان پێدەێت .

دیاکۆ خێڵە میدیەکان هوشیار دەکاتەوە بەو فرمانەی کە داوا دەکات هەر خێڵێک ئەو نەریتە جێبەجێ بکات کە خۆی دایهێناوە، ئـەو نابێـت نـەریتی خێڵەکـەی خـۆی بەسـەر خێڵـەکانی تـردا بسـەپێنێ ئـەو تـەنها هەمئاهـەنگی لـەنێوان نەریتـە جیاوازەکانـدا سـازدەکات و هـەر خێڵێـک بـەوە هوشـیار دەکاتـەوە کـە ئـەو نەریتـەی هەیـەتی نـە خراپـترەو نـە باشـترە لـە نەریتـەکانی تـرو هـەرخێڵیک لـە خێڵـەکانی نـەریتی خـۆی بـۆ خـۆی باشـە بۆیـە هەریەکـەیان بـە نەریتەکـەی خۆیـەوە دەبێت بمێنێتـەوە پـەیڕەوی لەو فرمانە بکات کە دوا دەکات ئەو نەریتـە جێبـەجێی بکـەیت کـە هێزە داهێنەرەکەی نەریت لە خۆتدا بۆ خۆتی داهێناوە. ئەمـەش بنەمای راستەقینەی ئازادییەو هەر لەمەشەوەیە کە هیرۆدۆت لـە بـارەی میدیەکانـەوە دەڵێت: ئـەوان خـەڵکیان فێـری ئـازادی کـرد. واتـە فێری ئـەوەیان کردن نـەریتی ئـەوانیتر قبـوڵ نەکـەن و ئـەو نەریتانـە جێبـەجێ بکـەن کـە ئـەو هێـزە نەریتداهێنـە لەوانـدا بـۆ ئەوانی داهێناوە .

کورد لـەدوای میدیەکانـەوە ئـەوە فەلسـەفەکەی بـووە کـە ئـەو نەریتانە لە ژیانیدا جێبـەجێ بکات کـە خـۆی بـۆ خـۆی دایهیناوە. ئەم بنەمایەش بەوە پەیڕەو ناکرێت کە نەریتێکی ناوچەیی لە نـاو کوردا لـە ڕیگـەی زاڵبوونـەوە ئەو رەوایەتییە وەربگرێت خـەڵکی ناوچـــەکانی تـــر بـــەهۆی زاڵبوونەکەیـــەوە وەریبگـــرن و دەستەبەرداری ئەو نەریتانەی خۆیان ببن کـە خۆیـان بـۆ خۆیـان دایانهێناوە .

هەر لەمەشەوە لەناو کوردا لەبری یەک نەریتی زاڵ چەندەها نەریتی جیاوازی ناوچەیی هەیە کە تا ئیستاش پاریزگاری لە خۆیان دەکەن و قبوولی ئەوە ناکەن نەریتی زاڵ لە ناو خۆیاندا سەرهەڵبدات و کۆتایی بە نەریتە ناوچەییە جیاوازەکان بهینێ .

کورد چۆن ئەم فرمانە لە نێوان نەریتە ناوچەییەکانی خۆیدا جیبەجێ دەکات ئاواش بۆ نەریتە زاڵەکانی دەرەوەی خۆی جیبەجێی دەکات و نەریتە زاڵەکانی میللەتانی تر کە خۆیان وەک نەریتی جیهانی پێناسە دەکەنەوە قبوڵناکات. پەیڕوکردنی ئەم فرمان لە هەموو نەریتەکانیدا دیارە هەر لە نەریتی ئاینییەوە بیگرە تا نەریتی هونەری و ئەدەبی و نەریتی سیاسی و حوکمڕانی.

بە هاتنی ئیسلام نەریتێکی نوێ بۆ ژیان و خواناسی لە نیوە دوورگەی عەربیدا پەیدا دەبێت کە جیاوازە لە نەریتی خواناسی مەسیحی و یەهودی و نەریتەکانی تر. ئەو نەریتە لەماوەی چارەکە سەدەیەکدا نەبێت بە نەریتی نوێی ئەو عەربانەی کە لە نیوەدوورگەی عەربی دەژین و دواتر بۆ دەرەوەی خۆی بە ناوی ئاینێکی نوێوە پەلوپۆ دەهاوێت. ئەو نەریتە لە ڕێگەی میللەتەکانی ترەوە سیستەماتیک دەکرێت و لە دوای دوو سەدە مەزهەبەکان دەردەکەون کە کاریان ئەوەیە ئەو نەریتە لە نەریتێکی ئاینی ناوچەییەوە بەرزبکەنەوە بۆ نەریتێکی هەمیشەیی و هەتاهەتایی. مەزهەبەکان کاریان ئەوەیە ئەوەی کە سەردەمییەو راگوزەرە بیگۆڕن بۆ ئەوەی کە هەتاهەتاییە. دوای ئەوەش وەک نەریتێکی ئاینیی نوێ لە ڕێگەی هێزەوە بیسەپێنن بەسەر میللەتەکانی دەوربەرداو ناچاریان بکەن واز لە نەریتە ئاینییە کۆنەکانی خۆیان بهێنن .

کورد لە بەرامبەر ئەو نەریتە ئاینییەدا کە لە ڕێگەی مەزهەبەکانەوە گۆڕاوە بۆ نەریتێکی هەتاهەتایی و بووە بە نەریتی زاڵ هەڵوێستێکی تری هەیە کە جیاوازە لە هەڵویستی ئەو میللەتانەی کە دەستبەرداری نەریتەکانی خۆیان دەبن بۆ نەریتی زاڵی ئەو سەردەمە .

کورد لە جیاتی ئەوەی وەک میللەتەکانی تر سەرقاڵبێت بەوەوە ئەو نەریتە زاڵە وەربگرێت لە ناوچە جیاجیاکاندا چەند نەریتێکی خواناسی جیاواز بۆ خۆی دادەهێنی. لە هەورامان نەریتی خواناسی یارسانی سەرهەڵدەدات و دواتریش نەریتێکی تری خواناسی پەیدا دەبێت بە ناوی ئێزیدی جگە لەم دوانەش نەریتی خواناسی تر پەیدا دەبن. پەیدابوونی ئەم نەریتانەی خواناسی لە ناو کوردا و قبوڵنەکردنی نەریتە مەزهەبییەکانی ئیسلام ئاماژە بەوە دەدات کە کورد دەستی لەو فرمانە بەرنەداوە کە داوای لێدەکات پەیڕەوی لەو نەریتە بکات کە خۆی دایهێناوە .

ئەو نەریتە ئاینیانە هیچیان نەریتی یەکجارەکەی نین و لەناو خۆشیاندا پەیڕەوی لە نەریتگۆڕکێیەکی بەردەوام دەکەن. لە ئاینی یارساندا ڕێنماییەکانی هیچ دەوریەک کەڵکی دەوریەکی تریان نییەو ڕێنمایی ئاینی جێگیر نین و هەر دەورەیەکی نوێ کە دێت نەریتێکی نوی لەگەڵ خۆیدا دەهێنی و دەبێت لەو دەورەیەدا پەیڕەوی لەو نەریتە بکرێت. بۆنموونە نەریتەکانی دەورەی شاخۆشینی لوڕستانی بەکەڵکی دەورەی باباناوسی سەرگەتی نایێن و لە دەورەی باباناوسدا دەبێت پەیڕەوی لە نەریتەکانی ئەو دەرورەیە بکرێت کە لەو سەردەمەدا پەیدابوون.

بۆیە نـەریتێکی جێگیـری مەزهـەبی لـە دەورە یارسـانییەکاندا بوونی نییە .

ئیمە گەر سەیری نەریتە ئیستاتیکییەکانی کورد بکەین هەر ئەوە دەبینین کە پەیڕەوی لە فرمانە مۆدێرنیتێی مرۆیی کردووە کـە داوا دەکـات بـەو نەریتانـە جـوانی نیشـانبدات کـە خـۆی دایهێنـاون بۆخـۆی. گـەر سـەیری میللەتـەکانی دەوربـەر بکـەین ئەوان لـە نـەریتی ئیستاتیکیدا پـەیرەوییان لـە نـەریتی ئیستاتیکی زاڵ کـردووە. نـەریتی ئیسـتاتیکی زاڵ لـە شـیعرو ئەدەبیاتـدا لەسەردەمی ئیسلامدا نەریتی عەرووزییە کە نەریتێکی عەرببییە بـۆ شـیعر نوسـین و بـەر لـە هـاتنی ئیسـلام عەرەبـەکانی نیوەدوورگـەی عـەرەبی شـیعریان پێنوسـیووە، ئـەم نەریتـە کـە نەریتێکی ئیستاتیکی ناوچەییە لە ڕێگەی دانانی ڕێورەسمەوە بە نـاوی عـەرزو روانبێژییـەوە لە نەریتێکی ئیستاتیکی ناوچەییەوە بەرزدەکرێتـەوە بـۆ نـەریتێکی ئیسـتاتیکی سـەرووناوچەییە، میللەتـەکانی تـری جگـە لـە عـەرەب ناچار دەکـرێن بـەو نەریتـە ئیستاتیکییە گوزراشت لەو جوانییە بکەن کە هەستی پێدەکەن. لەناو ئەو میللەتانەدا ئەو نەریتە ئیستاتیکییە دەبێت بە نـەریتی ئەدەبیاتی باڵای ئەوان و نەریتەکانی خۆیان لە دەستدەدەن .

وەرگرتنـی ئـەم نەریتـە لەلایـەن کـوردە جگـە لـەوەی دەرنـگ دەکـەوێت بـەڵام کـاتێکیش کـە دەێتـە نـاو نـەریتی ئیسـتاتیکی کوردییەوە نابێت بە تاکە نـەریتێک بـەڵکو دەبێت بە نـەریتێک لـە نەریتەکان. کورد وەک میللەتەکانی تری ڕۆژهەڵات واز لە نەریتە ئیستاتیکییەکەی خـۆی نـاهێنێ و بـە چـەنـد نـەریتێکی جیـاوازی ناوچەیی گوزارشت لە جوانی دەکات.

لە هەورامان نەریتێک هەیە کە گۆرانی شاعیر بە نەریتی خۆماڵی ناوی دەبات و جیای دەکاتەوە لە نەریتی عەروزی و باس لەوە دەکات کە بۆ تازەکردنەوەی شیعری کوردی لەگەڵ شێخ نوری شێخساڵحدا گەڕوانتەوە بۆ ئەو نەریتە. ئەو نەریتە ئەدەبیاتێکی بەرزی پێ نوسراوەتەوەو نەریتەکەش نەریتێکی ناوچەیی ناو کورد خۆیەتی. جگە لەوەش نەریتی ناوچەیی تریشمان هەیە کە ئەدەبیاتێکی باڵای پێ نوسراوەتەوە ئەوە جگە لەو نەریتە ناوچەییانە کە ئەدەبیاتی فلۆکلۆری پێ نوسراوەتەوەو خاوەنی تێکستەکانیان دیار نییە. بۆیە لە بواری ئیستاتیکیشدا نەریتی زاڵ کە لەلایەن کوردەوە وەرگیراوە لە ناوخۆیدا نەیتوانیووە ببێت بە نەریتێکی زاڵی سەرتاسەری و وەک نەریتێکی ناوچەیی ماوەتەوە. واتە خراوەتە ژێر حوکمی ئەو فرمانەی کە داوای فرەنەریتی دەکات نەک تاک نەریتی. ئەمە بۆ زمانیش هەمان شتە. گەر لە نەریتی حوکمڕانی کوردی لە سەردەمی خەلافەتە ئیسلامیەکاندا رامێنین، بەهەمان شێوە ئەوە دەبینن کە کورد نەریتێکی لە حوکمڕانی پەیڕەوکردووە کە نەریتی میرنشینەکان. نەریتی میرنشینەکانیش رێگە بەوە دەدات هەر ناوچەیەک بە نەریتی خۆی حوکمڕانی خۆی بکات و نەریتی زاڵ لە حوکمڕانیدا بوونی نەبێت .

ئەمانە هەموو ئەوەمان بۆ رۆشن دەکەنەوە کورد پەیڕەوی لە مۆدێرنیتێی مرۆیی دەکات کە لێی دەخوازێت ئەوهێزە نەریتداهێنە لە خۆیدا لە کار نەخات تا بۆ هەر سەردەمێک نەریتی نوێی تایبەت بەو سەردەمەی بۆ دابهێنێ. بەڵام لەلایەکی ترەوە دژی مۆدیرنیتێی رەگەزییە کە داوای پەیڕەویکردنی نەریتی زاڵ دەکات. بۆیە دەکرێت وەڵامی پرسیارەکەت ئاوا

بدرێتەوە. ئەو رۆشنبیرانەی کە مۆدێرنیتیێ بە وەرگرتنی نەریتی زاڵ پێناسە دەکەن لەوەدا راستن کە کوردیان بە دژی مۆدێرنیتیێ داناوە، بەڵام گەر مۆدێنیتیێ وەرگرتنی نەریتی زاڵ نەبێت و خولقاندنی نەریتی نویێ بێت بۆ خۆت، ئەوە کورد نەک هەر دژی مۆدێرنیتیێ نییە بەڵکو تاکە میللەتێکی ناوچەکەیە کە قبوڵی نەریتی زاڵ ناکات و دەیەوێت پەیڕەوی لەو نەریتانە بکات کە خۆی بۆ خۆیان دادەهێنێ .

ئەوەش کە وایکردووە دەوڵەتی خۆی دروست نەکات هەر ئەوەیە کە قبووڵی ئەوە ناکات بە نەریتی زاڵ دەوڵەتەکەی خۆی دروست بکات ودەیەوێت خۆی نەریتێکی بۆ دەوڵەتداری خۆی دابهێنێ. ئەمەش لە جیهانی مۆدیرندا ڕیگەپێدراو نییە چوونکە دەوڵەت دەبێت بەو نەریتە دامەزرێت کە نەریتی دروستکردنی دەوڵەتە رۆژئاواییەکانە کە دروستکردنی دەوڵەتە لە ڕێگەی نەریتێکی زاڵەوە. کورد دژی تەکنیکی دەوڵەتداری مۆدێرن نییە دژی نەریتی دەوڵەتداری مۆدێرنە چونکە داوای نەهێشتنی فرە نەریتی دەکات لە ڕیگەی زاڵکردنی نەریتێکەوە .

لەرێگەی ئەم روونکردنەوەیەوە دەتوانین بچینە سەر باسکردنی مۆدێرنیزم. مۆدێرنیزم بە ئایدیۆلۆجیاکردنی مۆدێرنیتێی مرۆییەو گۆڕینیەتی بۆ مۆدێرنیتییەکی رەگەزخواز. بە مانایەکی تر دەتوانین بڵێین مۆدێنیزم مۆدێرنیتییەکی راسیستییە. نەریتی مۆدێرن بەوە پێناسە دەکات کە زاڵە نەک نوێیە. واتە زاڵیەتی بنەمای پێناسەکردنیەتی بۆ هەموو ئەوەی کە بە مۆدێرنی دەزانێت. واتە زاڵبوونی هەمیشەیی دەخاتە شوێنی نوێبوونەوەی هەمیشەیی. مۆدێرنیزم وەک چەمکێکی تەمومژای تا ئێستاش ماوەتەوەو بە وردی دیاری نەکراوە. مۆدێرنیزم

وەک ئایدیۆلۆجیایەک کە مۆدیرنیتێ ئەورپی دەگۆڕێت بۆ ژیانێکی ئایدیالّی و هەمیشەیی شتێکە و مۆدێرنیزم وەک بە ئایدیالّکردنی ژیانی رۆژئاوایی و نەریتەکانی لەلایەن رۆشنبیرانی ناڕۆژئاواییە شتێکی ترە .

بەشی ١١ مۆدێرنە

ئەوەی لە کتێبی (بوونی نەتەوەیی کورد)دا رەخنەکراوە مۆدێرنیزمی رۆژئاواییە نەک مۆدێنیزمی نارۆژئاوایی کە خۆی لەوەدا دەبینێتەوە ژیانی رۆژئاوایی و نەریتەکانی بکات بە ژیانێکی ئایدیالّی ونموونەیی بانگهێشت بۆ ئەوە بکات مرۆڤ تەنها ئەو کاتە بە ژیانێکی راستەقینە دەژێ کە بەو ژیانە رۆژئاواییەو نەریتەکانی بژی. مۆدێرنیزم لێرەدا هیچ نییە جگە لەو ئایدیۆلۆجیایەی کە لەمیللەتە نارۆژئاواییەکان دەخوازێت واز لە نەریتەکانی خۆیان بهێنن و لە ژیانی خۆیاندا تەقلیدی ژیانی رۆژئاوایی بکەنەوە .

ئەم جۆرە لە مۆدێرنیزم هەولّە بۆ داڕشتنی بەرنامەیەک بۆ بە سیستەمکردنی تەقلیدکردنەوەی ژیانی تاکی رۆژئاوایی مۆدێرن لە ناو میللەتە نارۆژئاواییەکاندا. مۆدێنیزم لێرە هەمان رۆلّی ئەو مەزهەبانە دەگیڕێت کە بە ناوی مەزهەبەکانی ئیسلامەوە سەریان هەلّداو سیستەمێکیان بۆ دووپاتکردنەوەو تەقلیدکردنەوەی ئەو ژیانە هێنایە ئاراوە کە موحەمەد و هاوڕێکانی پیی ژیابوون. مۆدێرنیزمی نارۆژئاواییش بەهەمان شێوە داڕشتنی سیستەمێکە بۆ تەقلیدکردنەوەو دووپاتکردنەوەی هەموو ئەوەی کە تاکێکی رۆژئاوایی لە ژیانی خۆیدا دەیکات.

چۆن موسڵمانێکی مەزهەبی بۆ ئەوەی موسڵمان بێت لە هەموو شتێکیدا دەبێت تەقلیدی ژیانی ئەو کەسانە بکاتەوە کە لە سەردەمی موحەمەدا ژیاون، بەپێ ئەم ئایدیۆلۆجیا نارۆژئاواییەی مۆدێرنێتی کەسێکی مۆدێرن کاتێک مۆدێرنە ئەوەی تاکێکی رۆژئاوایی لە وڵاتەکەی خۆی دەیکات ئەویش هەمان شت دووپات بکاتەوە. ئەمە ئەو جۆرەیە لە مۆدێرنیزم کە بۆدریار بە خواستێکی کاریکاتۆریانە بۆ بە مۆدێرنکردن پێناسەی دەکات .

گەر ئیسلام و ژیانی یەکەمی موسڵمانان بە پرۆسەی بە مەزهەبکردندا رۆشتبێت و بووبێت بە سیستەمێک کە توانای ئەوەی هەبێت ئەوەی کە لە ژیانی ئێستادا هەیەو لە ژیانی نەوەی یەکەمی موسڵماناندا نەبووە لە رێگەی پێوەرێکەوە بتوانێت بیباتەوە ناو رابردووەو بیخاتە ناو ژیانی نەوەی یەکەمەوەو لەرێگەی ئەمەوە ئەو چۆنیەتییە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو شتەدا دیاری بکات، ئەوە مۆدێرنیزم لەلایەن ئەو مۆدێرنیستە نارۆژاواییانەوە تەنانەت نەبووە بە سیستەمێک بۆ ئەوەی ئەوەی لە ژیانی خۆیاندا هەیە بیبەنە ناو ژیانی رۆژئاواییەکانەوەو ئەو چۆنیەتییەی پێ بدۆزنەوە گەر لە ژیانی ئەواندا هەبوایە ئەوانە بەو چۆنیەتییە مامەڵەیان لەگەڵ دەکرد .

مۆدێرنیزمی نائەورپی زیاتر لەو ئیسلامە سەلفییە دەچێت کە مەزهەب رەتدەکاتەوە و راستەوخۆ دەیەوێت ژیانی نەوەی یەکەمی ئیسلام وەک خۆی دووبات بکاتەوە، بۆ ئەمەش هەوڵدەدات لە بری ئەوەی وەک ئیسلامی مەزهەبی ئەو چۆنیەتییە دیاری بکات بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو شتانەدا کە لەم سەردەمەدا هەبوون و لەسەردەمی سەرهەڵدانی ئیسلامدا

نەبوون هەموو ئەو شتانە لە ژیانی خۆی دوور دەخاتەوە کە لەو سەردەمەدا نەبوون و هەموو ئەو شتانەش دەگەڕێنێتەوە بۆ ناو ژیانی خۆی کە لەو سەردەمەدا هەبوون لە سەردەمەکەی خۆیدا نین .

ئەم جۆرە لە مۆدێرنیزم کە بۆدریار بە مۆدێرنازەیشنێکی کاریکاتۆری ناوی دەبات دەکرێت بە مۆدێرنیزمێکی سەلەفی ناوببرێت. هەم مۆدێنیزمی سەلەفی و هەمی ئیسلام ومەسیحیەتی سەلەفیش حاڵەتێکی دۆنکیشۆتی دروست دەکات و دەیەوێت هەموو ئەوەی کە لەم سەردەمەدا هەیە وەک ئەوە وێنای بکاتەوە کە لە سەردەمی کۆنەکاندا هەبووەو لە ڕێگەی حکایەتەکانەوە گوێزراوەتەوە.

لە کتێبی (بوونی نەتەوەیی کورد) ئەم جۆرە لە مۆدێرنیزمی کاریکتۆری ڕەخنە نەکراوە هەرچەندە ڕەخنەکردنی گرنگی خۆی هەیە. ئەو جۆرە لە مۆدێرنیزم کە ڕەخنەکراوە بە ئایدیۆلۆژیکردنی مۆدێرنێتیی ڕۆژئاواییە لەلایەن ڕۆژئاوا خۆیەوەو بۆ خۆی. ئەویش داهێنانی نەریتێکی پیشەییەو سەراپاگیرکردنی ئەو نەریتەیە لە هەموو بوارەکانی ژیاندا، ئەمەش خۆی پەکخستنی ئەو هێزە نەریتداهێنەیە کە هیچ نەریتێک دووبارە داناهێنێتەوەو هەمیشە ئەو نەریتەی دایدەهێنێ نەریتێکی نوێی و نادووپاتبووەوەیە .

مۆدێرنیزم ئایدیۆلۆجیایەکە سیستەمی کارکردن زاڵدەکات بەسەر سیستەمی بوون و پەرەسەندندا، ئەوەیە کە تەکنیک زاڵ دەکات بەسەر هونەردا و هەموو ئەوەی هونەرییە دەیگۆرێت بۆ تەکنیک و بەمە ڕێگە دەگرێت لەو هێزە نەریتداهێنەی کە دریژە بە داهێنانی نەریتی نوێ بۆ ژیانی میللەتەکان بدات .

مـۆدێرنیزم هەوڵـە بـۆ پێناسـەکردنەوەی هـەموو ئـەوەی لـە جیهاندا هەیە بەپێی بنەمای دروستکردن و لەڕێگەی ئەمەشەوە سـەراپاگیرکردنی هـەموو ئـەو نەریتـە رۆژئاواییانەیـە کـە لـە سەردەمی مۆدێرندا لە رۆژئاوا هاتوونەتە ئاراوە. مۆدێرنیزم بە ناوی تەکنیکەوە کە بوونێکی جیهانی هەیە نەک ناوچەیی، نەریتە ناوچەییەکانی رۆژئاوا جیهانی دەکاتەوە .

مۆدێرنیزم بانگهێشت بۆ ئـەوە دەکات ژیانی رۆژئـاوایی و نەریتـەکانی ئـەو ژیانـە نموونەییەیـە کـە مرۆڤایـەتی لەسـەرتای پەیدابوونییەوە بە شوێنیدا وێڵبووەو رۆژئاواییەکان توانیان پێی بگەن، دەبێت هەموو میللەتەکانی دنیاش وەک رۆژئاوییەکان پێی بگەن، چوونکە عەقڵی مرۆیی ناتوانێت بگات بە ژیانێکی شیاوتر لەو ژیانەو نەریتەکانی. بۆ نموونە ئەو نەریتەی دەوڵەتداری ئەو هێـزە نەریتداهێنـە رۆژئاواییـە دایهێنـاوە بـەپێی مـۆدێرنیزم دواهەمین نەریتی دەوڵەتدارییە کە عـەقڵی مرۆڤ پێی گەیشتبێت و لەهـەموو نەریتـەکانی دەوڵەتـداری کـە مـرۆڤ لـە مێـژوودا دایهێناون ئەمەیان ئەو پەڕینیانەو عەقڵی مرۆیی ئیتر لە توانایدا نییە نەریتێکی شیاوتر و باشتر بۆ دەوڵەتداری دابهێنێ.

رەخنەی من لـەم جۆرە لە مۆدیرنیزم لە راستیدا لە هـەمان کاتـدا بـەرگریکردن لـە عـەقڵ و سروشـتی مرۆیـی لـەوێوە کـە هێشتا لە توانایدا ماوە لە رێگەی سروشتی میللەتەکانەوە نـەریتی نوێ بۆ دەوڵەتداری بهێنێتە ئاراوەو جگە لـەوەش هـەر نـەریتێکی دەوڵەتداری تەنها بۆ ئـەو میللەتـە باشترینە کـە خۆی دایهێنـاوەو بۆ ئەوانەی کە بە تەقلید ئەو نەریتە وەردەگرن و خۆیان نـەریتی خۆیـان دانـاهێنن لێکـدژی لــە نێـوان ژیـان وسروشـتیاندا

دروستدەکات و ئەمەش ئەوە دەگەینێ کە بۆ ئەوان شیاوترین وباشترین نییە .

مۆدێرنیزم ئایدیۆلۆجیای گشتگیرکردنی ئەو نەریتەیە کە هێزی نەریتداهێنی رۆژئاوایی و بەهۆی خواستە موڵکخوازانەکەیەوە دایهێناوە بۆ داهێنانی ئامێرەکان. ئەوەی کە رۆژئاواییەکان کردیان و هیچ میللەتێک لە میللەتەکان بەر لەوان نەیکرد داهێنانی ئامێر بوو. ئەوان توانیان ئامرازەکانی کارکردن بگۆڕن بۆ ئامێر لە رێگەی چاندنی نەریتی کارکردنەوە لە ناو مادەدا. مۆدێرنیزم کار بۆ ئەوە دەکات کە چۆن هەڵسوکەوتی مرۆڤ لە رێگەی چاندنی نەریتەوە بگۆڕێیت بۆ هەڵسوکەوتێکی وردو پیشبینیکراوی وەک ئەو هەڵسوکەوتە وردو پێشبینیکراوەی کە لە ئامێرە دروستکراوەکانیدا هەیە .

بۆ ئەوەی لە مۆدێنیزم تێبگەین دەبێت لە ماهیەتەکەی بکۆڵینەوە، ماهیەتی مۆدێرنیزم خواستە بۆ ئەوەی هەرشتێک کە هەیە و نییە دروستی بکات و سنورێک دابنێ لە نێوان ئەوەی کە خۆی هەیەو ئەوەی کە دروستدەکرێت. ئەوەی کە خۆی هەیە هیچ رەوایەتیەکی لە ناو جیهاندا نییە تا ئەو کاتەی کە دروستدەکرێت. زمانەکانی جیهان و میللەتەکان و هونەرەکان و هەموو ئەوەی کە ئەو هێزە نەریتداهێنە مرۆییە لە جیهانە مرۆییەکەدا هێناویەتییەبوون هیچیان مرۆڤ دروستی نەکردوون و هەموویان لە رێگەی مرۆڤەوە پەیدابوون. بەڵام ئەمانە بۆ ئەوەی بوونیان هەبێت دەبێت لە شتانێکەوە کە خۆیان هەن بکرێن بە شتانێک کە بە دروستکردن هەن .

دروستکردن داهێنانی نەریتی نوێ نییە بەڵکو کۆنترۆڵکردنی ئەو نەریتانەیە کە هەن و چاندنەوەیان بە

شێوەیەکی دەستکرد لە ناو مادەدا. لەم پرۆسەی دروستکردنەدا ئەوەی دەبێتە قوربانی ئەو هێزە نەریتداهێنەیە کە ئەو نەریتە لە کاتی گواستنەوەیدا لە مادەیەکەوە بۆ مادەیەکی تر گۆڕانی بەسەردا دەهێنی و دەیکات بە نەریتێکی جیاواز .

کاتێک ئەم پرۆسەی گواستنەوەی نەریتە بە سروشتی روودەدات و نەریتەکە لە مادەیەکی لەناوچووەوە دەگوازێتەوە بۆ مادەیەکی نویێ، گۆڕان لە نەریتەکەدا پەیدا دەبێت، بەڵام کاتێک بە رێگایەکی دەستکرد ئەم گواستنەوەیە ئەنجام دەدرێت نەریتەکە وەک خۆی دەمێنێتەوەو هیچ گۆڕانێک بە خۆیەوە نابینیێ. هۆکاری ئەمەش ئەوەیە لە گواستنەوەی نەریتدا بە رێگایەکی سروشتی ئەو هێزەی نەریتەکەی داهێناوە لەگەڵ گواستنەوەی نەریتەکەدا دەگوازرێتەوەو بەهۆی ئەمەشەوە گۆڕان لە نەریتەکەدا دەهێنێتە ئاراوە، بەڵام کاتێک بە رێگایەکی دەستکرد ئەو نەریتە دەگوازرێتەوە ئەوانەی دەیگوازنەوە بە جۆرێک دەیگوازنەوە کە ئەو هێزە نەرتیداهێنە کاری خۆی نەکات تا نەریتەکە بە جێگیری بمێنێتەوەو نەگۆڕێت. ئەم پرۆسەی دروستکردنە لە بەرژەوەندی نەگۆڕانی نەریت و مانەوەیەدایە وەک خۆی و رێگرە لەبەردەم ئەو گۆڕانە هەمیشەییەدا کە ئەو هێزە نەریتداهێنە لە کاتی گواستنەوەیەکی سروشتیانەی ئەو نەریتەدا دەیکات.

گێلنەر لە باسکردنی گواستنەوەی نەریت بە شێوەیەکی دەستکرد لەگەڵ گواستنەوەی نەریت بە شێوەیەکی سروشتی نموونەی ئەو روەکانە دەهێنێتەوە کە لە کەشوهەوایەکی سروشتیدا بە شیوەیەکی ناسیستەماتیک گەشە دەکەن و ساڵانە خۆیان نوێدەکەنەوە لەگەڵ هەمان ئەو روەکانەدا کە لە ماڵە

شوشەیەکاندا کەشوهەوایەکی دەستکردیان بۆ دروستدەکرێت و هەمیشە لە ژێر چاودێریدان تا بەو شێوەیە گەشە بکەن کە پێشتر وەک پلانێک بۆیان دانراوە .

ئەمەش لە رێگەی ئەوەوە دەکرێت کەشوهەوای ناو ماڵە شوشەییەکان و ئەو خۆراکەش کە ئەو روەکانە وەریدەگرن دوای تاقیکردنەوەیەکی زۆر بکرێت بە پلانێک بۆ ژیانی رۆژانەی روەکەکان. رەوەکەکان دەبێت بەپێی ئەوپلانە بژین کە دانراوە. هەر لادانێک لەو پلانە کیشە بۆ سیستەمەکە دروستدەکات و دەبێت چارەسەر بکرێت.

گێلنەر ئەم نموونەیە بۆ ئەوە دەهێنێتەوە تا نەریتی مۆدێرن کە بە دەستکرد دەگوازرێتەوە جیای بکاتەوە لە نەریتی کێوی کە بە شێوەیەکی سروشتی دەگوازرێتەوە. بەپێی ئەم دیاریکردنەی گێلنەر نەریتێک بەوە مۆدێرن نییە کە لەناو میللەتێکدا تازە پەیدابووەو پێشتر بوونی نەبووە، بەڵکو نەریتی مۆدێرن هەر نەریتێکی کۆنەو لە بری ئەوەی بە شێوەیەکی سروشتی و ئازادانە بگوازرێتەوە بە شێوەیەکی دەستکردو سیستەماتیککراو دەگوازرێتەوە.

بۆ روونکردنەوەی زیاتر ئەمە دەتوانین لە بری روەکی باخچە شوشەییەکانی گێلنەر زمان وەک یەکێک لە نەریتە مرۆییەکان وەرگرین و ئەوە رۆشن بکەینەوە کە چ زمانێک بە پێی مۆدێرنیزم زمانێکی مۆدێرنە. بۆ ئەمە دەکرێت زمانی عبری مۆدێرن وەرگرین کە دەوڵەتی ئیسرائیل لە ئێستادا وەک زەمانی دەوڵەت کاری پێدەکات. زمانی عبری نەک هەر زمانێکی نوێ نەبوو بەڵکو زمانێک بوو کە قسەپێکەری سروشتی نەبوو، ئەم زمانە کە نەریتێکی قسەکردنەو لە سەردەمێک لەسەردەمەکانی

گەشەکردنی سروشتی خۆیدا قسەکەرە راستەقینەکانی خۆی لە دەستداوەو تەنها لە ناو نوسراوەکاندا ماوەتەوەو تەنها چەند کەسێکی ئاینییش بەهۆی پاراستنی تێکستە ئاینییەکانەوە دەیزانن، لە گۆرەکەی دەردەهێنرێتەوەو دەکرێت بە زمانی قوتابخانە مۆدێنەکان و لە ناو منداڵانی ئەو جولەکانەی کە هەر گروپێکیان لە شوێنێکی جیای دنیا بە نەریتێکی زمانیی جیاوازەوە هاتوون دەچێنرێت و دەکرێت بە زمانێکی مۆدێرن و ئەو زمانەناش کە هەر گروپێک لەو گروپانە لەگەڵ خۆیدا هێناویەتی لە قوتابخانەکاندا فێربوونی قەدەغە دەکرێت و وەک زمانی ناوماڵەکان بۆ قسەکردنی ناوماڵ و ناو گروپەکە دەمێنێتەوە .

زمانی عیبری لەبەر ئەوەی بە گواستنەوەیەکی دەستکردو چاودێری کراو لە کتێبەکانەوە دەگوازرێتەوە بۆ مێشکی منداڵە جولەکەکان و بەردەوامیش لە ژێر چاودێریدایە تا بەهۆی ئەو هێزە نەریتداهێنەی کە لەو منالانەدایە لادان لە زمانەکە روونەدات و زمانەکە بەو شێوەیە بمێنێتەوە کە چێنراوەو دواتریش بە شێوەیەکی دەستکرد لەو نەوەیەوە بگوازرێتەوە بۆ نەوەیەکی ترو بەبێ ئەوەی رێگە بدرێت هیچ لادانێکی تیا دروست ببێت .

گەر ئەو زمانە لەرێگەی دامودەزگاکانی دەوڵەتەوە چاودێری پرۆسەی گواستنەوەکەو بەکارهێنانەکەی نەکرێت و رێگە بدرێت بە سروشتی بگوازرێتەوە ئەوە لە دوای چەند نەوەیەک بەهۆی ئەو هێزە نەریتداهێنە جیاوازەی کە لە ناو گرووپە جولەکە جیاوازەکاندا هەیە دەگۆڕێت بۆ چەند زارێکی جیاواز و وەک خۆی نامێنێتەوە، بەڵام بەهۆی ئەو چاودێرییەوە کە دەوڵەت بۆ

گواستنەوەو بەکارهێنانی لەلایەن تاکەکانەوە داینەوە ئەو زمانە دوای هەزار ساڵیش بێت وەک خۆی دەمێنێتەوەو هیچ گۆڕانێک تیایدا روونادات .

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە بەپێی مۆدێرنیزم ئەو نەریتەی مۆدێرنە ئەوە نییە کە جیاوازە لەو نەریتە کۆنەی کە پێشتر هەبووە، بەڵکو ئەوەیە کە لە پرۆسە سروشتییەکەی گواستنەوەو بەکارهێنانی دەرهێنراوەو کراوە بە نەریتێک کە هەموو نوێبوونەوەیەکی لێ قەدەغەکراوە.

مۆدێرنیزم لێرەدا تەواو دژدەبێتەوە لەگەڵ مۆدێرنیتێ وەک بنەمایەک کە دەخوازێت هەموو میللەتێک خۆی نەریتەکانی خۆی دابهێنێ و هەرخۆیشی کاریان پێ بکات. چونکە مۆدێرنیزم داوا دەکات ئەو نەریتەی بە سروشتی هەیەو لە گەشەکردنی سروشتیانەی خۆیدا دەگۆڕێت لە ڕێگەی دروستکردنەوەیەوە گواستنەوە سروشتییەکەی کە گۆڕان لە نەریتەکەدا دروست دەکات و ناهێڵێت وەک خۆی بمێنێتەوە بگۆڕێت بۆ گواستنەوەی دەستکرد کە ڕێگرە لەبەردەم هەر گۆڕانێکدا کە لەو نەریتەدا رووبدات .

لێرەدا مۆدێرنیزم دەبێت بە دژێکی راستەقینەی مۆدێرنیتێ و ئەوەی بەپێی بنەمای مۆدێرنیتێ نوێیە بەپێی بنەمای مۆدێرنیزم کێوی و نامۆدێرنە، ئەوەی بەپێی بنەمای مۆدێرنیزمیش نوێیە بەپێی بنەمای مۆدێرنیتێ کۆنە.

گەر بەپێی ئەو بنەمایە لە زمانی عەرەبی رامێنین کە بەر لە سەردەمی مۆدێرن گواستنەوەکەی لە گواستنەوەیەکی سروشتییەوە بووە بە گواستنەوەیەکی دەستکرد، ئەوە بە

روونی ئەوەی کە بەپێی بنەمای مۆدێرنیزم مۆدێرنە دەتوانین جیای بکەینەوە لەوەی کە بەپێی بنەمای مۆدێرنیتیی مۆدێرنە .

بەپێی بنەمای گواستنەوەی دەستکردی نەریتەکان بێت زمانی عەرەبی بەر لە هەموو زمانە ڕۆژئاواییە مۆدێرنەکان بە پرۆسەی بە مۆدێرنکردندا براوەو گواستنەوە سروشتییەکەی گۆڕاوە بۆ گواستنەوەیەکی دەستکرد. بۆیە بە پێی بنەمای مۆدێرنیزم زمانی عەرەبی هەزرا ساڵ زیاترە زمانێکی مۆدێرنە، بەڵام ئەو زارە عەرەبیانەی وەک میسری وجەزائیری و عێراقی و..هتد کە بەهۆی لادان لە گواستنەوە دەستکردەکەی زمانی عەربی ستانداردە پەیدابوون و کۆمەڵە زمانێکی تازەن و لە گەشەکردنی سروشتی خۆیاندان ئەمانە زمانی کێوین و مۆدێرن نین، ئەمانە بەرهەمی لادانن لەو بنەمایەی کە زمانێک وەک زمانێکی مۆدێرن رادەگرێت .

بەڵام بەپێی بنەمای مۆدێرنیتیی زارە عەربییە ناوچەییەکانی نیشتمانی عەرەبی زمانی نوێن و زمانی عەربی ستاندار هەر ئەو زمانە کۆنەیە کە عەرەبی نیوەدوورگەی عەرەبی هەزارو پێنج ساڵ لەمەوبەر بەکاریان هێناوەو تا ئێستاش وەک خۆی بەبێ هیچ گۆڕانێک لە نەریتەکەیدا ماوەتەوە. ئەمە ئەوە دەگەیێنێ مۆدێرنیزم خواستێکی هەمیشەییەی بۆ نەریتپارێزی و هێشتنەوەی نەریتەکان وەک خۆیان، واتە خواستێکی کۆنەپارێزە نەک نوێخواز. بە پێچەوانەوە مۆدێرنیتیی خواستێکی هەمیشەییە بۆ نوێبوونەوەی نەریتەکان و دەخوازێت نەریتە کۆنەکان شوێن بۆ نەریتە نوێکان چۆڵ بکەن .

گەر سەیری پرۆسەی گەشەکردنی نەریتە کوردییەکان بکەین ئەوە بە روونی دەبینین ئەو نەریتانە بەشێوەیەکی سروشتی

دەگوازرێنەوەو گەشەی خۆیان دەکەن و لە هیچ قۆناغێکی مێژوودا پرۆسەی گواستنەوەکەیان لە پرۆسەیەکی سروشتییەوە نەگۆڕاوە بۆ پرۆسەیەکی دەستکردو چاودێریکراوە. ئەمەش ئەوە دەگەینێ کورد وەک نەتەوەیەک هیچ مەیلێکی بۆ گواستنەوەی دەستکردی نەریتەکان نییەو دەیەوێت نەریتەکانی بە شێوەیەکی سروشتی و زیندوو بگوازرێنەوە. هەر ئەمەش وایکردووە لەگەڵ مۆدێرنیزمدا دژ بێت و لەگەڵ مۆدێرنیتێدا هەمئاهەنگ بێت.

گەر لە مێژووی نەریتە کوردییەکان رامێنین ئیتر نەریتە زمانییەکانی بن یان نەریتە ئاینییەکانی یان نەریتە هونەری و ئیستاتیکییەکانی ئەوەی تێدا دەبینین کە مەیلێکی بەردەوامی بۆ نوێبوونەوەی نەریتەکانی هەیەو هەر ئەم مەیلەشە وایکردووە بەردەوام لە نەریتەکانیدا گۆران رووبدات و نەریتێکی کۆنی نەبێت کە گواستنەوەیەکی دەستکرد گواستبێتییەوەو بۆ هەزرا ساڵ مابێتەوە . لە رێگەی مەسەلەی گواستنەوەی دەستکردانەی نەریتەکان و گواستنەوەی سروشتیانەی نەریتەکان بە ئاسانی دەتوانین لەوە تێبگەین کە بۆچی عەربەکان و ئەو میللەتە بە عەرەبکراوانەی کە ئینتمایان بۆ زمانی عەربی ستاندارد و کولتورە مەزهەبییە گوازراوەکەی هەیەو فارسەکان و تورکەکانیش بە ئاسانی دەوڵەتی مۆدێرنی خۆیان دروست دەکەن بەڵام کورد تا ئێستاش بەبێ دەوڵەت ماوەتەوە. ئەوان دەوڵەتی مۆدێرنی خۆیان دروستدەکەن چونکە بەر لە دروستکردنی دەوڵەتەکانیشیان ئەوەیان قبوڵکردووە کە بەو نەریتانە ژیانی خۆیان بگوزەرێنن کە پرۆسەی گواستنەوەکەیان

له پرۆسەیەکی سروشتی نەریتگۆڕەوە کراوە بە پرۆسەیەکی دەستکردی نەریتپارێز .

گەر نەریتی زمانی وەرگرین ئەوە دەبینین عەربەکانی ناو دەوڵەتی مۆدێرن هەر هەمان ئەو زمانە لە دامودەزگا دەوڵەتیەکانی خۆیاندا پەیڕەو دەکەن کە هەزارو دووسەد ساڵە لە پرۆسەی گواستنەوە سروشتییەکەی خۆی خراوەو بە شێوەیەکی دەستکردوو چاودێریکراو بە نەگۆڕی گوێزراوەتەوە بۆ ناو سەردەمە مۆدێرنەکە. گەر سەیری زمانی فارسی ستانداریش بکەین هەر ئەو زمانە دەبینین کە هەزارساڵ لەمەوبەر بووە بەزمانی ئەدەبیاتی باڵای فارسی و بە گواستنەوەیەکی دەستکرد نەوە بە نەوە تا ئیستا گوازراوەتەوەو وەک خۆی ماوەتەوە. ئەمە بۆ نەریتە زمانییە تورکییەکەش هەمان شتە .

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە بەر لە سەرهەڵدانی مۆدێرنیزم ئەو میللەتانە لە گواستنەوەی نەریتدا پەیڕەوییان لە گواستنەوەی دەستکردی نەریتەکان کردووە نەک گواستنەوەی سروشتی. ئەمەش وایکردووە لەگەڵ مۆدێرنیزمدا کە ئایدیۆلۆجیای دروستکردنی دەوڵەتی مۆدێرنەو داوای ئەو نەریتانە دەکات کە بە دەستکرد دەگوازرێنەوە، بە ئاسانی و بەبێ کێشە دەوڵەتەکەی خۆیان بەو ئایدیۆلۆجیایە دامەزرێنن .

بەشی ١٢ مۆدێرنە

بەڵام کورد لەبەر ئەوەی لە گواستنەوەی نەریتەکانیدا پەیڕەوی لە گواستنەوەی دەستکرد نەکردووەو نەریتێکی زمانی یان مەزهەبی نەگۆڕو گوازراوەی نەبووەو پرۆسەی

گواستنەوەی نەریتەکانی لە دۆخە سروشتیەکەی خۆیدا هێشتووەتەوە، ئەمە بووەتە ڕێگر لە بەردەم ئەوەدا بتوانێت دەوڵەتی مۆدێرنی خۆی دروست بکات.

گەر ئێمە لە پرۆسەی گواستنەوەی نەریتی زمانی لای کورد رامێنین ئەوە بە ئاسانی دەبینین ئەو نەریتە زمانییەی کە لە سەردەمی بەر لە مۆدێرندا شیعری کلاسیکی خۆی پێنوسیووە لەبەر ئەوەی پرۆسەی گواستنەوەکەی پرۆسیەکی سروشتی بووەو دەستکرد نەبووە وەک زمانی نوسین نەماوەتەوەو لەگەڵ هاتنی سەردەمی مۆدێرندا زمانی نوسین گۆرانی تیا دروست دەبێت و دەبێت بە زمانێکی تر .

ئەو زمانەی گۆرانی شاعیر شیعری پێی نوسیووە ئەو زمانە نییە کە نالیّ شیعری پێی نوسیووە بەڵام شاعیرێکی مۆدێرنی عەرەب و شاعیرێکی کلاسیکی عەرەب بە هەمان نەریتی زمانی شیعرەکانی خۆیان نوسیووە، ئەمە بۆ شاعیرانی فارس وتورکیش هەمان شتە. ئەمەش هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەو میللەتانەی تر قبوڵی ئەوەیان کردووە پرۆسەی گواستنەوەی نەریتی زمانی لە پرۆسەیەکی سروشتییەوە بگۆڕیت بۆ پرۆسەیەکی دەستکردو نەریتێکی زمانی بۆ هەزارساڵ بەبیّ هیچ گۆڕانێک بهێڵێتەوە، بەڵام کورد قبوڵیّ ئەوەی نەکردووە نەریتە زمانیەکانی لە پرۆسە سروشتیەکەی گواستنەوەیان بخات و بە شێوەیەکی دەستکرد بیانگوێزێتەوە تا وەک خۆیان بمێننەوەو هیچ گۆڕانێک تیایاندا روونەدات. ئەمە بۆ نەریتی ئاینیش هەمان شتە .

کێشەی کورد و مۆدێرنیزم لەوێوە دەست پێدەکات کە کورد پەیڕەوی لە بنەمای مۆدێرنیتیّ دەکات و مەیلی بۆ ئەوە هەیە کە

پرۆسەی گواستنەوەی نەریتەکانی نەگۆڕیت بۆ پرۆسەیەکی دەستکردو ڕێگە بە نەریتەکانی بدات لە گواستنەوەی سروشتی خۆیاندا گۆرانیان تیا درووست ببێت و بە جێگیری نەمێننەوە. مۆدێرنیزم کە ڕەوایتیدەر بەوەی میللەتێک دەوڵەتەکەی خۆی دروست بکات، ئەو مەرجەی کە بۆ ئەو ڕەوایتیدانە هەیەتی، بۆ کورد مەرجێکی سەختەو تا ئەم ساتەوەختەش ئەو مەرجەی تێدا نییە. مەرجەکەش ئەوەیە کە پرۆسەی گواستنەوەی نەریتەکانی لە پرۆسەیەکی سروشتییەوە کە نەریتگۆڕە بکات بە پرۆسەیەکی دەستکرد کە نەریتپارێزبێت و نەریتەکە بە جێگیری و بەبێ هیچ گۆڕانێک بهێڵێتەوە .

کاتێک دەوترێت کورد لە ناوخۆیدا یەک نییە بۆیە ناتوانێت دەوڵەتەکەی دروستبکات هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی نەریتێکی نییە کە بە گواستنەوەیەکی دەستکرد بیگوازێتەوە تا ببێت بەو نەریتە سەرتاسەرییە تا هەموو کورد پێکەوە پەیڕەوی بکەن و لە هەمان کاتدا بیکەن بە نەریتێکی پیرۆزی دەست لێنەدراو و نەگۆڕ. عەرەبەکان لە ناوخۆیدا یەک نەبوون بەڵام لەبەر ئەوەی نەریتێکی زمانییان هەبوو کە بە گواستنەوەیەکی دەستکرد دەگوازرێتەوەو بە نەگۆڕی دەمێنێتەوە ئەوە لەو نەریتەدا توانیوویانە ببنەوە بەیەک. ناسنامەی عەربیانەی ئەوان ناسنامەیەکی زمانییەو ئەو زمانە پییداون کە قبوڵیان کردووە بە گواستنەوەیەکی دەستکرد بگوازرێتەوە تا ببێت بەو نەگۆڕەی کە لە هەموو کاتێکدا نەگۆڕەو لە سەرتاسەری ئەوەی کە ناونراوە نیشتمانی عەرەبی پارێزگاری لە نەگۆڕیەتیەکەی دەکرێت.

کورد لەبەر ئەوەی قبوڵی ئەوەی نەکردووە هیچ نەریتێک لە نەریتەکانی بە گواستنەوەیەکی دەستکرد بگوازرێتەوەو لای

هەموو کوردێک ببێت بەو نەگۆڕە پیرۆزە، هیچ نەگۆڕێکی پیرۆزی نییە کە ناسنامەکەی دیاری بکات. ئەمەش وایکردووە ئەو مەرجەی تیا نەبێت کە مۆدێرنیزم لەرێگەیەوە رەوایەتی پێدەدات دەوڵەتەکەی خۆی دروست بکات.

دەوڵەتێکی مۆدێرن کە دروست دەکرێت بۆ هەتاهەتایی دروست دەکرێت و سیستەم جیهانییەکەش لە دروستکردنی دەوڵەتی نوێدا بەخشندە نییە. ئەو دەوڵەتەی کە دروستدەکرێت دەبێت بپارێزرێت تەنانەت گەر پارچەیەکیشی لێ بببێتەوەو ببێتبە دەوڵەتێکی سەربەخۆ دەبێت وەک خۆی بمێنێتەوە، تەنانەت ئەو دەوڵەتانەش کە بەهۆی کۆدەتاوە تایپەکەیان دەگۆرێت دەبێت وەک خۆیان بمیننەوە .

مانەوەی ئەم دەوڵەتانەش بەندە بەو نەریتە نەگۆڕەوە کە لە گواستنەوەی دەستکردانەی نەریتەکانەوە پەیدا دەبێت. دەوڵەتەکان گەر بەهۆی کۆدەتایەکی سوپایی یان سیاسیشەوە تایپەکەیان بگۆڕێت دەبێت نەریتە نەگۆڕەکەیان بە نەگۆڕی بمێنێتەوە .

بۆ نموونە دەوڵەتی مۆدێرنی ئێران کە لە پاشایەتییەکی عەلمانییەوە بەهۆی کۆدەتاوە دەگۆرێت بۆ کۆماریەکی مەزهەبی ئەوە لەگەڵ ئەو گۆڕانەدا ئەو نەگۆڕەی کە یەکەمجار دەوڵەتەکەی لەسەر دامەزراوە -واتە ئەو نەریتە زمانییەیە جێگیرەیە بە گواستنەوەیەکی دەستکرد دەگوازرێتەوە- هەر وەک خۆی ماوەتەوەو نەگۆڕاوە .

دوڵەتی پاشایەتی ئێران چۆن بەرگری لەو نەگۆرەی دەوڵەت دەکرد بەهەمان شێوە کە دەوڵەتەکەش بوو بە کۆماری هەر بەرگری لەو نەگۆڕەی دەوڵەت دەکات. بۆیە دامەزراندنی

دەوڵەت پێویستی بە نەگۆڕێکی ئاوا هەیە کە هەر گۆڕانێک لە دەوڵەتەکەدا روودبا ئەو هەر بە نەگۆڕی بمێنێتەوەو خەڵکی ناو ئەو دەوڵەتە پارێزگاری لە مانەوەو نەگۆڕانی بکەن. کورد قبوڵی ئەوە ناکات نەگۆڕێکی ئاوای هەبێت تا دەوڵەتەکەی لەسەر دامەزرێنێ، بەبێ بوونی نەگۆڕێکی ئاواش رەوایەتی بۆ دروستکردنی دەوڵەت وەرناگیرێ.

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە کێشەی کورد لەوەدا نییە کە کۆنەپارێزەو نایەوێت نەریتەکانی خۆی بگۆڕێت بەڵکو بە پێچەوانەوە کورد لە بەر ئەوەی نەریتێکی نەگۆڕو پیرۆزی نییە و قبوڵی ئەوە ناکات نەریتەکانی بە گواستنەوەیەکی دەستکرد بگوازرێنەوە تا ببن بە نەریتی نەگۆڕ بۆیە رەوایەتی ئەوەی پێنادرێت کە دەوڵەتی خۆی دروست بکات .

بە مانایەکی تر کورد ناتوانێت ئەو لێکدژییە لە خۆیدا کۆبکاتەوە کە لە نێوان مۆدێرنیتێ و مۆدێرنیزمدا هەیە کە یەکەمیان بنەمایەکە دەخوازێت نەریتەکان نەبن بە نەریتی نەگۆڕو پیرۆزو هەمیشە لە گۆڕاندا بن، دووەمیشیان بە پێچەوانەوە بنەمایەکە دەخوازێت نەریتەکان بە گواستنەوەی دەستکرد لە نەریتێکی گۆڕاوەوە ببن بە نەریتێکی نەگۆڕو پیرۆزە. ئەمە لێکدانەوەیە ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە کە نەکورد میللەتێکی کێوییەو نە مۆدینیزمیش داوای نوێبوونەوەی هەمیشەیی نەریتەکان دەکات. دوای ئەوەی ئەوەمان رۆشنکردەوە کە رەوتی مێژووی کورد رەوتێکە بەپێی بنەمای مۆدێرنیتی دەگوزەرێ و لەگەڵ بنەمای مۆدێنیزمدا دژ دەبێتەوە، دەکرێت بپرسین ئایا رەوتی مێژووی کورد لەگەڵ پرۆسەی بە

مــۆدێرنکردن (مۆدێرنایزیشــن-modernization)دا چــۆن دەگوزەرێ؟ ئایا رەوتێکی دژە ئاراستەی هەیە یان هاوئاراستە؟.

بـۆ وەڵامـی ئـەم پرسـیارە سـەرتا دەبێـت لـەوە تێبگـەین بەمۆدێرنکردن چییەو ئەوەی کە شیانی بە مۆدێنکردنی تیایە کامەیە؟. مۆدینایزەیشـن راستەوخۆ پەیوەندی بە بەرهـەمی ئـەو داهێنانـە ناوازەیـەی عـەقڵی رۆژاوایـیـەوە هەیـە کـە دەبێتـە هـۆی ئەوەی دابڕانێکی ژیاری بهێنێتە ئاراوەو ببێت بەو مۆرکەی کە ژیاری رۆژئاوایی لە هەموو ژیارەکانی تر جیا بکاتەوە .

ئـەو داهێنانـە ناوازەیـەی کـە ئـەو عـەقڵ دەیکـات داهێنـانی ئامێرەکانـە. مـن ئـامێر لـە ئـامراز بـەوە جیادەکەمـەوە ئـامراز سیسـتەمی کارپێکردنەکەی لـە کارپێکەرکەیدایە وەک داسێک کـە بـۆ دروێنـە بـەکاردەهێنرێت دەبێـت دەسـتێک هـەبێت کـاری پـێ بکـات و سیسـتـەمی جوڵانـەوەی ئـەو داسـەش کـە دروێنەکـەی پێـدەکرێت لـە داسـەکەدا نییـەو لـەو دەسـتەدایە کـە دروێنەکـەی پێـدەکات. بۆیـە سیسـتـەمی کارکردنەکـەی دەکەوێتـە دەرەوەی خـۆی، بـەڵام ئـامێر سیسـتـەمی کارکردنەکـەی لـە دەسـتی بەکارهێنەرەکەیـدا نییـەو لــە نـاو ئامێرەکــە خۆیدایـە، ئـەوە مەکنیەیەی کە دروێنەی پێ دەکرێت سیستەمێکی بۆ کارکردن لـە خۆیدا هـەڵگرتووەو ئـەوەی کـە ئـەو ئـامێرە کـار پێدەکات تـەنها ئامێرەکە ئاراستە دەکات بۆ ئەو شوێنەی گەنمەکەی لێیەو ئیتر ئامێرەکە خۆی دروێنەی گەنمەکە دەکات .

پەیدابوونی ئەم ئامێرانە لەو کاتەوەیە کە عەقڵی رۆژئـاوایی پـەی بـەوە بـرد ئـەو سیسـتەمی کارکردنـەی کـە لـە دەسـتی کرێکارێـک یـان جوتیارێکدایـەو لەڕێگەیـەوە کـار بـە ئامرازێـک دەکـات، دەکرێـت بخرێتـە نـاو ئامرازەکـە خۆیـەوەو ئیتـر بـۆ

کارکردنی پێویستی بە کرێکارەکە نەمێنێ و تەنها ئەوەندە پێویستی پێی هەبێت کە بەرەو کارەکە ئاراستەی بکات .

واتە ئامراز ئامێرێکە کە سیستەمی کارکردنەکەی لە خۆیدا نییەو بەڵام ئامێر ئامرازێکە کە سیستەمی کارکردنەکەی لە خۆیدایە. ئەم پەیبردنەی عەقڵی ئەورپی بەوەی کە لە تواناادا هەیە سیستەمی کارکردن لە مرۆڤەوە بگوازرێتەوە بۆ ناو ئەو ئامرازەی بەکاری دەهێنێ گۆڕانێکی ڕیشەی لە بواری پیشەیی وکارکردندا دەهێنێتەئاراوەو ئەمەش کاردەکاتە سەر گۆڕانی سیستەمی دابەشکردنی کارو پیشەکان و فێربوونیان. ئەم کاریگەرییە لە رۆژئاوادا هەر لە بواری پیشەیدا ناوەستێت و کاردەکاتە سەر سیستەمی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان و گۆڕان لەوانیشدا دەهێنێتەئاراوە. پرۆسەی بە مۆدێرنکرد پەیوەندیەکی راستەوخۆی بەم داهێنانە رۆژئاواییەوە هەیە . مرۆڤ بەوە جیادەکرێتەوە لە زیندەوەرەکانی تر جگە لەو هێزە داهێنەرە سروشتییەی کە وەک هەر زیندەوەرێکی تر لە ناویدا کاردەکات بۆ داهێنانەوەی جۆرەکەی خۆی کە لەو نەوەیەدا خۆی دەبینێتەوە کە لێی دەکەوێتەوە، خاوەنی هێزێکی داهێنەری ترە کە ئازادە لەوەی ئەو بوونەوەرانەی پێ دابهێنێ کە ئەو هێزە داهێنەرە بەشێوەیەکی سروشتی دایان ناهێنێ و هەردەبێت مرۆڤ خۆی دایان بهێنێ .

مرۆڤ بەوهێزە داهێنەرە جیا لە هەموو زیندەوەرەکانی تر هەر لە کۆنەوە توانیوویەتی دوو جۆر لە بوونەوەر دابهێنێ کە دەکرێت بە بوونەوەری کەلتوری و بوونەوەری تەکنیکی یان پیشەیی ناویان بەرین. زمان و هونەرو ئاین و ...هتد لە بوونەوەرە کلتوریەکانن بەڵام پاچ و خاکەناز و داس لە

بوونـەوەرە تەکنیکییـە پیشـەییەکانن. بوونـەوەرە کلتوریـەکان لـە پەیەوەندی نێوان مرۆڤ و مرۆڤدا کاری خۆیان دەکەن و تـەواو مرۆڤانـەن بـەڵام بوونـەوەرە تەکنیکیـەکان لـە پەیوەنـدی نێـوان مـرۆڤ ئـەو بوونەوەرەنـەدا کـاری خۆیـان دەکـەن کـە مـرۆڤ بـۆ بژێوی خۆی پێویستی پێیانە .

ئـەو بوونـەوەرە تەکنیکیانـەی کـە مـرۆڤ بـۆ کـارو پیشـەکان دروسـتی کـردوون لـە بـەر ئـەوە بـە یاسـا فیزیکییـە نـەگۆڕەو ناچاریەکان کاردەکەن کە لە هەموو شوێنێک هەمان یاسا حوکم دەکات، جیهانیبوونـەوەیان ئاسـانەو دەکرێت ئـەو ئامێرانـەی کـە میللـەتێک دروسـتیکردوون بـۆ کـارکردن، میللەتـەکانیتر لـە هەرشـوێنێک بـن بـەکاریان بهێـنن. چونکـە یاسـا سروشـتیە ناچاریەکان کە حوکمی ئەو ئامێرانە دەکەن لـە هـەموو شـوێنێک هەمان یاسان و ناگۆڕێن .

بۆ نموونـە یاسـای سروشـتی بـە هـەڵمبوونی ئاو لـە هـەموو شوێنێکی ئەم جیهانەدا هەمان یاسایەو ئەوە نییە کە لـە شـوێنێک ئاو بەهۆی گەرمییەوە بێت بە هەڵم و لە شـوێنێکی تـر نـەبێت بـە هەڵم، بەڵام ئەمە بۆ زمانی میللـەتێک یان هونـەری میللـەتێک یان نـەریتی ئـاینی و کۆمەڵایـەتی میللـەتێک هـەمان شـت نییـە. ئـەو نەریتانەی کە میللەتێک بۆ پەیوەندیەکانی نێوان تاکەکانی هەیـەتی هـەمان ئـەو نەریتانە نین کـە میللـەتێکی تـر بـۆ پـەیوەندی نێـوان تاکـەکانی خـۆی هەیـەتی. یاسـا کولتوریـەکان وەک یاسـا تەکنیکییەکان نەگۆڕ وناچارانە نین بەڵکو گۆڕاو ئازادانەن .

بۆ جیاکردنەوەی ئەو نەریتە نەگۆڕەی کە ئامێرێک لـە کردنـی کارێکدا هەڵسوکەوتی پێدەکات لەگەڵ ئەو نەریتانـەی کـە مـرۆڤ لـە پەیوەنـدی لەگـەڵ مرۆڤەکانـدا کاریـان پێدەکات وەک نـەریتی

هونـەری و زمـانی و ئـاینی کـە نـەریتی ئازادانـەو گـۆڕاون و لـە میللەتێکـەوە بـۆ میللـەتێکی تـر دەگـۆڕێن دەتـوانین نموونـەی جوتیـارێکی خـەڵکی هـەورامان وەرگـرین کـە چەنـد دەیەیـەک لەمەوبـەر گـاجووتی بـۆ کێڵانـی زەویـەکانی بـەکارهێناوە بـەڵام بـەهۆی ئـەوەوە کـە ئینگلیزەکـان مەکینەیـەکییان بـۆ کێڵانـی زەویەکانیان دروستکردووەو وازیان لـە گاجوتـەکانیان هێنـاوەو ئـەم مەکینەیـە گەیشـتووەتە هـەورامان و جوتیارەکـەی هـەورامانیش وازی لـە گاجووتەکـەی هێنـاوەو زەویەکـەی بـەو مەکینەیە دەکێڵێت، ئیتر ئەمە ئەوە ناکاتە ناچاری ئەم جوتیارە مادام لـەکاتی جوتکردنـدا گاجووتەکە بەرکار ناهێنێت و مەکینـە دروسـتکراوەکەی ئینگلیزەکـان بـەکاردەهێنێ دەبێـت لـە کـاتی کێڵانـی زەویەکەیدا لـە بـری ئـەوەی سـیاچەمانە بڵێـت گـۆرانی ئینگلیزەی بڵێت و لـە جیاتی ئەوەی بە جلوبەرگە هەورامیەکـەی خۆیـەوە زەویەکـە بکێڵێت بـە جلوبـەرگی ئینگلیزییـەوە زەویەکـە بکێڵێت و لـە بری ئـەوەی بە هـەورامی قسـە بکات بـە ئینگلیـزی قسـە بکـات و لـە بـری ئـەوەی ڕێورەسـمە ئاینیـەکانی خـۆی جێبەجێ بکات ڕێورەسمە ئاینیەکانی ئینگلیزەکە جێبـەجێ بکـات و کە چووەیە ماڵەوەش لە بری ئەوەی بە نەریتـە کۆمەڵایەتیەکـەی خـۆی هەڵسـوکەوت لەگـەڵ مـاڵ و منداڵەکـەی خـۆی و دەوربەرەکـەی خۆیدا بکـات بـە نـەریتی دروسـتکەری ئامێرەکـە هەڵسوکەوت بکات .

کاتێـک وا بیردەکەینـەوە ئـەو جوتیـارە بـە گـۆڕینی ئـامێری کارکردنەکەی بە ناچاری دەبێت نەریتە کولتورییـەکانیش بگـۆڕێن بۆ نەریتە کولتورییەکانی ئەو میللەتەی کە ئامێری کارکردنەکـەی داهێنـاوە ئـەوە وێنەیـەکی کاریکـاتۆری لـە خەیاڵمانـدا دروسـت

دەبێت. ئەمەش ئەوە نیشاندەدات کە نەریتە مرۆییەکان لەو نەریتە سروشتییانە جیاوازن کە ئامێرێک کاریان پێدەکات. ئەمەش لەهەمان کاتدا جیاوازی نێوان هونەرو تەکنیکە. هونەر ئەوەیە کە لە نێوان میللەتەکاندا نەریتەکەی گۆڕاوە بەڵام تەکنیک ئەوەیە کە لە نێوان میللەتەکاندا نەریتەکەی نەگۆڕە .

نیگارکێشەکان ئیتر لە هەر سەدەمێکدا بن و سەر بە هەر میللەتێک بن هەمان نەریتی تەکنیکی بۆ کێشانی نیگارەکانیان بەکار دەهێنن بەڵام ئەوەی بەو تەکنیکە وەک کارێکی هونەری دایدەهێنن هەمان کار نییە. بۆیە ئەوەی تەکنیکییە لە بەر ئەوەی نەریتەکەی نەگۆڕو ناچارانەیە لە هەموو شوێنێک هەمان نەریتەو شیانی گۆڕانی تیا نییە بەڵام ئەوەی هونەرییە بەوە هونەرییە کە نەریتەکەی گۆڕاوەو ئەو نەریتەی نیگارکێشێک هەیەتی نیگارکێشێکی تر نییەتی. ئەمە بۆ نەریتە زمانی و ئەدەبیەکانیش وایە. ئەوەی تەکنیکیە نەگۆڕەو ئەوەی هونەرییە گۆڕاوە. بۆیە ئامێرێک کە بە یاسا فیزیکییە نەگۆڕەکان کاری خۆی دەکات بۆ کارکردنی پێویست ناکات بەکارهێنەرەکانی نەریتە مرۆییە ناسروشتییەکانی خۆیان بگۆڕن بەو نەریتانەی کە دروستکەری ئەو ئامێرە هەیەتی .

ئامێرەکان چۆن بە دەستی ئامێر دروستکەرەکەیان کاردەکەن کە هەڵسوکەوتی لە بوارە کولتوری مرۆییەکەدا بە کۆمەڵە نەریتێکی تایبەت بە میللەتەکەی خۆیەتی، ئاواش بەدەستی هەر بەکارهێنەرێکی تریش کار دەکەن با نەریتە کولتورییەکانی جیاوازبن لە نەریتە کولتوریەکانی دروستکەری ئامێرەکە. دروستکەری ئامێرەکان و ئەوەی پیشەییە لەگەڵ گواستنەوەی ئامێرە دروستکراوەکەیدا بۆ ئەو بەکارهێنەرانەی کە سەر

بەکولتورەکـــەی ئـــەو نیـــین، پێویســـتی بـــەوە نییـــە نەریتـــە کولتوریـەکانی خۆیشـی لەگەڵیدا بنێرێت تـا ئامێرکـە لـە دەسـتی بەکارهێنەرەکەی کار بکات، چونکە هیچ پەیوەندیەکی ناچارانـە لـە نێوان نەریتی ئاکاری و کولتوری مرۆڤـەکان و نـەریتی تـەکنیکی و پیشـەیی کارکردنی ئامێرەکان وبەکارهێنایاندا نییە .

بەشی ١٣ مۆدێرنە

ئـەوە هەڵەیـەی کـە مارکیسـیزم تێـی دەکـەوێت ئەوەیـە کـە پەیوەنـدی نێـوان نەریتـە پیشـەییەکان و نەریتـە ئاکارییـەکان بـە پەیوەندیـەکی ناچارانـــە دەبینـــێ و وادەبینـــێ گـــەر ئامێرەکـــانی کـــارکردن گـــۆڕان ئـــەوە پەیوەندییـــە ئاکـــاری و کولتـــوری و ئاینییـــەکانیش دەگـــۆڕێن، لـــە کاتێکـــدا پەیوەندیـــەکی دیـــالێکتیکی ناچارانـەی لـەو جـۆرە لـە نێـوان ئـەو دوو نەریتـەدا نییـە. گـەر هەبواییە دەبوایە ئەو خەڵکەی کە بەکارهێنـەری ئـەو ئامێرانـەن وازیـان لـە نەریتـە زمـانی و هونـەری وکۆمەڵایەتیـەکانی خۆیـان بهێنایەو نەریتەکانی دروستکەرکەیان وەرگرتایە تـا ئامێرەکـە بـە دەستیانەوە کاری خۆی بکات .

گـەر پەیوەندییەکـە بـەو شـێوەیە بێـت ئـەوە ئامێرەکـان بـە دەسـتی بەکارهێنەرەکانیانـەوە کاریـان نـەدەکرد تـا بـە زمـانی دروسـتکەری ئامێرەکـان قسـەیان نەکردایـە. لـە راسـتیدا هـیچ پەیوەندیـەکی ناچارانـە لـە نێوان یاسـا نـەگۆڕەکانی ئـەوەی کـە تەکنیکییـەو مرۆڤ هێناویەتییـە ئـاراوە لەگـەڵ یاسـا گۆڕاوەکـانی ئەوەی کە کولتورییەو مرۆڤ هێناویەتیە ئاراوە بوونی نییە .

مۆدێرانایزەیشـــن لـــەو شـــوێنەدا بـــۆ هـــەر کۆمەڵگایـــەکی سـەردەمی مۆدێرن پێویستە کە پەیوەندی بـە ژیـانی پیشـەیی و

تەکنیکی ئەو کۆمەڵگایەوە هەیە، بەڵام کاتێک مۆدێنایزەیشن لە بوارە پیشەییەکەوە سەر دەکێشێت بۆ بوارە کۆمەڵایەتی کولتورییەکەو مەرجی گۆڕانی کۆمەڵگایەکی تەقلیدی بە کۆمەڵگایەکی مۆدێرن بەوە دیاریدەکات کە دەبێت چۆن نەریتە پیشەییەکەو ئامیرەکانی کاکردنی خۆی گۆڕیوە ئاواش نەریتە کولتورییەکانی خۆی بگۆڕێت بە نەریتەکانی نەتەوەی سەردەست، ئەوە مۆدێرانایزەیشن بۆ بەرزکردنەوەو زاڵکردنی کولتوریکی رەگەزی دەبێت بەسەر کۆمەڵە کولتورێکی رەگەزی تردا، لێرەدا ئەوەی لەم پرۆسەیە دەکەوێتەوە هیچ نییە جگە لە رەگەزپەرستیەکی نەرم. ئەوەی کورد وەک میللەتێکی بێ دەوڵەت لە بەرامبەریدا دەوەستێتەوە مۆدێرنایزەیشنی بوارە کولتورییەکەیە نەک بوارە پشەییەکەی .

بەر لەوەی قوتابخانە مۆدێرنەکانی فێرکردنی پیشەیی بێنە ناو رۆژهەڵاتی ناوینەوە تەنها قوتابخانە ئاینیەکان هەبوون، ئەوانیش بۆ گواستنەوەی نەریتی ئاینی دامەزرابوون. لەگەڵ هاتنی قوتابخانە پیشەییەکانی رۆژئاوادا بۆ ناوچەکە گەر پیاوانی ئاینی ناو میللەتەکانی تر دژایەتیەکی گەورەی هاتنی خوێندنی پیشەیی قوتابخانە مۆدێرنەکانیان کردبێت ئەوەی پیاوانی ئاینی حوجەرەکانی کوردستان بە پێچەوانەوە پێشوازیەکی زۆریان لە هاتنی ئەو قوتابخانە پیشەییانە کردووەو ئەو زانستەی کە لەو قوتابخانانە فێری قوتبیان کراوە بە زانستێکی شەیتانی سەیریان نەکردووە، نەک هەر ئەوە تەنانەت رۆشتنی ژنان بۆ ئەو قوتابخانە پیشەییانە بە کافربوون نەزانراوە .

لە ناو ئەدەبیاتی کوردی ئەو سەردەمەدا ستایشێکی زۆری ئەو قوتابخانە مۆدێرانانە کراوەو لەلایەن ئەو شاعیرانەوە کە

خۆیان مامۆستای قوتابخانە ئاینیەکان بوون. لەوانەیە باشترین نموونەی ئەو پیاوە ئاینیانە مەلای گەورەی کۆیە بێت. ئەوەی کورد لەو سەردەمەدا رووبەڕووی دەبێتەوە مۆدێرنایزەیشنی کایە کولتورییەکانە نەک کایە پیشەییەکان، هۆی ئەم بەرامبەربوونەوەیەش ئەوەیە کورد دیارە هوشیاربووە بەوەی بۆ فێربوونی ئەو زانستە پیشەییانە پێویست ناکات بە زمانی تورکی یان عەرەبی یان ئینگلیزی منداڵەکانیان فێربکرێن چونکە دەکرێت بە زمانی کوردیش ئەو زانستانە فێری منداڵانیان بکرێت. کورد لێرەدا جەنگی ئەوە ناکات قوتابخانەی مۆدێرن لە کۆمەڵگای کوردیدا دروست نەبێت، بە پێچەوانەوە جەنگی ئەوە دەکات ئەو دەوڵەتانەی بەسەریاندا دابەشکراوەو ناوچە کوردییەکانیان لە قوتابخانە مۆدێرنەکان بێبەشکردووە لە ناوچە کوردییەکانیش خوێندنی مۆدێرن پەرەی پێ بدرێت .

کورد سەرسەختانە داوای مۆدیرانایزەیشنی کایە پیشەییەکانی کۆمەڵگاکەی دەکات. مۆدیرنایزەیشنی کایە پیشەییەکانیش دوای ئەوە دەست پێدەکات کە دەوڵەت هەبێت، بەڵام کورد لە گەڵ ئەوەشدا دەوڵەتی نەبووەو لەگەڵ ئەو دەوڵەتانەدا کە بەسەریاندا دابەشکراوە لەجەنگێکی بەردەوامدابوو، قوربانی زۆری لەپێناو مۆدێرنایزەیشنی کایە پیشەییەکان داوەو کاتێکیش کە رێکەوتن لە نێوان بزوتنەوە کوردیەکان حکومەتەکاندا کراوە خوێندنی کوردی لە ناوچە کوردیەکاندا بە مەرجی سەرەکی گیراوە.

مۆدێرنایزەیشنی پیشەیی بەبێ بوونی دەوڵەت کارێکی سەخت و ئەستەمە، کاتێک میللەتێک خۆی خاوەنی دەوڵەتی سەربەخۆی خۆی نەبێت و خرابێتە ناو دەوڵەتێکەوە کە هی میللەتێکی ترەو

ئەو قوتابخانە پیشەییەکان و سیستەمی پەروەردەکردنی پیشەیی داناوە ناچارە لە ناو ئەو قوتابخانەنەداو بەو زمانە بێگانەیە کە هی ئەو میللەتە سەردەستەیە بخوێنێت و دەبێت واز لە زمانەکەی خۆی بێنێ و کار بۆ ئەوە نەکات بیکات بە زمانی ئەو زانستانەی کە مۆدێرنایزەیشنی پێشەیی پێ ئەنجام دەدرێت .

میللەتێک لە دۆخێکی ئاوادا بێت دەکەوێتە ناوکێشەیەکی گەورەوە ئەویش ئەوەیە دەبێت لە بەرامبەر ئەوەدا کە پەروەردەیەکی پیشەیی دەکرێت دەبێت واز لەناسنامە نەتەوەییەکەی خۆی بێنێ و ناسنامەی نەتەوە سەردەستەکە هەڵگرێت. ئەمەش بۆ میللەتێکی وەک کورد کە دەستی بە ناسنامە نەتەوەییەکەی خۆیەوە گرتووە کارێکی سەخت دەبێت، سەختیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە پەروەدەی پیشەیی و پەروەردەی نەتەوەیی کراوەتەوە بەیەک و ئەوەی بیەوێت لەو قوتابخانانەدا بە پەروەردەیەکی پیشەیی پەروەردە بکرێت دەبێت قبووڵی ئەو پەروەردە نەتەوەییەش بکات کە کەسەکە وەک تاکێک بە کەلتورێکی نەتەوەیی پەروەردەی دەکات کە بێگانەیە بە بوونی نەتەوەیی ئەو تاکە.

لەناو قوتابخانە مۆدێرنەکانی دەوڵەتی مۆدێرندا ئەوەی تەکنیکییەو بە یاسا سروشتییە نەگۆڕە گەردوونییەکان کاردەکات لەگەڵ ئەوەی کە هونەری و ئاکارییەو نەریت و یاساکانی لە میللەتێکەوە بۆ میللەتێکی تر جیاوازە پەیوەستکراون بەیەکەوە. کەسێک کە دەیەوێت منداڵەکانی لە داهاتوودا ببن بە خاوەنی پیشەیەک دەبێت بیانێرێتە ئەو قوتابخانانەی کە چۆن پەروەردەیەکی پیشەیی و تەکنیکی تواناکانی دەکەن ئاواش پەروەردەیەکی زمانی وهونەری و ئاینی وکۆمەڵایەتی بەو

نەریتانە دەکەن کە نەریتەکانی نەتەوەی سەردەستی ئەو دەوڵەتەن و نامۆن بە نەریتەکانی نەتەوەییەکانی ئەو تاکەی کە سەر بە نەتەوەی سەردەست نییە .

لەو قوتابخانانەدا کە کەسێک پەروەردە دەکرێت لە دوای تەواوبوونی پرۆسەی پەروەردەکردنەکەدا بە تەنها نابێتە خاوەنی ناسنامەیەکی پیشەیی بەڵکو دەبێت بە خاوەنی ناسنامەیەکی نەتەوەیش کە هی خۆی نییەو هی نەتەوە سەردەستەکەی ئەو دەوڵەتەیە. واتە هی ئەو نەتەوەیەیە کە بە زمانەکەی خۆی و بە ڕێگایەکی پەروەردەکردنی تایبەت بە خۆی و بە نەریتە نەتەوەییەکانی خۆی ئەو تاکە پەروەردە دەکات .

گەر خێزانێک سەر بە نەتەوەی سەردەستی ئەو دەوڵەتە نەبێت کە سیستەمە پەروەردەییەکەی بۆ مۆدێرانایزەیشنی بوارە پیشەییەکان دامەزراندووەو منداڵەکانی بەو مەرجە بنێرێتە قوتابخانە پیشەییەکانی ئەو دەوڵەتە کە تەنها ئەوەی پیشەییە فێری بکەن و ئەو وانانە نەخوێنێت کە پیشەیی نیین وەک مێژوو و ئاین و زمان و هونەرو ئاکارو پەروەردەی نەتەوەیی.. هتد، ئەوە بەهیچ شێوەیەک لەو قوتابخانانەدا وەریناگرن. چونکە لەو قوتابخانانەدا ئەو چۆن پەروەردەیەکی پیشەیی دەکرێت تا ببێت بەخاوەنی ناسنامەیەکی پیشەیی ئاواش پەروەردەیەکی نەتەوەیی دەکرێت تاببێت بە خاوەنی ناسنامەیەکی نەتەوەیی ئیتر ئەوە گرنگ نییە ئەو ناسنامە نەتەوەییە ناسنامەی نەتەوەیی نەتەوەکەی خۆیەتی یان هی نەتەوەیەکە کە ئەو سەر بەو نەتەوەیە نییە.

بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتری ناسنامەی پیشەیی و ناسنامەی نەتەوەیی جوتکردنی ئەم دوو ناسنامەیە لە دەوڵەتی مۆدێرندا بە

ناو مۆدێرنایزەیشنی پیشەییەوە، دەتوانین کورد خۆی وەک نەتەوەیەکی سەربەخۆ لە ناو دەوڵەتێکی مۆدێرنی وەک تورکیا وەربگرین کە تورک نەتەوەی سەردەستی ئەو دەوڵەتەیەو سیستەمی پەروەردەکردنی تاکەکانی ناو ئەو دەوڵەتەی بەبێ هیچ حیسابکردنێک بۆ جیاوازی کولتورە نەتەوەییەکانی ناو سنوری سیاسی ئەو دەوڵەتە داناوەو تاکەکانی سەر بەنەتەوە جیاوازەکانی ناو ئەو دەوڵەتە ناچارن بۆ ئەوەی ببنبە خاوەنی ناسنامەی پیشەیەکی مۆدێرن، دەبێت قبوڵی ئەوە بکەن لەگەڵ پەروەردە پیشەییەکەدا بەو کولتورە نەتەوەییەش پەروەردە بکرێن کە لە کۆتایدا دەیانکات بە خاوەنی ناسنامەیەکی نەتەوەیی تورکی. ئەمەش سەر ناگرێت گەر ئەو تاکە لەگەڵ پەروەردەکردنی بەو کولتورە نەتەوەییە تورکییە کە دەیکات بە خاوەنی ناسنامەیەکی تورکی ناسنامە نەتەوەییەکەی خۆی لە دەست نەدات. دەکرێت کەسێکی ئەمریکی و کەسێکی یابانی و کەسێکی تورک و کەسێکی کورد هەموویان خاوەنی یەک ناسنامەی پیشەیی بن و ئەندازیار بن. بەڵام ناکرێت هەموویان خاوەنی یەک ناسنامەی نەتەوەیی بن .

ئەمەش لەبەر ئەوەیە ناسنامەی پیشەیی ناسنامەیەکی تەکنیکییەو ئەوەش تەکنیکییە، جیهانییەو بۆ هەمووان یەکە بەڵام ناسنامەی نەتەوەیی ناسنامەیەکی جیهانی نییەو لۆکاڵیەو کۆی ئەو نەریتانە لە خۆدا کۆدەکاتەوە کە هەر لە کۆنەوە ئەو میللەتە دایهێناون و پەرەی پێداون، وەک نەریتی زمانی و هونەری و کۆمەڵایەتی و ئاینی و سیاسی. ئەم ناسنامەیە پەیوەندی بەو نەریتانەوە هەیە کە مرۆڤایەتی بە شێوەیەکی سروشتی کردووە بە کۆمەڵە میللەت و نەتەوەیەکی جیاوازەوە کە هەریەکەیان

خاوەنی نەریتی زمانی وهونەری و کۆمەڵایەتی وئاینی جیاوازی خۆیەتی .لە دەوڵەتی مۆدێرندا سیستەمی پەروەردە واریکخراوە ئەوەی کولتورییەو بوونێکی لۆکاڵی هەیە وەک ئەوەی لێبکرێت کە تەکنیکییەو بوونێکی جیهانی هەیە. ئەمەش ئەو لێکدژیانەی لە ناو دەوڵـەتی مۆدێرنـدا دروسـتکردووە کـە سـەرچاوەی ئـەو هـەموو ناکۆکی و جەنگانەیە کـە لـە گـەڵ دروسـتبوونی یەکـەم دەوڵەتی مۆدێرندا تا ئێستا بەردەوامی هەیە. لـە تورکیادا دوای دروســـتکردنی دەوڵـــەتی مـــۆدێرنی تـــورکی سیســـــتەمێکی پـــەروەردەیی مـــۆدێرن دادەمـــەزرێت و قوتابخانـــە پیشـــەیی مۆدێرنـــەکان شـــوێنی قوتابخانـــە ئاینییـــەکانی مزگەوتـــەکان دەگرنەوە. هەر خێزانێک بیەوێت منداڵەکانی بۆ گوزەرانی خۆیـان لـە داهـاتوودا پیشـەیەکیان هـەبێت دەبێـت بیانێرنـە نـاو ئـەو قوتابخانانەوە تا فێری ئەو پیشەیە ببن کە دەیانەوێت .

لـە نـاو ئـەم قوتابخانانـە تـەنها ئـەو کولتـورە پیشـەییەی پەروەردەکردنی پیشـەیی بـوونی نییـە کـە زانسـتە تاقیکـارییە و تەکنیکییـەکانی وەک فیزیا و کیمیاو بایلۆجیا وماتماتیک..هتد لـە خۆی دەگرێت بەڵکو کولتورێکیش بۆ پەروەردەکردنی نەتـەوەیی دانراوە کە پەیوەندی بەو نەریتە لۆکاڵیانەوە هەیە میللـەتێک لـە میللەتـەکان هەیـەتی، ئـەم کولتـورەش لـە نـاو ئـەو زانسـتانەدا رێکخـراوە کـە بـە زانسـتە مرۆییـەکان نـاودەبرێن وەک: زمـان و ئەدەبیات و هونەرو مێژوو و ئایین و جوگرافیاو زانستەکانی تر.

دەوڵـەتی تورکیا کـە تیایدا نەتـەوەی تـورک سـەردەستە ئـەو کولتـــورە لۆکاڵییـــەی نەتەوەییـــەی کـــە هـــەر تـــاکێکی لـــەناو قوتابخانەکانـدا پـێ پـەروەردە دەکرێـت -ئێتـر کولتورەکـەی نەتەوەییەکەی بنەماڵەکەی هەرچیەک بێت- دەبێت بـەو کولتـورە

نەتــەوەیی تورکییــە پــەروەردە بکرێــت کــە بڕیــار دراوە لــە قوتابخانەکانــدا پــەروەردەی نەتــەوەیی تاکــەکانی ســنوری ئــەو دەوڵەتەی پێبکرێت. کە ئەویش خۆی لە فێرکردنی زمانی تورکی و مێژووی تورک و ئەدەبیاتی تورکی و هونەری تورکی و ئەو جوگرافیایی کە میللەتی تورک وای دیاریکردووە کە بە درێژایی مێژووی خۆی ژیانی تیا بەسەربردووە دەبینێتەوە .

کاتێک کوردێک بەم پەروەردە نەتەوەیی تورکییە پەروەردە دەکرێت و وانەی مێژوو دەخوێنێت، ئەو مێژووەی فێردەکرێت کە مێژووی تورکەکانەو کوردیش لەناو ئەو مێژوودا جگە لە دوژمنێک هیچی تر نییە. کاتێکیش هونەرو موزیک دەخوێنێ ئەوەی تەکنیکییە فێری دەکرێت بەڵام ئەوەی هونەرییەو لە ڕێگەی ئەو تەکنیکەوە دەبێت نیشانی بدات نابێت هونەرەکەی خۆی بێت بەڵکو دەبێت سەر بەو هونەرەبێت کەپێی دەوترێت هونەری تورکی .

ئەو زمانەی دەبێت بیخوێنێت و فێری بێت تا کولتورەکەی پێوەرگرێت زمانی تورکییە. ئەو ئەدەبیاتەی دەینوسیت دەبێت بە زمانی تورکی و ئەو جیهانبینییەوە بینوسێت کە ئەو زمانە هەیەتی و دواتریش کارەکانی لە ناو مێژووی ئەدەبیاتی نەتەوەکەی خۆی تۆمارناکرێن بەڵکو دەچنە ناو مێژووی ئەدەبیاتی تورکییەوە .

بە کورتی ئەم مناڵە کوردە لە ناو ئەم قوتابخانەیەدا هەر توانا پیشەیەکانی پەروەردە ناکرێن بەڵکو وەک تاکێکیش پەروەردە دەکرێت بەو نەریتانە هەڵسوکەوت بکات کە نەریتی تورکین و لە ڕێگەی زانستە مرۆییەکانەوە لە ناویدا چێنراون. ئەم دەوڵەتە بەهۆی ئەو دەسەڵاتەی کە هەیەتی پەروەردەکردنی

تاکەکانی ناو سنورە سیاسییەکەی خۆی مەحروم دەکات لەوەی کە بە کولتورە نەتەوەییەکەی خۆیان پەروەردە بکرێن و وەک تاکێکی سەر بە نەتەوەکەی خۆیان بمێننەوە .ئەوان بۆ ئەوەی پەروەردەیەکی پیشەیی بکرێن دەبێت ئەو کولتورە نەتەوەییە تیایاندا بچێنرێت کە هی نەتەوەی سەردەستە. کاتێک منداڵێکی کورد بەو کولتورە نەتەوەیی تورکییە پەروەردە دەکرێت، جیهانبینی نەتەوەیی خۆی لە دەستدەدات و تورکانە جیهان دەبینی و پێناسەی دەکاتەوە نەک کوردانە. کاتێک دەچێت مێژوو بەو جیهانبینییە تورکییە دەخوێنێتەوە میللەتەکەی خۆی وەک تورکێکی کێوی و نامۆدێرن دەبینێ و بەهۆی ئەمەشەوە هەست بە نامۆبوون دەکات لە بەرامبەر بوونی کوردانەی خۆی لە مێژوودا .دەوڵەتی مۆدێرن لەرێگەی مۆدێرانایزەیشنی بوارە پیشەییەکەوە دانامەزرێت بەڵکو لە رێگەی مۆدێنایزەیشنی بوارە نەتەوەییەکەوە دادەمەزرێت. مۆدێرنایزەیشنی بوارە نەتەوەییەکەش وەک مۆدێرنایزەیشنی بوارە پیشەییەکە نییە، چونکە لە مۆدێرنایزەیشنی بوارە پیشەییەکەدا ئامرازەکان دەگۆڕین بەو ئامێرە تەکنیکییە مۆدێرنانەی کە بە یاسا فیزیکییە ناچارییەکان کار دەکەن و رەوایە هەر میللەتێک لە میللەتەکان واز لە ئامرازە کۆنەکانەکانی خۆی بهێنێت و لە بری ئەوان بە ئامێرە تەکنیکیەکان کار بکات. چونکە ئەوەی تەکنیکییە جیهانییەو لۆکاڵیی نییە .

بەڵام کاتێک مۆدێرانایزەیشن لە بوارە پیشەییە تەکنیکیەکەوە دەگوازرێتەوە بۆ بوارە کولتوری و نەتەوەییەکە ئەو کاتە نەتەوەی سەردەست کولتورە نەتەوەییەکەی خۆی بەرزدەکاتەوە بۆ کولتورێکی سەروونەتەوەیی و بەمەش

مۆدێرانایزیشن لە نەتەوە ناسەردەستەکانی دەوڵەتی مۆدێرێن دەخوازێت واز لەزمان و کولتوری نەتەوەیی خۆیان بهێنن بۆ زمان و کولتوری نەتەوەیی دەوڵەتی سەردەست. واتە چۆن ئەوان رازیبوون دەست لە گاجووتەکانیان هەڵگرن و بۆ کیڵانی زەویەکانیان و مەکینە بەکاربهێنن، دەبێت ئاواش واز لە زمانە نەتەوەییەکانی خۆیان بهێنن و بەو زمانە بخوێن و بنوسن کە دەوڵەت بڕیاری لەسەرداوە .

دەوڵەت لە ڕێگەی مۆدێرانایزەیشنی بوارە پیشەییەکەوە رەوایەتی وەردەگرێت بۆ سەپاندنی نەریتە نەتەوەییەکانی نەتەوەیی سەردەست بەسەر ئەو نەتەوانەدا کە لە دەوڵەتەکەدا سەردەست نین. ئەمەش مۆدیرانایزەیشن لە پرۆسەیەکی پیشەییەوە دەگۆڕیت بۆ پرۆسەیەکی رەگەزپەرستانە، کە هەر لە مرۆڤ ناخوازێت ئەو ئامرازە کۆنانەی کە کاری پێکردون بگۆڕێت بۆ ئامێری تەکنیکی نوێ بەڵکو لێشی دەخوازێت دەستبەرداری زمان و هونەرو هەموو نەریتە نەتەوەییەکانی خۆی ببێت و نەریتە نەتەوەییەکانی نەتەوەیەکی تر وەرگرێت و لە پەیوەندی نێوان خۆی و کەسانی دەوربەرەکەیدا کاریان پێبکات .

مۆدێرنایزەیشن لێرەدا هەر وەک مۆدێرنیتیَ لە پرۆسەیەکی مرۆیی و جیهانییەو دەگۆڕێت بۆ پرۆسەیەکی رەگەزپەرستانە، لەو پرۆسەیەدا کۆمەڵە رەگەزێکی نەتەوەیی کۆمەڵە رەگەزێکی نەتەوەیی جیا لەخۆیان قەلاچۆ دەکەن وکۆتاییان پێدەهێنن .

دەوڵەتی مۆدێرن لەسەر مۆدیرانایزەیشنی مرۆیی دانەمەزراوە کە تەنها داوای بەمۆدێرنکردنی بواری پیشەو کار دەکات بەڵکو لەسەر مۆدێرانایزەیشنی رەگەزی دامەزراوە کە

داوایی ئەوە دەکات نەتەوەی سەردەست رەگەزە نەتەوەییەکەی خۆی بسەپێنی بەسەر ئەوانی تردا و کۆتایی بە رەگەزە نەتەوەییەکەیان بێنێ. هەر ئەمەشە وایکردووە کورد لەلایەکەوە جەنگی لەگەڵ ناسیونالیزمی سەردەستی ئەو دەوڵەتانەدا کەبەسەریاندا دابەشکراوە لەسەر ئەوەبێت کە ئەو ناسیونالیزمە سەردەستانە بەربەستن لە بەردەم مۆدێرنایزەیشنی بوارە پیشەییەکەی ناوچە کوردییەکاندا، لەلایەکی تریشەوە بەرگری لەوە دەکات ناسیونالیزمی سەردەست بە ناوی مۆدێرنایزەیشنەوە نەریتەکانی کولتوری نەتەوەیی نەتەوەی سەردەست بە ناوی مۆدێرنایزەیشنەوە بەسەر نەریتە کولتورییە نەتەوەییەکانی خۆیدا بسەپێنێت .ئەوەی کورد لەو سەد ساڵەی دروستبوونی ئەو دەوڵەتانەدا کە بەسەریاندا دابەشکراوە رووبەڕووی بووەتە مۆدیرانایزەیشنی بوارە پیشەییەکە نییە بەڵکو مۆدێرانایزەیشنی رەگەزییە کە نەریتەکانی کولتورە نەتەوەییەکانی نەتەوەی سەردەست بە مۆدێرن و باڵا پێناسە دەکاتەوەو لە بەرامبەریشدا نەریتە کولتورییەکانی نەتەوەکانی تری ناو سنوری ئەو دەوڵەتە بە نەریتی کۆن و کێوی و نزم پیناسەدەکاتەوە تا وایان لێبکات دەستبەرداری کولتورە رەگەزییەکەی خۆیان ببن بۆ کولتورە رەگەزییەکە نەتەوەی سەردەست. کورد دژی ئەو رەگەزپەرستییەی نەتەوە سەردەستەکانی دەوڵەت جەنگ دەکات و داوای ئەوە دەکات بە ناوی مۆدیرانایزەیشنی بوارە پیشەییەکەوە کولتوری رەگەزیی نەتەوەیەک بەسەر نەتەوەکانی تردا لە ریگەی هێزو ناچارکردنەوە نەسەپێنرێت.

بەشی ١٤ مۆدێرنە

هەڵۆ بەرزنجەیی:

- نەتەوە بیرۆکەیەکە، لەناو کولتورێکدا یەکبوونێک بخولّقێنێ، کە ویستی نەتەوە بیخوازێ و ئەو جیاوازییانەش، بپارێزێ کە سروشتی نەتەوە گەرەکێتی؟. دەکرێ ئەم داوایە ڕوونتر بکەنەوە؟.

د. عرفان مستەفا:

+ کاتێک باس لە نەتەوە دەکەین دەبێت بزانین ئەوە دەبێت بە نەتەوە چیبووە، چونکە نەتەوە شتێک نییە پێشینەیەکی نەبێت و وەک دەڵێن قارچک نییە کە بەبێ هیچ گەشەکردنێکی پێشینە هەڵتۆقێت. مۆدێرنیزم دەیەوێت نەتەوە واپێناسە بکات هەر لە خۆیەوە پەیدابووەو لە شتێکی ترەوە پەیدا نەبووەو پەرەسەندێکی مێژووییانەی جۆرێکی تر لە کۆبوونەوەی مرۆیی نییە. نەتەوە لە کۆمەڵە تاکێک پەیدا دەبێت کە پیشتر سەر بەهیچ پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی نەبوون .

واتە وا پێناسەی نەتەوە دەکات کۆمەڵگای ئەو منالانەیە بێ دایک و باوک و بنەماڵەو ڕەچڵەکن و لەگەڵ یەکدا کۆبوونەتەوەو کۆمەڵگایەکیان دروستکردوو کە بنەماکەی جیاوازە لە هەموو ئەو کۆمەڵگا مرۆییانەی پێشتر هەبوون. ئەم تێڕوانینەی مۆدێرنیزم بۆ نەتەوە زیاتر لە تێڕوانینێکی ئەفسانەیی دەچێت تا واقعی. ئێمە بۆ تێگەیشتن لە کۆبوونەوەی مرۆیی لە پێکهاتەیەکی نەتەوەیدا دەبێت بگەڕێینەوە بۆ ئەو پەرەسەندنەی لە کۆبوونەوەی مرۆیدا بە درێژایی مێژووی خۆی ڕوویداوەو لە نەتەوەدا گەیشتووەتە لوتکەی خۆی. یەکەم یەکەی کۆبوونەوەی

مرۆڤەکان خێزانە کە پەیوەندیەکی بایلۆجی کۆیان دەکاتەوە، کاتێک ئەو خێزانە گەورە دەبێت و نەوەکان نەوەی تر دەخەنەوە خێزانەکە دەگۆڕێت بۆ بنەماڵەو لە پەرەسەندنێکی زیاتردا دەگۆڕێت بۆ خێڵ کە کۆکەرەوەی ئەو بنەماڵانەیە لە یەک باوان کەوتوونەتەوە .

بۆ ئەوەی خێزانێک ببێت بە بنەماڵەو بنەماڵەیەک ببێت بە چەند بنەماڵەیەک و چەند بنەماڵەیەک ببن بە خێڵێک بەلایەنی کەمەوە سەدو پەنجا ساڵ تا دووسەد ساڵی دەوێت. پەیوەندی خێڵەکی نێوان کۆمەڵە مرۆڤێک پەیوەندیەکی تەواو بایلۆجییەو لەوەوەیە کە هەموو تاکەکانی ئەو خێڵە لە یەک باوانەوە هاتوون. گەر هاتوو ئەو خێڵە خێڵێکی کۆنی سەرتایی بێت و پەیوەندییە بایلۆجی وخوێنیەکانی خۆی پاراستبێت، بێگومان زمانێکیان بۆ قسەکردن هەیەو چەند نەریتێکی سادەشیان بۆ پێکەوەژیان هەیە .

ئەم جۆرە لەخێڵی پوخت خێڵێکی داخراوەو خوێنی خۆی دەپارێزێت و ناهێڵێ لە ڕێگەی ژنخوازییەوە خوێنی باوانەکانی لەگەڵ خوێنی بێگانەکاندا تێکەڵ ببێت. ئەوەی خێڵەکەی ڕاگرتووە زمان و نەریتەکانی پێکەوەبوون و نەریتەکانی کارکردن نییە، بەڵکو خوێنی باوانەکانە کە بە جەستەی هەموو ئەندامەکاندا دەگەڕێت. ئەوەی لای ئەم خێڵە پیرۆزەو پێویستە هەموو تاکەکانی ئەو خێڵە لە گیانی خۆیان زیاتر بیپارێزن ئەو خوێنەیە کە بەدەمارەکانیاندا دەڕوات و دەبێت هەر بەو پاکییە بچێتە ناو نەوەکانی دواییەوە.

دەکرێت ئەم خێڵە بە خێڵێکی بایلۆجی ناوبەرین چونکە ژیانی ئەم خێڵە ئەوەی گرنگی پێدەدات پرۆسە سروشتییە

بایلۆجییەکەی خستنەوەی نەوەکان و پاراستنی خوێنەی باوانەکانە. هەر ئەمەش وادەکات پێویستی بەوە نەمێنێ بیر لەوە بکاتەوە نەریتەکانی پێکەوەژیان و نەریتە پیشەییەکانی کار بگۆڕێت و نەوە بەنەوە وەک کۆمەڵە نەریتێکی نەگۆڕ بیانگوازێتەوە .

خێڵی بایلۆجی وەک مێرولەکان و هەنگەکان نەریتەکانی بەجێگیری دەمێننەوە، ئەمەش وادەکات پەرەسەندنەکەی لە ئاستی خێڵدا بوەستێت و نەگۆڕێت بۆ پەرەسەندنێکی سەروخێڵەکی. لەم خیڵانە نەک هەر نەتەوە دروست نابێت بەڵکو ئەو کۆمەلگا سەرووخێڵەکییەش دروست نابێت کە بەر لە دروستبوونی نەتەوە دەبێت هەبێت. خێڵێکی ئاوا نەریتێکی سادەی نەگۆڕی کارکردن و دابەشکردنی کاری هەیەو بە پرۆسەیەکی بۆماوەیی نزیک لە پرۆسە بۆماوەییە سروشتییەکەی پەیدابوونی نەوەکانەوە دەگوازرێتەوە بەبێ ئەوەی ئەندامەکانی ئەو خێڵە بیر لە گۆڕانی ئامرزەکانی کارکردن و نەریتی دابەشکردنی کارەکان بکەنەوە. لەمەشدا پەیڕەوی لەو جۆرە لە نەریتی کارکردن دەکەن کە بە شێوەیەکی سروشتی لەناو هەنگاکان و مێروولەکاندا هەیە .

ئەمە بۆ نەریتی هونەری وئاینی و زمانیی و نەریتەکانی تر کە نەریتی پیشەیی نین و پەیوەندی نێوان تاکەکانی ئەو خێڵە ڕێکدەخەن، هەر راستە.. ئەوان زمانێکی سادەیان هەیە کە وشەکانی زۆر دیاریکراون و تەنها بەکاردەهێنرێت بۆ فرماندان وڕێنماییکردن، زمانێک نییە بۆ گوزارشتکردن لە جوانی و خۆشەویستی نێوان دوو دڵدار لە ناو شیعرو داستانەکاندا، چونکە ئەوان نازانن خۆشەویستی چییە، ئەوان تەنها دەزانن

سێکس چییەو زاوزێکردن چییە. بۆیە زمانەکەیان زمانی شیعرو داستان و ئاین نییەو تەنها زمانی کارکردنە. واتە زمانەکەیان زمانێکی تەکنیکییە نەک هونەری .

بەهەمان شێوە لەبەر ئەوەی بیر لەوە ناکەنەوە کە بۆ هەن و بۆ ئاوا هەن و بە شێوەیەکی تر نین، یان ئەم گەردوونە بۆ هەیەو چیی لە پشت دروستبوونییەوە هەیە، نەریتێکی ئاینیی باڵایان نییەو نەریتە ئاینیەکەیان تەنها چەند ڕێورەسمێکی سادەی ناشتنی مردووەکانیانە یان ڕێوەڕەسم و تەقسێکی سادەیە کەبۆ پاراستنی خۆیان لە ڕووداوە سروشتیەکان جێبەجێی دەکەن. واتە ئاین لای ئەوان بەرهەمی لێکدانەوەیان نییە بۆ پەیدابوونی گەردوون و پەیدابوونی خۆیان چارەنوسیان، بەڵکو چەند تەقس و ڕێورەسمێکی سادەن و نەوە بە نەوە بەبێ هیچ گۆڕانێک دەگوازرێنەوە. شتێکیشیان بەناوی نەریتی هونەرییەوە نییە ئەوەی هەیانە لە کاتی دڵخۆشیدا سەمایەکی سادەیە بە دەوری ئاگرداو هاتووهاوارێکی بەرزە لە سەر ریتمێکی دیاریکراو کە ئەویش بە نەگۆڕی دەگوازرێتەوە. لەناو ئەم جۆرە لە خێڵدا شتێک بە ناوی بیرکردنەوە بوونی نییە تا ببێتە هۆی ئەوەی نەریتەکانی پێکەوەژیانیان بکەونە ناو پەرەسەندن و گۆڕانێکی سروشتییەوە. بۆیە ئەوان کۆمەڵگاکەیان لە ئاستی خێڵدا دەمێنێتەوەو لەوە زیاتر پەرەناسێنێ .

لە وەڵامی پرسیارەکەی پیشودا باسمان لەوە کرد هێزێکی نەریتداهێن لە مرۆڤدا هەیە مرۆڤی پێ جیادەکرێتەوە لە زیندەوەرەکانی تر و ئەمەش هۆکاری پەیدابوونی جیاوازییە لە نەریتە ناپیشەییەکانی وەک زمان و ئاین و هونەرو هتد. ئەم هێزە نەریتداهێنەش بە شێوەیەکی سروشتی و ناچارانە کار

ناکات و مرۆڤ گەر هوشیاری بە بوونی پەیدا نەکات و ئەو هوشیارییە نەریتی نویێ بۆ پێکەوەژیان نەخوازێت، ئەو هێزە نەریتداهێنە کاری خۆی ناکات و جیاوازی ناخاتە ناو ئەو نەریتانەوە .

بەپێی ئەمە بێت ئەو خێڵە بایلۆجیانە کە نەریتەکانیان بۆ سەدەها ساڵ بەبێ هیچ گۆڕانێک وەک نەریتی زیندەوەرەکان دەمێننەوەو نەوە بە نەوە دەگوازرێنەوە، هۆکارەکەی ئەوەیە هوشیار نەبوونەتەوە بە بوونی خۆیان و وەک هەر زیندەوەرێک کە سروشت ئەوەی لێی مەحرومکردووە هوشیاری بەوە پەیدا بکات بۆ هەیە، ئەمانەش خۆیان ئەو هوشیارییەیان لە خۆیان قەدەغەکردووە کە سروشتیانە لێیان قەدەغە نەکراوە، بەهۆی ئەمەشەوە بوون بە بوونەوەرێکی تەواو بایلۆجی. بوونەوەری بایلۆجیش نەریتەکانی دەبێت جێگیربن و نابێت لەگەڵ گۆڕانی نەوەکاندا گۆڕانیان بەسەردا بێت. نەریتەکانیش تا چەند جێگیربن ئەوەندە سادەو ساکاران و زیاتریش رێکوپێک و تەکنیکین.

ئەمجۆرە لە خێڵ لە یەکبوونێکی رەهادایەو مەیلێکی گەورەی بۆ یەکبوون هەیە تەنانەت لە دۆخە بایلۆجیەکەشیدا. ئەوان کاتێک لە رووی پەرەسەندنی بایلۆجییەوە لە یەک باوانەوە هاتوون و نایانەوێت خوێنیان تیکەڵ بە خوێنی خێڵەکانی تر ببێت، ئەو جیاوازیانەش کە ئەوهێزە خولقێنەرە شێوە گۆڕە کە رێگرە رەنگ و رووی باوانەکان لە نەوەکاندا دووپات ببێتەوە بەهۆی ئەو داخرانە بایلۆجییەی نەوەخستنەوەوە روخساری تاکەکانی ناو ئەو خێڵە جیاوازی کەم بە خۆیەوە دەبینێ و رەنگ و ڕوویان زۆر لە یەکەوە نزیکە. ئەوان بەهۆی ئەو داخرانە بایلۆجییەوە تەنانەت سنوریان بۆ ئەوهێزە بایلۆجییە داناوە کە

شێوە بایلۆجیەکەیان لە یەکتری دوور بخاتەوە. ئەم جۆرە لە خێڵی بایلۆجی مەیلێکی رەهای بۆ یەکبوون هەیەو بە هەموو شێوەیەک رێگری لەو هێزە دەکات لە بوونە بایلۆجییەکەی مرۆڤ و بوونە مرۆییەکەی مرۆڤدا جیاوازی و فرەیی بخاتە ناو یەکبوونە رەهاکەیەوە.

کاتێک باس لە یەکبوون و نەهێشتنی جیاوازی دەکەین خێڵی بایلۆجی باشترین نموونەیە بۆ نزیکەوتنەوەی تەواو لە یەکبوون و دوورکەوتنەوەی تەواو لە جیاوازی. بێگومان نزیکەوتنەوە تەواو لە یەکبوون و نەهێشتنی تەواویی جیاوازیەکان بوونەوەرەکان بەرەو عەدەمیەت و نەمانێکی یەکجارەکی دەبات. چونکە کاتێک جیاوازیەکان نەمان و تەنها ئەوە مایەوە کە یەکەو جیاواز نییە، ئەوە ئەو یەکە جگە لە عەدەم هیچی تر نییە .

کاتیک حکایەتی نەتەوە لای تیۆریزەکارانی ناسیونالیزم دەخوێنینەوە، باس لە دروستکردنی کۆمەڵگایەک دەکەن کە خێڵە بایلۆجیەکانت دەهێنێتەوە یاد. ئەوەی خێڵێکی بایلۆجی و ئەو کۆمەڵگا پیشەسازییە کە گێلنەرو هۆبزباوم خەونی پێوە دەبینن لە یەکتر نزیک دەکاتەوە مەسەلەی یەکبوونە. کۆمەڵگای نەتەوەیی لای ئەوان کۆمەڵگایەکە بەهۆی نەهێشتنی جیاوازییە کەلتورییەکانەوە دێتەئاراوەو دواتریش گەشە دەکات بۆ کۆمەڵگایەکی جیهانیی سەروونەتەوەیی و ئەو کاتە لەسەرانسەری دنیادا یەک زمان پێویستە، ئەویش بۆ بەرێکردنی کارەکان کە زمانێکی زۆر سادەیە وەک گێلنەر دەڵێت فەرهەنگێکی گیرفانی بەسە بۆ ئەوەی لە هەموو دنیادا قسەی پێ بکەیت و کاروبارەکانی خۆتی پێ جێبەجێ بکەیت .

بەپێی ئەم خەونە نەک کۆمەڵگا نەتەوەییە دروستکراوەکان بەڵکو ئەو کۆمەڵگا جیهانییە پیشەسازییە کە ئەوان وێنای دەکەن ئەوەی پێویستیەتی تەنها نەریتە پیشەییەکانی کارکردنن و هیچ پێویستییەکی بەو نەریتانە نامێنێ کە بۆ پێکەوەژیانی نێوان مرۆڤەکانە، وەک نەریتەکانی بیرکردنەوەو نەریتە زمانییەکان و نەریتە ئاینییەکان و نەریتە ئەدەبییەکان . ئەو زمانەی لەو کۆمەڵگا پیشەسازییە جیهانیەدا بەکاردەهێنرێت زمانێکی سادەی تەکنیکییەو زمانی کارە نەک زمانی شیعرو ئەدەبیات و هونەرو ئاین و خۆشەویستی و هتد .

ژیان لە ناو کۆمەڵگای پۆستناسیونالییستیدا ژیانێکی تەواو بایلۆجیانەیەو هەر وەک ژیانی ناو خێڵە بایلۆجییەکان وایە کە هەموو شتێک تیایدا سادەو دووپاتبووەو نەگۆڕەو ئەو هێزە شەیتانییەی کە لە ناو مرۆڤدا جیاوازی لە نەریتە مرۆییەکاندا دروستدەکات کراوەتە دەرەوەی مرۆڤ و مرۆڤ گەیشتووە بە یەکبوونێکی سەرتاسەری. مرۆڤێک لەو پەڕی دنیادا چۆن بیردەکاتەوەو چۆن کار دەکات و چۆن دەدوێت لەمپەڕی دنیاش هەر بەهەمان شێوە بیردەکاتەوەو کاردەکات و دەدوێت. بەهۆی ئەمەشەوە هیچ بەر بەستێک لەبەردەم مرۆڤدا بۆ پەیوەندیکردن بە هەر مرۆڤێکی تری ئەم جیهانە نەماوەو ئەو شەیتانەی کە بەهۆی دروستکردنی جیاوازییە نەریتیەکانەوە وای لە مرۆڤەکان کردبوو دابەش ببن بەسەر گروپی جیاجیاداو بەهۆی جیاوازی نەریتەکانیانەوە نەتوانن لە یەکتر تێبگەن مرۆڤ دەستی پێی گەیشتوو کۆتایی پێهێنا .

تیۆریزەکارانی ناسیونالیزم هەر بەوەوە ناوەستن کە نەریتە مرۆیەکان لە سنوری دەوڵەتدا بکەن بە یەک نەریتی نەگۆڕ،

بەڵکو خەون بەوەوە دەبینن ئەو نەریتانەش ئەوان بە نەریتی نەتەوە ناویان دەبن بەرەو چونیەککردنێکی سەرتاسەری ببرێن و کۆتایی بە نەتەوە دروستکراوەکانیش بهێنرێت و یەکبوونێکی جیهانی لە نەریتە مرۆییەکاندا بێتەئاراوە، هەر مرۆڤێک لە هەر شوێنێک بێت خاوەنی تاکە یەکناسنامەی جیهانی بێت و هیچ جیاوازیەکی نەتەوەیی بوونی نەمێنێ. لە راستیدا ئەم بیرکردنەوە لە پرۆسەی پەرەسەندنی کۆمەڵگای مرۆییە بیرکردنەوە لە سەر بنەمای خێڵە بایلۆجییەکان و بە ئایدڵکردنی خێڵە بایلۆجییە بچوکەکان و بەرجەستە کردنەوەیەتی لە ناوجەستەی کۆی مرۆڤایەتیدا بۆ دروستکردنی ئەو کۆمەڵگا پیشەسازییە پۆستناسیونالیستییەی ئەوان خەونیان پێوە بینییووە .

کاتێک باسی یەکبوون و نەهێشتنی جیاوازییە نەریتیەکانی ناو کۆمەڵگا دەکەین دەبێت بزانین ئەم ئایدیای یەکبوونە بنچینەکەی چییەو بەرەو کوێش مل دەنێ. ئایدیای یەکبوون و نەهێشتنی جیاوازییە نەریتیەکان بەر لەوەی بیرکردنەوەیەکی ناسیونالیستی بێت بیرکردنەوەیەکی تەوراتییەو ریشەکەی لەناو حکایەتی پەیدابوونی تەوراتیدایە کە باس لەوە دەکات مرۆڤایەتی سەرەتا خاوەنی یەک نەریت بووەو بەیەک نەریتی زمانیش دواوە، ئەم یەکیەتییە نەریتییە هێزێکی گەورە بە مرۆڤایەتی بەخشیوەو وای لێکردووە بیر لە داگیرکردنی ئاسمان بکاتەوە، بەڵام رۆژێک کە خەبەریان بووەتەوە، جیاوازی کەوتووەتە ناو یەکبوونە زمانییەکەیانەوە، ئەمەش وایکردووە دابەشببن بۆ چەند گروپێکی جیاوازی ئاوا کە هیچ گروپێکی زمانی لە گروپە زمانیەکانی تر تێنەگات، ئەوان ئەمە ناچاریان دەکات دەست لە کارە پێکەوییەکەیان هەڵگرن و هەریەکەیان بەلایەکدا بچێت. بە

هەولێرنامەی کتێب

پێی حكایەتەكە زمانە جیاوازەكان بەم شێوەیە لەیەک زمانەوە پەیدابوون. نەریتە پیشەییەكانی بواری كاركردن و ئامێرەكانی كاركردن دەكرێت جیهانی ببنەوەو ئەو ئامێرەی كە لەو پەری دنیا جوتیارێک بە نەریتێكی تەكنیكی بۆ چاندنی تۆو لە كێڵگەكەیدا بەكاری دەهێنێ لەمپەڕی دنیاش جوتیارێكی تر بەهەمان نەریت هەمان ئامێر بەكاربهێنێ .

یەكبوون لە نەریتی پیشەییەدا كە نەریتی بەكارهێنانی ئامێرەكانە سروشتی كۆبوونەوەی مرۆیی رێگەی پێدەدات. كێ ئەوەی پێخۆش نییە ئەو خەڵكە ئەفریقاییەی كە نانێكی رۆژانەی دەست ناكەوێت بیخوات، دەستی بەو ئامێرانە بگات و ئەو خاكەی هەیەتی شیاوی بكات بۆ كشتوكاڵ وكۆتایی بە نەهەمەتیەكانی برسیەتی خۆی بهێنێ. بەڵام گەڕاندنەوەی نەهامەتیەكانی مرۆڤ بۆ جیاوازیی لە نەریتە جیاوازەكانی كولتورەكان كە بۆ پەیوەندی نێوان مرۆڤ ومرۆڤ هەن نەک بۆ پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئامێر، جگە لە گێلیەتییەكی گەورە هیچی ترنییە. ئەو گێلیەتیەش لەراستیدا لەوەوە سەرچاوەی گرتووە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ بەهەمان پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئامێر بینراوەو هەر ئەمەش وایكردووە مرۆڤەكان وا لەگەڵ یەكتردا مامەڵە بكەن هەریەكەیان ئامێرەكە بە دەست ئەوی تریانەوە تا ئەو كارەی هەیەتی پێی بكات .

جیانەكردنەوەی نەریتەكانی رێكخستنی پەیوەندی مرۆڤ و ئامێرە پیشەییەكان لەگەڵ نەریتەكانی رێكخستنی پەیوەندییە مرۆیەكانی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ بووەتە هۆی ئەوەی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ كە چارەنوسی راستەقینەی

مرۆڤ تیایدا پەنهانە تا ئەوپەڕی لاوازی ببرێت و لەڕیگەی یەکبوونی نەریتە کولتورییەکانەوە کار لەسەر نەهێشتنی بکرێت .

کۆمەڵگای سەرووخێڵەکی کە توخمی پێکهێنەری نەتەوەیە، بە نەریتی پیشەیی پێناسە ناکرێت، نەتەوەش ئەوە نییە کە نەریت و وەسیلەکانی کارکردنی هی کۆمەڵگای کشتوکاڵین یان هی کۆمەڵگای پیشەسازین -بۆ نموونە گەر هی سەردەمی کشتوکاڵی بوون ئەوە نەتەوە نییەو گەر هی سەردەمی پیشەسازیبوون ئەوە نەتەوەیە- چونکە نەریتەکانی کارکردن بە وەسیلەکانی کار پێناسەی ژیانی پیشەیی سەردەمێک دەکەن بە هەموو کۆمەڵگا جیاوازەکانەوە کە لەو سەردەمەدا هەن .

کوردێک بەر لە چەند سەدەیەک ئاشی دروستکردووەو کاری پێکردووە جوتیارێکی ئەورپیش بەر لە چەند سەدە هەر خۆی ئاشی داهێناوەو بەهەمان نەریتی جوتیارە کوردەکە کاری پێکردووە. هەردووکیشیان ئاویان بەکارهێناوە بۆ گەڕانی ئاشەکەو نەریتی کارکردن وکارپێکردنی هەردوو ئاشەکەش هەمان نەریت بووە، چوونکە جووڵەی ئاشەکە مەحکومە بە یاسا فیزیکیەکان ویاسا فیزیکیەکانیش ناچارین و لە هەموو شوێنێک هەمان یاساو هەمان نەریتن .

بەکارهێنانی ئەم ئاشە لەوسەردەمەدا واینەکردووە ئەورپییەک و کوردێک یەک نەتەوە بن تەنها لەبەر ئەوەی کە هەردوکیان ئاشی ئاو بەکار دەهێنن. بۆیە نەریتی پیشەیی نەک هەر پێناسەی نەتەوەکانی پێ ناکرێت بەڵکو هیچ پەیوەندیەکیشی بەو نەریتانەوە نییە کۆمەڵگا سەروخێڵەکییەکانی پێ پێناسە دەکرێت، واتە نەریتە ناپیشەییەکان کە مرۆڤ بۆ پەیوەندی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ دایهێناون و بەردەوامیش لە گۆڕاندان و

لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر دەگۆڕێن و تەنانەت لە نێوان نەوە یەک لە دوای یەکەکانی یەک ئیتنیکشدا گۆرانیان بەسەردا دێت و وەک خۆیان نامێننەوە.

بەر لە هەزارەها ساڵ هەتا چەند سەدەیەک لەمەوبەر هەزارەها نەریتی زمانی وئاینی و هونەری و فەلسەفی لەناو کۆمەڵگاکاندا پەیدابوون بەلاّم وەسیلەکانی کارکردن و وەسیلەکانی جەنگ لەناو کۆمەڵگاکاندا هەر ئەو ئامرازە سەرتاییانە بوون هەر کۆمەڵگایەک بۆ خۆی دایهێناون و جەنگی پێکردوون. جەنگەکان تا چەند سەدەیەک لەمەو بەریش هەر بە شمشیرو رم و تیر ومەنجەنیق دەکران. بەهەمان شێوە وەسیلەکانی کارکردنیش کۆمەڵە وەسیلەیەک بوون هەموو کۆمەڵگا جیاوازەکان بۆ خۆیان دایان هێناون و کاریان پێکردوون. بەلاّم بە درێژایی ئەو چەند هەزار ساڵە هەزارەها نەریتی زمانی و هونەری و ئاینی و ئەدەبی و هزری هاتووەنەتە ئاراوە .

ئەمە ئەوە دەگەیێنێ نەریتە پیشەییەکان بە تەواوەتی جیاوازن لە نەریتە کولتورییەکان و بەهۆی ئەوەشەوە کە نەریتە پیشەییەکان بەهۆی سروشتە فیزیکییە مادییەکەیانەوە جیهانین وناوچەیی نین، ناکرێت بەهیچ شێوەیەک پێناسەی نەتەوەکانیان پێبکرێت، ئەوەی کە پێناسەی کۆمەڵگا سەرووخێڵەکییەکانیان پێدەکرێت کە نەتەوە پێکدەهێنن نەریتە ناپیشەییەکانی وەک زمان و ئاین و هونەرو ئەدەبیات و ..هتد. کە نەریتی گۆڕاون و سروشتێکی فیزیکییان نییەو مەحوکم نین بە دەوربەرە سروشتییەکە .

خێڵی بایلۆجی خێڵێکە گوزراشت لە قوناغی منداڵیەتی کۆمەڵگاو مانەوە لە ناو ئەو منداڵیەتییەدا دەکات. خێڵێکە کە هوشیاری بە بوونی خۆی نییەو هەڵسوکەوتەکانی بە توندی بەسراوەتەوە بە پێداویستە بایلۆجیەکانی و ئەو ژینگە سروشتییەی کە بابەتی ئەو پێداویستیانەی پێدەبخشێت. مرۆڤی ناو ئەم جۆرە لە خێڵ هەر هەمان ئەو منداڵەیە کە لەسکی دایکیدایەو خۆراک لە دایکەکەوە وەردەگرێت و جیاوازیەکەی تەنها ئەوەیە لە سکی دایکییەوە گوازراوەتەوە بۆ ناو ئەو ژینگە سروشتییەی تیایدا لەدایکبوو بەڵام پەیوەندیەکانی بە ژینگە سروشتییەکەیەوە هەر هەمان ئەو پەیوەندیانەن کە لە سکی دایکیدا بە دایکییەوە دەیبەستێتەوە .

تاکی ئەم کۆمەڵگایە لە دۆخی منالیدا دەمێنێتەوەو گەورە نابێت تا هوشیاری بە بوونی رەهاو ئازادانەی خۆی پەیدا بکات. پاراستنی ئەو دۆخەش سەرچاوە لەوەوە دەگرێت کە بیر لە بوونی خۆی ناکاتەوەو هوشیار نابێتەوە بەوەی وەک بوونەوەرێکی سەربەخۆ و ئازاد لە پەیوەندییە بایلۆجیەکان، پێناسەی خۆی بکاتەوە و واخۆی ببینێ کە خۆی بە تەنیا لە ژیاندا هەیەو بوونی ئەو بە دایک و باوک و ئەو باوانە پێناسە ناکرێت کە لە رووی بایلۆجییەوە لەوان کەوتووەتە.

لەم دۆخە بایلۆجییەی ژیانی مرۆڤ و کۆمەڵگاکەیدا بوونی بایلۆجی مرۆڤ بوونی راستەقینەی مرۆڤەکەیەو هەر لادانێک لە بوونی بایلۆجی لادانە لەو ژیانەی کە وادەبینێ ژیانی راستەقینەی خۆیەتی. لەناو ئەم جۆرە لە خێڵدا کۆمەڵگایەکمان هەیە لەناو یەکبوونێکی رەهادایە لە گەڵ خۆیداو ناتوانێت جیاببێتەوە لە خۆی و لە خۆی رامێنێ تا لەگەڵ خۆیدا بکەوێتە

ناو جیاوازییەوە. بەڵام کاتێک لە ساتەوەختێکی مێژوویدا مرۆڤێک لە مرۆڤەکانی ئەو خێڵە بە بوونی خۆی هوشیار دەبێتەوەو دوای هوشیاربوونەوەی بە بوونی لە بوونی بایلۆجیانەی خێڵەکەی جیادەبێتەوەو جۆرێک لە نەریت بۆ ژیان خۆی دەدۆزێتەوە کە تەواو جیاوازە لەو نەریتەی ژیانی خێڵەکەی لەسەری دەڕوات، ئەمەش وای لێدەکات ژیانی لەگەڵ خێڵەکەی خۆیدا وەک مەحاڵی لێبێت و بەرەو ئەوە بڕوات تەواو بە خێڵەکەی خۆی نامۆببێتەوەو بیر لەوە بکاتەوە دەبێت خێڵەکەی ئەو کە بەو ژیانە ئەو دەژین لە کوێ بن و لە کوێ بۆیان بگەڕێت .

ئەو مرۆڤە کاتێک هوشیار بەوە پەیدادەکات جگە لەو پەیوەندییە بایلۆجییە خوێنییەی کە ئەو دەبەستێت بە باوانەکانییەوە دەکرێت بکەوێتە ناو پەیوەندی لە گەڵ کەسانێکدا کە لەیەک باوان نیین و پەیوەندیەکەیان هاوخوێنی حوکمی ناکات. ئەوە هوشیار بووەتەوە بە بوونی عەقڵییەی خۆی، بە هۆی ئەم هوشیارییە عەقڵییەشەوە جیاوازی دەکەوێتە ناو ئەو یەکبوونەوە کە لە خێڵە بایلۆجیەکەدا هەیە .

کاتێک هوشیاری بەم بوونە پەیدابوو ئەو کاتە جگە لە پێداویستیە بایلۆجیەکان مرۆڤ هەست بەوە دەکات کە پێداویستی تری هەیەو ئەو پێداویستیانە جیاوازن لەو پێداویستییە بایلۆجیانەی کە توانای مانەوەی پێدەبەخشن .

کاتێک خێڵێکی بایلۆجی ئەو هوشیارییە لە ناویدا پەیدا دەبێت و لەوە تێدەگات ئەو وەکو زیندەوەرەکانی تر تەنها لێرە بوونی نییە بۆ ئەوەی بمێنێتەوەو نەوەیەکی وەک خۆی بۆ مانەوەی جۆرەکەی بخاتەوە، ئەو کاتە ئەو هێزە عەقڵییەی بیرکردنەوەو

ئەو هێزە نەریتداهێنە سروشتییەی کە جیاوازی دەخاتە ناو نەریتە کولتورییەکانییەوە کارا دەبێت و بەهۆی ئەمەوە نەریتی قسەکردنەکەی لەو سنورە تەسکەی کارکردن تێدەپەڕێت و بەهۆی ئەو هوشیارییەوە پەردەسێنێ و دەبێت بە زمانی ئەدەبیات و هونەرو بیرکردنەوە لە گەردوون و بوونی خۆی لە ناو گەردووندا .

هەر بەهۆی ئەم هوشیاریەشەوەیە نەریتە کولتوریەکانی خێڵەکە دەست بە پەرەسەندنی خۆیان دەکەن و لەو قۆناغە بایلۆجییەوە بەرەو قۆناغێکی نوێ لە ژیان دەڕوات کە پێداویستییە بایلۆجیەکانی مانەوە تاکە پێداویستیەک نین بۆ ژیان بەڵکو شتانێکی تر دەکەونە ناو ژیانەوە کە بۆ ژیانی ئەو قۆناغە گەر زیاتر لە پێداویستیی بایلۆجیەکانی پێویست نەبن کەمتر پێویست نین. ئەو پێداویستیانەش پێداویستییە سایکۆلۆجیی و عەقڵیەکانی مرۆڤن. کاتێک ئەم خێڵە لەودۆخە داخراوە بایلۆجییەی ژیان دەردەچێت و هوشیاری بە بوونی خۆی پەیدا دەکات لە خێڵەوە دەگۆڕێت بۆ ئیتنیک. ئیتنیک تەنها کۆبوونەوەیەکی بایلۆجی نییە بەڵکو کۆبوونەوەیەکی کولتوریشە. هەر ئیتنیکێک بەوە ئیتنیکە توانیویەتی بەهۆی ئەو هوشیارییەوە کە بە بوونی خۆی پەیدایکردووە نەریتێکەکانی خۆی دابهێنێ .

ئیتنیک خاوەنی زمانێکی بەرزە کە تەنها زمانی کارکردن و گوزەرانی رۆژانە نییە کە رۆڵی هەمان زمان دەگێڕێت زیندەوەرەکانی تری جگە لە مرۆڤ هەیانەو هەر بە نەگۆڕیش نەوە دوای نەوە دەمێنێتەوە. زمانی ئیتنیک زمانی گوزارشتکردنە لەوەی لە مرۆڤدا مرۆییەو جیای دەکاتەوە لە زیندەوەرەکانی تر.

زمانی گوزراشتکلردنه له پاڵەوانیەتی پاڵەوانەکانی، زمانی گوزراشتکردنه له خۆشەویستییەک که خوێن دیاری نەکردووه خۆشەویستییەک که له نێوان دوو خۆشەویستیدا سەر بە دوو خێڵی بایلۆجی جیاوازن و قەدەرێک توشی یەکی کردوون تا له دەرەوەی یاساکانی یەکبوونی خێڵی بایلۆجییەوە کۆبوونەوەیەکی نوێ بهێننەئاراوه که خوێنی خێڵێک تیایدا تێکەڵ دەبێت بە خوێنی خێڵێکی ترو ئەو حەرامە دەشکێنرێت خێڵەکان بۆ پاکڕاگرتنی خوێنی خۆیان دایناوه .

زمانی ئیتنیک هەر زمانی خێڵه بایلۆجییەکەیە بەڵام بەهۆی چالاکبوونی پێداویستییە عەقڵی مرۆڤانەکانی مرۆڤەوە سنورە تەسکەکەی خۆی تێپەڕاندووەو کەوتووەتە ناو پەرەسەندنەوە. ئیتنیک خاوەنی نەریتێکی تایبەتی بیرکردنەوەیە کە جیهانبینی ئەو خەڵکە دیاری دەکات سەر بەو ئیتنیکەن. ئیتنیک خاوەنی نەریتێکی هونەرییە لە ڕێگەیەوە گوزارشت لەو هەست و سۆزانە دەکات کە لە ژیانێکی بایلۆجیدا بوونیان نییە. خاوەنی نەریتێکی تایبەت بە خۆیەتی بۆ خواناسی و گەردوون ناسی، خاوەنی نەریتێکی تایبەتە بۆ بیناسازی و دروستکردنی شوێنی نیشتەجێبوونی خۆی. دوای پەیدابوونی ئەو هوشیارەییە لەناو خێڵدا، هێزی داهێنەری نەریتەکان لە سروشتی مرۆڤەکانی ئەوخێڵانەدا چالاک دەبێت و یەکبوونە خوێنییە بایلۆجییەکەی ئەو خێڵە هەڵدەوەشێتەوە و خێڵە بایلۆجیەکان خوێنیان تێکەڵ بە یەکتر دەبێت و جیاوازیەکان پەیدا دەبن .

ئەو جیاوازیانەی لەو هوشیارییە عەقڵییە دەکەونەوە، وا لەو کۆمەڵگایە دەکات پێویستی بە یەکبوونێکی نوێ بێت. بەڵام تازە ئەو یەکبوونە خوێن و ڕەچڵەکی خوێنی نییە. تاز ئیتر تاکەکان

ناسنامەکەیان خوێنەکەیان نییە، چونکە دوای ئەو تێکەڵبوونە ئەو خێڵانەی کە خوێنیان تێکەڵ بە یەکبووە ناسنامە خوێنی و ڕەچەڵەکیەکەیان نەماوە. نەوەیەک هاتووەتە ئاراوە کە بەرهەمی تێکەڵبوونی خوێنی چەند خێڵێکی بایلۆجی جیاوازە، ئەمەش وایکردووە کە ئەو کۆمەڵگایە یەکبوونی خۆی لەدەست بدات. تازە گەڕانەوە بۆ خوێن و ڕەچەڵەکیش ناتوانێت ئەو ئەو خێڵە بگەڕێنێتەوە بۆ ئەو دۆخی یەکبوونە پەتییە بایلۆجییەی کە پێشتر تیایدا بووە. ئەم پەرەسەندنە لە کۆمەڵگا خێڵەکییە بایلۆجیەکاندا یەکبوونێکی نوێ دەخوازێت و دەبێت بگەن و بەو بنەماییەی کە ئەو جیاوازییە ڕەچەڵەکیانەی لە ناو یەکبوونی ڕەچەڵەکی خێڵە بایلۆجیەکانا هاتووەتە ئاراوە لە یەکبوونێکی نوێدا کۆبکاتەوە.

دوای ئەوەی خێڵە بایلۆجیەکان بەهۆی کرانەوەیان بەسەر یەکدا یەکبوونە ڕەچەڵەکییەکەیان لە دەست دەدەن، لە ناو خۆیاندا ناسنامە کۆییە ڕەچەڵەکییەکەیان نامێنێ. جگە لەوەش ئەو خێڵانە لە پرۆسەیەکی دیالێکتیکیدا نەریتەکانیان لە نەریتە سادەکانی کارەوە گۆڕاون بۆ نەریتێکی کولتوری، زمانە سادەکەی کارکردنیان گۆڕاوە بۆ زمانێک کە گوزراشت لە هەست و سۆزو و تواناو بەهرەمەندیە ئاکارییەکانیان دەکات وخەریکە لەناو هەموویاندا کۆمەڵە نەریتێکی هاوبەش دێنەئاراوە. خەریکە زمانێک لە هەموو زمانە سادەکانەوە پەیدادەبێت بۆ گوزراشتکردن لەو پەیوەندییە نوێیەی کە هاتووەتە ئاراوەو پەیوەندییەکی تەواو جیاوازە لەو پەیوەندییە بایلۆجییە ڕەچەڵەکییەی کەپێشتر هەبووە. خەریکە هونەرێک پەیدادەبێت کە هەموویان مەیلییان بۆی هەیەو هەست بەوە دەکەن گوزراشت

لەوە دەكات كە لە دڵی هەموویاندایەو بەڵام هەموویان ناتوان بەو دەربڕینە دەری بڕن كە كەسێكی هونەرمەندی ناو خۆیان دەری دەبڕێت .

ئەو نەوە تێكەڵەی كە لەو رەچڵەكە جیاجیانە دەكەوێتەوەو ئەو نەریتانە لە ڕێگەی تاكە هۆشیارەكانییەوە دادەهێنێ و دەبێت بە نەریتێكی كۆییە یەكبوونی خۆی لەونەریتە كۆییەدا دەدۆزێتەوە. لەمەوە نەریتی زمانی و ئاینی و هونەری و ئەدەبیەكەی و نەریتەكانی تریش كە دایهێناون ئەو ناسنامەیە بۆ ئەوان دروست دەكەن كە لە لەلایەكەوە ناسنامە خوێنییە رەچڵەكییەكی باوانەكانیان نەفیدەكاتەوە لەلایەكی ترەوە دەبێتە ناسنامەیەك بۆ جیابوونەوەیان لەو ئیتنیكانەی تر كە لە دەوروبەری ئەوان دروستبوون و ئەوانیش خاوەنی كۆمەڵە نەریتێكی جیاوازن كە خۆیان بۆ خۆیان داینهێناون و لە ڕێگەیەوە كۆمەڵە خێڵێك بوونەتەوە بەیەك. قۆناغە ئیتنكییەكەی كۆمەڵگاكان ئەو قۆناغەیە كە لە كۆمەڵگادا هوشیاری بە ئازدای دێتە ئاراوەو بەهۆی ئەمەوە نەریتە كولتوریەكان پەرەسەندێكی باش بە خۆیانەوە دەبینن و ئیتنیكەكان دەبنە خاوەنی ئەدەبیات و سیاسەت و ئاین و هونەری سیستەمی بەڕێوەبردنی تایبەت بە خۆیان .

هەرچەندە ئیتینك خاوەنی ئەو نەریتە كولتوریانەیە بەڵام لە قۆناغەدا هێشتا نەتەوە نەهاتووەتەئاراوە. نەتەوە پێویستی بە كۆبوونەوەیەكی نوێ و یەكبوونێكی نوێ هەیە كە یەكبوونی نەریتە كلتورییەكان نییە. ئیتنیكە جیاوازەكان كاتێك هەوڵی یەكبوون دەدەن بۆ دروستكردنی كۆمەڵگایەكی نوێ كە كۆمەڵە ئیتنیكێك لە خۆی بگرێت دەكەونە بەردەم دووڕێگا، ڕێگایەكیان

بەرەو یەکبوونێکی دەمارگیرانەیانە دەبات پەرەسەندنەکەیان دەوەستێنێ، ئەوی تریان بەرەو یەکبوونێکی عەقڵییان دەبات و لە ناو پەرەسەندندا دەیاهێڵێتەوە.

خێڵێ بایلۆجی لە بەر ئەوەی ئامانجی تەنها مانەوەیە لە ڕێگە دەستەبەرکردنی ئەو پێداویستیە بایلۆجییانەوە کە لە ژیاندا دەیان هێڵێتەوە، بوونیان گوزراشت لە مادەیەکی پەتی دەکات کە بەرگری لەوە دەکات لە ڕێگەی وەرگرتنی فۆرمی جیاوازەوە لەگەڵ خۆیدا بکەوێتە ناو جیاوازییەوەو یەکبوونەکەی هەڵوەشێتەوە. هەر ئەوەش وایکردووە ئەو هێزە نەریتداهێنە کە بەهۆی هوشیاری مرۆڤ بە بوونی چالاک دەبێت و دەبێتە هۆی گۆڕانی ئەو شێوە نەگۆڕەی کە خێڵێ بایلۆجی دەیپارێزێت، چالاک نەبێت و جیاوازی نەخاتە ناو نەریتە نەگۆڕەکانیەوە .

خێڵی بایلۆجی هیچ مەیلێکی بۆ فۆرمە نوێکان نییەو دەیەوێت هەر لەو فۆرمەدا بوونی خۆی بهێڵێتەو کە هەر لە کۆنەوە نەوە بە نەوە بوونی خۆی تیا شێوەگیر کردووە. خێڵی بایلۆجی ڕاستە هەڵگری کۆمەڵە نەریتی تایبەت بە خۆیەتی بەڵام بە هۆی ئەوەوە کە ئەو نەریتە نەگۆڕە لە نەوە جیاجیاکاندا خۆی دووپاتدەکاتەوە ئەوەی کە سروشتییە لە دیالێکتیکەکەیدا لەگەڵ ئەوەی کە مادییە نەفیکراوەتەوەو خاسیەتی مادەی وەرگرتووە. ئەوەی سروشتییە کەوتە ناو دووپاتبوونەوەوە لەوە دەکەوێتە سروشتییە چونکە لە ناو یەکبووندایە لەگەڵ خۆیدا لە ڕێگەی ئەوەوە کە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر وەک خۆی دەمێنێتەوە هیچ گۆڕانێک تیایدا ڕوونادات. لێرەدا خاسیەتی مادە وەردەگرێت چونکە مادە بەوە مادەییە کە لە یەکبووندا لەگەڵ

خۆیدا دەمێنێتـەوەو ڕێگـرە لـەوەی جیـاوازی بکەوێتـە نـاوی و خۆی لە خۆی جیابکاتەوە .

گەر خێڵ گوزراشت لـەوە بکات کە لـە کۆبوونـەوەی مرۆیدا مادییـەو ئـەوەی سروشـتییە لـەو کۆبوونـەوە مرۆییـەدا بـەهۆی جیانەبوونـەوەی لـە خـۆی گۆڕابێـت بـۆ مـاددە، ئـەوە ئیتنیـک بەپێچەوانەوە بەرهەمی دیالیکتیکی سروشت و مادایە بەڵام لەم دیالێکتیکەدا ئـەوەی لـەو کۆبوونەوەیـەدا خاسیـەتی ئـەوی تریـان وەردەگرێت مادەیە نەک سروشت .

مادە لـەم دیالێکتیکـەدا دەکەوێتـە نـاو جیابوونـەوە لـە خۆی و بـەهۆی ئـەو فۆرمانەشـەوە کـە سروشـت دیـدات بـەو مـادە یەکبووەو جیانەبووەوەیـە هـەر وا لـە مـادە ناکات یەکبوونەکـەی هەڵوەشـێتەوەو لـە خـۆی جیاببێتـەوە بـەڵکو واش دەکـات ئـەو پارچانـەی کـە لـە نـەمانی یەکبوونەکـەی لـە گـەڵ خۆیـدا جیابوونەتەوە هەر جیا نەبن لە یەکتری بەڵکو بەهۆی ئەو شێوە جیاوازانـەش کـە هەریەکـەیان وەریگرتـووە جیـاوازیش بـن لـە یەکتری. هەڵوەشاندنەوەی ئەو یەکبوونە مادییەی کە لە خێڵی بایلۆجیدا هەیە، پەیدابوونی نەریتـە جیاوازەکانی لێدەکەوێتـەوە. ئـەو خێڵانـەی بـەهۆی تێکەڵبوونـەوە یەکبوونـە بایلۆجیەکـەیان هەڵوەشاوەتەوە دەبـن بـە خـاوەنی کۆمەڵـە نـەریتێکی کولتـوری هاوبـەش و ئـەمجار ئـەوەی کۆیـان دەکاتـەوە ئەوەیـە کـە لـە کۆبوونەوەکەی ئەواندا سروشتییە نەک مادی .

پەیـدابوونی نەریتـە کولتورییـە جیاوازەکـان وەک نـەریتی ئەدەبی وهونەری و زمانی و ئاینی و کۆمەڵایەتی وسیاسی .هتد کـە لـە خێڵـی بایلۆجیدا بـە هـیچ شـێوەیەک بوونیـان نـەبووە جیاوازیـان خسـتووەتە نـاو یـەکبوونی ڕەچڵـەکی و خـوێنی

تاکەکانی خێڵی بایلۆجییەوە بەڵام یەکبوونیان لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا نوێیەکەدا دروستکردووە کە کۆمەڵگایەکی ئیتنیکییە .

یەکبوونەکە لەوەدایە لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵە نەریتێکی جیاوازی کولتوری هەن بەڵام هەموو تاکەکانی ئەو ئیتنیکە پەیڕەوی لە هەموویان دەکەن چونکە جیاوازی نێوان نەریتەکانی کولتورەکە جیاوازی نییە لە نێوان نەریتەکانی دوو کولتوری جیاوازدا بەڵکو جیاوازی نەریتەکانی ناو هەمان کولتورە. نەریتەکانی کولتورێک لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ یەکدا جیاوازن بەڵام پەیڕەوکەرانیان دەکەنەوە بەیەک. ئەو یەکبوونەش کە لە پەیڕەوکەرانی نەریتە جیاوازەکانی هەمان کولتوردا دروست دەبێت بەهۆی ئەو هێزە نەریتداهێنەیە کە جیاوازیەکانی لە یەکبوونە نەریتییە سادەکەی خێڵدا دروستکردووە و گۆڕیویەتی بۆ کۆمەڵە نەریتێکی جیاواز.

ئیتنیک لەگەڵ ئەوەشدا کۆبوونەوەیەکی سروشتییەو عەقڵی نییە بەڵام ئەوەی عەقڵییە لە خۆیدا هەڵیگرتووەو شاردوویەتییەوە. ئەوەی عەقڵییە ئەو کاتە دەردەکەوێت کە کۆمەڵە ئیتنیکێکی جیاوازو سەربەخۆ بیر لەوە دەکەنەوە لە کۆمەڵگایەکی سەرووئیتنیکی وەک نەتەوەدا کۆببنەوە. بەڵام ئایا هەموو کۆبوونەوەیەکی ئیتنیکە سەربەخۆکان لە یەکەیەکی گەورەتر لە خۆیان، دەکرێت ناوبنرێت نەتەوە یان نەتەوە بەرهەمی کۆبوونەوەی کۆمەڵگا ئیتنیکیەکانە لە کۆمەڵگایەکی سەرووئیتنیکیدا لەسەر بنەمایەکی دیاریکراو و بە شێوەیەکی دیاریکراوە؟ ئایا جگە لە نەتەوە جۆرێکی تر لە کۆمەڵگامان هەیە بە کۆبوونەوەی کۆمەڵە ئیتنیکێکی جیاواز هاتبێتە ئاراوەو نەتەوە نەبێت؟ وەڵام ئەم پرسیارانە دەمانگەیێنێ بەوەی بۆچی نەتەوە

بە رهـەمی یەکبوونـە لـە نـاو جیاوازیداو بەرهـەمی بەیـەککردنی جیاوازەکان نییە.

کاتێـک خێڵـە بایلۆجیـەکان جیـاوازی رەچڵـەکی لـە نێـوان تاکەکانیانـدا دروسـت دەبێـت و یەکبوونەکـەیان هەڵدەوەشـێتەوە، لێرەدا ناسنامەی رەچڵەکی لە یەک ناسنامەوە دەبێت بە کۆمەڵە ناسـنامەیەکی جیـاوازو کۆمـەڵگا خێڵەکییەکـە ئـەو یەکبوونـە لـە دەسـتدەدات کـە ناسـنامەی رەچڵـەکی بـۆ کۆمەڵگاکـەی دروسـتکردبووە. دوای ئـەوەی ئـەو هێـزە نەریتداهێنـە خێڵـی بـایلۆجی لـە زینـدانی جەسـتەی ئـازادی دەکـات و دەیکـات بـە خـاوەنی کۆمەڵـە نـەریتێکی نـوێ، کەسـە رەچڵـەک جیاوازەکـان بوونی خۆیان لەو نەریتانەدا دەبیننەوەو نەریتە تازەکان دەبنە بە ناسنامەی کەسە رەچڵەک جیاوازەکان .

لێرەشـدا یـەکبوون لـە خـوێن و جەسـتەوە دەگوازرێتـەوە بـۆ یـەکبوون لـە کولتورێکـدا کـە خـاوەنی نـەریتی زمـانی و نـەریتی هونەری ونەریتی ئاینی ....هتد تایبەت بە خۆیەتی. دوای ئەوەی کۆمـەڵگا بنەمایەکی نوێ بـۆ یـەکبوونی خـۆی دەدۆزێتـەوە ئیتـر ناگەڕێتـەوە بـۆ یەکبوونـە خـوێنی وجەسـتەیەکەو پێویسـتی پێـی نامێنێ. ئەمەش وادەکات لەو کۆمەڵگایەدا یەک رەچڵەکی بگۆڕێت بۆ فرەڕەچڵەکی و جیاوازی رەچڵەکی لە کۆمەڵگاکەدا قبوڵبکرێت. ئیتنیک لە رەچڵەکدا پەیڕەوی لـە فرەیی و دەکات و لـە کولتـوردا پـەیڕەوی لە یـەکبوون دەکات. لێرەدا یـەکبوونی کولتـوری لـەناو جیـاوازی رەچڵـەکی وخوێنیدا پەیدا دەبێت. واتـە ئیتنیـک خـۆی بەرهـەمی یەکبوونـە لـە نـاو جیاوازیـدا بـەڵام یەکبوونەکـە لـە کولتوردایەو جیاوازیەکەش لە رەچڵەک و خوێندایە .

له ئیتنیکدا رەچڵەکە جیاوازەکان بە جیاوازییەکانی خۆیانەوە دەچنە ناو یەکبوونێکی کولتوری و زمانییەوە بەبێ ئەوەی ئەم یەکبوونە کولتورییە دەرگا لەسەر زیادبوونی رەچڵەکی نوێ دابخات. هەر خێزانێک ئازادە ژنخوازی لەگەڵ هەر خێزانێکی تردا بکات با لە رەچڵەکی خێڵەکییەوە لە یەکتریش جیاوازبن. ئەمەش رەوتی سروشتی پەرەسەندنی کۆمەڵگایەکی خێڵەکییە بۆ کۆمەڵگایەکی پەرەسەندوو تر کە کۆمەڵگای ئیتنیکییە. ئەوەش بنەمای ئەو پەرەسەندنەیە سەرتا هوشیاریی عەقڵییە ودواتر ئەو هێزە نەریتداهێنەیە کە نەریتەکانی لە نەریتی سادەی خێڵە بایلۆجیەکانەوە گۆڕیوە بۆ نەریتێکی پەرەسەندووی جیاواز کە نەریتەکانی ئیتنیکەکەیە.

بەر لەوەی باس لەوە بکەم کە کۆمەڵگای ئیتنیکی چۆن پەرەدەسێنێ بۆ کۆمەڵگایەکی نەتەوەیی، پێم باشە جۆرێکی تر لە یەکبوونی خێڵە بایلۆجیەکان روون بکەمەوە کە تیایدا خێڵە بایلۆجیەکان لەگەڵ ئەوەشدا لە پێکهاتەیەکی گەورەتردا دەکرێنەوە بەیەک بەڵام یەکبوونە رەچڵەکیەکەیان نەک هەر هەڵناوەشێتەوە بەڵکو ئەوەندەی تر بە پارێزراوی دەمێنێتەوە. ئەم جۆرە لە یەکبوونی خێڵەکان یەکبوون نییە لە ناو جیاوازیدا بەڵکو یەکبوونە لەناو یەکبووندا.

روونکردنەوەی ئەمە دواتر کۆمەکمان دەکات بۆ جیاکردنەوەی کۆمەڵگای نەتەوەیی لە کۆمەڵگای نانەتەوەیی کە هەردووکیان کۆمەڵگای سەرو ئیتنیکین. ئیتنیک کە جیاوازی رەچڵەکی لە یەکبوونی کولتوریدا دەیهێنێتە ئاراوە، هەم جیاوازییە رەچڵەکییەکە بەرهەمی ئازادییەوهەم یەکبوونە کولتوریەکەش یەکبوونێکی ئازادانەیە. بەڵام جۆرێکی تر لە

پێکهاتــە هەیــە کــە وەک ئیتنیــک کۆبوونــەوەی کۆمەڵــە خێڵێکــی بــایلۆجی دەیهێننــە ئــاراوە بــەڵام ئیتنیــک نییــە چونکــە بــەهۆی جیاوازی رەچڵەکی لە یەکبوونی کولتوریدا نەهاتووەتە ئاراوەو هیچ کام لە خێڵە بایلۆجیەکانی ئەو پێکهاتەیەش دەستبەرداری یەکبوونــە رەچڵەکییەکــەی خــۆی نــەبوون و هــیچ کولتــورێکیش پەیدانــەبووە بــۆ ئــەوەی یەکبوونەکــە لــە نێــوان رەچڵەکــە جیاوازەکاندا بهێنێتە ئاراوە .

لێرەدا پێناسەی ئیتنیک بەوە دەکەین: جیاوازی رەچڵەکییە لە نــاو یــەکبوونی کولتوریــدا. ئەمــەش ئــەوە دەگــەیێنێ گــەر کۆمەڵــە خێڵێکی بایلۆجی پێکەوە لە ناو پێکهاتەیەکی گەورەترە لە خۆیان کۆبوونــەوەو کۆبوونەوەکــەیان لــە جیــاوازی رەچڵــەکی لــەناو یەکبوونی کولتوری نەکەوتبوویەوە ئەوە ئیتنیک نییە .

لە ناو مێژوودا ئەو جۆرە لە یەکبوونی خێڵە بایلۆجیەکان دەبینــین کــە یەکبوونەکــەیان بەرهــەمی پەرەســەندنی خێڵــە بایلۆجیەکان نییە بۆ کۆمەڵگایەکی باڵاتر لە کۆمەڵگای خێڵەکی. ئەم جۆرە لەخێڵ کە دەچێتە ناو ئەو پێکهاتە سەروخێڵەکییەو بە یەکبوونە خوێنییەکەی خۆیەوە دەمێنێتەوەو هیچ هوشیارییەک بــە بــوونی خــۆی لــەلای ســەری هەڵنــەداوەو ئــەو هێــزە نەریتداهێنەش لــە ناویــدا چــالاک نــەبووە تــا نەریتــە ســادەکانی کارکردنی رۆژانەی بگۆڕێت بۆ کۆمەڵە نەریتێکی باڵای زمانی و ئەدەبی وهونەری و ئاینی .هتد. ئەم خێڵە لەگەڵ خێڵەکانی تری وەک خۆیــدا پێکهاتەیــەکیان پێکهێنــاوە بــەبێ ئــەوەی بــەو پەرەسەندنە مێژوویەدا تێپەڕێت کە لە خێڵەوە دەیکات بە ئیتنیک. بۆ ئەوەی ئەم جۆرە لە پێکهاتەی سەروو خێڵەکی لە ئیتنیک جیا بکەینەوە دەبێت چەند خێڵێکی بایلۆجی بهێنینە پێش چاومان کە

هەریەکەیان لە جیهانی خۆیدا دەژی و هیچ پەیوەندیەک نایان بەستێت بەیەکەوەو هەریەکەشیان رەچڵەک وخوێنی خۆی دەپارێزێت و بەو ژیانە بایلۆجییە سادەیە دەژی کە کورتبووەتە لە بەدەستهێنانی پێداویستییە بایلۆجییەکانی. ئەمەش تەنها ژیانە بە ژیانێکی زیندەوەرانە .

ئەم خێڵانە هەریەکەیان دوور لەوی تریان لە جیهانەکەی خۆیدا ژیانی زیندەوەرانەی خۆی بەسەردەبات تا ئەو کاتەی یەکێک لە خێڵەکان بەهۆی ئەوەوە کە ژمارەیان زیادی کردووەو ئەو پێداویستییە بایلۆجیانەی مانەوەی لە سنورەکەی خۆیدا بۆ دەستەبەرنابێت، بۆ بەدەستهێنانی پێداویستیەکانی مانەوەشی پەلاماری خێڵەکانی تر دەدات و لە پەلاماردانەکەیدا سەرکەوتوو دەبێت و ئەوەی کە خێڵەکانی تر بۆ خۆیان بەدەستیان هێناوە زەوتی دەکات و لەمەوە هەست بە بەهێزی خۆی و لاوازی ئەوانی تر دەکات .

ئەم هەستکردنەی بەهێزی خۆی غەریزەی زاڵیەتی لە ناویدا چالاک دەکات و وای لێدێت لە ریگەی هەستکردنی بەو هێزەی کە هەیەتی زاڵببێت بەسەر خێڵەکانی تردا و خێڵەکانی تر بکات بە ژێردەستەی خۆی. لێرەدا کۆمەڵە خێڵێکی بایلۆجی لە ململانێی هێزدا دەبنە کۆمەڵە خێڵێکی بەزیووی بۆ هەمان خێڵی زاڵ. لێرەدا بەزیوەکان دەکەونە ناو یەکبوونەوە لەناو ئەوەدا کە زاڵە بەسەر هەموویاندا. لێرەدا پێکهاتەیەک لە خێڵە بایلۆجیەکان دێتەئاراوە کە لەسەر بنەمای جیاوازی رەچڵەکی لەناو یەکبوونی کولتوریدا نەهاتووەتە ئاراوە. چونکە لێرەدا نە جیاوازی رەچڵەکی لەناو خێڵە بایلۆجیەکاندا دروستبووەو نە کولتوریش وەک کۆمەڵە نەریتێکی نوێ هاتووەتە ئاراوە .

ئـەم پێکهاتـە خێڵەکییـە لەبـەر ئـەوەی لـە بنچینـەدا بـەهۆی هوشـیاری بــە بــوونی مرۆڤانــەی مرۆڤــەوە پەیــدا نــەبووەو پاڵنەرەکەی هـەمان پاڵنـەری بایلۆجییە، هیچ گۆڕانێکی مێژوویی لەناو خێڵەکاندا ناهێنێتەئاراوەو هیچ جیاوازیـەک لـە نەریتەکانـدا دروسـت ناکـات و نەریتـە سـادەکانیان ناگۆڕێـت بـۆ کۆمەڵـە نـەریتێکی کولتـوری کـە بەرهـەمی هوشـیارییبوونەوەی مرۆڤـە بـە بوونی خۆی لە جیهاندا .

ئـەم خێڵانـە لـە کۆبوونەوەکەیانـدا هـەر سـەرقاڵن بەهـەمان کـاری خۆیانـەوە. ئـەوەی جیـاوازە تـەنها ئەوەیـە کـە دەبێـت بــەزیوەکانیان هێــزی خۆیــان بــەکاربهێنن نــەک تــەنها بــۆ بەدەسـتهێنانی پێداویسـتیەکانی خۆیـان، بـەڵکو بـۆ بەدەسـتهێنانی پێداویسـتیەکانی خێڵـە بایلۆجییـە زاڵەکـەش. ئەمـەش وا ناکـات خێڵەکان بە زاڵ و بەزیووەوە لە یەکبوونە رەچڵەکیەکەی خۆیـان بکـەون. بە پێچەوانـەوە خێڵـە زاڵەکە بۆ ئـەوەی وەک خێڵـی زاڵ بمێنێتـەوەو خێڵـەکانی تـریش وەک خێڵـی بـەزیو بهێڵێتـەوە، هـەر دەبێت پاکی خوێنی خۆی بپارێزێت و لەلایـەکی تریشـەوە رێگە بگرێت لـەوەی کـە خێڵـە بـەزیوەکان خوێنیـان بـە یـەکتری تێکـەڵ ببێـت، بـۆ ئـەوەی هاوسـەنگی هێـز لـە نێـوان خـۆی و خێڵـە بەزیوەکان بەهۆی تێکەڵبوونی خوێن و رەچڵەکـەوە تێک نـەچێت و زاڵنەبن بەسـەریدا. خێڵە بایلۆجیەکان لـەناو پێکهاتەیـەکی ئاوادا کە بەهۆی هوشیارییەکی عەقڵییەوە نەهاتووەتـەئاراوەو بـەهۆی کـارابوونی غـەریزەی زاڵبوونـەوە هاتووەتـە ئـاراوە لـە دۆخـە داخراوەکـەی خۆیاندا دەمێننـەوەو هیچ پەرەسـەندنێکی مێژوویی راستەقینە لـە ناویانـدا رووناـدات تـا بـەرەو ئـەوەیان بـەرێت لـە خێڵێکی بایلۆجییەوە ببن بە ئیتنیک .

ئەم جۆرە لە پێکهاتەی خێڵەکی کە بە ناچارانە دروست بووە و بە حوکمی یاساکانی هێز کە یاسای فیزیکن هاتووە ئاراوە رێگرە لەبەردەم دروستبوونی جیاوازی رەچڵەکی و نەریتیدا. بۆیە ئەوەی لێرەشدا هەیە تەنها یەکبوونە بەبێ جیاوازی. ئەم پێکهاتەیە بەرهەمی یەکبوونی هێزە لە ناو یەکبوونی ویستدا، هێز لە ناو جەستەی هەموو خێڵەکاندا بە زاڵ و بەزیووە هەرخۆیەتی و تەنها ئەوەندەیە کە لە هەرخێلێکدا بە جیا لەوی تریان کاری خۆی دەکات. هێز لە ناوخۆیدا لە ناو جیاوازیدا نییە چونکە هێز مادەیەو ئەوەی کە جیاوازی دروستدەکات ئەو فۆرمەیە کە هێز لە جوڵەی خۆیدا وەریدەگرێت. ئەو خێڵەی لە ناو پێکهاتەکەدا زاڵە ئەوەی لە خێڵە بەزیوەکاندا دەیەوێت، ئەو هێزەیە کە بەجیا لە جەستەی هەرخێلێک لە خێڵەکاندا لەژێر رکێفی ویستی سەربەخۆی هەریەک لە خێڵەکاندا کاری خۆی دەکات .

خێڵە زاڵەکە بۆ ئەوەی ئەو هێزەی خێڵە بەزیوەکان هەیانە لەگەڵ هێزی ناو جەستەکەی خۆی بیکاتەوە بەیەک دەبێت ئەو هێزە لەژێر رکێفی ویستی هەریەک لە خێڵە بەزیوەکان دەربهێنێ و بیخاتە ژێر رکێفی ویستی خۆی و لە ژێر رکێفی ویستی ئەودا کاری خۆی بکات. لێرەشدا یەکبوونی هێزە جیاکان لە یەکبوونی ویستدا دێتەئاراوە. ئەمەش یەکبوونە لە ناویەکبووندا، واتە نەفیکردنی ئەوەیە کە جیایی لە هێزدا دروستکردووە، ئەوەش جیایی دروستکردووە ئەو ویستە جیا جیایانەن کە هەریەک لە خێڵەکان بۆ رکێفرکردنی هێزی جەستەی خۆیان هەیانە. لەبنچینەدا لەم یەکبوونەدا شتێک بە ناوی جیاوازییەوە نییە

ئەوەی هەیە جیاییە نەک جیاوازی. هێز و ویست لە خێڵەکاندا لە جیایی ودابڕاندان نەک لە جیاوازیدا .

بنەمای زاڵیەتی ئەم جیاییە لە هێزو لە ویستدا ناهێڵێ و هەم هێز دەکاتەوە بەیەک بە وەرگرتنی، هەم ویست دەکاتەوە بەیەک بە دەرکردنی. خێڵە زاڵەکە هێزی خێڵە بەزیوەکان دەهێنێتە ناوخۆیەوەو ویستەکەشیان لە هێزەکەیان دەردەکات و بەمەش هەموو هێزەکە لەژێر رکێفی یەک ویستدا کۆدەکاتەوە کە ویستی خۆیەتی. ئەوەش کە پەیوەندی بە ویست و هێزەوە نییە وەک نەریتەکانی کارکردن و زمانی کارکردن و رێورەسمە خێڵەکیەکانی تر، وەک خۆیان دەمێننەوەو مانەوەشیان لە خزمەتی مانەوەی خێڵە زاڵەکەیە لە دۆخی زاڵیەتیداو مانەوەی خێڵە بەزیوەکانە لە دۆخی بەزیویەتی خۆیاندا .

ئەمە لێکدانەوەی سەرەوە دەمانگەیێنی بەوەی خێڵە بایلۆجیەکان بۆ ئەوەی لە پێکهاتەیەکی گەورەتر لە خێڵ کۆببنەوە، یان عەقڵ کۆیان دەکاتەوە یان غەریزەی زاڵیەتی. یان ئازادانە کۆدەبنەوە یان ناچارانە. ئیتنیک کە کۆبوونەوەی جیاوازەکانە لەناو یەکبووندا کۆبوونەوەیەکی هەم ئازادانەیەو هەم عەقڵیانەو مێژووییانەشە، چونکە بەرهەمی دیالێکتیکی نێوان سروشت و عەقڵە، بەڵام کۆبوونەوەی خێڵەکان لەسەر بنەمای زاڵیەتی کۆبوونەوەیەکی ناچارانەو غەریزی و نامێژووییەو بەرهەمی دیالێکتیک و پەرەسەندنێکی مێژوویی نییەو کۆبوونەوەیە لە پێناو مانەوەیەکی زیاتردا. ئیتنیک کۆبوونەوەی ئازادانەی خێڵەکانە و بەرهەمی جیاوازیی رەچڵەکییە لە ناو یەکبوونی کولتوریدا. لە بەرامبەریشیدا کۆبوونەوەیەکی

ناچارانـەی خێڵـەکان هەیـە کـە بەرهـەمی یـەکبوونی مادییانـەی خێڵەکانە لە ڕێگەی زاڵیەتییەوە.

چۆن خێڵە بایلۆجییە جیاوازەکان بۆ ئەوەی ببنەوە بەیەک لـە بـەردەم دوو ڕێگـادان ڕێگایـەکیان عـەقڵی وئازادانەیـەو دەیانکـات بە ئیتنیک، ڕێگاکەی تریان غـەریزی و ناچارانەیـەو نایانکـات بـە ئیتنیک، ئەوە ئیتنیکە جیاوازەکانیش بەهەمان شێوە بۆ ئـەوەی لـە کۆمەڵگایـــەکی ســـەرووئیتنیکدا ببنـــەوە بەیـــەک دوو ڕێگـــا لەبەردەمیانـدا هەیـە: ڕێگایـەکی عـەقڵی و ئازادانـە، ڕێگایـەکی غـەریزی و ناچارانـە. ڕێگـا عەقڵییـە ئازادانەکـە بـەرەو ئـەوەیان دەبات ببن بە نەتەوە بەڵام ڕێگا غـەریزی و ناچارانەکە نایانکات بە نەتەوە بەڵکو زاڵەکەیان وەک ئیتنیک دەهێڵێتـەوەو بەزیوەکان ناچـار دەکـات ببنـەوە بـەخێڵ. ئـەو کۆمـەڵگا سـەرووئیتنیکیانەی ناسـیونالیزم لـــە دەوڵەتـــە مۆدێرناکانـــدا دروســـتیکردوون و ئیتنیکـەکانی پـێ کردوونەتـەوە بەیـەک، بنـەمای یەکبوونەکـەیان زاڵیەتییە نەک ئازادی. ئازادی وەک بنەمای یـەکبوون، یـەکبوون لـە نـاو جیاوازیـدا دروسـت دەکـات و بەرهـەمی پەیوەنـدی ئازادانەی نێوان ئیتنیکەکان نەک پەیوەندیەکی ناچارانە .

گەر بنەمای ئەو یەکبوونە کە ناسیونالیزم لە نێوان کۆمـەڵگا ئیتنیکیەکانـدا لـە ڕێگـەی سـەپاندن و هێـزەوە بـۆ دروسـتکردنی کۆمەڵگایـەکی سـەرووئیتنیکی دەیهێنێتـە ئـاراوە دەیـاری بکـەین، ئەوە هەر هەمان ئەو بنەمایە دەردەچێت کە خێڵە بایلۆجیەکان لە ڕێگـەی زاڵیەتییـەوە دەکاتـەوە بەیـەک و ڕێگـە لـەوە دەگرێـت بکەونە ناو پەرەسەندنی مێژووی خۆیانەوەو ببن بە ئیتنیک .

ڕەخنەی ئێمە لە ناسیونالیزم و دەوڵەتی مۆدێرن ڕەخنەیە لە بنـەمای زاڵیـەتی کـە ناسـیونالیزم کـاری پێـدەکات بـۆ ئـەوەی

کۆمـەڵگا ئیتینیکیـەکانی پـێ بکاتـەوە بەیـەک و کۆمەڵگایـەکییان پێدروست بکات کە تیایدا ئیتنیکێک لە ئیتنیکەکان ببێت بە ئیتنیکی زاڵ و نەریتەکانی کولتورەکەی ببن بەو نەریتانەی کە ناسنامەی کۆمەڵگاکـــە دیاریدەکـــەن، نەریتـــەکانی کولتـــوری ئیتنیکـــە بـەزیوەکانیش نـەک هـەر لەپەرەسـەندی مێژوویانـەی خۆیـان ناخات بەڵکو ناچاریان دەکات بگەڕێنەوە بۆ دواوە و ببنەوە بە نـەریتی زارەکـی سـادەو سـاکاری خێڵـە بایلۆجییـەکان. کێشـەی کـورد لەگـەڵ دەوڵـەتی مۆدێرنـدا ئەوەیـە ئیتنیکـەکانی دەخـوازن بکەونـە نـاو یـەکبوونێکی ئازادانـەی ئـاواوە کـە ڕێگـرە لـەوەی هیچیان ببن بە ئیتنیکی زاڵ یان ئیتنیکی بەزیو. ئەمـەش جۆرێکی تـر لەیـەکبوونی نێـوان ئیتنیکـەکان دەخوازێـت کـە یـەکبوونێکی ئازادانەیەو بە بنەمای یەکبوون لە ناو جیاوازیدا دێتەئاراوە.

ئەو پرسیارەی کە پێویستە بکرێت و نەکراوە، ئەوەیە: گـەر نەتـــەوە بەرهـــەمی دیـــالێکتیکێکی مێژوویـــی بێـــت کـــە کۆمـــەڵگا ئیتنیکیـــەکان لـــە کۆمەڵگایـــەکی پەرســـەندووتردا دەخاتـــە نـــاو یـەکبوونێکی بـاڵاتر لـە یـەکبوونی کولتورییـەوە کـە ئیتنیکـەکانی لێکەوتووە، ئەوە ئەو یەکبوونە دەبێت یـەکبوونێکی ئازادانـە بێت وەک یەکبوونی ئازادانی خێڵەکان لە پەیدابوونی ئیتنیکەکاندا یان دەبێت یەکبوونێکی ناچارانەی وەک ئەو یەکبوونـە بێت کـە خێڵـە بایلۆجیـەکان لـە یەکبوونـە ڕەچەڵەکییەکـەی خۆیـان دەهێڵێتـەوەو ناهێڵێت بکەونە ناو پەرەسـەندنێکی مێژووییـەوەو بەرزببنـەوە بۆ ئیتنیـــک تـــا هاوســـەنگی هێـــز لـــە نێـــوان خێڵـــە زاڵەکـــەو خێڵە بەزیووەکاندا تێکنەچێت؟.بە مانایـەکی تـر نەتـەوە بەرهـەمی یـــەکبوونی ئازادانـــەی ئیتنیکەکانـــە یـــان بەرهـــەمی یـــەکبوونی ناچارانـــەی ئیتنیکـــەکان؟ ئایـــا دەوڵـــەتی مـــۆدێرن ڕەوایـــەتی لـــە

یەکبوونی ئازادانی ئیتنیکەکانەوە وەردەگرێت یان یەکبوونی ناچارانەی ئیتنیکەکان؟ وەڵامی ئەم پرسیارانە ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە کە بۆچی بنەمای پەیدابوونی مێژوویانەی نەتەوەکان یەکبوونە لەناو جیاوازیدا. بەر لەوەی باس لە ناسیونالیزم و دروستکردنی ئەو کۆمەڵگایە بکەم کە بە ناوی نەتەوەوە دروستی دەکات دەمەوێت باس لەوە بکەم چۆن نەتەوە لەو پەرەسەندنە مێژووی و عەقڵییەدا کە ئیتنیکە جیاوازەکان تێی دەکەون وەک کۆمەڵگایەکی سەرووئیتنیکی لەوانەوە پەیدادەبێت .

بەر لەوەی نەتەوە هەبێت دەبێت کۆمەڵە ئیتنیکێکی جیاواز هەبن کە لە جیاوازی رەچڵەکی خێڵەکان لەناو یەکبوونێکی کولتوریدا پەیدابووبن. بەبێ بوونی کۆمەڵە ئیتنیکێکی لەو جۆرە مومکین نییە ئەو پەرەسەندنە مێژوویی رووبدات کە کۆمەڵە ئیتنیکێکی جیاواز بەرزدەکاتەوەو دەیان کات بە نەتەوە. بۆیە بوونی کۆمەڵە ئیتنیکێکی لەو جۆرە پێشمەرجی پەیدابوونی نەتەوەن. دروستبوونی هەر کۆمەڵگایەکی تری سەرووئیتنیکی بەبێ بوونی کۆمەڵە ئیتنیکێکی جیاوازی لەو جۆرە بێتەئاراوە، ناکرێت بە نەتەوە ناوببرێت .

خێڵە بایلۆجیەکان دوای هوشیاربوونەوەیان بە بوونی خۆیان جیاوازی لە یەکبوونە بایلۆجی و رەچڵەکییەکانیاندا دروست دەبێت و پێویستیان بە یەکبوونێکی نوێیە، بۆ ئەم یەکبوونەش کلتورێکی باڵا لە نێوانیاندا بەهۆی هوشیاربونەوەیان بە بوونیان پەیدادەبێت و جیاوازییە رەچڵەکییەکان لە یەکبوونێکی کولتوریدا دەکاتەوە بەیەک بەبێ ئەوەی جیاوازییە رەچڵەکییەکان و زیادبوونیان راگرێت و نەفی بکاتەوە. بەهۆی ئەمەشەوە ئیتنیکەکان پەیدادەبن وهەر ئیتنێک لە ئیتنیکەکان کۆکەرەوەی

ڕەچڵەکە جیاوازەکانە لە ناو یەکەیەکی کولتوریدا کە جیاوازە لە کولتوری ئیتنیکەکانی تری دەوربەری .

دوای پەیدابوونی ئیتنیکەکان وەک کۆمەڵە یەکەیەکی کولتوری جیاواز گەر هوشیاریەکی زیاتر لە ناو ئەو ئیتنیکانە بێتە ئاراوە، ئەوە پێویستیان بە یەکبوونێکی باڵاترە لەو یەکبوونە ئیتنیکییەی یەکبوونی کولتور دروستی کردووە. بەڵام ئەوان کاتێک دەچنە ناو ئەو یەکبوونە باڵایەوە بۆ ئەوەی بە جیاوازییە کولتورییەکانی خۆیانەوە بمێننەوە دەبێت ئەوەی دەیانکاتەوە بەیەک شتێکی تری جیا لە کولتور بێت، تا یەکبوونەکە یەکبونێکی ئازادانەی ئیتنیکەکان بێت نەک ناچارانە. یەکبوونی ئازادانەی ئیتنیکەکان دەبێت یەکبوونی کولتورە جیاوازەکان بێت لە ناو ئەوەدا کە نە کولتورەو نە ڕەچڵەکە .

ئەوەی کە لێرەدا دەبێت پرسیاری لە بارەوە بکرێت ئەوەیە ئەوەی کە ئیتنیکەکان بە جیاوازییە کولتورییەکانی خۆیانەوە تیایدا دەبن بەیەک چییە؟ بێگومان ڕەچڵەک نییە چونکە یەکبوونی ڕەچڵەکی خێڵی بایلۆجی دێنێتەئاراوە، کولتوریش نییە چونکە یەکبوونی کولتوری ئیتنیک دێنێتە ئاراوە، نەتەوە یەکبوونیکی تری پێویستە بۆ ئەوەی وەک کۆمەڵگایەکی سەروخێڵەکی وسەروئیتنیکی بێتەئاراوە. ئەو یەکبوونەش یەکبوونی زەینییە کە یەکبوونە لە جیهانبینیدا. خێڵ گوزارشتە لە یەکبوونی مادیی مرۆڤەکان کە خۆی لە یەکخوێنیدا دەبینێتەوە، ئیتنیک گوزارشتە لە یەکبوونی سروشتی مرۆڤەکان کە خۆی لە نەریتە کولتورییەکاندا دەبینێتەوە کە تاکەکانی ئەو کۆمەڵگایە لە ڕێگەیانەوە هەڵسوکەوتە عەقڵی و زمانی و هونەری و ئاینی و سیاسییەی و کۆمەڵایەتیەکانی خۆی پێیان ڕێکدەخات. بەڵام

نەتـــەوە یـــەکبوونی زەینـــی مرۆڤەکانـــەو خـــۆی لـــە یـــەکبوونی جیهانبینیدا دەبینێتەوە .

گـەر یـەکبوونی خێڵـەکی یـەکبوونی مـادی تاکـەکانی کۆمـەڵگا بێت و یـەکبوونی ئیتنیکی یـەکبوونی ئـەو فۆرمانـە بێت لـەوەدا شـێوەدەگرن کـە مادییـە، ئـەوە یـەکبوونی زەینـی یەکبوونـە لـەو وێناکردنانـەدا کـە بـە فۆرمـە جیاوازەکـان لـە مـادە جیاوازەکانـدا شـێوەدەگرن . نەتـەوە کۆبوونـەوەی ئیتنیکـە جیاوازەکانـە لـە نیشـاندانی ئـەو وێناکردنانـەی کـە بـۆ هـەموویان یەکـەو لای هەریەکەشـیان بـە رەنگێکـی جیـاواز گوزارشـتیان لێـدەکرێت. ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ بۆ گەیشتن بە نەتـەوە مرۆڤی کۆمـەڵگای ئیتنیکی پێویستی بە هوشیارییەکی زیاتر هەیە تا لـەوە تێبگات لەپشـت کولتـورە جیاوازەکانی ئیتنیکەکانـەوە هـەمان جیهـانبینی هەیـە کـە هـەڵگری ئـەو وێنـاکرن و تێگەیشـتنانەیە کـە کولتـورە جیاوازەکانیـان بـە فـۆرمی جیـاواز شـێوەگیری دەکـەن. هـەتا تاکـەکانی ئیتنیکـەکان نەگـەن بـەو هوشـیارییە باڵایـەی کـە دەیـان گـــەیێنێ بـــەو وێناکردنانـــەی چەنـــد ئیتنیکێـــک بـــە کولتـــورە جیاوازەکانی خۆیان شێوەگیریان کردوون، ناتوانن بگەن بـەوەی کـە ئیتنیکـەکان بـە جیاوازییـە کولتوریـەکانی خۆیانـەوە لـە خۆیدا دەکاتەوە بەیەک و نەتەوەیان لێ دەهێنێتە ئاراوە .

واتـە گـەر یـەکبوونی ئیتنیکی یـەکبوونی نەریتـە کولتوریـەکان بێـت ئـەوە یـەکبوونی نەتـەوەیی یـەکبوونی ئـەو وێنـاکردن و تێگەیشـتنانەیە کـە لـە رێگـەی ئـەو نەریتانـەوە شـێوە دەگـرن و ئاشـکرا دەبـن. ئـەو یەکبوونـەش دەکرێـت بـە یـەکبوونی زەینـی نـاوی ببـەین. کەواتـە نەتـەوە بەرهـەمی کۆبوونـەوەی کولتـورە جیاوازەکانە لە ناو یەکبوونێکی زەینیدا. یەکبوونە لە وێناکردن و

تێگەیشتندا نەک لە شێوازی نیشاندانی ئەوەی کە زەینیانە وێناکراوە. یەکبوونی زەینی یەکبوونی ئەو مانا زەینیانەیە کە بە چەند زمانێکی جیاواز دەکرێت گوزارشتیان لێبکرێت. ئەوەش کە بە چەند زمانێکی جیاواز دەوترێت، لەناو جیهانی زەینیی ماناکاندا هەمان شتەو جیاواز نییە. کۆمەڵە ئیتنیکێک کە جیهانبینی و زەینیەتیان یەکە ئەوەی بە زمانە جیاوازەکانی خۆیان دەیڵێن یەکەو هەمان شتە، ئەوەی جیاوازە تەنها ئەو فۆرمە زمانیانەن کە ئەو مانایانەیان پێ دەردەبڕێت .

ئەمە ئەوە نیشاندەدات ئەو ئیتنیکانە هەمان جیهانبینییان هەیەو هەمان ئەو راستیانەی کە لە جیهانی ماناکانی یەکێکیاندا هەیە لە جیهانی ماناکانی ئەوانی تریشیاندا هەیەو هەریەکەیان کە بە نەریتە جیاوازەکەی دەربڕینی خۆی مانایەک لە ماناکان دەردەبڕیت هەمان ئەو مانایە دەردەبڕێت کە ئەوانی تریان بە نەریتە زمانییە جیاوازەکانی خۆیان دەریدەبڕن. کاتێک لە نێوان کۆمەڵە ئیتنیکێکدا هوشیاری بەوە پەیدا دەبێت جیهانی ماناکانیان هەمان جیهانەو ئەوەی لە نێوانیاندا جیاوازە تەنها ئەو زمانانەیە کە ئەو مانایانەیان پێدەردەبڕن، ئەو کاتە هوشیار دەبنەوە بەو یەکبوونەی کە لە نێوانیاندا هەیە .

دەکرێت بڵێین نەتەوە یەکبوونی کولتورە جیاوازەکانی چەند ئیتنیکێکی جیاوازە لە جیهانبینی و ئەو ماناو وێناکردنانەی کە لە جیهانی ماناو وێناکانی ئەواندا هەیە، کۆمەڵە ئیتنیکێک لەگەڵ ئەوەشدا کە هەر یەکەیان کولتورێکی جیاوازی تایبەت بەخۆی هەیە بەڵام ئەو وێناکردن و تێگەیشتنانەی کە یەکێکیان لای خۆیەوە دەرکی پێکردوون و ئەوانی تریش هەمان وێناکردن و تێگەیشتنیان بۆیان هەیە و بە هەمان تێگەیشتنەوە دەرکیان

پێکردوون، کاتێک هەریەک لەو ئیتنیکانە لە پەیوەندی بە ئیتنیکەکانی ترەوە ئەوەی بۆ رۆشن دەبێتەوە ئیتنیکەکانی تریش هەمان تێگەیشتن و وێناکردنی بۆ جیهان هەیە هوشیاری بەوە پەیدا دەکات کە لەگەڵ ئەوانی تردا لەو وێناکان و تێگەیشتنەکاندا یەکە و ئەمەش مەیل بۆ یەکبوونێکی ئازادانە لە جیهانبینیدا دێنێتەئاراوە .

گەر زمانی ئەو ئیتنیکانە وەربگرین کە لەو پەرەسەندنە مێژووییەدا دەبن بە نەتەوە، ئەوە زمانەکەیان لە مانادا یەکەو لە وشەدا جیاوازە. واتە زمانی نەتەوەیی فۆرمێکی زمانی دیاریکراو نییە بەڵکو جیاوازی فۆرمە زمانییەکانە لە ناو یەکبوونی ماناکاندا. ئەوەی کە لە نێوان ئەو زمانە جیاوازانەدا یەکە ئەو ماناییانەن کە هەریەکە لەو زمانانە بە کۆمەڵە فۆرمێکی دەنگی جیاواز دەریان دەبڕن. کاتێک وتراوێک بە زمانی ئیتنیکێیان دەوترێت و مانایەک دەگەیێنێ گەر بە زمانی ئیتنێکیکی تریشیان وترا هەمان مانا دەگەیێنێ .

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە زمانی ئەو ئیتنیکانە هەرچەند لەگەڵ یەکدا جیاوازن بەڵام ئەوەی کە لە ڕێگەی ئەو زمانە جیاوازانەوە دەردەبڕێت هەمان شتە. ئەمەش یەکبوونی ئەوە نیشاندەدات کە لە فەلسەفەی زماندا بە جیهانبینی زمانیی ناسراوە. کاتێک منداڵێک زمانێکی بێگانە فێردەکرێت و زمانەکە لە ناویدا دادەمەزرێت و بەو زمانە بیردەکاتە ئەوە ئەو زمانە تەنها هەڵسوکەوتە زمانییەکەی کۆنترۆڵناکات بەڵکو واشی لێدەکات جیهان بەو شێوەیە وێنا بکاتەوە کە جیهانبینی ئەو زمانە دەیخوازێت .

تاکە نەتەوەییەکان ئەوانە نیین کە هەمان زمان بەکاردەهێنن بەڵکو ئەوانەن کە کۆمەڵە زمانێکی جیاوازیان هەیە بەڵام جیهانبینی ئەو زمانانە یەکەو کاتێک هەریەکە بە زمانەکەی خۆی بیردەکاتەوە هەمان ئەوە لە بیرکردنەوەیدا ئامادە دەبێت کە تاکە نەتەوەییەکەی تر لە کاتی بیرکردنەوەیدا بە زمانەکەی خۆی لە بیرکردنەوەیدا ئامادە دەبێت .

ئەوەی یەکە لە نێوان ئەم زمانانەدا زمان خۆی نییە بەڵکو جیهانبینی زمانییە. ئەوەی یەکە جیهانی وشەکان و دەنگەکان نییە جیهانی ماناکانە. زمانی نەتەوە بەرهەمی یەکبوونە لە جیهانی ماناکانداو جیاوازبوون لە جیهانی وشەکاندا. لە ناو ئەم یەکبوونە مانابیەدا هەر ئیتنیکێک بە جیاوازییە زمانییەکەی خۆیەوە لە ناو یەکبوونی ماناکاندایە لەگەڵ ئیتنەکانی تردا. بۆیە زمانی نەتەوە ئەو یەکبوونە دەیهێنێتە ئاراوە کە لە ماناکاندا دێتە ئاراوە نەک لە وشەکاندا. زمانی نەتەوە یەکبوونە لە جیهانبینیی و جیاوازبوونە لە نەریتە کولتورییەکاندا .

دوو تاکی نەتەوەیی ناو دوو ئیتنیکی جیاواز بەوە هەست بە هاوشوناسی دەکەن کە تێگەیشتنیان بۆ نموونە بۆ خۆشەویستی و بۆ ئازایەتی و بۆ خودا و هتد یەکە بەڵام هەریەکەیان بە زمانێکی جیاواز گوزارشتی لێدەکات. یەک خەم دەکەن بە گۆرانی بەڵام هەریەکە بە ئاوازە جیاوازەکەی خۆی. ئەمە هەر تەنها بۆ جیهانبینی زمانیی ئاوا نییە بەڵکو بۆ جیهانبینی سیاسی و ئاینی و هونەری و ئەدەبیش هەر هەمان شتە. واتە نەتەوە یەکبوونی زەینی ئیتنیکەکان لە کولتورە جیاوازەکانی خۆیاندا. کاتێک یەکبوونەکە لە زەین و جیهانبینیدا بوو ئەو کاتە هەریەک لە ئیتنیکەکان بە کولتورە جیاوازەکەی خۆیەوە لەناو

پەرەسەندنی مێژووییانەی کولتورەکەی خۆیدا دەمێنێتەوە. کەواتە نەتەوە یەکبوونە لە جیهانبینیداو جیاوازییە لە کولتوردا، یان دەکرێت بوترێت یەکبوونە لەوەی کە زەینییەو جیاوازییە لەوەی کە سروشتییە.

بۆ زیاتر روونکردنەوەی ئەم مەسەلەیە کە یەکبوونی جیهانبینییە دەتوانین باس لە نەریتە ئاینییەکانی ئیتنیکە کوردییەکان بکەین. نەریتی ئاینی یارسانەکانی هەورامان و ناوچەکانی تر کە تێکستە ئاینیەکانیان زۆربەی بە هەورامی نوسراوە لەگەڵ نەریتی ئاینی یەزیدیەکان کە تێکستەکانیان بەکرمانجی نوسراوە لەگەڵ نەریتی ئاینی زازاکیەکان لە جیهانبینیدا یەکن و لە شێوازی گوزارشتکردن لەو جیهانبینییەو ئەو نەریتانەی کە هەیانە جیاوازن. بە هەمان شێوە تەریقەتی نەقشبەندی کە بە ناو ئیتنیکە کوردییەکاندا بڵاو بووەتەوە لە جیهانبینیدا یەکە بەڵام لە رێورەسم و نەریتدا جیاوازە. کوردییەتی ئاینەکوردیەکان و تەریقەتە کوردیەکان لە تێگەیشتنی هاوبەشدایە بۆ مانەکان و دەربڕینیانە بە رێگای جیاواز.

ئەمە بۆ نەریتە هونەریەکانی ئیتنیکە کوردییەکانیش هەر دروستە کە فۆرمی جیاجیا گوزارشتکردنن لە هەمان ئەو شعورە ئیستاتیکیانەی کە لە شعوری هەموویاندا هەمان شتن و یەکن بەڵام لە دەربڕینە ئیستاتیکیەکانیاندا جیاوازن. کوردیەتی ئەو نەریتە کولتورییە جیاوازانەی ئیتنیکە کوردییەکان لە جیهانبینیی و زەینیەتی ئیتنیکەکاندایە نەک لە کولتورە جیاوازەکانی هەریەکەیاندا. کولتورە جیاوازەکان یەکبوونی ئیتنیکیانەی ئەوان لە خۆیاندا نیشاندەدات و جیهانبینییەکەش کە هەموویان تیایدا یەکن یەکبوونی نەتەوەیی ئەوان نیشاندەدات .

بۆ پاراستنی یەکبوونی جیهانبینی لە جیاوازیی کولتوریدا هەریەک لە ئیتنیکەکان لە خۆیدا یەکبوونی کولتوری خۆی دەپارێزێت و لە نەتەوەشدا یەکبوونی جیهانبینیەکەی لەگەڵ ئیتنیکە کوردییەکانی تردا دەپارێزێت. ئەوەی کە ئیتنکە کوردییەکانی بەو هەموو جیاوازییەوە وەک نەتەوەیەک راگرتووە سەرچاوەی لەو تێگەیشتنە هاوبەشەوە گرتووە کە هەریەکەیان بۆ نەتەوە هەیەتی وەک یەکەیەکی سەروو ئیتنیکی. هەریەک لەم ئیتنیکانە لەوێوە خۆی وەک کورد دەبینێ کە لە پەیوەندیدایە لەگەڵ ئیتنیکەکانی تردا بەبێ ئەوەی جیاوازییە ئیتنیکیەکانی خۆی لە دەست بدات، بێ ئەوەی بکەوێتە ناو پەیوەندی زاڵبوون و بەزینەوە لەگەڵ ئیتنیکەکانی تردا.

هەریەک لەو ئیتنیکانە بە کولتورەکەی خۆیەوە کوردەو کوردیەتی کولتورەکەشی لە کولتورەکە خۆیدا نییە بەڵکو لەو جیهانبینییەدایە کە لە رێگەی نەریتە کولتورییە جیاوازەکەی خۆیەوە راستیەکانی شێوەگیردەکات و هوشیارە بەوەش کە ئیتنیکە کوردیەکانی تریش لە رێگەی نەریتە کولتورییە جیاوازەکانی خۆیانەوە تێگەیشتن و وێناکردنەکانی هەمان جیهانبینی لە ژیانی خۆیاندا شێوەگیردەکەن .

وێناکردن و تێگەیشتنەکانی زەینیەتی نەتەوەیی لە کۆمەڵە رەنگێکی کولتوری جیاوازدا خۆیان ئاشکرا دەکەن. بەبێ بوونی کۆمەڵە کولتورێکی جیاواز جیهانبینی نەتەوەیی بوونی نییە. گەر جیهانبینییەک لە رێگەی نەریتەکانی یەک کولتورەوە راستیەکانی ئاشکرا بکرێن ئەو جیهانبینییە جیهانبینییەکی ئیتنیکییە نەک نەتەوەیی، چونکە جیهانبینی نەتەوەیی جیهانبینی چەند ئیتنیکێکی جیاوازەو نەتەوەش یەکبوونی جیهانبینی ئەو ئیتنیکانەیە لەناو

جیاوازە کولتورییەکانیاندا. بە یەک ئیتنیک نەتەوە نایتەبوون و بۆ بوونی نەتەوە پێویستە کۆمەڵە ئیتنیکێکمان هەبێت کە خۆیان لە کولتوردا جیاوازبن و لە جیهانبینیدا یەک بن. ئەمەش بەرهەمی پرۆسەی پەرەسەندنی مێژووییانەی ئیتنیکەکانە بۆ یەکەیەکی مرۆیی بالاتر لە خۆیان کە نەتەوەیە. ئەمەی کە لەسەرەوە باسمکرد پەرەسەندنە راستەقینە مێژووییەکەی بوونی کۆمەڵە ئیتنیکێکە بە کولتورە جیاوازەکانی خۆیانەوە بە نەتەوە کە هوشیارییەکی بالاتری لەو هوشیارییە دەوێت کە کۆمەڵە خێلێک بۆ ئەوەی ببن بە ئیتنیک پێویستیانە. ئەو هوشیارییە کە یەکبوونی ئیتنیکی دەهێنێتەئاراوە هوشیارییە بە سروشتی مرۆیی بەلام ئەو هوشیارییەی کە نەتەوە دروست دەکات هوشیارییە بە زەینی مرۆیی و جیهانبینیەکەی.

رێگاکەی تریان رێگای ناسیونالیزم و دەوڵەتی مۆدێرنە بۆ بەرزکردنەوەی ئیتنیکەکان بۆ کۆمەڵگایەکی سەرووئیتنیکی کە کۆمەڵە ئیتنیکێک لە خۆی بگرێت. ئەم رێگایەش هەرگیز رێگایەکی ئازادانە نەبووە، چونکە ئەوەی ئەو کۆمەڵگا سەرووئیتنیکییەی لەسەر دامەزراوە بنەمای زاڵیەتییە. ئیتنیکە جیاوازەکانی ناو هەر دەوڵەتێکی مۆدێرن لە ناو ئەو کۆمەڵگایەدا کە بە کۆمەڵگای مۆدێرن یان بە نەتەوە ناو براوە لەگەڵ یەکدا لە کۆبوونەوەیەکی ناچارانەدان .

ئەوەی وادەکات کۆبوونەوەی کۆمەڵە ئیتنیکێک لە رێگەی هێزو ناچارکردنەوە نەکرێت بە نەتەوە ناوببرێت ئەوەیە نەتەوە کۆبوونەوەی ئازادانەی کۆمەڵە ئیتنیکێکە کە بەر لە کۆبوونەوەیان لە ناو نەتەوەدا خاوەنی هەمان جیهانبینین و لە ئەنجامی ئەوەدا کە هوشیاردەبنەوە بەوەی هەمان جیهانبینییان

هەیە ئازادانە پێکەوە وەک نەتەوەیەک کۆدەبنەوە بەبێ ئەوەی هیچیـــان کولتورەکـــەی ونەریتـــەکانی لـــە دەســـتبدات و لـــە گەشـەکردنی خـۆی رایگرێت. کۆبوونـەوەی ناچارانـەی کۆمەڵـە ئیتنیکێک لەو سنورە سیاسیانەدا کە ناونراوە دەوڵەتی مۆدێرن گـەر کۆبوونـەوەی چەنـد ئیتنیکێـک بێـت کـە هـەمان جیهـانبینی هاوبەشیشیان هەیـە بـەڵام هوشـیارییان بـەوە نـەبێت کـە هـەمان جیهانبینیان هەیەو ئەو هوشیارییە کۆیان نەکاتەوە، ئـەوە نەتـەوە نین .

بـابزانین ئـەو دەوڵەتـە مۆدێرنانـە چـۆن دروسـتبوون و ئـەو پێکهاتانـەی نـاونراون نەتـەوەو ناسـنامەی نەتـەوەیان هـەڵگرتووە ئایا نەتەوەن یان شتێکی ترن و ناویان نراوە نەتەوە؟ بۆ وەڵامـی ئەم پرسیارە دەبێت هـەر لەسـەرتاوە دوو جـۆر لـە خێڵ و دوو جۆر لە کۆمەڵگای سەرووخێڵەکی هەن لەیەکتریان جیابکەینەوە.

یەکـەمیان: خێڵـە سروشـتییە بێ کولتورەکـان و ئـەو پێکهاتـە خێڵەکیانـەن کـە بـەو پەرەسـەندنە مێژوویـەدا نەڕۆشـتوون کـە دەیانگۆڕێت بۆ کۆمەڵە ئیتنیکێکی خاوەن کولتور، ئەوانە بنەمای کۆبوونەوەکەیان هێزو زاڵیەتییە. ئـەم جـۆرە لەپێکهاتـەی خێڵێکی کـە بـەو پەرەسـەندنە مێژووییـەی گـۆڕانی خێڵـەکان بـۆ ئیتنیـک دروسـت نـەبوون، خـاوەنی کولتـورنین و ئـەوەی کـە لـە ژیـانی خۆیاندا پێیـەوە سـەرقاڵن تـەنها تێرکردنـی غـەریزە بایلۆجیـەکانی خۆیانـە لەگـەڵ غـەریزەی زاڵبـوون کـە لەڕێگەیـەوە پێکهاتەکـە لەســـەر بنـــەمای خێڵێکـــی و زاڵ وکۆمەڵـــە خێڵێکـــی بـــەزیو دروستبووە.

دووەمیان: خێڵە پەرەسـەندووەکان کە لەسـەر رێگای ئـەوەن بـبن بـە ئیتنیـک لەگـەڵ ئیتنیەکەکانـدا، ئەوانـە لـە پەرەســەندنی

مێژوویی کۆمەڵگاوە پەیدابوون و بوون بە خاوەنی زمان و کولتوری باڵای خۆیان. ئەو دەوڵەتە مۆدێرانانەی کە لە ئێستادا هەن لە هیچیاندا رەچاوی ئەوە نەکراوە ئەوەی کە کەوتووەتە ناو سنوری سیاسیەکەیان کامیان خێڵی بایلۆجین و کامیان پێکهاتەی خێڵەکین و کامیان خێڵی پەرەسەندوون و کامیان ئیتنیکن. ئەوەی کە بۆ ئەو هێزانە گرنگبووە کە دەوڵەتەکانیان دروستکردوون تەنها ئەوە بووە چۆن ئەوانەی لە سنورە سیاسییە دیاریکراوەکەی دەوڵەتدا هەن بکرێنەوە بە یەک بێ رەچاکردنی ئەوەی کە کامیان خێڵی ناپەرەسەندووەو کامیان خێڵی پەرەسەندووە، کامیان پێکهاتەی خێڵەکییەو کامیان ئیتنیکە، هەموو ئەمانە بۆ ئەوهێزە بەیەکخەرە لە پرۆسەی بەیەککردنەکەدا یەکسانن و هیچ جیاوازێکیان نییە، ئەوان بۆ ئەوهێزە جگە لە مادەییەکی خاو بۆ دروستکردنی کۆماڵگایەکی نوێ هیچی تر نیین . دەوڵەتی مۆدێرن گۆڕی بە کۆمەڵی خێڵە پەرەسەندووەکان و ئیتنیکەکانە، بوونی خۆیشی لەسەر راگرتنی ئەو پەرەسەندنە مێژووییەی دامەزراندووە کە خێڵەکان دەکات بە ئیتنیک و ئیتنیکەکان دەکات بە نەتەوە. هۆی ئەمەش ئەوەیە بنەمای کۆبوونەوەی ئەو پێکهاتانەی کە خەتێکی سوریان وەک سنوری سیاسی دەوڵەتێک بەدەوردا کێشراوە زاڵیەتییەو هەر دەبێت ئەوەی کە بەهێزە، ویستی ئەوانی تر نەفی بکاتەوەو ئەوەی کە هەیانە بیخاتە ژێر رکێفی ئەو ویستەی کە خۆی هەیەتی .

ئەوەی لە ناو ئەو سنورە کێشراوەدا بەهێزترینیانە دەبێت زاڵ بێت بەسەر هەموو ئەوانی تردا، ئیتر ئەوە گرنگ نییە ئەوانەی زاڵ دەبێت بەسەریاندا خێڵی ناپەرەسەندوون یان

پێکهاتـەی خێڵـەکی ناپەرەسـەندوو، خێڵـیی پەرەسـەندوون یـان ئێتنیکن و خاوەنی کلتوری خۆیانن. لەم پرۆسـەی بەیەککردنـەی پێکهاتەکاندا ئەوەی کە لـەناودەچێت خێڵـە ناپـەرەسـەندووەکان و پێکهاتـە خێڵەکییە ناپەرەسـەندووەکان نیین، ئـەوەی لـەناودەچێت خێڵە پەرەسەندووەکان و ئێتنیکەکانن .

ئــەوەی کــە رێگــری لێــدەکرێت و دەوەســتێنرێت ئــەو پەرەسـەندنە مێژووییەیە کە خێڵـە پەرەسـەندووەکان دەکـات بـە ئێتنیـک و ئێتنیکـەکان دەکـات بـە نەتـەوە. بۆیـە ناسـیونالیزم کـە پرۆسەی بەیەککردنەکە ئەنجام دەدات نەک هەر نەتەوە دروست ناکات بەڵکو پرۆسـەی بـەئێتنیکبوونی خێڵـە پەرەسـەندووەکان و پرۆسـەی بە نەتـەوەبوونی ئێتنیکـەکان بـە یـەکجاری رادەگرێت وناهێڵێت نەتەوەکان دروست ببن. ناسیونالیزم لـە بنچینـەدا دژی پەیــدابوونی نەتەوەکانــەو بــۆ رێگــرتنیش لــە دروســتبوونی ئێتنیکـەکان و نەتـەوەکان ئـەو هێـزە بـەکاردەهێنیی کـە دەوڵەتەکـە هەیەتی. بابزانین چۆن ناسیونالیزم لە ناو سنوری دەوڵـەتدا بـەو هێزەی کە دەوڵـەت پێی دەدات لـە بری ئـەوەی نەتـەوە دروست بکات رێگری دەکات لـە دروستبوونی ئێتنیکـەکان و نەتەوەکاندا، بـابزانین چـۆن ناسـیونالیزم قـەلاچۆی ئێتنیکـەکان دەکـات و ئـەو بنچینەیە دەڕووخێنیی کە نەتەوە لەسەری دادەمەزرێت.

بـەپێی تیـۆری ناسـیونالیزم نەتـەوەکان بـەر لـە سـەرهەڵدانی کۆمەڵگای پیشەسازی بوونیان نەبووەو تەمـەنی نەتـەوەکان دوو سەدە تێپەڕ ناکات. واتە لە دوای کۆتایهاتن بە ئیمپراتۆریەتـەکانی رۆژهــەڵات و رۆژئــاوا نەتــەوەکان پەیــدابوون و پێشــمەرجی دروسـتبوونی هـەر نەتەوەیـەکیش بـەر لـە هەمووشـتێک بـوونی دەوڵەتـە. ئـەوەی کـە دەوڵـەتی نییـە بـا لـە نـاو دەوڵەتیشـدا

هەرچییەک بێت، بیەوێت و نەیەوێت بەشێکە لەو نەتەوەیەی کە لەو دەوڵەتەدا هەیە. بۆ بەدواداچوونی ئەم مەسەلەیە نەتەوە لە ناو دوو کەوانەدا دادەنێین بۆ ئەوەی جیای بکەینەوە لەو نەتەوەیەی کە لە پەرەسەندنە مێژوویەکەی کۆمەڵە ئیتنیکێک دەکەوێتەوە.گێلنەر دەڵێت چۆن لە مەسیحیەتدا پیاوێک یەک ژنی هەیە بۆ هەموو دەوڵەتێکیش دەبێت یەک <نەتەوە> هەبێت. بەڵام سەیری واقعی دەوڵەتەکان بکەین دەبینین دەوڵەت هەیە سێ <نەتەوە> یان زیاتری هەیەو <نەتەوە>ش هەیە زیاتر لە چوار دەوڵەتی هەیە وەک <نەتەوە>ی عەرەب کە یەک <نەتەوە>یەو خاوەنی بیست و دوو دەوڵەتە. ئەوەی کە گێڵنەر تێبینی نەرکردبوو، ئەوەیە کە مەرجی دابەشبوونی <نەتەوە>یەک بەسەر چەند دەوڵەتێکدا ئەوەیە کە <نەتەوە>کە دابەشنەکات بۆ چەند <نەتەوە>یەکی جیاواز و مەرجی بوونی چەند <نەتەوە>یەکیش لەناو دەوڵەتێکدا ئەوەیە کە دەوڵەتەکە دابەشنەکات بۆ چەند دەوڵەتێک. واتە دەکرێت دەوڵەت یەک بێت و چەند <نەتەوە>یەکی تێدا بێت، وەک سویسرا بەڵام ئەو <نەتەوانە> نابێت بە هۆی بوونیان لە دەوڵەتێکی تردا کولتورە نەتەوەییەکەیان لە <نەتەوە>کەی خۆیان کە دەوڵەتی خۆی هەیە جیابکەنەوە . بۆ نموونە نابێت ئەڵمانەکانی سویسرا کە لە دەوڵەتێکدان دەوڵەتی ئەڵمان نییە، وەک <نەتەوە> لە ئەڵمان جیاببنەوەو ببن بە <نەتەوە>یەکی تر ئیتر هەناوێکی هەبێت، لەهەمان کاتدا لە دەرەوەی دەوڵەتی ئەڵمانیشبن. فەرنسیەکانی سویسراش بە هەمان شێوە نابێت لە <نەتەوە>ی فەرنسی جیاببنەوەو ببن بە <نەتەوە>یەکی سەربەخۆ، لەکاتێکدا لە دەوڵەتێکدان نین کە وەک دەوڵەتی فەرنسایە کە خاوەنی

سەربەخۆی و سەروەری خۆیەتی. ئەوەی ڕێگەی بە فەرنسیەکانی سویسراو ئەڵمانەکانی سویسرا داوە لەیەک دەوڵەتدا کۆببنەوە ئەوەیە کە هەریەکەیان سەر بە<نەتەوە>یەکە دەوڵەتی خۆی هەیەو بۆی نییە ببێت <نەتەوە>یەکی سەربەخۆ و لە <نەتەوە> کەی خۆی جیاببێتەوە. جیابوونەوەی یەکێکیان لە <نەتەوە> کەی خۆی و بوونی بە <نەتەوە>یەکی سەربەخۆ کۆتایی بە پێکەوەبوونیان لە ناو یەک دەوڵەتدا دەهێنێ و دەبێتە هۆی هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتەکە. واتە ئەوەی حوکمی ئەوان لەم مەسەلەیەدا دەکات دەوڵەتی سویسرا نییە بەڵکو نەتەوەی ئەڵمانی ونەتەوەی فەرەنسییە. بەهەمان شێوە گەر لە دەوڵەتە عەرەبیەکان رامێنین کە دەوڵەتی یەک <نەتەوە>ن لەگەڵ ئەوەشدا هەر دەوڵەتێک لە دەوڵەتەکانی ئەو <نەتەوە>یە دەوڵەتێکی سەربەخۆیە، بەڵام خەڵکی ناو هیچ دەوڵەتێک لەو دەوڵەتانە ناتوانێت ببێت بە <نەتەوە> یەکی سەربەخۆ، واتە لە دەوڵەتدا سەربەخۆن و وەک <نەتەوە> وابەستەن .

بۆ نموونە میسرییەکان کەعەرەبن و لە ناو دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیاندان ناتوانن لە ناو ئەو دەوڵەتەدا کە خۆیان تیایدا سەروەرن ببن بە <نەتەوە>یەکی سەربەخۆ لە <نەتەوە>ی عەرەب، هەر ئەمەشە ڕێگە نادات زارەکەی خۆیان بکەن بە زمانی خوێندن و نوسینی خۆیان و مێژووی خۆیان وەک میسریەکان زیندوو بکەنەوەو بیخەنە شوێنی مێژووی عەرەبی. ئەمەی سەرەوە ئەوە دەگەیێنێ کە سیستەمی دەوڵەتی مۆدێرن ڕێدەدات بەوەی چەند <نەتەوە>یەک لە دەوڵەتێکدا هەبن بەڵام بە مەرجێ یەکبوونی <نەتەوە>یی خۆیان لەگەڵ ئەو <نەتەوە>یەدا بپارێزن کە خاوەنی دەوڵەتی سەربەخۆی

خۆیەتی و ئەوان لە ناویدا نین. دەوڵەتی سویسری لە ڕێگەی ئەم ڕێپێدانەی سیستەمەکەوە هەیە .

سیستەمەکە ڕێدەدات بەوەش کە <نەتەوە>یەک چەند دەوڵەتێکی سەربەخۆی هەبێت بە مەرجێک یەکبوونەکەی خۆی لەناو دەوڵەتەکانیدا بپارێزێت و ڕێگەبگرێت لەوەی نەتەوەکەی لە ناو دەوڵەت جیاوازەکانیدا هەڵوەشێتەوە بۆ چەند نەتەوەیەک. دەوڵەتە عەربییەکان بەپێی ئەم ڕێپێدانەی سیستەمەکە ڕەوایەتی بە بوونیان دراوە کە دەوڵەتی هەمان نەتەوەبن .

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ سیستەمی دروستکردنی دەوڵەتی مۆدێرن لە بنچینەدا کێشەی لەگەڵ ئەوەدا نییە دەوڵەتی نوێ لە هەڵوەشانەوەی دەوڵەتە کۆنەکانەوە پەیدا ببن بەڵکو کێشەکەی ئەوەیە <نەتەوە>دروستکراوەکەی ناو دەوڵەتەکان هەڵوەشێتەوە ببێت بە چەند نەتەوەیەک. واتە ئەو سیستەمە لەڕێگەی پاراستنی یەکبوونی <نەتەوە> ساختەکانەوە ڕێگە لەوە دەگرێت لە دەوڵەتە تازەکان دەوڵەتی نوێ پەیدابێت، ئەم ڕێگە گرتن لە بنچینەدا بۆ دوولەتبوونی نەتەوەیە نەک دوولەتبوونی دەوڵەت. واتە کێشەکەی ئەوە نییە دەوڵەتێک ببێت بە دوو دەوڵەت بەڵکو کێشەکەی ئەوەیە <نەتەوە>یەکی دروستکراو ببێت بە دوو <نەتەوە>. دەوڵەتەکان خۆیان پاسەوانی یەکبوونی نەتەوەیی <نەتەوە> دروستکراو و ساختەکانن.

<نەتەوە> لە دەوڵەتی مۆدێرندا لە ڕێگەی دەوڵەتەوە پێناسە دەکرێت. کوردی باشور لە عێراقدا نەتەوەیەکی سەربەخۆ نیە بەڵکو سەر بەو نەتەوەیەن کە لە دەوڵەتەکەدا حاکمە. ئێستا لە عێراقدا کێشەی سیستەمی دروستکردنی دەوڵەت و پاراستنی دەوڵەت لەوەدا نییە کە دەوڵەتی عێراقی ببێت بە دوو دەوڵەت

بـەڵکو لەوەدایـە ئـەو نەتـەوە سـاختەیەی نـاوعێراق کـە کـورد بەشـێکە لێـی ببێـت بـە دوو نەتـەوەو کـوردانی باشـور بـبن بـە خاوەنی ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان .

گەر دەوڵەت لە عێراق هەڵوەشێتەوە بۆ دوو دەوڵەت و بـەڵام نەتەوەکـە هەڵنەوەشـێتەوە بـۆ دوو نەتـەوە سیسـتەمەکە ڕێـی پێدەدات. بـەڵام گـەر ئەمـە ڕووبدات. تـەنها دەوڵـەتێکی عـەرەبی نوێ زیـاد دەکـات و هیچـی تـر. ئـەوەی لێـرەدا تێبینـی دەکرێـت ئەوەیـە ئاسـاییە دەوڵـەتێک ببێـت بـە دوو دەوڵـەت، بـەڵام بـە مـەرجێک <نەتـەوە>یـەک نـەبێت بـە دوو <نەتـەوە>، کولتـورو زمانێک نـەبن بـە چەنـد کولتـورو زمـانێکی جیاواز. ئەمـەش ئـەوە دەگەیێنێ قەدەغەکردن لەسـەر زیادبوونی دەوڵەتـەکان دانـەنراوە بەڵکو قەدەغکردن لەسەر زیادبوونی <نەتەوە> کان دانراوە .

ئـەوەی کـە ناسیونالیزم لـەناو دەوڵەتدا بـە نـاوی نەتـەوەوە دروسـتی دەکـات ئایـا نەتەوەیـە یـان پێکهاتەیـەکی ئیتنیکـی دروستکراوە؟ گەر لە پڕۆسـەی دروسـتکردنی <نەتـەوە>کان لـە نـاو دەوڵەتدا لـە ڕێگـەی ناسیونالیزمی ئـەو دەوڵەتـەوە ڕامێنین ئــەوە بــە ئاشــکرا دەبینــێن ئــەوەی بــە نــاوی نەتــەوەوە دروستدەکرێت نەتـەوە نییـەو پێکهاتەیـەکی ئیتنیکیە کـە لەڕێگـەی هێزو ناچارکردنەوە دروستکراوە. لە کاتێکدا نەتـەوە یـەکبوونێکی ئازادانەی کۆمەڵە ئیتنیکێکە کە لە جیهانبینیدا یەکن و لە کولتـوردا جیـاوان و هەریەکـەیان لـە نـاو ئـەو یەکبوونـە زەینییـەدا لـە نـاو جیاوازییەکی کولتوریدایە لەگەڵ ئەوانی تـرداو خـاوەنی کولتـورو زمانی دەربڕینی تایبەتی خۆیەتی .

پێشـتر ئـەوەم ڕوونکـردەوە کـە خێڵـە پەرەسـەندووەکان لـە پەرەســەندنێکی مێژوویــدا یەکبوونــە خوێنییــە مادییەکــەیان

تێکدەشـــێکێت و دەرگـــا لەســـەر جیاوازییـــە ڕەچڵیەکییـــەکان دەکرێتـەوەو جیـاوازی ڕەچڵـەکی لـە نێـوان خێڵەکانـدا دروسـت دەبێت و ئەمەش وادەکات ئەو یەکبوونەی کە لەدەستیان داوە بە شـوێنیدا بگـەڕێن، بۆ ئەمـەش کولتـور وەک بنـەمای یـەکبوونێکی نوێ کە یەکبوونی نێوان چەند خێڵێکی پەرەسەندووە بدۆزنـەوەو جیاوازییە ڕەچڵەکیەکانیان بخەنـە نـاو یـەکبوونێکی کولتورییـەوە کـە یـەکبوونێکی بـاڵاترە لـە یـەکبوونی ڕەچڵـەکی. بـەڵام لـە پاڵ ئەوانیشـدا ئـەو خێڵـە پەرەنەسـەندووانە هەیـە کـە یـەکبوونـە ڕەچڵەکیەکەیان وەک خۆی ماوەتەوە و بەهێزەکەیان زاڵ دەبێت بەسـەر بێهزەکانیانـدا و پێکهاتەیـەکی خێڵـەکییان بـە ناچـارکردن لێدەروسـتدەکات بۆ گەیشـتن بـە هێزێکـی زیـاتر، ئەمەشـمان بـە یەکبوونی ویسـت لـەناو یەکبوونی هێـزدا پێناسـەکرد . پێکهاتـەی ئێتنیکی کە ناسیونالیزم بە نەتـەوە نـاوی دەبات وەک نەتـەوە لـە پەرەســەندنێکی مێژوویـدا پەیـدا نابێـت، بـەڵکو لـە ڕێگـەی ئـەو هێزەی کە دەوڵەت هەیەتی بەشێوەیەکی ناچارانە دروستدەکرێت و هـەموو ئـەو توخمـە جیاوازانـەی کـە لـە سنوری سیاسـی ئـەو دەوڵەتەدا هـەن بـە ناچارکردن پێکهاتـەیـەکییان لێدروسـتدەکرێت و ئەو پێکهاتەیە ناو دەنرێت نەتەوە .

ئـەو پێکهاتـە ئێتنیکییـە کـە بـە ناچارانـە لـەو توخمـە جیاوازانـە دروسـتدەکرێت هـەر بەهـەمان شـێوەی پێکهاتـە خێڵەکییـەکان لـە ڕێگـەی هێـزوو زاڵیەتییـەوە دروسـتدەکرێت، بـەڵام ئـەمجارە یەکبوونەکـە یـەکبوونی ویسـت نییـە لـە یـەکبوونی هێـزدا، بـەڵکو یەکبوونی جیهانبینییە لە یەکبوونی کولتوریدا. لـە کاتێکدا نەتـەوە لـە پەرەسـەنەدنە مێژووییەکـەی خۆیدا یـەکبوونی جیهانبینییـە لـە جیاوازی کولتوریدا .

نەتەوە بە مانا راستەقینەکەی یەکبوونێکی هوشیارانەو بەویستانەی کۆمەڵە ئیتنیکێکە کە هەریەکەیان خاوەنی کولتوری جیاوازی خۆیەتی و هیچیان کولتورو زمانەکەی خۆی زاڵناکات بەسەر کولتورو زمانی ئەوانی تریاندا تا ویستی مانەوەو گەشەکردنیان بکوژێت و جگە لەوەش ئەوەی لە کولتورەکەشیاندا هەیەو خۆی نییەتی لێیان بسێنێ و بیخاتە ژێر رکێفی نەریتە کولتوریەکانی خۆیەوە .

گەر نەتەوە یەکبوونێکی ئازادانەو بە ویستانەی کۆمەڵە ئیتنیکێک بێت، ئەوە ئەوەی کە ناسیونالیزم ناوی ناوە نەتەوە نەتەوە نییەو شتێکی ترە بەڵام ناونراوە نەتەوە، دەکرێت بە ئیتنیکێکی هەڵئاوساوی ناپەرەسەندوو ناوی بەرین .

گێڵنەرو هاوبیرەکانی ئەو راستییەیان نەشاردووەتەوە ئەوەی ناسیونالیزم بە بەکارهێنانی هێزی دەوڵەت دروستی دەکات نەتەوە نییەو شتێکی ترە. ئەمەش لە وتە دیارەکەی گیلنەردا کە دەڵێت: (ناسیونالیزم بە ناوی نەتەوەوە خەریکی دروستکردنی کۆمەڵگای پیشەسازییە) وەک راستیەک گوزارشتی لێکراوە. بۆیە ئەوەی ناسیونالیزمی دەوڵەتی دروستی کردووەو ناسیونالیزمی نادەوڵەتیش هەوڵ بۆ دروستکردنی دەدات، بە مانا راستەقینەکەی نەتەوە نەتەوە نییە، بۆیە دەتوانین بڵێین نەتەوە بە مانا راستەقینەکەی لە ناو هیچ دەوڵەتێکی مۆدێرندا بوونی نییە. بەڵام ئەو پرسیارەی کە نەکراوەوە دەبێت بکرێت ئەوەیە ئەوەی کە ناسیونایزم لە دەوڵەتدا دروستیکردووەو ناوی ناوە نەتەوە چییە؟ وەڵامی ئەم پرسیارە دەمانگەیێنێ بەوەی کە بۆچی نەتەوە یەکبوونە لە ناو جیاوازیداو یەکبوون نییە لە یەکبووندا. کە دەوڵەت هەبوو، دەبێت ناسیونالیزمێکی دەوڵەتییش

دروست ببێت تا کولتورێکی پەروەردەیی و زمانێک دیاری بکات و سیستەمێکی پەروەردەکردن بۆ تاکەکانی سەرانسەری سنوری ئەو دەوڵەتە دابنێ، بەو کولتورو زمانەش دەست بە پەروەردەکردنی تاکەکانی ناوسنوری سیاسی ئەو دەوڵەتە بکات و ناچاریان بکات بە فێربوونی ئەو زمانەی کە بڕیاریان لەسەرداوە زمانی <نەتەوە>کە بێت، لەرێگەی ئەو زمانەشەوە ئەو کولتورەیان تیا بچێنن کە بڕیاری لەسەردراوەو تا ئەو جیهانبینییەیان بۆ دروست بکات کە ئەو کولتورو زمانە هەیانە. ئەمەش لەپێناو ئەوەدایە لەسەرانسەری دەوڵەتەکەدا هەموویان هەمان جیهانبینییان هەبێت. ئەوەی لە دەوربەریاندا هەیە هەموویان بەهەمان بینین ببینن و هەمان تێگەیشتنیان بۆی هەبێت، لە کاتی پەیوەندیکردنیشیان لەگەڵ یەکدا بە هەمان ئەو نەریتە زمانیی و هونەری و ئەدەبی و سیاسی و.. هتد دەری ببڕن کە کولتورەکە هەیەتی .

ناسیونالیزم لە رێگەی بەیەککردنی کولتوری وزمانییەوە یەکبوون لە جیهانبینیدا دروست دەکات. لەمەشدا رەچاوی ئەوە ناکات بەم کارەی دەیکات چۆن قەلاچۆی ئیتنیکەکان دەکات و رێگەیان لێدەگرێت بە پەرەسەندنی مێژووی خۆیاندا بڕۆن تا ئەوانەیان کە کولتوریان جیاوازەو جیهانبینییان یەکە لە پەرەسەندنە مێژووییەکەیانەدا کۆببنەوەو ببن بە نەتەوە . ناسیونالیزم بەو کارەی کە دەیکات هەر ئیتنیکەکان لە پەرەسەندن راناگرێت و کولتورەکەیان نەفیناکاتەوە بەڵکو توانای بوون بە نەتەوەشیان لێدەسێنێتەوەو بە هەموو شێوەیەک دژی ئەوە دەبێتەوە بە شێوەیەکی ئازادانە بکەونە ناو پرۆسەی بە نەتەوە بوونەوە . ئەمەش ئەوە دەگەینێ ناسیونالیزم و

دەوڵەتەکەی دروستکەری نەتەوە نیین بەڵکو بکوژی توانای بە نەتەوەبوونی ئیتنیکەکانەو ڕێگرە لەبەردەم ئەوەدا ئیتنیکەکان لە کۆبوونەوەیەکی ئازادانەدا ببن بە نەتەوە.با دەوڵەتێکی وەک بەریتانیا وەربگرێن و بگەڕێینەوە بۆ ئەو سەردەمی کە سنورە سیاسیەکەی دیاریکراوەو دەبێت ناسیونالیزم لەو سنورە سیاسیەدا بە پشت بەستن بەو هێزەی کە دەوڵەت هەیەتی لەو ئیتنیکانەی نەتەوەیەک دروست بکات کە بەرێککەوت کەوتوونەتە ناو ئەو سنورە سیاسییەوە. ئیتنیکەکانیش ئینگلاندی و ئیرلەندی و سوکوتی و ویلزین کە هەریەکەیان خاوەنی کولتورێکی ئیتنیکی تایبەت بە خۆیەتی. ئایا کاتێک ناسیونالیزم ئەمانە لەیەک پێکهاتەدا کۆدەکاتەو ناویان دەنێ نەتەوە لە ڕێگەی هێزی دەوڵەتەوە بەناچارکردن دەیان کات بە نەتەوە یان بە پەرەسەندنێکی مێژوویدا دەرۆن و لە ڕێگەی ئەو جیهانبینیە هاوبەشەوە کە هەیان هەریەکەیان بە جیاوازییە کولتورییەکانی خۆیەوە دەچەنە ناو ئەو یەکبوونە زەینیەوەو هەریەکەیان گوزراشت لە تێگەیشتنەکان و وێناکانی ئەو جیهانبینییە بە نەریتە جیاوازەکانی خۆی دەکات؟ ئایا بەمە زمان و کولتوری هەموویان لە پەرەسەندنە مێژووییەکەی خۆیدا بەردەوام دەبێت و هەریەکەیان نەریتەکانی کولتورەکەی خۆی پەرەپێدەدات یان ئیتنیکە بەزیوەکان بەرو پوکانەوەیەکی ئیتنیکی دەڕۆن؟.

بێگومان گەر سەیری واقعی حاڵی دەوڵەتی بەریتانی بکەین کە یەکێکە لەو دەوڵەتانەی لەسەرتای دروستبوونی دەوڵەتی مۆدێرنەوە لە ڕۆژاوا دروستبووە، ئەوە بە روونی دیارە کە ناسیونالیزمی ناو ئەو دەوڵەتە بە ناچارکردن ئەو ئیتنیکانەی کردووەتەوە بەیەک و ڕێگری کردووە لەو پەرەسەندنە

مێژووییەی کە دەبێت ئەو ئیتنیکانە بە خۆیانەوە بیبینن تا ئازادانەو بە ویستی خۆیان لەگەڵ چەند ئیتنیکێکی تردا کە لە جیهانبینیدا یەکن بکەونە ناو پرۆسەی بەنەتەوەبوونەوە .

ناسیونالیزمی ئەو دەوڵەتە بەو کارەی کە دەیکات نەک هەر کۆمەکی پرۆسەی بەنەتەوەبوونی ئەو ئیتنیکانە ناکات بەڵکو لە ئیتنیکبوونیشیان دەخات و ئەوەی کە ناسنامەی ئیتنیکی ئەوان دیاریدەکات بەهەموو شێوەیەک ڕێگەی لێدەگرێت کە گوزارشت لە بوونی خۆیان و ئەو جیهانبینییە بکات کە هەیانە. خەڵکی ئەو ئیتنیکانە لەلایەن ناسیونالیزمەوە لە ڕێگەی وەرگرتنی زمان و کولتوری ئیتنیکی ئینگلاندییەوە ناچار دەکرین بەوەی کە هەمان جیهانبینیی ئینگلاندەکانیشیان هەبێت .ناسیونالیزم بەم کارەی بە کولتورو زمانی ئینگلاندی هەرنەفی کولتور و زمانی ئیتنیکەکانی تر ناکات بەڵکو نەفی جیهانبینی و تێگەیشتن و وێناکردنی ئەو ئیتنیکانەش دەکات .واتە لەڕێگەی سەپاندنی زمان و کولتوری ئینگلاندییەوە ناچاریان دەکات هەموو ئەوەی کە لە دەوربەرەکەیاندا هەیە ئاوا وێنای بکەنەوەو لێی تێبگەن کە ئینگلاندییەک وێنای دەکاتەوەوە لێی تێدەگات نەک ئاوا کە خۆیان وێنای دەکەن و لێی تێدەگەن .ئەم پرۆسەی چاندنی کولتورو زمان و جیهانبینییە لە قۆناغی منالییەوە لە ڕێگەی ئەو پەروەردە سەرتاسەرییەوە بەو کولتورو زمانەی کە ناسیونالیزمی ئەو دەوڵەتە دیاریکردووە جیهانبینییەکی هاوبەش بۆ ئەندامانی هەموو ئیتنیکەکان دروستدەکرێت کە لە بنچینەدا جیهانبینی ئینگلاندەکانە کە دەکرێت هەمان جیهانبینی ئیتنیکەکانی تریش بێت یان هەمان جیهانبینی ئەوان نەبێت .

لێرەدا جیهانبینی یەکێک لە ئیتنیکەکان کراوە بە جیهانبینی هاوبەشی هەموو ئیتنیکەکانی تر. جگە لەوەش دەربڕینی تێگەیشتنەکان و وێناکردنەکانی جیهانبینییە ئینگلاندییەکەش بە نەریتە جیاوازەکانی کولتوری ئیتنیکەکانی تر قەدەغەکراوە. واتە هەردەبێت بەو نەریتە کولتورییانەی ئینگلاندەکانیش گوزارشتیان لێبکەن نەک نەریتە کولتوریەکانی خۆیان. ئەمەش یەکبوونی کولتوری لە یەکبوونی جیهانبینیدا دەسەپێنی .ئێمە شتێکمان لە بەریتانیادا نییە بە ناوی نەتەوە، ئەوەی هەیە هەڵئاوسانێکی ئیتنیکی کولتوری ئینگلاندەکانە بەهۆی سەپاندنی بەسەر ئیتنیکەکانی تردا. ئەمەش تەنها پێکهاتەیەکی ئیتنیکی ناپەرەسەندوو دروست دەکات کە هەم ڕێگرە لەبەردەم ئەوەدا ئیتنیکە زاڵەکە بکەوێتە ناو پەرەسەندنی خۆیەوەو وەک ئیتنیکێکی پەرەسەندوو بمێنێتەوە هەم ڕێگرە لەبەردەم ئەوەدا ئیتنیکەکانی تریش لە پەرەسەندنە مێژووییەکەی خۆیاندا بمێننەوەو لە گەڵ ئەو ئیتنیکانەدا بکەونە ناو پرۆسەی بەنەتەوە بوونەوە کە خاوەنی هەمان جیهانبینین. نەتەوە گەر لە پەرەسەندنی مێژوویی ئیتنیکەکان بکەوێتەوەو یەکبوونێکی ئازادانەی ئیتنیکەکان بێت، ئەوە بەبێ یەکبوون لە ناو جیاوازیدا پەیدا نابێت. ئەوەی ناو نراوە نەتەوەوەو بە یەکبوون لە ناو جیاوازیدا پەیدانەبووە لە ڕاستیدا نەک هەر نەتەوە نییە بەڵکو لەو جۆرە لە ئیتنیکیش نییە کە کە شیانی ئەوەی تیایە لە لەگەڵ چەند ئیتنیکێکی تر بکەوێتە ناو پرۆسەی بوون بە نەتەوەوە .

ئەوەی پەرەسەندنی مێژوویی ئیتنیکەکان دروستینەکردووەو ناونراوە نەتەوە دروستکردنی ئیتنیکێکی گەورەی ناپەرەسەندووە لە خوێن و گۆشتی کولتوری ئیتنیەکەکانی تر.

ئەمەش لە ڕێگەی زاڵبوونی بە هێزیکانەوە بەسەر لاوازەکاندا پەیدابووە. واتە ئەوەی کە ئەنجامدراوە نەفیکردنی کۆمەڵە ئیتنیکێکە لەلایەن ئیتنێکیکەوە کە هێزی لەوان زیاترە بۆ گەورەکردنی جەستەی ئیتنیکیانەی خۆی. ئەمەش بەیەککردنی جیاوازەکانە لەناو یەکێکیاندا. لێرەدا یەکێک نییە کە هەموو بێت، لێرە یەکێک هەیە کە هەمووی نەفیکردووەتەوە تەنها خۆی ماوەتەوە. واتە ئەمە یەکبوونی ئیتنیکەکان نییە بەڵکو یەکبوونی ئیتنیکێکە لە ناو ئیتنیکەکانی تردا لەگەڵ خۆیدا. هەموو ئەو کوشت و کوشتارەی کە لە ناو دەوڵەتی مۆدێرندا هەیەو کورد پشکی شێری لەو کوشتوبڕە بەرکەوتووە بەرهەمی ئەم یەکبوونەیە کە کەیەکبوونی تاکە ئیتنیکێکە لەگەڵ خۆیدا نەک یەکبوونی کۆمەڵە ئیتنیکێک لەگەڵ یەکدا. ئەمە پرۆسەی بەیەککردنی ناچارانەی ئیتنیکەکانە لە ئیتنیکێکیاندا نەک پرۆسەی یەکبوونی ئازادانەی ئیتنیکەکان لە نەتەوەدا کە جیهانبینی کولتورە جیاوازەکان تیایدا دەبێتەوە بەیەک.کەواتە لەمەوە دەگەین بەوەی چۆن یەکبوون یەکێکە لە بنەماکانی پەیدابوونی نەتەوە لە ئیتنیک ئاواش جیاوازی بنەمایەکی تری ئەو پەیدابوونەی نەتەوەیەو کوشتنی جیاوازییە کولتورییەکانی ئیتنیکەکان بە هەر ناوێکەوە بێت ڕاگرتنی پرۆسەی سروشتیی بە نەتەوەبوونی ئەو کۆمەڵە ئیتنیکەیە کە لە جیهانبینیدا یەکن و لە کولتوردا جیاوازن. نەهێشتنی جیاوازییە کولتورییەکانی ئیتنیکەکان لە باربردنی ڕاستەقینی ئەونەتەوەیە کە یەکبوونی خۆیان لە ناویدا دەبیننەوە.